

School of Theology at Claremont

1001 1386257

GERMAN

LIBRARY

Southern California
SCHOOL OF THEOLOGY
Claremont, California

Aus der Bibliothek
von
Walter Bauer

geboren 1877
gestorben 1960

BS
2335
C3
v.6
Calvin, Jean 1509-1564
"IOANNIS CALVINI
"

IN

NOVUM TESTAMENTUM
COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIMÉ EXSCRIBI CURAVIT ET PRAEFATUS EST

A. THOLUCK.

VOL. VI. EPISTOLARUM N. TEST. P. II.

BEROLINI,
APUD GUSTAVUM EICHLER.
MDCCCXXXIV.

IOANNIS CALVINI
IN
NOVI TESTAMENTI
E P I S T O L A S
COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIPTI.

P A R S S E C U N D A .

GALAT. EPHES. PHILIPP. COLOSS. THESSAL.
TIMOTH. TIT. PHILEM.

BEROLINI,
APUD GUSTAVUM EICHLER.
MDCCCXXXIV.

ILLUSTRISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO
CHRISTOPHORO,
DUCI WIRTEBERGENSI, COMITI MONSBELGARDIAE ETC.

IOANNES CALVINUS
S.

Quod ego homo tibi ignotus, Princeps illustrissime, hanc meam lucubrationem tuo nomini dicare non vereor: huius fiducia nonnulla excusatio afferenda est, ne temeritatis a quibusdam forte damnetur. Ea vero, ut facilis est ac expedita, ita brevis erit. Duae autem sunt praecipuae rationes, quae huc me impulerunt. Tametsi enim ad pergendum in recto cursu satis voluntarius per te sis ac strenuus: hunc tamen non supervacuum fore stimulum existimavi, si te nominatim invitarem ad studium eius lectionis, ex qua non parum confirmationis tibi accedet. Nam adiuventum hoc, quo plerique hodie carent Principes, divinitus tibi contigit, ut liberaliter a puero institutus in linguae Latinae scientia, legendis utilibus ac piis scriptis vacare queas. Quodsi ullum fuit unquam tempus, quo necessariae essent ex pia doctrina consolationes: quid aliud vel maxime heroicis pectoribus reliqui facit praesens Ecclesiae calamitas, imo plures ac indigniores, quae instare etiamnum videntur? Itaque, ut quisque ad extremum invictus stare cupit, in hanc fulturam totus recumbat, ut quisque firmum praesidium appetit, conferre se discat in hoc veluti asylum. Porro in his quatuor epistolis, quas meo labore explicatas tibi offero, eximie Princeps, multa consolationis argumenta reperies his temporibus valde apta: quibus recensendis ideo nunc supersedeo, quod ultro suis locis et quidem melius patefient. Venio ad secundam rationem, qua me, ut opus hoc tibi dicarem, impulsus fuisse dixi. Nam quum in hac rerum perturbatione, quae alios concutit,

alios deiicit prorsus, mira tibi constet animi aequabilitas et moderatio, et simul adversus quasvis procellas singularis constantia: totius Ecclesiae magnopere referre existimo, in te, quasi in illustri speculo, propositum omnibus esse exemplum quod imitentur. Nam quum hanc suis omnibus legem communiter praescribat Filius Dei, ut malint sub crucis suae vexillo militare, quam triumphare cum mundo: paucissimi reperiuntur, qui ad obeundam talem militiam sint parati. Quo magis necesse est, raris istis exemplis, quale in te perspicitur, passim omnes excitari, ut suam mollitiem corrigere discant. De meis commentariis hoc tantum dicam, plus forte in illis contineri, quam mihi verecunde profiteri liceat: cuius rei malo ex ipsa lectione iudicium ipse facias. Vale, Princeps illustriss., Dominus Iesus te sibi et Ecclesiae suae diu servet incolumem, Spirituque suo regat. Genevae, Calendis Februarii, MDXLVIII.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAM

PAULI AD GALATAS.

Quam Asiae partem incoluerint Galatae, et quibus finibus limitata fuerit eorum regio, satis notum est: sed unde fuerint oriundi, non perinde constat inter scriptores. Gallos quidem fuisse, omnes consentiunt: unde et nomen Gallograecis. Ex qua autem parte Galliae profecti sint, minus convenit. Strabo ex Gallia Narbonensi prodixisse Tectosages, alias Celtas fuisse putavit: quem omnes fere sunt sequuti. Sed quum Plinius Tectosagis Ambianos annumeret, deinde omnium consensu socios habuerint Tolistobogos, qui fuerunt Rheni accolae: mihi verisimilius est Belgas fuisse, ab ultimo Rheni tractu versus mare Britannicum. Tolistobogi enim eam partem tenebant, in qua nunc habitant Clevenses ac Brabantii. Verum inde natus est error mea opinione: quod quum manus aliqua Tectosagum in Narbonensem Galliam irruptionem fecisset, nomen suum retinuit, et regioni quam occupaverat, ipsum imposuit. Atque hoc significat Ausonius, quum dicit: Usque in Teutosagos primaevo nomine Belgas. Nam et Belgas nominat: et initio Teutosagos fuisse vocatos testatur, qui postea Tectosagi dicti fuerint. Quod autem Caesar Tectosagos in Hercynia silva collocat, id migratione factum fuisse intelligo: et ex contextu etiam colligere licet. Caeterum de gentis origine plus satis, quod ad praesentem locum. Galatas, qui partem Asiae a se nominatam tenuerunt, sicut in tres praecipuos populos divisi erant, Tectosagas, Tolistobogos, et Trocmos: ita etiam tres habuisse praecipuas civitates tradit Plinius. Tanta autem potentia olim floruerunt inter vicinos imbelles, ut magna pars Asiae minoris illis esset tributaria, tandem exolescente patria virtute, de-

liciis ac luxui se dediderunt. Itaque, non magna virtuté, proelio victi et subacti fuerunt a Cn. Manlio Consule Romano, tempore Pauli sub Romanorum ditione erant. Porro quum pure ac fideliter eos instituisset in Evangelio: supervenerant eo absente pseudoapostoli, qui verum semen falsis et vitiosis dogmatibus corruperant. Docebant enim necessariam esse adhuc observationem ceremoniarum. Videri poterat res levis momenti in speciem, at Paulus tanquam de primario Christianae fidei capite dimicat: neque immerito. Non enim leve malum est, suffocari Evangelii claritatem, laqueum iniici conscientiis, tolli discrimen Veteris et Novi testamenti: videbat praeterea his erroribus coniunctam quoque esse impiam et perniciosam opinionem promerendae iustitiae. Haec causa est, cur tanta vehementia et contentione depugnet: nos quoque admoniti, quam gravis et seria disputatio hic tractetur, eo plus attentionis afferamus ad legendum. Si quis causam aestimet ex Origenis aut Hieronymi commentariis, mirabitur Paulum tantopere fuisse commotum ob ritus quosdam externos, sed quisquis fontem ipsum inspiciet, agnoscat res fuisse tam acri disceptatione non indignas. Quia autem nimia credulitate, imo levitate ac stultitia, passi fuerant Galatae se a recto cursu abduci: ideo asperius illos reprehendit: neque enim iis assentior, qui pro ingenii tarditate durius fuisse tractatos opinantur. Tentati fuerant etiam Ephesii et Colossenses: si tam leviter cessissent imposturis, putamusne mitius cum illis acturum fuisse Paulum? Hanc igitur obiurgandi libertatem non populi natura illi dedit, sed rei potius indignitas extorsit. Nunc postquam tenemus, quae fuerit causa scribendae Epistolae, veniamus ad tractationis ordinem. Duobus *primis* capitibus pro auctoritate sui Apostolatus contendit: nisi quod per occasionem, sub finem secundi capituli, in praecipuum statum ingreditur, hoc est, in quaestionem de iustificatione hominis: de qua tamen tertio demum capite iustam ex professo disputationem instituit. Tametsi autem duobus istis capitibus multa videtur tractare, hoc tamen unum agit, ut se parem summis Apostolis esse probet: sibi quae nihil deesse, quin Apostolus eodem cum illis honoris gradu censeatur. Sed scire operae pretium est, cur de sua existimatione tantopere laboret. Nam modo regnet Christus, et salva maneat doctrinae puritas: quid refert,

sitne maior Petro, an inferior, vel an sint omnes inter se aequales? Si omnes minui oportet, ut crescat solus Christus, inutile est de hominum dignitate certamen. Deinde hoc etiam quaeri potest, cur se aliis Apostolis comparet, quae enim illi cum Petro, et Iacobo, et Ioanne controversia? quorsum igitur attinebat unanimes et bene coniunctos inter se oppōni? Respondeo, pseudoapostolos, qui Galatis imposuerant, quo se melius venditarent, Apostolorum nomina praetexuisse, quasi ab ipsis missi fuissent. Haec praeclara erat insinuatio, quod credebantur sustinere Apostolorum personam, et quasi ex eorum ore loqui: Paulo interea nomen ac ius Apostoli detrahebant. Obiiciebant enim non fuisse electum a Domino unum ex duodecim: nunquam fuisse a collegio talem agnitum, doctrinam suam non tantum a Christo non habere, sed ne ipsis quidem Apostolis: ita fiebat, ut non modo imminueretur Pauli auctoritas, sed tanquam unus quispiam a grege ipsis esset longe inferior. Si actum fuisset de personis duntaxat, non fuisset grave Paulo, haberi gregarium aliquem discipulum: sed quum videret doctrinam suam inde vilescere, minorisque haberi, tacere non debebat, quin fortiter reclamaret. Hoc est artificium Satanae, quum doctrinam palam impetere non audet, obliquis cuniculis deiicere eius maiestatem. Meminerimus ergo, in persona Pauli fuisse veritatem Evangelii impugnatam. Nam si passus fuisset honore Apostolatus se exui, sequeretur, eum hactenus plus usurpasse, quam sibi competeret: haec falsa gloriatio in aliis quoque eum suspectum reddidisset. Inde etiam pendebat doctrinae aestimatio, quod non tanquam a Christi Apostolo profecta suscipi coepisset, sed a vulgari discipulo. Ex adverso obruebatur splendore magnorum nominum. Illi enim quum Petri, et Iacobi, et Ioannis titulo gloriarentur, sibi Apostolicam auctoritatem arrogabant. Huic iactantiae nisi viriliter restitisset Paulus, locum cedebat mendacio, et rursus in sua persona veritatem opprimi sinebat. De utroque igitur serio contendit, et quod Apostolus sit constitutus a Domino, et quod reliquis nihilo sit inferior, sed pari iure ac dignitate: sicuti commune cum illis nomen habeat. Poterat quidem negare, illos a Petro et collegis vel fuisse missos vel habere aliquod mandatum: sed multo plus gravitatis habet haec defensio, quod Apostolis ipsis non cedit: quia si declinasset, cre-

ditus fuisset causae suae diffidere. Hierosolyma tunc erat omnium Ecclesiarum mater, quod inde Evangelium in totum orbem manaverat, et quasi primaria sedes erat regni Christi. Quisquis inde venerat in alias Ecclesias, merito reverenter excipiebatur. Sed multi erant stulta gloria inflati, quod familiares fuissent Apostolis, vel saltem in eorum schola instituti. Ideo nihil illis placebat, nisi quod Hierosolymis vidissent, alios omnes ritus illic non usitatos, non tantum respuebant, sed audacter etiam damnabant. Talis morositas, deterrima est pestis, quum morem Ecclesiae unius volumus pro universali lege valere. Nascitur autem ex praepostero zelo, quum erga magistrum aliquem vel locum ita sumus affecti, ut sine iudicio loca omnia et omnes homines velimus ad unius hominis sensum, ad unius loci instituta, tanquam ad commune praescriptum, adigere: quanquam semper admixta est ambitio, imo semper nimia morositas est ambitiosa. Ut redeam ad istos pseudoapostolos: si tantummodo prava aemulatione ubique usum ceremoniarum ingerere tentassent, quas Hierosolymis viderant servari: iam in eo non leviter peccassent: est enim iniquum, ex consuetudine protinus facere regulam. Sed plus erat mali in doctrina impia et perniciosa, quod religione volebant obstrictas tenere conscientias: quod iustitiam in observatione collocabant. Nunc tenemus, cur in asserendo suo Apostolatu tam animosus sit Paulus, et cur reliquis Apostolis se opponat. Id agit usque ad finem *secundi* capitis, ubi transitum sibi facit ad causae tractationem: nempe gratuito nos iustificari coram Deo, non operibus Legis. Nam hoc argumento nititur: Si vim iustificandi non habent caeremoniae, non esse igitur necessariam earum observationem: quanquam non de solis caeremoniis agit, sed generaliter de operibus disputat: alioqui frigeret totum argumentum. Si cui nimis remotum hoc videtur, duo consideret. Primo non potuisse aliter expediri quaestionem, quam sumpto generali principio, Iustificari nos mera Dei gratia: quod non caeremonias modo, sed alia etiam opera excludit. Deinde Paulum non tam sollicitum fuisse de caeremoniis, quam de impia opinione acquirendae ex operibus salutis. Notemus ergo Paulum non inepte ab ovo (quod aiunt) ordiri: sed necessario fontem ipsum indicare: ut sciant lectores, non hic de umbra asini litigari, sed de re omnium maxima, qua ratione salutem obtineamus.

Falluntur ergo qui putant Apostolum in particulari quaestione se continere de ceremoniis: neque enim illa per se expediri poterat. Simile habemus exemplum Actorum 15, 2. Lis et contentio de ceremoniis agitabatur, an observatu essent necessariae: in ea discutienda concionantur Apostoli de importabili iugo Legis, de gratuita peccatorum remissione. Quorsum haec? videtur enim absurda esse digressio a proposito: sed non ita est. Non enim solide aliter refutari particularis error poterit, quam sumpto universali principio. Quemadmodum, exempli gratia, si de prohibito esu carnium disputandum mihi sit, non tantum de cibis mentionem faciam, sed generali doctrina me armabo, Quid humanae traditiones ad ligandas conscientias valere debeant, atque illud arripiam, Unicum esse legislatorem, qui potestatem habet servandi et perdendi. Summa sit: Paulus hic argumentatur a genere ad speciem negative: quae est ordinaria et maxime naturalis disputandi ratio. Quibus porro testimoniis ac rationibus hanc sententiam probet, Iustificari nos sola Christi gratia suo loco videbimus. Hoc exsequitur usque ad finem tertii capitis. Initio *quarti* tractat de recto ceremoniarum usu, et cur institutae fuerint: ubi etiam abolitas nunc esse commonstrat. Obviandum enim erat huic absurdo, quod protinus cuique in mentem venisset, Quorsum igitur caeremoniae? an fuerunt inutiles? an frustra in illis Patres se occuparunt? Utrumque breviter definit, suo tempore non fuisse supervacuas, et nunc abrogatas esse Christi adventu: quia sit ipsarum veritas et finis, quare in eo manendum esse docet. Ubi etiam breviter attingit, quid a conditione Patrum nostra differat, unde sequitur, perversam et noxiam esse doctrinam pseudoapostolorum, quae Evangelii claritatem veteribus umbris obscurat. Doctrinae admiscet quasdam exhortationes ad movendos affectus. Circa finem capitis pulchra allegoria suam disputationem exornat. *Quinto* capite hortatur ad retinendam libertatem Christi sanguine acquisitam, ne conscientias suas hominum placitis illaqueandas tradant, sed interea simul admonet, quis legitimus sit libertatis modus. Atque hac occasione, quae vera sint Christianorum exercitia, ostendit: ne ceremoniis frustra occupati, quae praecipua sunt, negligant.

IOANNIS CALVINI
IN EPISTOLAM
PAULI AD GALATAS
COMMENTARIUM.

CAP. I.

1. **P**AULUS Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit illum ex mortuis, 2. Et qui mecum sunt fratres omnes, Ecclesiis Galatiae: 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre, et Domino nostro Iesu Christo: 4. Qui dedit se ipsum pro peccatis nostris, ut nos eriperet a praesenti saeculo maligno, secundum voluntatem Dei et Patris nostri, 5. Cui gloria in saecula saeculorum, Amen.

1. *Paulus Apostolus.* Diximus alibi, Paulum in salutationibus nomen Apostoli sibi ascribere solitum, ut a persona auctoritatem conciliet suae doctrinae. Personae vero auctoritas non ab hominum vel iudicio, vel arbitrio, sed a sola Dei vocatione pendet: itaque audiri postulat, quia est Apostolus. Semper illud retineamus, solum Deum in Ecclesia audiendum esse, et, qui ab eo constitutus est magister, Iesum Christum. Ergo quicumque locum docendi arrogare sibi vult, nomine Dei aut Christi loquatur oportet. Sed quia de Pauli vocatione magis ambigebatur inter Galatas, ideo ad eam asserendam plus quiddam exprimit, quam in aliis Epistolis. Neque enim se tantum affirmat vocatum a Deo, sed ex adverso negat, vel ab hominibus, vel per homines. Notandum est, non de communi Pastorum officio, sed de Apostolatu ipsum loqui. Non audebant calumniatores illum penitus spoliare honore ministerii: Apostoli tantum nomen et ius eripiebant. Loquimur nunc de Apostolatu in propria significatione: nam dupliciter capitur hoc vocabulum. Aliquando significat quoslibet Evangelii praecoënes: sed hic specialiter primum in Ecclesia ordinem, ut sit Paulus aequalis Petro et reliquis duodecim. Primum illud membrum: Non esse vocatum ab hominibus, commune habebat cum omnibus veris Christi ministris. Ut nemo sibi honorem debet sumere, ita non est in hominum potestate deferre quibus

libuerit. Solius enim Dei est, Ecclesiam suam regere: ergo vocatio non potest esse legitima, nisi ab ipso. Tametsi autem rite vocatus interdum quispiam erit Ecclesiae respectu: qui tamen prava cupiditate, non recta conscientia, ad ministerium pervenerit: hic tamen Paulus de perfecta vocationis suae approbatione loquitur, in qua nihil desiderari queat. Obiiciet quispiam: Annon pseudoapostolis quoque idem iactare saepe contingit? fateor: et quidem arrogantius, maioreque supercilio, quam ausint servi Domini, sed res ipsa eos deficit, quam Paulo licuit in medium proferre. Secundum membrum: Non esse vocatum per hominem, peculiariter competeat Apostolis. Neque enim hoc vitiosum tunc fuisset in Pastore. Paulus ipse oppidatim cum Barnaba suffragiis presbyteros creabat (Act. 14, 23.): idem fieri iubet a Tito et Timotheo (I. Tim. 5, 17. Tit. 1, 5.). Atque ista est ordinaria ratio eligendi Pastores: neque enim exspectandum est, dum revelet Deus e coelo quos elegerit. Cur ergo a se reiicit Paulus, quod non modo malum non est, sed etiam est laudabile? Iam dixi non satis fuisse Paulo, si Pastorem se, aut unum quemlibet ex Evangelii ministris probasset: nam de Apostolatu agebatur. Apostolos autem alio modo eligi oportuit, quam Pastores, nempe immediate (ut loquuntur) ab ipso Domino. Ita Christus ipse duodecim vocavit (Matth. 10, 1.): et quum successor esset subrogandus in locum Iudae, non audet Ecclesia suffragiis unum eligere, sed ad sortem confugit (Act. 1, 25.). Certum est, non adhibitam fuisse sortem in electionibus Pastorum. Cur id fit in ordinatione Matthiae? ut divinitus cooptetur: quia Apostolatum ab aliis ministeriis discerni oportebat. Itaque ut se eximat Paulus a vulgari ordine ministrorum, vocationem suam a Deo immediatam esse contendit. Sed quomodo se negat per homines vocatum, quum Lucas (Act. 11, 22. 26.) referat ipsum et Barnabam ab Antiochena Ecclesia fuisse vocatos? Respondent aliqui, ante functum fuisse Apostolatu: itaque illam ordinationem non fuisse fundamentum Apostolatus. Sed rursus potest excipi, tunc primum Gentibus destinatum fuisse Apostolum: quarum in numero erant Galatae. Itaque verior et planior responsio est, eum noluisse hic prorsus excludere vocationem Ecclesiae, sed tantum ostendere suum Apostolatum maiore praerogativa niti. Quod verum est: neque enim Antiocheni Paulo manus imposuerunt proprio iudicio, sed oraculo iussi. Quia igitur divinitus per revelationem vocatus fuit, et deinde per Spiritum sanctum designatus ac nuncupatus fuit Gentium Apostolus, sequitur, non fuisse introductum per homines, utcumque sollennis ritus ordinationis postea accesserit. Si cui placeat obliqua inter Paulum et pseudoapostolos antithesis, non repugno: quia illi hominum nomine gloriabantur. Ita perinde erit acsi diceret: A quibuscunque missos se fuisse iacent, ego sane ero superior, qui mandatum habeo a Deo et Christo. *Per Iesum Christum et Deum p.* Deum patrem et Christum facit auctores sui Apostolatus. Christum prius nominat, quia eius est mittere, et pro ipso legatione fungimur. Verum amplificationis causa addit etiam Patrem, acsi diceret: Si cui non sufficit maiestas Christi, sciat etiam, a Deo Patre iniunctum mihi esse munus. *Qui suscitavit illum.* Non abs re mentionem resurrectionis facit hoc loco: est enim regni Christi initium. Inde autem vilipendebant Paulum, quod non fuisset in terris cum Christo versatus. Contra significat, Christum, sicuti per resurrectionem glorificatus est, ita vere demum exseruisse potentiam suam in regenda Ecclesia. Ergo

plus dignitatis habet Pauli vocatio, quam si a Christo adhuc mortali fuisset ordinatus. Atque haec circumstantia notatu digna est: quia subindicat Paulus, admirabilem Dei potentiam, quae in Christi resurrectione apparuit, a suis obtrectatoribus maligne oppugnari, quia coelestis Pater, qui Christum a morte excitavit, idem Paulum constituit illius suae virtutis praeconem.

2. *Et qui mecum sunt fratres.* Videtur communiter scripsisse multorum nomine: ut, si uni minus tribuerent, at saltem audirent plures, nec spernerent totam congregationem. Solet enim potius circa finem ascribere salutem a fratribus, quam eos sibi tanquam scriptionis socios initio adiungere: saltem non plures duobus usquam nominat, eosque notos. Hic vero secus: nam omnes simul complectitur. Quod non puto sine causa factum: debuit autem tot piorum consensus aliquid saltem valere apud Galatas, ut magis dociles ac mansuetos redderet.

Ecclesiis. Erat ampla regio, ideo plures habuit dispersas Ecclesias. Sed mirum est, hunc titulum concedi Galatis, qui propemodum a Christo desciverant. Ubi enim Ecclesia, ibi fidei unitas. Respondeo, quum illic esset professio Christianismi, quum esset unius Dei invocatio, Sacramentorum usus, et quaecumque ministerium, superfuisse adhuc Ecclesiae insignia. Non igitur semper ea exstat in Ecclesiis puritas, quae desiderari possit. Quae purissimae sunt, suos tamen naevos habent: aliae non tantum maculis sunt aspersae, sed fere deformatae. Non igitur adeo nos offendi doctrinae et morum vitiis convenit, ut, si non omnia arrident in quovis coetu, protinus Ecclesiae nomen detrahamus: longe aliam mansuetudinem nos hic Paulus docet. Interea tamen sic agnoscendi sunt pro Christi Ecclesiis coetus, qui vitiis laborant, ut quicquid est in illis mali, nihilominus damnmus. Neque enim, ubi est qualiscumque Ecclesia, illic est eorum omnium perfectio, quae in Ecclesia desideranda essent. Hoc ideo dico, quia Papistae, hac vocula arrepta, stabilitum esse volunt quicquid obtrudere ipsis libuerit: quanquam multum abest, quin talis sit Ecclesiae status et forma Romae, qualis in Galatia fuit. Si Paulus hodie viveret, miseris illic Ecclesiae ruinas, et horrendam dissipationem agnosceret, nullum aedificium. Si quis brevius habere malit, per synecdochen vocatur Ecclesia, ubi est aliqua Ecclesiae portio, etiamsi non omnia in solidum respondeant.

3. *Gratia vobis et pax.* De hac salutationis formula dictum est in aliis Epistolis. Maneo in sententia, Paulum Galatis optare Deum propitium, et deinde omnia prospera: quandoquidem ex benevolentia Dei nobis fluit rerum omnium felix successus. A Patre simul et Christo utrumque praecatur, quia extra Christum neque gratia, neque ullus bonus successus.

4. *Qui dedit se ipsum.* Commendat hic ab initio Christi gratiam, ut ad eum Galatas revocet, atque in ipso retineat. Nam si digne reputassent hoc redemptionis beneficium, nunquam ad alienas observationes delapsi fuissent. Qui enim Christum rite novit, eum mordicus apprehendit, et amplectitur utroque brachio: in eo totus occupatur, nihil praeter ipsum desiderat. Itaque hoc quoque optimum remedium est, quo purgemus mentes quovis genere errorum ac superstitionum, reducere in memoriam, quid nobis sit Christus, et quid nobis attulerit. Neque exigua res significatur his verbis: Qui semetipsum pro peccatis nostris dedit. Praemonere enim Galatas vo-

luit, peccatorum expiationem et hac ratione perfectam iustitiam non alibi quaerendam esse, quam in Christo, quia se obtulerit Patri in sacrificium, et talem esse hostiam, cui alias quasvis satisfactiones opponere sit nefas: deinde tantae esse dignationis hanc redemptionem, ut nos in admirationem rapere totos debeat. Caeterum quod hic Christo Paulus ascribit, Scriptura alibi in Deum Patrem transfert: proprie utrumque. Nam et Pater aeterno consilio hanc nobis expiationem decrevit, et in eo testatus est suum erga nos amorem, quod ne unigenito quidem pepercit, quin pro nobis ipsum traderet (Rom. 8, 32.): Christus vero ipse victimam se obtulit, ut nos reconciliaret Deo. Unde sequitur, mortem eius satisfactionem esse pro peccatis. *Ut nos eriperet.* Finem quoque redemptionis declarat: quod Christus nos sibi acquisivit morte sua in peculium. Id fit quum segregamur a mundo: nam quamdiu ex mundo sumus, non pertinemus ad Christum. Nomen *saeculi* hic pro Corruptione, quae in mundo est, capitur. Sicut in Epistola Ioannis (I. Ioann. 5, 19.), quum dicitur, Totum mundum in maligno positum esse: et pluribus aliis locis. Ali- ter in Evangelio (Ioann. 17, 15.), quum dicit Christus: Non rogo, ut tollas eos e mundo, sed ut serves eos a malo: nam illic praesentem vitam significat. Quid ergo hoc loco est mundus? homines a regno Dei et Christi gratia separati. Homo enim quamdiu sibi vivit, totus est damnatus: sunt igitur mundus et regeneratio res inter se oppositae, sicuti natura et gratia, caro et spiritus. Ita qui ex mundo nati sunt, nihil habent praeter peccatum et malitiam, non creatione, sed corruptione. Christus ergo pro peccatis nostris mortuus est, ut nos a mundo redimeret, vel segregaret. *Saec. maligno.* Hoc epithetum addidit, ut de corruptela aut pravitate, quae est ex peccato, loqui se ostenderet: non autem de Dei creatura, aut vita corporali. Sed tamen hac una voce, tanquam ictu fulminis, prosternit omnem humanam superbiam. Testatur enim, extra renovationem, quae fit Christi gratia, nihil esse in nobis nisi meram nequitiam. Ex mundo enim sumus: ac donec nos Christus eripiat, mundus in nobis regnat, et ei vivimus. Quantumvis igitur sibi placeant homines, nequam sunt et pravi, cum tota sua praestantia. Non videntur quidem sibi tales: nobis tamen satis sit, quod Dominus per os Pauli ita pronuntiet. *Secundum voluntatem.* Primum gratiae fontem ostendit: nempe Dei propositum. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret (Ioann. 3, 16.). Sed notandum est, Paulum omnibus hominum compensationibus aut meritis solere Dei propositum opponere: ita *voluntas* hic significat quod vulgo nominant Beneplacitum. Sensus est igitur, Christum pro nobis passum fuisse, non quia digni essemus, aut quia attulerimus aliquid quod ipsum provocaret: sed quia tale fuit Dei consilium. *Dei et Patris nostri* perinde valet acsi fuisset dictum: Dei qui pater noster est.

5. *Cui gloria.* Erumpit in subitam gratiarum actionem, ut eorum acuat mentes ad considerandum inaeestimabile hoc Dei beneficium: quo magis se postea dociles praebeant. Quanquam est etiam generalis exhortatio: ut quoties in memoriam revocatur illa Dei misericordia, statim ad eum glorificandum nos incitet.

6. *Mirror, quod ita cito transferimini* ■ Christo, qui vos vocavit in gratia, ad aliud evangelium: 7. Quod non est

aliud, nisi quod sunt quidam, qui vos turbant, ac volunt evertere Evangelium Christi. 8. Verum etiamsi nos, aut Angelus e coelo evangelizet vobis praeter id, quod evangelizavimus vobis, anathema sit. 9. Quemadmodum praediximus, nunc quoque iterum dico: si quis vobis evangelizaverit praeterquam quod accepistis, anathema sit.

6. *Miror, quod.* Incipit ab obiurgatione, quae tamen lenior est aliquanto quam merebantur: sed suam vehementiam mavult convertere adversus pseudoapostolos, ut videbimus. Arguit autem eos defectionis, non a sua doctrina tantum, sed a Christo. Nam Christum tenere aliter non poterant, quam si agnoscerent, eius beneficio nos manumissos esse a servitute Legis. Porro necessitas quam constituebant pseudoapostoli in ceremoniis, prorsus erat contraria. Sic a Christo transferebantur, non quia omnino Christianismum abiicerent, sed quia in tali corruptela tantum illis relinquebatur ficticius Christus. Sic hodie Papistae, quia dimidium et lacerum Christum habere volunt, nullum habent: ideoque translati sunt a Christo. Pleni enim sunt superstitionibus, quae ex diametro cum Christi natura pugnant. Diligenter hic notandum, *transferri nos a Christo*, quum ad ea delabimur, quae eius officio contraria sunt. Neque enim misceri potest lux cum tenebris. Eiusdem est rationis quod vocat *Aliud Evangelium*, hoc est aliud a vero. Et tamen profitebantur pseudoapostoli se Evangelium Christi praedicare: sed quum miscerent sua figmenta, quibus destruebant praecipuam vim Evangelii, ideo falsum, corruptum, et adulterinum evangelium habebant. Utitur autem verbo praesentis temporis: quasi adhuc in actu sit eorum lapsus, ut vulgo dicunt, acsi diceret: Nondum vos dico esse translatos: nam tunc esset difficilius redire in viam. Nunc vero, dum adhuc estis in medio cursu, gradum reflectite potius, quam ultra pergatis. Aliqui legunt: Ab eo qui vocavit vos in gratia Christi, de Patre intelligentes: sed lectio, quam sequuti sumus, est simplicior. Quod autem dicit, vocatos a Christo fuisse per gratiam, valet ad exprobandam illis ingratitudinem. Deficere a Filio Dei, per se indignum et flagitiosum: sed ab eo deficere, quum nos gratuito vocaverit ad salutem, multo est foedius. Auget enim bonitas eius erga nos sceleris gravitatem, si ingrati simus.

Cito. Auget turpitudinem inconstantiae. Nullum quidem tempus maturum est defectioni a Christo: sed eo magis vituperandi erant Galatae, quod simulatque pedem illinc moverat Paulus, abducti fuerant. Ergo sicut eorum ingratitudinem prius comparatione gratuitaevocationis amplificavit, ita nunc levitatem circumstantia temporis amplificat.

7. *Quod non est aliud.* Quidam sic resolvunt, Quum non sit aliud Evangelium: acsi esset species correctionis, ne quis putaret esse plura Evangelia. Ego, quod ad verborum expositionem spectat, simplicius accipio: nam contemptim loquitur de doctrina pseudoapostolorum, quod sit tantum materia turbarum et destructionis. Quasi diceret: Quid afferunt isti? quid causae habent, cur impugnent doctrinam a me traditam? nempe vos turbant, et Evangelium evertunt, nihil agunt praeterea. Sensus tamen eodem redit: nam fateor hac

loquutione corrigi, quod dictum fuerat de alio Evangelio. Negat igitur Evangelium esse, sed meram perturbationem. Tantum volui admonere, *Aliud* hic (meo iudicio) accipi pro Alia re. Quemadmodum solemus dicere, Hoc nihil est, nisi quod vis fallere. *Volunt evertere.* Secundum crimen illis impingit, quod faciant Christo iniuriam, Evangelium illius evertere volentes. Est autem valde atrox crimen: nam eversio plus est quam corruptela. Neque tamen immerito illis impingit. Neque enim stat Christus, et Evangelii doctrina corrui, ubi alio transfertur laus hominis iustificandi, et conscientiae laqueus induitur. Semper enim videndum, quae sint in Evangelio praecipua: haec qui oppugnat, destructor est Evangelii. Nomen *Christi* quod additur, exponi bifariam potest: vel quod a Christo auctore profectum sit, vel quod pure Christum ostendat. Caeterum non dubium est, quin hoc epitheto designare voluerit verum germanumque Evangelium, quod unicum censi debet.

8. *Verum etiamsi nos.* Hic magna confidentia insurgit ad vindicandam doctrinae suae auctoritatem. Ac primo quidem doctrinam a se praedicatam asserit esse unicum illud Evangelium, quod nefas sit labefactari. Poterant enim alioqui excipere pseudoapostoli: Nos quoque volumus Evangelium manere illibatum, nec minus honorifice, quam tu, de illo sentimus. Quemadmodum hodie Papistae clamitant, sibi sacrosanctum esse Evangelium, et nomen ipsum magna reverentia exosculantur: sed quum ad probationem ventum est, tunc puram et simplicem Evangelii doctrinam rabiose vexant. Ergo Paulus, generali illa testificatione non contentus, definit, quale sit illud Evangelium, et quid contineat: ac suam doctrinam pronuntiat verum esse Evangelium, ne alibi quaeratur. Quid enim profuerit dare nomen Evangelio, et nescire, quid sibi velit? Apud Papistas quidem id forte sufficeret, ubi valet fides implicita: sed apud Christianos nulla est fides, ubi nulla est cognitio. Ergo ne Galatae, Evangelio alias obedire parati, vacillent huc et illuc, et suspensi non inveniant, ubi debeant pedem figere, Paulus in sua doctrina consistere eos iubet. Porro adeo certam haberi fidem vult suae praedicationi, ut maledictionem denuntiet omnibus, qui contradicere ausi fuerint. Quin etiam incipit a se ipso, quod operae pretium erat. Nam ita calumniam praevent, qua eum gravassent malevoli: Tu absque controversia recipi vis quicquid abs te prodierit, quia tuum est. Ergo ut ostendat, nullam se hic habere rationem sui, potestatem quicquam audendi adversus hanc doctrinam imprimis sibi adimit. Non alios sibi hoc modo subiicit: sed omnes secum, ut par est, cogit in ordinem, ut verbo Dei sint subiecti. Sed quo maiore impetu prosternat falsos apostolos, usque ad Angelos conscendit. Neque simpliciter audiendos negat, si quid aliud afferant: sed execrabiles esse debere pronuntiat. Videri possit hoc absurdum nonnullis, quod Angelos committat in certamen cum sua doctrina: sed qui rite omnia expendet, videbit eum necessario hoc fecisse. Certum quidem est, coelestes Angelos nihil posse aliud afferre, quam certam Dei veritatem: sed quum de fide doctrinae in hominum salutem divinitus revelatae esset disceptatio, non satis habuit eam eximere ab hominum arbitrio, nisi Angelis etiam superiorem assereret. Ideo quum Angelis iudicium anathematis denuntiat, si aliud docuerint: tametsi est argumentum ab impossibili, non tamen est supervacuum. Neque enim parum valet hic excessus ad amplificandam Paulinae praedicationis fidem. Videbat se et illam premi al-

tis hominum titulis. Respondet, ne Angelos quidem habere quicquam momenti ad illam deprimendam. Neque iniuriam facit Angelis: nam quum illustrandae, quibuscunque fieri potest modis, Dei gloriae sint creati, qui in hunc finem pie abutitur ipsorum nomine, nihil derogat illorum dignitati. Hinc autem non tantum colligimus, quanta sit verbi Dei maiestas, sed fides etiam nostra singularem confirmationem percipit, dum, verbo Dei freti, tuto possumus Angelis insultare ac maledicere. Quum dicit *Anathema esto*, subaudiendum est *vobis*. De nomine Anathematis dictum est I. Corinth. 12, 3.: exsecrationem hic significat, et capitur pro verbo hebraico אָנָתְמָה.

9. *Quemadmodum praedixi.* Nunc, omissa sui et Angelorum mentione, generaliter iterum repetit, nulli mortalium fas esse, aliud tradere quam didicerant. Nota verbum *accepistis*: semper enim huc incumbit, ne ignotum Evangelium, imaginatione sua quasi in aëre suspendant, sed teneant certam eius definitionem, ac serio persuasi sint, illud quod illis traditum est et amplexi sunt, verum Christi esse Evangelium. Nam fidei nihil minus convenit quam opinatio. Quid igitur, si quis haesitet, quid et quale sit Evangelium ignorans. Praecipit itaque pro diabolis haberi, quicumque Evangelium aliud a suo afferre ausi fuerint: aliud nominans, cui aliena commenta assuuntur. Neque enim prorsus contraria erat doctrina pseudoapostolorum, aut etiam diversa, sed falsis additamentis corrupta. Puerile igitur erit Papistarum subterfugium, quum sic Pauli verba eludunt. Primum non exstare totam eius praedicationem: nec sciri posse, quid continuerit, nisi testes a mortuis excitentur Galatae, qui audierunt. Deinde non prohiberi, quin aliquid addatur: sed tantum alia evangelia damnari. Nam Pauli quale fuerit, quoad nostra scire interest, non obscure ex eius scriptis colligimus. Huius Evangelii, palam est, totum Papatum horrendam esse eversionem. Postremo ex circumstantia patet, adulterinam quamlibet doctrinam aliam esse a praedicatione Pauli: quare nihil proficiunt ita cavillando.

10. Nunc enim suadeone secundum homines, an secundum Deum? vel quaero hominibus placere? Si enim adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. 11. Notum autem vobis facio, fratres, de Evangelio, quod evangelizatum est a me, quod non est secundum hominem: 12. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici: sed per revelationem Iesu Christi. 13. Audistis enim conversationem meam, quae aliquando fuit in Iudaismo: quod supra modum persequabar Ecclesiam Dei, et vastabam illam, 14. Et proficiebam in Iudaismo supra multos aequales meos in genere meo, quum vehementius studiosus essem paternarum traditionum.

Quia tam confidenter extulerat suam praedicationem, nunc se id iure fecisse, non inani iactantia ostendit. Ac duobus quidem argumentis utitur ad id demonstrandum. Primum est ab affectu animi, quia non ambitiose, neque adulandi causa, hominibus se accommodet.

Secundum multo fortius, quod non sit ipse auctor Evangelii sui, sed a Deo acceptum per manus fideliter tradiderit.

10. *Suadeone secundum.* Locus hic propter ambiguitatem graecae constructionis varie exponitur. Aliqui enim reddunt: Suadeone hominibus, an Deo? Alii Deum et homines pro Divinis et humanis accipiunt: qui sensus admodum bene quadraret, nisi esset aliquanto a verbis remotior. Eum itaque sequi malui, qui minus erat coactus: nam Graecis tritum est, praepositionem *ναρά* subaudire. Loquitur Paulus non de argumento suae praedicationis, sed de animi sui proposito, quod Deum potius quam homines respiciat: quanquam docentis affectui respondet etiam doctrina. Nam sicuti ex ambitione, avaritia, aut alia quavis prava cupiditate nascitur doctrinae corruptio, ita recta conscientia facit, ut retineatur pura veritas. Ideo sanam esse suam doctrinam contendit, quod non sit omnibus accommoda. *Vel quæro hominibus placere.* Hoc secundum non multum differt a priore, differt tamen aliquid: nam studium acquirendi favoris, causa est, cur secundum homines loquamur. Ubi talis ambitio in cordibus nostris regnat, ut cupiamus orationem componere in hominum gratiam, fieri nequit, ut sincere doceamus. Ergo Paulus ab hoc vitio testatur se esse purum et immunem: et quo se maiore fiducia eximat etiam a calumnia, interrogative loquitur. Habent enim interrogationes plus ponderis, quum adversariis potestatem facimus contradicendi, siquid habeant. Nam id signum est magnae securitatis, quam Paulo dabat testimonium bonae conscientiae: quia scilicet ita se functum officio suo noverat, ut eiusmodi probro non esset obnoxius. *Si enim hominibus placerem.* Sententia memorabilis: ambitiosos, hoc est, qui venantur hominum gratiam, non posse Christo servire. De sua tamen persona singulariter hoc sensu loquitur, quod hominum gratia sponte se abdicaverit, ut se Christo dicaret in obsequium: ac statum quidem vitae superioris cum praesenti confert. Fuerat in maxima existimatione, passim excipiebatur cum magno applausu: quare si voluisset placere hominibus, non oportuerat mutare conditionem. Sed hinc colligenda est generalis illa doctrina, quam dixi: quicumque volunt fideliter Christo servire, eos debere fortiter contemnere hominum gratiam. Vox *hominibus* habet hic certam notationem: neque enim affectare data opera debent Christi ministri, ut hominibus displiceant, sed diversa sunt hominum genera. Quibus placet Christus, illis studeamus placere in Christo: qui veram doctrinam suis affectibus posthaberi volunt, illis mos nequaquam gerendus est. Et sane piis et integris Pastoribus subeundum semper erit hoc certamen, ut eorum offensas negligant, qui sibi volunt per omnia satisfieri. Nam Ecclesia semper habebit fucos et improbos homines, qui libidinem suam praeferent verbo Dei. Boni etiam interdum tentantur a diabolo, ut Pastori succenseant recta monenti: sive id faciant ignorantia, sive praeoccupati aliqua infirmitate. Nostrum igitur est, quasvis offensas non reformidare, modo tamen infirmos a Christo non alienemus. Multi secus exponunt hunc locum, acsi esset concessio: atque hunc sensum esse putant: Si placerem hominibus, *tunc non essem Christi servus*: fateor, verum quis hoc mihi exprobrabit? quis non videt, me hominum favorem non captare? Mihi tamen sensus ille prior magis placet, quod Paulus commemoret, quanta se hominum gratia privaverit, ut Christo se in obsequium dicaret.

11. *Notum autem vobis facio.* Hoc est validissimum argumen-

tum, et quasi praecipuus cardo, in quo causa vertitur, non ab hominibus acceptum se Evangelium habere: sed divinitus sibi fuisse revelatum. Et quia negari hoc ei poterat, subiungit probationem exeticam: hoc est, quae rei gestae narratione constat. Sed quo plus habeat ponderis denuntiatio, praefatur se non de re obscura loqui, sed cuius fidem paratus sit facere: nam tale exordium rei seriae convenit. *Secundum hominem esse* negat, quod nihil humanum resipit, vel quod humanitus fabricatum non est: cuius probandi causa subiicit continuo post, se non fuisse ab ullo terreno magistro edoctum.

12. *Neque enim ab homine accepi.* Quid igitur? an propterea vilior erit auctoritas, si quis edoctus hominis ministerio, doctor exinde evadat? verum reputare semper convenit, quibus machinis eum invaderent pseudoapostoli, eum arripuisse mutilum et adulteratum Evangelium ab aliquo non optimo, aut saltem ignobili magistro, et nunc male intellectum temere tradere. Interea se discipulos summorum Apostolorum iactabant, quorum interiores omnes sensus haberent compertos. Necesse igitur fuit Paulo, ut toti mundo suam doctrinam opponeret, hoc praesidio niti, sibi divinitus esse revelatam, non traditam in schola ullius hominis: alioqui nunquam exempta fuisset pseudoapostolorum calumniis. Si quis obijciat, edoctum ab Anania fuisse (Act. 9, 10.): hic quoque facilis est solutio. Nihil enim obstat, quominus et per se illum oraculis Deus docuerit, et ornandi etiam ministerii causa, hominis opera in eo docendo usus fuerit. Quemadmodum superius diximus, et immediate fuisse a Deo vocatum oraculo, et hominum suffragiis sollennique approbatione ordinatum: haec inter se minime pugnant.

13. *Audistis enim conversationem.* Tota haec narratio vice probationis addita est. Commemorat enim, se tota vita adeo abhorruisse ab Evangelio, ut infestus esset illius hostis, et nominis Christiani vastator: inde colligimus, divinam fuisse conversionem. Et quidem eos tanquam de re minime dubia testes appellat: ut, quod dicturus est, sit extra controversiam. *Aequales suos vocat* contemporaneos: nam cum senioribus impropria esset comparatio. *Paternas traditiones* non intelligit additamenta illa, quibus corrupta fuerat Lex Dei, sed ipsam Dei Legem, in qua educatus a pueritia fuerat et quam a parentibus et avis per manus acceperat. Ritibus ergo patriis, quum vehementer addictus esset, non erat facile hinc dimoveri, nisi Dominus miraculo eum traxisset.

15. At postquam placuit Deo, qui me segregaverat ab utero matris meae, et vocavit per gratiam suam, 16. Revelare Filium suum mihi, ut praedicarem ipsum inter Gentes, continuo non contuli cum carne et sanguine. 17. Neque redii Hierosolymam ad eos, qui ante me fuerant Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reversus sum Damascum. 18. Deinde post annos tres redii Hierosolymam, ut viderem Petrum: et mansi apud illum dies quindecim. 19. Alium autem ex Apostolis non vidi quenkum, nisi Iacobum fratrem Domini. 20. Porro quae scribo vobis, ecce coram Deo, non mentior.

21. Deinde veni in regiones Syriae ac Ciliciae. 22. Eram autem facie ignotus Ecclesiis Iudaeae, quae erant in Christo. 23. Sed tantum hic rumor apud illos erat: Qui persequabatur nos aliquando, nunc praedicat fidem, quam quondam expugnabat. 24. Et glorificabant in me Deum.

15. *Postquam placuit Deo.* Secundum membrum narrationis, de mirifica eius conversione. Est autem hic facienda analysis, quod vocatus Dei gratia fuerit ad praedicandum Christum inter Gentes: et quod statim a vocatione sua, non consultis Apostolis, ad opus sibi iniunctum se absque ulla haesitatione accinxit, certus de consilio Dei. In constructione verborum dissentit Erasmus a Vulgari interprete. Sic enim connectit: Quum Deo visum est, ut Christum inter Gentes praedicarem, qui me ad hoc vocavit, ut eum per me revelaret. Sed Vetus translatio melius, iudicio meo, congruit. Nam Christi primum revelatio ei oblata fuit: deinde mandata praedicatio. Vel si Erasmi translationem sequi lubet, ut *ἐν ἧσυχίᾳ per me* significet, adhuc tamen haec particula: *ut praedicarem*, addita est ad exprimendum modum revelationis. Caeterum prima facie non ita firma Pauli argumentatio videri possit: nam utcumque ad Christianismum conversus, mox inconsultis Apostolis praedicandi Evangelii munus suscepit: non tamen propterea sequitur, ipsum Christi revelatione fuisse ad id instructum. Verum pluribus rationibus nititur: quas omnes si in unum colligas, satis ad iustam argumentationem facient. Primum, se Dei gratia vocatum fuisse: deinde, suum Apostolatam fuisse approbatum a reliquis Apostolis: et quae sequuntur. Meminerint ergo lectores, totam narrationem coniunctim legere: et tandem ex summa concludere, non ex singulis partibus. *Qui me segregaverat.* Segregatio haec Dei consilium fuit, quo Paulus destinabatur ad munus Apostolicum, antequam se hominem natum esse sciret: sequuta est postea vocatio suo tempore, quum Dominus voluntatem de illo suam manifestavit, et iussit eum ad opus accingi. Caeterum non dubium est, quin Deus ante mundum conditum, quid de unoquoque nostrum acturus esset, decreverit, et arcano iudicio suas cuique partes assignaverit. Sed interdum Scriptura solet ponere istos tres gradus: aeternam Dei praedestinationem, designationem ab utero, et vocationem, quae est effectus et complementum utriusque. Paulo aliter Ieremiae primo (v. 5.) loquitur Dominus, quam sonent Pauli verba, eodem tamen sensu, Priusquam formarem te in utero, novi te: priusquam de utero exires, sanctificavi te: dedi te Prophetam Gentibus. Nondum enim genitum sanctificaverat etiam Paulum Deus ad officium Apostoli, sicuti Ieremiam ad officium Prophetiae: sed dicitur rursus ab utero nos segregare, quia in hunc finem edimur in mundum, ut in nobis, quod statuit, compleat. Vocatio autem usque ad suam opportunitatem differtur, ubi nos aptavit Deus ad munus quod iniungit exsequendum. Ergo sic potes resolvere Pauli verba: Ubi Deo placuit Filium suum per me revelare, qui me vocavit, quemadmodum ante segregaverat. Nam indicare voluit, suam vocationem ab arcana Dei electione pendere: neque se ordinatum ideo fuisse Apostolum, quia se propria industria ad subeundum tantum munus comparaverit, vel quia idoneum prehenderit Deus, cui partes istas mandaret: sed

quia, antequam nasceretur, arcano Dei consilio destinatus fuerat. Nam ita causam suae vocationis referre solet ad gratuitum Dei placitum: quod diligenter observandum est. Inde enim docemur, non tantum quod electi et adoptati sumus ad vitam aeternam, deputandum esse Dei gratiae: sed etiam quod opera nostra dignatur uti, quum simus alioqui prorsus inutiles: quod legitimam vocationem attribuit, in qua nos exerceamus. Quid enim Paulus necdum natus dignum habebat tanto honore? sic ergo habendum, totum hoc divinae esse donationis, non Marte nostro partum, quod ad regendam ipsius Ecclesiam vocati sumus. Porro quod nonnulli subtilius philosophantur in vocabulo *segregationis*, id abs re et intempestive faciunt. Neque enim segregare nos Deus dicitur, quia habitum aliquem infundat, quo ab aliis differamus, sed quum nos suo consilio designat. Tametsi autem iam satis aperte tribuerat Dei gratiae suam vocationem, quum eius principium fecerat voluntariam illam segregationem ab utero: iterum tamen nominatim exprimit, partim ut gratiae commendatio purget omnem iactantiae opinionem, partim ut suam in Deum gratitudinem testetur. Libenter enim solet hoc facere, etiam ubi nulla est cum pseudoapostolis disceptatio.

16. *Revelare filium.* Si legas, Revelare per me: hic erit finis Apostolatus, Christum palam facere. Quomodo? praedicando ipsum inter Gentes, id quod illi vitio ducebant pseudoapostoli. Verum quum graece sit *ἐν ἑμοί*, puto hebraicam phrasin esse pro *mihi*. Nam apud Hebraeos \beth saepe est supervacuum: quod satis constat peritis illius linguae. Sensus igitur erit, revelatum fuisse Paulo Christum, non ut solus frueretur eius cognitione, ipsumque tacitus in sinu suo contineret, sed ut abs se cognitum praedicaret inter Gentes. *Continuo non contuli.* Conferre cum carne et sanguine est adhibere carnem et sanguinem in consilium. Quod autem ad istarum vocum significationem attinet, simpliciter voluit excludere omnia humana consilia. Nam generaliter universos mortales hic comprehendit, et quicquid prudentiae vel consilii habent, sicuti mox ex contextu patebit: imo Apostolos nominatim designat, idque eo consilio, ut immediata Dei vocatio clarius refulgeat. Sola ergo Dei auctoritate fretus, eaque contentus, se ad munus praedicationis accinxit. *Neque redii Hierosolymam.* Expositio est proximae sententiae, et simul amplificatio: acsi diceret, Neminem mortalium auctorem desideravi, atque adeo ne ipsos quidem Apostolos. Falluntur ergo qui negant, Apostolos comprehendendi sub carne et sanguine, quia seorsum nunc eos nominet: non enim aliquid novum aut diversum adiungit, sed tantum exponit clarius, quod erat obscure dictum. Neque contumeliosus est adversus Apostolos in eiusmodi appellatione: quia, ut ostenderet se non fuisse humanitus impulsus, ipsos quoque propter falsas nebulonum iactantias Deo opponere necesse habuit. Ubi autem creatura cum Deo confertur, quamlibet humilibus atque abiectis titulis deprimatur, nulla fit ei iniuria.

17. *Sed abii in Arabiam.* Lucas triennium hoc in historia Actorum praeteriit: quemadmodum neque alia omnia enumerat. Ideo frigida est eorum calumnia, qui quaerunt hic aliquem colorem repugnantiae. Caeterum expendant pii lectores, quam grave temptationis certamen Paulum statim a primo tirocinio exceperit. Qui pridie honoris causa cum splendido comitatu missus fuerat Damascum, nunc profugus in aliena terra oberrare cogitur: neque tamen animo deficit.

18. *Deinde post annos tres.* Tertio demum anno postquam Apostoli munus exercuerat, conscendit Hierosolymam: ergo non auspiciatus est ab hominum vocatione. Et tamen ne videretur habere separatas ab aliis rationes, ideoque fugere eorum conspectum, dicit se hoc consilio venisse, ut Petrum videret. Ergo tametsi eorum auctoritatem non expectaverat in suscipiendo munere, non tamen illis invitis, sed consentientibus et approbantibus, gradum Apostolatus tenuit: hoc est quod intendit, neque se unquam fuisse alienum a caeteris Apostolis, et sibi etiamnum bene cum illis convenire. Breve tempus notat quod illic transegit, ut ostendat se non discendi causa venisse, sed mutuae duntaxat communicationis. Eodem spectat quod addit, *se neminem alium vidisse*: quia scilicet, alio tendens, iter illac faciebat solum.

19. *Nisi Iacobum.* Quis hic fuerit Iacobus, videndum est. Consentiant fere veteres, unum ex discipulis fuisse cognomento Obliam et Iustum, qui Ecclesiae Hierosolymitanae praefuerit. Quanquam alii Ioseph filium fuisse putant, ex alia uxore: alii (quod verisimilius est) Christi ex matertera consobrinum: sed quum hic numeretur inter Apostolos, illam opinionem non recipio. Neque enim valet excusatio Hieronymi, nomen hoc interdum a duodecim ad alios transferri, quando hic de summa dignitate agitur: et eundem paulo post habitum fuisse inter praecipuas columnas audiemus. Ergo mihi longe probabilius est, Alphaei esse filium, de quo loquitur. Reliquos per varias regiones tunc fuisse sparsos credibile est: non enim uno in loco desidebant otiosi. Quanquam autem narrat Lucas (Act. 9, 27.) deductum ad Apostolos fuisse a Barnaba, non tamen de duodecim id accipiendum, sed de his duobus, qui soli tunc erant Hierosolymis.

20. *Porro quae scribo vobis.* Haec affirmatio ad totam narrationem extenditur. Demonstrat autem, quam serio de hac causa Paulus contenderit, quod iusiurandum adhibet, quo uti fas non est nisi in causis gravibus magnique momenti. Neque mirum est, tanta eum contentione insistere: ante enim vidimus, quid machinarentur impostores, nomen et honorem Apostoli illi detrahendo. Caeterum notandae sunt nobis formulae iurandi, quas sancti usurpant, ut intelligamus, iuramento nihil aliud agi, nisi ut fidem ac veritatem dictorum factorumque nostrorum ad Dei iudicium revocemus: quam actionem necesse est ut religio timorque Dei gubernet.

22. *Eram facie ignotus.* Videtur mihi hoc esse additum, quo magis obtrectatorum suorum malevolentiam et malignitatem amplificet. Nam si solus auditus commovebat Iudaicas Ecclesias, ut Deo darent gloriam, quod ita magnifice operatus esset in Paulo: quam indignum est, eos, quibus conspicuae sunt ab effectu mirificae eius virtutes, non idem agere? si sola fama illis sufficiebat, cur isti conspectu rerum non sunt contenti? *Expugnasse fidem* dicitur, non quia sit per se expugnabilis fides, sed quod eam in hominibus infirmis destruebat. Praeterea conatus magis respicitur quam effectus.

24. *Glorificabant in me.* Hoc luculentum signum erat, approbati ab omnibus Iudaeae Ecclesiis eius ministerium, et ita approbati, ut cum admiratione et laude agnoscerent eximiam Dei virtutem. Ita oblique perstringit malevolos, quod suo livore et calumniis hoc tantum proficiant, ut obscurant Dei gloriam, quam Apostoli agnoverant et palam confessi erant in Pauli Apostolatu fulgere. Interim tamen nobis obiter hic praescribitur regula, qualiter debeamus sanctos Domini

susplicere. Nam quae nostra est vel pravitās, vel ingrātudo, vel propensio ad superstitionem: quos Dei donis ornatos conspiciamus, illos deorum instar colimus, immemores, a quibus acceperint. Itaque admonemur hoc loco, potius in auctorem oculos conicere, ut illi ascribamus quod suum est: et simul docemur, quod Paulus ex hoste factus erat minister, materiam fuisse laudandi Dei.

CAP. II.

1. Deinde post annos quatuordecim ascendi rursus Hierosolimam una cum Barnabā, assumpto simul et Tito. 2. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum illis Evangelium, quod praedico inter Gentes: privatim vero cum iis, qui in pretio erant, ne quo modo in vanum currerem, aut cucurrissem. 3. Sed neque Titus, qui mecum erat, quum esset Graecus, compulsus fuit circumcidi, 4. Propter subiugressos falsos fratres, qui subintroierant ad explorandum libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu: quo nos in servitutem adigerent. 5. Quibus ne ad horam quidem cessimus per subiectionem, ut veritas Evangelii maneret apud vos.

1. *Post annos quatuordecim.* Vix possit quisquam pro certo asserere, illamne profectionem intelligat, cuius meminit Lucas Actorum cap. 15, 2., imo potius in contrariam partem nos ducit historiae contextus. Quater enim Paulum Hierosolimam venisse, illic refertur. De primo adventu iam dictum est: secundus adventus fuit, quum elemosynas in Graecis et Asiaticis Ecclesiis collectas pertulit cum Barnabā: quemadmodum habetur in fine duodecimi capitis (v. 25.). De quo ut potius intelligam praesentem locum, plures rationes me movent: nam alioqui necesse foret, ab alterutro falsum referri. Deinde magis inclināt coniectura, Petrum Antiochiae fuisse reprehensum: quo tempore illic morabatur Paulus. Id autem erat, antequam mitteretur Hierosolimam ab Ecclesiis ad transigendam disceptationem deceremoniis ortam. Ad haec non est rationi consentaneum, tali simulatione usurum fuisse Petrum, si definita fuisset illa controversia, publicatumque Apostolorum decretum. Hic autem Paulus scribit se venisse Hierosolimam: et postea subiungit, correptam fuisse abs se Petri simulationem: qua certe nunquam usus fuisset, nisi in rebus dubiis. Praeterea vix unquam attigisset iter illud susceptum communi fidelium consensu, praeterita causa, et exitu tam memorabili suppresso. Ac ne satis quidem constat, quo tempore scripta fuerit Epistola: nisi quod Graeci missam Roma divinant, Latini Epheso. Ego autem non tantum scriptam ante fuisse arbitror, quam Paulus Romam vidisset: verum antequam habita fuisset illa consultatio, et de ceremoniarum usu pronuntiassent Apostoli. Nam quum adversarii falso praetexerent Apostolorum nomen, eoque maxime niterentur ad gravandum Pau-

lum: quanta negligentiae fuisset, praetermittere decretum passim divulgatum apud omnes, quo illi confodiebantur? Certe una haec vox illis os obstruebat, Vos mihi Apostolos obiiicitis: atqui norunt omnes, quid iudicaverint: proinde impudentis mendacii vos convictos teneo. Necessitatem servandae Legis, quasi eorum mandato, imponitis Gentibus: atqui eorum exstat rescriptum, quo conscientias inde liberant. Huc accedit quod initio corripiebat Galatas, quod tam cito ab Evangelio sibi tradito defecerant. Colligere autem promptum est, ex quo adducti erant ad Evangelium, aliquantum intercessisse temporis, antequam certamen illud de ceremoniis fuerit motum. Porro quatuordecim annos accipio, non ab una profectione ad alteram: verum ut supputatio semper a Pauli conversione incipiat. Ita undecim anni inter duos ascensus interfuerunt.

2. *Ascendi autem secundum revelationem.* Hic iam non operibus tantum, sed divino etiam oraculo Apostolatium suum et doctrinam comprobat. Nam quum iter illud Deus gubernaret, cuius causa erat doctrinae eius confirmatio, iam non consensu hominum duntaxat, sed Dei etiam auctoritate confirmatur: quod ad frangendam eorum pervicaciam, qui Paulum gravabant obiectis Apostolorum nominibus, satis superque valere debebat. Nam etsi antea litigandi fuisset aliqua ratio, tunc omnis disceptatio interposita Dei sententia cessavit. *Contuli cum illis.* Primo notandum est verbum *conferendi*: non enim praescribunt illi, quid debeat docere, sed quid docuerit refert, ut subscribant illi, suumque calculum addant. Quia autem calumniari poterant adversarii, astute multa dissimulando captasse Apostolorum gratiam, nominatim exprimit, se Evangelium contulisse, quale inter Gentes praedicat: quo avertit omnem fuci aut tergiversationis suspicionem. Videbimus, quid tandem sequutum sit: neque enim vitio verterunt Apostoli, quod iniussu suo auspiciatus foret, sed sine controversia vel expostulatione ratum habuerunt quod gesserat, idque eiusdem Spiritus instinctu, quo duce Paulus ad eos venerat. Non ergo creatus fuit ab illis, sed agnitus Apostolus: verum haec postea. *Ne quo modo.* Quid igitur? an concidet Dei veritas, nisi fulciatur hominum testimonio? atqui etiamsi totus mundus infidelis sit, manet tamen certa et illibata Dei veritas: nec ludunt operam, qui Dei mandato Evangelium docent, etiamsi nullum fructum pariant suo labore. Nec vero huc tendunt Pauli verba: sed quia dubiis ac suspensis conscientiis inutile est Verbi ministerium, quod ad homines, *in vanum currere* accipitur pro inutiliter laborare, quum non sequitur ea quae debebat aedificatio. Porro hic erat fortis aries ad concutiendas infirmas conscientias, quum mentiebantur impostores, doctrinam quam praedicabat Paulus, contrariam esse doctrinae Apostolorum: ita ut multi labascerent. Non pendet quidem ab hominum consensu fidei certitudo: quin potius ita nos acquiescere convenit in nuda Dei veritate, ut neque homines, neque Angeli universi inde nos dimoveant. Rudibus tamen, et qui vixdum tenuem habent gustum sanae doctrinae, eam pectore et medullis nondum penitus imbiberunt, vix tolerabilis est tentatio, quum audiunt praecipuos doctores inter se dissidere. Imo robustos quoque interdum percellit Satan hoc artificio, quum eorum certamina et dissensiones obiiicit, quos maxime unum sentire et loqui decuerat. Dici vix potest, quam multos retardaverit ab Evangelio, quam multorum fidem concusserit infausta illa de Christi corpore digladiatio: eo quod primariae auctoritatis viros cernebant adeo

hostiliter pugnare de quaestione maxima. Rursus non leve est stabilendae fidei adminiculum, doctorum omnium consensus. Ergo quoniam tali astu moliebatur Satan cursum Evangelii impedire, obviam ire voluit Paulus. Nam postquam apparuit, bene illi cum Apostolis omnibus convenire, sublata fuit protinus remora: nulla amplius alternatione iactati sunt animi rudium, quem sequi deberent. Hoc est igitur quod dicit: Ne periissent ante sumpti labores, et porro sine fructu pergerem: dubitationem illam sustuli, quae multos turbabat, mibine, an Petro, fidem habere deberent: uno enim consensu amplexi sumus quod semper docueram. Quodsi hodie multis tam cordi esset aedificatio, quam Paulo fuit, maiore consentiendi inter se cura tangerentur.

3. *Sed neque Titus.* Alio argumento probat, nihil a se diversum sentire Apostolos: nam adduxerat ad eos hominem incircumcisum, quem agnoscere loco fratris non dubitarunt. Causam addit, cur non fuerit circumcisis: nam Circumcisio, quum res media esset, potuit vel omitti vel usurpari pro aedificatione. Tenenda enim semper est illa regula: Si omnia nobis licent, ut videamus, quid expediat. Ideo Timotheum circumcidit, ne offendiculum infirmis crearet eius praepitum: tunc enim agebat cum infirmis, quibus debuit parcere. Et libenter in Tito idem praestitisset: adeo nunquam fatigatus fuit in tolerandis infirmis, sed erat diversa ratio. Nam calumniandae eius doctrinae occasione imminebant quidam falsi fratres, qui statim famam sparsissent: En iste tam audax libertatis vindex, quum in conspectum Apostolorum venit, deponit illos viriles spiritus, et ferociam, qua inflatus est inter imperitos. Quemadmodum autem infirmis attemperare nos convenit, ita malignis, et qui data opera insidiantur libertati nostrae, fortiter resistendum est. Neque enim caritatis officia nocere debent fidei: ergo caritas in usu rerum indifferentium optima erit moderatrix, si modo semper primus habeatur fidei respectus.

4. *Propter subingressos.* Duplex potest esse sensus: quod non fuerit circumcisis, quum tamen improbe id flagitarent falsi fratres, et cogere eum vellent: vel quod data opera non circumcidit eum Paulus, quia videbat statim fore, ut illi traherent in calumniam. Hac enim de causa se insinuaverant in sodalitium Pauli, ut alterutrum captarent ex duobus. Nempe si libere contemneret ceremonias, invidiam inde illi conflarent apud Iudaeos: sin vero abstineret in totum a libertate, protinus de illo triumpharent apud Gentes, quasi pudore confusus retractasset suam doctrinam. Hic secundus sensus mihi placet, quod Paulus, animadversis eorum insidiis, noluerit Titum circumcidere. Dicit autem, se non fuisse coactum, ut intelligant lectores, Circumcisionem per se non damnari, acsi res mala esset, verum de necessitate eius observanda pugnari: acsi diceret, Paratus fuissem circumcidere, nisi de re maiori actum fuisset. Legem enim imponere volebant: coactioni eiusmodi non fuit cedendum.

5. *Quibus ne ad horam quidem.* Haec constantia sigillum fuit Paulinae doctrinae. Nam quum ei instarent falsi fratres, qui nihil aliud cupiebant, quam ipsum criminari, et ipse intrepide staret, in posterum omnem dubitationem tollebat. Neque enim insimulari iam potest, quod Apostolos fefellerit. Negat igitur se vel ad momentum illis cecidisse per subiectionem, hoc est, in modum subiectionis, ita ut esset opus illud quasi documentum oppressae libertatis: alioqui mansuetudine et tolerantia semper ad vitae usque finem omnibus cedere

paratus fuit. *Ut veritas Evangelii.* Non erat periculum, ne libertate sua Paulus spoliaretur, etiam aliis se subiiciendo, sed aliis no-
cuisset exemplum: prudenter ergo consideravit, quid expediret. Ita
videmus, et quatenus vitanda sint scandala, et quid semper in rebus
mediis sit spectandum, nempe aedificatio. Summa est, nos fratrum
esse servos: sed in hunc finem, ut simul omnes serviamus Domino,
et conscientii salva maneat sua libertas. Nam quia volebant falsi fra-
tres in servitutem adigere pios, non fuit illis mos gerendus. Veritas
Evangelii accipienda pro genuina eius puritate: vel quod idem est,
pro pura et integra eius doctrina. Neque enim penitus Evangelium
abolebant pseudoapostoli, sed adulterabant suis commentis, ita ut iam
fictum esse inciperet et larvatum: quale semper est, ubi vel paululum
a Christi simplicitate deflectimus. Qua igitur fronte verum se Evan-
gelium habere iactabunt Papistae? quod non tantum multis figmentis
est corruptum, sed multis impiis dogmatibus plus quam adulteratum?
Meminerimus ergo, non satis esse tenere nomen Evangelii, et qua-
lemcunque summam, nisi solida etiam puritas maneat illibata. Ubi
sunt qui fucatis moderationibus conciliare nos Papistis volunt? quasi
fas sit ex religionis doctrina, sicuti ex pecunia vel praediis, aliquid
decidere. Videmus, quantum ab hoc genere transactionis abhorruerit
Paulus, qui negat verum esse Evangelium, nisi purum.

6. Ab iis autem qui videbantur aliquid esse, quales ali-
quando fuerint, nihil mea refert (personam hominis Deus
non accipit, Deut. 10, 17. II. Paral. 19, 7. Iob. 34, 19. Sap.
6, 8. Sirach 35, 15. Act. 10, 34. Rom. 2, 11. Ephes. 6, 9.
Coloss. 3, 25. I. Petr. 1, 17.): nam mihi, qui videbantur esse
in pretio, nihil contulerunt. 7. Imo contra, quum vidissent mi-
hi concreditum fuisse Evangelium praeputii, quemadmodum
Petro Circumcisionis, 8. (Nam qui efficax fuit in Petro ad
Apostolatam Circumcisionis, efficax fuit et in me erga Gen-
tes). 9. Quumque cognovissent gratiam mihi datam Iacobus
et Cephas et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dextras
dederunt mihi ac Barnabae societatis, ut nos inter Gentes,
ipsi vero in Circumcisionem, Apostolatu fungeremur: 10.
Tantum ut pauperum memores essemus, in quo et diligens
fui, ut hoc ipsum facerem.

6. *Ab iis qui videbantur,* Nondum contentus est Paulus, nisi
etiam sciant Galatae, nihil eum didicisse a Petro et Apostolis. Hinc
superbiae sanctum virum accusant Porphyrius et Iulianus, quia tan-
tum sibi arroget, ut nihil ab aliis discere sustineat: quia doctorem
se nullo magistro vel adiutore factum iactet: quia tantopere laboret,
ne quo videatur inferior. Verum quisquis reputabit, quam necessaria
fuerit haec iactantia, sanctam et summa laude dignam fuisse agnoscet.
Nam si hoc dedisset adversariis, sub Apostolis se profecisse, duabus
eos armasset calumniis: siquidem protinus dixissent, Tandem aliquid
profecisti, ut corrigeres quod ante peccaveras, et pedem a temerario

progressu referres. Ita primo suspecta fuisset tota superioris temporis doctrina, et diruta aedificatio: deinde in posterum quoque minus habuisset auctoritatis, quia habitus fuisset pro vulgari discipulo. Videmus ergo, ut non tam sua causa, quam asserendae doctrinae necessitate, in hanc sanctam gloriationem efferatur. Hic non est certamen ambitionis, quia nequaquam de personis agitur, sed non vult Paulus ullius hominis magnitudine obscurari suum Apostolatum, cui adiuncta erat doctrinae auctoritas: quodsi ad canes illos compescendos non sufficit, eorum tamen latratum abunde refutat. *Quales aliquando fuerint.* Haec seorsum legenda sunt: nam ut scirent adversarii, ipsum non morari hominum existimationem, parentheses istam interposuit. Caeterum varie exponunt hunc locum. Ambrosius putat, obiter perstringi eorum stultitiam, qui Paulo obiciebant Apostolos ad eum deprimendum, acsi diceret: Quasi vero mihi non liceat excipere, pauperculos fuisse idiotas, qui nihil tenerent praeter artem piscandi: me vero sub Gamaliele magistro liberaliter a puero fuisse eruditum. Sed id totum omitto: quia scio, apud Deum nihili esse personas. Chrysostomus et Hieronymus durius accipiunt, quasi oblique minetur etiam primis Apostolis, in hunc sensum: Qualescunque sint, non effugient Dei iudicium, si declinent ab officio: non liberabit eos vel officii dignitas, vel hominum existimatio. Mihi haec expositio simplicior videtur, et magis consentanea menti Paulinae, ut concedat primos quidem ordine temporis fuisse: sed id sibi obesse neget, quominus gradum nunc suum pariter teneat. Non dicit sibi nihil esse curae, quales sint in praesentia, sed de praeterito tempore loquitur, quo iam erant Apostoli, ipse alienus a Christi fide. In summa, non vult ex tempore praeterito existimationem fieri: nec proverbium illud valere in hac causa, ut, qui tempore prior est, potior sit iure. *Personam hominis.* Praeter expositiones, quas iam adduxi, haec quoque tertia habet aliquid coloris, quod in mundi politia locum habent personae: in spirituali autem Christi regno facessere debent. Id plausibiliter dicitur: atqui de mundana politia sermo est, quum dicit Dominus, Non accipias personam in iudicio (Deut. 10, 17.). Sed ego in illam disputationem non ingredior: quia nihil facit ad praesentem locum. Nam simpliciter intelligit Paulus gradum honoris, in quem pervenerant Apostoli, non obstitisse, quominus a Deo vocaretur, et ex nullo fieret illis subito aequalis: quamlibet enim magnum esset discrimen, id apud Deum nihil valuisse, qui personarum acceptione non ducitur, et cuius vocatio nullis praeiudiciis est obnoxia. Sed videri etiamnum possit hoc absque ratione dixisse: nam ut verum sit, non respiciendas esse personas in negotio Domini (sicuti hoc diligenter cavendum est), quid hoc ad Petrum et socios Apostolos, qui non sola persona erant venerabiles, sed vera sanctitate et spiritualibus donis? Nam *persona* timori Dei et bonae conscientiae opponitur Act. 10, 34. 35. et I. Petr. 1, 17. atque hic est communis Scripturae usus. Atqui pietas, rectus zelus, sanctimonia, et similes aliae doctes praecipuam gratiam et honorem conciliabant Apostolis: perinde vero contemptum loquitur hic Paulus, acsi nihil in ipsis fuisset praeter externas larvas. Respondeo, Paulum hic aestimare Apostolos non proprio pretio, sed ex inani adversariorum suorum iactantia: nam quo fumos suos venderent, plenis buccis intonabant nomina Petri, Iacobi et Ioannis, et reverentia, quae illis deferebatur ab Ecclesia, ambitiose abutebantur ad contemptum Pauli. Non igitur hic disserit Pau-

lus, quales sint Apostoli, nec quid de ipsis sentiat seposita contentione: sed larvas illas, quas obtendebant pseudoapostoli, refutat. Ergo sicuti postea de Circumcisione tractabit, non ex proprio sensu, sed ex falsa opinione et impia, quam affinxerant impostores illi: ita etiam nunc de Apostolis pronuntiat, nihil esse apud Deum larvas, quibus in mundo splendebant: idque ex verbis patet. Cur enim praeferebant illos Paulo? quoniam eum praecesserant: haec erat mera larva. Alioqui non dubium, quin Paulus pro singulari sua modestia illos ex animo suspiceret, ac dona Dei in illis oscularetur, qui alibi se minimum ex Apostolis ultro fatetur, ac indignum tam praeclearo ordine (I. Cor. 15, 9.). *Nihil (mihi) contulerunt.* Posset etiam legi: Nihil (mecum) contulerunt. Idem enim verbum est, quod prius bis posuit. Sensus tamen est certus, quod Apostoli, audito Pauli Evangelio, suum ex adverso non protulerint (qualiter fieri solet, ubi habetur aliquid melius et perfectius), sed contenti eius expositione, doctrinam eius simpliciter et sine mora amplexi sint: ita ut in re minime dubia, nullum inter ipsos verbum commutatum fuit. Neque tamen ut priores loquendi partes sibi Paulus sumpserit tanquam praestantior, ut qui aliis formam dictant: sed fidem suam, de qua suborti erant sinistri rumores, exposuit: illi vero suo assensu probarunt.

7. *Imo contra.* Protinus illi dederunt dextras societatis. Ergo testimonium reddiderunt eius doctrinae: idque citra exceptionem, quia nihil attulerunt contra, ut in rebus controversis fieri solet: et commune sibi cum eo Evangelium professi sunt, adeoque ipsum collegae honore et gradu dignati. Deinde conditio huius societatis fuit, quod provincias inter se partiebantur: ergo erant aequales, nihil in Paulo subiectionis. Dare dextras societatis, hic significat, habere pactam societatem. *Quum vidissent mihi concreditum.* Negat Apostolos in hoc sibi gratificatos esse, ut eorum nutu vel concessione factus sit Apostolus: sed honorem Apostolatus sibi fuisse ab illis concessum dicit, ne tollerent quod Deus dederat. Semper hoc urget, se Apostolum Dei dono et ordinatione fuisse creatum, sed hic adiungit, se agnitum fuisse talem ab ipsis Apostolis: inde sequebatur, tentare istos nebulones, quod ausi non fuerant Apostoli, ne Dei electioni repugnarent. Atque hic incipit sibi vindicare quod habebat proprium ac peculiare prae aliis: nempe Apostolatam praepetui. In hoc enim differebant a reliquis Paulus et Barnabas, quod Apostoli erant destinati Gentibus. Id oraculo Dei fuerat factum: quod ratum esse Apostoli non modo passi sunt, sed etiam voluerunt, quia impium erat non parere. Videmus ergo, qualiter secundum oraculum inter se officia distribuerint: nempe ut Paulus et Barnabas Gentium essent Apostoli, alii autem Iudaeorum. Sed videtur hoc Christi mandato adversari, quo iubentur duodecim ire in mundum universum (Marc. 16, 15.). Respondeo, hoc non restringi ad singulas eorum personas, sed finem officii describi generaliter: nempe quod publicari debeat salus cunctis Gentibus per Evangelii doctrinam. Constat enim Apostolos nunquam peragrasse orbem terrarum: imo neminem ex duodecim credibile est unquam in Europam transiisse. Nam quod de Petro afferunt, nescio an fabulosum sit: sane perquam incertum est. Si quis excipiat, tamen singulorum ministerium Gentibus perinde commune esse ac Iudaeis: fateor, prout occasio tulerit. Concedo, inquam, unumquemque Apostolum munus habuisse propagandi Evangelii tam inter Gentes quam Iudaeos: neque vero ita inter se partiti sunt, ut

limites haberent interpositos, quos transilire fas non esset: quemadmodum terminari solent regna, principatus, et praefecturae. Nam videmus, ut Paulus, quocumque appulerat, solenne habuerit, primo suam operam et ministerium Iudaeis offerre. Quemadmodum illi inter Gentes licuit, Iudaeis se exhibere Apostolum et doctorem, ita aliis liberum fuit, quoscumque possent ex Gentibus ad Christum adducere: quo iure usus est Petrus erga Cornelium (Act. 10, 1.) et alios. Sed quia in ea regione erant reliqui Apostoli, cuius omnes fere incolae Iudaei erant, Paulus Asiam, Graeciam, et alias remotas partes circumibat: hac occasione peculiariter ordinatus est Gentium Apostolus. Imo quum Dominus initio eum segregari iuberet, voluit, ut, relicta Antiochia et Syria, trans mare et in longinquas regiones abiret Gentium causa. Ergo ordinarius eius Apostolatus fuit in Gentes, extraordinarius in Iudaeos. Contra alii Iudaeos proprie sibi sumperunt, sed hac conditione, ut Gentibus, oblata occasione, ministerium ipsorum pateret: sed hoc posterius quasi illis extraordinarium fuit. Caeterum si Petri Apostolatus peculiariter ad Iudaeos spectabat, videant Romanenses, quo iure successionem primatus ab illo ad se trahant. Nam si Papa Romanus ideo primatum sibi vindicat, quia est Petri successor, illum in Iudaeos exerceat oportet. Praecipuus Gentium Apostolus hic Paulus praedicatur, quem negant Romanum fuisse Episcopum: itaque ut aliqua primatus sui possessione fruatur, Ecclesias ex Iudaeis acquirat. Nam eum agnoscere Apostolum nos decet, qui et Spiritus sancti decreto, et totius collegii Apostolici consensu, nobis est nuncupatus. Hoc iuris qui in Petrum transfert, is et divinam et humanam ordinationem confundit. Metonymia satis nota est in vocibus *circumcisionis* et *praeputii* pro Iudaeis et Gentibus: ideo praetereo.

8. *Qui efficax fuit.* Partes sibi delatas iure ad se pertinuisse asserit: quia Dominus virtutem suam exseruerat in eius ministerio. Talis autem divinae efficaciae manifestatio, ut iam saepius vidimus, quasi sigillum est ad obsignandam doctrinae certitudinem, et sanciendum docendi munus. Porro dubium est, an efficaciam Dei referat Paulus ad successum suae praedicationis, an vero ad gratias Spiritus sancti, quae tunc dabantur credentibus. Ego non de nudo successu accipio, sed de spirituali energia, cuius alibi meminit (I. Cor. 2, 4.). Summa est, non fuisse vanam pactionem, quam inter se habuerint Apostoli, sed iudicium divinitus obsignatum.

9. *Quumque cognovissent gratiam.* Odiose superbum eorum fastidium traducit, quibus susque deque erat Dei gratia, quae primarios Apostolos in sui admirationem et reverentiam traxerat: minime enim ferenda erat eorum conniventia, si nescire se obtenderent quod initio perspexerant Apostoli. Hic admonemur, dandum esse locum gratiae Dei, ubicumque conspicitur, nisi velimus cum Spiritu ipso bellum gerere, qui dona sua otiosa esse non vult. Ergo gratia, quam Paulo et Barnabae datam cernebant Apostoli, eos incitavit ad sanciendam ministerii societatem.

Iacobus et Cephas. Iam superius dixi, hunc fuisse Alphaei filium. Neque enim frater Ioannis esse poterat, quem paulo ante occiderat Herodes: et unum fuisse ex discipulis, qui adeo prae Apostolis emineret, valde, meo iudicio, esset absurdum. Quod autem primarius fuerit inter Apostolos, Lucas etiam ostendit, qui perorationem illi tribuit, et causae definitionem in concilio, Act. 15, 6.: et 21, 18.

narrat, omnes Seniores Ecclesiae Hierosolymitanae ad eum fuisse congregatos. Fuisse autem visos *columnas*, non per contemptum dicit, sed citat communem opinionem: quia inde sequitur, non temere posse repudiari quod fecerunt. Quum hic quaestio sit de dignitate, mirum est, Iacobum Petro praeferri: fortassis id factum fuit, quod Hierosolymitanae Ecclesiae erat praefectus. Quod ad nomen *columnae* attinet, scimus ita ferre rerum naturam, ut, qui ingenio vel prudentia, vel aliis dotibus antecellunt, ii quoque auctoritate sint superiores. In Ecclesia Dei ita res habet, ut quo quisque maiore pollet gratia, eo plus honoris deferri illi debeat. Ingratitudo enim est, imo impietas, non colere Dei Spiritum, ubicunque in suis donis apparet: deinde sicuti populus carere Pastore nequit, ita singuli Pastorum coetus moderatorem aliquem desiderant. Verum semper valeat illud, ut, qui omnium est primus, sit tanquam minister (Matth. 23, 11.).

10. *Tantum ut pauperum.* Apparet, fratres, qui in Iudaea erant, laborasse extrema inopia: alioqui non gravassent alias Ecclesias. Id partim accidere potuit ob varias totius Gentis calamitates, partim quod crudelius saevientibus suis tribulibus, quotidie bonis exuebantur. Aequum vero erat ipsos sublevari ope Gentilium, qui Evangelium, bonum scilicet incomparabile, illis debebant. Paulus se fideliter praestitisse dicit, quod a se petierant Apostoli: detrahit ergo adversariis praetextum quem captabant.

11. Quum autem venisset Petrus Antiochiam, palam ei restiti, eo quod reprehensione dignus esset. 12. Nam antequam venissent quidam a Iacobo, una cum Gentibus sumebat cibum: quum autem venissent, subduxit ac separavit se ab illis, metuens eos qui erant ex Circumcisione. 13. Ac simulabant una cum illo caeteri quoque Iudaei, adeo ut Barnabas simul abduceretur in illorum simulationem. 14. Verum ubi vidissem, quod non recto pede incederent ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus: Si tu, quum sis Iudaeus, Gentiliter vivis, et non Iudaice: cur cogis Gentes Iudaizare? 15. Nos natura Iudaei, et non ex Gentibus peccatores: 16. Cognito, non iustificari hominem ex operibus Legis, nisi per fidem Iesu Christi: et nos in Iesum Christum credidimus, ut iustificaremur ex fide Christi, et non ex operibus Legis: propterea quod non iustificabitur ex operibus Legis omnis caro.

11. *Quum venisset Petrus.* Quisquis prudenter expendet omnes circumstantias, mihi (ut spero) assentietur, hoc accidisse priusquam pronuntiassent Apostoli, non exhibendam esse Gentibus molestiam de ceremoniis. Neque enim veritus fuisset Petrus, Iacobum offendere, vel ab eo missos, quum ea definitio fuisset ex illius sententia: porro iam longius provehitur Paulus, quod Evangelium suum asseruerit adversus Petri simulationem. Initio dixit, Evangelii sui certitudinem a

Petro et Apostolis minime pendere, ut eorum arbitrio staret vel caderet. Secundo dixit, approbatum fuisse ab omnibus sine ulla exceptione vel contradictione: maxime vero ab iis, qui primas tenebant omnium consensu. Nunc (ut dixi) altius conscendit, Petrum abs se reprehensum fuisse, quia in contrariam partem inclinaret: qua etiam occasione in ipsam tractationem causae ingreditur. Hinc vero apparet, quam firma fuerit doctrina, cuius non modo voluntariam subscriptionem obtinuerit, sed quam constanter asseruerit adversus Petrum, et in certamine fuerit superior: quid iam ergo amplius dubitationis restat, quin pro certa et invicta veritate recipiatur? Simul illa calumnia depulsa est, Paulum vulgarem esse discipulum, procul distantem a gradu Apostolatus: ista enim reprehensio signum est aequalitatis. Fateor quidem, summos ab infimis iure reprehendi: itaque non sequitur, eos, qui quempiam reprehendunt, protinus esse pares: nam libertas haec minoribus erga maiores permittitur a Deo. Sed qualitas reprehensionis hic notanda est. Neque enim simpliciter Paulus reprehendebat Petrum, ut Christianus Christianum, sed id faciebat ex officio, ut vulgo loquuntur: hoc est, pro iure Apostolicae personae quam sustinebat. Atque hic altero fulmine prosternitur Romanus Papatus: praesertim vero coarguitur illa impudentia, quod Romanus Antichristus immunem se iactat a reddenda ratione, et quod universae Ecclesiae iudicio se eximit. Hic unus homo non temere, non illicita audacia, sed pro concessa sibi a Deo potestate, Petrum coram tota Ecclesia castigat: et Petrus obediens correctioni se submittit. Imo tota disputatio duorum istorum capitum nihil aliud fuit, quam aperta eversio tyrannici illius primatus, quem iure divino fundatum garriunt Romanenses. Atqui si Deum volunt habere eius auctorem, necesse est, ut novam Scripturam fabricent: quodsi professum hostem habere ipsum nolunt, necesse est duo haec capita ex Scriptura sacra expungant.

Quod reprehensione dignus. Graecum participium Reprehensum significat: sed mihi non est ambiguum, quin vice nominis positum sit pro eo, qui iustam reprehensionem meretur. Nam quod Chrysostomus interpretatur, prius ab aliis ortam fuisse querimoniam et accusationem, frigidum sane est. Est autem Graecis usitatum, participiis dare nominum significationem: quod huic loco quadrare nemo non videt. Atque hinc colligere promptum est, quam ineptum fuerit commentum Hieronymi et Chrysostomi, qui putarunt ex composito Apostolos hanc fabulam coram populo egisse: neque illis suffragatur particula κατὰ πρόσωπον, quae significat, Petrum in os (ut aiunt) vel praesentem castigatum obmutuisse. Quod putat Chrysostomus, eos, vitandi scandali causa, colloquutos fuisse privatim, si quid habuissent dissensionis, leve est: alia enim minora scandala huic perniciosissimo posthabenda erant, quod Ecclesia scinderetur, quod periclitabatur Christiana libertas, quod obruebatur Christi gratia: palam igitur oportuit publicum hoc peccatum corrigi. Praecipuum argumentum, quo nititur Hieronymus, nimis frivolum est. Cur damnasset, inquit, in altero Paulus quod sibi laudi ducit? nam gloriatur se Iudaeis factum esse Iudaeum (I. Cor. 9, 20.). Respondeo, longe aliud Petrum fecisse. Neque enim aliter se accommodabat Iudaeis Paulus, quam salva libertatis doctrina: unde nec Titum circumcidere voluit, ut salva maneret Evangelii veritas. Petrus vero ita iudaizabat, ut Gentes cogeret in servitutem: et simul hoc quasi praeiudicio derogaret

Pauli doctrinae. Non tenuit ergo modum: quia gratificandi maiorem curam quam aedificandi habuit, magisque respexit, quid Iudaeis placeret, quam quid universo corpori expediret. Rectius itaque iudicavit Augustinus, qui negat ex compacto quicquam actum fuisse: sed Paulum sincere pro Christiano zelo se opposuisse pravae et intempestivae simulationi Petri, quod eam Ecclesiae noxiam iudicaret.

12. *Nam antequam venissent quidam.* Status causae hic describitur, quod Petrus in gratiam Iudaeorum discessionem fecerat a Gentibus, ita ut ab Ecclesiae communione eas arceret, nisi, abdicata Evangelii libertate, Legis iugum subirent. Hic si tacuisset Paulus, concidebat tota eius doctrina, ruebat tota aedificatio ministerio eius comparata: ergo et animose insurgere, et acriter pugnare necesse habuit. Hic videmus, quam caute temperanda sint nostra erga homines obsequia, ne immodico placendi studio, aut praepostero offensionis metu, a recto cursu deflectamus. Id si potuit Petro accidere, quanto facilius nobis accidet, nisi sedulo caveamus?

14. *Ubi vidissem, quod non recto pede.* Quidam exponunt de gentilibus, qui turbati Petri exemplo iam labascebant: sed magis convenit de Petro et Barnaba eorumque asseclis intelligere. Rectus ad Evangelii veritatem incessus erat, unire Gentes Iudaeis, salva vera doctrina: necessitate vero servandae Legis obstringi priorum conscientias, et silentio sepeliri libertatis doctrinam, haec erat indigna merces unitatis. *Veritatem Evangelii* hic Paulus eodem sensu accipit quod prius: cui fucum illum opponit, quo Evangelium deformabant Petrus et alii. Quod quum ita sit, minime dubitandum est, serium fuisse Paulo certamen. De doctrina optime consentiebant: sed quia, non habito doctrinae respectu, nimis serviliter Iudaeis obsequabatur Petrus, ideo claudicationis arguitur. Sunt qui alio praetextu Petrum excusent, quia magis sollicitus esse debuerit de salute Iudaeorum, Circumcisionis scilicet Apostolus: et tamen simul concedant, Paulum quoque recte fecisse, suscipiendo causam Gentium. Sed stultum est defendere, quod Spiritus sanctus per os Pauli damnavit. Neque vero hic agebatur hominum negotium, sed venerat in discrimen Evangelii puritas, ne Iudaico fermento inquinaretur. *Coram omnibus.* Hoc exemplo admonemur, palam castigandos esse qui publico malo peccarunt: quatenus interest Ecclesiae. Finis enim est, ne, si impunitum relinquatur eiusmodi delictum, exemplo noceat: atque id Paulus nominatim servandum in presbyteris alibi (I. Tim. 5, 20.) docet, quatenus scilicet ob personam, quam sustinent, exemplo suo gravius nocent. Praesertim vero utile fuit, bonam causam, quae ad omnes spectabat, ingenue coram populo defendi, quo melius testatum faceret Paulus, se lucem minime refugere. *Si tu, quum sis Iudaeus.* Oratio Pauli ad Petrum duobus constat membris: priore expostulat, quod iniquus sit erga Gentes, quia eas ad servandam Legem adigat, a qua solutus ipse esse velit. Nam praeterquam quod servare quisque legem debet, quam aliis praescribit: in hoc etiamnum gravius peccabat, quod Gentes ad Iudaismum cogeret, ipse Iudaeus libertatem sibi permetteret. Iudaeis enim, non Gentibus, data Lex est: utitur itaque argumento a minori ad maius. Porro haec erat satis dura et violenta coactio, quod Gentibus communionem renuntiabat, nisi vellent iugum Legis recipere: quae erat iniusta conditio. Ac tota quidem vis reprehensionis consistit in hoc verbo: quod a Chrysostomo et Hieronymo non fuit animadversum. Liber enim erat ceremoniarum usus

in aedificationem: modo non spoliarentur fideles sua libertate, nec illis necessitas imponeretur, a qua eos eximit Evangelium:

15. *Nos natura Iudaei.* Scio quibusdam videri anthypophoram: quasi anticipet Paulus in persona adversae partis, quod obicere poterat: nempe plus privilegii (ut vulgo loquuntur) habere Iudaeos: non quod a Lege immunitatem iactarent (fuisset enim plus quam absurdum, ipsos id iactare quibus Lex erat lata), sed quia deberent certis insignibus distingui a Gentibus. Id ego neque reiicio in totum, neque tamen prorsus, ut mox patebit, recipio. Alii hoc quidem in persona Pauli dictum accipiunt, sed hoc sensu: Si Iudaeis onus Legis imponeres, magis esset rationi consentaneum: est enim illis hereditaria: verum neque haec expositio convenit. Est ergo potius secunda pars orationis, quae ab occupatione incipit. Nam quum esset discrimen inter Iudaeos et Gentes, quod hae profanae erant et impurae, illi autem sancti, quatenus Deus ipsos in populum cooptaverat, poterant de hac praerogativa contendere Iudaei. Sed, prudenter occupando, Paulus in contrarium retorquet: nam quum Iudaei ipsi cum tota sua dignitate coacti fuissent confugere ad Christi fidem, quanto magis oportebat Gentes fide salutem consequi? Mens ergo Pauli est: Nos, qui videmur aliis praestare, qui beneficio foederis semper fuimus propinqui Deo: tamen nullam salutis adipiscendae rationem invenimus, quam credendo in Christum: cur ergo aliam praescriberemus Gentibus? Nam si necessaria esset Lex, vel prodesset suis cultoribus ad salutem, nobis maxime prodesset, quibus data fuit: quodsi nos, ea relictis, concessimus ad Christum, multo minus Gentes urgendae sunt, ut illam suscipiant. Nomen *peccatoris* hic, ut alibi saepe, profanum significat, vel perditum et alienatum a Deo: tales erant Gentiles, qui nihil communicationis cum Deo habebant. Iudaei autem adoptione filii Dei erant: ideoque segregati in sanctitatem. Quod dicit: *natura*, non intelligit naturaliter esse immunes a corruptela humani generis: nam David, qui ex progenie Abrahae descenderat, confitetur se ex impuro semine esse genitum (Psalm. 51, 7.), sed corruptioni naturae, cui obnoxii erant, superveniebat remedium gratiae, quo sanctificabantur. Quia autem promissio hereditariam benedictionem faciebat, ideo naturale vocatur hoc bonum. Sic ad Romanos (11, 16.) dicit, ex radice sancta esse progenitos: ergo quum dicit, Nos natura Iudaei, perinde valet acsi diceret, Nos sancti nascimur, non proprio quidem merito, sed quia sumus a Deo electi in populum. Nos ergo qui natura eramus Iudaei, quid fecimus? credidimus in Christum. Quis finis credendi? ut fide Christi iustificaremur. Quae de causa? quoniam convicti eramus, non posse homines consequi iustitiam ex operibus Legis. A natura igitur et effectu fidei ratiocinatur, Iudaeos Lege minime iustificari. Quemadmodum enim propriam operum iustitiam volentes stabilire, iustitiae Dei non sunt subiecti (Rom. 10, 3.): ita e converso, qui in Christum credunt, peccatores se esse confitentur, et operum iustitiae renuntiant. Hic iam versatur in praecipua quaestione, imo in hac una propositione tota fere controversiae summa inclusa est: quo diligentius in praesentis loci discussionem insistere convenit. Primo notandum istud, petendam iustitiam ex fide Christi, quia operibus iustificari non possumus: iam quaeritur, quid per *opera Legis* intelligat. Papistae, ab Origene et Hieronymo decepti, tantum de umbris litem esse opinantur, imo secure definiunt: ideo semper opera Legis interpretantur ceremo-

nias: quasi Paulus de gratuita iustitia, quae nobis a Christo donatur, non disputaret. Neque enim pro absurdo habent, neminem iustificari operibus Legis: et tamen nos operum merito censi iustos apud Deum. In summa, nullam operum moralium hic fieri mentionem ducunt. Verum contextus liquido demonstrat, legem etiam moralem comprehendi in his verbis: nam quaecunque fere subiiciet Paulus, ad moralem potius quam ad ceremoniam legem pertinent: deinde iustitiae Legis gratuitam acceptionem, qua nos dignatur Deus, perpetuo opponit. At obiciunt adversarii, debuisse igitur sine adiectione nominari opera, nisi Paulus ad certam speciem restringere vellet. Respondeo, huius loquutionis optimam esse rationem: neque enim etiamsi quis sanctitate Angelos omnes superet, ulla debetur merces operibus, nisi quia promissa est a Domino. Ergo quod Legis perfectio iustitia est, ac mercedem vitae aeternae repositam habet, id ex Deo provenit, qui pronuntiat victuros qui eam impleverint: qua de re postea suo loco amplius. Deinde certamen erat cum Iudaeis de Lege. Maluit ergo Paulus cominus manus, ut ita dicam, conserendo ipsos in sua arena conficere, quam longius vagando praebere speciem tergiversantis, acsi causae diffideret: fixo igitur pede in disputatione Legis insistit. Obiciunt secundo, tantum quaestionem de ceremoniis motam fuisse: quod et nos fate-mur. Cur ergo, inquit, a particulari ad universalem causam transiliret Paulus? Haec sola Origeni et Hieronymo errandi occasio fuit: neque enim putabant convenire, ut, quum de solis ceremoniis contenderent pseudoapostoli, plus apprehenderet Paulus. Verum non considerarunt, hanc ipsam causam illi fuisse tam acriter pugnandi, quod dogma illud longiorem trahebat caudam, quam prima fronte prae se ferebat. Neque enim tam molestum fuisset Paulo ceremonias servari, quam transferri fiduciam et simul gloriam salutis ad opera: quemadmodum quum de prohibitione carnum ad certos dies agitur, non tam spectamus, quam grave sit illud, esum carnum interdicti, quam de laqueo conscientiarum solliciti sumus. Non ergo extra causam spatium Paulus, quum disputationem de tota Lege instituit: tametsi de ceremoniis duntaxat digladiabantur pseudoapostoli. Nam ideo ceremonias urgebant, ut salutem quaerent homines in observatione Legis, quia scilicet cultum meritorium esse fingeant: quare non legem moralem illis opponit Paulus, sed solum Christi gratiam. Neque tamen in ista universali disceptatione tota Epistola consumitur: tandem enim ad ceremonias speciatim descendit: sed quia hic praecipuus erat nodus, utrum operibus an fide iustitia nobis contingeret, imprimis expediri oportebat. Quoniam hodie Papistas male habet, si extorqueamus sola fide iustificari homines, gravatim concedunt sub operibus Legis moralia comprehendi. Multi etiam eorum, glossa Hieronymi obiecta, belle se defunctos putant: sed contextus evincet, de lege quoque morali fieri verba.

16. *Nisi per fidem.* Non significat tantum ceremonias aut quaevis opera non sufficere, nisi accedat fidei adminiculum: sed propositioni negativae exclusivam opponit, acsi diceret, non operibus, sed sola Christi fide. Alioqui inepta esset atque ab instituto extranea sententia: nam pseudoapostoli non repudiabant Christum, neque fidem, sed postulabant ceremonias coniungi. Si eiusmodi conjunctionem recepisset Paulus, iam plenus consensus fuisset inter eos: frustra igitur Paulus tam odiosa concertatione turbasset Ecclesiam.

Maneat igitur illud constitutum, hic propositionem esse exclusivam: Nos non aliter iustificari quam fide, aut: Non nisi fide iustificari: cui ista aequipollet: Nos sola fide iustificari. Unde apparet, quam pueriliter hodie ineptiant Papistae, de dictione sola nobiscum rixando: perinde acsi nostra esset. Sed Paulo scilicet theologia Papistarum ignota erat: fide hominem iustificari dictitant, partem iustitiae locant in operibus: talem dimidiam iustitiam nesciebat Paulus. Nam quum nos fide iustos esse docet, quia operibus non possumus: pro confesso sumit quod verum est, nos Christi iustitiae non aliter esse capaces, quam si propriae iustitiae inopes egenique simus. Ergo aut nihil aut totum ascribi debet fidei vel operibus: de vocabulo Iustificationis, et qualiter eius causa sit fides, postea videbitur. *Non iustificabitur ex operibus Legis omnis caro.* Conscientiam Petri et aliorum prius testem citaverat, nunc magis confirmat, pronuntiando ita esse, hoc est, neminem mortalium operibus Legis adepturum iustitiam. Hoc fundamentum est gratituae iustitiae, quum propria iustitia nudamur. Porro quemquam mortalium iustificari negans, tantundem sumit, acsi diceret, excludi cunctos mortales a iustitia Legis, nec fieri posse, ut quis ad eam perveniat.

17. Porro si quaerentes iustificari in Christo, inventi sumus ipsi quoque peccatores: ergo Christus peccati minister est? absit. 18. Nam si quae destruxi, haec rursum aedifico, praevaricatorem me ipsum constituo. 19. Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo viverem: cum Christo sum crucifixus. 20. Vivo autem non amplius ego, sed vivit in me Christus: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit se ipsum pro me. 21. Non abiicio gratiam Dei: si enim per Legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est.

17. *Si quaerentes iustificari.* Redit nunc ad Galatas, ne quis hanc sententiam contexit cum superiori, acsi pars esset orationis ad Petrum habitae: quorsum enim his fuisset opus apud Petrum? Etsi hoc nihil ad rem vel minimum: ideo eligit quisque, utrum volet. Porro quidam affirmative legunt, inter quos est Chrysostomus, huncque faciunt sensum: Si quaerentes iustificari in Christo, nondum plene iusti sumus, sed adhuc immundi, neque sufficit nobis Christus ad iustitiam, sequitur, Christum ministrum esse doctrinae, quae in peccato homines relinquit: quasi hoc absurdo proposito blasphemiae insimulet Paulus eos, qui partem iustitiae Legi tribuunt. Sed quia mox sequitur vox abominantis, quam Paulus nusquam nisi interrogationibus subiicere solet, magis hoc dictum arbitror ad removendam absurditatem, quae videbatur consequi. More igitur suo interrogando occupat, quasi adversariorum persona: Si hoc, inquit, affert iustitia fidei, ut nos etiam Iudaei, qui ab utero sanctificati sumus, rei censeamur et polluti: dicemusne Christum peccati auctorem esse, utpote qui vigere faciat peccati potentiam in suis? Inde oriebatur

haec dubitatio, quod dixerat Iudaeos, in Christum credendo, se abdicare Legis iustitia: nam remoto Christo, Iudaei, a communi Gentium pollutione segregati, ita videntur esse quodammodo exempti numero peccatorum. Christi gratia aequat illos Gentibus: et remedium quod est utrisque commune, aequalem esse morbum ostendit. Hue facit particula *quoque*. Nos etiam ipsi, inquit, non de quibuslibet loquitur, sed de eximiis, quales erant Iudaei. *Absit*. Merito illud reiicit. Neque enim Christus peccatum detegendo quod latebat, peccati minister est, quasi, exinanita iustitia, peccato aperiat ianuam: neque etiam quasi stabiliat regnum peccati. Hoc fallebat Iudaeos, quod sibi arrogabant extra Christum aliquam sanctitatem, quae nulla erat. Inde querimonia: Ergone venit Christus, ut iustitiam Legis nobis eripiat? ut faciat ex sanctis pollutos? ut nos peccato et reatui subiiciat? Negat Paulus ita esse, adeoque hanc blasphemiam cum detestatione repellit. Neque enim afferebat Christus peccatum, sed revelabat: neque auferebat iustitiam, sed falsam larvam detrahebat Iudaeis.

18. *Nam si quae destruxi*. Duplex est responsio. Haec prior indirecta, dum admonet, id cum tota sua doctrina pugnare: quandoquidem sic praedicaverat fidem Christi, ut peccati ruinam et abolitionem coniungeret. Nam sicut docet Ioannes, Christum non venisse ad exstruendum regnum peccati, sed destruendum (I. Io. 3, 8.): ita Paulus hic testatur, se in Evangelio praedicando veram iustitiam restituisse, ut peccatum destrueretur. Erat igitur minime consentaneum, ab eodem interimini peccatum et instaurari: huius absurdi obiectione propulsat calumniam.

19. *Ego enim per Legem*. Sequitur directa responsio: non imputandum esse Christo quod proprium est opus Legis. Neque enim opus esse Christo ad exinaniendam Legis iustitiam: quandoquidem ipsa Lex discipulos suos occidit, acsi diceret: Vos falsa imaginatione decipitis miseros homines, quasi ex Lege vivere debeant, eoque praetextu in Lege ipsos detinetis. Evangelio interea facitis invidiam, quasi in nihilum iustitiam redigat quam ex Lege habemus: atqui Lex ipsa est, quae nos sibi mori cogit. Nam quum exitium nobis minitans, nihil nobis relinquat praeter desperationem, hoc modo nos expellit a sui fiducia. Facilior huius loci intelligentia petenda est ex septimo capite ad Romanos. Illic enim pulcre describit Paulus neminem Legi vivere, nisi cui Lex est mortua, hoc est otiosa et sine effectu: nam simulatque Lex vivere in nobis coepit, eam nobis infligere letale vulnus quo perimus, et simul vitam emortuo prius peccato inspirare. Ergo qui Legi vivunt, nunquam senserunt vigorem Legis, ac ne gustarunt quidem, quid Lex sibi vellet: nam Lex vere percepta nos sibi mori cogit: hinc peccatum, non autem a Christo. *Mori Legi* vel est illi renuntiare, et ab eius imperio manumitti, ita ut nihil habeamus in ea fiduciae, nec vicissim nos sub iugo servitutis captivos teneat: vel certe quatenus nos omnes addicit exitio, nullam in ea vitam reperire: qui posterior sensus melius convenit. Christum enim huius mali auctorem esse negat, quod Lex magis noxia sit quam utilis: sed inclusam in ipsa Lege esse maledictionem, quae nos occidit. Unde sequitur, mortem, quae a Lege infertur, vere esse mortiferam. Huic opponitur altera mortis species, vivificatio in societate crucis Christi. Se igitur una cum Christo dicit esse crucifixum, ut vivere inciperet. Et distinctio, quae vulgo obtinuit, ge-

nuinum sensum obscurat. Sic legunt, Ego per Legem Legi mortuus sum, ut Christo viverem. Atqui melius fluet diversus contextus, Ego per Legem Legi mortuus sum: deinde seorsim, Ut Deo viverem, crucifixus sum cum Christo. *Ut Deo viverem.* Ostendit genus mortis esse optabile, ex quo invidiae materiam captabant pseudoapostoli: significat enim, nos Legi nequaquam ideo mori, ut peccato vivamus, sed Deo. *Vivere Deo*, interdum quidem est, vitam nostram componere ad eius voluntatem, ita ut nihil aliud studeamus tota vita, quam nos illi approbare: hic autem est vivere vitam Dei (ut ita loquar), quo antitheta inter se respondeant. Nam qua ratione dictum est, nos mori Legi, eadem et vivere Deo. In summa, admonet Paulus mortalem non esse mortem illam, sed potius causam melioris vitae: Deum enim ex naufragio Legis nos suscipere, eiusque gratia in aliam vitam instaurari. Alias expositiones omitto, mihi haec videtur genuina mens esse Pauli. Se vero dicens *cum Christo crucifixum esse*, modum exprimit, qualiter Legi mortui Deo vivamus: quum scilicet insiti in mortem Christi arcanam inde vim, tanquam surculus a radice, haurimus. Porro Christus chirographum Legis, quod erat nobis contrarium, cruci suae affixit: ergo cum ipso crucifixi ab omni Legis maledictione et reatu liberamur: qui hanc liberationem irritam facere conatur, evacuat Christi crucem. Sed meminerimus, non aliter nos solvi a iugo Legis, quam dum efficimur unum cum Christo: quemadmodum surculus non aliter humorem a radice trahit, quam si in unam naturam coalescat.

20. *Vivo autem.* Semper mortis nomen humano sensui est odiosum: itaque postquam docuit nos cruci affixos una cum Christo, hoc quoque nobis vitale esse subiicit. Simul explicat, quid prius intellexerit per *Deo vivere*: quod scilicet iam non ipse vivat propria vita, sed quod ita arcana Christi virtute animetur, ut dici possit Christus in ipso vivere ac vigere. Nam ut anima corpus vegetat, sic et Christus vitam inspirat membris suis. Insignis sententia, fideles extra se vivere, hoc est in Christo: quod fieri nequit, quin veram cum ipso et substantialem communicationem habeant. Porro vivit Christus in nobis dupliciter. Una vita est, quum nos Spiritu suo gubernat, atque actiones nostras omnes dirigit: altera, quod participatione suae iustitiae nos donat, ut, quando in nobis non possumus, in ipso accepti simus Deo. Prior ad regenerationem pertinet: secunda ad gratuitam iustitiae acceptionem, de qua hunc locum intelligere licebit: quanquam, si quis de utraque accipere malit, libentius amplectar. *Quod autem nunc vivo in carne.* Nulla est hic fere sententia, quae non fuerit lacerata variis expositionibus. Sicuti *carnem* hic exponunt quidam pro naturae vitiosae pravitate: Paulus autem simplicius accipit pro vita corporali. Prompta enim alioqui fuisset alia obiectio, Tu vivis tamen vitam corpoream: ubi autem corpus hoc corruptibile functiones suas exercet, ubi cibo et potu sustinetur, haec non est coelestis Christi vita: ergo paradoxum est a ratione abhorrens, quod, quum palam vivas communi hominum more, propriam tibi esse vitam negas. Respondet Paulus, id in fide consistere: quo innuit, absconditum esse arcanum ab humano sensu. Vita igitur, quam fide obtinemus, non oculis apparet, sed intus percipitur in conscientia per Spiritus efficaciam: ideoque non impedit vita corporalis, quin fide possideamus coelestem vitam. Eph. 1, 20.: Collocavit nos in coelestibus etc. Item: Iam estis cives sanctorum

et domestici Dei (Eph. 2, 19.). Item ad Phil. 3, 30.: Politia nostra in coelis est. Plenus denique est Paulus talibus testimoniis, quibus asserit, ita nos vivere in mundo, ut in coelo tamen etiam vivamus: non modo quia illic est caput nostrum, sed etiam quod iure unionis vitam habemus cum ipso communem: ut loquitur Io. 14, 3. *Qui dilexit me.* Haec addita sunt ad vim fidei exprimendam; nam protinus cuivis in mentem veniret haec cogitatio: Unde tanta fidei virtus, ut Christi vitam in nos transfundat? ergo hypostasim, qua nititur fides, declarat Christi dilectionem et mortem: nam inde aestimandus est fidei effectus. Qui fit ergo, ut vivamus Christi fide? quia nos dilexit, et se ipsum tradidit pro nobis. Amor, inquam, quo nos complexus est Christum, fecit, ut se nobis coadunaret: id implevit morte sua. Nam se ipsum tradendo pro nobis, non secus atque in persona nostra passus est: proinde quicquid in Christo fides reperit, eius nos facit compotes. Quum autem dilectionis meminit, hoc ipsum significat quod docet Ioannes: Non quia priores dilexerimus eum, sed ipse dilectione sua nos praevenit (I Io. 4, 10.). Nam si quibus meritis provocatus nos redemisset, causa haec diceretur: nunc autem totum ascribit Paulus dilectioni: est igitur gratuita. Notandus enim est ordo: Dilexit nos et tradidit se pro nobis: perinde enim valet acsi dixisset, Non alia illi moriendi fuit ratio, nisi quia nos diligebat: idque quo tempore inimici eramus, quemadmodum Rom. 5, 10. docet. *Tradidit se ipsum.* Nullis verbis rite exprimi potest, quantum hoc sit. Quis enim oratione assequatur, quanta sit excellentia Filii Dei? is vero se ipsum pretium nobis redimendis statuit. Sub verbo *tradendi* includitur totus fructus, qui ad nos redit ex morte Christi: nempe quod sacrificium est expiationis, ablutio, satisfactio etc. Neque parum energiae habet *pro me*: quia non satis fuerit, Christum pro mundi salute mortuum reputare, nisi sibi quisque effectum ac possessionem huius gratiae privatim vindicet.

21. *Non abiicio.* Subest etiam magna emphasis huic verbo: nam cuius et quam horrendae ingratitude est, tam inaestimabilem Dei gratiam, tantoque pretio acquisitam, contemnere? huius autem sacrilegii accusat pseudoapostolos, qui, uno Christo non contenti, alia etiam salutis subsidia ingerebant. Reicitur enim Dei gratia, nisi, aliis omnibus renuntiantes, solum Christum amplectimur: porro quid reliquum est homini, postquam, Dei gratiam repudiando, indignum se ipsa reddidit? *Si enim per Legem.* *Gratis* pro frustra capitur: hoc est, nullum esset operae pretium in morte Christi, vel, nulla mercede Christus esset mortuus. Ista enim merces est mortis, quod peccata nostra expiando Patri nos reconciliavit: Hinc sequitur, eius gratia nos iustificari: ergo non operibus. De lege ceremoniali Papistae interpretantur: sed quis non videt ad totam Legem patere? perinde enim est acsi diceret Paulus, si promeremur ipsi iustitiam, ergo frustra Christus passus est: nam ideo passus est, ut eam nobis acquireret: quid opus fuit aliunde nobis comparari, quod dare ipsi nobis possumus? Certe si mors Christi redemptio nostra est, ergo captivi eramus: si satisfactio, ergo eramus debitores: si expiatio, rei ergo eramus: si ablutio, eramus immundi. Itaque converso, qui operibus suam munditiam, suam absolutionem, expiationem, iustitiam, liberationem tribuit, irritam facit Christi mortem. Hic obiciat forte quispiam, non valere argumentum adversus eos, qui gratiam Christi operibus coniungunt: quod fecisse pseudoapostolos, nemini dubium

est. Stant enim simul ista duo, ex Lege esse iustitiam, et nos Christi morte redemptos esse: fateor, si concedimus partem iustitiae operibus acquiri, partem ex gratia provenire. Verum Paulo incognitam fuisse hanc theologiam, colligere promptum est: nam vel apposite disputavit contra adversarios suos, vel stulte et perperam. Si quis blasphemus audeat ipsum calumniari, valida satis est defensio: iustitiam coram Deo reputari, non qualem nos homines imaginamur, sed cui nihil desit. Caeterum quia praesentis instituti non est, agere Pauli causam adversus blasphemos, qui Spiritui sancto oblatrare audent, cum Papistis agamus. Rident nos, quum post Paulum ratiocinamur, frustra mortuum esse Christum, si ex operibus est iustitia. Nam pulchra responsione sibi videntur instructi, quum afferunt ex suis sophistis, Christum meruisse nobis primam gratiam, hoc est occasionem merendi: et meritum mortis ipsius concurrere una cum operum satisfactionibus, ad quotidianam remissionem peccatorum. Rideant igitur Paulum, ex cuius ore loquimur: ipsum enim prius refellant oportet, quam nos. Scimus illi fuisse negotium cum hominibus, qui non excluderent penitus Christi gratiam, sed dimidium salutis in operibus locarent: adversus eos sic argumentatur, frustra mortuum esse Christum, si per Legem est iustitia: sic agendo nullam certe iustitiae guttam operibus relinquit. Ab illis nihil differunt Papistae: liceat igitur et nobis ad eos refutandos Pauli argumentum usurpare.

CAP. III.

O stulti Galatae, quis vos fascinavit, ut non obediatis veritati? quibus ante oculos Iesus Christus depictus est, inter vos crucifixus. 2. Hoc solum volo discere a vobis: Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex praedicatione fidei? 3. Ita stulti estis, ut, exorsi a Spiritu, nunc carne consumnemini? 4. Tanta passi estis frustra? si tamen etiam frustra. 5. Qui ergo subministrat vobis Spiritum, et operatur in vobis virtutes: ex operibus Legis, an ex praedicatione fidei id (facit)?

1. *O stulti.* Doctrinae attexit obiurgationem, vel potius inserit. Si quis autem miretur, cur non ad finem usque distulerit: illae procul dubio tam graves sententiae, quas protulit, eum incitarunt, ut subito excandesceret. Nam ubi audimus relici Filium Dei cum suis bonis omnibus, mortem eius duci pro nihilo: quis pius animus indignatione non rumpatur? ἀνοήτους ergo, hoc est mente alienatos, pronuntiat, qui passi fuerint tanto sacrilegio se implicari. Neque tantum quod se decipi passi fuerint, eos arguit, sed quadam veluti magica incantatione deludi: quod longe gravius est. Innuit enim eorum lapsum dementiae magis esse quam stultitiae. Quidam ad ingenium gentis Paulum respexisse putant, quod, ■ Barbaris oriundi, durius tractandi essent: verum malo simpliciter ad rem ipsam referre. Est enim prodigii simile, in tanta claritate Evangelii adhuc

diaboli praestigiis patere locum. Nam non ideo solum fasci-
 atos esse dicit et mente alienatos, quia non obediunt veritati: sed quia
 tam certo, tam aperte, tam familiariter, tam efficaciter denique
 edocti mox deficiant. Erasmus *credendi* verbum maluit: quod etsi
 penitus non reiicio, contextui tamen aptius est quod reddidi: quia
 non accusat eos Paulus, quod initio Evangelium repudiaverint, sed
 quia non perstiterint in obedientia, obiurgat. *Quibus ante oculos.*
 Pertinet hoc (quemadmodum iam attigi) ad culpam exaggerandam:
 nam quo notior nobis fuit Christus, eo gravius crimen est defectio-
 nis. Dicit igitur, tantam fuisse doctrinae suae perspicuitatem, ut
 non tam fuerit nuda doctrina, quam viva et expressa imago Christi:
 eam igitur habuerant notitiam, quae aspectui conferri posset. Dura
 est Augustini expositio, et a mente Pauli remota, qui *praescriptum*
 dicit Christum, quasi a possessione depulsus foret. Alii legunt, *pro-*
scriptus: quae vox non male conveniret, si proscribi accipias pro
 palam publicari. Unde et *προγράμματα* vocant Graeci tabulas, qui-
 bus possessiones venales publicantur, ut sit res exposita omnium
 oculis. Sed in participio *depictus* minus est ambiguitatis: et, meo
 iudicio, optime quadrat. Nam ut ostendat Paulus, quanta suae prae-
 dicationis energia fuerit, primum picturae ipsam comparat, quae
 imaginem Christi ad vivum illis expresserit: deinde hac similitu-
 dine non contentus subiungit, *Christum fuisse inter eos crucifixum*:
 quo significat, non debuisse plus affici praesenti mortis Christi aspe-
 ctu, quam sua praedicatione. Nam quod aliqui intelligunt, Galatas
 crucifixisse rursus Dominum et ludibrio habuisse, quam ab Evange-
 lii puritate recesserant, vel certe praebuisse aurem, et fidem ac-
 commodasse impostoribus, qui eum crucifigebant, mihi videtur co-
 actius. Retineamus ergo sensum illum, non aliter Pauli doctrina
 edoctos fuisse de Christo, acsi fuisset illis ostensus in tabula, imo
 inter ipsos crucifixus. Talis repraesentatio nulla eloquentia, nullis
 rhetorum coloribus fieri potest, nisi assit illa Spiritus efficacia, de
 qua dictum fuit in utraque ad Corinthios. Itaque qui rite Evange-
 lii ministerio defungi volent, discant non tantum loqui et declami-
 tare, sed etiam penetrare in conscientias, ut illis Christus crucifixus
 sentiatur, et sanguis eius stillet. Ubi tales Ecclesia pictores habet,
 minime amplius indiget ligneis et lapideis, hoc est mortuis simulacris,
 minime picturas ulla requirit: et certe tunc primum simulacris et
 picturis apertae fuerunt templorum fores apud Christianos, quum par-
 tim obmutuissent Pastores essentque mera idola, partim ita frigide et
 perfunctorie pro suggestu pauca verba facerent, ut penitus extincta
 esset vis et efficacia ministerii.

2. *Hoc solum volo.* Nunc de integro rationibus causam suam
 confirmat. Prima est ab illorum experimento: reducit enim illis in
 memoriam, qualia fuerint exordia Evangelii apud ipsos. Spiritum
 receperant audito Evangelio: ergo fidei, non Legi, debebant acce-
 ptum referre hoc bonum. Hoc eodem argumento utitur Petrus,
 quum apud fratres excusat, quod incircumcisos baptizaverit. Item
 Paulus ipse et Barnabas in disceptatione, quam Hierosolymis de hac
 re habebant (Act. 15, 2. 7.). Constat igitur ingratos esse, qui doctri-
 nae non acquiescant, cuius beneficio acceperant Spiritum sanctum.
 Quod illis responsionem defert, non dubitationis, sed maioris fiduciae
 signum est: fateri enim cogeantur verum id esse, propria expe-
 rientia convicti. *Fidem* hic metonymice appellat Evangelium, quod

alibi (Rom. 3, 27.) vocat doctrinam fidei: quia illic nobis proponitur mera Dei gratia in Christo, sine operum meritis. *Spiritus* hic pro Gratia regenerationis, quae communis est omnium fidelium, accipio: quamquam si quis malit accipere pro donis particularibus, quibus tunc Dominus Evangelii praedicationem ornabat, per me erit liberum. Si quis obiiciat, non omnibus datum hoc modo fuisse Spiritum: respondeo, sufficere ad Pauli intentionem, quod Galatae sciebant, cum Pauli doctrina apparuisse in Ecclesia sua Spiritus sancti virtutem, et in communem aedificationem gratis Spiritus varie fuisse donatos fideles. Si rursum obiiciatur, gratias illas non fuisse certa signa adoptionis, ideo nihil valere ad praesentem causam: respondeo, satis esse, quod Dominus Pauli doctrinam visibilibus Spiritus sui donis confirmasset. Sed alterum illud simplicius est, quod communi adoptionis beneficio insigniti fuerant, antequam isti impostores sua additamenta ingererent. Ita etiam Ephes. 1, 13. loquitur: Audito Evangelio Dei veraci obsignati estis Spiritu etc.

3. *Ita stulti estis, ut.* Hic etiam dubium est, quid per *spiritum*, quid per *carnem* intelligat: variant interpretes. Mihi videtur alluisse Paulus ad id quod dixerat de Spiritu, acsi dixisset: Quum Evangelii doctrina Spiritum sanctum vobis attulerit, ergo exordium vestrum fuit spirituale: nunc autem in deterius lapsi estis, quasi qui ex Spiritu in carnem labuntur. Carnem ergo vel pro rebus externis posuit et caducis, quales sunt caeremoniae, praesertim quum a Christo separantur, vel pro mortua et caduca doctrina: est autem absurdum, ut praeclaris initiis non respondeant progressus.

4. *Tanta passi estis.* Aliud argumentum: quum tam multa passi fuerint Evangelii nomine, ut ne id totum nunc momento perdant: imo per modum exprobrationis rogat, an velint sibi periisse tot praeclara certamina, quae pro fide sustinuerant. Nisi enim recta fides illis tradita fuisset a Paulo, temeritatis erat, pro malae causae defensione quicquam pati: at vero experti fuerant Deum sibi adesse in persecutionibus. Onerat igitur invidia pseudoapostolos, qui Galatas tam pretiosis ornamentis spoliabant. Caeterum temperandae acerbitalis causa additur correctio, *si tamen frustra*: qua ipsorum animos erigit, ut meliori spe concepta ad resipiscentiam aspirent. Hic enim omnium castigationum est finis, non praecipitare in desperationem homines, sed in melius animare.

5. *Qui ergo subministrat.* Iam non de gratia regenerationis, sed de aliis donis Spiritus loquitur: esse enim diversum argumentum a superiori, ordo ipse demonstrat, quia aliud argumentum interposuit. Admonet igitur, omnes Spiritus sancti dotes, quibus excellebant, esse Evangelii fructus, et quidem ore suo apud eos praedicati: ergo illis se spoliabant, quum relicto Evangelio in aliud doctrinae genus transvolarent. Rursus quanti aestimabant dona illa, curare etiam debebant, ut mordicus retinerent Evangelium: eiusmodi donis adiungit virtutes, hoc est miracula.

6. Quemadmodum Abraham credidit Deo, et imputatum est illi in iustitiam (Gen. 15, 6. Rom. 4, 3. Jac. 2, 23.).

7. Cognoscite ergo, quod qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahae. 8. Scriptura autem, quia praevidebat, quod ex fide iu-

stificet Deus Gentes, ante evangelizavit Abrahae: In te benedicentur omnes Gentes (*Gen. 22, 18*). 9. Itaque qui ex fide sunt, benedicuntur cum fideli Abraham.

Postquam eos rebus ipsis convicit et experientia, nunc ad Scripturae testimonia descendit. Primo Abrahae exemplum adducit. Tametsi autem non semper adeo firma sunt argumenta ab exemplis, hoc tamen validissimum est: quia neque in re neque in persona quicquam est discriminis. Nam neque plures sunt aditus ad iustitiam, et ideo pater omnium fidelium Abraham vocatur, quia commune est omnium exemplar: imo in eius persona nobis praescripta est universalis regula obtinendae iustitiae.

6. *Quemadmodum.* Subaudienda est adversativa particula, quin potius: nam quum interrogasset, voluit subito praecidere ansam dubitationi. Vel certe vox, quemadmodum, ad proximum duntaxat refertur, nempe quod ex auditu fidei haberent subministrationem Spiritus et virtutem: acsi diceret, lucere in gratia ipsis collata similitudinem cum Abraham. *Credidit Deo.* Hoc testimonio probat tam hic quam quarto capite ad Romanos, homines fide iustificari: quia fides Abrahae fuerit imputata ad iustitiam. Primo breviter tenendum est, quid significet hic fides Paulo: deinde, quid iustitia: tertio, cur fides censeatur causa iustificationis. Fides non pro quavis persuasionem capitur, quam habere possent homines de veritate Dei: nam ut centies fidem habuisset Cain Deo poenam sibi denuntianti, nihil hoc ad consequendam iustitiam. Credendo ideo iustificatus est Abraham, quia, quum promissionem a Deo haberet paterni favoris, eam certo amplexus sit: ergo fides hic relationem habet ac respectum ad tale verbum Dei, quo freti homines, acquiescere in ipso possint. Quod ad nomen *Iustitiae* spectat, notanda est Mosis loquutio: nam quum dicit, Abrahae fuisse imputatum in iustitiam, quod credidit, eo significat, iustum esse qui talis apud Deum censetur. Quum autem iustitiam in se repositam non habeant homines, imputatione hanc adipiscuntur, quia Deus fidem illis fert acceptam pro iustitia: ergo iustificari fide dicimur, non quia fides habitum aut qualitatem in nos transfundat, sed quia Deo sumus accepti. Cur autem fidei tribuitur tantus honor, ut vocetur causa iustitiae nostrae? Primo sciendum est, esse causam instrumentalem duntaxat. Nam proprie loquendo, iustitia nostra nihil aliud est quam gratuita Dei acceptio, in qua fundata est nostra salus: sed quia Dominus testimonium nobis amoris sui et gratiae per Evangelium reddendo illam, quam dixi, iustitiam nobis communicat: ideo fide illam percipimus. Ergo quum fidei tribuimus hominis iustificationem, non de causa principali disputamus, sed tantum notamus modum quo perveniunt homines ad veram iustitiam. Iustitia enim haec merum est Dei donum, non qualitas quae in hominibus haereat, sed fide tantum possidetur: neque id merito fidei, ut sit quasi debita merces, sed quia fide recipimus quod Deus ultro donat. Proinde omnes istae loquutiones peraeque valent, Iustificari nos Dei gratia, Christum esse iustitiam nostram, Dei misericordiam causam esse nostrae iustitiae, Iustitiam morte et resurrectione Christi nobis acquisitam, Nobis iustitiam conferri per Evangelium, Nos fide consequi iustitiam. Unde apparet, quam pueriliter errent, qui propositiones istas conciliare

volunt, nos fide et operibus simul iustificari: nam qui fide iustus est, ille, propriae iustitiae inops et vacuus, in solam Dei gratiam recumbit. Atque haec est ratio, cur Paulus ad Romanos (4, 2.) concludat, Abraham destitui gloria apud Deum, quia fide adeptus sit iustitiam. Neque enim dicitur imputatam illi fuisse fidem in partem iustitiae, sed in iustitiam simpliciter: ergo in solidum fides illi pro iustitia fuit. Porro fides nihil intuetur praeter Dei misericordiam et Christum mortuum ac suscitatum. Ergo a causa iustificationis excluditur omne operum meritum, quum tota assignatur fidei. Fides enim, quatenus Dei gratuitam bonitatem, Christum cum omnibus suis bonis, testimonium adoptionis nostrae, quod in Evangelio redditur, in se continet: in universum Legi, meritis operum, et hominum dignitati opponitur. Nam quod ceremoniis tantum opponi putant sophistae, nullo negotio contextus disputationis mox coarguet. Meminerimus ergo, qui fide iusti sunt, eos extra se iustos esse, nempe in Christo. Unde etiam inepta quorundam cavillatio refellitur, qui Paulum eludunt: quia Moses iustitiam appellet probitatem, atque adeo nihil aliud significet, quam Abraham fuisse habitum probum virum, quia Deo crediderit. Tales vertiginosis spiritus hodie suscitant Satan, qui obliquis calumniis, tanquam cuniculis, Scripturae certitudinem subruant. At vero Paulus, qui sciebat Mosen non docuisse illic pueros grammaticam, sed de iudicio Dei loquutum esse, non immerito nomen *Iustitiae* theologice accepit. Neque enim ea ratione, qua probitatis laudem habemus apud homines, coram Deo iusti censemur, sed quum afferimus perfectam Legis obedientiam. Nam iustitia transgressionem Legis etiam in minimo apice opponitur: eam quia non habemus a nobis, Deus nobis gratuito donat. Verum hic Iudaei Paulum exagitant, quod perperam Mosis verba in suum commodum detorserit: neque enim illic de Christo tractat Moses, aut de vita aeterna, sed terrenae modo promissionis meminit. A Iudaeis quoque non procul absunt Papistae: nam etsi Paulum non audent insectari, tamen eius intentionem prorsus evertunt. Respondeo, Paulum hic pro confesso sumere, quod indubium axioma est apud Christianos, quascunque promissiones Abrahae dedit Dominus, primae illius fuisse appendices: Ego sum Deus tuus, Merces tua magna nimis, Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (Gen. 17, 7. 15, 1. 22, 17. 18.). Itaque quum audiret Abraham: Erit semen tuum sicut arena maris etc. in hoc verbo non substitit, sed ipsum potius includebat in gratia adoptionis, tanquam partem in toto: quin etiam quaecunque promissio data esset, illam non aliter recipiebat, quam testimonium paternae Dei gratiae, ut inde salutis fiduciam apprehenderet. Nam et in hoc ab infidelibus differunt filii Dei, quod illi quidem Dei beneficiis communiter cum iis fruuntur, sed tamen instar pecudum ea ingurgitant, neque altius respiciunt: hi vero, quia promissionibus sanctificata esse beneficia omnia norunt, Deum in illis agnoscunt Patrem. Ita fit, ut semper dirigantur ad spem vitae aeternae: quia a fundamento incipiunt, hoc est a fide suae adoptionis. Non ergo iustificatus est Abraham, quia tantum de multiplicatione seminis Deo crediderit: sed quia Dei gratiam amplexus est, fretus Mediatore promisso, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam et Amen: quemadmodum alibi docet idem Paulus (II. Cor. 1, 20.).

7. *Cognoscite ergo.* Vel *cognoscitis*: nam utrique modo convenit graeca terminatio, sed quia idem manet sensus, parum refert,

utrum legas, nisi quod Vetus translatio, quam sequutus sum, plus energiae habet. Eos porro dicit esse ex fide, qui, abdicata operum fiducia, in sola Dei promissione acquiescunt. Si quis roget, quo auctore ita exponamus: eodem ipso. Nam ad Romanos (4, 4.) ita scribit, Operanti non gratis datur, sed redditur merces: nullum autem opus habenti, quum nihil debeatur, imputatur fides in iustitiam. Ergo esse *ex fide* est locare suam iustitiam et fiduciam salutis in Dei misericordia. Tales esse filios Abrahæ, infert ex superiore sententia: nam si Abraham fide iustificatus est, quicunque eius filii esse volunt, in fide simul consistere oportet. Praeteriit autem, quod facile subaudiatur, nemini locum patere in Ecclesia, qui non sit Abrahæ filius.

8. *Scriptura autem, quia praevidebat.* Quod indefinite dixerat, nominatim ad Gentes nunc extendit: erat enim res nova et insolens, Gentium vocatio. Itaque de modo dubitabatur, quo vocandae essent. Circumcisio videbatur requiri et observatio Legis: alioqui exclusas esse a participatione foederis. Ostendit autem Paulus contra, fide ipsas pervenire ad benedictionem, et fide inserendas in familiam Abrahæ: unde id probat? quia dictum est: *In te benedicentur* etc. Haec verba procul dubio sonant, instar Abrahæ oportere omnes benedici: nam est commune exemplar, imo etiam regula. Ipse autem fide consequutus est benedictionem, ergo eadem est omnium ratio. Magna igitur emphasis subest in vocabulo *fidelis*: perinde enim valet acsi diceret: Non cum Abraham circumciso, vel Legis operibus praedito, vel Hebraeo, vel propria dignitate subnixo, sed sola fide adepto benedictionem: nulla enim personae qualitas in rationem hic venit, sed sola fides. Nomen Benedictionis varie accipitur in Scriptura: sed hic pro Adoptione capitur in hereditatem aeternae vitae.

10. Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledictione sunt. Scriptum est enim (*Deut. 27, 26.*): Maledictus omnis, qui non permanet in omnibus, quae scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea. 11. Quod autem in Lege nemo iustificetur apud Deum, patet, quia iustus ex fide vivet (*Habac. 2, 4. Rom. 1, 17. Hebr. 10, 38.*). 12. Lex autem non est ex fide, sed: Qui fecerit haec homo, vivet in ipsis (*Levit. 18, 5.*). 13. Christus nos redemit a maledictione Legis, factus pro nobis maledictio (scriptum est enim: Maledictus omnis qui pependerit in ligno, *Deut. 21, 23.*), 14. Ut in Gentes benedictio Abrahæ perveniat per Christum Iesum: quo promissionem Spiritus accipiamus per fidem.

10. *Quicunque ex operibus.* Argumentum est a repugnantibus: nam ex eodem fonte non prodeunt calidum et frigidum. Lex universos mortales sub maledictionem includit: frustra igitur ex ea petitur benedictio. *Ex operibus Legis* eos vocat, qui in illis constituunt salutis fiduciam: nam formulae istae loquendi semper ad statum quaestionis referri debent. Scimus autem, hic disputari de causa iustitiae. Qui ergo iustificari volunt Legis operibus, omnes esse ma-

ledictioni obnoxios pronuntiat: sed unde id probat? Legis sententia est, Omnes qui ullam Legis partem fuerint transgressi, maledictos esse: nunc videamus, an quisquam sit mortalium qui Legi satisficiat. Atqui constat, neminem unquam fuisse inventum nec inveniri posse: omnes ergo ad unum hic damnantur. Deest autem hic minor et conclusio; nam integer syllogismus hic esset: Quisquis in aliqua parte Legis defecerit, maledictus est. Omnes hoc reatu tenentur obstricti: omnes igitur maledicti sunt. Porro non staret argumentum hoc Pauli, si vires nobis suppeterent ad implendam Legem: nam statim in minori daretur enstasis. Ergo vel Paulus stulte ratiocinatur, vel hominibus impossibile est Legem implere. Protinus enim exciperet adversarius: Fateor omnes transgressores maledictos: quid tum? reperientur qui Legem observent: est enim hominibus libera electio boni et mali. Sed Paulus extra controversiam hic ponit, quod Papistae hodie pro execrabili dogmate habent, homines viribus destitui ad servandam Legem. Ita audacter concludit, maledictos esse omnes, quia sit omnibus praeceptum, Legem in solidum servare: nempe quia in hac naturae corruptione deficit eos facultas. Hinc colligimus, quod Lex maledicit, esse accidentis, sed perpetui et inseparabilis. Nam a benedictione, quam nobis proponit, arcet nos naturae nostrae vitiositas: restat igitur sola maledictio.

11. *Quod autem in Lege nemo iustificetur.* Iterum a contrariorum comparatione argumentatur, hoc modo: Si fide iusti sumus, ergo non ex Lege: sed fide sumus iusti, ergo non ex Lege. Minorem probat testimonio Habacuc, quod etiam citat ad Romanos capite 1, 17.: maiorem vero diverso modo iustificationis. Lex enim tunc demum iustificat, si quis impleat quicquid praecipit: fides autem iustificat eos, qui destituti operum meritis in solum Christum recumbunt. Haec simul non possunt convenire: iustificari proprio merito et aliena gratia, ideo alterum evertitur ab altero. Haec summa est: nunc singula membra exsequamur. *Iustus ex fide vivet.* Quia locum hunc exposuimus in Epistola ad Romanos, nunc repetere non erit opus, quicquid ad eius expositionem pertinet. Illic certe Propheta arrogantem carnis fiduciam verae fidei opponit. Hic iustos victuros pronuntiat: quo significat, non ad tempus eos modo sustentari, ut adveniente aliqua procella ruant: sed in perpetuum tempus stare, ut ne in media quidem morte desinant vivere. Ita nihil proficiunt subsannatores suis calumniis, quum allegant, Prophetam illic latius accipere Fidei nomen, quam Paulum hoc loco. Nam simpliciter fidem vocat tranquillam conscientiae certitudinem, quae solo Deo nititur: ergo apposite usus est Paulus hoc testimonio.

12. *Lex autem non est ex fide.* Certum est, Legem cum fide non pugnare: alioqui Deus ipse sibi esset dissimilis: sed illuc semper redeundum est, Paulum loqui prout ferebat praesentis causae circumstantia. Ergo repugnantia Legis et fidei est in causa iustificationis. Facilius enim aquam igni copulabis, quam haec duo concilies: homines fide et Lege esse iustos. Lex ergo non est ex fide: hoc est, rationem iustificandi hominis a fide prorsus alienam habet. *Sed qui fecerit haec.* Diversitas in eo est, quod homo, Legem implendo, iustus censetur iustitia legali: quod Mosis testimonio probat. Quae autem erit fidei iustitia? eam definit ad Romanos capite 10, 9.: Si credamus Christum esse mortuum pro peccatis nostris etc. Neque tamen inde sequitur, vel otiosam esse fidem, vel fidelibus vacationem

esse a bonis operibus. Nam hic non quaeritur, an fideles servare Legem, quoad possunt, debeant (quod extra dubium est), sed an operibus acquirant iustitiam: quod est impossibile. Porro si quis obiiciat: Quum Deus vitam promittat Legis factoribus, cur negat Paulus illos esse iustos? responsio facilis est: ideo nullos esse iustos operibus Legis, quia nemo est qui illa faciat. Nam factores Legis, si qui essent, iustos esse concedimus: sed quia illic pactum est conditionale, ideo excluduntur omnes a vita, quia nemo iustitiam quam debebat, praestat. Tenendum autem memoria est quod prius admonui, Legem facere non qui ex parte obediunt, sed qui omnes implent iustitiae numeros: a qua perfectione longissime distant omnes.

13. *Christus nos redemit.* Fecerat omnes, qui sub Lege sunt, maledictioni obnoxios: inde oriebatur magna difficultas, quod Iudaei eximere se non poterant a maledictione Legis. Proposito igitur remedio nodum hunc solvit, docens nos esse liberatos per Christum: quo etiam magis intentionem suam confirmat. Nam si ideo salvi sumus, quia sumus a maledictione Legis liberati, ergo non ex Lege iustitia: deinde modum quoque liberationis adiungit. *Scriptum est: Maledictus omnis qui suspensus fuerit in ligno.* Christus fuit suspensus: ergo maledictionem illam subiit. Iam vero certum est, non sua causa supplicio hoc fuisse perfunctum: sequitur ergo, vel frustra fuisse crucifixum, vel nostram maledictionem illi esse impositam, ut ab ea solveremur. Non dicit autem Christum fuisse maledictum, sed maledictionem, quod plus est: nam significat omnium maledictionem in ipso fuisse inclusam. Si cui hoc videtur durum, pudeat etiam ipsum crucis Christi, cuius confessione gloriamur. Neque enim nesciebat Deus, qualis futura esset mors Filii sui, quum hoc pronuntiabat: Maledictus omnis qui penderit in ligno. Sed obiiciet quispiam: Qui fit, ut Filius Patri dilectus maledicatur? respondeo, duo considerata esse non tantum in persona Christi, sed etiam in humanitate ipsius. Alterum, quod erat Agnus Dei immaculatus, plenus benedictione et gratia: alterum, quod personam nostram suscepit: ideoque peccator erat et maledictionis reus, non tam in se quidem quam in nobis, sed tamen ut necesse haberet nostro nomine defungi. Itaque neque extra Dei gratiam esse potuit, et tamen sustinuit iram eius. Nam qualiter Patrem, quem habuisset infestum, et cui fuisset exosus, reconciliare nobis poterat? ergo semper voluntas Patris in illo acquievit. Rursus quomodo ab ira Dei nos liberasset, nisi eam a nobis transtulisset in se ipsum? ideo percussus fuit propter peccata nostra, et Deum expertus est tanquam iratum iudicem. Haec est stultitia crucis, Angelis etiam admiranda (I. Cor. 1, 18. I. Petr. 1, 12: quae non tantum superat, sed absorbet etiam omnem mundi sapientiam.

14. *Ut in Gentes benedictio.* Propius ad suum institutum accommodat quod dixit, Nos liberatos esse per Christum a maledictione Legis: nempe benedictionem Abrahae promissam in eo fundatam esse, et proinde ad Gentes pervenire. Nam si Iudaeos oportet a Lege liberari, ut fiant Abrahae heredes, quid Gentes impedit, quominus potiantur eodem bono? Deinde si in solo Christo est ista benedictio, sola est fides in Christum, quae nos facit eius participes. *Ut promissionem spiritus.* Promissionem spiritus accipio pro spirituali, more hebraico. Quanquam enim ista promissio ad Novum testamentum pertinet, Effundam de Spiritu meo super omnem car-

nem (Ies. 44, 3): Paulus tamen hoc loco aliud respexit. Spiritum enim mihi videtur opponere rebus omnibus externis: neque ceremoniis duntaxat, sed carnali etiam generationi: ut personae hic nullum habeant locum. Ergo ex natura promissionis demonstrat, Iudaeos nihil differre a Gentibus: quia, si spiritualis est, sola fide percipitur.

15. Fratres, (secundum hominem dico) Hominis licet pactum, tamen si sit comprobatum, nemo reiicit, aut addit aliquid. 16. Porro Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius: non dicit: Et seminibus, tanquam de multis, sed tanquam de uno: Et semini tuo, qui est Christus. 17. Hoc autem dico: pactum ante comprobatum a Deo erga Christum Lex, quae post annos quadringentos et triginta coepit, non facit irritum, ut abroget Promissionem. 18. Nam si ex Lege hereditas, non iam ex Promissione: atqui Abrahae per Promissionem donavit Deus.

15. *Secundum hominem.* Pudorem illis incutere voluit hac voce. Est enim nimis indignum et turpe, Deum minus habere auctoritatis apud nos, quam hominem mortalem: quod ergo stipulatur, ne minus auctoritatis deferant sacro Dei foederi, quam communibus hominum pactis tribui solet, Deum hominibus non aequat. Nam interea relinquit illis considerandum, quantum inter Deum et homines intersit. *Hominis licet pactum.* Argumentum est a minori ad maius: hominum contractus abque controversia rati habentur: quanto magis quod statuit Deus? Porro ubi Latini Testamentum legunt, graece est apud Paulum διαθήκη: quo verbo saepius Graeci testamentum significant, interdum etiam quemlibet contractum. Quamquam usitator est numerus pluralis in secundo sensu. Parvi interest, quantum ad praesentem locum, contractumne an testamentum exponas. Alia est ratio in Epistola ad Hebraeos (7, 22.), ubi Apostolus procul dubio ad testamenta alludit: hic malim simpliciter accipere pro foedere quod Deus pepigit. Nam simile, quo pugnat Apostolus hic, testamento non tam proprie conveniret quam foederi. Sequamur ergo hoc, Apostolum ab humanis pactionibus ratiocinari ad solenne illud foedus, quod Deus cum Abrahamo pepigit. Nam si illis constat sua firmitas, ut ne superaddere quidem liceat: quanto magis hoc inviolabile manere decet?

16. *Abrahae dictae sunt.* Antequam persequatur suum argumentum, aliquid inserit de substantia foederis: nempe solo Christo suffultum esse. Quodsi Christus fundamentum est pactionis, sequitur ergo esse gratuitam: atque etiam hoc sibi vult per nomen *promissionis*. Nam sicuti Lex respectum habet ad homines et ipsorum opera, sic promissio ad Dei gratiam et fidem. Non dicit: *Et seminibus*. Ut probet, de Christo Deum illic loqui, admonet, numero singulari certum aliquod semen fuisse designatum. Saepe autem miratus sum, Christianos, quum viderent tanta protervia vexari hunc locum a Iudaeis, non accuratius restitisse: omnes enim leviter praetereant, quasi per regionem pacatam. Atqui multum habet coloris

eorum obiectio: nam quum זרע, vel semen, nomen sit collectivum, videtur inepte facere Paulus, qui urgeat unum hominem indicari hac voce, sub qua tota Abrahae progenies comprehenditur loco nuper citato, Erit semen tuum sicut arena maris et stellae coeli: itaque, quasi convicta falsitate, nobis fastuose insultant. Eo magis nostros miror hic tacuisse, quum non desit firma defensio ad refutandam ipsorum calumniam: nam in ipsis filiis Abrahae iam coepit talis divisio, ut alter ex filiis resectus sit ex familia. In Isaac vocabitur tibi semen (Gen. 21, 12.): ergo Ismael non censetur. Veniamus ad secundum gradum: an concedent Iudaei, posteros Esau esse benedictum semen? imo contendunt patrem ipsorum expunctum fuisse, quanquam esset primogenitus. Et quot populi ex stirpe Abrahae prodierunt, qui locum in vocatione hac nullum obtinent? Duodecim tandem Patriarchae, totidem fuerunt capita: non quia ex progenie Abrahae descenderant, sed quia speciali Dei electione erant ordinati. Nam ex quo abductae fuerant decem tribus, quam multa millia sic degeneraverunt, ut nomen in semine Abrahae nullum obtineant? Postremo etiam tribus Iuda periclitata est: ut in exiguo populo vera benedictionis successio maneret. Atque ita praedictum fuerat ab Isaia (10, 21.): Reliquiae tantum salvae fient. Hactenus nihil dixi quod Iudaei non fateantur. Respondeant igitur mihi: qui fit, ut potius tredecim tribus ortae ex duodecim Patriarchis semen Abrahae fuerint, quam Ismaelitae vel Idumaei? cur nunc hoc nomine soli gloriantur, alios tanquam adulterinum semen reiiciant? Iactabunt quidem id se consequutos esse suo merito, verum Scriptura ex adverso reclamatur, totum ex Dei vocatione pendere: nam semper ad illam praerogativam redeundum, in Isaac vocabitur tibi semen. Huius praerogativae continua series valere debuit usque ad Christum: nam Dominus promissionem Abrahae factam, postea in Davide quasi postliminio revocavit. Paulus ergo non singulari numero nititur, ut de uno homine dictum hoc fuisse probet: sed tantum ut ostendat nomen seminis in aliquo residere, qui non tantum natus sit ex Abraham secundum carnem, sed etiam Dei vocatione ad hoc ordinatus. Id Iudaei si inficiuntur, nihil aliud quam se ridiculos sua pertinacia facient. Caeterum quia ex iisdem verbis etiam colligit Paulus, pactum in Christo initum fuisse vel erga Christum: discutiamus, quid valeat ista loquutio, In semine tuo benedicentur omnes Gentes. Iudaei cavillantur, comparisonem significari, quasi semen Abrahae infaustis ominibus et precationibus exemplar sit futurum: quemadmodum e converso maledicere in Sodoma vel Israele, significat, in formulis execrationum usurpare Sodomae vel Israelis nomen. Fateor hoc interdum esse verum, sed perpetuum esse nego: nam Benedicere se in Deo, aliud est, etiam concedentibus Iudaeis. Quum ergo loquutio sit ambigua, et nunc causam, nunc comparisonem significet: quoties occurrit, ex circumstantia loci exponenda est. Porro constat nos maledictos esse omnes natura: benedictio cunctis gentibus promissa est in manu Abrahae. An omnes promiscue ad eam perveniunt? minime certe: sed ii solum qui aggregantur ad Messiam. Nam tunc fiunt unus populus, quum in unum corpus, Messiae auspiciis et sub eius ductu, colliguntur. Quisquis igitur seposita contentione verum inquireret, facile agnoscet, causam hic notari, non nudam comparisonem: unde sequitur, Paulum non immerito dicere, Pactum fuisse initum in Christo, vel respectu Christi.

17. *Lex quae post annos quadringentos.* Si Origenem et Hieronymum audiamus, et omnes Papistas, nihil negotii erit in refellenda hac ratione. Sic enim disputat Paulus: Promissio data est Abrahae quadringentis et triginta annis ante latam Legem: ergo Lex quae supervenit, non potuit promissionem abolere: hinc concludit, ceremonias non esse necessarias. Atqui si quis exciperet, esse Sacramenta in fidei conservationem data: cur eas a promissione disiungeret Paulus? sic autem disiungit, ut in certamen committat. Proinde altius quiddam in ceremoniis considerat, nempe effectum iustificationis, quem illis tribuebant pseudoapostoli, et conscientiarum obligationem: imo occasione ceremoniarum de fide et operibus in universum disserit. Nisi enim ageretur de acquirenda iustitia, de operum merito, de illaqueandis conscientiis, bene starent ceremoniae cum promissione. Quid ergo sibi vult haec promissionis abolitio, adversus quam pugnat Apostolus? nempe quia negabant impostores, gratis promissam esse salutem hominibus, et obtinere fide: sed ceremonias urgebant, tanquam necessarias ad illam promerendam, ut mox videbitur. Redeo ad verba Pauli. Lex, inquit, promissione est posterior, ergo illam non abrogat: nam pactum semel sancitum, inviolabile manere debet. Iterum repeto, nisi promissionem gratuitam intelligas, supervacua erit sententia: nam Lex et promissio non pugnant, nisi in causa iustificationis, quod illa hominem iustificat operum merito: haec gratuito iustitiam donat. Et clare etiam se exponit, quum *pactum* vocat in Christo fundatum. Verum hic insurgent Papistae: nam promptum illis erit hoc argumentum eludere. Nos non amplius, dicent, veteres ceremonias requirimus: facessant e medio: nihilominus iustificatur homo lege morali. Nam haec foedus Dei cum Abraham praecessit, creata scilicet una cum homine: ita aut frivola erit Pauli argumentatio, aut contra solas ceremonias valebit. Respondeo, Paulum considerasse id quod erat, nullam mercedem operibus deberi nisi ex Dei pacto: ita etiamsi fateamur Legem iustificare, tamen ante Legem non poterant homines salutem promereri operibus, quia nullum erat pactum. Nihil affirmo quod non concedant scholastici theologi: neque enim opera docent intrinseca dignitate meritoria esse salutis, sed acceptance Dei (ut loquuntur) et ratione pacti. Ergo ubi nullum Dei pactum, nullum acceptance testimonium intercedit, nulla quoque opera ad iustitiam sufficient: quare belle procedit Pauli ratiocinatio. Duplex, inquit, pactum fuit Dei cum hominibus: prius percutsum in manu Abrahae, secundum in manu Moysis. Illud fundatum in Christo fuit, ideoque gratuitum: ergo Lex superveniens efficere non potuit, ut salutem habeant homines extra gratiam, quia hoc modo irrita fieret promissio. Talem esse sensum demonstrat id quod proxime sequitur.

18. *Si ex Lege hereditas.* Ne cavillarentur adversarii, quod docebant, minime ad solvendum aut abrogandum Dei foedus spectare, anticipat omnes tergiversationes, asserens haec esse contraria, salutem ex Lege et ex promissione nobis obvenire. Quis hoc de solis ceremoniis audeat exponere, quum generaliter comprehendat Paulus quicquid gratitae promissioni repugnat? Minime ergo dubium, quin omne genus operum excludat. Sic ad Rom. 4, 14.: Si ex Lege hereditas, abolita est fides, exinanita promissio. Cur ita? nempe quia salus ab hac conditione suspensa foret, si Legi satisfeceris: ideo concludit statim, ex fide esse, quo certa sit promissio. Diligenter ergo

retineamus, cur in comparatione promissionis cum Lege, positio unius alteram evertat: nempe quia promissio ad fidem, Lex ad opera respectum habet. Fides accipit quod gratuito donatur: operibus vero redditur merces. Atque id est quod mox subiungit, Deum Abrahae donasse, non requiringo mutuam quasi compensationem, verum sponte pollicendo: nam si de condicionali accipias, *donandi* verbum haudquam conveniet.

19. Quid igitur Lex? transgressionum causa adiuncta fuit, donec veniret semen, cui promissum fuerat, ordinata per Angelos in manu Mediatoris. 20. Porro mediator unius non est: Deus autem unus est. 21. Lexne igitur adversus promissiones Dei? absit: nam si data esset Lex, quae posset vivificare, vere ex Lege esset iustitia. 22. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

Ubi audimus, Legem nihil valere ad conferendam iustitiam, statim obrepunt variae cogitationes, aut igitur esse inutilem, aut contrariam foederi Dei, aut tale quippiam. Imo id venire in mentem posset: Cur non de Lege diceremus, quod de Novo testamento dicit Ieremias (31, 31.), posterius datum esse ad corrigendam doctrinae prioris infirmitatem? Huiusmodi obiectiones diluendae erant Paulo, si vellet satisfacere Galatis. Primum igitur quaerit, quis sit usus Legis. Nam quia subsequuta est promissionem, videtur, quod illi deerat, debuisse supplere: et certe de hoc ambigebatur, an per se inefficax esset promissio, nisi a Lege adiuveretur. Notandum est autem, Paulum non tantum de lege morali loqui, sed de toto Mosis ministerio: quod quidem Mosis erat proprium. Id autem erat praescribere vivendi regulam et ceremonias, quibus se in Dei cultu exercerent, promissiones deinde adiungere et minas. Quod autem multae promissiones de gratuita Dei misericordia et de Christo inclusae sunt illic, quae ad fidem pertinent: hoc est quasi accidentale, et aliunde arcessitum, quatenus Lex cum doctrina gratiae confertur. Memineris ergo, hanc esse summam quaestionis: Cur facta promissione demum supervenit Moses cum nova illa pactione, Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Deut. 4, 1.), Maledictus autem qui non impleverit omnia (Deut. 27, 26.): an ut aliquid melius et perfectius afferret?

19. *Transgressionum causa.* Multiplex est Legis usus, sed Paulus eum solum attigit, qui praesenti causae serviebat. Neque enim illi propositum erat disserere, quot modis Lex prosit hominibus: cuius rei monendi sunt lectores. Video enim plerosque hallucinari, quod nullam aliam Legis utilitatem agnoscunt, quam quae hic notatur: atqui Paulus ipse alibi (II. Tim. 3, 16.) praecepta Legis accommodat ad doctrinam et exhortationes. Non est igitur plena haec definitio de usu Legis: ac perperam faciunt, qui nihil aliud agnoscunt in Lege. Quid autem hoc significat, Transgressionum causa? sic quidem etiam philosophi loquuntur, quod Lex coercendis maleficiis sit condita: sic habet vetus proverbium, Ex malis moribus or-

tas esse bonas leges. Verum altior est Pauli sensus, quam verba prae se ferant. Legem enim latam fuisse intelligit, ut transgressionem palam faceret, eoque modo homines cogeret ad agnitionem sui reatus. Nam ut naturaliter sibi facile ignoscunt, nisi urgeantur a Lege, sopitas habent conscientias: hinc illud Pauli, ante Legem tamen peccatum esset in mundo, non tamen imputabatur (Rom. 5, 13.). Venit igitur Lex, quae dormientes expegefecit: nam haec vera est ad Christum praeparatio. Per Legem, inquit ad Rom. cap 3, 20., cognitio peccati. Cur? ut peccatum fieret supra modum peccans: sic enim respondet cap. 7, 13. Transgressionum ergo causa Lex posita est, ut eas detegeret, vel (quemadmodum loquitur ad Rom. cap. 5, 20.) abundare faceret. Torquet haec loquutio Origenem: sed frustra. Quid enim absurdi est, si Deus conscientias ad tribunal suum citat, ut reatu humilientur, quae alioqui sibi in malis suis placerent? si torporem excutit, qui obruebat omnem iudicii sui sensum? si peccatum, quod instar furis in caverna hypocrisis latebat, in lucem protrahit? Si quis excipiat: Quum Lex regula sit pietatis et recte vivendi, cur potius transgressionum, quam obedientiae causa posita dicitur? Respondeo, utcunque veram iustitiam demonstret, tamen in hac naturae corruptione nihil quam augeri transgressionem eius doctrina, donec accedat Spiritus regenerationis, qui ipsam cordibus inscribit: hic autem non datur a Lege, sed fide percipitur. Meminerint ergo lectores, non philosophicum aut politicum esse hoc dictum Pauli, sed finem Legis notari, qui fuerit semper mundo incognitus. *Donec veniret semen.* Si respectum habet ad semen, in quo fundata est benedictio: ergo nihil promissioni detrahit. Nam istud *donec*, perinde valet acsi dixisset, interea dum expectatur semen: unde sequitur, debuisse subservire, non autem obtinere principatum. Eousque enim posita erat, ut erigeret homines in expectationem Christi. Sed quaeritur, annon debuerit durare, nisi ad Christi adventum: nam si ita est, sequitur, nunc esse abrogatam. Respondeo, totam illam administrationem temporalem fuisse: quoniam in eum finem posita erat, ut populum veterem in Christi fide contineret. Non tamen concedo, Christi adventu totam Legem fuisse abrogatam. Neque hoc voluit Apostolus, sed tantum genus illud regiminis, quod interpositum fuerat, debuisse finem accipere in Christo, qui est promissionis complementum. Verum de hac re amplius mox dicendum erit. *Ordinata per Angelos.* Id ad commendationem Legis pertinet, quod fuerit per Angelos tradita. Idem affirmat et Stephanus Act. 7, 38. Nam quod per Angelos quidam Moysen et Aaron et Sacerdotes intelligunt, argutum est magis quam firmum. Porro mirum non est, Angelis, per quos Deus minima quaeque beneficia nobis distribuit, hoc quoque munus iniunctum esse, ut Legi promulgandae testes adessent. *In manu Mediatoris.* Usitatum est, manum pro ministerio accipi: sed quum ministros fecerit Angelos Legis ferendae, manum Mediatoris accipio pro ministerii primatu: quia fuerit hic princeps legationis, Angelos autem habuerit comites sibi adiunctos. De Mose alioqui hoc dictum putant, ut hic fiat comparatio inter Moysen et Christum: ego veteribus potius assentior, qui de Christo exponunt. Nam hunc sensum melius contextui quadrare, statim patebit: quanquam a veteribus etiam dissentio in significatione nominis. Neque enim hic Mediator, quod illi putant, pacificatorem significat, ut in priore ad Timotheum (2, 5.), sed internuntium in Lege

promulganda. Sic habendum est, nullam, abusque mundi initio, Dei communicationem fuisse cum hominibus, nisi intercedente aeterna eius Sapientia vel Filio: unde et Spiritu Christi loquutos fuisse sanctos Prophetas tradit Petrus, (II. Petr. 1, 21.), et Paulus eundem facit ducem populi in deserto (I. Cor. 10, 4.). Et sane Angelus, qui Mosi apparuit (Exod. 3, 2.), non potest alius censi, quum sibi proprium et essentielle Dei nomen vindicet, quod nunquam ad creaturas transfertur. Sicuti ergo Mediator esse reconciliationis, per quem accepti sumus Deo: Mediator patrocini, per quem accessus nobis patet ad Patrem invocandum: ita Mediator semper fuit omnis doctrinae, quia per ipsum semper Deus se hominibus patefecit. Et hoc nominatim exprimere voluit, ut discerent Galatae, eundem qui fundamentum sit gratuiti foederis, primas etiam tenuisse in Lege promulganda.

20. *Porro mediator unius non est.* Tametsi hic nonnulli de duplici Christi natura philosophantur, quasi Paulus intellexisset, non unius esse essentiae: tamen de ipsis contrahentibus Paulum loqui, nemo sani iudicii dubitat. Atque ita communiter exponunt, non esse locum mediatori, nisi dum una pars cum altera negotium habet. Quorsum autem hanc sententiam inseruerit, fere in suspenso relinquunt, quum tamen locus sit dignus singulari observatione. Potest autem esse prolepsis, qua Paulus occupet impiam cogitationem de mutatione divini consilii. Diceret enim quispiam apud se: Ergo quemadmodum pacta sua retractare solent homines, quorum ipsos poenitet, ita etiam factum est de pactis Dei. Si illum, quem dixi, sensum sequaris, tum Paulus priore membro fateretur homines quidem, qui varii sunt et instabiles, caput unum in hoc contractu facere, sed tamen Deum nihilominus manere unum, hoc est sibi constare, neque nutare pro hominum inconstantia. Caeterum quum propius omnia intueor, potius diversitatem hic notari arbitror inter Iudaeos et Gentiles. Non unius ergo mediator est Christus, quia diversa est conditio eorum, quibuscum Deus, ipsius auspiciis, paciscitur, quod ad externam personam. Verum Paulus inde aestimandum Dei foedus negat, quasi secum pugnet, aut varium sit pro hominum diversitate. Nunc clara sunt verba: sicuti olim Iudaeis Deum conciliavit Christus in foedere paciscendo, ita nunc Gentium est Mediator. Multum a Iudaeis differunt Gentes: nam per circumcisionem et ceremonias interposita est maceries. Illi propinqui Deo fuerant, quum Gentes essent remotae: non tamen propterea Deus sibi constare desinit. Hoc fit, dum Christus eos, qui prius inter se dissidebant, ad unum Deum adducens, facit etiam, ut in unum corpus coalescant. Unus ergo Deus, quia semper manet sui similis, ac perpetuo tenore fixum tenet ac statum quod semel decrevit.

21. *Lexne igitur.* Quanquam, cognita certitudine ac constantia divini propositi, simul constitui necesse est, non esse contraria quae ab ipso manant, tamen solvendus fuit hic nodus propter speciem repugnantiae, quae inter Legem et foedus gratiae apparet. Potest etiam esse exclamatio, qua Paulus, sublata dubitatione contradictionis, quasi evicta causa, exclamet, inferens ex superioribus, tanquam indubium: Quis nunc audeat dissidium fingere inter Legem et Promissiones? Neque tamen hoc impedit, quin Paulus hic difficultates, quae adhuc occurrere poterant, expedire pergat. Priusquam vero ad quaestionem respondeat, procul repellit tantam absurditatem more suo:

ut admoneat, quantopere abominari pie aures debeant quicquid est in Deum contumeliosum. Verum subest aliud artificium, quod observare convenit: huius enim criminis accusat adversarios, quod Deum sibi ipsi contrarium faciant. Nam Legem et Promissiones ab eo profectas esse constat: quisquis ergo aliquid inter eas repugnantiae inducit, in Deum est blasphemus: repugnant autem, si Lex iustificat. Ita appositissime retorquet in adversarios Paulus, quod falso et calumniose adversus illum intendebant. *Nam si data esset Lex.* Responsio est indirecta (ut loquuntur), quae nondum plane consensum Legis et Promissionum declarat, continet tamen quantum satis est ad tollendam repugnantiam. Prima facie diceret, hanc sententiam alienam esse a contextu, nec quicquam valere ad solutionem quaestionis: sed non est ita. Tunc enim adversaretur Lex Promissionibus, si vim haberet iustificandi: essent enim duae rationes contrariae iustificandi hominis, et veluti duae viae inter se dissidentes ad consequendam iustitiam. Paulus autem hoc adimit Legi: sublata igitur est repugnantia. Ego, inquit, concederem, acquiri iustitiam ex Lege, si illic salus inveniretur. Sed quid?

22. *Conclussit Scriptura.* Nomine Scripturae potissimum Legem ipsam designat: ea includit universos mortales sub reatum, ergo iustitia ipsos spoliatur potius quam donet. Validissima ratio: Tu iustitiam in Lege quaeris: Lex autem ipsa, cum tota Scriptura, nihil hominibus relinquit praeter damnationem: omnes enim homines cum suis operibus damnatur iniustitiae: quis igitur ex Lege vivet? Alludit ad illud, Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Deut. 4, 1.). Ab illa, inquam, vita exclusi per reatum, salutem frustra in Lege quaereremus. *Omnia* dicendo plus expressit, quam si omnes dixisset. Neque enim solos homines, sed quaecunque habent vel afferre possunt, complexus est. *Ut promissio ex fide.* Nullum enim aliud remedium, quam ut operum iustitia exuti confugiamus ad Christi fidem. Certa igitur est consequentia, Si opera in iudicium veniunt, omnes sumus damnati: ergo fide Christi obtinemus gratuitam iustitiam. Caeterum sententia haec plena est eximiae consolationis: admonemur enim, quoties audimus nos damnari in Scripturis, paratam esse nobis opem in Christo, modo nos ad ipsum conferamus. Perditi sumus, etiamsi Deus taceat: cur ergo toties pronuntiat nos esse perditos? nempe ne aeterno exitio pereamus, sed perculsi tam horribili sententia et confusi, fide quaeramus Christum, per quem transeamus a morte in vitam. In voce *promissionis* est metonymia: continens enim accipitur pro contento.

23. Antequam autem veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi sub fidem, quae revelanda erat. 24. Itaque Lex paedagogus noster fuit in Christum, ut ex fide iustificaremur. 25. Adveniente autem fide non amplius sub paedagogo sumus. 26. Nam omnes filii Dei estis per fidem in Christo Iesu. 27. Siquidem quicumque in Christum baptizati estis, Christum induistis. 28. Non est Iudaeus neque Graecus, non est servus neque liber, non est masculus neque femina: omnes enim vos unus estis in Christo Iesu. 29. Si

autem vos Christi, ergo semen Abrahae estis, et secundum Promissionem heredes.

23. *Antequam veniret fides.* Hic plenior habetur definitio propositae quaestionis: nam aperte exponit, non tantum quis sit usus Legis, sed etiam cur temporalem esse oportuerit: quia alioqui semper absurdum videbatur, Iudaeis traditam fuisse Legem, a qua Gentes immunes essent. Si enim una ex Iudaeis et Gentibus Ecclesia, cur diversum regimen? unde aut quo iure nova haec libertas: quum sub Legis subiectione fuissent Patres? ergo eiusmodi esse discrimen docet, quod Ecclesiae unionem et concordiam non impediat. Iterum monendi sunt lectores, Paulum non de ceremoniis tantum, nec de Lege morali seorsum loqui: sed totam oeconomiam comprehendere, qua Dominus sub Veteri testamento populum suum gubernavit. Hoc enim veniebat in disceptationem: utrum forma regiminis a Mose instituta valeret ad comparandam iustitiam. Hanc Legem Paulus *carceri* primum vel custodiae comparat, deinde *paedagogo*. Utraque similitudine palam facit, talem fuisse Legis naturam, ut nonnisi ad certum tempus vigere debuerit. *Fides.* Significat revelationem plenam eorum, quae tunc latebant sub obscuritate umbrarum Legis: neque enim fidem adimit Patribus, qui sub Lege vixerunt. De fide Abrahae prius visum est: aliorum exempla commemorat auctor Epistolae ad Hebraeos (cap. 11.). Denique fidei doctrina testimonium habet a Mose et omnibus Prophetis: sed quia tunc fidei claritas non ita palam exstabat, ideo tempus fidei appellat tempus Novi testamenti, comparative, non simpliciter. Atque hunc sibi fuisse sensum, mox demonstrat, quum dicit conclusos fuisse sub fidem quae erat revelanda: testatur enim his verbis, participes fuisse eiusdem fidei qui sub Legis custodia erant. Neque enim Lex a fide eos arcebat, sed ne vagarentur extra septa fidei, retinebat ipsos: et est elegans allusio ad id quod ante posuerat, Scripturam concludere omnia sub peccatum. Quemadmodum ergo undique tenebantur obsessi a maledictione, ita huic obsidioni habebant oppositam custodiam, quae eos a maledictione protegeret: quare Legis custodiam Spiritu vere liberalem fuisse indicat. Fides autem tunc nondum erat revelata, non quia carerent Patres omni luce, sed quia minus haberent lucis quam nos. Nam quum illic ceremoniae Christum adumbrarent tanquam absentem, nobis hodie veluti coram repraesentatur: sic pro speculo, quod illi habebant, nos substantiam hodie habemus. Qualiscunque ergo fuerit obscuritas in Lege, non tamen ignorarunt Patres, qua via ambulandum esset. Nam etsi sub auroram non tantus est fulgor, quantus circa meridiem, non tamen exspectant viatores plenum solis exortum quia illis sufficit tenere iter: ita illis sua lucis portio instar aurorae fuit, quae illos ab omni erroris periculo tutos ad aeternam beatitudinem ducere potuit.

24. *Itaque Lex paedagogus.* Secunda similitudo, quae mentem Pauli clarius etiamnum exprimit. Nam et paedagogus non constituitur in totam vitam, sed pueritiae tantum destinatur: quemadmodum patet ex etymo nominis. Deinde, puerum formando, hoc spectat, ut rudimentis puerilibus ad maiora praeparetur. Utrumque Legi convenit: nam aetatem habuit finitam cui praesset: deinde promovere debuit suos discipulos aliquousque duntaxat, ut, superatis eius elementis, dignos virili aetate progressus facerent. Ideo dicit,

in Christum: quemadmodum enim grammaticus puerum sua cura formatum tradit in eius manum, qui altioribus disciplinis ipsum perpoliat, ita Lex fuit quasi grammatica, quae discipulos ab se inchoatos, fidei perficiendos, tanquam theologiae resignaret. Hoc modo pueris confert Iudaeos Paulus, nobis adolescentiam attribuit. Sed quaeritur, qualis fuerit vel doctrina, vel disciplina huius paedagogiae. Primum Lex, manifestando Dei iustitiam, illos propriae iniustitiae coarguebat: nam in praeceptis Dei, tanquam in speculo, intueri poterant, quam procul abessent a vera iustitia. Ita admonebantur, quaerendam alibi esse iustitiam. Idem officii habebant promissiones legales: nam debebant ita cogitare, si aliter vitam operibus consequi non potes, quam Legem implendo, tibi nova alia ratio quaerenda est: nunquam enim patietur tua infirmitas eo te conscendere, etiam ut maxime cupias ac nitaris, semper tamen longe distabis a scopo. Ex adverso urgebant eos minae ac sollicitabant, ut effugium quaererent irae ac maledictionis Dei: imo non sinebant ipsos quiescere, donec stimulas ad expetendam Christi gratiam. Eodem tendebant omnes caeremoniae: quorsum enim sacrificia et ablutiones, nisi ut in assidua sordium et damnationis meditatione exercerentur? Iam vero qui suam immunditiam cernit ante oculos, cui mortis suae imago in animali innoxio proponitur: is quomodo securus dormiet? quomodo non movebitur, ut ad remedium suspiret? Et sane non tantum ad terrendas et humiliandas conscientias valebant caeremoniae, sed etiam erigendas in fidem venturi Redemptoris. In tota caeremoniarum pompa quicquid oculis ingerebatur, id quasi notam Christi impressam habebat: denique nihil aliud erat tota Lex, quam multiplex exercitii genus, quo cultores manu ducebantur ad Christum. *Ut ex fide.* Iam ademit Legi perfectionem, quum paedagogiae similem esse dixit: perficeret autem homines, si iustitiam illis conferret. Quid restat, nisi ut subeat fides in eius vicem? subit autem, dum, propriae iustitiae inopes, Christi iustitia nos induit. Ita impletur illud, Esurientes satiari bonis (Luc. 1, 53.)

25. *Adveniente autem fide.* Quis sit adventus fidei, iam dictum est: nempe clarior gratiae revelatio, postquam velum templi scissum est (Matth. 27, 51.), quod factum esse scimus Christi exhibitione. Itaque sub regno Christi negat amplius esse pueritiam, quae a paedagogo regenda sit: ideoque Legem officio suo esse defunctam, quae est altera applicatio similitudinis. Nam haec duo probanda susceperat: Legem esse praeparationem ad Christum, et esse temporalem. Sed hic rursum quaeritur, an Lex ita sit abrogata, ut nihil ad nos pertineat. Respondeo, Legem, quatenus regula est bene vivendi, et frenum quo in timore Domini retinemur, et stimulus ad corrigendam pigritiam carnis nostrae: denique quatenus utilis est ad docendum, corrigendum, redarguendum, ut instituantur fideles ad omne bonum opus, hodie non minus valere quam olim, manereque intactam. Quomodo igitur est abrogata? Iam diximus, Paulum considerare Legem suis qualitatibus vestitam. Sunt autem istae qualitates, quod mercedem statuit operibus et poenam: hoc est, suis cultoribus vitam promittit, maledicit omnes transgressores: interea exigit summam perfectionem ab homine et exquisitam obedientiam: nihil remittit, nihil condonat, sed vocat ad calculum minima quaeque errata: Christum et eius gratiam non palam ostendit, sed procul indicat, idque sub caeremoniis, quasi tegumentis, inclusum. Eiusmodi, inquam,

qualitates abolitas esse docet Paulus, ut iam desierit Mosis ministerium, quatenus differt externa specie a foedere gratuito.

26. *Nam omnes filii Dei estis.* Probat alia ratione, iniquum esse ac minime consentaneum, ut Lex perpetua servitute astringat fideles, quia scilicet sunt filii Dei: alioqui enim non sufficeret illud quod dixit, nos egressos esse ex pueritia, nisi adderetur, nos conditione esse liberos: nam in servis aetas nihil mutat. Libertatem inde probat, quod sint filii Dei. Quomodo? *per fidem in Christum*: nam quicumque in eum credunt, datur illis haec praerogativa, ut sint filii Dei. Simul etiam inde conficitur, fide nos liberari, quando per ipsam in adoptionem pervenimus.

27. *Quicumque baptizati estis.* Quo res maior est ac sublimior, nos esse filios Dei, eo magis remota est a sensu nostro, difficilisque persuadetur. Itaque breviter admonet, qualis nobis sit coniunctio, vel potius unitas cum Filio Dei: ne dubitemus, id quod habet proprium, nobis communicari. Utitur similitudine vestis, quum dicit, Galatas *Christum induisse*: sed intelligit, Christo sic esse insitos, ut coram Deo nomen ac personam Christi gerant, ac in ipso magis quam in se ipsis censeantur. Trita est ista vel metaphora, vel similitudo sumpta a vestibus: et de ea alibi dictum est. Caeterum videtur infirma ratio, Christum induisse, quia sint baptizati: quantum enim abest, quin baptismus sit in omnibus efficax? Est etiam hoc absurdum, quod ita alligaretur signo externo gratia Spiritus sancti. Ergo tam perpetua Scripturae doctrina, quam experientia redargui posse videtur hoc dictum. Respondeo, Paulum de Sacramentis bifariam solere loqui. Dum negotium est cum hypocritis, qui nudis signis superbiunt, tum concionatur, quam inanis ac nihili res sit externum signum: et in praeposteram fiduciam fortiter invehitur. Quare? non respicit Dei institutionem, sed impiorum corruptelam. Quum autem fideles alloquitur, qui rite utuntur signis, illa tunc coniungit cum sua veritate, quam figurant. Quare? neque enim fallacem pompam ostentat in Sacramentis, sed quae externa ceremonia figurat, exhibet simul re ipsa. Hinc fit, ut veritas, secundum Dei institutum, coniuncta sit cum signis. Si quis hic quaerat: Ergone fieri potest hominum vitio, ut Sacramentum non sit quod figurat? Responsio est facilis: nihil Sacramentis derogari per impios, quin suam naturam et virtutem retineant, quamvis ipsi nullum sentiant effectum. Sacramenta enim bonis perinde ac malis Dei gratiam offerunt, nec fallaciter promittunt Spiritus sancti gratiam: fideles, quod oblatum est, recipiunt: impii, respuendo, faciunt quidem, ut sibi nihil prosit quod erat oblatum: quin Deus sit fidelis, et verax Sacramenti significatio, facere nequeunt. Proinde non immerito Paulus dum fideles alloquitur, illos in baptismo Christum induisse dicit: quemadmodum ad Romanos cap. 6, 5. dicit, nos insitos esse in eius mortem, ut resurrectionis etiam simus consortes. Hoc modo neque ad signum transfertur quod proprium Dei est, et tamen Sacramentis vis sua constat, ne pro inanibus et frigidis spectaculis habeantur: et admonemur, quam scelerata sit hominum ingratitude, dum salutaria Dei instituta, suo abusu, non tantum inutilia sibi reddunt, sed etiam convertunt in suam perniciem.

28. *Non est Iudaeus.* Sensus est, nihil hic valere personas: ideoque nihil interesse, cuius quisque gentis sit vel conditionis: nec pluris esse Circumcisionem, quam sexum vel civilem statum. Quare?

omnes enim unum Christus facit: utcumque igitur alia sint diversa, sufficit unus Christus ad omnes copulandos. Ideo dicit, *unus estis*: quo significat sublatum esse discrimen. Huc tendit oratio, non pendere a Lege adoptionis gratiam, nec spem salutis, sed in solo Christo contineri. Unus igitur Christus est omnia. *Graecos* accipi pro Gentibus, et speciem poni pro genere, usitatum est.

29. *Ergo semen Abrahæ.* Non ideo hoc addidit, quia potius sit esse Abrahæ filium, quam Christi membrum, sed ut retundat Iudaeorum superbiam, qui sua praerogativa gloriabantur, quasi soli essent Dei populus. Nihil autem praestantius habebant quam genus Abrahæ. Ideo hanc ipsam praestantiam communem facit omnibus, qui in Christum credunt. Consequentia autem hac ratione nititur, quod Christus semen illud est benedictum, in quo uniuntur omnes Abrahæ filii: ut dictum est. Atque hoc probat, quia communiter omnibus offertur hereditas: unde sequitur, promissione inter filios referri. Observa autem, semper relative fidem cum promissione iungi.

CAP. IV.

1. Dico autem: quamdiu heres puer est, nihil differt a servo, quum tamen sit dominus omnium. 2. Sed sub tutoribus et curatoribus est, usque ad tempus a patre definitum. 3. Sic et nos quum essemus pueri, sub elementis mundi in servitute eramus. 4. Quando autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, redactum sub Legem: 5. Ut eos, qui sub Lege erant, redimeret, ut adoptionem reciperemus.

1. *Dico autem.* Quisquis capitum sectiones distribuit, male hanc sententiam avulsit a superioribus, quum nihil sit quam *παρεργασία*, qua Paulus explicat et illustrat discrimen, quod est inter nos et veterem populum. Id autem facit adducta tertia similitudine pupilli et tutoris. Pupillus tametsi liber est, imo etiam dominus paternae familiae, similis tamen est servo: quia regitur imperio tutorum. Durat autem subiectio tutelae usque ad tempus a patre ordinatum, postea libertate sua fruitur. In hunc modum Patres sub Veteri testamento, quum filii Dei essent, liberi fuerunt: sed in possessione libertatis non erant, quum Lex fuerit illis instar tutoris, quae sub iugo eos tenebat. Duravit ista servitus Legis, quamdiu Deo visum est, qui finem illi imposuit Christi adventu. Quod autem Paulus tutelam finit sola patris ordinatione: quum Iurisconsulti plures modos enumerent, quibus finiatut tutela: ideo est, quod hic solus modus congruebat similitudini. Iam excutiamus singulas partes. Quidam aliter accommodant similitudinem, nempe ad unumquemque hominem: quum Paulus de duobus populis loquatur. Fateor quidem verum esse quod dicunt, sed nihil ad praesentem locum. Electi, inquiunt, tametsi filii Dei sunt ab utero, donec tamen fide in libertatis possessionem veniant, sub Lege manent servis similes: cognito autem Christo, hoc genere tu-

telaē non amplius indigent. Ut hoc totum concedam, nego hic Paulum de singulis hominibus tractare, nego eum distinguere inter tempus infidelitatis et vocationis ad fidem: sed de hoc disputat, Quum una sit Dei Ecclesia, qui fit, ut diversa sit nostra et Israelitarum conditio? quum fide simus liberi, qui fit, ut illi, qui communem nobiscum fidem habuerunt, eiusdem nobiscum libertatis compotes non fuerint? quum ex aequo simus omnes filii Dei, qui fit, ut a iugo, quod coacti sunt portare, simus hodie immunes? De his enim controversia et certamen erat: non autem, qualiter Lex unicuique nostrum dominetur, antequam per fidem liberemur ab eius servitute. Sit ergo ante omnia hoc constitutum, Paulum hic Ecclesiam Israeliticam, quae sub Veteri testamento fuit, conferre cum Ecclesia Christiana: ut inde pateat, quid inter nos conveniat, et quid alii ab aliis differamus. Haec comparatio uberrimam doctrinam continet, atque imprimis utilem. Primo hinc colligimus, eiusdem hereditatis spem fuisse Patribus sub Veteri testamento, quam hodie habemus: quia eiusdem adoptionis participes fuerunt. Non enim (quemadmodum somniant fanatici quidam, et inter alios Servetus) in hoc tantum electos fuisse a Deo Paulus docet, ut nobis aliquem Dei populum figurarent, sed ut nobiscum essent filii Dei: et nominatim testatur, non ad eos minus quam ad nos pertinere spiritualem benedictionem Abrahae promissam. Secundo colligimus, in externa servitute nihilominus liberas fuisse ipsorum conscientias. Neque enim Mosen, Daniele, pios omnes Reges, Sacerdotes, ac Prophetas, et totum chorum fidelium impediebat astrictio servandae Legis, quin spiritu essent liberi. Ergo iugum Legis ita in humeris portabant, ut libero interea spiritu Deum colerent: praesertim vero de gratuita peccatorum remissione edocti, conscientias haberent ■ peccati et mortis tyrannide solutas. Inde constituendum est, eandem semper fuisse doctrinam, et vera fidei unitate nobiscum fuisse coniunctos, unius etiam Mediatoris fiducia nobiscum fretos, Deum patrem invocasse, et eodem Spiritu fuisse gubernatos. His omnibus consentaneum est, discrimen inter nos et veteres Patres non in substantia esse, sed in accidentibus. Nam quae praecipua sunt in Testamento vel foedere, in iis convenimus: caeremoniae et totum illud regimen, in quibus differimus, sunt quasi accessiones. Praeterea observandum est, tempus illud fuisse Ecclesiae pueritiam: nunc vero a Christi adventu Ecclesiam adolevisse, ut sit quodammodo in aetate virili. Clara enim sunt Pauli verba: sed hic difficultas oritur, quia videtur parum sibi constare. Nam ad Ephesios cap. 4, 13. hortatur nos ad quotidianos progressus, donec perveniamus in aetatem adultam et mensuram plenitudinis: et ad Corinthios priore Epist. (3, 2.), commemorat se lac potum illis, utpote pueris, dedisse: quia solidi cibi non erant capaces: et paulo post conferet Galatas infantibus. Respondeo, illic agi de singulis hominibus et privata cuiusque fide: hic vero in universum de duobus corporibus, non habita personarum ratione. Haec responsio pertinebit etiam ad solvendam multo maiorem difficultatem. Videmus enim, quam incomparabilis fuerit Abrahae fides, quanta luce intelligentiae polluerint sancti Prophetas: qua ergo fronte audebimus nos prae illis iactare viros? an non potius illi heroes, nos pueri? Ut de nobis taceamus, quis inter Galatas repertus fuisset par uni ex illis cuilibet? verum hic, quemadmodum iam dixi, non tractatur de singulis personis, sed universalis utriusque populi conditio describitur. Instructi tunc fuerunt amplio-

ribus donis quidam: sed pauci fuerunt, non totum corpus. Deinde ut multi fuerint, non respiciendum, quales intus fuerint, sed qualis fuerit in illis gubernandis Dei oeconomia: constat autem fuisse paedagogiam, hoc est disciplinam puerilem. Hodie autem quid? ruptis illis vinculis, iam liberalius Ecclesiam suam Deus regit, nec sub tam arcta custodia tenet. Quanquam obiter simul notandum, quamlibet eximia intelligentia donati fuerint, illam tamen resipuisse naturam temporis, ut in revelatione, quam habebant, esset semper aliquid instar nubis subobscuro. Unde illud Christi: Beati oculi qui vident quae videtis (Luc. 10, 23.): multi Reges et Prophetae optarunt videre eadem, nec viderunt etc. Nunc tenemus, qualiter praeferamur iis qui longe nobis fuerunt excellentiores: neque enim id tribuitur personis, sed totum pendet ex oeconomia divini regiminis. Hic validissimus est aries ad demoliendas omnes ceremoniarum pompas, quibus solis Papatus splendet. Quid enim aliud hodie perstringit oculos simplicium, ut Papae regnum in admiratione habeant, aut saltem tangantur aliqua reverentia: nisi magnificus ille ceremoniarum, rituum, gesticulationum, et omne genus cultuum apparatus, in hoc ipsum compositus, ut obstupesciat imperitos? atqui ex hoc loco apparet, fucos esse adulterinos, quibus deformata est Ecclesia. Iam non loquor de vitiis maioribus magisque execrandis, quale est, quod Dei cultus esse fingunt: item, quod ad promerendam salutem imaginantur valere: item, quod maiori severitate exigitur talium nugarum observatio, quam totius Legis divinae: tantum attingo eam excusationem, qua hodie novi artifices, tanquam specioso colore, tot abominationes praetexunt. Obiiciant, inquam, ut volent, hodie plus multo esse ruditatis et ignorantiae in multis, quam in Israelitis olim fuerit, ideoque pluribus adminiculis indigere: nunquam enim inde efficient, simili paedagogia esse regendos, quae valuit in populo Israelitico: semper enim ex adverso opponam, Dei ordinationem aliter ferre. Si expedire dicant, negabo eos melius cernere quid expediat, quam Deum ipsum: nos potius pro certo habeamus, id esse non rectissimum modo, sed etiam utilissimum quod Deus decrevit. Quare rudibus quaerenda sunt adminicula, non quae hominum libidini comminisci libuerit: sed quae Deus ipse destinavit, qui nihil procul dubio omisit quod suorum infirmitati sublevandae aptum foret. Sufficiat unus hic clypeus ad repellendas quasvis obiectiones: Aliter Domino visum est, cuius consilium pro omnibus rationibus nobis sufficit: nisi forte homines meliora excogitare adiumenta possunt, quam quae Deus ipse providerat, quae postea tanquam inutilia abrogavit. Ac diligenter quidem observa, Paulum non tantum hic docere, iam ablatum a nobis esse iugum quod impositum erat Iudaeis, ut iam liber sit nobis ceremoniarum usus: sed nominatim discrimen regiminis ponere, quod Deus observari voluerit. Fateor quidem liberas hodie nobis esse res omnes externas, sed ita ut ceremoniarum multitudine Ecclesia nequaquam oneretur, nisi velimus Christianismum cum Iudaismo confundere: rationem postea dicemus suo loco.

3. *Sub elementis mundi etc.* Elementa vocat, aut proprio nomine res externas et corporales, aut metaphorice rudimenta: malo secundum. Sed cur mundi esse dicit, quae spiritualem habebant significationem? perinde est acsi diceret: Non habebamus nudam veritatem, sed implicitam terrenis figuris: ergo quod externum erat, id ex mundo fuisse docet, tametsi subesset coeleste mysterium.

4. *Quando venit plenitudo.* Pergit in similitudine adducta, et suo instituto definitum a Patre tempus accommodat: simul tamen ostendit, tempus illud, quod Dei providentia ordinatum erat, maturum fuisse et opportunum. Ea igitur demum iusta est opportunitas ac recta agendi dispensatio, quae providentia Dei regitur. Ita quando expediret Filium revelari mundo, solius Dei fuit iudicare ac statuere: quo compescitur omnis curiositas, ne quisquam audeat, arcano Dei consilio non contentus, litem movere, cur non citius Christus apparuerit. Plura ex fine Epistolae ad Romanos petant lectores, si velint. *Misit Deus Filium suum.* Hic paucis verbis multa complexus est. Filium enim qui missus est ante fuisse oportet: unde probatur aeterna eius Divinitas. Christus ergo Filius Dei est, a coelo missus. Eundem dicit factum ex muliere, quia naturam nostram induit: ita significat, constare ipsum duabus naturis. Aliqui codices legunt *natum*: sed altera lectio magis recepta, et, meo iudicio, convenientior. Nominatim siquidem discernere Christum a reliquis voluit hominibus, quia ex semine matris creatus sit, non viri et mulieris coitu. Alioqui frigidum esset istud, et abs re positum. *Mulieris* nomen hic generaliter ad sexum refertur. *Redactum sub Legem.* Ad verbum est, Factum sub Lege: sed ego sensum exprimere familiaris volui. Christus ergo Filius Dei, qui immunis iure fuisset ab omni subiectione, Lege fuit subiectus: cur? nostro nomine, ut libertatem nobis acquireret. Quemadmodum enim qui liber erat, captivum, se vadem constituendo, redimit, et induendo vincula alteri exuit, ita Christus Legi servandae obnoxius esse voluit, ut nobis immunitatem acquireret: alioqui frustra iugum Legis subiisset, nam sua certe causa non fecit. Porro non ita exempti a Lege sumus Christi beneficio, ut nullam amplius obedientiam debeamus Legis doctrinae, sed liceat quod libuerit: regula enim bene et sancte vivendi perpetua est. Sed Paulus de Lege loquitur cum suis appendicibus. Ab eius Legis subiectione redempti sumus, quia non est amplius quod erat. Rupto enim velo palam apparuit libertas: atque id est quod continuo subiicit.

5. *Ut adoptionem reciperemus.* Nam et de adoptione sua sub Veteri testamento certi erant Patres: sed nondum iure suo ita plene fruebantur. Hic ergo adoptio capitur, sicuti ad Romanos cap. 8, 23. redemptio, pro ipsa possessione. Nam sicuti ultimo die percipiemus redemptionis nostrae fructum, ita nunc percipimus fructum adoptionis, cuius sancti Patres ante Christi adventum compotes non fuerunt. Ergo qui Ecclesiam nunc onerant immodicis ceremoniis, debito adoptionis iure illam inique fraudant.

6. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem: Abba, Pater. 7. Itaque non amplius es servus, sed filius: si autem filius, etiam heres Dei per Christum. 8. At tunc quum nondum cognoveratis Deum, serviebatis iis, qui natura non sunt dii. 9. Nunc autem postquam cognovistis Deum, vel potius cogniti fuistis a Deo: quomodo convertimini rursus ad infirma et egena elementa, quibus rursus de integro servire vultis? 10. Dies ob-

servatis, et menses, et tempora, et annos. 11. Timeo de vobis, ne forte in vobis frustra laboraverim.

6. *Quoniam autem estis filii etc.* Adoptionem, cuius meminerat, ad Galatas pertinere ostendit argumento a consequenti. Prius enim est, adoptatum esse a Deo, quam habere a Spiritu Dei testimonium adoptionis: sed effectus signum est causae. Spiritus Christi, inquit, vobis auctor est atque hortator, ut audeatis Patrem vocare Deum: ergo certum est, vos esse Dei filios. Significat quod alibi saepius docet, Spiritum nobis arrham esse et pignus nostrae adoptionis (II. Cor. 1, 22. et 5, 5.), ut certo simus persuasi de paterno Dei erga nos affectu. Sed obiiciet quispiam: An non impii quoque eo temeritatis prorumpunt, ut iactent Deum sibi esse Patrem? imo maiore audacia falso saepe in Deo gloriantur. Respondeo; Paulum hic non loqui de inani iactantia, nec de eo quod sibi quisque proprio spiritu arrogat: sed de testimonio piae conscientiae, quod novam regenerationem sequitur. Ideoque hoc argumentum non potest valere nisi inter fideles, quia reprobi nullum huius certitudinis gustum habent: quemadmodum et Dominus ipse testatur (Io. 14, 17.): Spiritus, inquit, veritatis, quem mundus non potest capere, quia non novit eum. Atque hoc sonant verba Pauli: *Misit Deus in corda vestra.* Non enim quid ipsi stulte audeant carnis sensu, sed quid Deus illis intus in corde testetur per Spiritum suum, docere voluit. Hoc quoque circumstantiae loci melius congruit, quod vocat *Spiritum Filii Dei*, quam si alio quovis epitheto usus esset. Ideo enim nos filii, quia eodem Spiritu cum Filio unico praediti. Observa autem, Paulum hoc communiter tribuere omnibus Christianis: sicuti revera nulla est fides, ubi non est pignus hoc divini erga nos amoris: Hinc apparet, qualis sit in Papatu Christianismus, ubi impiae praesumptionis damnant, si quis Dei Spiritum habere se dicat. Fidem enim sine Dei Spiritu et sine certitudine imaginantur. Hoc unum dogma illustri argumento est, diabolus infidelitatis patrem in omnibus Papistarum scholis regnare. Fateor quidem, scholasticos, quum iubent perpetua dubitatione fluctuare conscientias, nihil aliud docere quam quod dictat naturae sensus: quo diligentius infigendum est animis nostris hoc Pauli dogma, neminem esse Christianum, nisi qui Spiritus sancti magisterio edoctus Deum Patrem invocat. *Clamantem.* Ego maioris fiduciae exprimendae causa hoc participio usum fuisse arbitror: dubitatio enim non sinit nos loqui intrepide, sed fauces veluti compressas tenet, ut vix semifractae voces titubante lingua exeant! contra vero clamor, securitatis est indicium, ac minime vacillantis fiduciae. Non enim accepimus iterum spiritum servitutis in timorem (quemadmodum dicit ad Romanos 8, 15.), sed libertatis ad plenam fiduciam. *Abba, Pater.* Non dubito, quin significet, invocationem Dei communem esse omnibus linguis. Nam id proprie convenit praesenti argumento, quod Deus Patris nomen habeat promiscue apud Hebraeos et Graecos: sicut praedictum fuerat ab Iesaiâ (45, 23.), Omnis lingua confitebitur nomini meo. Ergo quum Gentes censeantur inter Dei filios, constat, non ex merito Legis, sed ex gratia fidei provenire adoptionem.

7. *Itaque non amplius es servus.* Hoc est, in Ecclesia Christiana non amplius est servitus, sed liberalis conditio filiorum. Qua-

liter autem servi fuerint Patres sub Lege, iam dictum est: quia scilicet libertas eorum nondum erat revelata, sed inclusa sub Legis involucris et iugo. Iterum ergo de discrimine Veteris et Novi testamenti loquitur. Filii Dei etiam fuerunt veteres, et heredes per Christum, sed nos aliter: quia praesentem habemus Christum, ideoque eius bonis fruimur. Ad Romanos vero fusius persequitur hoc totum: unde petes quod hic praetereo, quia illic dixi.

8. *Quum nondum cognoveratis.* Non tam hic docet, quam redarguit: et sane iam abunde probavit quod volebat, ut eludi reprehensiones nequeant, quasi res esset dubia. Porro huc tendit, ut comparatione praeteriti temporis praesentem eorum lapsum magis exaggeret. Quod olim, inquit, pro diis colebatis qui dii non erant, non adeo mirum: quia ubi est ignorantia Dei, illic est horrenda coecitas: tunc ergo errastis in tenebris, sed nunc quam indignum est in media luce tam turpiter errare? Sequitur ergo, in corruptela Evangelii minus excusabiles esse Galatas, quam olim fuerint in idololatria: haec summa est. Caeterum hic notandum est, priusquam illuminati simus in veram unius Dei notitiam, nos idolis semper servire, quocunque falsam religionem colore tegamus. Quamobrem legitimum Dei cultum certa cognitio praecedat necesse est. *Naturam* hic posuit pro re ipsa, vel pro substantia. Nam quicquid de Deo imaginantur homines, figmentum est ac nihil: itaque diisunt opinione omnia idola, re ipsa nihil.

9. *Nunc postquam cognovistis.* Non potest satis exprimi verbis, quam foeda sit ingratitude, a Deo semel cognito deficere. Quid enim est, sponte relinquere lucem, vitam, fontem denique omnium bonorum? quemadmodum per Ieremiam (2, 13.) ipse conqueritur. Culpam tamen adhuc, addita correctione, amplificat, quum dicit: *vel potius estis cogniti*: nam quo maior Dei gratia est erga nos, eo gravior nostra culpa, si contemnimus. Admonet igitur Paulus Galatas, unde illis cognitio Dei. Eam adeptos esse negat proprio marte, vel acumine sui ingenii, vel industria: sed quia Deus misericordia sua eos praevenierit, quum nihil minus quam de ipso cogitarent. Caeterum quod de Galatis dicitur, peraeque ad omnes patet: nam in omnibus impletur illud Iesiae (65, 1.), Inventus sum a non quaerentibus me, palam apparui iis qui de me non rogabant. Ergo principium vocationis nostrae gratuita est Dei electio, qua nos praeordinet ad vitam, antequam nascamur: hinc pendet vocatio, hinc fides, hinc salutis complementum. *Quomodo convertimini rursus.* Non poterant rursus converti ad ceremonias, quibus nunquam assueverant: ergo improprie hac voce usus est, tantum significans, nimis absurdum esse, ut, perinde ac nunquam percepta Dei veritate, relabantur ad pravas superstitiones. Quod autem ceremonias vocat egena elementa, ideo facit, quoniam ea considerat extra Christum, imo adversa Christo. Nam Patribus non modo salutaria exercitia erant et adiumenta pietatis, sed etiam efficacia gratiae instrumenta: sed tota vis in Christo erat, et Dei institutione: pseudoapostoli vero, neglectis promissionibus, eas opponere Christo volebant, quasi non solus Christus sufficeret. Non igitur mirum, si nugas et res nihili reputat Paulus: qua de re aliquid superius attigi. *Serviendi* verbo necessitatem taxat.

10. *Dies observatis.* Speciem unam elementorum commemorat, exempli causa: nempe dierum observationem. Notandum est autem hic civilem temporum observationem minime damnari, quae coniuncta

est cum naturae ordine. Porro naturae ordo fixus ac perpetuus est: unde enim mensium et annorum supputatio, nisi ex solis lunaeque circuitu? quid aetatem ab hieme, ver ab auctumno distinguit, nisi Dei ordinatio? Hanc vero usque ad finem mundi duraturam semel promisit, Gen. 8, 22. Iam observatio civilis tam agriculturae, quam politicae et oeconomiae servit: ad Ecclesiae quoque regimen extenditur. Qualis ergo fuit observatio, quam Paulus improbat? nempe quae religione obstringeret conscientias, quasi necessaria esset ad cultum Dei, et quae diem à die discerneret: ut loquitur ad Romanos cap. 14. Quando itaque diebus per se tribuitur propria sanctitas, quando discernitur dies a die religionis causa, quando feriae pars divini cultus esse censentur: tum dies perperam observantur. Sabbatum ergo et novilunia, et reliquae dies festos urgebant pseudoapostoli, quia legales essent observationes. Nos hodie quum habemus dierum discrimen, non induimus necessitatis laqueum conscientiae, non discernimus dies, quasi alius alio sit sanctior: non constituimus illic religionem et cultum Dei: sed tantum ordini et concordiae consulimus. Ita libera est apud nos, et omni superstitione pura observatio.

11. *Timeo, ne frustra laboraverim.* Dura vox, et quae debbat Galatas vehementer consternare: quid enim illis spei reliquum, si irritus fuisset Pauli labor? Sed mirantur quidam, tantopere commotum fuisse Paulum dierum observatione, ut Evangelii prope totius eversionem vocet. Nos vero, si omnia rite perpendamus, videbimus iustam fuisse causam: non tantum Iudaicam servitutem imponere tentabant Ecclesiae cervicibus pseudoapostoli, sed impiis quoque superstitionibus imbuebant animos. Iam hoc non leve malum erat, quod ad Iudaismum adigebantur Christiani: sed haec pestis multo magis noxia, quod adversus Christi gratiam, veluti meritoria opera, erigebant ferias, quod Deum hoc modo coli et placari fingeant. His receptis, cultus Dei est corruptus, gratia Christi exinanita, oppressa conscientiarum libertas. Miramur, si Paulus timeat, ne frustra laboraverit? quod enim Evangelii amplius operae pretium foret? atqui quum talis impietas hodie regnet in Papatu, qualis illic Christus, et quale Evangelium restat? In exigenda dierum observatione non minus severi sunt, quantum ad ligandas conscientias spectat, quam Moses. Cultum Dei, non minus quam pseudoapostoli, in feriis includunt: affingunt etiam diabolicam opinionem meriti. Parem ergo causam habent: in hoc etiam deteriorem, quod illi dies Lege Dei institutos volebant servari: hi vero, quos temere suo calculo signarunt, sacrosantos esse iubent,

12. Estote ut ego: quia ego quoque sum ut vos. Fratres, rogo vos: nihil mihi fecistis iniuriae. 13. Nostis autem, quod per infirmitatem carnis evangelizaverim vobis prius: 14. Et experimentum mei quod fuit in carne mea, non contempsistis, neque respuistis: sed tanquam Angelum Dei suscepistis me, tanquam Christum Iesum. 15. Ubi igitur beatitudo vestra? testimonium enim reddo vobis, quod, si possibile fuisset, etiam oculos vestros effossos dedissetis mihi. 16. Er-

gone vera loquendo inimicus sum vobis factus? 17. Aemulantur vos, non bene: imo excludere vos volunt, ut ipsos aemulemini. 18. Bonum autem est aemulari in bono semper, et non tantum quum praesens sum apud vos. 19. Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus. 20. Vellem autem nunc coram esse vobiscum, et mutare vocem meam, quia anxius sum in vobis.

12. *Estote ut ego.* Nunc blandius eos alloquendo mitigat asperitatem, qua usus fuerat. Etsi enim ne satis quidem dure pro rei indignitate invectus fuerat: quia tamen prodesse volebat, temperat stilum ad conciliandos animos. Hoc prudentis est Pastoris, non respicere, quid mereantur qui errarunt, sed quid conveniat ipsis in viam revocandis. Itaque arguere debet opportune, importune, sed cum omni lenitate et patientia: quemadmodum idem Paulus alibi praecipit (II. Tim. 4, 2.). Secundum hanc rationem ab obiurgationibus ad preces delabitur. *Rogo vos*, inquit: et *fratres* nominat: ut sciant nihil sibi per contumeliam exprobratum. Sed quid hoc significat: Estote ut ego? refertur ad affectum. Vult enim, quum se illis accommodare studeat, ut secum paria faciant. Quando ego sum sicut vos: hoc est, quando nihil aliud quaero, quam me vobis commodum praebere: ita aequum est, vos flecti ad moderationem, ut vos mihi dociles et obsequentes mutuo praebeatis. Atque hic rursum officii sui admonentur Pastores, ut, quoad possunt, accedant ad populum, seque conforment (ut loquuntur) eorum ingeniis quibuscum agunt, si velint illos habere morigeros. Valet enim semper illud: Ut ameris, amabilis esto. *Nihil mihi fecistis iniuriae.* Amovet suspicionem, quae potuisset odiosas reddere superiores obiurgationes. Nam si quem putamus suas iniurias persequi, aut ulcisci proprium dolorem, ab eo penitus aversi sunt animi, ut, quicquid dixerit, torqueatur in sinistrum sensum. Praevenit ergo Galatas Paulus hac occupatione: Quod ad me privatim attinet, non habeo quod de vobis conquerar. Non itaque excandesco mea causa, nec quod vobis sim infensus: quare, si vehementior sum, necessitate id fit, non odio vel iracundia.

13. *Nestis autem, quod per infirmitatem.* Reducit in memoriam, qualiter, hoc est quam amice et honorifice fuerit ab illis acceptus: idque ob duas causas. Primum, ut intelligant, ab illo se amari, sicque aequis auribus admittant quicquid dicit: secundo, ut pergant in cursu bene incepto. Commemoratio igitur haec primum testimonium est benevolentiae: deinde vice exhortationis posita est, quo primis ultima respondeant. Per infirmitatem carnis intelligit (ut alibi) quicquid poterat eum vilem et contemptum reddere. Caro enim significat externum aspectum: infirmitas vero humilitatem: talis fuerat Pauli adventus, absque pompa, absque ostentatione, absque gloria et dignitate mundi; sed abiectus, et in hominum conspectu nullius pretii. Non tamen obstiterat id totum Galatis, quominus summo honore eum exciperent. Haec circumstantia plurimum ad rem valet: quid enim fuit quod suspicerent aut venerarentur in Paulo praeter unam Spiritus sancti virtutem? eam vero quo praetextu nunc contemnere incipient? Deinde inconstantiae etiam arguuntur, quia nihil novi con-

tigit Paulo, cur minoris eum facere debeant. Sed haec relinquit illis consideranda: tantum occasionem considerandi oblique praebet.

14. *Experimentum mei.* Hoc est: Quanquam cerneretis hominem secundum mundum contemptibilem, non tamen respuistis. Experimentum vocat aut probationem, quia neque res erat ignota aut obscura, nec ipse dissimulabat: quemadmodum homines ambitiosi solent, quos pudet suae parvitat. Saepe enim contingit plausum indignis dari, antequam resecta fuerit eorum nuditas, triduo vero post, turpiter et cum ludibrio ablegari: sed in Paulo diversa longe ratio fuit, qui nullo fuce decepterat Galatas, sed ingenue professus fuerat, qualis esset. *Tanquam Angelum Dei.* Nempe quo loco censeri debet quisque verus Christi minister: nam quemadmodum Angelorum opera nobis gratias suas distribuit Deus, ita etiam divinitus excitantur pii doctores, qui bonum omnium longe excellentissimum nobis administrent, doctrinam scilicet aeternae salutis: ergo non immerito Angelis comparantur, per quorum manus talem thesaurum Deus nobis dispensat: deinde vere nuntii Dei sunt, quorum ore Deus nobiscum loquitur. Atque haec ratio apud Malachiam habetur cap. 2, 7. Altius adhuc transcendit, addendo, *tanquam Christum Iesum*: nam et Dominus ipse non aliter ministros suos haberi praecipit ac se ipsum. Qui vos audit, me audit: qui vos spernit, me spernit (Luc. 10, 16.), nec mirum: legatione enim pro ipso funguntur. Itaque personam eius sustinent, cuius vices agunt. Talibus elogiis commendatur nobis Evangelii maiestas, et ministerium illius ornatur. Quodsi secundum Christi mandatum ita honorandi sunt ministri, certum est, eorum contemptum ex diaboli instigatione esse: et certe contemni nequeunt, quamdiu Verbum habetur in pretio. Caeterum frustra hoc praetextu superbiunt Papistae: nam quum sint manifesti Christi hostes, quam ridiculum est arripere plumas servorum Christi, quibus sese venditent? ergo qui volunt pro Angelis coli, officium faciant Angelorum: qui instar Christi audiri volunt, purum eius verbum fideliter nobis asserant.

15. *Ubi igitur beatitudo.* Innuit tunc fuisse beatos, qui suae beatitudinis instrumentum tam pio affectu amplectebantur: nunc miseros, qui spoliari se patiantur eius ministerio, cui acceptum ferre debebant quicquid habebant Christi. Vult enim hac admonitione ipsos pungere: quid? an hoc totum erit perditum? an nihil vobis profuerit, quod semel Christum agnovistis per me loquentem? an frustra per me fundati estis in fide? an nunc defectio gloriam vestrae obedientiae coram Deo delebit? Summa est, contemptu purae, quam amplexi erant, doctrinae, ultro abiicere quam adepti erant beatitudinem, sibi que arcessere exitium quo misere pereant. *Testimonium enim reddo.* Non satis est exhiberi Pastoribus reverentiam, nisi etiam amentur: haec enim duo sunt necessaria, quia alioqui suavis non erit doctrinae gustus: utrumque testatur fuisse in Galatis. De reverentia prius dixit, nunc de amore. Est enim rari amoris indicium, oculos eruere, si opus sit, quia plus est, quam vitam profundere.

16. *Ergone vera loquendo.* Nunc ad se redit, ac negat, sua culpa fuisse factum, ut mutaverint animos. Tametsi enim usu tritum est, ut veritas odium pariat: non tamen odiosa est, nisi malitia et pravitae eorum qui eam non sustinent audire: se igitur ita purgat a culpa alienationis, ut eorum ingratitude oblique perstringat. Est tamen simul amica admonitio, ne temere et sine causa suum Aposto-

latum reiiciant, quem prius unice amarunt, quia dignum amore cognoverant. Quid enim magis indignum, quam veritatis odio ex amicis fieri inimicos? itaque non tam exprobrandi causa hoc dixit, quam admonendi, ut resipiscerent.

17. *Aemulantur vos.* Tandem ad pseudoapostolos descendit, quos tacendo odiosius designat, quam si nominibus exprimeret: nam solemus suppresso nomine de iis loqui, quos nominare piget ac taedet. Admonet autem Galatas de praepostera illorum ambitione, quia specie zeli falli poterant. Ac similitudinem a procis mutuatur, qui non caste puellas appetunt, nec honesto amore, sed ut ad suam libidinem abutantur. Quod vos appetunt vel ambiunt, ne id vobis imponat: faciunt enim non recto zelo, sed prava cupiditate acquirendi nominis: ea sanctae zelotypiae opponitur, cuius meminit II. ad Corinthios cap. 11, 2. *Imo excludere.* Auget adhuc praeposteras ipsorum technas, addita correctione. Non tantum vos captant, inquit, sed quia aliter potiri vobis nequeunt, dissidium accendere inter nos conantur, ut, quasi destituti vos illis dedatis: vident enim, quamdiu inter nos constabit pius consensus, sibi non fore locum. Hoc commune est artificium omnibus Satanae ministris, alienare plebem a suo Pastore, ut ad se postea alliciant: et, quasi sublato aemulo, vacuum possessionem occupent. Si quis attente prudenterque observet, videbit inde semper illos facere initium.

18. *Bonum est aemulari.* Incertum est, de sené loquatur, an de Galatis. Nam probos ministros sancta zelotypia ardere docet, ut Ecclesias retineant in casta cum marito suo coniunctione. Ergo si de Paulo accipimus, talis erit sensus: Ego quidem me etiam aemulari vos confiteor, sed alio fine et affectu: idque facio absens non minus quam praesens, quia fructum mihi proprium non quaero. Mihi tamen magis placet referri ad Galatas, ac ne sic quidem erit unus sensus: nam poterit exponi hoc modo: Isti quidem vos a me alienare conantur, ut destituti ad ipsos migretis: vos autem, qui me praesentem amastis, pergite etiam absentem eodem amore prosequi. Verior opinio est, Paulum in verbi amphibologia lusisse. Nam quum *aemulari* posuisset pro Ambire, nunc pro Imitari, vel Eniti ad alterius virtutem, accipit. Damnando enim praeposteram aemulationem, hortatur, ut Galatae se in diverso aemulandi genere exerceant: idque etiam quum abest.

19. *Filioli mei.* Hic molliore etiamnum appellatione utitur: nam et plus est filii nomen quam fratris, et diminutivum non ad contemptum, sed blandiendi causa usurpavit: etsi interim subindicat ipsorum teneritudinem, qui iam debuerant adolevisse. Est autem abrupta oratio, ut solent quae sunt maxime patheticae. Vehementia enim affectus medias voces abruptit, dum non invenimus quod satis animi sensa exprimat: et animus, ebulliendo, fauces quasi praeccludit.

Quos iterum parturio. Id quoque ad vehementiam amoris declarandam facit, quod maternos nixus et dolores eorum causa subit. Simul tamen suam anxietatem declarat: nam quae peperit mulier, laetatur: in partu ipso acerbissimos cruciatus sustinet. Semel prius et concepti et editi fuerant: iam secundo procreandi erant post defectionem. Invidiam tamen extenuat, quum dicit, *donec formetur*: non enim abolet priorem partum, sed dicit iterum fovendos utero esse, tanquam immaturos foetus et informes. Porro Christum in nobis

formari, et nos in Christo, idem est: nascimur enim, ut simus novae in ipso creaturae, et ipse vicissim nascitur in nobis, ut vivamus eius vitam. Quia igitur vera Christi imago per subintroductas a pseudo-apostolis superstitiones deformata erat, laborat Paulus in ea expolienda, ut pure absque impedimentis reluceat. Hoc etiam faciunt Evangelii ministri, dum lactant, dum solido cibo pascunt: denique toto praedicationis suae cursu in eo debent occupari. Sed Paulus hic parituri se comparat: quia nondum perfecte nati erant Galatae. Et hic insignis est locus de efficacia ministerii. Proprium quidem Dei est, spiritualiter gignere et parere: sed quia instrumentis ad id utitur, ministro et praedicatione, quod suum est, illis ascribit: propterea quod cum hominis opera coniungit Spiritus sui virtutem. Semper retineamus illam distinctionem, quod, quum Deo minister opponitur, nihil est ac nihil potest, sed organum est inutile: caeterum quia efficaciter Spiritus sanctus per ipsum operatur, transfertur etiam ad ipsum laus et titulus agendi. At vero tunc non agitur, quid per se, aut seorsum a Deo valeat, sed quid per illum agat Deus. Ergo si aliquid esse volunt ministri, Christum, non se ipsos formare studeant: hic quasi moerore exanimatus in medio sententiae tractu deficit.

20. *Vellem autem nunc coram.* Haec est gravissima expostulatio, quum pater adeo filiorum culpa se perplexum esse conqueritur, ut inops sit consilii, nec sciat, quo se debeat vertere. Optat autem sibi dari copiam eos alloquendi, quia ex re praesenti melius, quid expediat, statuimus: nam prout afficitur auditor, prout vel tractabilem se praebet, vel contumaciter resistit, accommodamus etiam orationem. Quanquam aliquanto plus exprimere voluit per *vocis mutationem*, nempe se libenter paratum fore ad induendas varias formas, ad novam etiam linguam fingendam, modo ratio constaret: quod diligenter observandum est Pastoribus, ne sibi sint addicti, aut suo ipsorum ingenio, sed transforment se ad captum plebis, quantum res postulat: tantum, usque ad aras, ne a recto in hominum gratiam deflectant.

21. Dicite mihi, qui sub Lege vultis esse, Legem non auditis? 22. Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit: unum ex ancilla, alterum ex libera. 23. Sed qui erat ex ancilla, secundum carnem erat genitus: qui vero ex libera, per promissionem: 24. Quae allegorica sunt: nam duae sunt pactiones, una quidem a monte Sina, quae in servitutem generat: ea est Agar. 25. Nam Agar, Sina mons est in Arabia: ex adverso autem respondet ei, quae nunc est Ierusalem: servit enim cum liberis suis. 26. Quae autem sursum est Ierusalem, libera est: quae mater est nostra omnium.

21. *Dicite mihi.* Interpositis exhortationibus ad affectus movendos, pulcrum exornationem addit superiori doctrinae. Non esset quidem satis valida per se probatio: sed postquam argumentis satis pugnavit, confirmatio haec non est spernenda. *Sub Lege esse hoc*

loco significat subire iugum Legis, hac conditione ut Deus tecum agat secundum Legis pactum, teque vicissim ad servandam Legem astringas: nam alioqui sub Lege sunt omnes fideles, sed hic de Lege tractat cum suis appendicibus, ut dictum est.

22. *Scriptum est enim, quod Abraham.* Nemo est tam insanus, qui data optione libertatem spernat, praeoptet servitutem. Hic vero docet Apostolus, quicumque sub Lege sunt, esse servos: miseri igitur qui hanc conditionem ultro appetunt, quum Deus eos velit liberare. Huius rei imaginem in duobus Abrahae filiis proponit: quorum alter, ex serva natus, matris conditionem tenuit: alter ex libera liber hereditate potitus est. Postea totam historiam accommodat ad suum institutum, et eleganter illustrat. Primo, quoniam Legis auctoritate pars diversa se armabat, Legem ex adverso opponit. Legis autem nomine quinque libros Mosis designari, usitatum est. Deinde, quia ad causam nihil videbatur pertinere historia quam citat, transfert ad expositionem allegoricam. Caeterum quia scribit haec esse ἀλληγορούμενα, inde occasionem arripuit Origenes, et cum eo permulti alii, Scripturae a genuino sensu huc illuc torquendae. Sic enim colligebant, literalem sensum nimis humilem esse et abiectum: latere igitur sub literae cortice altiora mysteria, quae non aliter erui possent quam allegorias cudendo. Atque id non difficulter obtinuit: nam speculationes quae speciem argutiae prae se ferunt, semper mundus praetulit solidae doctrinae, et praeferet. Tali approbatione crevit magis ac magis licentia, ut in tractandis Scripturis ludere non modo impune permissum fuerit, sed etiam summae laudi tributum: neminem siquidem multis saeculis ingeniosum putarunt, nisi qui subtiliter transfigurare sacrosanctum Dei verbum sciret ac auderet. Hoc procul dubio Satanae commentum fuit ad elevandam Scripturae auctoritatem, et verum ex lectione illius tollendum usum: quam profanationem ultus est Deus iusto iudicio, quum adulterinis glossis passus est puram intelligentiam obrui. Scriptura, inquiunt, secunda est, ideoque multiplices sensus parit. Ego Scripturam uberrimum et inexhaustum omnis sapientiae fontem esse fateor: sed eius fecunditatem in variis sensibus nego consistere, quos quisque sua libidine affingat. Sciamus ergo eum esse verum Scripturae sensum, qui germanus est ac simplex: eumque amplectamur et mordicus teneamus. Ficticias expositiones quae ■ literali sensu abducunt, non modo negligamus tanquam dubias, sed fortiter repudiemus tanquam exitiales corruptelas. Verum quid respondebimus ad Pauli verbum? certe non intelligit Mozen eo consilio scripsisse, ut historia in allegoriam verteretur, sed admonet, qualiter praesenti causae historia conveniat: nempe si figurate illic delineatam nobis Ecclesiae imaginem observemus. Neque vero aliena est a genuino literae sensu eiusmodi anagoge, quum a familia Abrahae similitudo ducitur ad Ecclesiam. Quemadmodum enim Abrahae domus tunc fuit vera Ecclesia, ita minime dubium est, quin praecipui et prae aliis memorabiles eventus, qui in ea contigerunt, nobis totidem sint typi: sicut ergo in Circumcisione, in sacrificiis, in toto sacerdotio Levitico allegoria fuit, sicuti hodie est in nostris Sacramentis, ita etiam in domo Abrahae fuisse dico: sed id non facit, ut ■ literali sensu recedatur. Summa perinde est acsi diceret Paulus, figuram duorum testamentorum in duabus Abrahae uxoribus et duplicis populi in duobus filiis, veluti in tabula, nobis depi-

ctam. Et certe Chrysostomus in vocabulo Allegoriae fatetur esse catathresin: quod verissimum est.

23. *Qui ex ancilla.* Uterque secundum carnem erat genitus ex Abraham: sed in Isaac erat peculiaris ratio, quia promissionem habebat gratiae. Ergo in Ismaele nihil erat praeter naturam, in Isaac erat Dei electio. Idque in ipsa genitura fuit adumbratum: miraculo enim, non communi more, genitus fuit. Oblique tamen et Gentilium vocationem et Iudaeorum reiectionem insinuat, quia ibi naturali prosapia gloriantur: illi vero praeter humanam facultatem fiunt spiritualis Abrahae soboles.

24. *Nam duae sunt pactiones.* Ideo sic transferre malui, ne perderetur gratia similitudinis. Paulus enim duas διαθήκας duabus matribus comparat. Durum est, in neutro genere testamentum vocari matrem. Pactionis itaque nomen aptius: nec vero tam elegantiae quam perspicuitati studui. Porro iam rem ipsam proponit, quod sicut in domo Abrahae duae matres, ita etiam in Ecclesia Dei. Doctrina enim mater est, ex qua nos Deus generat; ea est duplex, Legalis, et Evangelica. Legalis in servitutem generat: est igitur similis Agar. Sara autem repraesentat secundam, quae generat in libertatem: quanquam Paulus altius orditur, priorem matrem faciens Sina, secundam vero Ierusalem. Ideo si cui subtilius excutere singula libeat, Legem faciet quasi semen, unde gignuntur filii Sina: Evangelium, unde gignuntur filii Ierusalem. Sed hoc nihil ad summam argumenti: satis est, si teneamus, duas pactiones matrum instar esse, ex quibus dissimiles filii nascuntur: quia pactio legalis servos facit, Evangelica liberos. Sed hoc totum prima fronte absurdum videri possit, quia nulli Deo filii gignantur, nisi in libertatem: quare similitudo non quadrat. Respondeo, bifariam, quod dicit Paulus, esse verum. Nam Lex olim suos discipulos in servitutem genuit, sanctos, inquam, Prophetas, et reliquos fideles: non ut servi manerent, sed quia sub paedagogia illos Deus ad tempus continebat. Libertas enim illorum sub velo ceremoniarum et totius oeconomiae, qua tunc gubernabantur, erat abscondita: in externa specie nihil, nisi servitus, apparebat. Ideo dicit Paulus idem ad Romanos capite 8, 15.: Non hausistis iterum spiritum servitutis in timorem: quare sancti illi Patres, utcumque intus liberi essent coram Deo, externo tamen aspectu nihil differebant a servis, atque ita matris conditionem referebant. Doctrina autem Evangelii tum in partu filiis suis confert plenam libertatem, tum liberaliter eos educat. Fateor tamen, Paulum nequaquam hic de talibus filiis loqui: quemadmodum patebit ex contextu. Nam per filios Sina, hypocritas, qui tandem exterminantur ex Ecclesia Dei, et abdicantur hereditate, se intellexisse exponet. Quae igitur ista est generatio in servitutem, de qua nunc disputat? nempe eorum qui perperam abutuntur Lege, ut nihil ex ea nisi servile concipiant. Non sic pii Patres, qui vixerunt sub Veteri testamento: non enim impediēbat servilis Legis generatio, quin matrem haberent Ierusalem in spiritu. Sed qui in nuda Lege haerent, neque paedagogiam esse agnoscunt, qua ad Christum ducantur, sed potius obstaculum ex ea sibi faciunt, ne ad Christum perveniant: illi sunt Ismaelitae, nati ad servitutem. Rursus tamen excipiet quispiam, cur tales ex Dei pactione nasci dicat Apostolus, et in Ecclesia censerī. Respondeo, esse corrupti seminis adulterinum semen: neque generari proprie a Deo, sed degeneres esse et quasi spurios, qui Deum falso Patrem ci-

tant, a quo repudiantur: hoc etiam eodem titulo censi in Ecclesia, non quia vere sint eius membra, sed quia locum ad tempus usurpent, et induti larva decipiant. Ecclesiam enim hic considerat Apostolus, qualis cernitur in hoc mundo: qua de re mox dicendum erit.

25. *Agar, Sina mons est.* Non immoror in refellendis aliorum expositionibus: nam futilis est coniectura Hieronymi, montem Sina binominem fuisse, nec minus puerile Chrysostomi commentum philosophantis in nominum congruentia. Agar enim Sina esse dicitur, quia typus sit vel figura, quemadmodum Pascha erat Christus: situm etiam montis per contemptum exprimit. In Arabia, inquit, hoc est extra limites terrae sanctae, quae symbolum est aeternae hereditatis: mirum, in tam familiari applicatione adeo fuisse erratum. *Ex adverso autem respondet.* Pro quo Vetus interpret reddidit: Coniunctus est, Erasmus: Confinis, ego vitandae obscuritatis causa sic transuli. Certum est enim, non de propinquitate, nec situ locorum hic Apostolum sensisse, sed de similitudine, in figura quam tractat: οὐστοιχα enim dicuntur quae ita sunt ordine collocata, ut mutuum inter se respectum habeant, et οὐστοιχία tam in arboribus, quam in aliis, est composita ad iustam proportionem series. Eodem ergo sensu dixit montem Sina οὐστοιχεῖν ei, quae nunc est Ierusalem, quo Aristoteles rhetoricam esse dialecticae ἀριστοτολογον scribit, metaphora a lyricis sumpta, quibus moris erat ex adverso statuere partes duas, quarum una alteri in concentu responderet. In summa οὐστοιχεῖν nihil aliud est quam coordinari, ut ita loquar. Verum cur praesentem Ierusalem componit cum monte Sina? Tametsi aliquando fui in contraria opinione, assentior tamen Chrysostomo et Ambrosio, qui de terrena Ierusalem exponunt, et quidem, ut tunc ad servilem doctrinam et cultum degeneraverat: ideo dicit, *quae nunc est.* Debuerat enim viva esse imago coelestis Ierusalem, et illius ingenium exprimere. Sed qualis nunc est, inquit, relationem habet ad montem Sina: tametsi locorum intervallis distant, sunt tamen prorsus similes, et habent inter se perfectam symmetriam. Est gravissima exprobratio adversus Iudaeos, qui a gratia excidissent, matremque haberent non Saram, sed adulterinam Ierusalem, gemellam sororem Agar: proinde servi ex serva nati, quamlibet superciliose iactarent se Abrahae filios.

26. *Quae autem sursum est.* Coelestem vocat, non quae coelo sit inclusa, non quae sit quaerenda extra mundum: est enim diffusa Ecclesia per totum orbem, et in terra peregrinatur. Cur ergo e coelo esse dicitur? quia originem habet a gratia coelesti: non enim ex carne et sanguine filii Dei nascuntur, sed Spiritus sancti virtute. Ierusalem ergo coelestis, quae principium e coelo habet, et fide sursum habitat, illa est fidelium mater. Habet enim semen vitae incorruptibile apud se depositum, quo nos format, fovet in utero, edit in lucem: habet eadem lac et cibum, quo procreatos perpetuo alit. En, cur Ecclesia vocetur fidelium mater. Et sane qui recusat esse Ecclesiae filius, Deum frustra Patrem habere expetit: neque enim, nisi per Ecclesiae ministerium, Deus sibi filios generat, et tollit, donec adolescant, et perveniant ad virilem usque aetatem. Praeclarum certe Ecclesiae encomium, et imprimis honorificum. Sed inepti sunt Papistae, et bis pueri, qui illud obtundunt ad nos gravandos: nam quum matrem habeant adulteram, quia diabolo filios in mortem gignit, quam absurdum est postulare, ut filii Dei illi se crudeliter necandos dedant? Quanto honestiore praetextu Hierosolymitana synagoga su-

perbire tunc poterat, quam hodie Romana? videmus tamen, ut Paulus eam, omni exutam ornatu, in sortem Agar reiciat.

27. Scriptum est enim: Exsulta sferilis, quae non paris, erumpe et clama, quae non parturis: quia plures erunt liberi desertae, quam habentis maritum (*Ies. 54, 1.*). 28. Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis sumus filii (*Rom. 9, 7.*). 29. Sed quemadmodum tunc, qui secundum carnem erat genitus, persequabatur eum, qui secundum Spiritum genitus erat: sic et nunc. 30. Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam, et filium eius: non enim hereditatem obtinebit filius ancillae cum filio liberae (*Gen. 21, 10.*). 31. Ergo, fratres, non sumus ancillae filii, sed liberae.

27. *Scriptum est.* Probat Iesaiæ testimonio, nasci legitimos ex Ecclesia filios secundum promissionem. Locus est in cap. 54., ubi Propheta et de regno Christi et de Gentium vocatione agit: promittit autem et sterili et viduae numerosam sobolem: haec enim laetitiae et exultationis, ad quam Ecclesiam hortatur, causa est. Notandum autem consilium Apostoli huc tendere, ut istam spirituales Ierusalem, de qua Iesaias vaticinatur, adimat Iudaeis: utpote cui filios undique ex cunctis Gentibus congregatum iri denuntiat Propheta: neque id ulla sua praeparatione, sed benedictione Dei gratuita. Itaque mox concludit filios Dei nos promissione fieri, exemplo Isaac: nec alia ratione consequi hunc honorem. Haec conclusio imperitis, et minus in Scriptura exercitatis, infirma videtur esse: quia principium non tenent, quod tamen certissimum est, promissiones omnes, in Messia fundatas, esse gratuitas. Id pro confesso quia sumebat Apostolus, ideo tam secure Promissionem Legi opposuit.

29. *Quemadmodum tunc, qui secundum carnem.* Hic pseudo-apostolorum ferociam refutat, qui proterve insultabant piis omnia reponentibus in Christo. Hos enim turbabat eiusmodi ferocia, ideoque opus habebant consolatione, sicut illos severius reprimi operae pretium erat. Admonet ergo, non esse mirum, si faciant hodie filii Legis, quod fecit initio pater ipsorum Ismael, qui verum heredem Isaac vexavit, primogenitura sua fretus: eodem nunc supercilio posteros propter externas ceremonias, Circumcisionem, totumque Legis apparatus superbire adversus legitimos Dei filios, molestiamque his facessere. *Spiritum* rursus opponit carni, hoc est, Dei vocationem humanae (ut loquuntur) apparentiae: ita larvam concedit Legis et operum sectatoribus, rem vero ipsam vindicat iis, qui sola Dei vocatione nituntur, et pendent ex eius gratia. *Persequabatur.* Atqui nusquam mentio fit persequutionis: tantum dicit Moses, Ismaelem ipsum fuisse מִצְחָק, quo participio significat illuisse fratri suo Isaac. Nam quod ex Iudaeis quidam simplicem risum exponunt, minime consentaneum est: cuius enim saevitiae fuisset, risum innoxium tam atrociter ulcisci? Non dubium igitur, quin per contumeliam loedoriis infantem Isaac lacesseret. Sed quantum id abest a persequutione? non tamen frustra nec temere Paulus hoc amplificat. Nulla enim perse-

quutio tam molesta esse nobis debet, quam dum impiorum ludibriis videmus labefactari nostram vocationem: neque colaphi, neque flagella, neque clavi, neque spinae tantum cruciatus attulerunt Christo, quantum illa blasphemia: Confidit in Deo, quid illi prodest, quum sit omni ope destitutus? Nam plus veneni illic subest, quam in cunctis persecutionibus: quanto enim plus est, irritam fieri gratiam divinae adoptionis, quam caducam vitam nobis eripi? Non ergo persecutus est Ismael fratrem gladio, sed quod deterius est, superbe adversus illum se efferebat, promissionem Dei pedibus calcando. Hic etiam fons est omnium persecutionum, quod impii Dei gratiam in electis et spernunt et oderunt: cuius rei luculentum documentum habemus in historia Cain et Abel. Admonemur etiam, non tantum horrore nobis debere esse externas persecutiones, quum ferro et igni nos trucidant pietatis hostes, quum exiliis, carceribus, tormentis, aut flagellis sunt infesti: sed quum suis blasphemis irritam facere conantur fiduciam nostram, quae in Dei promissionibus recumbit, quum saluti nostrae illudunt, quum petulanter totum Evangelium subsannant. Nam nec quicquam est quod tam graviter animos nostros vulnerare debeat, quam Dei contemptus, et adversus eius gratiam ludibria: nec ullum magis exitiale est persecutionis genus, quam quum impetitur animae salus. Ad nos, qui ex Papae tyrannide erepti sumus, non perveniunt hodie impiorum gladii: sed quam stupidi sumus, si non afficimur illa spirituali persecutione, quum doctrinam illam, ex qua vitam trahimus, extinguere modis omnibus tentant? quum suis blasphemis fidem nostram impugnant, multorum etiam rudium concutiunt? Mihi certe plus moeroris hodie affert Epicureorum furor, quam Papistarum. Non grassantur vi et manu: sed quo pretiosius mihi est nomen Dei propria vita, fieri nequit, quin magis anxie torquear, quum diabolicam conspiracy fieri video ad extinguendum omnem Dei timorem et cultum, ad exterminandam Christi memoriam, vel sannis omnium improborum prostituendam, quam si uno incendio tota una regio flagraret.

30. *Sed quid dicit Scriptura?* Iam illa erat nonnulla consolatio, quod exemplum patris nostri Isaac proposuerat: sed haec aliquanto efficacior, dum addit, hypocritas cum sua iactantia nihil aliud profecturos, quam ut eiiciantur ex spirituali Abrahae familia: nobis vero nihilominus salvam fore hereditatem, utcunque insolenter nos ad tempus lacesant. Hac consolatione sustentent se fideles, quod non perpetuo durabit Ismaelitarum tyrannis. Videntur quidem primatum occupasse, ideoque tanquam abortivos nos despiciunt, primogenitura sua inflati: sed tandem pronuntiabuntur Agareni, serva nati, et indigni hereditate. Locus pulcherrimus, ne turbemur hypocritarum fastu, aut illorum sorti invidemus, quum temporariam cum dignitate mansionem habent in Ecclesia, sed patienter exitum, qui eos manet, expectemus. Multi enim vel spurii, vel alieni locum usurpant in Ecclesia, sed fidem perpetuo fixam non habent: quemadmodum instar alienigenae eiectus fuit cum posteris Ismael, qui tamen primogenitura inflatus initio regnabat. Rident hic nasuti quidam homines Pauli simplicitatem, quod bilem feminae ex futili rixa natam comparet Dei iudicio: sed non animadvertunt, interpositum fuisse Dei decretum, quo palam fieret totum id coelesti providentia gubernari. Nam quod Abraham uxori penitus morem gerere iubetur, id certe extraordinarium est: unde colligimus, Deum Sarae ministerio

ad stabiliendam suam promissionem usum fuisse. Denique electio Ismaelis nihil aliud fuit quam oraculi illius exsequutio et effectus: In Isaac vocabitur tibi semen, non in Ismaele. Quanquam igitur fuit ultio muliebris rixae, non tamen id obstat, quominus per os Ecclesiae suae in typo Deus suum iudicium promulgaverit.

31. *Ergo, fratres.* Nunc Galatas hortatur, ut filii Sarae esse malint quam filii Agar: imò iam in libertatem esse genitos Christi gratia commemorat, ut in sua conditione maneant. Hodie si Papiastas vocemus Ismaelitas et Agarenos, iactemus nos legitimos esse filios, ridebunt: at si res cum re, causa cum causa conferatur, nemo tam rudis erit, cui non sit promptum iudicare.

CAP. V.

1. In libertate igitur, qua Christus nos liberavit, state: et ne rursum iugo servitutis implicemini. 2. Ecce, ego Paulus denuntio vobis, quod, si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. 3. Testificor enim rursum cuivis homini, qui circumciditur, quod debitor sit totius Legis faciendae. 4. Exinaniti estis a Christo, quicumque per Legem iustificamini, a gratia excidistis. 5. Nos enim Spiritu, ex fide, spem iustitiae expectamus. 6. Nam in Christo Iesu neque Circumcisio quicquam valet, neque Praeputium: sed fides per dilectionem operans.

1. *In libertate igitur.* Postquam filios liberae esse dixit, nunc admonet, quantum sit pretium huius libertatis, ne eam, ceu rem nihili, contemnant. Et certe inaeestimabile bonum est, pro quo usque ad mortem pugnare nos decet: neque enim hic de focis tantum agitur, sed etiam de aris. Hoc hodie multi quia non considerant, damnant nos importunitatis, dum vident nos tam acriter, tantaque contentione asserere libertatem fidei adversus Papae tyrannidem in rebus externis. Hoc etiam praetextu adversarii invidiam nobis conflant apud imperitos, quasi nihil quam licentiam quaeramus, quae sit omnis disciplinae solutio. Sed prudentes et exercitati norunt, hoc in salutis doctrina unum esse ex praecipuis capitibus. Non enim hic agitur, hocne an illo cibo vescaris, celebresne hunc diem an praetereas (quemadmodum stulte existimant multi, nonnulli vero calumniantur), sed quidnam tibi coram Deo liceat, quid ad salutem sit necessarium, quid omittere sit nefas: denique disceptatio est de conscientiae conditione, ubi ad tribunal Dei venit. Porro libertatem hic intelligit Paulus a ceremoniis Legis: quarum observationem exigebant, tanquam necessariam, pseudoapostoli. Verum simul meminerint lectores, eiusmodi libertatem esse partem eius duntaxat, quam nobis acquisivit Christus: quantum enim id foret, si nos tantum liberasset a ceremoniis? Hic ergo ritus ex altiori fonte manat: nempe quia factus est maledictum, ut nos a Legis maledictione redimeret (supra 3, 13.): quia vim Legis abrogavit, quatenus Dei iudi-

cio nos tenebat obnoxios sub reatu aeternae mortis: quia denique a tyrannide peccati, Satanae, et mortis nos asseruit. Ita sub una specie comprehenditur totum genus: qua de re dicemus in Epistola ad Colossenses. Porro in cruce libertatem nobis acquisivit Christus: eius fructum et possessionem per Evangelium nobis confert. Bene ergo Paulus, qui Galatas admonet, ne rursus implicentur iugo servitutis: hoc est, ne conscientiis laqueum sinant indui. Nam si onus humeris nostris iniquum imponant homines, sustineri potest: conscientias si redigere velint in servitutem, fortiter et usque ad mortem resistendum. Spoliabimur enim inaeestimabili beneficio, si licebit hominibus conscientias nostras ligare. Et simul Christo libertatis auctori fiet iniuria. Sed quid valet istud *rursum*? nam Galatae nunquam sub Lege vixerant. Simpliciter capitur pro: Perinde acsi non essent redempti Christi gratia. Etsi enim Iudaeis, non Gentibus lata erat Lex, tamen extra Christum nulla est utrisque libertas, sed mera servitus.

2. *Ecce, ego Paulus.* Nihil gravius potuit illis denuntiare, quam ut eos prorsus a Christi gratia excluderet. Sed quid hoc sibi vult, Christum nihil profuturum omnibus circumcisis? an Abrahae nihil profuit? imo ut prodesset, Circumcisionem recepit. Si dicamus, id valuisse ante Christi adventum, quid de Timotheo respondebimus? Notandum est, Paulum hic non loqui de externa modo sectione, aut de ceremonia, sed magis disputare adversus impiam doctrinam pseudoapostolorum, qui eam fingeant esse necessarium Dei cultum, et simul fiduciam ingerebant tanquam operis meritorii. Haec diabolica figmenta Christum faciebant inutilem: non quod abnegarent pseudoapostoli Christum, aut penitus sublatum vellent, sed inter ipsius gratiam et Legis opera sic partiebantur, ut dimidia tantum pars salutis ab illo esset. Reclamat Apostolus, non posse hoc modo dividi: nec aliter nobis prodesse, quam si ipsum integrum amplectamur. Et quid aliud hodie faciunt Papistae, nisi quod pro Circumcisione nugas a se inventas obtrudunt? huc certe tendit tota eorum doctrina, ut Christi gratia operum meritis permisceatur: quod impossibile est. Christum enim dimidium quisquis habere vult, totum perdit: et tamen valde sibi acuti videntur Papistae, quum allegant operibus se nihil tribuere, nisi mediante Christi gratia: quasi vero alius fuerit Galatarum error. Neque enim a Christo deficere se credebant, aut renuntiare eius gratiae, sed peribat tamen illis Christus, quum adulterata esset Evangelii doctrina in praecipuo illo capite. Ista loquutio: Ecce ego Paulus, non parvam emphasisin habet: coram enim se opponit, et nomen dat, ne videatur causam dubiam habere. Et quanquam vilescere apud Galatas coeperat eius auctoritas, tamen ad refellendos omnes adversarios sufficere asserit.

3. *Testificor enim rursum.* Probatio est proximae sententiae, sumpta ex loco repugnantium. Nam qui debitor est totius Legis faciendae, mortem nunquam effugiet, quia semper manebit sub reatu: nemo enim unquam reperietur qui Legi satisficiat. Talis igitur obligatio, certa est damnatio hominis: ita fit, ut nihil ipsum Christus ajuvet. Videmus ergo, ut repugnent ista duo, nos esse Christi gratiae participes, et rursum obstringi ad totam Legem implendam. Verum ita sequetur, neminem ex Patribus salvum esse: quin etiam sequetur, Timotheum a Paulo fuisse perditum, quum fuit circumcissus. Vae enim nobis, donec a Lege sumus manumissi: ubi autem

Circumcisio, illic subiectio. Notandum est, Paulum bifariam de Circumcisione solere loqui: idque animadvertere, cuivis in Pauli lectione mediocriter exercitato facile erit. Nam ad Rom. cap. 4, 11. vocat sigillum iustitiae fidei: ita Christum, et gratuitam salutis promissionem sub circumcisione includit. Nunc autem illam Christo, fidei, Evangelio, et gratiae opponit, ut sit merum pactum legale, in operum meritis fundatum: inde patet quod iam dixi, non eodem semper modo de circumcisione ipsum loqui, sed ratio diversitatis habenda est. Dico Paulum, dum circumcisionem considerat in sua natura, merito facere gratiae symbolum, quia tale fuit institutum Dei: verum ubi illi negotium est cum pseudoapostolis, qui circumcisione abutebantur ad destruendum Evangelium, illic non respicit, ad quid fuerit a Domino instituta, sed corruptelam ab hominibus profectam impugnat. Exemplum habemus clarissimum in hoc loco. Quum Abrahae data esset promissio de Christo, de gratuita iustitia, de aeterna salute, addita simul fuit circumcisio in eius confirmationem: fuit igitur ex ordinatione Dei Sacramentum, quod fidei serviebat. Veniunt pseudoapostoli, qui fingunt esse opus meritorium, et ita Legis observationem commendant, ut circumcisio sit initiatio eiusmodi professionis. Dei institutionem hic non attingit Apostolus, sed pseudoapostolorum figmentum persequitur. Excipiet quispiam, qualiscunque sit impiorum abusus, id tamen sacrosanctis Dei institutis nihil detrahere. Respondeo, circumcisionem nonnisi ad tempus mandatam a Deo fuisse: itaque post Christi adventum iam Sacramentum esse desierat divinitus institutum, quia Baptismus in eius vicem successerat. Quorsum ergo circumcisis fuit Timotheus? non sua certe causa, sed fratrum duntaxat, quorum infirmitati datum id fuit. Quo autem melius appareat, quantopere congruat Papistarum doctrina cum ea, quam Paulus impugnat: observandum est, Sacramenta, sincere accepta, non esse proprie opera hominum, sed Dei. Nam in Baptismo, in sacra Coena, nihil agimus, sed offerimus nos Deo ad recipiendam eius gratiam. Ergo Baptismus, respectu nostri est opus passivum: nihil enim praeter fidem asserimus, quae omnia habet in Christo reposita. Quid autem Papistae? opus operatum imaginantur, quo promereantur homines Dei gratiam: ita quid aliud quam Sacramenti veritatem simpliciter extinguunt? Baptismum tamen et Coenam retinemus, quia perpetuum utriusque usum esse Christus voluit: sed impia illa deliramenta, ut par est, acriter detestamur.

4. *Exinaniti estis a Christo.* Sensus est: Si quam iustitiae partem quaeritis in operibus Legis, Christus nihil ad vos, et a gratia estis alienati. Neque enim tam crassa erat opinio, ut sola Legis observatione iustificari se crederent, sed Christum miscebant cum Lege: alioqui frustra his minis territaret ipsos Paulus, Quid facitis? redditis vobis Christum inutilem: in nihilum redigitis eius gratiam. Videmus ergo, non posse minimam iustitiae partem constitui in Lege, quin Christo et eius gratiae renuntietur.

5. *Nos enim Spiritu ex fide.* Occupatio est, qua praevenit obiectionem: nam protinus cuivis in mentem venire poterat haec cogitatio: Nullane igitur utilitas erit Circumcisionis? Respondet, in Christo nihil valere: ideoque iustitiam in fide sitam esse, et hanc iustitiam obtineri in Spiritu absque ceremoniis. *Spem iustitiae expectare* est fundare in hac vel illa re suam fiduciam, vel statuere, unde iustitia speranda sit: quanquam simul perseverantiam notatam

esse his vocibus, probabile est, acsi dixisset: Perstamus constanter in fiducia iustitiae, quam fide obtinemus. Quod autem iustitiam fide nobis constare dicit, id cum Patribus nobis commune est. Omnes enim fide placuerunt Deo, ut Scriptura testatur (Hebr. II.), sed fides illorum ceremoniarum velo erat implicita: ideo nos ab illis discernit per verbum Spiritus, quod externis umbris opponitur. Intelligit ergo nudam esse nunc fidem, quae ad consequendam iustitiam sufficiat: et quae non ceremoniarum pompis ornatur, sed spirituali Dei cultu sit contenta.

6. *Nam in Christo Iesu.* Ratio est, cur nunc iustitiam in Spiritu sperent, quia in Christo, id est in regno Christi, vel in Ecclesia Christiana, circumcisio abolita sit cum suis appendicibus: nam synecdochice in nomine Circumcisionis ceremonias designat. Ita nec iam amplius locum illis esse admonet, neque tamen inutiles semper fuisse concedit: non enim abrogatas esse docet, nisi post Christi revelationem. Ita simul quoque soluta est quaestio, cur tam contemptim de circumcissione hic loquatur, acsi nihil profuisset: non enim hic mentio fit de circumcissione quatenus Sacramentum olim erat, non quaeritur, quid eo tempore valuerit quo nondum obsoleverat: verum sub regno Christi, praeputium fuisse aequatam asserit, nempe quia legalibus ceremoniis finem imposuerit Christi adventus. *Sed fides per dilectionem operans.* Ceremoniis opponit aliud exercitium, caritatis scilicet, ne Iudaei nimium sibi placeant, quasi aliqua praestantia emineant: nam circa finem Epistolae pro hoc membro ponet *novam creaturam*. Perinde igitur est acsi dixisset, Deum nolle in ceremoniis hodie nos occupari, sed satis esse, si in caritate nos exerceamus. Interim tamen non excludit nostra Sacramenta, quae fidei adminicula sunt: sed breviter confirmat quod attigerat de spirituali Dei cultu. Locus hic nihil habet difficultatis, nisi eum calumniose torquerent Papistae ad iustitiam operum astruendam. Nam quum refellere istud nostrum volunt: Sola fide nos iustificari, hoc telum arripiunt: Si ea demum fides iustificat, quae per caritatem operatur: non igitur, inquit, sola iustificat. Respondeo, ipsos non intelligere, quid garriant: multo minus, quid tradamus. Neque enim fidem quae iustificat, docemus solam esse, sed bonis operibus perpetuo coniunctam esse asserimus: tantum contendimus, ad iustificandum solam valere. Papistae ipsi carnificum instar fidem misere lacerant, quum nunc informem faciunt et caritate vacuum, nunc formatam: nos autem veram fidem negamus a Spiritu regenerationis posse divelli, sed quum de iustificationis causa agitur, tunc excludimus omnia opera. Quantum ad praesentem locum attinet, Paulus nequaquam disputat, an caritas ad iustificandum cooperetur fidei, sed tantum indicat, quae nunc sint vera fidelium exercitia, ne Christianos videatur otiosos facere, et quasi truncis similes. Ergo quum versaris in causa iustificationis, cave ullam caritatis vel operum mentionem admittas, sed mordicus retipe particulam exclusivam. Quod autem hic Paulus de iustificatione non tractet, nec eius laudem caritati ex parte assignet, inde evincere promptum est, quod eodem argumento sequeretur, circumcisionem et ceremonias olim iustificasse. Nam sicuti in Christo Iesu fidem cum caritate commendat, ita ante Christi adventum requirebantur ceremoniae. Verum id nihil ad promerendam iustitiam, Papistis etiam ipsis concedentibus: ergo neque id de caritate sentiendum.

7. Currebatis bene, quis vos impedit, ne obediretis veritati? 8. Persuasio non est ex eo, qui vocavit vos. 9. Modicum fermentum totam massam fermentat. 10. Ego persuasus sum de vobis in Domino, quod non aliud sitis sensuri: qui autem turbat vos, portabit iudicium, quisquis sit. 11. Ego autem, fratres, si Circumcisionem adhuc praedicem, quid adhuc persecutionem patior? exinanitum est scandalum crucis. 12. Utinam etiam abscindantur, qui vos conturbant.

7. *Currebatis bene.* Exprobrationem praesentis defectionis consulto superioris cursus laudi miscet, ut pudore suffusi alacrius se in viam recipiant. Admirationis est, quod interrogat, quisnam eos abduxerit a recto cursu: quo plus incutiat verecundiae. Verbum *πελθεοθαί* iterum obedire potius vertendum censui, quam credere: quia iam semel Evangelii puritatem amplexi ab obsequio abducti erant.

8. *Persuasio non est ex eo.* Ante pugnavit rationibus, nunc ad extremum auctoritate agit, quum exclamat, persuasionem aliunde profectam quam a Deo. Haec enim admonitio non ita multum haberet momenti, nisi personae auctoritate fulta. Sed Paulus iure suo tam confidenter loqui poterat apud Galatas, qui praeco illis fuerat divinae vocationis: ideo non nominat Deum, sed periphrasi designat, acsi diceret, Deus minime secum pugnat: is est qui mea praedicatione vos in salutem vocavit. Aliunde igitur nova haec persuasio profecta est: ideo si vultis ratam esse Dei vocationem, cavete, ne istis aurem praebeatis, qui nova commenta vobis ingerunt. Etsi autem graeci participii tempus fateor esse praesens: quia tamen indefinite accipitur, vertere placuit, *qui vos vocavit*, tollendae amphiboliae causa.

9. *Modicum fermentum.* Ego ad doctrinam refero, non ad homines: admonet enim, quam perniciosa res sit doctrinae corruptio, ne quasi rem nullius aut non magni periculi (ut fieri solet) negligant. Nam hoc cuniculo Satan obrepit, quod non palam labefactat totam doctrinam, sed eius puritatem inficit falsis et adulterinis opinionibus: multi quia mali gravitatem non animadvertunt, minus vehementes sunt in resistendo. Ergo hic Apostolus reclamatione, nihil iam manere salvi, postquam vitiata est Dei veritas: ac similitudine fermenti utitur, quod, etiamsi exiguum sit, acorem suum transfundit in totam massam. Sollicite ergo cavendum, ne quid purae Evangelii doctrinae affingi sinamus.

10. *Ego persuasus sum.* Rursus totam asperitatem derivat in pseudoapostolos: illos causam mali esse dicit, illis poenam minatur: de Galatis se bene sperare commemorat, quod cito et facile redituri sint in verum consensum. Illud enim nobis animum addit, quum audimus bene de nobis sperari: nam turpe ducimus, eorum fallere opinionem qui candide et amice de nobis sentiunt. Quia autem Dei opus erat, Galatas reducere in puram fidei doctrinam, a qua deflexerant, dicit se in Domino sperare: quo admonet, coeleste donum esse resipiscentiam, ut ipsi quoque idem a Deo postulent. *Qui autem turbat vos.* Confirmatio est proximae sententiae, quia oblique ma-

gnam culpae partem transcribit in illos impostores, a quibus delusi fuerant Galatae: quam enim vindictam illis denuntiat, ab ea Galatas fere eximit. Caeterum audiant, quicumque occasionem turbarum praebent Ecclesiis, qui fidei unitatem solvunt, qui concordiam labefactant: et, si quid habent recti sensus, expavescant ad hanc vocem. Pronuntiat enim Deus per os Pauli, nullos talium scandalorum auctores inultos fore. Particula, *quisquis sit*, emphasisin habet: nam quia sua magniloquentia rude vulgus territabant pseudoapostoli, oportuit Paulum ex adverso ita magnifice efferre suam doctrinam, ut nemini parceret qui auderet contra hiscere, quocumque alioqui titulo esset insignis.

11. *Ego autem, fratres.* Argumentum a causa finali. Liceret, inquit, mihi vitare odia hominum, pericula, persecutiones, si tantum ceremonias vellem Christo miscere: quod igitur de hac re tantopere pugno in contrarium, non facio mea causa, nec meo commodo. Sed an propterea sequitur verum esse quod docet? Respondeo, rectum affectum et puram conscientiam doctoris non parum valere ad faciendam fidem: deinde non est credibile, tam insanum esse hominem, ut sibi malum sponte arcessat: postremo suspectos reddit adversarios, quod, circumcisionem praedicando, suae potius tranquillitati consulant, quam fideliter serviant Christo. Summa est, Paulum ab omni ambitione, avaritia, sui denique respectu abhorruisse, quum favorem plausumque contemneret: persecutionibus vero et multorum furori se obliiceret potius, quam minimum unguem deflecteret ab Evangelii puritate. *Exinanitum est scandalum crucis.* Libenter Evangelium Paulus crucem nominat, vel sermonem crucis, dum abiectam eius simplicitatem vult opponere ampullis humanae sapientiae vel iustitiae. Nam et Iudaei prava iustitiae confidentia, et Graeci stulta sapientiae persuasionem inflati, Evangelii humilitatem despiciebant. Quum ergo dicit, nunc, recepta Circumcisionis praedicatione, nullum amplius fore scandalum crucis, intelligit nullam sibi molestiam exhibitum iri a Iudaeis, sed bona eorum pace sibi docendi fore locum: quia amplius eos non offendet fucatum illud et adulteratum Evangelium compositum ex Mose et Christo, sed eiusmodi mixtura tolerabilis ipsis erit, quia in pristinae dignitatis possessione manebunt.

12. *Utinam etiam abscindantur.* Ultra provehitur indignatione: nam exitium imprecatur impostoribus illis, a quibus decepti fuerant Galatae. Videtur autem alludere ad circumcisionem quam urgebant, quum dicit, Abscindantur. In quam sententiam inclinat Chrysostomus, acsi diceret, Lacerant Ecclesiam circumcisionis causa: velim eos prorsus abscindi. Sed talis imprecatio videtur parum congruere mansuetudini Apostolicae: nam ut salvi sint omnes, optandum est, non ergo ut quisquam pereat. Respondeo, id verum esse, dum homines respicimus: nam omnium salus sine exceptione nobis a Deo commendatur, quemadmodum pro peccatis totius mundi passus est Christus: sed fit interdum, ut pie mentes extra hominum considerationem efferantur, dum scilicet intuentur Dei gloriam et Christi regnum. Nam quanto praestantior est Dei gloria hominum salute, tanto in sui amorem ac studium altius rapere nos debet. Ita fit, ut in gloriam Dei promovendam intenti fideles, mundi et hominum obliviscantur: ideoque malint totum mundum interire, quam decedere aliquid gloriae Dei. Sed meminerimus, votum inde illud manare,

quod, aversi a cogitatione hominum, defixi sunt in solum Deum. Ita crudelitatis damnari non potest, quasi pugnet cum caritate: deinde si cum uno homine vel paucis comparamus Ecclesiam, quanto intervallo haec praeponderabit? Crudelis enim misericordia, quae hominem unum totae Ecclesiae praefert: video ab una parte gregem Domini qui periclitatur, video e regione lupum, Satanae instinctu grassantem: annon Ecclesiae cura sic absorbere totam meam cogitationem debet, ut eius salutem lupi exitio redimi cupiam? Neque tamen hoc modo quemquam velim perditum: sed Ecclesiae amor et sollicitudo me rapit quasi in ecstasin, ut nihil aliud curem. Nemo igitur verus erit Ecclesiae pastor, qui non simili zelo ardeat. Ubi transtuli: *qui vos conturbant*, verbum graecum, de gradu vel statu dimovere, significat: amplificandi vero causa interposuit, etiam cupiens non solum eos loco deiici, sed prorsus abscindi et resecari.

13. Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tantum ne libertatem in occasionem detis carni, sed per caritatem servite vobis invicem. 14. Nam tota Lex in uno verbo completur, nempe hoc: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. 15. Quodsi alius alium vicissim mordetis et devoratis, videte, ne vicissim alius ab alio consumamini. 16. Dico autem: Spiritu ambulate: et concupiscentiam carnis non perficietis. 17. Nam caro concupiscit adversus Spiritum, Spiritus autem adversus carnem: haec mutuo inter se adversantur, ut non quaecunque volueritis, eadem faciatis. 18. Quodsi Spiritu ducimini, non estis sub Lege.

13. *Vos in libertatem.* Nunc admonet, qualiter libertate sit utendum: docuimus in priore ad Corinthios, aliud esse libertatem, aliud ipsius usum. Nam libertas in conscientia est, Deumque respicit: usus autem est in rebus externis, et negotium habet cum hominibus, non cum solo Deo. Postquam ergo hortatus est Galatas, ne paterentur quicquam delibari ex sua libertate, nunc iubet, in usu moderatos esse. Regulam porro legitimi usus praescribit, ne in praetextum vel occasionem licentiae vertatur. Neque enim carni data est libertas, quae potius sub iugo teneri captiva debet: sed spirituale est bonum, cuius tantum piaae mentes sunt capaces. *Sed per caritatem.* Exponit rationem temperandae libertatis, ne in vagum et licentiosum abusum diffuat: nempe si regatur a caritate. Meminerimus semper nunc ipsum tractare, non quomodo simus coram Deo liberi, sed quomodo usurpare libertatem nostram liceat inter homines. Nam conscientia recta non admittit ullam servitutem, sed usus externi servitii vel abstinencia nihil habet periculi. Summa igitur est, si caritate serviamus nobis invicem, nos aedificationis rationem semper habituros: ita fiet, ut non lasciviamus, sed gratia Dei utamur in eius honorem et salutem proximorum.

14. *Nam tota Lex.* Subaudienda est tacita antithesis inter hanc Pauli exhortationem et doctrinam pseudoapostolorum: nam quum illi solis ceremoniis insisterent, Paulus hic obiter perstringit, quae

sint vera Christianorum officia et exercitia. Huc igitur spectat prae-sens caritatis commendatio, ut intelligant Galatae, praecipuum Christianae perfectionis caput in ea situm esse. Sed videndum est, cur omnia Legis praecepta sub caritate comprehendat: quum Lex constet duabus tabulis, quarum prior docet de cultu Dei et pietatis officiiis, altera autem de caritate: nam absurdum est, ex parte totum facere. Quidam ita effugiunt, nihil aliud etiam in priore tabula tradi, quam ut Deum diligamus ex toto corde: verum diserte Paulus exprimit caritatem erga proximos. Quaerenda igitur alia firmior solutio. Fateor, pietatem erga Deum, fratrum caritati praestare: ideoque prioris tabulae observationem pluris fieri coram Deo quam secundae. Sed pietas res est ab hominum sensu abscondita, sicuti Deus ipse est invisibilis: ad eam testificandam quamvis institutae sint caeremoniae, non tamen certa sunt argumenta. Nam saepe fit, ut nulli sint magis strenui et assidui caeremoniarum cultores, quam hypocritae. Deus ergo experimentum nostri erga se affectus capere vult ex fraterna caritate, quam mutuo nobis commendat. Haec ratio est, cur caritas vocetur Legis perfectio, non hic tantum, sed etiam ad Rom. 13, 8.: non quia antecellat cultum Dei, sed quia sit eius approbatio. Iam dixi Deum esse invisibilem: se autem nobis repraesentat in fratribus, et in illorum persona quod sibi debetur exigit. Ergo caritas erga homines nonnisi ex timore et amore Dei nascitur: quare non mirum, si effectus per synecdochen causam, cuius signum est, sub se comprehendat. Perperam vero faciet, si quis Dei amorem separet ab hominum dilectione. *Diliges proximum.* Nam qui diligit, unicuique ius suum reddet, nemini erit iniurius aut nocebit, benefaciet, quoad poterit, omnibus: quid autem aliud tota secunda tabula agitur? atque hanc quoque rationem affert Paulus ad Romanos. Porro sub nomine *proximi* comprehenduntur universi mortales: iungit enim nos communis natura, quemadmodum admonet Iesaias (58, 7.), Carnem tuam ne despexeris. Praesertim vero imago Dei, vinculum coniunctionis sacrosanctum esse debet: itaque hic amici et inimici discrimen non est: neque enim hominum improbitas ius naturae delere potest. Particula *sicut te ipsum* hoc valet: quemadmodum quisque affectu carnis propensus est ad se amandum, ita nobis commendari a Deo amorem erga proximos. Evertunt enim, non interpretantur verba Domini, qui inde colligunt (ut faciunt omnes Sorbonici), amorem nostri semper ordine priorem esse: quia regulatum inferius sit sua regula. Asini sunt, qui ne micam quidem habent caritatis: nam si amor nostri regula esset, sequeretur, esse rectum et sanctum, Deoque approbari. Atqui nunquam sincere et ex sententia Domini proximos diligemus, donec correxerimus illum nostri amorem. Sunt enim affectus contrarii et pugnantes: quum amor nostri generet aliorum tam neglectum quam contemptum, generet crudelitatem, fons sit avaritiae, rapinarum, fraudum, et omnium eiusmodi pestium: ad impatientiam nos impellat, armet nos ulciscendi cupiditate. Ergo hoc requirit Dominus, ut vertatur in caritatem.

15. *Quodsi alius alium.* Coniicere tum ex re ipsa, tum ex verbis licet, certatum fuisse inter Galatas contentionibus, quum in doctrina dissiderent: ab exitu nunc demonstrat, quam exitiale malum sit in Ecclesia. Deinde verisimile est, Dominum per falsas doctrinas ultum fuisse ambitionem, fastum, et alia eorum vitia: quemadmodum solet, ac etiam testatur per Moysen Deut. 13, 3. Per morsus

et devorationem intelligit, meo iudicio, tam hostiles calumnias, criminationes, convicia, et reliqua certamina verborum, quam iniurias quae vel fraude vel violentia inferuntur. Quis tandem finis? *Consumptio*, inquit: at vero proprium caritatis est, nos mutuo tueri et fovere. Utinam istud semper occurreret, quoties diabolus nos ad contentiones sollicitat, ex intestinis scilicet membrorum dissidiis non posse aliud provenire, quam totius corporis exitium et consumptionem. Quam miserum autem ac insanum est, sponte nos, qui eiusdem sumus corporis membra, in mutuam perniciem conspirare?

16. *Dico autem: Spiritu ambulate.* Sequitur remedium. Non leve malum est ruina Ecclesiae: sedulo igitur, dum impendit, obviandum est. Sed ratio quae? nempe si caro non dominetur in nobis, sed Spiritui Dei nos regendos praebeamus. Subindicat autem carnales esse Galatas, et Spiritu Dei vacuos, qui vitam Christianis indignam agant: unde enim fiebat, ut se invicem conficerent, nisi quia pro carnis libidine agebantur? Hoc igitur signum esse dicit, quod secundum Spiritum non ambulent. Notandum verbum *perficiendi*, quo significat, Dei filios, quamvis adhuc vitiis obnoxii sint, quamdiu carnis onere gravantur, non esse prorsus illis addictos nec mancipatos, sed ad resistendum eniti: neque enim spiritualis homo immunis est a cupiditatibus carnis, quin saepe ab illis incitetur, sed non succumbit, ut regnum illis permittat, quod est eas perficere. Vide octavum caput ad Romanos.

17. *Caro concupiscit adversus.* Admonet eos difficultatis, ut sciant non absque certamine spiritualiter se victuros: difficultas inde est, quod ingenium nostrum spiritui repugnat. Siquidem *carnis* nomine hominis naturam significari diximus in Epistola ad Romanos: nam quod sophistae restringunt ad sensus inferiores, quos vocant, refellitur ex multis locis, et antithetum omnem ambiguitatem tollit. Spiritus enim naturam reformatam, vel gratiam regenerationis significat: quid igitur aliud Caro, quam vetus homo? Quum itaque tota hominis natura rebellis sit ac contumax adversus Dei Spiritum, sudandum est ac serio pugnandum, visque nobis inferenda, ut Spiritui obsequamur: quare incipiendum a nostri abnegatione. Hic videmus, quo encomio Dominus ingenium nostrum ornat, quod scilicet nihilo melius illi cum rectitudine conveniat, quam igni cum aqua. Nunc quae in libero arbitrio gutta boni reperietur? nisi bonum forte vocetur quod Dei Spiritui contrarium est: hoc est quod dicit ad Rom. 8, 7., Cogitationes carnis omnes, inimicitias esse adversus Deum. *Ut non quaecunque volueritis.* Hoc procul dubio ad regeneratos spectat. Carnalibus enim nihil est pugnae cum pravis cupiditatibus: nullum rectum desiderium quo aspirent ad Dei iustitiam. Et fideles alloquitur Paulus: ideo istud *velle* non de inclinatione naturae, sed sanctis affectibus intelligendum, quos nobis sua gratia Deus inspirat. Pronuntiat itaque Paulus, fideles, quantumcunque nitantur, non tamen eousque eluctari, quamdiu sunt in hac vita, ut perfecte Deo serviant. Volunt quidem et cupiunt, sed non respondet plenus effectus, quod argumentum fusius tractatur ad Romanos capite 7, 15.

18. *Si Spiritu ducimini.* Quum fideles claudicent ambulando in via Domini, ne deficient animis, propterea quod Legi satisfacere nequeunt: opus habent consolatione qualem hic audiunt, quum dicit Paulus *eos non esse sub Lege*, quam adhibet etiam ad Rom. 6, 14.

Inde enim sequitur, illis non imputari quod adhuc deest: sed perinde accepta esse Deo eorum officia, acsi plena et absoluta omnibus numeris forent. Caeterum prosequitur hic quoque institutam disputationem de libertate: hic est enim Spiritus quem prius vocavit adoptionis: qui quum liberos faciat homines, manumittit eos a iugo Legis. Perinde igitur est acsi diceret: Vultis semel finire illas controversias quae vos exercent? ambulate secundum Spiritum: nam tunc soluti eritis a Legis imperio: quia Lex erit tantum liberalis doctrina quae vos admoneat: conscientias vestras non tenebit amplius obstrictas. Porro, sublato Legis reatu, libertas a ceremoniis sequitur: quae sunt servilis conditionis symbola.

19. Manifesta vero sunt opera carnis, quae sunt adulterium, scortatio, immunditia, lascivia, 20. Idololatria, veneficium, inimicitiae, contentio, aemulationes, irae, concertationes, seditiones, haereses, 21. Invidiae, homicidia, ebrietates, commissationes, et his similia: de quibus praedico vobis, quemadmodum et praedixi, quod, qui talia agunt, regnum Dei hereditate non possidebunt.

19. *Manifesta vero sunt opera.* Quoniam in summa scopum proposuit Christianis, quo intendere debeant, ut Spiritui obediant, resistent carni, nunc tam carnis quam Spiritus imaginem nobis depingit. Si se homines cognoscerent, non indigerent hac declaratione, quia nihil sunt quam caro: sed, quae nobis ingenua est hypocrisis, non cernimus nostram foeditatem, donec a fructibus arbor patefiat. Nunc ergo admonet Apostolus, adversus quae vitia militandum sit nobis, ne vivamus secundum carnem. Non enumerat quidem omnia, idque in fine significat: sed ex iis quae recenset, facile est reliqua colligere. *Adulterium* et *scortationem* ponit primo loco: deinde nominat *immunditiam*, quae ad omnes impudicitiae partes extenditur. *Lascivia* est tanquam instrumentum: nam qui petulanter ac dissolute se gerunt, illos Graeci vocant ἀσελγείς: haec quatuor ad unum impudicitiae caput referuntur. Subiungit *idolorum cultum*, qui hic accipitur pro crassis superstitionibus, quae ante oculos hominum patent. Septem species, quae proxime sequuntur, inter se sunt cognatae: quibus aliae postea duae accedunt. *Iram* et *inimicitias* nominat, quae praecipue in hoc differunt, quod ira brevis est, odium diuturnum. *Aemulationes* et *invidiae* odii causae sunt. Porro inter aemulationem et invidiam sic Aristoteles distinguit secundo Rhetoricorum, quod aemulatur qui dolet alium sibi praestare: non quia eum male habeat illius virtus aut excellentia, sed quoniam superior esse optaret. Invidet autem non qui cupit excellere, sed qui uritur aliorum praestantia: ideo vilium et abiectorum hominum invidiam esse docet, altis et heroicis pectoribus aemulationem tribuit. Paulus utrumque morbum carnis esse pronuntiat: ex ira quoque et odio nascuntur contentiones, certamina, tumultus: tandem ad homicidia et veneficia descenditur. Per *commissationes* victum dissolutum et quamvis gulae intemperiem significat. Observandum, quod *haereses* recenset inter opera carnis: nam inde colligimus, *Carnis* vocabulum latius quam ad sensualitatem, quam fingunt sophistae, extendi. Quid enim

haereses gignit nisi ambitio, quae praecipuam mentis sedem occupat, in crasso sensu non subsidet? Haec dicit esse manifesta, ne quis tergiversando putet se quicquam profecturum: quid enim negare iuvat carnem in nobis dominari, si fructus arborem prodant?

21. *De quibus praedico.* Hac tam severa denuntiatione non modo terrere voluit Galatas, sed etiam oblique perstringere pseudo-apostolos, qui, posthabita ista longe utiliore doctrina, de ceremoniis litigarent. Simul tamen suo exemplo nos docet, in istas exhortationes et minas insistere, iuxta illud, Clama, ne cesses: annuntia populo meo scelera (Ies. 58, 1.). Quid autem magis horrendum dici potest, quam dum exterminantur a regno Dei, quicumque secundum carnem ambulant? quis audeat iam levia imaginari haec vitia, quae Deus tantopere abominatur? Verum ita praecidi omnibus videtur spes salutis: nam quotusquisque est qui non istorum vitiorum aliquo laboraret? Respondeo, Paulum non omnibus, qui peccaverint, minari abdicationem a regno Dei, sed qui tales manent absque poenitentia. Sancti quoque interdum graviter laborant, sed in viam redeunt: non ergo in hoc catalogo censentur, quia non sibi indulgent. Denique omnes divini iudicii minae ad resipiscentiam nos vocant, cui semper apud Deum parata est venia: sed in testimonium nobis cessurae sunt, si manemus obstinati. Pro verbo *possidendi* apud Paulum est *κληρονομεῖν*, quod est hereditario iure consequi. Neque enim alio, quam adoptionis iure vitam aeternam obtinemus: ut alibi visum est.

22. Fructus verò Spiritus est caritas, gaudium, pax, tolerantia, comitas, benignitas, fides, 23. Mansuetudo, temperantia: adversus eiusmodi non est Lex. 24. Qui autem Christi sunt, carnem crucifixerunt cum affectibus et concupiscentiis. 25. Si vivimus Spiritu, etiam Spiritu ambulemus. 26. Ne simus inanis gloriae cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

22. *Fructus vero.* Sicuti prius totam hominis naturam damnavit, quia nullos nisi vitiosos ac reprobos fructus proferat: ita nunc omnes virtutes, honestos et bene compositos affectus a Spiritu prodire docet: hoc est, a gratia Dei et renovatione quam habemus a Christo. Perinde igitur est acsi dixisset, nihil ab homine nisi malum, nihil boni nisi a Spiritu sancto. Tametsi enim saepe in hominibus non regenitis exstiterunt illustria mansuetudinis, fidei, temperantiae, liberalitatis exempla: certum est tamen, fallaces duntaxat fuisse larvas. Est praeclara quaedam virtus in Curio, in Fabricio, in Catoe temperantia, in Scipione comitas et liberalitas, in Fabio tolerantia: sed in hominum conspectu modo, sed civili tantum aestimatione: Apud Deum vero nihil purum, nisi ex fonte omnis puritatis. *Gaudium* hic accipio, non ut cap. 14, 17. ad Romanos, sed pro hilaritate quam erga proximos exhibemus, quae sit morositati contraria: sic et fidem pro veritate, ut opponatur astutiis et fraudibus et mendacio. *Pacem* oppono rixis et contentionibus. *Tolerantia* est animi mansuetudo, qua fit, ut omnia boni consulamus, non simus statim irritabiles: reliqua clara sunt. Nam fructus describit, unde pateat, qualis sit cuiusque animus. Quid ergo, dicet quispiam, de

impiis et idololatriis iudicii fiet, qui eximia virtutum specie enituerunt? nam ab operibus spirituales apparent. Respondeo, quemadmodum non omnia carnis opera in homine carnali conspicua sunt, sed carnales se esse produnt hoc vel illo vitio: ita non aestimandum esse hominem spiritualem ab una virtute. Nam interea perspicuum fiet ex aliis vitiis, carnem in illo dominari: quod de omnibus illis quos nominavi, promptum est videre.

23. *Adversus eiusmodi.* Quidam intelligunt simpliciter, Legem adversus bona opera non esse latam: quia ex malis moribus natae sint bonae leges: sed Paulus altiore et magis recondito sensu hoc dicit, nempe quod, ubi regit Spiritus, Lex non habeat amplius imperium. Nam Dominus corda nostra formando in suam iustitiam, liberat nos a Legis rigore, ut non agat nobiscum ex eius pacto, nec conscientias nostras sub reatu teneat. Lex interea officium suum facere non desinit, docendo et exhortando, sed Spiritus adoptionis a subiectione liberat: atque ita pseudoapostolos subsannat, qui, Legis subiectionem urgendo, non magis ad solvendum eius iugum tendebant: quod fieri docet Paulus, dum imperium Spiritus Dei obtinet: unde sequitur, nullam spiritualis iustitiae illis fuisse curam.

24. *Qui autem Christi sunt.* Hoc addit, ut ostendat libertatem pertinere ad omnes Christianos, quia renuntiaverint carni. Caeterum monet Galatas, quis verus sit Christianismus, quod ad vitam: ut ne falso profiteantur se Christianos. Verbo *crucifigendi* usus est, ut notaret mortificationem carnis esse crucis Christi effectum: neque enim proprium hoc est hominis opus, sed inserimur Dei gratia in societatem mortis Christi, ut nobis amplius non vivamus. Rom. 6, 6. Tum ergo filiorum Dei privilegio fruemur, si consepulti cum Christo simus vera nostri abnegatione, et veteris hominis interitu: non quia penitus adhuc interierit caro, sed quia regnum exercere non debeat, quin potius Spiritui cedere. *Caro et concupiscentiae* eius pro radice et fructibus. Caro enim ipsa est naturae corruptae vitiositas, unde mala omnia prodeunt: iam apparet, iniuriam fieri Christi membris, si Legi adhuc mancipantur, a qua soluti sunt quicumque Spiritu eius sunt regeniti.

25. *Si vivimus Spiritu.* Iam more suo Paulus ex doctrina elicit exhortationem: mors carnis est vita spiritus: quodsi Spiritus Dei in nobis vivit, actiones omnes gubernet. Nam semper multi erunt qui impudenter iacent se vivere Spiritu: sed Paulus eos revocat a verbis ad rei probationem. Quemadmodum enim anima non vivit otiosa in corpore, sed motum et vigorem membris et partibus singulis distribuit: ita nec Spiritus Dei in nobis esse potest, quin exserat se per externos effectus. Ergo per vitam, interior vis: per incessum, externae actiones hic intelliguntur. Nam hoc vult Paulus, opera esse testimonia spiritualis vitae: usitata est metaphora in verbo *ambulandi*.

26. *Ne simus inanis gloriae.* Speciales exhortationes, quae Galatis erant necessariae, sed non minus etiam nostro tempori congruunt. Multorum malorum cum in tota hominum societate, tum praesertim in Ecclesia, mater est ambitio: eam itaque cavendam docet. Nam *κρηδοζητα* nihil aliud est Paulo, quam *φιλοτιμία*, hoc est cupiditas honoris: ubi quisque cupit praeter caeteros eminere. Tametsi enim profani Philosophi non quamvis gloriae appetentiam damnant: tamen inter Christianos quisquis gloriae cupidus est, quia

discedit a vera gloria, merito inanis et praeposteræ ambitionis damnatur. Neque enim fas est nobis, nisi in solo Deo, gloriari: extra Deum mera semper vanitas: provocationes mutuae et invidentiæ sunt filiae ambitionis. Nam qui ad summum gradum aspirat, necesse est, ut invideat reliquis: inde obrectationes, morsus, punctiones.

CAP. VI.

1. Fratres, etiamsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo lapsu, vos, qui spirituales estis, instaurate eiusmodi hominem spiritu lenitatis: considerans te ipsum, ne tu quoque tenteris. 2. Alii aliorum onera portate, et sic adimplete legem Christi. 3. Nam si quis putat se esse aliquid, quum nihil sit, se ipsum decipit. 4. Opus autem suum probet unusquisque: et tunc in se ipso solo gloriam habebit, non autem in alio. 5. Quisque enim proprium onus portabit.

1. *Etiamsi praeoccupatus.* Quemadmodum imprimis noxia est pestis, ambitio, ita etiam non raro plurimum nocet importunus et nimius rigor, qui honesto quidem zeli colore tegitur, sed ex superbia saepe fratrumque fastidio et contemptu nascitur. Nam plerique, quasi insultandi materiam nacti ex fratrum delictis, illos contumeliose vexant et atrociter: id fit, quia exprobrationi magis quam correctioni student. Redarguendi quidem sunt qui peccarunt, et severitate acrimoniaque saepe opus est. Ad importunitatem igitur usque reprehensionibus insistere convenit, sed oleo tamen acetum temperandum. Ergo hic in corrigendis fratrum delictis lenitatem adhibendam esse docet: ac illas demum pias et Christianas obiurgationes esse, quae mansuetudinem resipiant. Quo id facilius impetret, quis piarum reprehensionum sit finis, ostendit: nempe instaurare lapsum, hoc est in integrum restituere. Id nunquam fiet violentia, nec accusatorio spiritu, nec truculentia aut vultus aut verborum: reliquum est, ut spiritum afferamus placidum et mansuetum, siquidem fratri mederi propositum est. Ac ne quis mansuetudinem gestu duntaxat prae se ferat, spiritum requirit: quo significat, eos demum fratribus castigandis aptos esse, qui ad lenitatem animis sunt compositi. Altero argumento lenitatem in corrigendis fratribus commendat, quum dicit, *si praeoccupatus*: nam qui imprudentia lapsi sunt, vel astu circumventi, eos durius insectari, inhumanum est. Atqui scimus, diabolum semper intentum esse insidiis, et nos mille modis ab eo circumveniri: quum ergo ex fratribus quempiam videmus lapsum, cogitemus in Satanae laqueos incidisse, ac misericordia tangamur, simusque eo ad ignoscendum propensiores. Caeterum non dubium est, quin delicta vel lapsus ab intestinis sceleribus discernat, quae coniuncta sunt cum deliberato et obstinato Dei contemptu. Talis nequitia et malitiosa adversus Deum conspiratio severius excipienda est: quis enim illic lenitatis profectus? Particula tamen quae inseritur, *etiam*, tantundem valet acsi veniam dari iuberet non modo infirmis qui tentati fuerint, sed qui tentationi succubuerint. *Vos qui spirituales.* Non loquiter

ironice, sed utcunque spirituales sint, non tamen penitus Spiritu sunt referti: talium officium est erigere lapsos. Quorsum enim excellunt, nisi in fratrum salutem? nam certe, quo quisque ampliore gratia praeditus est, eo magis obstrictus est minoribus, ut se impendat in eorum aedificationem: sed quia tam sumus praeposteri, ut etiam in optimis officiis erremus, ideo admonet, ne quid carnis admisceant. *Considerans te ipsum.* Non temere numerum mutavit: nam efficacior est admonitio, dum sigillatim unumquemque appellat, iubetque in se ipsum descendere. Tu quisquis es, inquit, qui censorem agis in alios, te quoque respice: nihil enim difficilius, quam nos adducere ad propriae infirmitatis recognitionem vel examen. Quum simus in notandis aliorum vitiis plus quam acuti, quod ad nostra non videmus manticae quod in tergo est, ut inquit ille: itaque quo acrius stimulet, singulari numero utitur. Duplex autem potest esse sensus: nam quum agnoscimus nos peccatis obnoxios, veniam, quam volumus nobis dari, vicissim libentius aliis damus. Ideo quidam sic accipiunt Pauli verba: Ne imitem vel inexorabilem aliis te praebeas, qui peccator ipse es, et fratrum misericordia eges. Mibi tamen altera expositio non minus placet: ut Paulus cavere praecipiat, ne, alios corrigendo, ipsi peccemus. Est enim periculum quod summopere cavendum est, et difficulter tamen cavetur, quia nihil proclivius, quam modum excedere: quanquam nihil obstat, quominus tentationem accipias in praesenti causa, et ad totam vitam extendas. Meminerimus ergo a nobis incipere, quoties agenda est de vitiis censura, ut, infirmitatis nostrae memores, erga alios simus moderati.

2. *Alii aliorum onera portate.* Valde apposita est loquutio ad humanitatis commendationem, quum infirmitates vel vitia, quibus laboramus, vocat *onera*. Natura enim hoc dictat, sublevandos esse qui oneri succumbunt. Portare autem onera iubet, non ut indulgentia aut dissimulatione foveamus mala quibus premuntur fratres, sed potius ut illos exoneremus: id fit amicis et placidis correctionibus. Plurimi enim sunt adulteri, qui libenter Christum facerent lenonem: fures, qui libenter facerent eum receptatorem: omnium denique generum improbi et scelerati, qui libenter eum patronum facerent: omnes fidelium humeris ferenda imponere vellent sua onera. Verum quum tolerantiam instaurationi vel reparationi subiiciat, nemo est qui non videat, qualem requirat a Christianis. *Adimplete legem Christi.* Nomen Legis dum Christo aptatur, circumstantiae argumenti servit. Nam subest antithesis inter Christi legem et Mosis, acsi diceret: Si vobis cordi est observare Legem, ecce, Christus Legem vobis praescribit, quam merito aliis omnibus praeferre decet: nempe ut mutuam humanitatem colamus inter nos. Nam qui hoc non habet, nihil habet. Contra vero dicit adimpleri Christi legem, ubi quisque proximum misericordia sublevat: quo significat, supervacua esse omnia quae a caritate aliena sunt: compositio enim verbi graeci solidum complementum exprimit. Quia autem nemo praestat omni ex parte quod requirit Paulus, ideo a perfectione absumus omnes: qui minimum prae aliis, longissime tamen Dei respectu.

3. *Nam si quis putat.* Ambigua est verborum constructio, sed mens Pauli certa. Nam particula, *Quum nihil sit*, prima specie hoc sonat: Si quispiam, qui alioqui nihil est (ut sunt multi nihili homines, inflati tamen stulta sui persuasionem), aliquid sibi tribuat. Verum generalior est sententia, ideoque sic resolvi debet: Quandoqui-

dem universi mortales nihil sunt, qui vult aliquid videri, et se aliquem esse, sibi persuadet, se decipit. Primum itaque pronuntiat, nos nihil esse: quo intelligit, nihil habere nos proprium quo gloriemur, sed omni bono esse vacuos, ut tota nostra gloria mera sit vanitas. Inde secundo colligit, eos se fallere qui sibi aliquid arrogant: est autem perquam absurdum, quum nihil magis indigne feramus, quam nos ab aliis deludi, sponte nos ipsos esse nobis illusores. Haec porro cogitatio multo aequiores nos aliis reddet: unde enim insultandi ferocia, unde superciliosa austeritas, nisi quod se quisque efferendo, alios fastuose despicit? absit arrogantia, et omnes mutuo modestissimi erimus.

4. *Opus autem suum probet.* Validissimo iam ictu contudit Paulus humanam superbiam: sed quia inde ut plurimum provenit, quod aliis nos conferendo, pretium nostri statuimus ex vili eorum aestimatione, negat hic eiusmodi comparationi esse locum. Nemo, inquit, se metiatur aliena ulna, nec sibi ideo placeat, quia alii magis displiceant: sed omisso aliorum respectu, suam unius conscientiam excutiat, et, quale sit suum opus, consideret. Ea demum est vera laus, non quam aliis detrahendo nobis conciliamus, sed quam habemus sine comparatione. Nonnulli ironiam esse existimant, quasi diceret Paulus: Tu tibi blandiris propter aliorum vitia: verum si respicias, quis sis ipse, tunc habebis laudem tibi debitam, id est nullam: quia nemo est qui guttam laudis mereatur. Postea exponunt quod sequitur, Quisque portabit suum onus, pro: solet portare. Verum absque figura aptius sensus cohaeret: verba enim hoc sonant, Quoad te ipsum solum, habebis laudem, non ex aliorum comparatione. Scio, cur ironia illis ardeat, quoniam scilicet Apostolus proxima sententia in nihilum redegit totam hominum gloriam. Sed hic Paulus de gloriatione bonae conscientiae agit, quam Dominus suis concedit, et qua Paulus alibi exultat (Act. 23, 1.): ea nihil aliud est, quam gratiae Dei recognitio, quae hominem minime extollit, sed ad Deum glorificandum incitat. Talem laudis materiam in se reperiunt pii, quam non meritis suis, sed Dei bonitati acceptam ferant. Haec est gloriatio nostra, inquit alibi, testimonium bonae conscientiae, quod fideliter versati simus etc. (II. Cor. 1, 12.). Et Christus: Intra in cubiculum tuum, coram Patre tuo benefac in abscondito: et Pater tuus, qui est in abscondito, reddet tibi (Matth. 6, 6.). Quanquam proprie loquendo nihil affirmat, sed hanc demum legitimam ac solidam fore docet, si quisque suo pretio, non autem ex alterius vilitate aestimetur. Itaque conditionalis est oratio: quasi diceret non alios censi probos, nisi qui seorsim tales reperiuntur.

5. *Quisque enim proprium onus.* Ut socordiam et fastum nobis excutiat, proponit nobis Dei iudicium: ubi quisque rationem vitae suae seorsim reddet absque comparatione. Hoc enim est quod nos fallit: quia luscus inter coecos bene oculatus sibi videtur, fuscus inter nigros album se putat. Istis imaginationibus negat locum fore in iudicio Dei, quia illic onus suum singuli portabunt, neque alii alios suis peccatis absolverent: haec est genuina mens Pauli.

6. Communicet is, qui instituitur in sermone, cum doctore, in omnibus bonis. 7. Ne erretis, Deus non subsannatur: quod enim seminaverit homo, hoc etiam metet. 8. Nam

qui seminat carni suae, ex carne metet corruptionem: qui autem seminat Spiritui, ex Spiritu metet vitam aeternam. 9. Bonum autem faciendo ne defatigemur: nam si non defecerimus, metemus opportuno tempore. 10. Ergo ubi tempus habemus, benefaciamus erga omnes, praesertim vero erga domesticos fidei.

6. *Communicet is.* Verisimile est, iam tunc neglectos fuisse doctores et Verbi ministros: quae tamen turpissima est ingratitude. Quam indignum est enim fraudare victu corporali eos, a quibus animae nostrae pascuntur? non dignari terrena compensatione, a quibus coelestia bona accipimus? Sed hoc est ac fuit iam olim mundi ingenium, Satanae ministris large farcire ingluviem, piis vero Pastoribus vix maligne victum suppeditare. Etsi autem nos nec querulos nimium, nec iuris nostri tenaces esse convenit, tamen Paulus Galatas ad officium praestandum exhortari debuit: in quo fuit liberior, quia non agebat causam suam privatim, sed communi Ecclesiae utilitati, nulla sui commodi habita ratione, consulebat. Videbat ideo negligi Verbi ministros, quia verbum ipsum contemneretur: fieri enim nequit, si verbum habetur in pretio, quin ministri quoque honeste et liberaliter tractentur. Deinde hic astus est Satanae, alimentis fraudare pios ministros, ut Ecclesia talibus destituatur. Paulus ut de conservatione ministerii erat sollicitus, commendat bonorum ac fidelium Pastorum curam. *Sermonem* accipe κατ' ἐξοχήν pro pietatis doctrina. Eos alendos esse monet, a quibus in sermone instituimur: quo igitur titulo aluntur in Papatu vel otiosi mutorum hominum ventres, vel rabidae belluae, quibus nihil cum Christi doctrina commune est? *In omnibus bonis.* Non quia velit congeri sine modo superfluum abundantiam, sed ne quid desit necessariis vitae subsidiis. Nam et frugali victu contenti debent esse Ministri: et semper luxuriae pomparumque periculo est obviandum: quantum igitur postulat necessitas, habeant fideles sua omnia piis sanctisque Doctoribus exposita. Nam qua mercede inaestimabilem aeternae vitae thesaurum, quem per illorum praedicationem obtinent, remunerabuntur?

7. *Deus non subsannatur.* Hoc addidit ad refutandas excusationes, quibus tergiversari solent permulti: alius obtendit, alendam sibi esse familiam: alius sibi negat superesse, unde largiatur, vel eroget. Ita fit, ut pauci fungantur officio, qui plerumque non sufficiunt tam multis cessantibus. Haec effugia vana esse denuntiat Paulus, quia negotium sit cum Deo, quod mundus minime cogitat: neque enim hic agitur tantum de hominis victu, sed quanti aestimetur a nobis Christus eiusque Evangelium. Hic locus testimonio est, non hodie primum natum esse morem ludibrio habendi fidos Pastores: sed non impune cedent impiis eiusmodi ludibria. *Quod enim seminaverit.* Hoc est quod a liberalitate nos retardat, quia perire nobis putamus quicquid transit in alienam manum: deinde quia semper nobis timemus in hac vita. Hanc Paulus contra sationis temporis comparat, et dicit, Nos, dum benefacimus, sementem facere: qua de re in secunda ad Corinthios dictum est, ubi eadem similitudine utebatur. Utinam istud nobis solide persuasum esset: quam alacriter nos et nostra proximis impenderemus, semper in spem messis intenti,

quemadmodum nihil laetius faciunt agricolae, quam ut serant. Sed quum illi ad colligendam messem corruptibilem, aequo animo novem menses ferant, nos in expectatione beatae immortalitatis deficiamus.

8. *Nam qui seminat carni suae.* Distributio partium post generalem sententiam. Seminare carni, est prospicere praesentis vitae necessitatibus, nullo futurae vitae respectu. Id qui faciunt, fructum colligent satione sua dignum: coacervabunt enim quod male dispareat. Alii *seminare in carne*, exponunt pro indulgere concupiscentiis carnis, *corruptionem* vero pro exitio: sed prior expositio contextui melius quadrat. Quod aliter transtuli quam Vetus interpret atque Erasmus, non feci temere. Verba Pauli graeca sic habent: Seminare in carnem. Quid autem id aliud est, quam ita esse carni addictum, ut studia tua omnia in illius commodum et curam dirigas? *Qui autem seminat spiritui.* Spiritum accipio pro Vita spirituali, cui seminare dicuntur qui coelum magis quam terram respiciunt, atque ita vitam instituunt, ut ad regnum Dei aspirent: illi igitur spiritualium studiorum fructum metent in coelo incorruptibilem. Porro spiritualia studia nominat a fine, utcunque alioqui externa sint, et ad corpus pertineant: quale est hoc ipsum, de quo nunc tractat, alere Pastores. Si Papistae more suo conentur ex his verbis operum iustitiam astruere, diximus alibi, quam facile sit refellere eorum ineptias. Neque enim, si vita aeterna merces est, inde sequitur, vel operibus nos iustificari, vel opera salutis meritoria esse: quandoquidem et hoc ipsum gratuitum est, quod Deus tanto honore, quae nobis gratis donavit opera, dignatur, ut illis indebitam mercedem promittat. Si quis plenior solutionem requirit, primum nego ulla esse nobis bona opera, quae Deus remuneretur, nisi quae habemus ab eius gratia: secundo dico, bona opera quae ductu ac directione Spiritus sancti facimus, esse fructus gratuita adoptionis: tertio dico, non modo vel minima vel vilissima mercede indigna esse, sed prorsus digna esse quae damnentur, quia semper multis maculis sunt respersa et inquinata: quid autem pollutionibus cum Dei conspectu? quarto dico, etiamsi millies operibus promissa esset merces, nullam tamen ex pacto deberi, nisi tota Lege perfecta: ab ea vero perfectione quam procul absumus omnes! Eant nunc Papistae, et operum meritis perrumpere in coelum tentent: nos autem libenter cum Paulo totaque Scriptura fatemur, quaecunque aliter consequi non possumus quam mero Dei dono, tamen mercedis nomine eadem operibus nostris rependi.

9. *Bonum autem faciendo ne defatigemur.* Bonum hic non rectum significat, sed benignitatem: et ad homines refertur. Monet itaque, ne proximos iuvando, praestandisque beneficiis, et exercenda liberalitate defatigemur. Praeceptum imprimis necessarium: nam quum ad officia caritatis simus natura plus satis pigri, innumera subinde offendicula superveniunt, quae bene animatos retardent. Incidimus in multos indignos, in multos ingratos: ipsa necessitatum multitudo nos obruit: hic et illic erogando exhaurimur: aliorum frigus ardorem nostrum exstinguit, postremo totus mundus plenus est impedimentorum, quae nos a recto cursu avertant. Bene ergo Paulus, qui nos confirmat, ne fessi resideamus. *Si non defecerimus.* Hoc est, ita demum metemus quem Deus promittit fructum, si ad finem usque perstiterimus. Nam qui non perseverant, similes sunt ignavis

agricolis, qui postquam ararunt et seminarunt, opus relinquunt imperfectum, quum occasio necessaria esset, ne semen aut vorent aves, aut sol exurat, aut frigus absumat, ita frustra incipimus benefacere, nisi ad metam usque pergamus. *Temporis opportuni* meminit, ne quis, fructum in hac vita praecerpere cupiens, spirituali messe priveatur. Spe igitur et patientia suum desiderium sustineant fideles ac refrenent.

10. *Ubi tempus habemus.* Prosequitur similitudinem: nam quia non omne tempus culturae et sationi aptum est, occasionem sedulo urgent strenui et cordati agricolae, nec eam otiosi praeterire sinunt. Quum igitur totam praesentem vitam arationi, sementique faciendae destinaverit Deus, tempore utamur: ne auferatur nobis facultas, si negligentes fuerimus. Caeterum Paulus, a liberalitate erga Ministros exorsus, doctrinam suam nunc latius extendit: iubet enim, omnibus benefacere, sed praesertim domesticos fidei commendat, hoc est fideles, quum eiusdem sint nobiscum familiae. Ideo enim hac metaphora usus est, ut communicatio ipsa, quam necesse est inter unius familiae membra esse, nos magis incitaret. Omnibus ergo nos debitores facit communis humanitas, sed fidelibus vinculum arctius spiritualis cognitionis, quam Dominus inter nos sacravit.

11. Videtis, qualibus literis vobis scripserim mea manu.

12. Quicumque volunt placere iuxta faciem in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum ut ne persecutionem sustineant cruce Christi. 13. Neque enim qui circumciduntur, ipsi Legem servant: sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra glorientur.

11. *Videtis.* Verbum graecum dubiam habet terminationem, quae tam imperativo quam indicativo convenit, sed ad sensum nihil aut parum refert. Paulus ut sollicitudinem suam magis commendet Galatis, commemorat se propria manu tam longam Epistolam scripsisse: simul etiam ut attentiores illos ad lectionem reddat. Nam quo plus susceperat laboris eorum causa, eo debebant magis accendi ad legendum, non perfunctorie, sed exactissimo studio.

12. *Quicumque volunt placere.* Primum, placere in carne velle, est ambitiose aucupari hominum gratiam, non aedificationis causa: et verbum compositum (εὐπροσώπῳ) usurpat, quod significat blandi vultus ac sermonis illecebris esse gratiosum. Accusat ergo ambitionis pseudo-apostolos acsi diceret: Vultisne scire, quales sint qui necessitatem circumcisionis vobis imponunt? quid spectent, quid venentur? erratis, si putatis ipsos pio aliquo zelo impelli: sed hominum favorem acquirere vel fovere volunt hac mercede. Nam quum Iudaei essent, volebant gentis suae gratiam hoc modo retinere, vel saltem deflectere odia. Ita solent fere ambitiosi, serviliter iis blandiendo, per quorum gratiam emergere se posse sperant: insinuant se in illorum animos, ut, deiectis melioribus, soli regnent. Hoc pravam consilium detegit Galatis, ut sibi caveant. *Tantum ut ne persecutionem.* *Crucem Christi* rursum vocat puram Evangelii praedicationem, sed alludit ad eorum delicias, quod Christum docere vellent absque cruce. Haec enim causa erat, cur tam infesta rabie ferrentur Iudaei adver-

sus Paulum, quod ferre non poterant defectionem a ceremoniis: isti ergo ut persecutionem fugerent, adulabantur Iudaeis. Quodsi Legem servassent ipsi, fuisset tolerabilius, sed totam Ecclesiam, privatae suae tranquillitatis causa, turbabant: tyrannicum iugum imponere conscientiis non dubitabant, ut a corporali molestia immunes essent ac liberi. Ergo crucis metu veram praedicationem crucis adulterabant.

13. *Neque enim circumcisionem habentes.* Vetus interpres et Erasmus habent, qui circumciduntur: sed quia de solis doctoribus Paulum loqui existimo, non generaliter de omnibus, vitandae ambiguitatis causa ita reddere malui. Sensus est igitur, non faciunt hoc zelo Legis, quod vos obstringunt ceremoniarum iugo: nam cum sua circumcisione Legem non servant. Praetextu quidem Legis exigunt, ut circumcidamini: sed quum circumcisi sint ipsi, non praestant quod iniungunt aliis. Caeterum dubium est, quum negat eos *Legem servare*, de tota Lege intelligat an de ceremoniis. Sunt enim qui ita exponant: Ne illos quidem Legi satisfacere, quia sit onus importabile. Sed potius eos malae fidei insinuat, quia secure Legem contemnerent, quoties abesset invidia: quae pestis nunc quoque passim grassatur. Nam hodie plures reperias, qui Papatus tyrannidem ambitione magis, quam conscientia defendant. Loquor de aulicis apostolis, et quicumque nidorem culinarum sequuntur: tanquam ex tripode pronuntiant, sanctae Romanae ecclesiae reverenter observanda esse statuta. Quid ipsi interim? nihilo pluris faciunt omnia Romanae sedis oracula, quam asini ruditum: sed periclitari nolunt. Denique tale Paulus certamen habuit cum illis impostoribus, quale nobis hodie est cum fucatis Evangelii professoribus, qui Christum cum Papa miscendo chimaeram nobis componunt. Talibus ergo larvam detrahit Paulus, quum nihil eos sincere agere docet: verum circumcisionem praecipere, ut se venditent Iudaeis, quia neophytos adduxerint. Hoc enim est in carne ipsorum gloriari. De vobis, inquit, triumphum agere volunt: atque ita corpore vestro abutuntur ad venandum favorem, ubi falsis Legis zelatoribus in carne vestra mutilata, pacis et consensus tesseram ostentaverint.

14. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quam mundus mihi crucifixus est, et ego mundo. 15. Nam in Christo neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium: sed nova creatura. 16. Et quicumque hac regula ambulabunt, pax super eos et misericordia, et super Israellem Dei. 17. In reliquis nemo faciat mihi molestiam: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. 18. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas missa fuit e Roma.

14. *Mihi autem.* Nunc pseudoapostolorum consiliis animi sui sinceritatem opponit, acsi diceret: Illi, ne quam cogantur ferre crucem, Christi crucem abnegant, gratiam hominum mercantur ex carne vestra: denique triumphum agunt de vobis. Meus autem triumphus

ac mea gloria est in cruce Filii Dei: nisi prorsus sensu communi destituti essent Galatae, nonne eos detestari debuerunt, quos videbant suo periculo ita ludere? *Gloriari in Christi cruce* perinde valet, atque in Christo crucifixo, nisi quod plus exprimit: significat enim mortem illam ignominiae probrique plenam, imo etiam maledictam a Deo: quam igitur horrent homines, et cuius ipsos pudet, in ea gloriari se dicit, quia perfectam in ea felicitatem habeat. Nam ubi summum bonum, illic gloria: sed cur non alibi? nam etsi in Christi cruce salus est exhibita, quid de resurrectione? Respondeo, in cruce totam redemptionem et eius partes contineri, sed resurrectione Christi a cruce nos minime abducit. Notandum etiam, quod aliam quamvis gloriam, non secus ac capitalem noxam, abominatur. Avertat Deus hanc pestem, hoc portentum: hoc enim valet apud Paulum ubique verbum *Absit. Per quam mundus*. Quia *συνυγός* masculinum est, relativum utrique apud Graecos convenit, tam Christo, quam cruci: aptius tamen est, meo iudicio, ad crucem referre: nam per illam mundo proprie morimur. Quid autem Mundus significat? opponitur procul dubio novae creaturae. Quicquid ergo contrarium est spirituali Christi regno, mundus est, quia ad veterem hominem pertinet: vel, ut uno verbo dicam, mundus est quasi obiectum, et scopus veteris hominis. *Eum sibi crucifixum* dicit Paulus: quo sensu alibi testatur, omnia se reputasse pro stercoribus (Phil. 3, 8.). Crucifixio enim mundi, est contemptus et abiectio. Addit vicissim se *mundo crucifixum*: quo intelligit, sibi susque deque esse, quod nihili fiat, sitque tanquam in nihilum redactus: quia nihil ad mortuum pertineat, vel certe se mortificatione veteris hominis renuntiassse mundo. Nam quod quidam exponunt: Si mundus me anathema et catharma reputat, ego vicissim illum damno et execrationi habeo: mihi videtur esse paulo remotius a mente Pauli, iudicium tamen erit penes lectores.

15. *Nam in Christo neque circumcisio*. Ratio est, cur sit mundo crucifixus, et mundus illi: quia in Christo, cui insitus est, solum valet nova creatura. Alia igitur omnia facessere, imo interire oportet. Intelligo quae renovationem Spiritus impediunt: hoc est quod dicit etiam in secunda ad Corinthios (5, 17.): Si quis in Christo, nova sit creatura: hoc est, si quis censi vult in Christi regno, ille reformatus sit Dei Spiritu: non vivat amplius sibi nec mundo, sed sit suscitatus in novam vitam. Cur autem inde inferat, Neque circumcisionem, neque praeputium, ante dictum est: quia scilicet veritas Evangelii omnes Legis figuras absorbeat et exinaniat.

16. *Quicumque haec regula*. Quicumque tenent hanc regulam, inquit, bene illis sit ac feliciter: fausta haec precatio, approbationis quoque signum est. Significat igitur, amandos esse et omni favore prosequendos, qui talem doctrinam afferunt: contra vero, qui ab ea discedunt, indignos esse qui audiantur. Nomen *regulae* posuit ad exprimendum certum et perpetuum tenorem, cui insistere debent omnes pii Evangelii ministri. Quemadmodum enim architecti, quae exstruunt aedificia, ad normam exigunt, ut singulae partes iusta proportionem inter se, ac symmetria cohaereant: ita canonem assignat Verbi ministris, quo rite et ordine Ecclesiam aedificent. Hic locus miram alacritatem addere debet tam fidis et sinceris doctoribus, quam universis qui ad illorum regulam formari se patiuntur, quod audiunt se per os Pauli a Deo benedici: non est quod Papae fulmina

timeamus, si pacem et misericordiam Deus ■ coelo nobis promittit. Verbum *ambulare* tam ministro, quam populo commune esse potest: tametsi praecipue in ministros competit. Futurum verbi tempus ad notandam perseverantiam positum est. *Super Israellem Dei.* Irridet oblique vanam pseudoapostolorum iactantiam, qui de carnali Abrahae progenie superbiebant. Duplicem itaque facit Israellem, unum larvatum, qui in hominum conspectu appareat: alterum, Dei. Circumcisio larva erat coram hominibus: regeneratio autem veritas coram Deo. Denique eos nunc vocat Israellem Dei, quos prius dixit Abrahae filios per fidem: atque ita fideles complectitur, qui in eandem coaluerant Ecclesiam, tam ex Gentibus, quam ex Iudaeis. Ex opposito solum genus et nomen iactat Israel carnis, de quo disserit ad Rom. 9, 6.

17. *Nemo facessat.* Hic sibi auctoritatem sumit ad coercendos adversarios: nam quasi pro iure superioris potestatis hoc pronuntiat, Desinant me impedire in cursu meae praedicationis. Paratus enim erat omnium causa subire molestias: sed non vult interpellari contradictionibus. Ergo *molestiam exhibere* est se opponere ad turbandum operis progressum. Dicit, *In reliquis*, nempe praeter novam creaturam, hoc sensu, Mihi unum sufficit: reliqua nihil ad rem quum pertineant, mihi curae non sunt: nemo igitur de his quaestionem mihi moveat. Ac se extollit supra universos mortales, nemini concedens, ut suum ministerium impugnet. Ad verbum est, reliqui vel residui: quod Erasmus, meo iudicio, perperam ad tempus transtulit. *Ego enim stigmata.* Ostendit, qua fiducia id sibi auctoritatisumat, nempe quia insignia Christi gestet in suo corpore. Quae sunt illa? nempe carceres, et vincula, flagella, colaphi, lapidationes, probra denique omne genus, quae pro Evangelii testimonio pertulerat. Nam sicut militiae terrenae sunt sua decora, quibus militum virtutem imperatores insigniunt: ita dux noster Christus suis insignibus ornat, quorum egregia opera usus est, ut inter alios emineant conspicui. Sed multum haec differunt ab illis prioribus: resipiunt enim crucem: ideo sunt ignominiosa coram mundo, quod etiam sonat nomen *stigmatis*. Nam stigmata ad verbum sunt punctiones: sed ita olim vocabantur notae, quae vel barbaris servis, vel fugitivis, vel maleficis inurebantur. Proprie itaque loquutus est Paulus, quum iis notis se fulgere iactat, quibus insignire praestantissimos suos milites solet Christus: hoc est, quae foedae sunt coram mundo et pudendae, sed coram Deo et Angelis cunctos mundi honores antecellunt.

18. *Gratia Christi cum spiritu vestro.* Ita gratiam illis precatur, ut non modo se liberaliter in eos effundat, sed eam quoque vero animi sensu apprehendant. Tunc enim vere illa fruimur, dum ad spiritum nostrum pervenit: rogandus ergo Deus, ut sedem gratiae suae in animis nostris paret. Amen.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAM

PAULI AD EPHESIOS.

Ephesum urbem fuisse Asiae minoris nominibus multis celeberrimam, satis notum est. Qualiter autem illic sibi Dominus populum adquisierit Pauli opera, quodnam fuerit exordium Ecclesiae, et quis progressus, Lucas in Actis refert. Ego hic tantum ea attingam, quae ad Epistolae argumentum proprie spectant. Erudierat Ephesios Paulus in pura Evangelii doctrina: quum esset Romae captivus, ac videret eos opus habere confirmatione, scripsit hac de causa praesentem Epistolam. Primis autem tribus capitibus praecipue versatur in commendatione gratiae Dei. Nam statim ab initio primi capitis post salutationem, de gratuita Dei electione disserit: ut se ideo nunc vocatos esse in regnum Dei agnoscant, quia destinati fuerant ad vitam, antequam nascerentur. Hic autem refulget admirabilis Dei misericordia, quod salus hominum ex gratuita adoptione, tanquam ex vero et nativo fonte, manat. Porro quia obtusiores sunt hominum mentes, quam ut tam sublime arcanum capiant, convertit se ad precationem, ut ad plenam Christi cognitionem Ephesios Deus illuminet. Secundo capite, ut gratiae magnitudinem ex comparatione amplifcet, reducit illis in memoriam, quam miseri fuerint, antequam ad Christum essent vocati. Nunquam enim satis sentimus, quantum debeamus Christo, nec satis pro dignitate reputamus, quanta sint erga nos eius beneficia, nisi quum ex adverso nobis ob oculos ponitur, quam infelix sit extra ipsum nostra conditio. Secunda amplificatio est, quod Gentiles erant alieni a promissionibus vitae aeternae, quibus Deus solos Iudaeos dignatus fuerat. Tertio capite suum Apostolatam peculiariter Gentibus destinatum esse praedicat, ut qui extranei diu fuerint, nunc in Dei populum inserantur: et quia res erat insolita, suaeque novitate multorum animos turbabat, vocat mysterium a saeculis absconditum, sed cuius dispensatio fuerit sibi commissa. Circa finem iterum precatur, ut Deus imbuat Ephesios solida Christi intelligentia, ne quid aliud scire appetant. Finis autem est, non tantum ut tot beneficiorum memores gratos se Deo praestent, idque testentur, se totos illi consecrando: sed magis ut omnem illis de sua vocatione dubitationem eximat. Est enim verisimile, veritum fuisse Paulum, ne fidem eorum turbarent pseudoapostoli, quasi ex dimidio tantum fuissent instituti. Fuerant enim Gentiles, et purum Christianismum amplexi, nihil de ceremoniis, nihil de circumcisione audierant. At vero qui Legem ingerebant Christianis, clamitabant omnes, profanos esse qui non essent per circumcisionem Deo initiati. Nam haec communis erat eorum cantilena, neminem debere censi in populo Dei, nisi circumcissum: servandos esse omnes ritus a Mose praecptos. Ideo Paulum calumniabantur, quod Gentibus peraeque ac Iu-

daels Christum faceret communem: et eius Apostolatam asserebant esse coelestis doctrinae profanationem, quod foedus gratiae impuris hominibus sine delectu prostitueret. Ergo ne talibus calumniis impetiti Ephesii labascere, illis subvenire voluit. Itaque quum tam diligenter ideo vocatos ad Evangelium fuisse disputat, quia electi fuerint ante mundi creationem: ex adverso prohibet, ne temere sibi allatum fuisse Evangelium existiment hominis voluntate, aut advolasse fortuito: quia nihil aliud fuerit Christi praedicatio apud eos quam aeterni illius decreti publicatio. Quum prioris vitae infelicem statum ob oculos ponit, simul admonet, raram et admirabilem Dei misericordiam fuisse, quod ex tam profundo gurgite emergerint. Quum de Apostolatu sibi erga Gentes mandato concionatur, confirmat eos in recepta semel fide, quia divinitus fuerint in Ecclesiae communionem asciti. Tametsi singulae sententiae quae hic habentur, totidem sunt exhortationes, quibus ad gratitudinem stimulari debebant Ephesii. Quarto capite rationem describit, qua Dominus Ecclesiam suam gubernat ac tuetur, nempe per Evangelium quod ab hominibus praedicatur: unde sequitur, non aliter posse conservari in sua integritate, et hunc scopum esse verae perfectionis. Proinde consilium Apostoli est, commendare Ephesiis ministerium, quo Deus inter nos regnat. Postea descendit ad fructus praedicationis: nempe ad innocentiam et sanctitatem omniaque pietatis officia. Nec solum in genere praecipit, quae debeat esse Christianorum vita, sed particulares etiam praeceptiones admiscet, quae ex propria uniuscuiusque vocatione pendent.

IOANNIS CALVINI
IN EPISTOLAM
PAULI AD EPHESIOS
COMMENTARIUM.

CAP. I.

1. **PAULUS** Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, sanctis omnibus qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Iesu, 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in coelestibus in Christo: 4. Quemadmodum elegit nos in ipso ante mundi creationem, ut simus sancti et inculpati in conspectu suo per caritatem: 5. Qui praeordinavit nos in adoptionem per Iesum Christum in se ipso, secundum beneplacitum voluntatis suae. 6. In laudem gloriae gratiae suae, qua nos gratos habuit in dilecto.

1. *Paulus Apostolus.* Quando eadem fere, aut saltem non multum diversa in omnibus Epistolis, salutationis forma ulitur: supervacuum esset, hic repetere quae alibi dicta sunt. Apostolum se vocat Iesu Christi: nam legatione pro illo funguntur omnes, quibus datum est ministerium reconciliationis. Quamquam nomen Apostoli magis est speciale: neque enim quivis Evangelii minister protinus etiam est Apostolus, ut videbimus infra 4, 11: verum de hac re plura ad Galatas. Addit, *per voluntatem Dei*, quia nemo sibi honorem sumere debet, sed exspectanda Dei vocatio, quae legitimos ministros sola facit: atque ita Dei auctoritatem improborum susurris opponens, ansam temerariis litibus praecidit. *Sanctos* nominat eosdem quos postea *fideles in Christo*: ergo nemo fidelis, nisi qui etiam sanctus, et nemo rursus sanctus, nisi qui fidelis. Maior pars Graecorum exemplarium non habet *Omnibus*: quod tamen delere nolui, quia alioqui subaudiendum est.

3. *Benedictus Deus.* Magnifice extollit Dei gratiam erga Ephesios, ut ad gratitudinem excitet eorum corda, imo tota inflammet, occupet, atque impleat hac cogitatione. Nam qui tam effusam in se agnoscunt Dei bonitatem, ut nihil desit ad solidum complementum,

et in hac meditatione se assidue exercent: ii nunquam admittent novas doctrinas, quae obscurant illam ipsam gratiam quam in se efficaciter iam sentiunt. Ergo finis Apostoli fuit, divinae erga Ephesios gratiae magnitudinem praedicando eos armare, ne fidem suam concuti sinerent a pseudoapostolis, quasi dubia esset ipsorum vocatio, et alia salutis ratio quaerenda: simul autem docet, in quo consistat plena salutis certitudo, nempe quum Deus, per Evangelium, nobis suum amorem patefacit in Christo. Verum quo maior confirmatio accedat, ad primam causam eos revocat, et quasi fontem: nempe aeternam electionem Dei, qua, nondum nati, adoptamur in filios: ut sciant aeterno Dei et immutabili decreto se salvos fuisse factos, non fortuito aliquo casu aut repentina occasione. Verbum autem *benedicendi* hic varie accipitur, prout vel ad Deum refertur, vel ad homines: reperio autem quadruplicem significationem in Scriptura. Nostra erga Deum benedictio, laudis est, dum eius beneficentiam praedicamus. Deus autem nobis dicitur benedicere, quum felicem rebus nostris dat successum, et nos sua beneficentia prosequitur, ita ut bene et prospere sit nobis: ratio est, quia solo eius nutu beati sumus. Ideo notanda est loquutio, qua eleganter exprimit, quantum subsit virtutis in solo eius Verbo: homines sibi mutuo benedicunt precando. Sacerdotalis benedictio erga Ecclesiam et unumquemque fidelium, ultra precationem hoc quoque habet, quod testimonium et quasi pignus est divinae benedictionis: quia haec legatio Sacerdotibus est commissa, ut benedicant in nomine Domini. Paulus ergo hic Deum benedicit laudis confessione, quia *nos benedixerit*, hoc est, locupletaverit omni benedictione vel gratia. Non repugno Chrysostomo, quin epithetum *spiritualis* contineat tacitam antithesin inter Mosaicam et Christi benedictionem. Lex enim habuit suas benedictiones, sed perfectio non est nisi in Christo, quia hic perfecta est revelatio regni Dei, quae nos recta in coelum ducit: proinde nihil opus figuris, ubi corpus ipsum est exhibitum. Quum dicit, *in coelestibus*, non multum refert, subaudias Locis an Bonis. Tantum voluit indicare praestantiam gratiae, quae per Christum nobis confertur, quia scilicet non in mundo, sed in coelo et vita aeterna nos faciat beatos. Habet quidem religio Christiana (ut alibi docet, I. Tim, 4, 8.) promissiones non futurae vitae modo, sed etiam praesentis, scopus tamen est spiritualis felicitas, sicuti Christi regnum est spirituale. Christum opponit Iudaicis omnibus symbolis, quibus inclusa fuit benedictio sub Lege: nam ubi Christus, illic supervacua sunt ea omnia.

4. *Quemadmodum nos elegit.* Hic fundamentum et primam causam tam vocationis nostrae, quam bonorum omnium quae a Deo percipimus, facit aeternam eius electionem. Ergo si causa quaeritur, cur nos in Evangelii participationem vocaverit Deus, cur tot beneficiis quotidie nos dignetur, cur nobis coelum aperiat: semper redeundum est ad istud principium, Quia scilicet, antequam mundus esset, nos elegit. Porro ex ipso tempore colligendum est, gratuitam esse electionem: nam quae potuit nostra esse dignitas, aut quodnam exstitit nostrum meritum, antequam mundus esset conditus? Puerile enim est cavillum illud sophisticum: Non ideo nos electos esse, quia iam essemus digni, sed quia dignos fore Deus praevidebat. Perditi enim omnes sumus in Adam: itaque nisi electione sua redimat nos Deus ab interitu, nihil aliud praevidebat. Eodem argumento utitur

ad Romanos capite 9, 11., de Iacob et Esau loquens: Priusquam nati essent, inquit, aut aliquid boni aut mali egissent. Exciperet Sorbonicus aliquis sophista, acturos fuisse, idque Deo fuisse praecognitum. Atqui frustra hoc excipitur de hominibus natura corruptis, in quibus nihil cerni potest nisi exitii materia. Secundo confirmat gratuitam esse electionem, quum addit, *in Christo*. Nam si in Christo sumus electi, ergo extra nos: hoc est, non intuitu dignitatis nostrae, sed quoniam adoptionis beneficio coelestis Pater nos inseruit in Christi corpus: denique Christi nomen omne meritum excludit, et quicquid ex se habent homines: nam ex quo dicit nos in Christo electos, sequitur, indignos fuisse in nobis. *Ut simus sancti*. Finem proximum notat, sed non praecipuum: neque enim absurdum est, eiusdem rei duplicem esse finem. Quemadmodum aedificandi finis est, ut sit domus: finis tamen ille est proximus: ultimus autem est habitandi commoditas. Hoc ideo fuit obiter attingendum, quia Paulus statim alterum finem ponet, gloriam Dei. Verum nihil est repugnantiae: siquidem gloria Dei summus est finis, cui nostra sanctificatio subordinatur. Caeterum hinc colligere licet, sanctitatem, innocentiam, et quicquid virtutis est in hominibus, fructum esse electionis. Itaque expressius etiamnum hac particula evertit Paulus omnem meriti considerationem. Nam si quid praevideret in nobis Deus electione dignum, omnino contrarium, quam hic legitur, dicendum fuit: etenim significat, totum id quod sancte et innocenter vivimus, ex electione Dei manare. Unde igitur fit, ut alii pie vivant in timore Domini, alii secure se prostituant ad omnem nequitiam? certe si Paulo fides habetur, non alia est causa, nisi quod hi ingenium suum retinent, illi ad sanctitatem electi sunt. Causa certe non est posterior suo effectui: ergo electio a iustitia operum non pendet, cuius ipsam esse causam testatur hic Paulus. Praeterea hoc membro significat electionem non dare licentiae occasionem hominibus: quemadmodum impii blasphemant, Vivamus secure, ut libuerit: nam impossibile est nos perire, si electi sumus. Paulus autem reclamationem, perperam separari vitae sanctitatem a gratia electionis: quia eosdem vocat Deus, et iustificat quos elegit. Quod autem olim Cathari, Coelestini et Donatistae ex his verbis inferebant, posse nos in hac vita perfectos esse, nihil habet ponderis. Haec enim est meta, ad quam toto vitae curriculo contendimus: itaque nunquam ad eam pertingemus, nisi confecto nostro stadio. Ubi sunt qui praedestinationis doctrinam horrent ac fugiunt, tanquam inextricabilem labyrinthum? imo qui non modo inutilem, sed prope noxiam existimant? atqui nulla est pars doctrinae utilior: modo rite et sobrie tractetur, nempe qualiter hic tractatur a Paulo, dum in ea immensam Dei bonitatem considerandam nobis proponit, et ad gratiarum actionem incitat. Hic enim verus fons est, unde haurienda est divinae misericordiae cognitio: quia ut in aliis omnibus tergiversentur homines, electio illis os obstruit, ne quid sibi arrogare ausint vel queant. Sed meminimus, quorsum hic de praedestinatione Paulus disputet, ne, alios fines in disputationibus nostris spectando, periculose erremus. *In conspectu suo per caritatem*. Sanctitas in conspectu Dei est purae conscientiae: quia non decipitur externo furo ut homines, sed fidem respicit, hoc est cordis veritatem. Dilectionis nomen si ad Deum referas, sensus erit, Deum solo erga humanum genus amore fuisse inductum, ut nos eligeret. Mihi tamen magis placet cum propinquiore coniungi,

ut denotet perfectionem fidelium in caritate sitam esse: non quia Deus requirat solam caritatem, sed quia probatio sit timoris Dei, et obedientiae erga totam Legem.

5. *Qui praedestinavit.* Quae sequuntur, adhuc magis augment commendationem divinae gratiae. Diximus, in quem finem Paulus tam sedulo inculcaret Ephesiis Christum, gratuitam in eo adoptionem, et aeternam electionem quae praecessit. Verum quia nullus est locus, in quo magnificentius praedicetur Dei misericordia, dignus est, quem imprimis observemus. In hoc membro tres salutis nostrae causas exprimit: quartam paulo post subnectet. Causa efficiens est beneplacitum voluntatis Dei: causa materialis est Christus: causa finalis, laus gratiae. Nunc videamus, quid de unaquaque dicat. Ad primam pertinet hoc totum complexum: Deus in se ipso secundum beneplacitum voluntatis suae praedestinavit nos in adoptionem, et gratos habuit sua gratia. In verbo *praedestinandi* iterum ordo notandus est. Nondum tunc eramus: ergo nullum exstabat nostrum meritum: non igitur a nobis, sed a solo Deo profecta est salutis nostrae causa. Paulus tamen, nondum his contentus, addit *in se ipso*: est quidem graece *εἰς αὐτόν*: sed perinde valet atque *ἐν αὐτῷ*, quo significat, Deum non quaesiisse extra se ipsum causam: sed quia ita voluerit, nos praedestinasse. Verum clarius etiamnum quod mox sequitur, *secundum beneplacitum voluntatis.* Sufficiebat Voluntas: solet enim eam Paulus externis omnibus causis opponere, quibus Deum provocari vulgo existimant: sed ne quid ambiguitatis maneret, opposuit Beneplacitum, quod nomen omnia merita diserte excludit. Ergo Dominus, nos adoptando, non respicit, quales sumus, nec conciliatur nobis ulla personae nostrae dignitate: sed una illi causa est beneplacitum aeternum, quo nos praedestinavit. Quomodo sophistas non pudet alios respectus miscere, quum Paulus tam diligenter prohibeat, aliud quam solum Dei beneplacitum intueri? Tandem ne quid deesset, addidit verbum *ἐχαρίτωσεν ἐν χάριτι*: quo significat, gratuito, non mercenario, amore Deum nos complecti nunc et habere acceptos: sicuti nondum natos, per aliud quam a se ipso non provocatus, elegit. Causam tamen materialem tam electionis aeternae, quam nunc patefacti amoris ponit *Christum*, quem *dilectum* nominat: ut sciamus, Dei amorem in nos ab illo diffundi: proinde ideo dilectus est, ut nos reconciliet. Summum et ultimum finem mox adiungit, gloriosam laudem eius tantae gratiae. Quisquis ergo hanc gloriam obscurat, aeternum Dei consilium evertere nititur: talis est sophistarum doctrina, quae omnia sursum deorsum versat, ne uni Deo in solidum tota salutis nostrae gloria tribuatur.

7. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum, secundum divitias gratiae eius,
 8. Qua exundavit in nos in omni sapientia et prudentia:
 9. Patefacto nobis arcano voluntatis suae, secundum beneplacitum suum, quod in se ipso proposuerat, 10. In dispensationem plenitudinis temporum: ut recolligeret omnia in Christo, tam quae in coelis sunt, quam quae super terram in ipso. 11. Per quem etiam in sortem asciti sumus, praec-

destinati secundum propositum eius, qui omnia efficit secundum consilium voluntatis suae: 12. Ut simus in laudem gloriae ipsius, nos qui ante speravimus in Christo.

7. *In quo habemus redempt.* Hoc ad causam materiale ad huc pertinet: nam exponit, qualiter Deo reconciliati fuerimus per Christum, nempe quia morte sua Patrem nobis placavit. Ergo semper ad Christi sanguinem convertere animos oportet, dum in eo gratiam quaerimus. Dicit autem, Sanguine Christi redemptionem nobis esse partam, quam remissionem peccatorum appositively nuncupat: quo significat, ideo nos redemptos esse, quia non imputentur nobis peccata. Inde enim est gratuita iustitia, qua accepti sumus Deo, per quam a diaboli et mortis vinculis solvimur. Notanda igitur diligenter est ista appositio, quae redemptionis modum definit: quamdiu enim manemus obnoxii Dei iudicio, miseris vinculis constricti sumus, ideoque solutio a reatu inaestimabilis est libertas. *Secundum divitias.* Iterum redit ad causam efficientem: ideo nobis datum esse redemptorem Christum, quia Deus benefaciendo largus est. Divitias autem hic ad amplificationem ponit, sicuti et verbum *exundandi*. Adeo sibi non potest in extollenda Dei bonitate satisfacere, ut totas hominum mentes eius admiratione absorbeat. Atque utinam haec, quam commendat, gratiae opulentia penitus imbutae fuissent hominum mentes: quia locum non reperissent satisfactionum commenta, et tales nugae quibus persuasus fuit mundus se ipsum redimere, acsi aresceret Christi sanguis nisi adventiciis subsidiis adiutus.

8. *In omni sapientia.* Iam ad causam formalem descendit, nempe ad Evangelii praedicationem, per quam in nos exundat Dei bonitas: nam fide nobis communicatur Christus, per quem ad Deum pervenimus, per quem fruimur adoptionis beneficio. Porro Evangelium ornat splendidis titulis *Sapientiae et Prudentiae*, ut contrarias omnes doctrinas despiciant Ephesii: nam hoc colore se insinuabant pseudoapostoli, sublimius se quiddam afferre traditis a Paulo rudimentis. Et diabolus etiam, quo fidem nostram labefactet, quantum potest, Evangelio detrahere molitur: contra Evangelii auctoritas astruitur a Paulo, ut secure in eo acquiescant fideles. *Omnis sapientia* plenam aut perfectam significat. Quia autem quosdam terrebat novitas, huic etiam errori tempestive occurrit, dum vocat *Arcanum divinae voluntatis*: sed tamen Arcanum quod nunc Deus patefacere voluerit. Quemadmodum autem prius electionis causam Dei beneplacito ascripsit, ita etiam nunc eandem statuit causam in vocatione, ut agnoscant Ephesii Christum sibi innotuisse, et praedicatum Evangelium: non quia promeriti quicquam tale fuerint, sed quia Deo placuerit.

9. *Quod in se ipso proposuerat. In dispensationem.* Prudenter singula ordine suo digerit. Quid enim aequius quam soli Deo nota esse sua consilia, quae homines lateant, quamdiu apud se ea tenere vult? rursus vero in eius arbitrio ac potestate esse, tempus praefigere quo in hominum notitiam veniant? utrumque igitur docet: fuisse hactenus absconditum illud de adoptandis Gentibus decretum in Dei mente: sic tamen ut penes se contineret usque ad tempus revelationis. Si quis nunc conqueratur rem esse novam et insolentem, quod in Ecclesiam cooptantur qui alieni fuerant a Deo:

nonne iniquus est qui Deo nihilo plus scire permittat quam hominibus? Ne quis autem quaerat, cur nunc potius quam alio quovis tempore: hanc curiositatem antevertit, praestitutum a Deo *tempus* vocans *plenitudinis*, hoc est maturum et opportunum, quemadmodum ad Galatas capite 4, 4. Coerceat igitur se humana audacia, et in aestimandis rerum vicibus Dei providentiae se subiiciat. Eodem spectat verbum *dispensationis*: nam ex Dei iudicio pendet legitima rerum omnium administratio.

10. *Ut recolligeret.* Vetus interpres habet Instaurare. Erasmus addidit, summam: ego verbi graeci ἀνακεφαλαιώσασθαι propriam significationem retinere malui, quia contextui melius congruebat. Voluit enim, meo iudicio, docere Paulus, omnia extra Christum dissipata, per ipsum in ordinem redacta esse. Et sane extra Christum quid in mundo cernere licet, praeter meras ruinas? nam quum alienati a Deo simus per peccatum, qui fieri potest, ut non simus miserum in modum palati ac disiecti? Hic enim rectus est status creaturarum, ut Deo adhaereant: talem ἀνακεφαλαιώσασθαι, quae nos in ordinem rite compositum restitueret, Apostolus in Christo dicit fuisse factam. Siquidem in eius corpus coalescendo, et Deo unimur, et inter nos mutuo sumus coniuncti: denique sine Christo totus mundus est quasi deforme chaos et horrenda confusio. Solus ipse nos colligit in veram unitatem: sed cur coelestes creaturas ponit in hoc numero? neque enim unquam Angeli fuerunt a Deo separati: proinde nec dispersi. Alii sic exponunt, Angelos ideo dici collectos, quia illis coadunati fuerint homines, ut pariter utrique Deo coniuncti, in hac beata unitate communem beatitudinem obtineant: quemadmodum totum aedificium instauratum dicere solemus, quod multis partibus vel ruinosum vel collapsum erat, etiamsi aliquae partes integrae starent. Hoc quidem verum est: nihil tamen impedit, quominus Angelos quoque dicamus recollectos fuisse, non ex dissipatione, sed primum ut perfecte et solide adhaereant Deo: deinde ut perpetuum statum retineant. Quae enim proportio creaturae ad Creatorem, nisi intercedat Mediator? quatenus vero sunt creaturae nisi Christi beneficio eximerentur, mutationi essent obnoxii et defectioni: ac propterea nec aeternum beati. Quis ergo neget, tam Angelos, quam homines, in firmum ordinem Christi gratia fuisse redactos? homines enim perditii erant, Angeli vero non erant extra periculum. Utrosque igitur Christus in corpus suum coadunando, Deo Patri coniunxit, ut vera harmonia in coelo et in terra constaret.

11. *Per quem asciti sumus.* Nunc distributione uti incipit: hactenus de omnibus electis loquutus est in genere. Nunc de se et Iudaeis loquitur, vel, si mavis, de omnibus qui erant veluti Christianismi primitiae: deinde ad Ephesios descendit. Hoc porro ad ipsorum confirmationem non parum facit (de Ephesiis loquor), quod eos sibi et reliquis fidelibus accenset, qui erant tanquam primogeniti in Ecclesia, acsi diceret: Eadem est piorum omnium conditio cum vestra: nos enim quos primo loco vocavit Deus, acceptum hoc ferimus aeternae eius electioni. Ita omnes a primo (ut loquantur) ad ultimum, mera gratia salutem adeptos docet: quia gratis secundum aeternam electionem adoptati fuerint. *Qui omnia efficit.* Notanda est periphrasis, qua describit Deum omnia solum ita agentem suoapte consilio, ut nihil homini relinquat: nulla igitur ex parte homines admittit in huius laudis societatem, quasi aliquid de suo afferrent. Nihil

enim extra se respicit Deus, quo flectatur ad nos eligendos: quandoquidem solum illi propriae voluntatis decretum causa est eligendi, et quidem intrinseca, ut vocant: quo refellitur eorum error, imo vesania, qui nisi rationem perspiciant in Dei operibus, eius consilio obstrepere non desinunt. Finem iterum repetit, *ut simus in laudem etc.* quia tunc demum illustratur in nobis Dei gloria, si nihil simus quam vasa eius misericordiae. Ac nomen *gloriae* κατ' ἐξοχήν, peculiariter eam significat, quae elucet in Dei bonitate: nihil enim magis est illi proprium, in quo glorificari velit, quam bonitas.

13. In quo vos etiam, audito sermone veritatis, Evangelio salutis vestrae: in quo etiam, postquam credidistis, obsignati estis Spiritu promissionis sancto, 14. Qui est arrhabo hereditatis nostrae, in redemptionem acquisitae possessionis, in laudem gloriae eius.

Hic socios sibi et reliquis, qui veluti primitiae erant, Ephesios adiungit: nam similiter eos in Christo sperasse dicit. Huc autem spectat, ut ostendat, eandem esse utrisque fidem: ideo repetendum est verbum *sperastis*. Postea subiicit, quomodo ad spem illam adducti fuerint, nempe per Evangelii praedicationem. Duplici autem epitheto Evangelium ornat, quod sit sermo veritatis, et quod Ephesus fuerit salutis instrumentum. Haec duo epitheta diligenter observanda sunt: nam quum nihil magis moliatur Satan, quam ut vel contemptu Evangelii, vel dubitatione mentes nostras imbuat: duobus clypeis nos hic Paulus munit, quibus utramque tentationem propulsemus. Ergo adversus omnes dubitationes discamus hoc testimonium opponere, Evangelium non modo certam esse veritatem, quae fallere nequit, sed κατ' ἐξοχήν vocari *Sermonem veritatis*, quasi extra ipsum nulla esset proprie veritas: deinde, ne quo unquam vel contemptu vel taedio sollicitemur, occurrat, quae sit eius vis et effectus, hoc est, quod salutem nobis afferat. Quemadmodum alibi docet, esse Dei potentiam in salutem credentibus (Rom. 1, 16.): quanquam hic plus exprimit. Significat enim, experimento hoc perceptum fuisse ab Ephesiis, quia salutis facti fuerint compotes. Miseri igitur qui per multas ambages vagando se fatigant, sicuti mundus ex magna parte, Evangelio posthabito, se erraticis commentis oblectat: quia, diu discendo, nunquam ad scientiam veritatis pervenient, nec vitam reperient. Beati autem, qui, Evangelium amplexi, in eo constanter manent: quum indubia sit veritas et vita.

13. In quo etiam, postquam credidistis. Probatio illius certitudinis quam Evangelio tribuerat: quo enim magis idoneo sponsore confirmari potest, quam Spiritu sancto? perinde ergo valet hoc acsi dixisset: Quod Evangelium nuncupavi Sermonem veritatis, id non probabo vobis hominum auctoritate: quia auctorem habetis ipsum Dei Spiritum, qui eius fidem in cordibus vestris obsignat. Est autem elegans similitudo a sigillis sumpta, quibus inter homines tollitur ambiguitas. Sigillis enim authentica redduntur tam diplomata quam testamenta: sigillum quoque olim in literis praecipua nota erat, unde agnoscerentur: denique sigillum est quod genuina et certa ab adulterinis et suppositiciis discernit. Hoc officium Spiritui sancto tribuit

Paulus, non hic tantum, sed infra etiam quarto capite: sicuti et II. Corinth. cap. 1, 22. Neque enim ea nobis animi firmitudo constat, ut veritas Dei adversus omnes Satanae tentationes apud nos praevaleat, donec Spiritus sanctus in ea nos confirmaverit. Vera igitur persuasio, quam de verbo Dei, de salute sua, de tota religione habent fideles, non est ex sensu carnis, non ex humanis aut philosophicis rationibus, sed ex Spiritus ob signatione, qui illorum conscientias ita reddit certiores, ut dubitationem omnem eximat. Caducum enim ac instabile esset fidei fundamentum, si in humana sapientia locatum esset: ergo sicuti praedicatio instrumentum est fidei, ita Spiritus sanctus facit, ut praedicatio sit efficax. Sed videtur hic Spiritus ob signationem fidei subiicere: quodsi verum est, fides illam praecedat. Respondeo, duplicem esse effectum Spiritus in fide, sicuti fides duabus praecipue partibus continetur: nam et mentes illuminat, et animos confirmat. Initium fidei, est notitia: consummatio, est fixa et stabilis persuasio, quae contrariam dubitationem nullam admittat. Utrumque opus est Spiritus, ut dixi. Proinde non mirum est, si dicat Paulus non solum fide percepisse Ephesios Evangelii veritatem, sed in ea fuisse sigillo Spiritus sancti confirmatos: hac ratione appellat *Spiritum promissionis*, ab effectu scilicet. Facit enim, ne frustra nobis offeratur salutis promissio: nam sicut Deus verbo suo promittit se nobis fore in Patrem, ita Spiritu suo testimonium adoptionis suae nobis reddit.

14. *Qui est arrhabo.* Hoc quoque epitheto bis utitur in secunda ad Corinthios, primo et quinto capite. Similitudo sumpta est a contractibus, qui, arrha data, sic stabiliuntur, ut non amplius locus sit poenitentiae. Ita, accepto Dei Spiritu, promissiones Dei ratas habemus, nec timemus periculum retractationis: non quia Dei promissiones per se infirmae sint, sed quia, nisi Spiritus testimonio suffulti, nunquam in illis secure acquiescimus. Est igitur Spiritus nobis arrhabo hereditatis nostrae, hoc est vitae aeternae in redemptionem: hoc est, quousque veniat dies plenae redemptionis. Quamdiu enim sumus in mundo, quia sub spe militamus, opus habemus hac arrha: ubi autem possessio ipsa exhibita fuerit, iam cessabit necessitas et usus arrhae. Nam eousque valet arrhae solum, dum utrique satisfactum fuerit contractui: ideo infra cap. 4, 30 dicet, Usque in diem redemptionis: loquitur autem de die iudicii. Nam etsi iam Christi sanguine redempti sumus, nondum tamen huius redemptionis fructus exstat: quia omnis creatura adhuc ingemiscit, cupiens a corruptione eximi. Nos etiam qui primitias Spiritus accepimus, ad eandem liberationem votis ferimur, quia nondum eam sumus adepti, nisi spe: fruemur autem re ipsa, quum Christus in iudicium apparuerit. Hoc sensu vocabulum *Redemptionis* capit Paulus ad Romanos cap. 8, 23. et Dominus, quum dicit: Attollite capita vestra, appropinquat redemptio vestra (Luc. 21, 28.). *Περικλησις*, quam latine vertimus acquisitam hereditatem, non est regnum coelorum aut beata immortalitas, sed ipsa Ecclesia. Est autem hoc additum ad eorum consolationem, ne grave sit illis, expectationem suam fovere usque ad diem adventus Christi, ne indignum reputent, si nondum hereditatis sibi promissae sint compotes: quum haec universae Ecclesiae spors sit communis.

In laudem gloriae. Laus hic, ut paulo ante, loco praedicationis capitur. Gloria eius latere interdum potest, vel esse obscura: ideo

dicat Paulus, Deum in Ephesiis documenta suae bonitatis edidisse, ut gloria sua decantetur, ac palam illustris fiat: unde sequitur, invidos esse, et obtrectatores gloriae Dei quicumque Ephesiorum vocationi obtrectant. Quod autem toties commemorationem gloriae Dei repetit, non debet videri supervacuum: nam de re infinita nihil potest dici immodice. Praesertim valet hoc in commendanda Dei misericordia, cuius sensum, quisquis vere pius erit, nunquam poterit verbis aequare. Itaque tam narrandis eius encomiis promptas esse pias omnes linguas, quam aures libenter audiendis apertas esse convenit: hoc enim argumentum est, in quo si totam suam facundiam explicant tam Angeli quam homines, magnitudini tamen longe cedent. Deinde observemus, nullam esse magis validam refutationem ad obstruenda impiorum ora, quam si ostenderimus, gloriam Dei asseri a nobis, ab illis vero obscurari.

15. Quapropter ego etiam, audita fide quae apud vos est in Domino Iesu, et caritate erga omnes sanctos, 16. Non cesso gratias agere pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis: 17. Ut Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater gloriae, det vobis Spiritum sapientiae et revelationis, in agnitione ipsius, 18. Illuminatos oculos mentis vestrae, ut sciatis, quae sit spes vocationis ipsius, et quae divitiae gloriae hereditatis eius in sanctis, 19. Et quae superexcellens magnitudo potentiae eius erga nos, qui credidimus secundum efficaciam potentiae roboris eius.

15. *Quapropter.* Haec gratiarum actio non modo testimonium amoris erat erga Ephesios, sed etiam iudicii quod de illis habebat Paulus: nam ita coram Deo illis gratulabatur, quod illis perquam honorificum fuit. Nota autem, Paulum sub fide et caritate summam complecti totam Christianorum perfectionem. Fidem dicit in Christo, quia proprius fidei scopus, et obiectum (ut vulgo dicunt) ipse est. Caritas ad universos quidem mortales extendi debet, sed hic peculiaris fit mentio *sanctorum*: quoniam ab ipsis incipit caritas rite ordinata, deinde ad alios omnes derivatur. Nam si Deum respicere debet caritas nostra, quo quisque propius ad eum accedit, eo superiorem gradum obtinet.

16. *Memoriam vestri.* Gratiarum actioni, more suo, adiungit precessionem, ut eos stimulet ad ulteriorem profectum: nam, utrumque necesse erat, ut intelligerent Ephesii, rectum cursum se esse ingressos, ne ad novum doctrinae genus se reflecterent, et tamen sibi longius pergendum esse scirent: nam spiritualium bonorum satietate nihil periculosius. Ergo quantacunque excellentia polleamus, semper accedat proficiendi studium. Sed quid optat Ephesiis Paulus? Spiritum sapientiae, et illuminatos cordis oculos: an non habebant? imo: sed opus simul habebant incrementis, ut ampliore Spiritu donati, magisque ac magis illuminati, certius et penitius tenerent quod iam tenebant. Nunquam enim tam liquida est piorum cognitio, quin adhuc aliqua veluti lippitudine laborent eorum oculi, et aliqua obscuritate impediuntur. Verum singula verba expendamus. *Deus*, inquit,

Domini nostri Iesu Christi. Ideo enim homo factus est ipse Filius Dei, ut communem nobiscum Deum haberet: quemadmodum testatur: Ascendo ad Deum meum et Deum vestrum (Io. 20, 17.). Atque hac ratione Deus est noster, quia Deus est Christi, cuius membra sumus. Hoc tamen ad humanam naturam pertinere meminimus: ut eiusmodi subiectio nihil aeternae eius Divinitati deroget. Eundem vocat *Patrem gloriae*, qui titulus ex priore emergit: elucet enim in eo gloriosa Dei paternitas, quod Filium suum conditioni nostrae subiecit, ut per ipsum fieret Deus noster. Patrem gloriae pro Patre glorioso ex usu linguae hebraicae dici, notum est: ideo haec duo simul iungi non inepte possunt, quod sit gloriosus Christi Pater: ut Dei nomen seorsum legatur, quod mihi non displicet. *Spiritus vero sapientiae et revelationis* pro ipsa gratia capitur, quam Dominus per Spiritum suum nobis confert: est enim metonymica loquutio. Sed notemus, quae dona sunt Spiritus, non esse naturae dotes: ita coeci sunt nobis oculi cordis, donec aperiantur a Domino. Stultitia est ac ignorantia quicquid sapimus, donec Spiritus magisterio fuerimus edocti: denique vocationis divinae cognitio captum ingenii nostri superat, donec, arcana revelatione, Spiritus Dei eam nobis patefecerit. Ubi vertimus, *in agnitione ipsius*, legi etiam potest: In agnitione sui: et utrumque optime quadrat. Nam qui novit Filium, novit et Patrem: sed tamen quod ferebat relativi proprietatis, reddere malui. Cordis nomen quod posuit Vetus interpres, in quibusdam graecis codicibus legitur: nec multum est momenti, quia Hebraei pro rationali animae parte saepe usurpant: licet aliqui proprie voluntatem significet, vel partem animae appetitivam, quia est sedes affectuum: praetuli tamen quod magis erat usitatum.

18. *Quae divitiae.* Rei excellentiam praedicat, ut ipsa comparatio nos admoneat, quam simus impares tam sublimi notitiae: neque enim parva res est Dei potentia. Eius autem magnitudinem exsertam esse dicit erga Ephesios: neque id simpliciter, sed cum exsuperantia. Porro huc semper incumbit, ut vocationem suam prosequantur. Ideo magnificat Dei gratiam erga ipsos, ne contemptu, aut fastidio resiliant: sed interim monent nos tam splendida elogia, adeo non vulgare Dei opus ac donum esse fidem, ut satis pro dignitate celebrari nequeat. Neque enim hyperbolas sine delectu efflat Paulus: sed ubi de fide agitur, quia res est mundo superior, in admirationem coelestis potentiae nos attollit.

19. *Secundum efficaciam etc.* Hoc aliqui referunt tantum ad verbum *credendi*, quod proxime praecessit, sed ego potius magnitudinem potentiae complector, ut nova sit amplificatio: acsi diceret, in illa magnitudine potentiae apparuisse, quanta sit efficacia potentiae roboris: vel, si mavis, illam magnitudinem potentiae, specimen esse ac documentum efficaciae roboris. Supervacua videtur repetitio vocabuli *δυνάμεις*: sed priore loco restringitur ad speciem unam, secundo autem generaliter capitur. Videmus, ut sibi nunquam satisfaciatur Paulus in praedicanda nostra vocatione. Et sane mirifica Dei virtus hic se profert, quum a morte traducimur ad vitam: atque ex filiis gehennae filii Dei, et vitae aeternae heredes efficimur. Stulti homines frigidam esse hyperbolen hoc loco putant: sed qui variis conscientiae certaminibus, quibuscum pii quotidie configunt, sunt exercitati, facile agnoscunt, nihil hic amplius fuisse dictum, quam oportuerat. Nam quum pro rei dignitate nihil possit dici nimium,

partim diffidentiae nostrae, partim ingratitude causa tam magnifice loquutus est Paulus. Nam aut nunquam satis digne reputamus, quantus sit thesaurus qui nobis proponitur in Evangelio: aut si id vere sentiamus, non possumus nobis persuadere, eius nos esse capaces: quia nihil in nobis cernimus quod respondeat, quin potius adversa omnia. Ergo Paulus tam in eo elaboravit, ut regni Christi gloriam extolleret apud Ephesios, quam ut serio divinae gratiae sensu afficeret eorum animos. Ne autem propriae indignitatis respectus eos deiiceret, revocat eos ad considerandam Dei potentiam: acsi diceret, eorum regenerationem opus esse Dei, neque id vulgare, sed in quo immensam suam virtutem mirabiliter declaraverit. Caeterum inter tria nomina quae hic posuit, hoc interest, quod *robur* est quasi radix, *potentia* autem, arbor, *efficacia*, fructus: est enim extensio divini brachii, quae in actum emergit.

20. Quam exseruit in Christo, dum illum excitavit a mortuis, et sedere fecit in dextera sua, in coelestibus. 21. Super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur, non tantum in saeculo hoc, sed etiam in futuro. 22. Et omnia subiecit pedibus eius, et ipsum posuit caput super omnia Ecclesiae, 23. Quae est corpus eius, et complementum eius, qui omnia in omnibus adimplet.

20. *Quam exseruit in Christo.* Verbum graecum est ἐρέγγησεν, unde ἐρέγγεια: perinde acsi latine dicas, Secundum efficaciam, quam effecit. Sed quod ego transtuli, idem valet, et minus est durum. Merito autem hic nos potentiam illam in Christo intueri iubet: nam in nobis adhuc latet, quia virtus Dei in infirmitate perficitur (II. Corinth. 12, 9.). In quo enim filios mundi praeexcellimus, nisi quod videtur nostra conditio aliquanto deterior? Peccatum quidem etiamsi non regnet, adhuc tamen in nobis habitat, mors adhuc viget: beatitudo, sub spe inclusa, non perspicitur in mundo. Virtus Spiritus, res est carni et sanguini incognita: interim mille aerumnis sumus obnoxii, ut magis simus, quam alii, despicabiles. Solus itaque Christus speculum est, in quo contemplari liceat, quod in nobis propter crucis infirmitatem subobscurum est. Ita quum fiducia iustitiae, salutis, et gloriae erigendi sunt animi, discamus eos ad Christum convertere. Nos enim adhuc mortis subiicemus imperio: ille coelesti potentia excitatus a mortuis vitae dominium habet. Nos sub peccati servitute laboramus, et infinitis miseriis circumdati militamus duram militiam (I. Timoth. 1, 18.): ille, ad dexteram Patris sedens, summam in coelo et terra gubernationem obtinet, et devictis subactisque hostibus, magnificum triumphum agit. Nos hic contempti et ignobiles iacemus: illi datum est nomen quod Angeli et homines revereantur, diaboli etiam, et impii reformident. Nos hic donorum omnium inopia premimur: ille omnium arbiter ac dispensator constitutus est a Patre. His de causis operae pretium est, sensus nostros in Christum transferre, ut in eo, quasi in speculo, gloriosos divinae gratiae thesauros, et immensam virtutis magnitudinem cer-

namus, quae nondum in nobis sunt conspicua. *Sedere fecit in dextera.* Hic locus aperte ostendit, si quis alius, quid significet Dei dextera: non locum scilicet aliquem, sed potestatem quam Pater Christo contulit, ut eius nomine coeli et terrae imperium administret: quare frustra de eo litigant quidam, quod Stephanus (Act. 7, 55.) viderit eum stantem, quem Paulus hic sedere scribit: neque enim hoc ad corporis collocationem pertinet, sed summam regnandi auctoritatem exprimit, qua praeditus est Christus. Hoc sonant Pauli verba: Super omnem principatum etc. Nam totum hoc complexum exegetice additum est, ad exprimendam dexterae significationem. Dicitur ergo Deus Pater Christum extulisse ad dexteram suam, quia consortem ipsum imperii sui fecerit, quia per ipsum omnem suam potestatem exerceat: similitudine a terrenis principibus sumpta, qui suos praefectos assidere sibi iubent, honoris causa. Quum autem dextera Dei coelum et terram impleat, sequitur, regnum Christi ubique diffusum esse, atque etiam virtutem. Unde perperam faciunt, qui ex sessione ad dexteram Dei conantur probare, Christum non nisi in coelo esse. Est quidem id verissimum, in coelo esse Christi humanitatem, non in terra: sed probatio illa non convenit. Nam quod mox sequitur, *in coelestibus*, non eo tendit, ut Dei dexteram coelo includat: sed ut sciamus Christum eo altitudinis evectum esse, ut in coelesti Dei gloria, in beata immortalitate, inter Angelos summum fastigium obtineat.

21. *Super omnem principatum.* Non dubium, quin his nominibus Angelos designet: qui sic ideo nuncupantur, quod Deus per ipsorum manum suam potestatem, virtutem, et dominationem exerceat. Solet enim, quatenus, quod sibi proprium est, creaturis communicat, ita suum illis nomen ascribere: qua ratione vocantur אלהים. Porro quemadmodum ex diversitate nominum colligimus diversos ordines: ita subtilius de illis inquirere, et numerum finire, et gradus statuere, non modo stultae est curiositatis, sed temeritatis etiam impiae ac periculosae. Cur autem non simpliciter nominavit Angelos? Respondeo, amplificandae Christi gloriae causa Paulum exaggerasse hos titulos, acsi diceret: Nihil est tam sublime aut excellens, quocunque nomine censeatur, quod non subiectum sit Christi maiestati. Vetus enim fuit illa superstitio, ac tam Gentibus quam Iudaeis communis, multa de Angelis comminisci, quae a Deo mentes et vero Mediatore abstraherent. Quare hoc ubique cavet Paulus, ne imaginarius ille Angelorum fulgor oculos hominum perstringat, et ita Christi splendorem obscuret: et tamen non potuit efficere sua diligentia, quin diaboli astus in hac parte praevaleret. Videmus enim, ut mundus, in Angelis perperam occupatus, a Christo discesserit. Necesse enim est ita accidere, ut inter ficticias de Angelis opiniones pura Christi cognitio evanescat. *Super omne nomen.* Hic Nomen pro amplitudine vel excellentia capitur, sicuti Nominari pro: Fama et laudibus celebrari. *Saeculi autem futuri* disertam facit mentionem, ut significet, non temporalem esse Christi excellentiam, sed aeternam: nec mundo contineri, sed florere etiam in Dei regno. Unde et Iesaias (9, 6.) illum nuncupat Patrem futuri saeculi. Summa, Omnes Angelorum et hominum glorias in ordinem cogit, ut Christi gloriae locum cedant: quo sola absque ullis impedimentis superemineat.

22. *Ipsum posuit caput.* Hoc est, ea conditione illum Ecclesiae caput praefecit, ut omnium dispensationem habeat. Significat autem non esse nudum honorem, quod caput Ecclesiae constitutus est: quia simul plena rerum omnium potestas et administratio illi sit commissa. Metaphora capitis hic ad eminentiam refertur. De nomine non libenter litigo: sed hodie idoli Romani adulatores sua improbitate nos ad id cogunt. Nam quum Christus solus vocatur caput, certe omnes tam Angeli quam homines in ordinem membrorum coguntur, ut qui excellit maxime supra alios, sit tamen unum ex membris sub communi capite: atqui nihil eos pudet Ecclesiam clamarere *ἐκείνου* futuram, nisi unum habeat, praeter Christum, in terris caput. Hoc vero foedissimum est sacrilegium, tam parum honoris Christo tribuere, ut mutila Ecclesia censeatur, si solus ipse obtineat honorem a Patre sibi collatum. Nos autem audiamus Apostolum pronuntiantem Ecclesiam esse corpus illius: quo significat indignos esse Ecclesiae communione, qui illi se submittere recusant: nam unitas Ecclesiae ab ipso uno pendet.

23. *Complementum eius.* Hic vero summus honor est Ecclesiae, quod se Filius Dei quodammodo imperfectum reputat, nisi nobis sit coniunctus. Quanta consolatio, dum audimus tunc demum suis omnibus partibus constare, et integrum velle haberi, dum nos secum habet: unde in priore ad Corinthios, dum similitudinem tractat humani corporis, sub uno Christi nomine totam Ecclesiam complectitur. Ne quis tamen ita accipiat, quasi aliquid desit Christo, si fuerit a nobis separatus: continuo Paulus addit, *ipsum omnia in omnibus implere.* Quod ergo vult impleri, et perfectus quodammodo esse in nobis, id non accidit ex defectu, vel inopia, quum omnia ipse perficiat tam in nobis quam in creaturis omnibus: ac eo maior apparet eius bonitas, quod ex nihilo nos esse facit, ut sit ipse quoque vicissim in nobis, ac vivat. Quanquam vocem Omnia restringere ad circumstantiam praesentis loci, non erit absurdum. Nam utcumque Christus omnia perficiat nutu virtuteque sua, tamen specialiter loquitur hic Paulus de spirituali Ecclesiae gubernatione. Nihil quidem impedit, quominus de universali mundi gubernatione accipias: sed probabile est, ad praesentem circumstantiam restringi.

CAP. II.

1. *Et vos quum essetis mortui delictis et peccatis vestris,* 2. *In quibus aliquando ambulastis secundum saeculum mundi huius, secundum principem potestatis aëris, spiritus scilicet, qui nunc operatur in filiis inobedientiae,* 3. *Inter quos nos quoque omnes aliquando conversati sumus in concupiscentiis carnis nostrae, facientes quae carni libebant, et menti: et eramus natura filii irae, sicut et caeteri.*

1. *Et vos quum essetis.* Epexergasia superiorum, hoc est expositio cum illustratione: nam quo melius Ephesiis accommodet generalem illam gratiae praedicationem, pristinum illis statum in me-

moriam reducit. Sunt autem duo membra huius applicationis: Vos quondam eratis perditī: nunc Deus vos sua gratia ab exitio liberavit. Sed dum in utroque membro exaggerando immoratur, hyperbato abscindit orationem. Caeterum utcunque verba nonnihil sint perplexa, sensus tamen clarus est: modo ad illas duas partes referamus quicquid dicit. Nunc de priore videamus. Dicit *mortuos fuisse*: et simul exprimit mortis causam: nempe *peccata*. Non intelligit solum fuisse in mortis periculo, sed realem mortem significat ac praesentem, qua iam erant oppressi. Nam quum spiritualis mors nihil aliud sit, quam alienatio animae a Deo, omnes mortui nascimur, et mortui vivimus, donec efficiamur vitae Christi participes: unde illud Ioannis (5, 28.), Iam venit hora, ut mortui audiant vocem Filii Dei, et qui audierint vivant. Papistae, qui in hoc toti incumbunt, ut quovis modo extenuent Dei gratiam, dicunt nos extra Christum esse semimortuos: atqui non frustra Dominus ipse et deinde Apostolus nos penitus excludunt a vita, quamdiu manemus in Adam: nec frustra regenerationem pronuntiant esse novam animae vitam, qua a mortuis resurgat. Fateor sane restare nobis aliquam vitam, dum adhuc a Christo sumus alieni: nam infidelitas non exstinguit omnem sensum, nec voluntatem, nec alias animae facultates. Sed quid hoc ad regnum Dei? quid ad beatam vitam, ubi quicquid sentimus ac volumus, mors est? Maneat ergo illud, coniunctionem animae nostrae cum Deo veram esse et unicam eius vitam: ac proinde extra Christum nos esse penitus mortuos, quia regnat in nobis peccatum, mortis materia.

2. *In quibus aliquando ambulastis.* Ab effectis vel fructibus evincit, peccatum in ipsis olim regnasse: neque enim vim peccati satis intelligunt homines, nisi quum emergit in externa opera. Quum addit, *secundum saeculum mundi huius*, mortem illam, cuius meminit, grassari in hominum natura significat, ut malum sit universale. Neque enim cursum mundi intelligit, qui a Deo est ordinatus, neque elementa, ut sunt coelum et terra, et aër: sed pravitatem, qua infecti sumus omnes, ut non sit vitium aliquibus peculiare, sed quod totum mundum occupat. *Secundum principem.* Ultra etiamnum progreditur, causam nostrae corruptionis hanc demonstrans, quod principatum in nos obtineat diabolus: quo nihil potuit, ad damnandum humanum genus, gravius dici. Quid enim nobis facit reliquum, qui nos diaboli mancipia esse pronuntiat, eiusque arbitrio subiacere, quamdiu extra Christi regnum vivimus? Merito itaque conditionem nostram horrere debemus, utcunque multis arrideat, vel saltem minus displiceat. Ubi nunc liberum arbitrium, moderamen rationis, et moralis virtus, de quibus tantopere garrunt Papistae? quid purum aut rectum invenient sub tyrannide diaboli? Verum prudenter sibi cavent, dum hanc Pauli doctrinam abominantur non secus ac summam haeresin. Ego autem dico, in his verbis nihil esse obscurum: universos mortales, qui secundum mundum, hoc est, carnis suae ingenio vivunt, sub Satanae regno militare. Porro singulari numero diabolus nuncupatur, usitato Scripturae more: nempe sicut filiis Dei unum est caput, ita et impiis, quia utrique suum corpus efficiunt. Ergo malorum omnium principatus uni attribuitur, ut fiat una impietatis massa. Quod diabolo potestatem in aëre assignat, de eo postea videbimus capite sexto. Hoc tantum in praesentia notabimus, ridiculum fuisse delirium, quod Manichaei ex hoc loco duo principia astruere conati sint, acsi

quicquam invito Deo Satan posset. Neque enim summum imperium concedit illi Paulus, quod unus Dei arbitrio non subsit, sed tyrannidem duntaxat, quam exerceat Dei permissu. Quid enim est aliud Satan, quam Dei carnifex, ut de hominum ingratitudine poenas sumat? idque sonant Pauli verba, quia dicit, eum esse efficacem in solis incredulis: nam ita eximit filios Dei ab eius potestate. Quod si ita est, sequitur ergo, Satanam nihil agere, nisi superiore nutu; non ipsum esse *αὐτοκράτορα*. Quancumque simul inde colligimus, nihil excusationis habere impios, eo quod Satanae impulsu scelera omnia perpetrent: qui fit enim, ut eius tyrannidi sint obnoxii, nisi quod Deo sunt rebelles? Quodsi non alii Satanae serviunt, nisi qui a Deo sunt emancipati, imo qui illius obsequium subire renunt: sibi culpam imputent, quod tam perniciosum habent dominum. *Filios inobedientiae* pro contumacibus posuit, more hebraico. Et certe infidelitas semper comitem habet inobedientiam: adeoque ipsa est fons et mater omnis pervicaciae.

3. *Inter quos nos quoque.* Ne videatur contumeliose exprobrare Ephesiis, quales fuerint, aut Iudaico supercilio Gentes deiicere, se quoque et sui similes illis aggregat: neque per hypocrisin hoc dicit, sed vera confessione dat gloriam Deo. Quancumque mirum videri queat, quod fatetur se ambulasse in concupiscentiis carnis, qui alibi iactat, tota vita se fuisse irreprehensibilem (Phil. 3, 6. I. Thess. 2, 10.). Respondeo, hoc esse omnibus commune, qui nondum Spiritu Christi sunt regenerati. Nam utcumque in speciem laudabilis sit quorundam vita, quia non erumpunt in conspectum hominum concupiscentiae: nihil tamen purum est nec incorruptum, extra fontem omnis puritatis. Notanda praeterea definitio, quid sit *ambulare secundum carnis concupiscentias*: facere scilicet quae carni libent ac menti, hoc est, vivere ad ingenii mentisque suae arbitrium: nam Caro hic ingenium, vel naturae, quam vocant, inclinationem significat. Additur nomen *δυνάμεων*, quae a mente proficiscuntur. Mens porro rationem, qualiscumque est in homine a natura, comprehendit: quare nomen Concupiscentiae non tantum ad inferiores appetitus, vel ad partem sensualem, quam vocant, pertinet, sed ad summum usque pertingit. *Et eramus natura filii irae.* Pronuntiat, universos sine exceptione sub reatu esse, donec per Christum liberentur, tam Iudaeos quam Gentiles, quemadmodum ad Galatas capite 2.: ut nulla sit iustitia, nulla salus, nulla denique excellentia extra Christum. Per *filios irae* simpliciter intellige perditos ac morte aeterna dignos. Ira enim iudicium Dei significat: ideo filii irae perinde valet atque coram Deo damnati. Tales fuisse Iudaeos, et quicumque in Ecclesia excelluerunt, Paulus hic docet: idque natura, id est, ipsa origine et ab utero matris. Locus est insignis adversus Pelagianos, et quicumque peccatum originale negant. Nam quod naturaliter inest omnibus, id certe est originale: naturaliter vero nos omnes damnationi obnoxios Paulus docet: ergo Peccatum in nobis haeret, quia Deus non damnat innocentes. Pelagiani cavillabantur, peccatum ab Adam in universum humanum genus propagatum esse, non origine, sed imitatione: sed Paulus nos cum peccato gigni testatur, quemadmodum serpentes suum venenum ex utero afferunt. Alii, dum vere peccatum esse negant, non minus repugnant Pauli verbis: nam ubi damnatio, illic certe peccatum esse oportet: quia Deus non innoxiiis hominibus, sed peccato irascitur. Nec mirum est,

pravitatem, quae nobis a parentibus est ingenita, peccatum coram Deo censi: quia semen, quod adhuc latet, ipse cernit ac iudicat. Una tamen quaestio hic occurrit, cur Paulus Iudaeos irae et maledictioni subiiciat, ut reliquos, quum tamen essent semen benedictum. Respondeo, naturam esse communem: Iudaeos tantum in hoc differre a Gentibus, quod Deus eos, promissionis gratia, ab exitio liberat: sed illud est superveniens remedium. Altera quaestio: Quum Deus sit auctor naturae, qui fiat ut sit extra culpam, si natura simus perdit. Respondeo, duplicem esse naturam: prior a Deo est condita, altera est illius corruptio. Haec igitur damnatio, cuius meminit Paulus, nequaquam a Deo manat, sed a depravata natura: quia nunc non nascimur, qualis initio creatus fuit Adam, sed ex degenerare et vitioso homine adulterinum semen.

4. Deus autem, qui dives est in misericordia propter multam suam dilectionem, qua nos dilexit, 5. Etiam quum essemus mortui peccatis, convivificavit cum Christo (Gratia estis salvati). 6. Et simul excitavit, et sedere fecit in coelestibus in Christo Iesu, 7. Ut demonstraret in saeculis supervenientibus exsuperantes divitias gratiae suae, in benignitate erga nos in Christo Iesu.

4. *Deus autem.* Sequitur iam secundum membrum, cuius summa est, Deum Ephesios ab exitio, cui prorsus addicti erant, liberasse: sed aliis verbis utitur. Deus, qui dives est in misericordia, inquit, vos cum Christo vivificavit. Significat non aliam esse vitam animae, quam quae a Christo nobis inspiratur: quare tunc incipimus vivere, quum in ipsum inserimur, ut fruamur communi vita. Unde colligimus, quid ante intellexerit per Mortem. Mors enim illa, et haec resurrectio, res sunt inter se oppositae. Hoc porro incomparabile beneficium est, vitae Filii Dei nos fieri participes, ut uno simul Spiritu vegetemur: ideoque hac in parte extollit Dei misericordiam, cuius divitias praedicans, liberaliter et magnifice fuisse effusam intelligit. Tametsi autem his verbis totam salutem nostram Dei misericordiae ascribit, expressius tamen continuo post causam in gratuita bonitate locat, ubi dicit, hoc factum esse propter multam dilectionem. Nam hac sola consideratione motum fuisse Deum, significat: quem admodum et Ioannes dicit, Non quia priores dilexerimus eum, sed ipse prior dilexit nos (I. Io. 4, 19.). Particula *etiam* habet emphasis, qualis est ad Romanos sexto capite.

5. *Gratia estis salvati.* Nescio, an quispiam alius hoc interpretaverit: quia tamen nihil habet a contextu alienum, libenter amplector, tanquam a Paulo scriptum. Et videmus, ut nunquam sibi in praedicanda gratiae amplitudine satisfaciatur: ideoque identidem pluribus verbis inculcat, nihil esse in salute nostra, quod non sit Deotribuendum. Certe qui ingratitude hominum rite expendet, non fastidiet hanc parenthesin quasi supervacuum.

6. *Et sedere fecit in coelestibus.* Quod de resurrectione hic meminit ac sessione in coelis, nondum quidem oculis cernitur: verum, quasi in praesenti possessione iam essemus, ea beneficia nobis col-

lata esse docet, quo magis status nostri conversionem attollat, dum ab Adam ad Christum traducimur: perinde scilicet acsi ex profundissimis inferis ad coelum nos transferri diceret. Et certe quamvis salus nostra in spe sit adhuc abscondita, quantum ad nos spectat: in Christo nihilominus beatam immortalitatem et gloriam possidemus. Ideo addit, *in Christo*, quia nondum haec, quae commemorat, in membris apparent, sed in solo capite: propter arcanam tamen unitatem ad membra certo pertinent. Alii vertunt, Per Christum: sed melius convenit, In Christo, propter illam, quam notavi, rationem. Et hinc colligi debet uberrima consolatio, quod in Christi persona certum pignus et primitias habemus eorum omnium, quae nobis desunt.

7. *Ut demonstraret.* Iterum repetit causam finalem, ut se Ephesii in assidua eius meditatione exercean: ac eo sint de salute sua certiores, quo iustiorum eius causam agnoscent, nempe ut glorificetur Deus. Addit etiam, Dominum voluisse omnibus saeculis consecrare tantae bonitatis memoriam, quo magis invisos reddat qui gratuitam Gentium vocationem impugnabant: nam rem omnibus saeculis memorabilem conabantur statim opprimere. Caeterum hinc admonemur, perpetua recordatione celebrandam esse misericordiam Dei, qua Patres nostros dignatus est in populum suum cooptare. Gentium enim vocatio mirabile est divinae bonitatis opus, quod filiis parentes et avi nepotibus tradere per manus debent, ut nunquam ex hominum animis silentio deleatur. *Divitias gratiae suae, in benignitate.* Nunc demonstrat vel repetitione confirmat, amorem illum, quo nos persecutus est Deus in Christo, ex misericordia oriri. Dicit enim: Ut patefaceret opulentiam gratiae suae. Quomodo? In benignitate erga nos, tanquam arborem scilicet in fructu. Non tantum igitur gratuitum Dei amorem fuisse affirmat, sed Deum quoque in eo exhibuisse opulentiam gratiae suae, neque eam vulgarem, sed eminentem. Notanda etiam repetitio nominis *Christi*: quia nihil gratiae, neque amoris a Deo sperari vult, nisi ipso intercedente.

8. Gratia enim estis salvati per fidem: idque non ex vobis: Dei donum est. 9. Non ex operibus: ne quis gloriatur. 10. Ipsius enim opus sumus, creati in Christo Iesu ad opera bona, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus.

8. *Gratia estis salvati.* Est quasi conclusio superiorum: ideo enim et de electione, et de vocatione gratuita disseruit, ut ad hanc summam perveniret, eos sola fide salutem consequutos esse. Primum ergo salutem Ephesiorum asserit Dei unius esse opus, et quidem gratuitum: eos vero hanc gratiam fide amplexos. Hinc enim considerandus est Deus: inde homines. Deum quicquam nobis debere negat: est igitur mera gratia, non merces aut retributio, quod salvat. Nunc quaeritur, quomodo salutem ex manu Dei sibi oblatam percipiant homines: respondet, fide: hinc concludit, nihil igitur hic esse nostrum. Nam si ex parte Dei est sola gratia, nos autem nihil praeter fidem afferimus, quae nos spoliatur omni laude: sequitur, non esse ex nobis. Nonne hoc modo et liberum arbitrium, et bonae

intentiones, et praeparationes ficticiae, et merita, et satisfactiones conticescant oportet? Nihil est enim horum, quod non partem laudis in salute hominum sibi vindicet: ita non esset in solidum laus gratiae, ut Paulus docet. Iam quum ex parte hominis solum recipiendae salutis modum in fide constituat, alia media reiecit, quibus niti solent homines. Fides porro hominem vacuum Deo adducit, ut Christi bonis impleatur. Ideoque addit, *non ex vobis*: ut, nihil sibi arrogantes, solum agnoscant Deum salutis suae auctorem. *Dei donum est.* Pro eo quod dixerat, salutem eorum esse ex gratia, nunc asserit esse donum Dei: pro eo quod dixerat, *Non ex vobis*, nunc dicit, *Non ex operibus.* Proinde videmus, ut nihil hominibus reliquum faciat in comparanda salute. Nam hic tribus verbis complectitur, quod tam longa disputatione agit in Epistola ad Romanos, item etiam ad Galatas: ex sola Dei misericordia provenire nobis iustitiam, offerri in Christo, idque per Evangelium: sola fide, citra operum meritum, percipi. Atque ex hoc loco promptum est, inane illud cavillum refutare, quo Papistae evadere conantur, Paulum de ceremoniis loqui, quum absque operibus iustificari nos docet. Certo enim certius est, non hic agi de una operum specie, sed totam hominis iustitiam, quae operibus constat, reieci: imo totum hominem, et quicquid a se habet. Notanda enim antithesis Dei et hominis, Gratiae et operum: cur opponeretur Deus homini, si de solis ceremoniis esset controversia? Itaque fateri coguntur Papistae, Paulum hic totam salutis nostrae gloriam Dei gratiae tribuere, sed aliud commentum excogitant, hoc ideo dici, quia Deus primam gratiam conferat. Atqui nimis sunt inepti, qui se ita expediri putant, quum Paulus hominem cum suis facultatibus excludat, non tantum a principio consequendae salutis, sed in totum ab ipsa salute. Bis autem stulti sunt, quod non animadvertunt hanc conclusionem: *Ne quis glorietur.* Locus enim semper manet humanae gloriae, quamdiu extra gratiam aliquid valent merita. Non stat igitur Pauli sententia, nisi solida laus uni Deo et eius misericordiae deferatur. Caeterum hunc locum male vulgo exponunt, quia *doni* vocabulum restringunt ad fidem solam: nam Paulus superiorem sententiam aliis verbis repetit. Non intelligit ergo fidem esse donum Dei, sed salutem donari nobis a Deo, aut Dei dono obtingere.

10. *Ipsiis enim opus.* A privatione contrarii probat quod dixit, nos gratia salvatos esse: siquidem nulla suppetere nobis opera, quibus salutem possimus mereri: quicquid enim bonorum operum habemus, id esse fructum regenerationis. Unde sequitur, opera ipsa esse partem gratiae. Quod dicit, nos esse opus Dei, non accipiendum est de communi creatione, qua fit ut homines nascamur: sed novas esse creaturas nos asserit, qui Spiritu Christi formati simus ad iustitiam, non propria virtute. Hoc in solos fideles competit, qui, quum ex Adam nati essent vitiosi et perversi, Christi gratia spiritualiter regenerantur, ut incipiant esse novi homines. Ergo quicquid est in nobis boni, opus est Dei supernaturale. Et expositio sequitur in contextu: nam ideo nos esse opus Dei adiungit, quia creati simus, non in Adam, sed in Christo: neque ad quamlibet vitam, sed ad bona opera. Quid iam restat libero arbitrio, si quaecunque a nobis proficiscuntur bona opera, accepta Spiritui Dei feruntur? Expendant pii lectores verba Apostoli: non dicit, adiuvari nos a Deo: non dicit, praeparari voluntatem, ut proprio Marte deinde currat: non dicit, facultatem nobis conferri bene volendi, ut nostrum sit

postea utrumvis eligere: quemadmodum garrere solent, qui extenuant Dei gratiam quoad possunt: sed docet, nos esse Dei opus, et quicquid est boni in nobis, esse eius creationem: quo significat, formari totum hominem eius manu, ut bonus sit. Non ergo facultas tantum benevolendi, aut nescio quae praeparatio, aut adminiculum, sed ipsa recta voluntas eius opus est: alioqui etiam non valeret Pauli argumentum. Intendit probare, hominem sibi nequaquam acquirere salutem, sed gratis a Deo consequi: probatio est, quod homo nihil sit, nisi Dei gratia. Quisquis ergo seorsum a Dei gratia aliquid vel minimum homini arrogat, tantundem illi concedit potestatis ad salutem acquirendam. *Creati ad bona opera.* Multum aberrant a Pauli mente, qui torquent hunc locum ad lacerandam fidei iustitiam. Quia pudet eos prorsus negare, fide nos iustificari, idque frustra a se fieri vident: confugiunt ad huiusmodi cuniculum, nos fide iustificari, quia initium iustitiae a fide sit, qua Dei gratiam recipimus: sed nos fieri iustos regeneratione, quia, renovati Christi Spiritu, ambulemus in bonis operibus. Ita fidem quasi ianuam faciunt, qua ingredimur in iustitiam: sed hanc nos operibus adipisci imaginantur, vel saltem iustitiam definiunt esse rectitudinem, ubi homo ad bene vivendum est reformatus. Non curo, quam vetus sit error: sed perperam faciunt, qui ad eius confirmationem testimonium ex hoc loco sumunt. Respicienda est Pauli intentio: dum ostendere vult, nos Deo nihil contulisse, unde nobis sit obnoxius, docet, ipsa etiam quae facimus bona opera, ab ipso provenire: unde sequitur, nihil nos esse, nisi mera eius liberalitate. Nunc dum isti inferunt, nos ergo dimidia ex parte iustificari operibus: quid hoc ad Pauli mentem? et quid ad causam quam tractat? Aliud enim est disputare, in quo iustitia consistat: aliud, quum docetur, eam non esse a nobis, rationem addere, Quia nihil habeamus in bonis operibus proprium, sed a Dei Spiritu formati simus ad bona omnia, idque per Christi gratiam. Nam Paulus quum iustitiae causam definit, in hoc praecipue cardine versatur, nunquam fore tranquillas conscientias, nisi in remissionem peccatorum recumbant. Hic nihil tale attingit, quia nihil aliud tractat, nisi totum, quod sumus, id nos esse Dei gratia. *Quae praeparavit Deus.* Hoc ne ad doctrinam Legis referas, quemadmodum Pelagiani, quasi intelligeret Paulus, Deum praecipere, quid iustum sit, et rectam vivendi regulam tradere: nam potius urget illud, quod docere coeperat, salutem a nobis non proficisci. Dicit igitur, bona opera, antequam nasceremur, a Deo esse praeparata: intelligens, non proprio Marte nos esse idoneos ad recte vivendum, sed quatenus aptamur Dei manu et formamur: quod si praecupavit Dei gratia, locum iactantiae nostrae abstulit. Quare diligenter notanda est vox *praeparationis*: quia ex ordine ipso demonstrat Paulus, nihil nobis, honorum operum respectu, a Deo deberi. Qui sic? deprompta enim sunt ex eius thesauro, in quo longe ante reposita fuerant: nam quos vocavit, eos iustificat et regenerat (Rom. 8, 30.).

11. Quamobrem memores estote, quod aliquando vos Gentes in carne, qui dicebamini Praeputium ab ea, quae vocatur Circumcisio, in carne manu facta: 12. Illo tempore

eratis absque Christo, alienati a republica Israelis, hospites tabularum Promissionis, spem non habentes, et sine Deo in mundo. 13. Nunc autem in Christo Iesu vos, qui quondam eratis procul, facti estis propinqui per Christi sanguinem.

11. *Quamobrem memores estote.* Semper ad hypothesin descendit, ut digito rem indicet, ac pressius urgeat: iubet enim iterum Ephesios recordari, quales fuerint ante vocationem. Haec consideratio illis ob oculos ponebat, quam nulla sibi esset superbiendi causa: postea ostendit modum reconciliationis, ut, solo Christo contenti, non putent aliis subsidiis se indigere. Haec primi membri summa est: Memineritis, quo tempore eratis incircumcisi, vos etiam a Christo, a spe salutis, ab Ecclesia et regno Dei fuisse alienos: ita ut nihil esset vobis cum Deo commercii. Secundi vero: Nunc in Christum insiti, simul Deo reconciliati estis. Quid valeret, ac in eorum animis efficeret eiusmodi recordatio, superius dictum est. *Gentes in carne.* Primum commemorat, ipsos caruisse populi Dei insignibus. Nam circumcisio symbolum erat, quo insigniebatur populus Dei, ut discerneretur ab aliis: praeputium autem profani hominis indicium erat. Quum ergo Deus Sacramenta gratis suis adiungere soleat, ex eo, quod Sacramento privati erant, colligit, neque gratiae ipsos fuisse participes. Non est quidem perpetuum argumentum, valet tamen, quantum ad ordinariam Dei dispensationem: unde illud (Gen. 3, 22, 23.), Eiciatur Adam, ne forte gustet de arbore vitae, ac vivat. Certe etiamsi totam arborem vorasset, non recuperasset tamen ex solo esu vitam: verum Dominus per signi privationem illi rem quoque auferbat. Ita hic Paulus praeputium obicit Ephesiis, tanquam pollutionis signum. Sanctificationis symbolum illis tollit, ut rem quoque significatam adimat. Falluntur ergo qui putant, haec omnia in contemptum externae circumcisionis dici. Quanquam simul fateor, adiectum esse epithetum: *in carne manu facta*, ut indicaret, esse duplicem circumcisionem, atque ita retunderet Iudaeorum gloriam, qui literali circumcisione frustra superbiunt: Ephesios autem omni scrupulo eximeret, quum eam habere se agnoscerent quae erat praecipua, imo quae erat tota externi signi veritas. Praeputium ergo in carne vocat, quia in corpore suo gestarent pollutionis suae signum: interea tamen subindicat, eis nihil nunc obesse praeputium, quia spiritualiter a Christo sint circumcisi. Potest hoc coniunctim legi, *In carne manu factu: vel divisim, ut carnalem vocet primum, deinde factam hominum manu.* Circumcisionem porro eiusmodi opponit Circumcisioni Spiritus, quae fit in corde, quam Coloss. 2, 11. appellat Circumcisionem Christi. *Ab ea quae vocatur.* Circumcisio posset hic esse nomen collectivum, pro ipsis Iudaeis, vel proprie accipi pro ipsa re: et tunc sensus esset, ideo nominatos fuisse Praeputium, quia carerent sacro symbolo, ad differentiam scilicet. Atque hic posterior sensus addito epitheto comprobatur: verum id ad summam argumenti parum facit.

12. *Eratis absque Christo.* Iam declarat, non tantum ab externa tessera, sed a rebus etiam omnibus extorres fuisse Ephesios,

quae ad salutem hominum et felicitatem sunt necessariae. Quia autem promissionum omnium et spei fundamentum est Christus, ideo primum alienos ab ipso fuisse dicit: qui autem Christum non habet, ei nihil restat, nisi exitium. Nam et politia Israelis in ipso fundata erat: quomodo enim, nisi in ipso solo, Dei populus in sancti corporis unitatem colligaretur? Idem et de *tabulis promissionis* sentiendum. Nam ex illo capite promissiones omnes dependent (Gen. 22, 18.): In semine tuo benedicentur omnes gentes: et sine illo fiunt irritae. Unde illud: Quaecumque sunt promissiones, in Christo esse Etiam et Amen (II. Cor. 1, 20.). Sublato porro salutis foedere nulla spes manet: *διαθήκης*, hic tabulas vertere placuit, quas vulgo instrumenta nominant. Sollemni enim ritu foedus suum pepigit Deus cum Abraham et posteris eius, ut esset perpetuo Deus illorum. Huius foederis confectae fuerunt tabulae per manum Moysi: quae depositae fuerunt in populo Israelitico instar peculiaris thesauri, ad Gentes autem non pertinebant. *Et sine Deo in mundo.* Atqui neque Ephesii, neque alii unquam Gentiles omni prorsus religione caruerunt: cur ergo vocantur a Paulo *ἄθεοι*, quum ille proprie sit *ἄθεος*, qui nullum Divinitatis sensum habet, et omne numen, quaecumque sit, ridet? Certe non solemus superstitiosos vocare *ἄθεούς*: sed qui nulla religione tanguntur, imo omnes potius extinctas cupiunt. Respondeo, Paulum sic merito loquutum esse, quia omnes de falsis diis opiniones pro nihilo ducebat: ut certe omnia idola, quum sint nihil inter pios, nihili fieri debent. Itaque quicunque verum Deum non colunt, utcunque varios habeant cultus, multisque ceremoniis se fatigent, sunt sine Deo: adorant enim quod nesciunt. Hoc diligenter observemus, non exprobrari *ἀθεϊσμόν* Ephesiis, qualiter olim Diagoras, et similes eiusmodi prebro notati fuerunt, sed hoc crimine damnari qui se religiosissimos putaverunt: quandoquidem in idolis figmentum est ac fallacia, non Divinitas. Iam superiora repete, et colligere promptum erit, extra Christum non esse nisi idola. Deum enim illis adimit, quos prius a Christo excluserat, et certe, ut Ioannes dicit, qui non habet Filium, non habet Patrem (II. Io. 1, 9.). Quare sciamus, omnes eos aberrare a vero Deo, qui viam hanc non tenent. Rogabit quispiam, an nemini ergo ex Gentibus se Deus unquam patefecerit. Respondeo, nullam inter Gentes fuisse Dei manifestationem absque Christo, nihilo magis quam inter Iudaeos. Neque enim hoc vel unius est saeculi, vel unius Gentis, quum dicit, Ego sum via (Io. 14, 6.): sed unum se esse pronuntiat, per quem ad Deum omnes perveniant.

13. *Nunc autem in Christo.* Vel subaudiendum est participium, ut sit sensus, Postquam in Christo estis recepti: vel particula quae sequitur, *per Christi sanguinem*, tantum erit expositio clarior. Utrivis modo accipias, sensus est, Ephesios, quum procul a Deo et salute abessent, sic conciliatos esse Deo per Christum, ut iam propinqui sint in eius sanguine: nam Christi sanguis dissidium illud sustulit, quod inter illos et Deum erat, fecitque ex hostibus filios.

14. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et interstitium maceriae solvens, inimicitias in carne sua:
 15. Legem mandatorum in decretis positam abolens, ut duos conderet in se ipso, in unum novum hominem, faciens pacem:

16. Ut reconciliaret ambos in uno corpore Deo per crucem, inimicitias in ipsa interimens.

Nunc ad Iudaeos quoque beneficium reconciliationis extendit, ac docet, omnes per unum Christum Deo coniungi. In quo falsam Iudaeorum confidentiam refutat, qui, sprete Christi gratia, sacrum Deo populum se esse iactabant, et hereditatem selectam. Nam si Christus est pax nostra, sequitur, a Deo dissidere omnes qui sunt extra eum. Pulcerrimus sane titulus Christi, quod sit pax inter Deum et homines: ne quis dubitet, Deum se habere propitium, si in Christo maneat. Nominatim dicit, *ex utrisque unum fecisse*. Necessaria erat haec partitio: omnem cum Gentibus communicationem sua praerogativa indignam putabant: ut tale supercilium illis retondat, dicit tam illos quam Gentes in unum corpus coaluisse. Nunc omnia simul collige, et hunc syllogismum conficies: Si Iudaei cum Deo pacem habere volunt, necesse est ut Christum habeant conciliatorem. Christus autem pax eorum aliter non erit, quam si ex ipsis et Gentibus unum corpus efficiat. Ergo Iudaeis nihil est cum Deo, nisi Gentes in societatem admittant.

14. *Interstitium maceriae*. Ut hunc locum intelligamus, duo sunt observanda: divisos fuisse Iudaeos a Gentibus ad certum tempus, Dei ordinatione, et ceremonias huius dissidii fuisse symbola, ut palam testatum foret. Nam Deus, praeteritis Gentibus, populum illum peculiarem sibi delegerat. Magnum divortium, quod alii sunt domestici Ecclesiae, alii autem extranei ab Ecclesia. Hoc est quod dicit Moses in Cantico (Deut. 32, 8.): Quum secerneret Altissimus Gentes, quum distribueret populos, posuit in Iacob funiculum suum. Vides fixos a Deo limites, quibus populum unum a reliquis discernat: inde inimicitia, cuius meminit hic Paulus. Segregantur enim alii ab aliis, dum, reiectis Gentibus, solos Iudaeos sibi cooptat Deus, et sanctificat, a communi humani generis pollutione ipsos liberando. Additae postea sunt ceremoniae, quae, tanquam parietes, Dei hereditatem includerent, ne omnibus pervia, aut aliis possessionibus permixta foret, adeoque Gentes a Dei regno arcerent. Nunc dicit Apostolus et sublatas esse inimicitias, et parietem dirutum. Nam Christus, beneficium adoptionis proferendo ultra Iudaeae terminos, effecit ut omnes nunc simus fratres. Ita impletum est vaticinium illud, Iapheth in tabernaculis Sem habitabit (Gen. 9, 27.). Iam clara sunt verba Pauli. Impediebat paries medius, ne Christus Gentes Iudaeis aggregaret: parietem ergo diruit. Postea ratio diruti parietis exprimitur, dissidii abolitio per Christi carnem: siquidem Filius Dei, communem omnibus naturam induendo, perfectam unitatem in corpore suo consecravit.

15. *Legem mandatorum in decretis*. Quod metaphorice per nomen *parietis* intellexerat, nunc planius exprimit, abolitas per Christum ceremonias fuisse dicens, in quibus erat discriminis professio. Nam circumcisio, sacrificia, ablutiones, certorum ciborum abstinencia, quid aliud erant quam sanctificationis symbola, quae Iudaeos admonerent, sortem suam a reliquis esse diversam, quemadmodum nunc alba crux et rubra Gallos a Burgundis discernit. Significat itaque Paulus, non tantum ascitas esse Gentes in communionem gratiae, ne quid amplius differrent a Iudaeis, sed insigne quoque dissidii fuisse

sublatum, quia abrogatae sint caeremoniae: quemadmodum si princeps unus dissidentes populos sub ditionem suam redigeret, non tantum animis vellet esse coniunctos, sed pristinae simultatis tesseras et insignia tolleret: quemadmodum obligatione remissa chirographum scinditur, qua similitudine in eodem argumento usus est Paulus ad Coloss. capite 2, 14. Quidam particulam *in decretis* coniungunt cum participio *abolens*, sed perperam. Nam de lege caeremoniali ita loqui solet: in qua Dominus non modo simplicem vivendi regulam praescribebat, sed alligabat etiam Iudaeos variis decretis. Unde colligere licet, Paulum nonnisi de lege caeremoniali hic tractare: quia lex moralis non interstitium est, quod nos a Iudaeis separet, quum doctrinam comprehendat non minus nobis quam Iudaeis communem. Caeterum ex hoc loco refelli etiam potest quorundam error, qui putant circumcisionem et alios veteres ritus hodie quoque manere quoad Iudaeos, etiamsi ab illis liberae sint Gentes. Hoc enim pacto maneret adhuc medius paries inter nos: quod falsum esse convincitur. *Ut duos conderet in se ipso.* Quum dicit, In se ipso, avertit ab hominum diversitate Ephesios, ne alibi quam in Christo unitatem quaerant. Utcunque ergo duo ante fuerint conditione inaequali, in Christo unus homo fiunt. Neque frustra addit, *in unum hominem novum*: significat enim (quod apertius alibi, Galat. 6, 15, docet) in Christo neque circumcisionem, neque praeputium valere quicquam, nullius pretii esse quaevis externa, sed novam creaturam primum et ultimum locum tenere: una ergo est regeneratio spiritualis quae nos coagmentat. Quodsi per Christum renovamur omnes, iam desinant sibi placere Iudaei in pristina sua conditione: sed patiantur Christum esse omnia tam in se quam in aliis, ut alibi habetur.

16. *Ut reconciliaret ambos.* Non tantum inter nos factam fuisse pacificationem asserit, sed cum Deo rediisse in gratiam: idque, ut Iudaeos significet non minus opus habere Mediatore quam Gentes. Nihil enim Lex, nihil caeremoniae, nihil Abrahae genus, nihil omnes praerogativae, quibus fuerant ornati, illis alioqui profuissent. Omnes enim peccatores: et remissio peccatorum nonnisi intercedente Christi gratia obtinetur. Repetit, *in uno corpore*, ut sciant Iudaei, se ita demum placere Deo, si cum Gentibus unitatem colant. *Per crucem.* Ideo addit nomen *crucis*, ut sacrificium, expiationis notaret: nam quum inter Deum et nos peccatum odii sit causa, nonnisi illo abolito grati unquam Deo erimus. Deletum est igitur morte Christi, in qua se Patri obtulit hostiam expiaticem: quanquam hac etiam de causa mentionem crucis facit, quoniam per eam abrogatae sunt omnes caeremoniae. Unde sequitur, *perimens in ipsa inimicitias*: nam procul dubio ad crucem referri debet. Cuius tamen particulae duplex potest esse sensus: vel quod Christus, morte sua Patrem nobis placando, iram eius abstulerit, vel quod Iudaeos pariter et Gentes redimendo, reduxerit in unum gregem. Secundus mihi videtur probabilior: quia convenit cum superiore membro, *Inimicitias abolens in carne sua.*

17. Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui eratis procul, et pacem iis qui propinqui erant: 18. Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad Patrem. 19. Ergo non amplius estis hospites et inquilini: sed cives

sanctorum et domestici Dei, 20. Superaedificati fundamento Apostolorum et Prophetarum, cuius lapis summus angularis est ipse Christus. 21. In quo totum aedificium coagmentatum, crescit in templum sanctum in Domino: 22. In quo et vos coaedificamini in habitaculum Dei in Spiritu.

Nihil prodesset illud totum, quod docuit de reconciliatione per Christum facta, nisi per Evangelium publicaretur. Ideo subiungit, fructum huius pacis nunc oblatum esse tam Iudaeis quam Gentibus: unde sequitur, non solis Iudaeis sed etiam Gentibus Christum venisse in salutem. Nam Evangelii praedicatio, quae promiscue utrisque destinata est, certum est eius rei testimonium. Eundem ordinem tenet in II. ad Cor. cap. 5, 20. 21. Eum, qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit. Deinde, et deposuit apud nos ministerium reconciliationis: itaque Christi nomine legatione fungimur. Primum salutis materia proponitur in Christi morte: postea describitur modus, quo se nobis ac mortis suae beneficium Christus communicat. Sed hic Paulus in circumstantiam hanc proprie incumbit, ut Gentes Iudaeis coniungat in regno Dei. Ergo sicuti prius utrisque fecit Christum communem, ita etiam nunc in Evangelio socios facit, significans, Iudaeos quoque, utcunque Legem haberent, simul opus habuisse Evangelio, et Deum Gentes aequali gratia dignatum esse: quos ergo aequa gratiae participatione Deus inter se coniunxit, homo ne separet. Voces *procul* et *prope* non ad loci distantiam referuntur, sed Iudaeos Deo propinquos facit ratione foederis, Gentes vero remotas, quae a regno Dei exsulabant, quamdiu nullam habebant salutis promissionem.

17. *Evangelizavit pacem.* Non ipse quidem ore proprio, sed per Apostolos. Oportuit enim Christum a mortuis resurgere, antequam Gentes in communicationem gratiae vocaret. Unde illud, non sum missus nisi ad oves, quae perierant domus Israel (Matth. 15, 24.): quin etiam Apostolis prohibet, dum adhuc est in mundo, ne primam suam legationem ad Gentes perferant (Matth. 10, 5.). Ergo per Apostolos suos, tanquam per tubas, Evangelium Gentibus promulgavit: itaque quod non eius tantum nomine ac mandato factum est a discipulis, sed quasi in eius persona, merito ei soli tribuitur. Sic enim loquimur, tanquam ipso Christo per nos exhortante: et sane perquam infirma esset Evangelii fides, si in homines tantum respiceremus, sed inde tota auctoritas, quod homines agnoscimus esse Dei organa, et Christum per os eorum nobis loquentem audimus. Observa etiam, Evangelium esse pacis nuntium, quo Deus se nobis propitium testatur, paternamque suam dilectionem nobis defert. Quare, sublato Evangelio, bellum et inimicitiae inter Deum et homines manent: sicuti rursum hic proprius est Evangelii effectus, pacificare conscientias, et tranquillas reddere, quas alioqui misera inquietudine torqueri necesse est.

18. *Quoniam per ipsum ambo accessum habemus.* Probatio est ab effectu, et simul pacis declaratio, quia patet nobis ad Deum accessus: nam impii, dum altum somnum dormiunt, se interdum deludunt vana pacis opinione, sed tunc quiescunt demum, quum inducta

sibi divini iudicii oblivione quam longissime ab eo recedunt. Quare non abs re Paulus definitionem hanc Evangelicae pacis addidit, ut sciamus non esse sitam in stupore conscientiae, in falsa confidentia, in superbo fastu, in miseriae propriae ignorantia: sed in serena tranquillitate, quae Dei conspectum appetat tanquam amabilem, potius quam reformidet. Christus autem est qui ianuam nobis reserat, imo ipse est ianua. Porro quum haec ianua bifores habeat valvas, ac proinde tam Gentibus quam Iudaeis sit aperta, sequitur, Deum utrisque esse expositum ad exhibendam paternam caritatem. Addit, *in uno spiritu*, quo directore et duce ad Christum quoque accedimus, et per quem clamamus, Abba, Pater (Rom. 8, 15.): nam inde accedendi fiducia. Varia fuerunt media apud Iudaeos, quibus ad Deum accederent: nunc unicum est omnibus, nempe regi Christi spiritu.

19. *Ergo non amplius estis.* Alludit ad id quod dixerat, quondam fuisse Ephesios foederis hospites: nam eos nunc solos alloquitur, perinde acsi diceret, Mutata est vestra conditio. Deus enim ex inquilinis vos fecit Ecclesiae suae cives. Honorem vero istum, quo dignatus eos Deus fuerat, pluribus verbis extollit. *Cives sanctorum* appellat: secundo Deo domesticos: postremo lapides coaptatos in structuram templi Dei. Prima appellatio sumpta est a similitudine, quae tam frequenter occurrit in Scripturis, ubi Ecclesia civitati comparatur. Magna dignatio, qui profani ante, et omni piorum consortio indigni erant, nunc ius habere eiusdem civitatis cum Abraham, sanctis omnibus Patriarchis, Prophetis, et Regibus, imo cum ipsis Angelis: altera tamen non minor, quod Deus in familiam suam eos cooptavit. Ecclesia enim, domus Dei.

20. *Superaedificati.* Tertia dignatio, in qua etiam exprimitur, qualiter et domestici Dei et cives sanctorum facti sint Ephesii, fiantque reliqui omnes: nempe si fundati sint in Apostolorum et Prophetarum doctrina. Unde etiam de vera aut falsa Ecclesia iudicium facere licet: quod imprimis necessarium est. Nam quum nulla sit magis periculosa hallucinatio: lapsus tamen est valde proclivis. Nulli fere audacius Ecclesiae nomine se iactant, quam qui inanem eius titulum mentiuntur: quod hodie videre est. Atque ne erremus, hic nobis a Paulo indicatur verae Ecclesiae nota. Quin *fundamentum* hic pro Doctrina sumatur, minimè dubium est: neque enim Patriarchas nominat, aut pios Reges, sed eos solos qui officium habebant docendi, et quos Ecclesiae suae aedificationi Deus praefecerat. Itaque docet Paulus, fidem Ecclesiae in hac doctrina debere esse fundatam. Quid ergo de iis sentiendum, qui solis hominum figmentis nituntur et interea nos defectionis accusant, quia puram Dei doctrinam amplectamur? Sed notanda foundationis ratio: nam proprie unicum fundamentum est Christus, quia unus totam Ecclesiam sustinet, unus est fidei regula et mensura, sed in Christo fundatur Ecclesia per doctrinae praedicationem: unde Prophetiae et Apostoli vocantur architecti. Perinde ergo est acsi diceret Paulus, Prophetis et Apostolis nihil aliud fuisse propositum, nisi ut in Christo Ecclesiam fundarent. Hoc verum esse comperiemus, si initium fiat a Mose. Nam ipse Christus est finis Legis: idem Evangelii summa. Meminerimus ergo, non alibi acquiescendum nobis esse, si velimus inter fideles censerī: si in Scripturis sacris velimus rite proficere, ad eum dirigenda esse omnia. Similiter admonemur, ubi quaerendum sit verbum Dei: apud Prophetas scilicet et Apostolos. Atque ut discamus eos inter se con-

iungere, ostenditur inter utrosque consensus: quod habeant commune fundamentum, et communiter in extruendo Dei templo laborent. Neque enim ideo supervacua Prophetarum doctrina, quod doctores habemus Apostolos: sed unum atque idem agunt utrique. Hoc ideo dico, quod sicut olim Marcionitae Prophetas ex praesenti loco expunxerant: ita hodie fanatici spiritus Marcionitis similes Legem et Prophetas nihil ad nos pertinere clamitant, quod Evangelium finem omnibus imposuerit. Atqui Spiritus sanctus ubique se ita loquutum esse per os Prophetarum testatur, ut velit in illorum scriptis audiri. Atque hoc ad asserendam fidei nostrae auctoritatem non parum facit: quod videmus, omnes Dei servos ab initio ad finem usque tam bene sibi constare, ut symphonia ipsa clare demonstret, Deum unum esse qui in omnibus loquitur. Proinde religionis nostrae exordium a creatione mundi petendum est: quo fit ut de antiquitate frustra gloriantur tam Papistae quam Turcae, alique omnes sectarii, qui nihil sunt quam verae puraeque religionis spurii. *Lapis summus angularis.* Adeo sunt impudentes, qui hoc honoris transferunt ad Petrum, ut asserant fundatam in eo fuisse Ecclesiam, ut hoc quoque testimonio abutantur in praetextum erroris sui: quia obiectant Christum vocari primum lapidem, aliorum respectu, ideoque plures esse lapides quibus fulciatur Ecclesia. Sed facilis est solutio: variis enim metaphoris utuntur Apostoli pro locorum circumstantia, in eundem tamen sensum. Firmum illud manet, non posse aliud fundamentum poni (I. Cor. 3, 11.): ergo hic non significat angulum, duntaxat unum, aut partem fundamenti esse Christum, quia secum pugnaret. Quid igitur? vult in unam spirituales structuram Iudaeos et Gentes aptare: erant autem quasi duo parietes diversi. Christum proinde medium in angulo collocat, qui utrosque coadunet: haec ratio est metaphorae. Continuo tamen post satis declarat, se Christum minime ad unam aliquam partem aedificii restringere, quum dicit, *totum in ipso coagmentari*: quod si verum est, ubi erit Petrus? Quin etiam ad Corinthios, dum fundamentum vocat, non intelligit, in eo inchoari Ecclesiam, in aliis perfici: sed quia aliorum ministerium cum suo comparat (debuerat autem ipse fundare Ecclesiam Corinthiorum, successoribus peragendi aedificii partes relinquere), ideo hanc divisionem ponit. Quantum ad praesentem locum spectat, docet, omnes, qui sunt in Christo coagmentati, esse Dei templum. Primum requiritur coaptatio, ut se invicem complectantur fideles, et se alii aliis mutua communicatione accommodent: alioqui non aedificium esset, sed confusa moles. Sed praecipua symmetria in fidei unitate consistit: deinde sequitur profectus, vel incrementum. Quicumque non ita sunt fide et caritate uniti, ut in Christo proficiant, profanam habent aedificationem, cui nihil est cum templo Dei commune.

21. *Crescit in templum etc.* Alibi singuli fideles vocantur templa (II. Cor. 6, 16.), hic autem ex omnibus dicit constare templum Dei: utrumque et vere et apposite dicitur. Nam ita in unoquoque nostrum Deus habitat, ut velit nos omnes sancta unitate simul complecti, et hoc modo unum ex multis efficere. Ergo qui seorsum templum est, aliis aggregatus, fit lapis templi: quod ad commendandam unitatem dicitur.

22. *In quo et vos coaedificamini.* Graeca terminatio ambigua est, sicuti latina: nam imperativo modo et indicativo peraeque convenit, et utrumque contextus admittit. Mihi tamen imperativus

magis placet. Ephesios enim, meo iudicio, hortatur, ut crescant in fide Christi magis ac magis, postquam in ea semel fuerunt fundati: atque ita pars sint novi templi, quod tunc Deo passim per Evangelium in totò mundo extruebatur. Nomen *Spiritus* iterum repetit, duplici de causa: primum ut admoneat, nihil valere humanas omnes virtutes, nisi Spiritus Dei operetur: deinde ut spirituales modum externis omnibus et Iudaicis mediis opponat.

CAP. III.

1. *Huius rei gratia* ego Paulus, vinctus Iesu Christi, pro vobis Gentibus legatione fungor: 2. Siquidem audistis dispensationem gratiae Dei, mihi erga vos datae, 3. Quod per revelationem mihi patefecerit arcanum, quemadmodum scripsi paulo ante. 4. Ad quod potestis attendentes intelligere cognitionem meam in mysterio Christi, 5. Quod aliis saeculis non innotuit filiis hominum, quemadmodum nunc revelatum est sanctis Apostolis eius et Prophetis per Spiritum, 6. Gentes esse coheredes, et concorporeas, et consortes promissionis eius in Christo per Evangelium.

1. *Huius rei gratia.* Non dubium, quin Pauli vincula, quae in confirmationem Apostolatus eius valere debebant, in contrariam partem traherent adversarii. Ergo nunc indicat Ephesiis, suis vinculis eorum vocationem comprobare et asseri: neque enim alia de causa captus fuerat, nisi quod Gentibus publicaverat Evangelium. Quum igitur forti et constanti animo staret, non parva inde confirmatio accedebat Gentibus, quod serio functus esset suo munere. Verum quo plus auctoritatis sibi conciliet, magnifice loquitur de suo carcere, quum se dicit *legatione fungi*. Erat quidem haec ridicula iactantia coram mundo et impiis, sed apud pios gravitatis et fidei plena. Nam Christi gloria non tantum vinculorum ignominiam delet, sed etiam quod probrosum alioqui erat, reddit imprimis gloriosum. Si simpliciter dixisset, ego sum vinctus, tunc nomen legationis locum non haberet. Non enim hic honor vinculis debetur, quae ut plurimum maleficiorum et scelerum sunt signa: sed qui vinctus est Iesu Christi, illius catenae ipsa regum diademata et sceptrum, nedum legatorum insignia, dignitate superant: non quia id appareat in hominum conspectu, sed nostrum est, causam aestimare. Et tantum reverentiae apud nos habere debet Christi nomen, ut, quae existimantur ab hominibus summa probra, nobis sint summa decora. Commendat autem Paulus Ephesiis persecutionem quam sustinebat, quum dicit, eam se pro Gentibus sustinere. Id autem plurimum valebat movendis eorum animis, quum audirent, salutis suae causa, in molestia et periculis eum esse.

2. *Siquidem audistis.* Credibile est, quum ageret Ephesi, eum tacuisse de his rebus, quia etiam nulla necessitas postulabat: nondum enim illic de Gentium vocatione mota erat controversia. Nam si

habitus fuisset sermo, reduceret illis in memoriam: quod non facit, sed tantum de fama communi et Epistola sua meminit. Et certe non ultro ingerebat supervacuas disceptationes, sed coactus adversariorum improbitate, quum opus erat, suscipiebat ministerii sui defensionem. *Dispensatio* hic accipitur pro mandato, vel ordinatione divina, vel pro commissione, ut vulgo appellant.

3. *Quod per revelationem.* Ne quid temere in suo Apostolatu tentasse videatur, ac nunc temeritatis suae poenas luere, ideo tam diligenter Deum gestorum suorum allegat auctorem: et quoniam rei novitate fiebat ut paucos haberet suffragatores, ideo vocat *arcanum*. Hoc igitur nomine removet invidiam, quae inde oriri poterat, quod vulgo non placebat eius factum. Atque in ea re non tam habet sui rationem, quam Ephesiis consulit: quorum magnopere referebat, certiores fieri, certo Dei decreto se vocatos fuisse Pauli ministerio. Ita nomen Arcani perversis mundi iudiciis et opinionibus, quae tunc vulgo praevalebant, opponit, ne protinus suspectum sit quod minus est notum. Porro arcanum sibi patefactum esse dicit revelatione: in quo se a fanaticis hominibus disiungit, qui Deo et Spiritui sancto ascribunt quicquid somniaverint. Iactant quidem etiam pseudo-prophetæ revelationes, sed mentiuntur: Paulo autem constabat revelationis suae veritas, et aliis etiam demonstrare poterat, et certe quasi de re probe testata loquitur. *Scripti paulo ante.* Vel hic memoria repetit quod iam secundo capite attigerat, vel de altera Epistola loquitur: quod fere omnium consensu receptum est. Si prior expositio placeat, optime convenit, scripsisse eum paucis, quia hoc argumentum quasi in transcurso delibaverat: sed quia posterior magis, ut dixi, obtinuit, eam in versione sequutus sum. Itaque particulam ἐν ὀλίγῳ, quam Erasmus *paucis* transtulit, ad tempus referre visum est. Nam hoc modo subesset tacita comparatio inter hanc scriptionem et illam superiorem: atqui minime quadraret, brevitatem notari, ubi non potuit magis concise restringere, quam hic obiter attingit, sermonem. Exiguum vero tempus designans, videtur appellare, data opera, recentem eorum memoriam: etsi de hac re non contendo. Plus est difficultatis in proximo membro, quod sequitur, πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι etc. Vertit Erasmus: Ex quibus potestis legentes intelligere. Sed non patitur syntaxis graeca, meo iudicio, ut ἀναγινώσκων τι pro Legere sumatur. Proinde lectoribus considerandum relinquo, an non aptior sit sensus, ad quod potestis attendentes [vel agnoscentes] intelligere: atque ita Participium cum praepositione πρὸς contextetur. Si tamen seorsum et absolute accipias ἀναγινώσκοντες, sensus utcunque constabit sic, Legendo potestis secundum id, quod scripsi, intelligere: ut ita πρὸς ὃ tantundem valeat atque καθ' ὃ, atque hic coniecturas posui ut in re dubia. Caeterum si recipimus quod omnibus fere probatur, Apostolum ante scripsisse Ephesiis, epistola haec non sola nobis periit. Nec tamen est quod obganniant impii, mutilam esse Scripturae doctrinam, vel minus absolutam aliqua ex parte. Si Pauli sollicitudo rite a nobis reputetur, si vigilantia et assiduitas, si zelus et studii fervor, si humanitas in iuvandis fratribus, ac promptitudo: facile erit inde conicere, quam multas scripserit epistolas huc et illuc, tam publice quam privatim. Verum quas Dominus necessarias esse providebat Ecclesiae suae, eas sua providentia aeternae memoriae consecravit. Sciamus ergo, nobis sufficere quod relictum est, nec fortuito accidissee, quod

tam pauca exstant: sed mirabili Dei consilio, quaecunque est hoc quod habemus, Scripturae corpus fuisse attemperatum.

4. *Cognitionem meam in mysterio.* Ex hac tam frequenti repetitione colligere licet, quam necessaria res sit vocationis certitudo, tam in populo quam ministris. Paulus tamen alios magis quam se respicit. Passim quidem male audiebat, quod promiscuum faceret Evangelium Iudaeis et Gentibus: sed non tam erat sollicitus sua causa, quam quod videbat concuti multorum fideri, quum de eius Apostolatu, improborum calumniis turbati, dubitare inciperent: ideo toties ad suam de voluntate mandatoque Dei notitiam revocat Ephesios. Quod autem prius simpliciter vocaverat arcanum, nunc vocat *mysterium Christi*, significat debuisse occultum latere, donec patefieret eius adventu: quemadmodum Christi vocari possunt vaticinia, quaecunque ad eius regnum pertinent. Primum autem notanda est expositio Arcani: deinde considerabimus, cur dicat ignotum fuisse omnibus saeculis. Arcanum hoc fuisse dicit, quod Gentes in promissionis societatem venire debuerint et ita fieri vitae participes in Christo, idque per Evangelium. Aliae sunt rationes huius appellationis, quum Evangelio tribuitur: sed quae praesenti loco non convenient. Gentium itaque vocatio arcanum Christi erat: hoc est, implendum sub regno Christi. Sed cur negat fuisse cognitam, quum tot vaticiniis praedicta foret? Nam passim asserunt Prophetae, venturos ex toto orbe populos, ut Deum adorent: erigendum esse tam in Assyria quam in Aegypto altare, et omnes pariter loquuturos lingua Canaan (Is. 19, 18. 19.): quibus verbis significant cultum Dei veri, et eandem fidei confessionem ubique propagandam. Regnum Christi extendunt ab Oriente in Occidentem, et omnes terrae populos illi subiiciunt. Videmus quoque, ut Apostoli multis locis testimonia ad eam rem citent: neque id ex posterioribus solum Prophetis, sed etiam ex Mose. Qui potuit igitur esse absconditum, quod tot praeconum voce promulgatum fuerat? quid, quod sine exceptione Paulus omnes a notitia excludit? dicemusne, Prophetas de rebus sibi ignotis loquutos, et sonum edidisse absque intelligentia? Respondeo, non sic accipienda esse Pauli verba, quasi de his rebus nulla prorsus cognitio fuerit. Semper enim in populo aliqui fuerunt, qui Dei gratiam agnoscerent adventu Messiae in toto mundo publicandam, et generis humani instaurationem sperarent. Ipsi vero Prophetae ex certa revelatione vaticinabantur, sed interea nec tempus, nec ratio illis constabat. Gentibus sciebant aliquando communicandam esse Dei gratiam: sed quando, quomodo, aut quibus mediis, id vero totum eos latebat. Eiusmodi ignorantiae insigne fuit specimen in Apostolis: non tantum de ea re edocti erant Prophetarum vaticiniis, sed audierant claram Magistri vocem, Adhuc alias oves habeo, quae non sunt de hoc ovili: illas quoque oportet aggregari, ut fiat unum ovile et unus Pastor (Io. 10, 16.): rei tamen novitas eos impediabat, quominus plane caperent. Quin etiam, accepto illo mandato, Ite, praedicate omni creaturae (Marc. 16, 15.), item, Eritis mihi testes ■ Samaria usque ad ultimas nationes (Act. 1, 8.), Gentium vocationem deinde horrent ac refugiant, non secus ac portentum: modus enim illis erat incognitus. Priusquam in rem praesentem ventum esset, obscura tantum et confusa apprehensione excipiebant Christi verba: habebant enim in ceremoniis tanquam velum aliquod, oculis suis oppositum. Unde nihil est absurdi, si mysterium hoc vocet Paulus, et

absconditum fuisse dicat: quia ceremoniarum abrogatio, quae aditus erat, nesciebatur.

5. *Nunc autem revelatum.* Ne arrogantiae imputaretur, quod se scire iactabat, quae ignoraverant omnes Patriarchae, Prophetae et et sancti Reges: primum communem aliis secum esse notitiam hanc admonet, ac praecipuos Ecclesiae doctores sibi socios facit: deinde refert hoc acceptum Spiritui sancto, cuius in potestate est, quantum cuique voluerit, impertiri. Neque enim alia est sciendi mensura, nisi quam nobis ipse terminat. Tribus vocabulis exprimit, Gentes in Dei populum fuisse cooptatas, ut melius ostendat, qua conditione debuerit hoc fieri, nempe dum indifferenter aequantur Iudaeis, ut unum corpus efficiant: ac ne rei novitas quempiam offendat, dicit hoc fieri oportuisse per Evangelium, cuius certe tunc nova erat et prius inaudita praedicatio: quam tamen e coelo esse, confessum erat inter omnes pios. Quid igitur mirum, si Deus, orbem renovando, insolitam rationem teneat?

7. Cuius factus sum minister, secundum donum gratiae Dei, quod mihi datum est secundum efficaciam potentiae eius.

8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec, ut evangelizem in Gentibus impervestigabiles divitias Christi:

9. Et omnibus conspicuum faciam, quae sit communio mysterii, quod absconditum fuit a saeculis in Deo, qui omnia creavit per Iesum Christum:

10. Ut nunc patefieret principatibus et potestatibus in coelestibus per Ecclesiam varie multiplex sapientia Dei,

11. Secundum propositum aeternum, quod statuit in Christo Iesu, Domino nostro,

12. Per quem habemus audaciam, et aditum in fiducia, per fidem eius.

13. Quare peto, ne deficiatis in afflictionibus meis pro vobis, quae est gloria vestra.

7. *Cuius factus sum minister.* Quia Evangelium instrumentum esse docuerat communicandae Gentibus gratiae, nunc sibi munus hoc fuisse mandatum adiungit: atque ita personae suae accommodat quod de re dixerat. Ne tamen sibi videatur plus tribuere quam oportet, primo donum esse praedicat gratiae Dei: deinde in hoc dono praedicat Dei potentiam, acsi diceret: Nolite respicere, quid sim meritis, quia Dominus ultro mihi sua liberalitate hoc contulit, ut sim Apostolus Gentium, non mea dignitate, sed eius gratia. Nolite etiam respicere, qualis fuerim: nam Domini est, homines nihili extollere. Haec est potentiae eius efficacia, ex nihilo grande aliquid efficere.

8. *Mihi omnium sanctorum.* Se ac sua omnia, quantum potest, extenuat, ut Dei gratiam altius evehat, et simul hac confessione praeyeniat adversarios in obiectionibus, quas contra afferre poterant: Quisnam hic est, ut reliquis omnibus Deus ipsum praetulerit? quibus dotibus alios excellebat, ut prae omnibus delectus fuerit? Tollit ergo omnem dignitatis et virtutum comparisonem, dum se minimum omnium fuisse fatetur. Neque vero simulate loquitur, quum ita se de-

iicit, quemadmodum plerique fictam humilitatem prae se ferunt, quum intus in animis turgeant: et verbo se minimos fatentur, quum tamen summi haberi velint, seque summo honore dignos putent. Ex animo Paulus suam parvitatem agnoscit: imo alibi longe deiecius de se loquitur, Indignus qui vocer Apostolus, priore ad Cor. 15, 9. Item, quum se ex peccatoribus primum facit, I. ad Tim. 1, 15. Verum observemus, dum se facit omnium abiectissimum, eum reputare, qualis sit ex se ipso, et seorsum a gratia Dei: acsi diceret, suam vilitatem non fuisse impedimento, quominus, aliis praeteritis, designaretur Gentium Apostolus. Nam quum sibi datum fuisse dicit, peculiare donum significat: quia comparative loquitur, non quod solus ad hoc munus obeundum fuerit electus, sed quia inter Gentium doctores primas tenebat: quo iure etiam alibi hunc titulum quasi peculiarem usurpat (I. Tim. 2, 7.). Per *impervestigabiles Christi divitias* intelligit immensos et incredibiles gratiae thesauros, quibus Gentes Deus praeter spem repente dignatus fuerat: quo admonet, quam cupide Evangelium amplecti, quantoque in pretio habere Ephesii debeant: de quo diximus in Epistola ad Galatas cap. 2, 15. Et certe ut communem habebat Apostolatus functionem cum reliquis, ita proprius hic erat eius honos, Gentibus destinatum esse Apostolum. *Quae sit communio mysterii.* Communionem appellat promulgationem: quum scilicet Deus homines consilii sui, quod ante occultum habuerat, vult fieri participes. Et utitur apta similitudine, quum dicit, *πορτοῦ πύρας*, quasi plena luce affulgeat Dei gratia in suo Apostolatu. *Quod absconditum fuit in Deo.* Vitat odium novitatis, sicuti iam prius. Nominatim autem in Deo fuisse absconditum pronuntiat, ut occurrat hominum temeritati, qui indignum esse putant, quicquam a se ignorari: quasi vero non sit in arbitrio Dei, recondita penes se habere sua consilia, donec ea communicare velit hominibus. Quae vero ista est arrogantia, imo insania, non concedere Deo, ut plus sapiat quam nos? Quare meminerimus, reprimendam esse nostram audaciam, quoties immensa divinae praescientiae altitudo nobis proponitur. Huc pertinet, quod divitias Christi vocavit impervestigabiles, significans materiam esse reverentia et admiratione dignam, quamvis sensu nostro non apprehendatur. *Qui omnia creavit per Christum.* Non tam de prima creatione interpretari libet, quam de instauratione spirituali. Tametsi enim verum est illud, verbo Dei creata esse omnia, quemadmodum tot locis habetur: circumstantia tamen loci postulat, ut de renovatione intelligamus, quae continetur in beneficio redemptionis. Nisi forte quis argumentum ducere malit a creatione ad renovationem, hoc sensu, Per Christum Deum Pater creavit omnia: non igitur mirum, si nunc Gentes omnes, ipso Mediatore, in integrum restituat, quae expositio mihi non displicet. Simili argumento utitur II. Cor. cap. 4, 6.: Deus qui iussit ex tenebris lucem splendescere, idem est qui illuxit cordibus vestris. Colligit enim ex mundi creatione, officium esse Dei, illuminare tenebras: sed quod illic visibile fuit, transfert ad Spiritum, ubi agitur de regno Christi.

10. *Patefieret principatibus.* De Angelis hoc dici, quidam absurdum esse putant: propterea quod in splendore vultus Dei plus cernunt, quam ut talis ignorantia illis conveniat. Referunt ergo ad diabolos, sed inconsiderate: quid enim egregium de Evangelio praedicaret Apostolus, aut de Gentium vocatione, si nunc primum diabolis innotuisse diceret? Atqui certum est, huc ipsum incumbere,

ut Dei misericordiam erga Gentes, et simul Evangelii dignitatem, quam potest maxime, amplificet: quod ut faciat, testatur, in Evangelii praedicatione in medium proferri multiplicem Dei gratiam, quae ne Angelis quidem coelestibus semper nota fuerit: unde sequitur, debere hominibus esse plus quam admirabilem Dei sapientiam in eo, quod Gentes Iudaeis adiunxit in salutis consortium. Ideo πολυπολυλον vocat, quia solent eam homines falso metiri una specie, dum totam et singulas eius partes minime capiunt. Exempli gratia Dei sapientiam Iudaei inclusam esse imaginabantur in dispensatione sibi cognita et usitata, qualis sub Lege f. erat. Deus aliud autem sapientiae suae documentum ac specimen deprompsit, Evangelium omnibus indifferenter publicando: non quod nova fuerit sapientia, sed quod magis ampla est ac multiplex, quam ut ingenii nostri modulo comprehenderetur. Quare sciamus, qualemcunque eius notitiam simus consequuti, tenuem duntaxat esse portiunculam. Quodsi in Gentium vocatione, in coelo agnoscitur ab Angelis, et reverenter excipitur, quam indignum est in terra ab hominibus respui, vel despici? Verum quod hinc alii colligunt, interesse concionibus Angelos, ut communiter nobiscum proficiant, speculatio est parum firma. Semper respiciendum est, quibus Verbi sui ministerium destinaverit Deus. Nam si in fide non ambulant Angeli, qui Dei conspectu fruuntur, neque etiam externa Verbi administratione opus habent. Restat igitur, quae in hominum usu est, praedicationem nonnisi hominum necessitati servire. Pauli autem verba hunc habent sensum, quod Ecclesia, ex Iudaeis pariter ac Gentibus collecta, quasi speculum sit, in quo contemplantur Angeli mirificam Dei sapientiam, quam prius nescierant. Opus enim vident sibi novum, et cuius ratio in Deo latebat: talis est profectus, non quia ex ore hominum aliquid discant.

11. *Secundum propositum aeternum.* Videmus, quam diligenter caveat, ne obiici possit consilii mutatio in Deo: ideo repetit iam tertio, fuisse aeternum semperque fixum decretum, sed quod debuerit in Christo sanciri, quia in ipso statutum erat. Ita legitimū publicandi decreti tempus ad Christi regnum pertinere significat. Ad verbum est: Secundum propositum quod fecit: sed *facere* accipio pro statuere, quia non de exsequutione tantum decreti agitur, sed de ipsa ordinatione: quae, tametsi omnia saecula praecessit, retenta fuit in Dei sinu usque ad Christi manifestationem.

12. *Per quem habemus audaciam.* Significat, hoc honoris dandum esse Christo, ut toti mundo Patrem conciliet. Gratiam hanc a fructu commendat, quia sicuti communis Gentibus est fides, ita in Dei conspectum eas admittit. Quoties autem nos per Christum et eius fidem Paulus coniungit Deo, subest tacita antithesis, quae omnes alios aditus obstruit, alios omnes coniunctionis modos tollit. Hic tamen habemus insignem et utilissimam doctrinam: siquidem et quae fidei vis sit ac natura, eleganter exprimit Paulus, et quae fiducia in vera Dei invocatione requiratur. De fidei effectū et officiis si multum nobiscum litigent Papistae, non est mirum: neque enim quid sibi velit *fidei* vocabulum, capiunt: quod ex praesenti loco possent discere, nisi essent falsis opinionibus iam praecoccupati. Primum fidem Christi nominat Paulus, significans, in Christo nobis exhibitum quicquid respicere debet fides: unde sequitur, nudam et confusam de Deo notitiam non habendam esse pro fide, sed quae in Christum se dirigit, ut illic Deum quaerat: quod fieri nequit, nisi quum intelligitur

Christi virtus et officium. Ex fide procreari docet audaciam et fiduciam: quarum haec, ordiné prior, alteram deinde secum trahit. Tres itaque gradus sunt faciendi: nam primum Dei promissionibus credimus: deinde, his acquiescentes concipimus fiduciam, ut bono sinu tranquilloque animo: hinc sequitur audacia, quae facit, ut, profligato metu, intrepide et constanter nos Deo commendemus. Fidem qui a fiducia separant, perinde faciunt acsi quis conetur suum a sole calorem vel lumen auferre. Fateor quidem, pro modo fidei, in aliis exiguam, in aliis maiorem esse fiduciam: nusquam tamen reperietur fides sine his effectis aut fructibus. Proinde argumentum erit certissimum vel infidelitatis, vel fidei, conscientia trepida et vacillans ob dubitationem, vel secura, constans, et invicta adversus inferorum portas. Haec sancta est praesumptio (ut loquuntur), dum, freti Christo Mediatore, certo acquiescimus in paterno Dei amore: certo nobis audemus vitam aeternam polliceri, nec mortem, nec inferos expavescimus. Observandum etiam quod dicit: *Aditum in fiducia*. Nam in hoc differunt ab impiis filii Dei, quod, quum illi quietem in Dei oblivione reponant, nec unquam bene habeant, nisi quum longissime a Deo recedunt: hi pacem habent cum Deo, et alacriter libenterque ad eum accedunt. Colligimus praeterea ex hoc loco, requiri in vera invocatione fiduciam, adeoque hanc clavem esse, quae nobis ianuam regni coelestis reserat: nam qui huc et illuc alternant haesitando, nunquam exaudientur, ut inquit Iacobus (1, 6.). Proinde Sorbonici sophistae, quum haesitare praecipiant, nesciunt, quid sit Deum invocare.

13. *Quare peto, ne deficiatis.* Iam vides, quorsum prius fecerit mentionem vinculorum: ne scilicet debilitarentur animis, audita eius persecutione. O pectus heroicum, quod ex carcere et morte ipsa suggerebat aliis consolationem, qui extra periculum erant! *Afflictiones* se pro Ephesiis sustinere commemorat, quia cedebant in piorum omnium aedificationem. Quanta enim fidei confirmatio inde populo accedit, quum vitae propriae iactura doctrinam suam Pastor sancire non dubitat? quare etiam addit, *quae est gloriatio vestra*. Nam ita illustrabatur eius praedicatio, ut Ecclesiae omnes, in quibus docuerat, merito gloriarentur, se fidem habere optimo pignore comprobata.

14. Huius rei gratia flecto genua ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, 15. Ex quo omnis cognatio in coelis et super terram nominatur, 16. Ut det vobis secundum divitias gloriae suae, potentia roborari per Spiritum suum in hominem interiolem, 17. Ut inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris, ut sitis in caritate radicati et fundati, 18. Quo valeatis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et profunditas, et altitudo: 19. Cognoscere, inquam, dilectionem Christi, quae cognitionem exsuperat, ut completi sitis in omnem plenitudinem Dei.

14. *Huius rei.* Preces pro illis suas commemorat, non tantum sui erga illos affectus testandi causa, sed etiam ut similiter ipsi quoque precentur: frustra enim omnis doctrina spargitur, nisi Dominus sua benedictione eam foecundet. Discant ergo Pastores exemplo Pauli non tantum admonere et hortari: verum simul a Domino petere suis laboribus proventum, ne sint infructuosi. Quanquam non debet hoc dare ignaviae causam, quum audiunt, nihil se profecturos sua industria et labore, nisi quoad Dominus benedixerit, sed inutile fore quicquid studii et diligentiae impenderint: quin potius strenue laborare debent serendo et rigando, modo interim a Domino petant incrementum et expectent. Hoc modo refellitur Pelagianorum et Papistarum calumnia, dum arguunt, supervacuum fore omnem doctrinam, si sola Spiritus sancti gratia mentes illuminet, si corda formet in obedientiam. Nam ideo illuminamur et renovamur a Spiritu sancto, ut apud nos valeat doctrina, sitque efficax, ne coecis proferatur lumen, ne surdis veritas canatur. Ergo solus ita Dominus agit in nobis, ut instrumentis tamen suis agat. Ideo Pastorum officium est gnaviter docere: populi rursum, sedulo attendere ad doctrinam: sed utrosque oportet, ne inanibus exercitiis se fatigent, ad Dominum confugere. Quum dicit *flectere genua*, a signo rem denotat: non quod oratio semper requirat genuflexionem, sed quoniam hoc reverentiae signum communiter adhibeatur, praesertim ubi non perfunctoria est, sed seria oratio.

15. *Ex quo omnis cognatio.* Relativum *ex quo* tam in Patrem quam in Filium potest competere: non placet, quod Erasmus ad Patrem nominatim restringit. Neque enim tollenda erat libertas lectoribus, imo altera expositio longe est probabilior. Nam alludit Apostolus ad eam cognationem, quae Iudaeis erat inter se, ob communem patrem Abraham, qui erat initium generis. Ex adverso autem, dum tollere vult discrimen inter Iudaeos et Gentes, dicit, non homines solum universos in unam familiam unumque genus per Christum reductos esse: sed Angelis etiam factos esse contribules. Si quis de ipso Deo interpretatur, non ita conveniet, siquidem in promptu esset exceptio, Deum olim, praeteritis Gentibus, Iudaeos sibi in populum peculiarem adoptasse: sed quum ad Christum venit, tunc fit quod Paulus docet. Coeunt enim et coalescunt omnes in unam domum, ut sub uno Deo Patre sint invicem fratres: intelligamus ergo, Christi auspiciis cognationem inter Iudaeos et Gentes sacratam esse, quia nos reconcilians Patri unum simul omnes fecerit. Non est ergo amplius, quod gloriantur Iudaei, aut progenie Abrahae, aut hac vel illa tribu, quo despiciant reliquos tanquam profanos, sibi honorem sancti populi vindicent. Una enim est cognatio aestimanda, tam in coelo quam super terram, tam inter Angelos quam homines: nempe si ad Christi corpus pertinemus. Nam extra ipsum nihil quam dissipatio reperietur: ipse autem solus vinculum est nostrae colligationis.

16. *Ut det vobis.* Optat Paulus roborari Ephesios, quibus non vulgarem pietatis laudem ante tribuerat: sed nunquam eousque progressi sunt fideles, quin adhuc crescendo sit. Summa itaque piorum in hac vita perfectio est proficiendi studium. Eiusmodi confirmationem testatur opus esse Spiritus: unde sequitur, non esse ex propria hominum facultate. Nam sicut a Spiritu Dei est omnis boni initium, ita et incrementa: deinde acceptam fert Dei gratiae, quum utitur verbo donandi, quod minime admittunt Papistae, quum dicunt,

secundas gratias nobis retribui: prout quisque meritus fuerit, prima gratia bene utendo. Nos vero cum Paulo agnoscamus donum esse gratiae Dei, non tantum quod coepimus bene currere, sed quod progredimur, non tantum quod renati sumus, sed quod in dies magis augemur. Et quo apertius Dei gratiam asserat, dicit, *secundum divitias gloriae suae*: quod bifariam potest exponi, vel, Secundum divitias suas gloriosas, ut genitivus valeat epithetum, pro usu linguae hebraicae, vel, Secundum gloriam suam opulentam et copiosam. Ita nomen gloriae pro misericordia positum erit: quemadmodum capite 1, 6.: hic secundus sensus magis arridet. *In hominem interio-rem*. Homo interior Paulo animam significat, et quicquid ad spirituales animae vitam pertinet: sicut exterior, corpus cum suis appendicibus, hoc est, sanitate corporis, honoribus, divitiis, aetatis flore, gratia, et quicquid tale est. Secundae ad Corinthios 4, 16.: Si exterior homo noster corrumpitur, interior renovatur de die in die, hoc est, si mundo cadimus, hoc facit, ut magis ac magis in nobis vigeat spiritualis vita. Non ergo vult Paulus roborari sanctos, ut in mundo excellant et floreat, sed ut Dei virtute fortes sint eorum animae, quod ad regnum Dei.

17. *Ut inhabitet Christus*. Declarat, quale sit interioris hominis robur: nam quum in Christo Pater omnium donorum plenitudinem reposuerit, qui Christum habet in se manentem, ei nihil deest. Falluntur ergo, qui aliter Spiritum Dei se posse adipisci sperant, quam dum adepti sunt Christum: quemadmodum, rursus stulta est ac praepostera eorum imaginatio, qui Christum percipi a nobis posse somniant absque Spiritu. Atqui utrumque tenendum est, eatenus nos fieri Spiritus sancti participes, quatenus Christo communicamus: quia non alibi invenietur Spiritus quam in Christo, super quem dicitur propterea requievisse (Ies. 61, 1.): nec Christum a Spiritu suo posse divelli, ut sit quasi mortuus et vacuus sua virtute. Bene ergo Paulus eos spirituali Dei virtute pollere definit, in quibus Christus habitat: partem etiam designat, ubi legitima est Christi sedes, nempe cor: ut sciamus, non satis esse si in lingua versetur, aut in cerebro volitet. Modum praeterea exprimit, quo tantum bonum obtinetur. *Habitet, inquit, per fidem*. Praeclara fidei laus, quod Filius Dei per ipsam noster efficitur, ut domicilium in nobis habeat. Neque enim fide solum agnoscimus Christum pro nobis passum, et pro nobis a morte suscitatum, sed eum, ut se nobis offert possidendum ac fruendum, recipimus: quod diligenter notandum est. Plerique pro eodem accipiunt, Christi esse participem, et Christo credere: atqui participatio, quam habemus cum Christo, est fidei effectus. Summa sit: Non procul intuendum esse Christum fide, sed recipiendum esse animae nostrae complexu, ut in nobis habitat, atque hoc modo fieri, ut Spiritu Dei impleamur. *Ut sitis in caritate*. Recenset fructus habitationis, caritatem, et agnitionem divinae gratiae, et eius amoris qui nobis exhibitus fuit in Christo. Hanc eandem esse veram et solidam animae virtutem, sequitur: ideo quoties de sanctorum perfectione agit, duabus his partibus eam constare docet. Duae similitudines, quas adhibet, exprimunt, quam firma et constans debeat esse in nobis caritas. Multi enim leviter tincti sunt caritate: sed quae facile evanescit aut discutitur, quia parum altas habet radices. Paulus autem vult eam penitus animis nostris infixam esse, ut sit quasi bene fundatum aedificium et profunda plantatio. Ille est simplex ac ge-

nuinus sensus, nos ita radicitus insitos esse debere in caritate, et ita funditus in profundo eius affectu conditos, ut nihil inde nos dimoveat. Unde patet, eos nugari, qui ex Pauli verbis colligunt, salutis nostrae fundamentum ac radicem esse caritatem. Neque enim disputat Paulus, ubi salus nostra fundata sit, idque omnes vident, sed quam firma et tenax debeat in nobis esse caritas.

18. *Quo valeatis comprehendere.* Secundus fructus, ut percipiant Ephesii, quanta sit erga homines Christi dilectio: talis autem apprehensio vel notitia ex fide est. Quum in ea re sanctos omnes illis socios adiungit, indicat praestantissimum esse bonum, quod possint in praesenti vita consequi: supremam esse sapientiam, ad quam omnes filii Dei aspirant. Caeferum quod sequitur, quum per se clarum sit, hactenus variis interpretationum opinionibus obscuratum fuit. Augustinus in argutia nihil ad rem pertinente sibi valde placuit. Quaerit enim hic mysterium nescio quod in figura crucis: deinde ex latitudine facit caritatem, ex altitudine spem, ex longitudine patientiam, et profunditate humilitatem. Haec subtilitate sua placent: sed quid ad Pauli mentem? nihilo certe magis, quam quod Ambrosius sphaericam formam designari putat. Verum, aliorum interpretationibus omissis, dicam quod omnes simplex et verum esse agnoscent. Paulus enim nihil per istas dimensiones intelligit, quam Christi caritatem, de qua continuo post: significans, eum, cui vere et perfecte cognita est, undequaque sapere, acsi dixisset: Quaquaversum respiciant homines, nihil reperient in salutis doctrina, quod non huc referendum sit. Continet enim una Christi dilectio omnes sapientiae numeros: ideo quo facilius sit sensus, ita resolvi debent verba, Ut valeatis comprehendere Christi dilectionem, quae est longitudo, latitudo, profunditas et altitudo sapientiae nostrae, hoc est, tota perfectio. Similitudinem enim sumit a mathematicis, ut a partibus totum designet: quoniam hic omnium fere communis est morbus, rerum inutilium studio ardere. Utilis valde est ista admonitio: quid scire nobis expediat, et quid Dominus considerare nos velit sursum deorsum, ad dextram et sinistram, a fronte et a tergo. Dilectio Christi nobis proponitur, in cuius meditatione nos exerceamus dies ac noctes, et in quam nos quasi demergamus. Hanc unam qui tenet, satis habet: extra eam nihil est solidum, nihil utile, nihil denique rectum aut sanum. Circumeas licet coelum, terras, maria: non altius transcendes, quin legitimum sapiendi finem transilias.

16. *Quae cognitionem exsuperat.* Sic alibi: Pax Dei, quae exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra (Phil. 4, 7.): nam hominem, ut ad Deum accedat, supra se et mundum attolli oportet. Hoc est quod sophistas impedit, quominus concedant, nos de gratia Dei posse esse certos: nam fidem metiuntur humani sensus apprehensione. Atqui Paulus scientiam hic statuit, quae sit omni notitia superior: et merito. Nam si huc facultas humana conscenderet, frustra peteret nunc Paulus ipse, a Deo donari. Meminerimus ergo, fidei certitudinem esse scientiam, sed quae Spiritus sancti magisterio, non ingenii nostri acumine discitur. Plura si volent, ex Institutione petant lectores. *Ut sitis completi.* Uno verbo iam declarat, quid per varias dimensiones intellexerit: nempe qui Christum habet, eum omnia habere quae requiruntur ad nostram in Deo perfectionem: nam hoc significat *Dei plenitudo*. Alioqui homines in se ipsis complementum habere se fingunt, sed ut quisquiliis aut vento turgcant.

Perperam autem illi et imple delirarunt, qui complementum Dei interpretati sunt plenam Divinitatem, quasi homines fiant Deo aequales.

20. Ei autem, qui potest cumulate super omnia facere, quae petimus aut cogitamus, secundum potentiam in nobis agentem, 21. Sit gloria in Ecclesia per Iesum Christum, in omnes aetates saeculi saeculorum, Amen.

Tandem erumpit in gratiarum actionem, quae tamen exhortationem simul continet ad bene sperandum. Porro gratiarum actio huc spectat, ut incitentur magis ac magis Ephesii ad aestimandam Dei gratiam pro sua dignitate. *Gloria, inquit, Deo sit per Christum:* nempe quia per eum effusa erat Dei misericordia in Gentes. Addit *in Ecclesia:* quo significat, Dei gratiam in Gentium vocatione esse talem, quae debeat inter omnes fideles, quam late patet Ecclesia, celebrari. Perpetuitas ad augendam magnitudinem valet.

20. *Qui potest.* Refertur hoc ad futurum tempus, ideo est spei doctrina: et certe non possumus Deo iustas ex animo gratias agere pro acceptis beneficiis, nisi persuasi simus, eius bonitatem perpetuam erga nos fore. Quum autem dicit Deum posse, non intelligenda est potentia longe remota ab actu, ut loquuntur: sed quae se proferat, et re ipsa a nobis sentiatur. Debent enim fideles eam semper coniungere cum opere, ubi de rebus sibi promissis, et de sua salute agitur. Quicquid enim potest Deus, facturus est procul dubio, si promisit: id confirmat prioribus experimentis, vel praesenti, quae se in illis exerebat, Spiritus efficacia. Secundum id quod iam in nobis sentimus, inquit: quicquid enim bonorum nobis Deus confert, documentum est eius erga nos gratiae, amoris, virtutis: unde in posterum debemus meliorem fiduciam concipere. Notandum est membrum illud, *Cumulate*, item, *Super omnia facere quae petimus, aut cogitamus:* ne timeamus excessum in recta fide. Nunquam enim tantum exspectabimus bonorum a Deo, quin vota omnia et sensus omnes nostros immensa sua liberalitate superet.

CAP. IV.

1. Obsecro itaque vos, ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, ad quam vocati estis, 2. Cum omni humilitate et mansuetudine, cum tolerantia sufferentes vos invicem in dilectione, 3. Studentes servare unitatem spiritus, in vinculo pacis. 4. Unum corpus et unus spiritus: quemadmodum vocati estis in una spe vocationis vestrae. 5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma. 6. Unus Deus et Pater omnium, qui est super omnia, et per omnia (*vel, super omnes et per omnes*), et in omnibus vobis.

Haec tria capita tantum continent praeceptiones de moribus. Ac primum quidem eos hortatur ad mutuam concordiam: qua occa-

sione de Ecclesiae regiminē tractat, quoniam ita sit compositum a Domino, ut vinculum sit unitatis inter nos servandae.

1. *Ego vinctus in Domino.* A vinculis, quae videbantur eum despicabilem reddere, maiorem (ut etiam alibi visum est) sibi auctoritatem vindicat. Erant enim veluti sigillum honorificae illius legationis quam obtinuerat. Nam quicquid est Christi, etiamsi coram mundo sit ignominiosum, summo cum honore suscipiendum a nobis est: ut plus reverentiae habeat Apostoli carcer, quam omnes Regum pompae et triumphi. *Digne ambuletis.* Generalis sententia et quasi praefatio communis, ex qua manat quicquid postea sequitur. De vocatione eorum prius disseruit: nunc admonet hoc restare, ut se Deo morigeros praebeant, ne sint tanta gratia indigni. Quum ad species descendit, primum locum dat humilitati: ratio est, quia de unitate verba facturus erat: primus autem gradus, quo ad eam pervenitur, est humilitas. Haec enim mansuetudinem ex se parit, quae nos deinde reddit patientes: fratres autem nostros sustinendo retinemus unitatem, quae alioqui centies quotidie abrumperetur. Meminerimus ergo, principium colendae fraternae benevolentiae esse humilitatem: unde enim protervia, fastus, contumeliae adversus fratres? unde rixae, unde insultationes et probra, nisi quia se quisque nimis amat, et nimis sibi placet? Ergo qui arrogantiam deposuit, et sibi desiit placere, mansuetus erit et facilis: tali porro moderatione quisquis erit praeditus, multa fratribus ignosceat, multa tolerabit. Quare notandus est hic ordo et contextus: quia de patientia inutiliter quis praecipiet, nisi mansuefecerit animos et ferociam correxerit: frustra de mansuetudine concionabitur, nisi ab humilitate sumpserit exordium. Quod dicit *in dilectione*, significat quod alibi dicit, hanc esse propriam caritatis naturam, ut sit patiens (I. Cor. 13, 4.): ergo ubi regnabit ac vigeat caritas, multa alii in aliis feremus. Caeterum non immerito commendat patientiam, ut maneat unitas spiritus. Quotidie enim accidunt innumera offendicula, quae dissidia inter nos excitare possent, praesertim in tanta morositate, quanta laborat humanum ingenium. *Unitatem spiritus* quidam pro spirituali accipiunt, quam in nobis efficit Dei Spiritus, et certe is est solus, qui nos reddit unanimes, adeoque facit unum: sed ego simplicius interpretor de animorum concordia. Colligari unitatem docet *pacis vinculo*, propterea quod ex contentionibus nascuntur fere odia et similtates. Placide ergo vivendum, ut maneat inter nos benevolentia.

4. *Unum corpus.* Clarius exprimit, quam perfecta esse debeat unitas Christianorum: nempe quae omni ex parte adeo valeat, ut in unum corpus et unam animam coalescamus: quibus verbis totum hominem designat, quasi diceret, nos penitus corpore et anima, non ex parte duntaxat, debere esse unitos. Et valido argumento hoc confirmat, quia in unam hereditatem et unam vitam vocati simus omnes: inde enim sequitur, potiri nos vita aeterna aliter non posse, quam si inter nos vivamus unanimes in hoc mundo. Nam ideo simul omnes Deus una voce invitat, ut, eodem fidei consensu inter se uniti, mutuo alii alios iuvare studeant. O si animis nostris insideret haec cogitatio, hanc Legem nobis esse propositam, ut non magis dissidere inter se possint filii Dei, quam regnum coelorum dividi, quanto in colenda fraterna benevolentia essemus cautiore? quanto nobis horrore essent omnes similtates, si reputaremus, ut decet, eos omnes se alienare a regno Dei, qui a fratribus se disiungunt? Sed nescio qui sit, ut se-

cure nos esse filios Dei gloriemur, mutuae inter nos fraternitatis obliui. Discamus itaque ex Paulo, eiusdem hereditatis minime esse capaces, nisi qui unum corpus sunt et unus spiritus.

5. *Unus Dominus.* Priore ad Corinth. 12, 5. simpliciter hac voce Domini imperium Dei notat: hic vero, quia paulo post de Patre nominatim loquetur, proprie Christum intelligit, qui ordinatus est nobis a Patre dominus: non possumus autem illius dominio subesse, nisi unanimes. Quoties hic legis vocabulum *Unus*, intellige emphatice positum, acsi diceret: Non potest dividi Christus, non potest scindi fides: non sunt diversi Baptismi, sed unus omnibus communis: non potest Deus in partes varias distrahi. Ergo unitatem inter nos sanctam coli decet, quae tot vinculis est colligata. Nam et fides, et Baptisma, et Deus pater et Christus unire nos debent, ita ut quodammodo in unum hominem coalescamus omnes. Caeterum haec omnia unitatis argumenta expendi magis debent, quam enarrari queant: ideo breviter Apostoli mentem indicare mihi sufficit, plenam tractationem concionibus relinquo. Porro unitas fidei, cuius meminit, ab unica et aeterna Dei veritate pendet, in qua fundata est. *Unum Baptisma.* Perperam ex hoc loco quidam colligunt, non iterandum esse Baptisma inter Christianos: neque enim hoc vult Apostolus, sed idem esse omnibus commune, ideoque per ipsum initiari nos in unam animam et unum corpus. Quodsi valet illa ratio, multo validior erit ista, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum esse: quia unum est Baptisma, quod trium nomine consecratur. Quid enim habebunt vel Ariani, vel Sabelliani, quod respondeant ad istam objectionem? Baptismus tantam vim habet, ut nos unum efficiat: in Baptismo autem invocatur nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Negabuntne unam esse Divinitatem, quae sit huius sacrae et mysticae unitatis fundamentum? Ergo fateamur necesse est, ex Baptismi institutione probari tres personas in una Dei essentia.

6. *Unus Deus et Pater.* Hoc est praecipuum: quia inde manant reliqua omnia. Unde enim fides? unde Baptismus? unde Christi etiam dominium, cuius auspiciis copulamur, nisi quia Deus Pater, se in nos diffundens, his quoque mediis vicissim nos ad se colligit? Duae particulae ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, tam neutro quam masculino genere possunt accipi, et uterque sensus non male quadrabit: imo utrovis modo transferas, idem erit sensus. Tametsi enim Deus sua virtute sustinet sovetque omnia et regit: non tamen hic Paulus de illa universali gubernatione loquitur, sed de spiritali tantum, quae ad Ecclesiam pertinet. Deus enim Spiritu sanctificationis diffusus est per omnia Ecclesiae membra, et omnia complectitur suo imperio, et in omnibus habitat. Deus autem non dissidet ipse secum: ergo necesse est, ut nos in unum coadunet: de qua spiritali unitate meminit Christus, Ioannis 17, 11. Illud quidem verum est generaliter de omnibus non hominibus tantum, sed etiam creaturis: Iu ipso sumus, et movemur, et vivimus (Act. 17, 28.). Item, Ego omnia impleo (Ierem. 13, 13.). Verum expendi debet huius loci circumstantia. Tractat enim Paulus de mutua fidelium inter se coniunctione, quae nihil commune habet vel cum impiis, vel cum brutis animalibus. Ad eam ergo restringitur quod dicit de imperio et praesentia Dei: qua etiam ratione nomen Patris apposuit, quod nonnisi Christi membris competit.

7. Unicuique autem nostrum data est gratia, secundum mensuram donationis Christi. 8. Propterea dicit: Postquam ascendit in altum, captivam duxit captivitatem, et dedit dona hominibus (*Psal.* 68. 19.). 9. Illud autem Ascendit, quid est, nisi quod etiam descenderat prius in inferiores partes terrae? 10. Qui descendit, ipse est etiam qui ascendit super omnes coelos, ut impleret omnia.

7. *Unicuique.* Nunc modum describit, quo Deus mutuam inter nos coniunctionem tuetur ac retinet. Nempe dum neminem donat tanta perfectione ut sibi sufficiat, ipse privatim ac seorsum ab aliis, aut se ipso sit contentus: sed certum modum singulis impertit, ut, nonnisi inter se communicando, habeant quantum satis est ad status sui conservationem. De varietate donorum disputat etiam prioris ad Corinthios cap. 12, 4., in eundem propemodum finem: nam illic docet, tantum abesse ut talis diversitas concordiae noceat fidelium, ut magis ad eam fovendam et confirmandam valeat. Summa igitur praesentis loci est, quod Deus in neminem omnia contulerit: sed quisque certam potius mensuram receperit, ut alii aliis indigeant et in commune conferendo, quod singulis datum est, alii alios mutuo iuvent. Nomine *gratiae* et *donationis* admonet, non esse superbiendum, quantiscunque dotibus polleamus: quandoquidem eo magis obstricti sumus Deo. Porro Christum facit auctorem, quia sicut a Patre fecit initium, ita in ipsum vult nos et nostra omnia colligere, quemadmodum videbimus.

8. *Propterea dicit.* Quia nonnihil a genuino sensu hoc testimonium detorsit Paulus, ut proposito suo accommodaret, impii eum criminantur, quasi Scriptura abusus fuerit. Quin etiam Iudaei, quo plus habeant coloris ad maledicendum, naturalem ipsum sensum calumniose depravant, quod de Deo praedicatur, ad Davidem vel ad populum transferendo. David, inquiunt, vel populus, in altum ascendit, quum, tot victoriis elatus, factus est hostibus suis superior. Atqui si quis totum Psalmi contextum expendat, reperiet soli Deo proprie hoc tribui. Totus Psalmus quasi epinicion est, quod David ob victorias sibi concessas canit Deo: verum ex rebus per manum suam gestis, occasione sumpta, quae Deus alias magnifice ediderat pro salute populi sui, obiter commemorat. Scopus est, ut gloriosam Dei potentiam et bonitatem in Ecclesia spectandam proponat: inter alia dicit, Ascendisti in altum. Caro enim Deum iacere et dormire putat, nisi quum palam exercet sua iudicia. Itaque hominum iudicio, quum oppressa est Ecclesia, Deus quodammodo est humiliatus: ubi autem eius liberandae causa manum ultricem exserit, videtur se erigere, et suum tribunal conscendere. Loquutio est satis frequens et nota: denique liberatio Ecclesiae hic vocatur Dei exaltatio. Paulus vero quum videret a Davide celebrari triumphum de omnibus Dei victoriis, quascunque in Ecclesiae suae salutem retulerat, merito hunc verum de ascensione Dei accommodavit ad Christi personam. Hic enim praecipuus est triumphus, quem Deus unquam egit, quum Christus, devicto peccato, subacta morte, Satana profligato, in coelum magnifice sublatus est, ut glorioso imperio Ecclesiam regeret. Hactenus non est, cur obiiciat quisquam, Paulum hoc testimonio abusum esse

praeter mentem Davidis. Nam quum David in perpetuo Ecclesiae statu Dei gloriam consideret, nulla certe reperitur magis triumphalis et memoranda Dei ascensio, quam qua sublatuſ est Christus ad Patris dexteram, ut sibi omnes principatus et dominationes subiiceret, atque ita fieret aeternus Ecclesiae suae vindex et custos. *Captivam duxit.* *Captivitas* hic nomen est collectivum, pro hostibus captivis: significat ergo simpliciter, quod Deus in suam potestatem hostes redegerit, quod plenius in Christo impletum est, quam alias unquam. Neque enim Satanam modo et peccatum et mortem, totosque inferos prostravit, sed ex rebellibus quotidie facit sibi obsequentem populum, quum Verbo suo carnis nostrae lasciviam domat: rursus hostes suos, hoc est impios omnes, quasi ferreis catenis tenet constrictos, dum illorum furorem cohibet sua virtute, ne plus valeant quam illis concedit. Verum quod proxime sequitur, plus aliquanto habet difficultatis: nam quum habeat Psalmus, Deum accepisse dona, Paulus e converso refert *dedisse*, atque ita contrarium sensum reddere videtur. Sed in hoc quoque nihil est absurdi: quia non solet Paulus recitare verba, quoties Scripturam citat, sed contentus locum indicasse rem potius ipsam sequitur. Certum est autem, Deum non ipsi sibi, sed populo suo dona accepisse, de quibus meminit David: unde et paulo ante dictum erat in Psalmo, distributa esse spolia inter familias Israel. Ergo quum hic accipiendi fuerit finis, ut daret, a re ipsa minime discessit Paulus, utcunque verbum mutaverit. Quamquam ego in diversam sententiam magis inclino, Paulum data opera verbum mutasse, nec adduxisse tanquam ex Psalmo sumptum, sed potius ex se ipso protulisse quod praesenti instituto aptum erat. Quum ergo de Christi exaltatione pauca verba Psalmi citasset, de suo adiecit, eum dedisse dona, ut sit minoris et maioris comparatio: qua ostendere vult Paulus, quanto praestantior sit ista Dei ascensio in Christi persona, quam fuerit in veteribus Ecclesiae triumphis: quanto scilicet excellentius est, victorem liberaliter omnia omnibus largiri, quam a victis spolia colligere. Quod alii exponunt, Christum a Patre accepisse quae nobis distribueret, coactum est, et prorsus alienum a proposito. Nulla, meo iudicio, magis germana solutio est quam illa: quod loco Psalmi breviter indicato Paulus sibi libere permiserit addere, quod in Psalmo non habetur, Christo tamen aliqui convenit: imo in quo excellit ac praeferranda est Christi ascensio veteribus illis Dei gloriis, quas David recenset.

9. *Illud autem Ascendit.* Rursum hic Paulum exagitant calumniatores, quod frivola et puerili argutatione ad realem Christi ascensum trahere conetur, quod de illustratione divinae gloriae figurate dictum est. Quis enim ignorat, inquit, in verbo *Ascendit* esse metaphoram? nullum ergo pondus habet quod infert, oportuisse prius *descendere*. Respondeo, non hic contendere more dialectico, quid necessario ex Prophetarum verbis sequatur, vel inferri queat. Noverat, metaphorice Davidem de exaltatione Dei loquutum: sed quia rursus negari non potest, quin Deum ad tempus quodammodo humiliatum fuisse innuat, qui eum praedicat fuisse exaltatum, merito Paulus prius illud ex hoc secundo colligit. Iam vero quis unquam inferior Dei fuit descensus, quam dum Christus se ipsum exinanivit? ergo si unquam se magnifice extulit Deus, postquam visus fuerat inglorius iacuisse: id praecipue factum est, quum Christus ex infima hac nostra conditione in coelestem gloriam receptus est. Denique

non hic quaerenda est scrupulose literalis Psalmi expositio, quum tantum ad Prophetæ verba alludat Paulus, qualiter etiam locum Moysi ad suum institutum deflectit, Rom. cap. 10, 6. Praeterquam autem quod nihil nisi proprie et convenienter accommodat Paulus ad Christi personam: clausula Psalmi satis demonstrat, ad eius regnum pertinere, quæ illic canuntur. Vaticinium enim apertum continet de Gentium vocatione, ut alia taceam. *In inferiores partes.* Hoc vero inepte torquent quidam vel ad limbum, vel ad inferos, quum de praesentis tantum vitae conditione agat Paulus. Et argumentum, quod sumunt ex gradu comparativo, nimis infirmum est: comparatur enim non una pars terræ cum altera, sed tota terra cum coelo, acsi diceret, ex sede tam excelsa in hoc nostrum profundum barathrum descendisse.

10. *Super omnes coelos.* Perinde est acsi diceret: extra mundum hunc creatum. Nam quum dicitur Christus in coelo esse, non sic accipere debemus, quasi resideat inter sphaeras, ut stellas numeret: sed illic coelum significat locum sphaeris omnibus superiorem, qui post resurrectionem Filio Dei est destinatus: non quod proprie locus sit extra mundum, sed quia de regno Dei loqui, nisi more nostro, non possumus. Qui autem inde colligunt, Christum locorum intervallo non distare a nobis, eo quod idem valeant eminentia supra omnes coelos, et ascensus in coelum: non animadvertunt, quum supra coelos, vel in coelis locatur, excludi quicquid est circumferentiae sub sole et stellis, adeoque sub tota visibilis mundi machina. *Ut impleret omnia.* Quoniam *implere* saepe perficere significat, posset hic quoque sic accipi: nam suo in coelum ascensu Christus possessionem adiit datae sibi a Patre dominationis, ut omnia regat sua virtute, et moderetur. Elegantior tamen, meo iudicio, erit sensus, si duo in speciem contraria iungantur, quæ tamen re ipsa inter se congruant. Nam quum audimus ascensum Christi, protinus nobis in mentem venit, eum procul a nobis remotum esse: et est etiam sane, quoad corpus et humanam praesentiam. Paulus autem admonet, ita subductum fuisse a nobis corporali praesentia, ut omnia tamen impleat, nempe Spiritus sui virtute. Nam quacunque patet Dei dextera, quæ coelum et terram complectitur, diffusa est spiritualis Christi praesentia: et ipse immensa virtute sua adest, utcunque corpus coelo contineri oporteat, secundum Petri sententiam (Act. 3, 21.). Videmus, ut allusio ad speciem repugnantiae non parvam addat gratiam. Ascendit, sed ut coelum et terram impleret, qui ante exiguo spatio continebatur. Sed annon prius implebat? certe sua Divinitate, fateor: sed virtutem sui Spiritus non ita exserebat, nec in ea suam praesentiam exhibebat, sicut adita regni sui possessione. Ioann. 7, 39.: Nondum Spiritus datus erat, quia Iesus nondum erat glorificatus. Et 16, 7.: Expedit vobis ut vadam: nisi enim abiero, Paracletus non venit. Denique sicut tunc coepit sedere ad dexteram Patris, coepit etiam implere omnia.

11. Et ipse dedit alios quidem Apostolos, alios autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios Pastores et Doctores, 12. Ad instaurationem sanctorum, in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi, 13. Usquedum occurramus

omnes in unitatem fidei, et cognitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi: 14. Ne amplius simus pueri, qui fluctuemur, et circumferamur quovis vento doctrinae, per astum hominum, per versutiam ad circumventionem imposturae.

Redit ad illam gratiarum dispensationem, cuius meminerat: et fusius declarat quod breviter prius attigit, ex ista varietate confici in Ecclesia unitatem, sicut varii toni in musica suavem melodiam conficiunt. Simul tamen externum Verbi ministerium commendat ab utilitate, quae inde provenit. Summa est: Quod Evangelium per certos homines praedicatur, ad id munus ordinatos, hanc oeconomiam esse, qua Dominus Ecclesiam suam vult gubernare, ut incolumis maneat in hoc mundo, et tandem solidam suam perfectionem obtineat. Caeterum mirari quis possit, cur Paulus, quum de Spiritus sancti donis esset sermo, nunc officia donorum loco commemoret. Respondeo, quoties a Deo vocati sunt homines, dona necessario coniuncta esse officiis: neque enim Deus, Apostolos aut Pastores instituendo, larvam illis duntaxat imponit, sed dotibus etiam instruit, sine quibus rite functionem sibi iniunctam obire nequeunt. Quisquis ergo Dei auctoritate constituitur Apostolus, non inani et nudo titulo, sed mandato simul et facultate praeditus est. Nunc singula verba expendamus.

11. *Ipse dedit.* Primum significat, non esse hoc inventum humanum, sed sacrosanctam Christi institutionem, quod regitur Ecclesia Verbi praedicatione. Neque enim Apostoli se ipsi creaverunt, sed electi fuerunt a Christo: neque hodie qui veri sunt Pastores, se temere ingerunt proprio arbitrio, sed a Domino excitantur. Denique regimen Ecclesiae, quod Verbi ministerio constat, non ab hominibus excogitatum, sed a Filio Dei positum esse docet: proinde tanquam inviolabili eius decreto acquiescendum, et quicumque hoc ministerium vel respuunt, vel aspernantur, eos in Christum auctorem iniurios et rebelles esse. Ipse ergo est qui dedit: quia, nisi excitet, nulli erunt. Unde etiam colligimus, neminem fore idoneum aut parem tam praclaro muneri, nisi qui a Christo formatus et factus fuerit. Quod ergo Evangelii ministros habemus, eius est donum: quod excellunt necessariis donis, eius est donum: quod munus sibi commissum exsequuntur, similiter eius donum est. *Alios quidem Apostolos.* Quum his nomen unum et munus, illis autem aliud assignat, semper hoc ad illam diversitatem membrorum refertur, ex qua tamen universi corporis integritas constituitur, ut tam aemulationem et invidiam quam ambitionem tollat. Hoc enim est quod rectum donorum usum corrumpit, dum sibi quisque addictus est, dum quisque eminere vult, dum sibi quisque placet, dum minores invident maioribus. Admonet ergo, singulis aliquid datum, non ut seorsum sibi quisque habeat quod accepit, sed ut in commune omnes conferant. De officiis, quae hic recenset, nonnihil dictum fuit duodecimo capite prioris ad Corinthios. Hic tantum perstringam, quantum loci expositio flagitare videbitur. Quinque functionum species enumerat, de quibus varie disputari scio: nam et quidam ex duabus postremis unam tantum faciunt. Ego, aliorum omissis opinionibus, quod mihi videtur dicam.

Apostolos accipio, non generaliter secundum etymologiam, sed in propria significatione, pro selectioribus illis quos Christus in praecipuum honorem evehit, quales fuerunt Duodecim, in quorum ordinem postea ascitus fuit Paulus. Illorum officium fuit quaquaversum in toto orbe publicare Evangelii doctrinam, plantare Ecclesias, et regnum Christi erigere. Ita non habebant singuli proprias Ecclesias sibi attributas, sed omnibus commune mandatum erat praedicandi Evangelii quocunque venissent. Iis proximi erant *Evangelistae*, et munus affine habebant: tantum gradu dignitatis erant dispares. Ex quo genere erant Timotheus et similes: nam quum in salutationibus illum sibi adiungit Paulus, non tamen facit in Apostolatu socium, sed nomen hoc peculiariter sibi vindicat. Ergo secundum Apostolos, istorum subsidiaria opera usus est Dominus. His duobus generibus Paulus interposuit *Prophetas*: quo nomine multi intelligunt eos, qui pollebant dono vaticinandi de rebus futuris: qualis fuit Agabus. Ego, quoniam hic agitur de doctrina, malo interpretari quemadmodum 14. prioris ad Corinthios, pro eximiis scilicet prophetiarum interpretibus, ut eas in rem praesentem singulari quodam revelationis dono accommodarent: sic tamen, ut donum vaticinandi, quatenus doctrinae annexum erat, non excludam. Per *Doctores* et *Pastores* unum officium ideo designari quidam putant, quia disiunctiva particula, quemadmodum in prioribus, non habetur, quae alterum ab altero discernat: qua in sententia sunt Chrysostomus et Augustinus. Nam quae in commentariis Ambrosianis leguntur, nimis puerilia sunt et indigna Ambrosio. Et illis quidem ex parte subscribo, Paulum de Pastoribus et Doctoribus promiscue loqui, acsi unus idemque esset ordo: neque etiam nego Doctoris nomen in omnes Pastores aliquatenus competere. Verum ratio illa me non movet, ut duo haec confundam, quae video inter se differre. Tametsi enim omnium Pastorum est docere, peculiare tamen est donum interpretandae Scripturae, ut dogmatum sanitas retineatur: et doctor aliquis esse poterit, qui tamen concionando non erit appositus. Pastores ergo sunt, meo iudicio, quibus certi gregis cura commissa est: quibus Doctorum nomen attribui non displicet, modo interim sciamus, alterum esse Doctorum genus, qui tam formandis Pastoribus quam erudiendae toti Ecclesiae praesunt: non quin idem interdum Pastor esse queat, qui Doctor est, sed quia facultates sunt diversae. Notandum praeterea est, ex officiis, quae hic enumerat Paulus, postrema tantum duo perpetuo esse. Nam Deus Apostolis, Evangelistis et Prophetis Ecclesiam suam nonnisi ad tempus ornavit: nisi quia, ubi collapsa est religio, Evangelistas extra ordinem excitat, qui puram doctrinam postliminio in lucem revocent. Sine Pastoribus autem et Doctoribus nullum potest esse Ecclesiae regimen. Porro habent Papistae, cur conquerantur, suum primatum, quem iactant, hic affectum esse gravi contumelia. Hic disputatio est de unitate. Colligit Paulus non causas modo, quae eam inter nos stabiliunt, sed etiam symbola quibus fovetur: tandem venit ad Ecclesiae regimen. Si primatum aliquem unius sedis agnosceret, nonne asserre in medium debuit, unum caput ministeriale membris omnibus praefectum, cuius auspiciis in unitatem colligamur? Certe aut Pauli oblitio excusari nequit, qui imprudenter, quod maxime appositum erat adeoque praecipuum in causa, praetermiserit, aut fatendum est, rem esse a Christi institutione alienam: imo aperte ficticium hunc primatum evertit, quum, uni Christo eminentiam tribuens, Apostolos

et Pastores universos ita illi subiicit, ut inter se collegae sint et socii. Nullus ergo locus est in Scriptura, qui tyrannicam illam hierarchiam, in qua unum terrenum caput constituitur, fortius evertat. Paulum quoque sequutus Cyprianus, quae legitima sit Ecclesiae monarchia, breviter et praeclare definit. Unus, inquit, est Episcopatus, cuius a singulis in solidum pars tenetur. Episcopatum uni Christo vindicat: in eo administrando partem singulis assignat, et quidem in solidum, ne quis supra alios se extollat.

12. *Ad instaurationem.* Ego in versione Erasmus sequutus sum, non quia prorsus eius opinio mihi placeret: verum ut lectoribus eligere liceat, quod maxime probaverint, ubi illius versionem cum vulgari et cum mea contulerint. Vetus interpres habet: Consummationem. Graece apud Paulum est *μεταρρίθμιος*, quod vocabulum significat Coaptationem rerum, in quibus debet esse symmetria et proportio: quemadmodum in humano corpore est iusta et bene digesta membrorum coagmentatio: unde etiam pro perfectione sumitur. Sed quoniam hic Paulus statum bene et ordine compositum indicare voluit, mihi magis probatur Constitutio. Nam dicunt proprie Latini, constitui rempublicam aut regnum, aut provinciam, quum ex dissipatione omnia in rectum et legitimum statum restitui contingit. *In opus ministerii.* Deus quidem per se hoc praestaret, si vellet: sed has partes hominum ministerio delegavit. Proinde hoc vice occupationis est additum, ne quis obstrepat: Annon potest Ecclesia constitui et rite ordinari, nisi hominum opera? Requirit ministerium Paulus docet, quia ita placet Deo. Pro eo, quod dixerat Constitutionem sanctorum, mox subiungit: *Aedificationem corporis Christi*, eodem sensu. Nam illa est legitima nostra integritas et perfectio, si coalescamus omnes in unum Christi corpus. Non potuit honorificentius Verbi ministerium commendare, quam dum hunc illi effectum tribuit. Quid enim praestantius, quam constitui Christi Ecclesiam, ut iusta sua et perfecta integritate constet? atqui tam praeclarum opus et divinum externo Verbi ministerio perfici Apostolus hic praedicat. Unde eos insanire palam est, qui praeterito hoc medio se in Christo perfectos fore sperant: cuiusmodi sunt fanatici, qui arcanas Spiritus revelationes sibi fingunt, et superbi, qui privatam Scripturae lectionem sufficere sibi putant, ut nihil indigeant communi Ecclesiae ministerio. Nam si Ecclesiae aedificatio a solo Christo est, ipsius etiam sane est praescribere, quam aedificandi rationem esse velit. Paulus autem aperte hic testatur, non alio modo, secundum Christi praescriptum, rite coagmentari nos et perfici, quam per externam praedicationem, dum per homines patimur nos regi ac doceri. Haec universalis est regula, quae tam ad summos quam ad infimos extenditur. Et certe Ecclesia communis est piorum omnium mater, quae tam reges quam plebeios gignit in Domino, nutrit et gubernat: quod fit ministerio. Proinde supra Christum sapere volunt, qui hunc ordinem vel negligunt, vel contemnunt: quamobrem vae eorum superbiae. Non negamus quidem posse nos sola Dei virtute perfici citra hominum adminiculum: sed hic, quid Deo placuerit, quid statuerit Christus, non quae sit Dei potentia, disputamus. Ista porro non vulgaris erga homines Dei est dignatio, quod ad perficiendam eorum salutem utitur hominum opera. Et optimum est fovendae unitatis exercitium, quod ad communem doctrinam, quasi ad ducis vexillum, aggregamur.

13. *Usquedum occurramus.* Quae prius in ministerii commendationem protulit elogia, nunc longius extendit: quod enim dixerat, hominum ministerio gubernari Ecclesiam, et ordinari, ut sit numeris omnibus absoluta, ne quis putet unius solum diei esse illam necessitatem, docet usque in finem oportere ita fieri. Vel ut clarius loquar, hic admonet, usum ministerii non esse temporalem, sicuti paedagogiae cuiuspiam, sed perpetuum, quamdiu in mundo versamur. Somniant enim fanatici homines, inutile esse ministerium, simul atque ad Christum introducti fuerimus. Superbi, qui plus sapere volunt quam oportet, quasi puerilia rudimenta contemnunt. Paulus autem reclamationem, pergendum esse in hoc cursu, donec amplius nihil nobis desit: hoc est, usque ad mortem proficiendum ita esse sub unius Christi magisterio, ut non pudeat nos Ecclesiae esse discipulos, cui partes istas Christus mandavit. *In unitatem fidei.* Sed annon statim ab initio regnare debet inter nos fidei unitas? regnat quidem (fateor) inter Dei filios, sed nondum ita absolute, ut sibi mutuo occurrerint: nam in tanta naturae imbecillitate satis est, si magis in dies ac magis alii aliis, et omnes simul Christo accedant. Nomen enim *occursus* arctissimam illam colligationem significat, ad quam adhuc aspiramus, nunquam pervenimus, nisi carne hac exuti, quae semper multis ignorantiae et incredulitatis reliquiis est implicita. Quod sequitur de *cognitione Filii Dei*, exegetice positum existimo. Voluit enim Apostolus exponere, quaenam sit vera fides, et ubi consistat: nempe quum Filius Dei cognoscitur. Nam in ipsum solum respicere debet fides, ab illo pendere, in illo quiescere et concludi: ultra si tendat, evanescet, neque amplius erit fides, sed fallacia. Meminerimus ergo, veram fidem ita in Christo contineri, ut praeter eum nihil sciat, adeoque nec scire appetat. *In virum perfectum.* Appositive legendum est, acsi dixisset: Quae est ultima Christianorum perfectio? et cur istud? quia est plena aetas in Christo: neque enim stulti homines in Christo perfectionem suam quaerunt, ut decebat. Sed inter nos istud principium valere debet, nihil esse extra Christum, nisi noxium et exitiale. Quisquis ergo vir est in Christo, ille demum omni ex parte est absolutus. *Aetas plenitudinis* pro iusta, vel matura. Hic porro nulla fit mentio senectutis, quae in hoc progressu locum non habet: nam cum ista spirituali Christi aetate simul etiam crescit vigor: quod autem senescit, ad interitum inclinatur. *Ne amplius simus.* Quemadmodum de maturitate virilis aetatis disseruit, ad quam tendimus toto vitae curriculo: ita non debere nos pueris esse similes, dum in eiusmodi profectu sumus, admonet. Aliquid enim medium statuit inter pueritiam et provectam aetatem. Pueri quidem sunt, qui nondum gressum firmarunt in via Domini, sed vacillant: qui nondum constitutum habent, quam viam tenere debeant, sed modo huc, modo illuc inclinant, semper dubii, semper inconstantes. Qui autem vere fundati sunt in Christi doctrina, tametsi nondum perfecti sint, habent tamen tantum prudentiae et roboris, ut sciant deligere, quid sit optimum, et constanter pergant in recto cursu: ita fidelium vita, quae assiduo profectu ad statum suum gradum aspirat, adolescentiae similis est. Quod ergo dixi, nunquam in hac vita nos esse viros, non debet trahi ad alterum extremum, quod vocant, acsi non fieret progressus extra pueritiam. Nam postquam Christo nati sumus, debemus adolescere, ita ut non simus intelligentia pueri. Hinc apparet, qualis sub Papatu sit Christianismus,

ubi, quam diligentissime possunt, in hoc laborant Pastores, ut plebem in prima infantia detineant. *Qui fluctuemur et circumferamur.* Duabus metaphoris eleganter miseram eorum trepidationem exprimit, qui solide non recumbunt in verbum Domini. Primum naviculis facit similes, quae, medio in mari variis fluctibus iactatae, certum cursum non tenent, nec arte aut consilio reguntur, sed abripiuntur quocunque impetus tulit. Deinde comparat eos vel stipulis, vel aliis rebus infirmis, quae, prout se ventus moverit, agitantur huc et illuc, et saepe in contrarias partes. Sic, inquam, necesse est instabiles moveri, quibus fundamentum, in quo acquiescant, non est aeterna Dei veritas. Haec iusta poena est adversus omnes, qui in homines potius quam Deum respiciunt. Contra vero testatur Paulus, fidem, quae Dei verbo nititur, invictam stare adversus omnes Satanae insultus. *Quovis vento doctrinae.* Pulchra metaphora, dum omnes hominum doctrinas, quibus ab Evangelii simplicitate distrahimur, appellat ventos. Deus enim verbum suum dedit, in quo, actis radicibus maneamus immoti: homines autem huc et illuc suis figmentis nos abducunt. Quum addit, *per astum hominum*, significat semper futuros impostores qui fidei nostrae immineant, et insidias tendant, sed nihil profecturos, si Dei veritate fuerimus muniti: quorum utrumque diligenter notandum est. Turbantur enim permulti, simulatque emergunt vel sectae, vel impia aliqua dogmata: atqui nec Satan quiescere potest, quin semper puram Christi doctrinam conetur et tentet obscurare suis mendaciis, et Deus fidem nostram his certaminibus vult probari. Deinde quum audimus istud esse optimum et praesentissimum remedium, ne circumveniamur ullis erroribus, opponere doctrinam illam, quam a Christo et Apostolis didicimus: ea vero non vulgaris consolatio est. Unde apparet, quanta sit Papatus et quam execranda impietas, ubi omnem verbo Dei certitudinem abrogant, et aliam fidei constantiam esse negant, quam si ab hominum auctoritate pendeamus. Nam si quis haesitet, frustra verbum Dei consuli docent, sed decretis suis standum esse. Nos vero Legem, Prophetas, et Evangelium amplexi, fructum hunc, quem praedicat Paulus, non dubitemus nos inde percepturos, ne quid nobis noceant omnes hominum imposturae: adorientur quidem nos, sed non praevalerunt. Fateor sane, ab Ecclesia petendam esse sanam doctrinam: quia illi dispensationem commisit Deus. Sed quum Papistae, Ecclesiae praetextu, doctrinam sepeliunt, satis produnt se diabolicam habere synagogam. Quod ego verti *astum*, graecum nomen est *κυστα*, translatus ab aleatoribus: quod inter eos multae sint fallendi artes. Additur *πανουργία*: quo verbo significat, exercitatos esse in fallaciis Satanae ministros. Huc accedit, quod ad struendas insidias excubant: quae omnia excitare et acuere studium nostrum debent, ne, si proficere negligamus in verbo Domini, ab hostibus circumventi nimis severas ignaviae nostrae poenas demus.

15. Veritatem autem sectantes in caritate, crescamus in eum per omnia, qui est caput, nempe Christum: 16. Ex quo totum corpus compositum et compactum per omnem iunctionem subministrationis, secundum efficaciam in mensura uniuscuiusque partis, incrementum corporis facit in aedificationem sui, in caritate.

15. *Veritatem autem.* Iam docuit, nos non debere esse pueros, ratione et iudicio destitutos: id ut confirmet, iubet nos crescere in veritate, atque id est quod prius dixi, ita nos adhuc distare a virili aetate, ut tamen simus pueri maiores. Tantum enim firmitudinis debet in nobis habere Dei veritas, ne unquam moveamur de gradu, quibuscunque machinis nos Satan impetât: et tamen, quia nondum adepti sumus plenum et iustum robur, proficiendum est usque ad mortem. Finem profectus demonstrat, ut solus Christus inter nos emineat, nosque non nisi in ipso fortes simus aut proceri. Iterum hic vides, ut neminem hominum excipiat, quin omnes in ordinem cogantur, ut se corpori subiiciant. Quid est igitur Papatus, nisi deformis gibbus, qui totam Ecclesiae symmetriam confundit, dum unus homo, capiti se opponens, e membrorum numero se eximit? Hoc negant Papistae: quia Papam duntaxat ministeriale caput esse fingunt. Sed illo cavillo non effugiunt, quin tamen idoli sui tyrannis sit prorsus ordini adversa, quem Paulus hic commendat. Summa: Christum unum crescere oportet, omnes autem minui, ut bene composita sit Ecclesia. Quicquid autem augmenti acquirimus, ea proportionem modificari debet, ut, in gradu nostro manentes, extollendo capiti serviamus. Quum autem iubet nos veritati operam dare in caritate, particulam *in*, more hebraico, accipit *pro cum*. Non enim vult singulos sibi addictos esse, sed veritatis studio adiungere etiam mutuae communicationis studium, ut placide simul proficiant. Sic ergo, auctore Paulo, habenda est ratio consensus, ne interea negligatur veritas, vel ea omissa inter se homines pro suo arbitrio conspirent: quo refellitur Papistarum improbitas, dum, posthabito Dei verbo, nos ad sua placita adigere contendunt.

16. *Ex quo totum.* Optima ratione confirmat, nostra omnia incrementa huc debere tendere, ut altius provehatur Christi gloria: quoniam ipse est, qui nobis omnia suppeditat: idem ipse est, qui nos servat incolumes, ut, nisi in ipso, salvi esse non possimus. Quemadmodum enim ex radice humorem ducit tota arbor, ita quicquid habemus vigoris, a Christo fluere nobis docet. Verum tria notanda sunt. Primum illud quod dixi, quicquid vitale est aut salubre quod per membra spargitur, id a capite manare: ut in membris nihil sit praeter administrationem. Secundum, quod talis sit distributio, ut inter se communicare opus habeant propter finitam cuiusque mensuram. Tertio, quod sine mutua caritate salvum esse nequeat corpus. Itaque dicit a capite per membra, tanquam per canales, subministrari quicquid fovendo corpori necessarium est. Dicit item corpus tunc demum vegetum esse et recte valere, si connexum sit. Praeterea certum modum attribuit unicuique membro. Ultimo docet caritate aedificari Ecclesiam. *In aedificationem sui facit.* Significat nullum esse utile augmentum, nisi quod universo corpori respondeat. Fallitur ergo, si quis seorsum crescere appetit. Quid enim vel cruri, vel brachio profuerit, si enormi copia abundet, si longius os extendatur, nisi quod gravabitur noxio tumore? Ita si in Christo volumus censerî, nemo sibi aliquid sit, sed alii aliis simus quicquid sumus: id fit per caritatem, quae ubi non regnat, nulla est Ecclesiae aedificatio, sed mera dissipatio.

17. Hoc ergo dico et testificor in Domino, ne ambuletis amplius, quemadmodum et gentes reliquae ambulant. 18. In

vanitate mentis suae, excoecatae in intelligentia, alienatae a vita Dei propter ignorantiam, quae in illis est, propter coecitatem cordis earum: 19. Quae postquam dolore tangi desierunt, se ipsas tradiderunt lasciviae, ad perpetrandam omnem immunditiam cum aviditate.

17. *Hoc ergo dico.* Postquam de regimine disseruit, quod constituit Christus, ut Ecclesiam suam aedificet, iam admonet, quales in vita Christianorum fructus parere debeat illa doctrina, cuius meminit: vel, si mavis, per species enarrare incipit, quanam sit illa aedificatio, quae ex doctrina sequi debet. Ac primum quidem ab infidelium vanitate eos revocat, argumentum inducens a repugnantibus. Nam eos, qui edocti sunt in Christi schola, et salutis doctrina sunt illuminati, vanitatem sectari, et nihil differre ab infidelibus et coecis, quibus nulla unquam affulsit lux veritatis, nimis absurdum est. Quare merito ex superioribus concludit, ut vita demonstrent se non frustra Christi fuisse discipulos: et quo plus vehementiae habeat exhortatio, contestatur eos per nomen Dei, ut sciant aliquando reddendam esse rationem, si contempserint. *Quemadmodum et reliquae gentes.* Intelligit eos qui nondum ad Christum conversi erant: sed interim Ephesios admonet, quam necessaria sit illis resipiscentia, quum naturaliter similes sint perditis et damnatis hominibus, acsi diceret: Misera, et quam merito horretis, aliarum gentium conditio vos ad mutandum ingenium incitet. Vult ergo differre ab incredulis fideles: et causas discriminis opponit, quemadmodum videbimus. Quod ad priores spectat, mentem eorum damnat vanitatis: porro meminerimus eum generaliter loqui de omnibus, qui Spiritu Christi regeniti non sunt. *Mentem eorum vanam* esse pronuntiat: atqui ea est, quae primas tenet in hominis vita, quae sedes est rationis, quae voluntati praeit, quae vitiosos appetitus coercet: unde et Regina etiam a Sorbonicis theologastris nuncupatur. At vero Paulus nihil illi reliquum facit praeter vanitatem. Quasi etiam parum expresse loquutus foret, filiam eius *διανοίαν* nihilo meliore titulo insignit. Sic enim interpretor hoc vocabulum: nam etsi cogitationem significat, quia tamen hic singulari numero positum est, ad facultatem ipsam refertur. Plato circa finem libri sexti de Republ. medium illi locum inter *νόησις καὶ πλῆσις* assignat: sed quum docet versari circa geometrica, nimis restringit, quod ad praesentem locum pertinet. Nam quemadmodum Paulus homines nihil videre prius asseruit, ita nunc addit, ratiocinando coecos esse, etiam in summis rebus. Eant nunc homines et libero arbitrio superbiunt, cuius moderatricem tanta ignominia notari audiunt. Sed huic sententiae, ut videtur, experientia palam repugnat: neque enim ita coeci sunt homines, quin aliquid cernant, neque ita vani, quin aliquid iudicent. Respondeo, quod ad regnum Dei, et totam spiritualis vitae rationem, tale esse lumen rationis humanae, ut parum a tenebris differat, quoniam mox exstinguitur, antequam viam monstraverit: talem quoque esse perspicientiam, ut nihilo plus valeat quam coecitas, quoniam, antequam ad frugem perveniat, protinus evanescit. Sunt enim vera principia quasi scintillae, sed quae naturae pravitae suffocantur, antequam applicentur ad verum usum. Exempli gratia, Esse Deum, et eum colendum esse a nobis, omnes sciunt: sed fit vitio nostro et ignorantia, quae in nobis praevalet, ut a confusa illa no-

titia statim ad idolum transiliamus, et illud colamus Dei loco. In Dei cultu deterius etiamnum erratur, praesertim in priore Legis tabula. Quod ad secundam, consentit quidem iudicium nostrum cum Dei regula, in ipsis externis factis: sed fons ipse malorum omnium, concupiscentia scilicet, nos latet. Deinde notandum est, Paulum non de naturali modo coecitate, quae nobis est insita ab utero, loqui: sed pariter complecti magis crassam excoecationem, qua Deus priora peccata ulciscitur, quemadmodum videbimus. Tantum denique ratione et intelligentia pollent homines, ut reddantur coram Deo inexcusabiles: verum quamdiu sinuntur ingenio suo vivere, nihil quam errare, labi et impingere in omnibus tam consiliis quam factis possunt. Hinc etiam apparet, quanti aestimentur, et quo in pretio sint ficticii cultus apud Deum, quum ex abyssu vanitatis et labyrintho ignorantiae prodeant.

18. *Alienatae o vita Dei.* Vita Dei bifariam accipi potest, vel quae censetur coram Deo, ut gloria Dei, Ioann. 12, 43.: vel quam Deus electis suis communicat per Spiritum regenerationis. Utrovis modo sumas, eadem tamen sententia erit, non diversa. Nam communis haec vita, qua sumus homines, nihil aliud est quam inane simulacrum vitae: non modo quia cito praeterit, sed etiam quod animae nostrae vivendo mortuae sunt, quum Deo non adhaerent. Sciamus ergo, in hoc mundo tres esse vitae gradus. Nam una est vita universalis, quae motu duntaxat et sensu constat, cuius etiam participes sunt bestiae: secunda est humana, qua sumus filii Adae: tertia est supernaturalis, quam soli fideles obtinent. Atque omnes quidem Deo sunt, ideoque potest unaquaeque vita Dei nominari. Nam de prima habetur Act. 17, 28., in Pauli concione: In ipso nos sumus, et movemur, et vivimus. Item Psal. 104, 30.: Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae. De secunda Iob. 10, 12.: Vitam dedisti mihi, et visitatio tua custodivit spiritum meum. Sed per excellentiam regeneratio fidelium hic nominatur *vita Dei*: quoniam tunc proprie vivit Deus in nobis, et nos fruimur eius vita, quum Spiritu suo nos gubernat. Ab hac universos mortales, qui non sunt in Christo novae creaturae, alienos facit Paulus: hinc apparet, quam misera sit nostra conditio, quamdiu in carne, hoc est in nobis, manemus. Hinc etiam aestimatio fieri potest virtutum omnium moralium, quas vocant: quales enim actiones producet ea vita, quam Dei esse Paulus negat? ergo ut aliquid boni exire a nobis incipiat, necesse est primum nos per Christi gratiam renovari. Hoc demum verae et vitalis (ut ita loquar) vitae initium erit: et notanda est ratio, quae continuo subiicitur, *Propter ignorantiam*, inquit. Nam sicuti Dei cognitio vera animae vita est, ita ex adverso ignorantia est mors: ac ne eiusmodi ignorantia adventicium malum esse crederetur (quemadmodum Philosophi errores aliunde contrahi iudicant), Paulus radicem esse docet in coecitate cordis: quo significat residere in ipsa natura. Prima igitur coecitas, qua occupatae sunt hominum mentes, peccati originalis est poena: propterea quod Adam post suam defectionem vera Dei luce privatus est, extra quam omnia sunt horribiles tenebrae.

19. *Dolore tangi desierunt.* Postquam de naturalibus vitiis loquutus est, nunc descendit ad extremum omnium malorum, quod homines sibi propriis malefactis arcessunt: nempe quum, obstupefacti et extincto conscientiae dolore, ad omnem nequitiam se prostituunt.

Natura corrupti sumus, et propensi ad malum, imo penitus malo addicti: qui Spiritu Christi destituuntur, sibi indulgent laxantque frena: ita fit, ut iram Dei novis subinde offensis in se provocent. Dominus tamen stimulis conscientiae eos pungit, sed nihil moventur: quin potius ad omnes monitiones obdurescunt: tali obstinatione merentur a Deo prorsus reijci. Huius reiectionis signum est indolentia, cuius hic fit mentio: dum scilicet is, qui peccando Deum offendit, nullo iudicii metu tangitur, sed secure pergit, ac intrepide se oblectat, sibi que placet ac blanditur: imo nullo pudore afficitur, nullam honoris curam habet. Tormentum malae conscientiae, quo eam cruciat horror divini iudicii, atrio inferorum conferri potest: sed talis securitas et veternus exitialis est gurgis, quemadmodum et Salomon dicit (Proverb. 18, 3.), Impius, quum in profundum venerit, contemnit. Quare non immerito Paulus hoc tanquam horribile divinae ultionis exemplum in medium adducit, quod homines a Deo relictī, sopita conscientia, extincto divini iudicii timore, amisso denique sensu tanquam attoniti, belluino impetu se ad omnem turpitudinem proijciunt. Non est hoc quidem universale: quia multos Deus etiam ex reprobis immensa sua bonitate retinet, ne extrema confusione mundus misceatur. Inde fit, ut non in omnibus tam proiecta libido, tamque effrenata intemperies appareat. Verum satis est, tale speculum in aliquibus conspicuum esse: ut nos quoque terreamur, ne quid simile nobis contingat. *Lasciviam* pro petulantia accipio, qua intemperanter et licentiose exsultat caro, Dei Spiritu non coercita. *Immunditiam* pro omne genus flagitiis. Postremo addit, *cum aviditate*: verbum graecum (πλεονεξία) saepe avaritiam significat, et ita exponitur hoc loco a quibusdam, sed parum congruenter. Nam quia pravae et vitiosae cupiditates sunt insatiabiles, ideo Paulus comitem illis et quasi pedissequam adiungit aviditatem, quae moderationi opponitur.

20. Vos autem non ita didicistis Christum: 21. Siquidem ipsum audistis, et in ipso estis edocti, quemadmodum est veritas in Iesu: 22. Ut deponatis secundum pristinam conversationem Veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias erroris: 23. Renovemini autem spiritu mentis vestrae, 24. Et induatis Novum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia et sanctitate veritatis.

Nunc antithesin facit vitae Christianae, ut inde pateat, quam indignum sit pio homine, indifferenter se polluere Gentium sordibus. Quia in tenebris ambulant Gentes, ideo non discernunt inter honestum et turpe: quibus autem lucet Dei veritas, dissimiles illis esse debent. Quibus vanitas sensus sui vivendi regula est, non mirum est, si foedis concupiscentiis sint impliciti: at Christi doctrina de ingenii nostri abnegatione praecipit. Nihil ergo de Christo didicit, qui nihil vita ab infidelibus differt: neque enim a mortificatione carnis separari potest Christi cognitio. Caeterum ut eorum attentionem et studium magis acuat, non solum dicit audisse Christum, sed gradatim auget, quod *in ipso quoque edocti fuerint*: acsi diceret, non leviter indicatam fuisse hanc doctrinam, sed probe traditam et expositam.

21. *Quemadmodum est veritas.* Hac particula perstringit evan-
gidam Evangelii scientiam, qua plerique frustra sunt inflati, quum
nihil de vitae novitate teneant. Putant enim illi se valde sapere:
sed Apostolus mendaci et imaginaria tantum opinione imbutos esse
docet. Ita duplicem statuit Christi notitiam, quarum prior sit vera
et geuina, altera vero fucata et adulterina: non quod re ipsa duplex
sit, verum quia plerique sibi falso persuadent Christum se cognoscere,
qui nihil nisi carnale sapiunt. Ergo quemadmodum in secunda ad
Corinthios (5, 17.) dicit, si quis in Christo, ille sit nova creatura:
ita etiam hic verum esse et sincerum negat quod tenetur de Christo,
nisi assit mortificatio carnis.

22. *Ut deponatis.* Requirit in homine Christiano poenitentiam
aut renovationem vitae: eam constituit in abnegatione nostri, et Spi-
ritus sancti regeneratione. A priore itaque parte incipit, iubens de-
ponere aut exuere hominem Veterem: translatione hac a vestibus
sumpta frequenter utitur, et nos rationem alibi attingimus. Quid etiam
per *Veterem hominem* intelligat, tam sexto capite ad Romanos, quam
aliis locis docuimus: nempe ingenium, quod afferimus ex matris utero.
Nam in personis duabus, Adae scilicet et Christi, duas quasi naturas
nobis describit. Quoniam prius ex Adam nascimur, naturae pravitas,
quam ex illo contrahimus, dicitur Vetus homo: quia deinde renasci-
mur in Christo, correctio vitiosae naturae dicitur homo Novus. Sum-
ma, Qui exuere vult hominem Veterem, naturae suae renuntiet. Qui
in epithetis Veteris et Novi putant Apostolum alludere ad Vetus et
Novum testamentum, parum solide philosophantur. Porro quo me-
lius ostendat, non esse supervacuum hanc exhortationem apud Ephe-
sios, pristinae vitae memoriam illis renovat, acsi diceret, Vetus homo
in vobis regnavit, quo tempore nondum Christus se vobis patefecer-
at: ergo pristinae vitae renuntiandum est, si vultis illum abicere.
Qui corrumpitur. A fructibus designat Veterem hominem, hoc est
a pravis cupiditatibus, quae homines in exitium illectant: quod autem
dicit, Corrumpi, in eo alludit ad nomen Vetustatis. Nam ipsa ve-
tustas proxima est corruptioni. Cave autem cum Papistis crassas tan-
tum et quasi palpabiles libidines intelligas, et quarum manifesta est
turpitudine inter homines, sed eas quoque sub hoc verbo comprehende,
quae laudi interdum magis dantur quam vitio: quales sunt ambitio,
astutia, et quaecunque vel ex amore nostri, vel ex diffidentia nostra
procedunt.

23. *Renovemini autem.* Secundum membrum in regula pie
sanctaeque vivendi, nempe ut Spiritu Christi vivamus, potius quam no-
stro: sed quid sibi vult *spiritus mentis*? Ego simpliciter accipio, ac-
si dixisset: Renovemini, non tantum quod ad inferiores appetitus aut
concupiscentias, quae palam sunt vitiosae, sed etiam quod ad partem
illam animae, quae nobilissima et praestantissima habetur. Hic enim
rursus ponit reginam illam, quae propemodum adoratur a Philosophis:
et spiritum mentis nostrae divino ac coelesti tacite opponit, qui aliam
in nobis ac novam mentem generat. Unde colligere promptum est,
quid sit in nobis sanum aut incorruptum, quum rationem aut men-
tem potissimum corrigi praecipiat, in qua nihil videtur esse praeter
virtutem et laudis materiam.

24. *Induatis Novum hominem.* Sic resolvere convenit, In-
duite Novum hominem: quod nihil aliud est quam spiritu, hoc est in-
tus, renovari: et quidem in totum, ita ut initium a mente fiat, quae

pars maxime intacta esse videtur ab omni vitio. Quod de creatione subiicitur, tam ad primam creationem hominis, quam ad reformationem, quae fit Christi gratia, referri potest: utraque expositio vera erit. Nam et initio creatus fuit Adam ad imaginem Dei, ut iustitiam Dei quasi in speculo repraesentaret: sed quoniam imago illa deleta est per peccatum, ideo nunc in Christo instaurari oportet. Nec sane aliud est regeneratio piorum, quam reformatio imaginis Dei in illis: quemadmodum II. ad Corinth. 3, 18. dictum est. Quanquam longe uberius est ac potentius Dei gratia in hac secunda creatione, quam prima fuerit: sed hoc tantum respicit Scriptura, quod summa nostra perfectio sit conformitas et similitudo, quae nobis est cum Deo. Ad eam vero quum formatus esset Adam, perdidit quod acceperat: nobis igitur per Christum restitui necesse est. Quare huc spectare docet regenerationem, ut ex errore reducamur ad eum finem, ad quem sumus conditi. *In iustitia.* Iustitiam pro rectitudine si generaliter accipias, *sanctitas* quiddam erit altius, hoc est puritas, quam sumus Deo consecrati. Verum non displicet ita distingui, ut sanctitas quidem ad primam Legis tabulam, iustitia autem ad secundam pertineat: quemadmodum in Cantico Zachariae (Luc. 1, 54.), Serviamus illi in sanctitate et iustitia omnibus diebus vitae nostrae. Et certe ita recte Plato quoque docet, quod *δολότης* sita sit in cultu Dei, altera pars iustitiae homines respiciat. Genitivus *veritatis*, loco epitheti positus est, qui tam iustitiae quam sanctitati convenit. Utramque enim sinceram oportere esse admonet: quia hic cum Deo negotium est, qui nullo furo decipitur.

25. Quare, deposito mendacio, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: quia sumus vicissim inter nos membra. 26. Irascimini, et ne peccetis (*Psal. 4, 5.*), sol non occidat super iracundiam vestram: 27. Et ne detis locum diabolo. 28. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret, operando quod bonum est manibus, ut habeat quod eroget opus habenti.

25. *Quare deposito mendacio.* Ex illo capite doctrinae, hoc est de iustitia novi hominis, omnes piae exhortationes, tanquam ex fonte rivi, fluunt: nam si quis omnia vitae praecepta colligat, parum efficiet sine hoc principio. Aliam methodum habent Philosophi: sed in doctrina pietatis haec est unica vitae instituendae ratio. Nunc ergo sequentur particulares exhortationes, quas deducet Paulus ex illa communi doctrina. Et primum quidem, eo quod in veritate Evangelii veracem iustitiam et sanctitatem posuerat, nunc a genere ad speciem argumentatur, ut sint inter se veraces. *Mendacium* hic pro qualibet fraude et simulatione vel astutia: *Veritas* pro simplicitate capitur. Requirit ergo sinceram inter eos communicationem in omnibus negotiis. Additur et altera confirmatio, *Quia sumus vicissim inter nos membra*: est enim monstrum, si membra inter se non consentiant, imo si fraudulenter inter se agant.

26. *Irascimini.* Incertum est an Paulus respexerit ad Psalmum quartum: nam in graeca translatione haec verba habentur, quanquam

alii malunt, Contremiscite. Verbum tamen hebraicum לִרְעוּ tam iracundia turbari quam pavere significat. Quod ad circumstantiam Psalmi, sensus hic bene conveniet: Nolite similes esse phreneticis, qui intrepide quovis ruunt, sed conturbet vos audaciae vestrae reputatio. Nam Gen. 45, 24., hoc verbum legitur pro Contendere vel Rixari: vult ergo eos, cum animis suis disceptando, turbari, ut a furiosis conatibus desistant. Paulus autem, meo iudicio, tantum allusit ad locum illum hac ratione. Tria sunt vitia, quibus irascendo Deum offendimus. Primum est, quod levibus et saepe nullis de causis irascimur, vel certe privatis iniuriis vel offensis commoti: alterum, quod semel commoti metas transilimus, et abripimur immodico excessu: tertium, quod iram, quae debuerat in nos vel in peccata ferri, convertimus in fratres nostros. Commodum ergo Paulus, quum vellet describere, quaenam sit iusta irae moderatio, trita illa sententia usus est: *Irascimini et ne peccetis*. Id autem fiet, si materiam irae in nobis quaeramus magis quam in aliis, indignationem nostram in propria vitia evomentes. Quod ad alios, potius vitiiis irascamur quam personis: nec ex privatis offensis iram concipiamus, sed potius nos ad iram inflammet zelus gloriae Domini. Postremo ita concitetur ira in nobis, ut quum opus est, resideat, ne misceatur cum turbulentis carnis affectibus. *Sol non occidat*. Quoniam vix fieri potest, quin prosiliamus interdum ad iniustam vitiosamque iracundiam, quae est affectus humani ad malum propensio: Paulus ad secundum remedium descendit, ut tunc saltem reprimamus nos subito, nec sinamus iram nostram temporis spatio obdurescere. Illud quidem primum esset, Irasci, et non peccare: sed quia in tanta naturae humanae infirmitate plus quam difficile est, sit hoc secundum remedium, non fovere iram diutius in animis nostris, nec illi dare spatium temporis, quo se confirmet. Ideo prohibet, ne sol occidat super eam: quo significat, dandam esse operam, ut ante occasum solis placati simus, si forte nobis irasci contigerit.

27. *Et ne detis locum diabolo*. Scio, qualiter nonnulli exponant: et Erasmus, Calumniatoris nomen usurpans, palam ostendit se de malevolis hominibus intelligere. Ego tamen non dubito, quin Paulus admoneat, cavendum esse, ne Satan, animis nostris possessis, tanquam hostis occupata arce, pro libidine sua nos agat. Nam quotidie experimur, quam incurabilis sit morbus diuturnum odium, aut saltem quam difficulter sanetur: unde hoc, nisi quia diabolo cordis nostri possessionem tradidimus, quum obviam eundum foret? Ergo priusquam odii veneno cor imbuatur, mature excutienda est ira.

28. *Qui furabatur*. Non tantum de crassioribus furtis agit, quae legibus puniuntur, sed de occultioribus, quae sub hominum iudicium non cadunt: ut sunt omne genus rapinae, quibus aliena ad nos trahimus. Nec tantum iubet, ut abstineamus ab iniusta et illicita bonorum alienorum usurpatione, sed etiam ut fratribus subveniamus, quantum in nobis est. Tu qui aliena rapiebas, non modo tibi acquiras victum iusto et innoxio sudore, sed etiam aliis. Primum regula haec nobis praescribitur, ne quis fratrum iactura commodum suum procuret, sed honesto labore vitam toleret: deinde caritas ulterius nos adducit, ut non sibi quisque seorsum vivat, aliis praeteritis, sed alii aliorum necessitatibus sublevandis se impendant. Sed quaeritur, an Paulus necessitatem omnibus imponat manibus laborandi: nimis enim hoc durum esset. Respondeo, simplicem esse sensum, ver-

borum, si quis rite expendat: nam ubi fraudare quemquam prohibuit, quia multi causantur inopiam, eiusmodi obiectionem ut praeveniat, potius laborandum esse manibus, docet. Ac si diceret, Tibi nulla recusanda est conditio, quantumvis dura et molesta, quo nemini sis iniurius: neque id modo, sed ut succurras fratrum necessitati. Hoc autem posterius membrum non parum amplificat: nam argumentum continet a maiori ad minus. *Quod bonum est.* Quoniam multa sunt opificia, quae voluptatibus etiam parum castis serviunt, commendare etiam hoc voluit, ut labores deligamus, qui utilitatem proximis nostris afferant: nec mirum, nam si eiusmodi voluptarias artes, quae nihil quam corruptelas gignere queunt, Ethnici quoque ipsi ignominia notandas duxerunt, ut Cicero, an eas Christi Apostolus inter legitimas Dei vocationes censeret?

29. Omnis sermo spurcus ex ore vestro non procedat: sed si quis est bonus ad aedificationem usus, ut det gratiam audientibus. 30. Et ne contristetis Spiritum sanctum Dei, quo obsignati estis in diem redemptionis. 31. Omnis amarulentia, et indignatio, et ira, et clamor, et maledicentia removeatur a vobis cum omni malitia.

29. *Omnis sermo spurcus.* Primum ex fidelium sermonibus omnem spurcitiam removet: quo nomine comprehendit amatorias omnes illecebras, quae libidine inficere solent hominum animos. Deinde non contentus vitium sustulisse praecipit, ut sint ad aedificationem compositi: quemadmodum ad Coloss. (4, 6.), Sermo vester sale sit conditus etc. Hic tamen alia loquutione utitur, *Si quis bonus est*, inquit, *ad aedificationem usus*: quod perinde valet ac si dixisset uno verbo, si usui est. Genitivum quidem *usus* licebit more hebraico in adiectivum resolvere, ut sit aedificatio utilis. Sed dum considero, quam frequens sit metaphora in verbo aedificandi apud Paulum, et quam late pateat, priorem illam expositionem tenere malo. Ita *aedificationem usus* interpretor aedificationis nostrae profectum: nam aedificare, promovere est. Quomodo autem illud fiat, subiicit, *dando* scilicet *gratiam audientibus*: consolationem porro et admonitionem, et omnia salutis adminicula Gratiae nomine intelligit.

30. *Et ne contristetis.* Quum Spiritus sanctus habitet in nobis, omnes tam animae quam corporis nostri partes illi sacras esse oportet. Quod si nos prostituimus ad aliquod inquinamentum, iam illum quasi ex suo hospitio eiicimus: id quo familiarius exprimat, tribuit Spiritui sancto humanos affectus, gaudium et tristitiam. Date, inquit, operam, ut Spiritus sanctus libenter in vobis habitet, quasi in domicilio laeto ac iucundo: nec ullam tristitiae materiam illi date. Quidam secus exponunt, quod Spiritum Dei contristemus in aliis, dum pios fratres, qui Spiritu Dei aguntur, offendimus obsceno sermone, vel aliis modis. Nam piaes aures quicquid pietati adversum est non modo respuunt, sed, quum tale quid audiunt, gravi dolore vulnerantur: at quod sequitur, ostendit aliam fuisse mentem Pauli. *Quo obsignati estis*, inquit. Quia ergo Spiritu nos suo Deus obsignavit, illi sumus molesti, dum non sequimur eius ductum, sed profanis affectibus nos polluimus. Non potest satis pro dignitate explicari sen-

sententiae huius gravitas: quod Spiritus sanctus gaudet atque hilaris est in nobis, dum illi nos morigeros per omnia praebemus, nihil cogitamus aut loquimur nisi purum et sanctum: quod rursus afficitur moerore, quoties aliquid vocatione nostra indignum admittimus. Nunc reputet apud se quisque, quam horrenda sit impietas, Spiritum Dei pungere ea tristitia, ut a nobis tandem discedere cogatur. Apud Iesaiam, cap. 63, 10., eadem est loquendi forma, sed diverso sensu. Propheta enim exacerbare Dei Spiritum simpliciter dixit, quemadmodum dicere solemus, hominis animum. *Quo obsignati.* Est enim Spiritus Dei quasi sigillum, quo a reprobis discernimur, et quod impressum est cordibus nostris, ut certa sit nobis adoptionis gratia. Addit, *in diem redemptionis*, hoc est, donec in hereditatis promissae possessionem nos Deus inducat. Solet enim vocari dies ille redemptionis, quia tunc demum a miseriis omnibus eximemur. De utraque loquutione iam satis alibi dictum est, ac praesertim ad Rom. cap. 8, 23., de secunda: de priore vero I. ad Cor. cap. 1, 30. Nisi quod verbum *obsignandi* aliter hic exponi potest: nempe quod Deus Spiritum quasi notam suam nobis impresserit, ut in filiis suis censeat, quoscunque videt ita signatos.

31. *Omnis amarulentia.* Quemadmodum iracundiam prius damnavit, ita nunc eandem sententiam repetens simul coniungit accidentia, quae eam comitari fere solent: ut sunt clamorae contentiones et convicia. Inter *ἔργῃ καὶ θυμῷ* parum est discriminis, nisi quod hoc interdum ad potentiam, illud vero ad actum refertur: hic autem nihil differunt, nisi in priore dicamus magis subitum esse impetum. Non frustra porro *malitiam* removet, ut illa superiora corrigantur. Significat autem hoc verbo animi pravitatem, quae humanitati et aequitati est opposita, et malignitas vulgo nuncupatur.

32. Sitis autem mutuo comes, misericordes, condonantes vobis inter vos, quemadmodum et Deus vobis in Christo condonavit.

32. *Sitis autem mutuo comes.* Amarulentiae opponit comitatem, quae est facilitas tam in moribus quam in vultu et sermone. Et quia nunquam regnabit inter nos ea virtus, nisi vigeat etiam *συμπάθεια*, ideo misericordiam nobis commendat: quae scilicet in eo sita est, non tantum ut malis fratrum nostrorum condolescamus perinde ac nostris, sed ut, vera humanitate praediti, non secus moveamur in utramque partem, quicquid illis acciderit, acsi sustineremus eorum personam. Contraria est immanitas, ubi tam ferrei et barbari sunt homines, ut susque deque ferant quicquid alios pati vident. *Condonantes vobis.* Alii de beneficentia interpretantur: ideoque Erasmus vertit Largientes: nec repugnat verbi significatio, sed loci circumstantia in aliam magis partem nos ducit, nempe ut simus ad ignoscendum faciles. Fieri enim interdum potest, ut sint aliqui suaves et teneri ad commiserationem: sed indigne laesi non tam facile remittunt iniurias. Ergo ne ii, qui alioqui naturae benignitate ad humanitatem propensi sunt, hominum ingratitude deficiant, hortatur ut se praebeant alii aliis placabiles. Et quo plus valeat exhortatio, exemplum Dei proponit, qui longe plus nobis per Christum condonavit, quam quisquam mortalium fratribus suis queat: vide ad Coloss. 3, 5.

CAP. V.

1. *Sitis ergo imitatores Dei*, quemadmodum filii dilecti:
2. Et ambulate in caritate, quemadmodum et Christus nos dilexit, ac se ipsum tradidit pro nobis oblationem et hostiam Deo, in odorem bonae fragrantiae.

1. *Sitis ergo imitatores.* Persequitur eandem sententiam et confirmat eo, quod filios patri similes esse oporteat: admonet autem nos esse filios Dei, debere ergo nos ipsum, quantum in nobis est, beneficentia referre. Ita videmus in distinctione capitum male discreptas fuisse sententias, quae inter se prorsus cohaerent. Teneamus autem hoc argumentum: Si filii Dei sumus, debere nos esse eius imitatores. Nam et Christus non aliter nos fore Dei filios pronuntiat, nisi etiam indignis benefacimus (Matth. 5, 44.). Postquam Deum imitandum proposuit, idem facit de Christo: nam is est verum nostrum exemplar. Eadem, inquit, caritate complectimini vos invicem, qua nos Christus complexus est: est enim, quod in Christo cernimus, nobis vera regula.

2. *Ac se ipsum tradidit.* Hoc singulare fuit argumentum summae caritatis, quod Christus, quasi sui oblitus, propriae vitae non pepercit, ut nos a morte redimeret. Huius beneficii si participes velimus esse, similiter erga proximos affecti simus oportet: non quod tantam perfectionem quisquam nostrum consequutus sit, verum ad eam pro nostro modulo aspirandum et enitendum est. Quod additur de *victima boni odoris*, primum ad commendandam Christi gratiam valet: deinde etiam praesenti causae servit. Non potest quidem satis exprimi verbis mortis Christi fructus et efficacia: ut teneamus, hoc unicum esse pretium, quo reconciliati sumus Deo. Atque haec fidei doctrina priorem gradum occupat. Caeterum quo plus Christum nobis praestitisse audimus, eo magis sumus illi obstricti. Praeterea colligendum est ex Pauli verbis, nulla nostra officia accepta esse Deo, nisi mutuo inter nos amemus. Nam si hominum reconciliatio, per Christum facta, sacrificium fuit boni odoris: tunc demum bonus a nobis odor ad Deum perveniet, si sacer hic suffitus in nos diffusus fuerit: quo pertinet illud Christi, Relinque ad altare munus tuum, et vade et reconciliare fratri tuo (Matth. 5, 23.).

3. *Scortatio vero et omnis immundities, aut avaritia, ne nominentur quidem inter vos:* sicut decet sanctos. 4. *Turpitudine, stultiloquium, facetia:* quae non conveniunt, sed magis gratia. 5. Hoc enim scitis, quod omnis scortator, vel immundus, vel avarus qui est idololatra, non obtinebit hereditatem in regno Christi et Dei. 6. Nemo vos decipiat inanibus verbis: nam propter haec venit ira Dei in filios inobedientes (*vel, incredulos*). 7. Ne sitis igitur illorum consortes.

3. *Scortatio*. Hoc caput et tertium ad Colossenses multa habent inter se congruentia, quae prudens lector sine mea opera conferre poterit. Tria hic recenset, quae tam aliena vult esse a Christianis, ut ne nomen quidem audiatur: quod rebus incognitis solet accidere. Per *immunditiam* foedas omnes et impuras libidines significat: ita ■ *scortatione* differt hoc nomen, tanquam genus a specie. Tertio ponit *avaritiam*, quae nihil aliud est quam immodica habendi cupiditas. Et praecepto addit auctoritatem, dicens, se nihil ab illis requirere, quam quod *sanctos decet*: quo verbo avaros omnes, et scortatores, et impuros a numero et societate sanctorum reiecit. Tribus, illis addit alia tria: *turpitudinem*, quo nomine intelligo quicquid indecorum est, ac piorum modestiae minus consentaneum: deinde *stultiloquium*, quo nomine sermones intelligo vel ineptos ac inanes nulliusque frugis, vel etiam profanos, et sua vanitate noxios. Porro quoniam ineptiae sermonis *facetiarum* et leporis praetextu saepe teguntur: ideo nominatim urbanitatem, quae aliqui arridet, acsi virtus esset laude digna, tanquam stultiloquii partem condemnat. Vocabulum graecum *εὐτραπεία* apud ethnicos scriptores in bonam partem accipitur pro acuta et salsa urbanitate, liberali ingeniosoque homine digna. Sed quia difficillimum est dicacem esse, quin sis etiam mordax, et in ipsis facetiis quaedam est affectatio pietati minime consona, merito ab ea nos Paulus revocat. Et de omnibus istis simul pronuntiat, quod non convenient: hoc est, quod pugnent cum officio Christianorum.

4. *Sed magis gratia*. Alii malunt Gratiarum actionem: mihi placet Hieronymi interpretatio. Debuit enim Paulus superioribus vitiis generale aliquid opponere, quod in sermonibus nostris eluceat. Nam si dixisset: Interea dum illi frivolis nugis et scurrilitate se oblectant, vos agite gratias Deo: fuisset nimis restrictum. Patitur autem graecum vocabulum *εὐχαριστία*, ut nos Gratiam vertamus. Sensus autem erit, sermones nostros vera suavitate et gratia perfusos esse debere: quod fiet, si miscebimus utile dulci.

5. *Hoc enim scitis*. Ne vitiorum, quae reprehendit, illecebris inescati, oscitanter vel minus attente suas admonitiones excipiant: gravi et severa denuntiatione eos terret, quod illa vitia regnum Dei nobis claudant. Iam vero, quum illorum conscientiam appellat, significat de re minime dubia se loqui. Si cui durum id videtur esse et Dei bonitati adversum, abdicari omnes hereditate regni coelorum, qui vel scortationis, vel avaritiae culpa sint contacti: facilis est responsio, Apostolum veniam lapsis non negare, qui resipuerint, sed de ipsis peccatis sentiam ferre. Nam Corinthios iisdem verbis affatus, mox adiungit: Et vos quidem haec fuistis, sed nunc iustificati estis etc. (I. Cor. 6, 11.). Nam ubi est poenitentia, quum sit illic etiam reconciliatio cum Deo, desinunt esse homines quod fuerant. Caeterum qui vel scortatores sunt, vel immundi, vel avari, quamdiu tales sunt, nihil sibi commune cum Deo esse sciant et omnem salutis spem sibi ademptam. *Regnum Dei et Christi* dixit: quia Deus Filio suo tradidit, ut per ipsum nos adipiscamur. *Avarus, qui est idololatra*. Nam avaritia, ut alibi inquit (I. Cor. 6, 13.), idolorum cultus est: non ille qui tam frequenter damnatur in Scriptura, sed alterius generis. Necesse enim est, ut Deum abnegent avari omnes, eiusque loco sibi divitias constituent: tam coeca est rabies miserae illius cupiditatis. Sed cur potius hoc avaritiae tribuit Paulus, quum

in alios etiam carnis affectus non minus competat? qui magis avaritia hoc ignominiae titulo notanda est, quam ambitio, quam inanis sui confidentia? Respondeo, quia morbus iste late patet, et quasi sua contagione occupat plurimorum animos, neque morbus iudicatur, quin potius laudatur communi opinione, ideo durius exagitari a Paulo, ut falsam opinionem ex cordibus nostris evellat.

6. *Nemo vos decipiat.* Semper fuerunt impii canes, qui sannis exciperent ac facete riderent Prophetarum minas: quales hodie quoque cernimus. Tales enim veneficos saeculis omnibus diabolus subornat, qui, dum sacrilegis diceriis eludunt Dei iudicium, conscientias non adeo fundatas in timore Dei quasi fascinis quibusdam sopiant. Hoc leve delictum est, inquiunt, Scortatio lusus est Deo: Deus sub Lege gratiae non est tam crudelis: non ideo nos finxit, ut sit noster carnifex: naturae fragilitas nos excusat, et similia. Ex adverso clamat Paulus, cavendas esse eiusmodi fallacias, quibus illaqueantur in exitium conscientiae. *Propter haec enim venit.* Si praesens tempus, more hebraico, per futurum exponas, erit comminatio ultimi iudicii: sed ego iis assentior, qui indefinite accipiunt, Venit pro Venire solet, ut commonefaciat eos de ordinariis Dei iudiciis, quorum exempla sunt ante oculos. Et sane, nisi coeci essemus ac socordes, Deus satis frequentibus poenarum exemplis testatur, se iustum esse horum malorum vindicem: idque tam privatim animadvertendo in singulos homines, quam publice iram suam in urbes et regna et populos exserendo. Est autem notandum, quod dicit, *adversus incredulos, aut rebelles.* Nam quia fideles alloquitur, non tam eos vult terrere propriis periculis, quam expergefacerere, ut horrenda Dei iudicia in reprobis tanquam in speculis contemplari discant. Neque enim Deus filiis suis formidabilem se facit, quo ipsum fugiant, sed paterno more, quoad potest, ad se allicit. Inde concludit, ne se perniciose impiorum societate impliceant, quorum praevident talem exitum.

8. Eratis aliquando tenebrae: nunc autem lux in Domino, tanquam filii lucis ambulate. 9. (Fructus enim lucis in omni bonitate, et iustitia, et veritate:) 10. Probantes, quid sit acceptum Deo. 11. Et ne communicetis operibus infructuosis tenebrarum: quin potius etiam redarguitote. 12. Quae enim clam fiunt ab illis, turpe est vel dicere. 13. Omnia autem, dum coarguuntur, a luce manifestantur: omne enim quod manifestat, lux est. 14. Quamobrem dicit: Surge qui dormis, et exsurge ex mortuis, et illucescet tibi Christus.

8. *Eratis aliquando tenebrae.* Praeceptionibus subinde, ad pondus addendum, aspergit confirmationes ac permiscet: ut hoc loco, quia de incredulis meminerat, et monuerat Ephesios, ne in sceleribus et interitu illorum essent participes, confirmat addita ratione, quantum ab illorum vita et factis distare debeant. Simulque praeteritae vitae recordationem illis refricat, ne sint ingrati Deo. Longe, inquit, alii debetis esse quam olim: Deus enim vos ex tenebris lucem

fecit. *Tenebras* vocat totam hominis naturam ante regenerationem: quia, ubi non lucet Dei claritas, nihil est praeter horrendam coecitatem. *Lumen* rursus appellat, qui Spiritu Dei sunt illuminati: passive scilicet, pro lucidis. Nam continuo post, eodem sensu, ponit *filios lucis*: dum concludit, ambulandum ergo esse tanquam in luce, quia ex tenebris erepti sint Dei misericordia. Nota, in *Domino* nos dici *lumen*, quia extra Christum Satan omnia occupat, quem scimus principem esse tenebrarum.

9. *Fructus enim lucis*. Inserit hanc parenthesin, ut viam indicet, qua ambulare filios lucis convenit. Quanquam non ponit integram descriptionem, sed tantum exempli causa attingit partes quasdam sanctae et piae vitae. Quum autem uno capite vult totum complecti, revocat eos ad Dei voluntatem, perinde acsi diceret: Quisquis recte et extra errandi periculum vivere appetit, is se componat in obsequium Dei, et eius voluntatem habeat pro regula: nam iste demum rationalis est Dei cultus, quemadmodum ad Romanos cap. 12, 1. docet, vivere ex solo illius praescripto, secundum illud, Obedientia melior quam victimae (I. Sam. 15, 22.). Mirum autem, unde in multos graecos codices obrepserit nomen Spiritus, quum magis congruat, Fructus autem lucis sunt: tametsi hoc de sententia Pauli nihil detrahit. Manet enim semper illud, ambulandum esse fidelibus tanquam in luce, quia sunt filii lucis: id fieri, quum non vivunt suo arbitrio, sed Dei obsequio se totos addicunt, nec quicquam suscipiunt, nisi ex illius iussu. Praeterea talem obedientiam fructibus testatam fieri, *bonitate* scilicet, *iustitia*, *veritate*, et similibus.

11. *Et ne communicetis*. Quoniam inter tenebras versantur filii lucis, hoc est, in medio generationis parvae et tortuosae: non frustra monentur, ne se malis operibus commisceant. Non satis igitur, si quis sua sponte nihil mali facinoris suscipiat: sed cavendum est etiam, ne socios nos vel adiutores praebeamus aliis in malo perpetrando: denique ab omni consortio vel consensus, vel consilii, vel nutus, vel cuiuslibet adiutorii abstinendum est: nam his omnibus modis communicamus. Quin etiam ne perfunctum quis se putet connivendo, etiam nominatim iubet coarguere: quod est dissimulationi contrarium. Nunc quotusquisque se eximet a reatu, quum paucissimi ab annuendi simulatione caveant, ubi Deum palam offendi cernunt, dissimulent vero fere omnes? Potius tamen peribunt centum mundi, quam non stet firma Dei veritas. *Coarguendi* verbum metaphorae tenebrarum respondet. Nam *ἐλέγχειν* proprie est in medium proferre, quod ante ignotum erat. Quoniam ergo impii sibi adulantur in vitiis, et ea latere, aut pro virtutibus haberi volunt, Paulus coargui iubet. *Infructuosa* vocat non modo quae nihil afferant utilitatis, sed etiam quae per se noxia sint.

12. *Quae enim clam fiunt*. Vult ostendere, quantum profecturi sint redarguendo impios. Illi, inquit, modo hominum oculos lateant, perpetrare quidvis, etiam flagitia dictu horrenda, sibi permittunt. Nam, ut vulgari proverbio dicitur, Nox pudore vocat: unde hoc, nisi quia, in tenebris ignorantiae demersi, turpitudinem suam nec vident ipsi, nec videri a Deo et Angelis cogitant? At verbo Dei, tanquam illata face, aperiuntur eorum oculi. Ita pudere eos pigereque incipit. Sancti ergo suis monitionibus coecos infideles illuminant, et ignorantia obrutos ex latebris suis protrahunt in

lucem. Perinde ergo est acsi diceret: Quum domum clausam habent infideles, et ab hominum conspectu subducti sunt, *turpe est vel dicere*, quam nequiter et flagitiose prouant ad omnem licentiam. An vero, excusso pudore, adeo frena sibi laxarent, nisi tenebrae facerent audaciam: quasi impune fiat quod fit in abdito? vos autem coarguendo quasi lucem inferetis, ut sua turpitudine pudeant. Talis autem pudor ex turpitudinis suae agnitione primus gradus est ad resipiscentiam. Id etiam est quod habetur prioris ad Corinth. cap. 14, 24.: Si ingressus fuerit infidelis in coetum vestrum, coarguitur ab omnibus, iudicatur ab omnibus et occulta cordis eius manifesta fiunt: ita procidens in faciem, adorat Deum. Nisi quod hic translatione usus est. Erasmus, mutando verbum Coarguendi, totum sensum corrumpit: huc enim intendit Paulus, non fore sine fructu, si opera infidelium coarguantur.

13. *Omnia autem etc.* Quia medium est participium (*παρεχομένου*) quod hic legitur, tam passive quam active verti potest. Vetus interpres passivam significationem praetulit: quod si placeat sequi, nomen *lucis* perinde valebit ac *Lucidum*, ut prius, et tunc sensus erit, conspicua fore mala opera, quae latebant, postquam verbo Dei manifestata fuerint. Si active sumamus, duplex adhuc esse expositio poterit: prior, Quicquid manifestat, est lux: secunda, Quod manifestat quidvis vel omnia, lux est: ut singularis numerus valeat pluralem. Neque hoc impedit articulus, quod Erasmus veritus est: quia non tam exacte unumquemque articulum suo loco ordinare solent Apostoli, et inter elegantes etiam scriptores id esset tolerabile. Ego sane non aliam fuisse Pauli mentem iudico: sequor enim contextum. Quia hortatus erat, ut coarguendo mala opera infidelium eruerent ea ex tenebris, nunc addit, proprium lucis officium esse quod illis praecipit, nempe *manifestare*. Lux est, inquit, quae omnia manifestat. Inde sequebatur eos esse indignos hoc titulo, nisi in lucem proferrent, quae tenebris involuta erant.

14. *Quamobrem dicit.* Laborant interpretes in loco indicando: quia videtur Paulus testimonium citare ex Scriptura, quod nusquam invenitur. Dicam quod ego sentio. Primum inducit Christum per suos ministros loquentem: nam haec ordinaria est concio, quae quotidie audiri debet ex Evangelii praeconibus. Quid enim aliud est eis propositum, quam ut mortuos excitent ad vitam? iuxta illud, Veniet hora, et iam est, quum mortui audient vocem Filii Dei: et qui audierint, vivent (Io. 5, 25.). Nunc loci circumstantiam expendamus: dixerat Paulus redarguendos esse infideles, ut in lucem producti agnoscere sua mala incipiant. Nunc Christum loquentem inducit, quia haec vox assidue resonet in Evangelii praedicatione, Surge qui dormis. Caeterum interea non dubito, quin ad Prophetarum vaticinia alludat, quae hoc ipsum praedicunt de regno Christi: quale est illud Iesae (60, 1.), Surge, illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum etc. Quum ergo ita sit, excitare conemur, quantum in nobis est, dormientes ac mortuos, ut eos adducamus ad lucem Christi. Nam quod addit, *Et illucescet tibi Christus*, non significat tunc demum affulgere nobis eius lumen, ubi surrexerimus ex morte, quasi praeveniamus eius gratiam: verum simpliciter demonstrat Paulus, nos resurgere a morte in vitam, quum nos Christus illuminat, idque prioris sententiae confirmandae causa: infideles scilicet a coecitate revocandos, ut salvi fiant. Quod aliqui codices

pro *ἐπιπαύσει* legunt *ἐπαύεται*, hoc est Continget, manifestus est error. Itaque lectionem illam sine controversia repudio.

15. Videte igitur, quomodo exacte ambuletis: non tanquam insipientes, sed tanquam sapientes: 16. Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. 17. Quare ne sitis imprudentes, sed intelligentes, quae sit voluntas Domini. 18. Et ne inebriemini vino, in quo inest lascivia, sed impleamini Spiritu. 19. Vobis ipsis loquentes psalmis et hymnis, et canticis spiritualibus, canentes et psallentes in corde vestro, Domino: 20. Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo et Patri.

15. *Videte igitur.* Si aliorum discutere tenebras fideles debent fulgore suo: quanto minus coecutire ipsi debent in proprio vitae instituto? quibus enim tenebris se occultabunt, quibus illuxit sol iustitiae Christus? Debent igitur, acsi in celeberrimo theatro essent, vivere, quia sub conspectu Dei et Angelorum vivunt. Hos, inquam, testes reveantur, etiamsi mortales omnes latere queant. Omissa autem metaphora Tenebrarum et Lucis, iubet eos exacte vitam componere, *tanquam sapientes*: hoc est, qui in verae sapientiae schola instituti sint a Domino. Nam haec nostra intelligentia est, ducem ac magistrum habere Deum, qui nos doceat de sua voluntate.

16. *Redimentes tempus,* A circumstantia temporis confirmat suam exhortationem. *Dies malos* esse dicit, hoc est, omnia scandalis et corruptelis esse plena: ut difficile sit, pios manere illaesos, dum inter tot spinas incedunt. Quum ita corruptum est saeculum, videtur diabolus tyrannidem occupasse: ut tempus non possit Deo consecrari, nisi quodammodo redemptum. Quod autem erit pretium redemptionis? infinitis illecebris, quae facile nos perverterent, cedere: extricare nos a curis et voluptatibus mundi, omnibus denique impedimentis renuntiare. Intenti ergo simus ad occasionem modis omnibus recuperandam: imo quod multi solent ignaviae suae praetendere, multa esse offenticula, nimis arduum laborem, vigilantiam nostram potius acuat.

17. *Ne sitis imprudentes.* Qui in Legis meditatione se exercbit dies et noctes, facile victor evadet supra difficultates, quascunque Satan opposuerit. Unde enim fit, ut errent alii, alii labantur, alii impingant, retro abeant alii: nisi quia paulatim nos a Satana sinimus obfuscari, ut nobis excidat Dei voluntas, cuius assidua recollectione exerceri nos decuerat? Et nota iterum, prudentiam a Paulo definiri, quum Dei voluntatem intelligimus. Quomodo diriget adolescens viam suam? inquit David: custodiendo sermones tuos, Domine (Psal. 119, 9.). De iuvenibus loquitur: sed est etiam haec senum prudentia.

18. *Et ne inebriemini vino.* Quum eos vetat inebriari, largas omnes et immodicas potationes prohibet. Perinde ergo est acsi diceret, Ne sitis intemperantes in potu. Et simul admonet, quid mali pariat ebrietas, nempe *ἀνορθία*: quo nomine intelligo lascivias omne

genus et dissolutiones. Nam si Luxuriam interpreteris, friget sensus. Significat ergo ebriosos diffuere petulanter in omnem immodestiam, nec pudore ullo teneri, sed dominari proterviam, ubi regnat vinum: ita qui aliquo moderationis et honesti respectu tanguntur, ebrietatem fugere et abominari debent. Quia autem, ut se ad hilaritatem invitent, largius potare solent filii huius saeculi: eiusmodi laetitiae carnali sanctam aliam opponit, qua nos Spiritus Dei exhilaret. Et huius quoque effectus superiori contrarios recenset. Quid gignit ebrietas? dissolutam proterviam, ut quasi excusso freno indecenter homines exsultent. Quid spiritualis laetitia, quum ea perfusi sumus? *hymnos, psalmos, laudes Dei, gratiarum actiones*. Hi sunt vere iucundi fructus et delectabiles. *Spiritus* hic significat Gaudium in Spiritu sancto. In verbo *implemini* allusio est ad largiorem potum: ut sit obliqua antithesis. *Loqui sibi ipsis* pro Inter se. Neque enim singulos intus sibi canere iubet: nam, quod postea subiicit, *canentes in corde*, perinde valet acsi dixisset, Ex corde, non tantum lingua, ut hypocritae faciunt. Quid differant hymni a psalmis, et quid rursum psalmi a canticis, difficile est certa definitione tradere. Quanquam nonnihil attingam ad Coloss. cap. 4. Epithetum Spiritualis ad argumentum pertinet: quia ut plurimum publicae et vulgo usitatae cantiones sunt de rebus frivolis, adeoque parum castis.

20. *Gratias agentes semper*. Significat hanc voluptatem esse eius generis, quae nunquam satietate gignere fastidium debeat: hoc esse exercitium, quod lassitudine carere debet. Deus enim innumeris beneficiis novam subinde gaudendi et gratias agendi nobis materiam suppeditat. Interim admonet, impiae turpisque socordiae fore cessationem, nisi fideles studium et exercitium laudandi Dei tota vita continuent.

21. Subditi estote invicem in timore Christi (*vel, Dei*).

22. Mulieres suis maritis subditae sint tanquam Domino:

23. Quoniam vir est caput uxoris, quemadmodum et Christus caput est Ecclesiae, qui idem est servator corporis.

24. Caeterum quemadmodum Ecclesia subest Christo: ita et mulieres suis maritis in omnibus. 25. Viri, diligite vestras uxores: quemadmodum et Christus dilexit Ecclesiam, et se ipsum tradidit pro ea, 26. Ut eam sanctificaret, mundans lavacro aquae in Verbo: 27. Ut sisteret eam sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam tale: sed ut esset sancta et irreprehensibilis. 28. Ita debent viri diligere suas uxores, tanquam sua corpora.

21. *Subditi estote*. Nam ita nos obstrinxit Deus alios aliis, ut nemo se eximere ■ subiectione debeat: ac ubicunque regnat caritas, illic mutua est servitus. Ne reges quidem ac gubernatores excipio: siquidem in hoc praesunt, ut serviant. Quare non sine causa omnes hortatur, ut sint invicem sibi subiecti. Sed quia nihil humano in-

genio magis est adversum, quam aliis se submittere: revocat nos ad timorem Christi, qui solus potest nostram ferociam domare, ne iugum recusemus, et subigere arrogantiam, ne servire nos proximis pudeat. Ad Pauli sensum parum refert, passive an active accipias *Christi timorem*, hoc est, vel quia timemus Christum, ideo subiecti simus proximis: vel, quia eiusmodi timore piorum omnium mentes sub Christi regno imbutas esse convenit. Alii codices legunt timorem *Dei*: forte ita mutavit quispiam, cui prior loquutio, quae tamen optime convenit, durior visa fuerat.

22. *Mulieres sint subd.* Nunc ad gradus descendit, quia praeter illud universale subiectionis vinculum alii aliis arctius sunt devincti, ut est uniuscuiusque vocatio. Porro oeconomia tribus quasi iugis constat, in quibus mutua est partium obligatio. Iugum primum est coniugii inter virum et uxorem: secundum iugum conficiunt parentes et liberi: tertium dominos et servos continet. Ita in oeconomia sunt diversae sex personae, quarum singulis hic praecipiet Paulus, quale sit suum officium. A mulieribus incipit, quas maritis subiectas esse iubet, non secus ac Christo: non quia sit aequalis auctoritas, sed quia mulieres obédire Christo nequeant, nisi se obsequentes viris praebendo. Sequitur ratio: quia idem ordo constitutus est a Christo inter virum et uxorem, quem ipse tenet cum sua Ecclesia. Porro haec comparatio magis afficere debuit, quam si de nuda Dei ordinatione loquutus foret. Nam duo posuit: quod Deus virum praefecerit uxori, et quod huius praefecturae imago in Christo exstet, qui caput est Ecclesiae, sicuti vir uxoris.

23. *Qui idem est servator.* Quidam relativum *Christi* esse putant, alii autem *mariti*. Magis Christo congruit, meo quidem iudicio, sed ita ut ad praesentem causam accommodet. Nam debet constare etiam in hac parte similitudo: Sicuti Christus Ecclesiae suae praest in eius salutem, ita nihil esse mulieri utilius nec magis salubre, quam ut marito subsit. Perire igitur affectant, quae renunt subiectionem, sub qua salvae esse poterant. Tametsi propter adversativam particulam, quae sequitur, posset ita exponi per occupationem, Habet quidem id peculiare Christus, quod est Servator Ecclesiae: nihilominus sciant mulieres, sibi maritos praeesse, Christi exemplo, utcunque pari gratia non polleant. Alia tamen expositio verior est: nec adeo me movet coniunctio adversativa *ἀλλὰ*, qua utitur Paulus pro Caeterum.

25. *Viri diligite vestras uxores.* A maritis vicissim requiritur dilectio: sed eam non debere esse vulgarem significat, quum illis quoque proponit exemplum Christi. Nam si in gradu honoris illius gerunt imaginem, et quasi personam sustinent, etiam in officio ipsum referre debent. *Et se ipsum tradidit.* Hoc quidem ad exprimendam amoris vehementiam, quem viri debent uxoribus, valet: sed mox sumpta occasione delabitur ad commendandam Christi gratiam. Imitentur ergo viri Christum in eo, quod pro Ecclesia mori non dubitavit: quod autem morte sua redemit Ecclesiam, haec peculiaris illi virtus fuit, quam minime datum est hominibus sua imitatione assequi. Iam vero addit, *ut eam sanctificaret*, hoc est, ut segregaret eam sibi: ita enim Sanctificationis vocabulum accipio. Porro id fit per remissionem peccatorum et regenerationem Spiritus.

26. *Mundans lavacro aquae.* Internae et arcanae sanctificationi addit etiam externum symbolum, quia in hoc conspicua est

illius confirmatio: acsi diceret, illius sanctificationis pignus Baptismo exhibitum fuisse. Quanquam sana interpretatione hic opus est, ne ex Sacramento (quod saepe accidit) prava superstitione idolum sibi faciant homines. Quod Baptismo nos ablui docet Paulus, ideo est, quod illic nobis ablationem nostram testatur Deus, et simul efficit quod figurat. Nisi enim coniuncta esset rei veritas, aut exhibitio, quod idem est, impropria haec loquutio, esset: Baptismus est lavacrum animae. Interea cavendum, ne, quod unius Dei est, vel ad signum, vel ad ministrum transferatur: hoc est, ut minister censeatur ablationis auctor, ut aqua putetur animae sordes purgare, quod nonnisi Christi sanguini convenit. Denique cavendum, ne ulla fiduciae nostrae portio vel in elemento, vel in homine haereat: quando hic demum verus ac rectus Sacramenti usus est, recta nos ad Christum manuducere, et in ipso sistere. Quod autem aliqui in hoc Baptismi elogio magis extenuando sudant, ne signo nimium tribuatur, si vocetur animae lavacrum, perperam faciunt. Nam primum Apostolus non docet signum esse, quod mundet, sed asserit solius Dei esse opus. Est ergo Deus qui mundat: nec transferri hoc honoris ad signum fas est, aut signo communicari. Verum signo Deum tanquam organo uti, non est absurdum: non quia virtus Dei inclusa sit in signo, sed quia nobis eam pro imbecillitatis nostrae captu tali adminiculo distribuat: id quosdam male habet, quia putant Spiritui sancto auferri, quod est eius proprium, et quod illi Scriptura passim vindicat. Sed falluntur: nam ita Deus per signum agit, ut tota signi efficacia nihilominus a Spiritu suo pendeat. Ita nihil plus signo tribuitur, quam ut sit inferius organum, et quidem ■ se ipso inutile, nisi quatenus aliunde vim suam mutuatur. Quod praeterea verentur, ne libertas Dei sit alligata, frivolum est. Neque enim affixa est signis Dei gratia, quin citra adminiculum signi libere eam distribuat, si velit: deinde multi signum recipiunt, qui tamen gratiae non fiunt participes, quia signum omnibus est commune, hoc est bonis indifferenter ac malis, Spiritus autem nonnisi electis confertur: atqui signum, ut diximus, absque Spiritu est inefficax. Participium graecum *καθάρσις* est praeteriti temporis, acsi dicas: Postquam mundavit. Verum quia apud Latinos nullum est tale participium activum, malui tempus negligere, quam vertendo Mundatam pervertere, quod erat longe maioris momenti, nempe ut soli Deo relinquatur mundandi officium. *In verbo.* Additio minime supervacua: nam Verbo sublato perit tota vis Sacramentorum. Quid enim aliud sunt Sacramenta, quam Verbi sigilla? Atque una haec consideratio quamlibet superstitionem nobis excutiet. Unde enim fit, ut in signis obstupescant superstitiosi, nisi quia mentes non advertunt ad Verbum, quod eos ad Deum dirigeret? Sane ubi alio respicimus, quam ad Verbum, nihil sani, nihil puri: sed alia ex aliis deliria nascuntur, et tandem, quae Dei auctoritate consecrata in hominum salutem fuerant signa, profanescunt, ac degenerant in crassas idololatrias, adeoque solo Verbo differunt piorum Sacramenta ab omnibus infidelium figmentis. Porro Verbum promissionem hic significat, qua vis et usus signi explicatur: unde apparet, nullam in Papatu legitimam esse signorum observationem. Nam Verbum quidem se habere iactant, sed quod sit incantationis vice, quia illud lingua incognita demurmurant, et ita quasi mortuo elemento potius quam hominibus destinatum foret. Nulla mysterii explicatio ad populum,

quae sola facit, ut mortuum elementum incipiat esse Sacramentum. *In verbo tantum valet atque Per verbum.*

27. *Sisteret eam sibi gloriosam Eccles.* Finem Baptismi et ablutionis nostrae declarat: ut sancte et inculpate Deo vivamus. Neque enim ideo nos purgat Christus, ut protinus revolvamur in nostras sordes, sed ut tota vita puritatem retineamus semel ab ipso acceptam. Atque hanc quidem primum sub figura describit, quae argumento conveniebat. *Ut sit speciosa*, inquit. Nam sicuti formae elegantia in uxore causa est amoris, ita Christus Ecclesiam sponsam suam ornat sanctitate, ut sit hoc benevolentiae pignus. Quare hac metaphora alludit ad coniugium: sed postea rem ipsam absque figura exprimit, dicens, Christum sibi conciliasse Ecclesiam, quae sancta sit et irreprehensibilis. Hic ergo verus est Ecclesiae decor, haec pudicitia coniugalis, nempe sanctitas et innocentia. *Sistendi* verbo significat Paulus, in oculis Domini, non hominum opinione, sanctam debere esse Ecclesiam: dicit enim, ut sibi sisteret, non ut aliis ostenderet, quamquam arcanae istius puritatis fructus in externis postea operibus apparent. Quod autem Pelagiani hoc testimonio se armabant ad probandam iustitiae perfectionem in hac vita, in eo prudenter ab Augustino refutati sunt. Neque enim, quid iam factum sit, Paulus commemorat, sed in quem finem Christus mundaverit Ecclesiam. Quum autem aliquid dicitur esse factum, ut aliud postea sequatur, stulte et perperam inde quis inferat, hoc posterius, quod sequi debet, iam esse factum. Quamquam non negamus iam inchoatam esse Ecclesiae sanctitatem, sed male perfectionem isti statuunt, ubi quotidianus est profectus.

28. Qui diligit uxorem suam, se ipsum diligit. 29. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam: quemadmodum et Christus Ecclesiam. 30. Quia membra sumus corporis eius, ex eius carne et ex ossibus. 31. Huius causa relinquet homo patrem et matrem suam, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carnem unam (*Gen.* 2, 24.). 32. Arcanum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia. 33. Caeterum vos quoque singuli suam quisque uxorem diligit: mulier autem timeat maritum.

28. *Qui diligit uxorem.* Nunc argumentum sumit a natura ipsa, ut viros hortetur ad amandas uxores. Natura, inquit, unicuique inginitus est amor sui: nemo autem amare se ipsum potest, quin amet uxorem. Portentum ergo est quisquis uxorem non amat. Probat minorem: quia hac lege institutum sit coniugium a Domino, ut ex duobus unum efficiat: et quo sanctior habeatur unitas, iterum in Christo et Ecclesia nobis commendatam esse docet. Ista est summa. Valet quidem aliquatenus hoc argumentum in universa hominum societate. Dicit enim Iesaias (58, 7.), Carnem tuam ne despexeris, quum demonstrare vult, quid homo homini debeat: sed illud ad communem naturam refertur. Inter virum et uxorem alia longe est ratio, quia non similitudine tantum naturae inter se cohaerent, sed coniugii nexu in unum hominem sunt coadunati. Ergo quisquis re-

rigiose considerat rationem coniugii, fieri nequit, quin uxorem diligat.

29. *Quemadmodum et Christus.* Pergit coniugii iura in Christo et Ecclesia sancire, quia hoc exemplo nihil habebat efficacius. Et primo quidem, quod de singulari viri erga uxorem amore praecepit, Christum praestitisse docet: deinde illius, quam in coniugio posuerat, unitatis specimen in ipso et Ecclesia exstare testatur. Et est locus insignis de mystica communicatione, quam habemus cum Christo. Dicit *nos esse eius membra, ex carne et ossibus*. Primum non est hyperbolica loquutio, sed simplex: deinde non tantum significat, Christum esse naturae nostrae participem, sed altius quiddam exprimere voluit, καὶ ἐμπατριώμενον. Refert enim Mosis verba, Genes. cap. 2, 24. Quis ergo erit sensus? quemadmodum Heva ex Adae mariti sui substantia formata est, ut esset quasi pars illius, ita nos, ut simus vera Christi membra, substantiae eius communicare, et hac communicatione nos coalescere in unum corpus. Denique eam nostri cum Christo unionem hic Paulus describit, cuius in sacra Coena symbolum et pignus nobis datur. Nam quod quidam perperam hunc locum ad Coenam torqueri causantur, quum hic nulla fiat Coenae mentio, sed coniugii, vehementer errant. Nam quum in Coena doceant commemorationem fieri mortis Christi, communicationem non admittant, qualem nos ex Christi verbis asserimus: utimur hoc testimonio adversus eos. Paulus nos ex membris et ossibus Christi esse testatur. Miramur ergo, si corpus suum in Coena fruendum nobis exhibet, ut sit nobis vitae aeternae alimentum? ita ostendimus, nullam nos in Coena representationem docere, nisi cuius effectus et veritas hic a Paulo praedicatur.

31. *Huius causa.* Duo simul coniungit: nam ita tractat de spiritali Christi unionem cum Ecclesia, ut simul ad communem legem coniugii id ipsum extendat. Quod hic citat ex Mose, ad generalem coniugii regulam pertinet: sed continuo post subiicit, *in Christo et Ecclesia* esse completum. Libenter enim, quoties datur opportunitas, immoratur in praedicandis Christi beneficiis: hanc tamen ipsam praedicationem accommodat praesenti causae. Porro incertum est, inducatne Moses Adam loquentem, an doctrinam in sua persona ex creationis historia colligat. Nec multum sane refert, utrumvis accipias: nam semper erit Dei oraculum, quod maritis praescribet, quid uxoribus debeant. Quod dicit, *Relinquet Patrem, et adhaerebit uxori*, perinde valet acsi dixisset: Potius relinquat patrem, quam non adhaereat uxori. Neque enim tollit vinculum coniugale reliqua humanitatis officia, nec ita inter se male conveniunt Dei instituta, ut nemo fungi officiis boni et fidelis mariti queat, nisi qui se ac sua officia patri subtraxerit: verum gradus hic notantur. Et comparatione utitur Moses, quo melius exprimat, quam arcta sit et sancta viri cum uxore coniunctio. Obligatio enim filii erga patrem est inviolabile ius naturae: huic dum praefertur illa, qua maritus astrictus est uxori, vis eius melius intelligitur. Non ergo desinet patri se filium praestare, qui bonus maritus esse volet: sed coniugium tanquam sanctissimum coniunctionis genus aliis omnibus praeferet. *Et erunt duo*. Id est, erunt unus homo, vel (ut vulgo loquuntur) constituent unam personam: quod certe nulla alia necessitudo efficit. Totum autem ex eo pendet, quod uxor ex carne et ex ossibus viri formata est. Eadem ergo unionis inter nos et Christum ratio, quod

se quodammodo in nos transfundit. Neque enim ossa sumus ex ossibus eius, et caro ex carne, quia ipse nobiscum est homo: sed quia Spiritus sui virtute nos in corpus suum inserit, ut vitam ex eo hauriamus.

32. *Arcanum hoc magnum.* Concludit admiratione, quod de spirituali Christi et Ecclesiae coniunctione dixerat. Exclamat enim magnum esse arcanum: quo innuit, non posse verbis explicari, quantum rei dignitas postulat. Et sane frustra se homines macerabunt, si carnis suae sensu comprehendere modum et rationem studeant: hic enim Deus immensam Spiritus sui potentiam exserit. Quare praeposteri sunt, qui nihilo plus in hac re concedunt, quam ingenii sui modulo consequuti fuerint. Quum nobis in sacra Coena carnem et sanguinem Christi exhiberi negant, modum, inquit, definias, aut non persuadebis. Atqui ego mysterii altitudine in stuporem abripior: neque vero me pudet, admiratione meam ignorantiam cum Paulo fateri. Quanto enim id satius, quam extenuare carnis meae sensu, quod Paulus altum mysterium esse pronuntiat? Idque docet ipsa ratio: quicquid enim supernaturale est, id profecto captum ingenii nostri superat. Proinde magis laborandum, ut Christum sentiamus potius in nobis viventem, quam ut communicationis ratio nobis pateat. Caeterum admirabile Papistarum acumen, qui ex verbo *mysterii*, unum ex septem sacramentis matrimonium esse colligunt: perinde acsi ex aqua vinum elicerent. Septem numerant sacramenta, quum duo Christus omnino instituerit: ut matrimonium ex illis unum esse probent, adducunt praesentem locum. Quo praetextu? quia vetus interpres transtulit Sacramentum, ubi Apostolus nomen Mysterii posuerat. Quasi vero non satis vulgaris sit usus huius vocabuli apud Latinos scriptores, quum Mysterium volunt dicere: quasi etiam non usus fuerit Paulus in hac eadem Epistola, de Gentium vocatione loquens. Sed nunc quaeritur, an matrimonium sit solenne gratiae Dei symbolum, quod institutum sit in eum finem, ut spirituale aliquid nobis testetur ac repraesentet: ut Baptismus, ut Coena Domini. Nulla est ratio, cur id asserant, nisi quia decepti sunt ambigua significatione nominis, vel potius linguae graecae ignorantia. Nam si quis admonisset, nomen Mysterii ab Apostolo fuisse positum, nullus unquam error exstisset. Videmus itaque, quo malleo et super quam incudem hoc sacramentum fabricaverint. Quanquam in eo quoque suam socordiam prodiderunt, quod non expenderunt correctionem mox additam: *Ego autem dico in Christo et Ecclesia.* Nominatim enim cavere voluit, ne quis de coniugio intelligeret: adeoque apertius loquutus est, quam si absque exceptione sententiam hanc protulisset. Magnum mysterium, quod vitam suam Christus, virtutemque Ecclesiae inspirat. Quis autem inde Sacramentum excuderet? Videmus ergo, quam crassae ignorantiae fuerit ista hallucinatio.

33. *Vos quoque singuli.* Quia paululum digressus fuerat a proposito, tametsi ipsa quoque digressio causae serviebat: ut tamen fieri solet in brevibus praeceptis, colligit in summam, quod ab ipsis obtinere cupit, ut viri diligant uxores, ut mulieres timeant maritos: *timoris* nomine reverentiam significans, quae illas obsequentes reddat. Nusquam enim erit voluntaria subiectio, nisi praecedat reverentia.

CAP. VI.

1. **Filii obedite parentibus vestris in Domino:** hoc enim est iustum. 2. **Honora patrem tuum et matrem:** quod est mandatum primum cum promissione: 3. **Ut bene tibi sit, et sis longaevus super terram.** 4. **Vos etiam, patres, ne ad iram provocetis filios vestros: sed educate eos in disciplina et correptione Domini.**

1. *Filii obedite.* Honoris nomen latius patet, quam Obedientiae. Cur ergo genus ad speciem restringit? nempe quia obedientia testimonium est eius honoris, quem debent filii parentibus, ideo eam potissimum exigit: deinde in ea praestanda plus est difficultatis. Fugit enim subiectionem humanum ingenium, et se aegre sub alterius imperium cogi patitur. Docet experientia, quam rara sit haec virtus: nam quotumquemque cernimus parentibus suis morigerum? Est igitur in Pauli doctrina synecdoche: sed nominatur praecipua pars, et quae reliquas omnes secum trahit. *In Domino.* Praeter naturae legem, quae recepta est inter omnes gentes, Dei quoque auctoritate sancitam docet filiorum obedientiam. Inde tamen sequitur, eatenus obediendum esse parentibus, ne laedatur erga Deum pietas, quae primum gradum obtinet. Nam si ad Dei institutum, tanquam ad suam regulam, exigenda est filiorum subiectio, praeposterum foret, per eam ab ipso Deo abduci. *Hoc enim est iustum.* Hoc additum est cohibendae illius ferociae causa, quam omnibus fere a natura insitam diximus. Iustum autem probat, quia Dominus ita praecepit: neque enim disputare fas est, aut in controversiam revocare, quale sit quod statuit is, cuius voluntas certissima est regula iustitiae et rectitudinis. Porro quia ex honore obedientiam elicit, mirum non est: nam Deus ceremonias non moratur. Itaque sub voce *honoris* complectitur omnia officia, quibus serio suam erga parentes observantiam et pietatem testantur filii.

2. *Quod est mandatum primum.* Quae praeceptis annexae sunt promissiones, ad nos alliciendos spectant, quo libentius pareamus: proinde hoc veluti condimento suavem et amabilem reddit Paulus subiectionem, quam filiis imponit. Et non simpliciter commemorat mercedem a Deo esse propositam, si quis patri et matri obediat, sed huic mandato id esse peculiare. Si singula praecepta suas haberent promissiones, non tantam vim haberet haec, de qua nunc agitur, ad commendationem praecepti. At primum est hoc praeceptum, inquit Paulus, quod singulari promissione, quasi sigillo, Deus confirmare voluit. Quanquam id difficultate non caret: secundum enim praeceptum similiter promissionem continet, Ego Deus qui facio misericordiam etc. (Exod. 20, 6.): sed quum ea sit universalis, quae ad totam Legem promiscue pertinet, non dicemus annexam esse mandato. Verum ergo manet, quod dicit Paulus, non aliud mandatum promissione insigniri, quam quod de obedientia patribus debita praecepit. Promissio est de longitudine vitae: unde intelligimus, praesentem vitam censi inter non contemnenda Dei dona.

Sed et hoc et alia ex Institutione discant lectores: tantum hic breviter notabo, mercedem promitti filiorum erga patres obsequio probe congruentem, quum bene illis fore pronuntiat Deus in hac vita, qui se gratos exhibuerint parentibus, per quos eam adepti sunt.

3. *Super terram.* Apud Mosen nominatim terra Canaan exprimitur, quod Iudaeis extra illam nec felix, nec optabilis vita esse poterat: sed quia in totum orbem hodie effusa est eadem Dei benedictio, merito loci designationem omisit Paulus, quae ex discrimine illo penderet, quod nonnisi ad Christi adventum duravit.

4. *Vos etiam, Patres.* Vicissim hortatur patres, ne immodica saevitia filios exasperent. Hinc enim nascitur odium: ex quo fit demum, ut iugum prorsus excutiant. Ideo ad Coloss. (3, 21.) additur, Ne despondeant animum. Ingenua enim tractatio et moderata magis liberos retinet in parentum timore, et obsequendi studium ac alacritatem illis auget: contra durities et illiberalis austeritas eos ad contumaciam inflamat, et pios affectus exstinguit. Proinde iubet Paulus, humaniter eos foveri. Nam verbum *ἐκτρέφειν* procul dubio indulgentiam et comitatem sonat. Rursus tamen, ne haec sit nimium dissoluta, ut interdum esse solet, quasi iniecto freno eam contrahit, dicens: *In disciplina et correptione Domini.* Neque enim ita blandos filiis parentes vult esse Deus, ut parcendo corrumpant. Sit igitur comitas temperata, ut contineantur in disciplina Domini, et corrigantur etiam dum errant. Frequenter enim admonenda est aetas illa, ac freno etiam coercenda, ne lasciviat.

5. Servi, obedite dominis secundum carnem, cum timore et tremore in simplicitate cordis vestri, tanquam Christo: 6. Non quasi ad oculum servientes, tanquam hominibus studentes placere, sed tanquam servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, 7. Cum benevolentia, servientes Domino, et non hominibus: 8. Scientes quod unusquisque quicquid boni fecerit, recipiet a Domino, sive servus, sive liber. 9. Et vos, domini, mutuum officium praestate erga illos, remittentes minas: scientes quod illorum et vester Dominus est in coelis: et non est apud eum personarum acceptio.

5. *Servi, obedite dominis.* Servis exhortandis ideo magis insistit, quod illorum conditio, ut est molesta et acerba, ita difficilis est ad ferendum. Nec de externis tantum obsequiis concionatur, sed magis de voluntario timore: quia rarissimum exemplum est, ut quis se libenter alieno imperio submittat. Porro non loquitur de mercenariis famulis, quales hodie sunt in usu, sed de veteribus illis, quorum perpetua erat servitus, nisi quis domini beneficio manumissus foret: quos sic domini emebant pecunia, ut ad sordidissimas operas abuterentur, adeoque ius haberent in eos vitae et necis sibi legibus permissum. Tales iubet dominis obedire, ne carnis libertatem Evangelio sibi partam esse somnient. Sed quoniam pessimos etiam quosque poenae timor cogebat, Christianos servos ab impiis discernit affectu. *Cum timore, inquit, et tremore:* hoc est, cum sollicita

reverentia, quam efficit cordis simplicitas. Sed quia difficile est impetrare ut homini tantum deferant, nisi qua superior necessitas eos astringat: iubet eos Deum respicere. Inde sequitur, non satis esse si obsequia sua probent hominum oculis: requirit enim Deus veritatem et sincerum cordis affectum. Deo autem obtemperare eos testatur, quum fideliter serviunt dominis: acsi diceret, Nolite putare hominum arbitrio vos in servitutem coniectos esse. Deus est qui vobis hoc oneris imposuit, qui vestras operas dominis locavit. Ita qui bona conscientia studet, quod debet, domino suo reddere, non erga hominem tantum, sed erga Deum officio suo defungitur. *Benevolentiam* opponit obscurae indignationi, qua turgent animi servorum. Nam etsi palam fremere non ausint, nec contumaciae signa dare, adeo tamen indigne ferunt imperium, ut nonnisi invitissimi et animo reluctantem dominis pareant. Quisquis legerit, quae de servorum ingenio et moribus passim exstant in scriptis veterum, facile intelliget, quot hic sunt praeceptiones, totidem in illo hominum genere regnasse morbos, quibus mederi operae pretium fuerit. Pertinet autem haec doctrina etiam ad famulos et ancillas nostri temporis. Deo enim semper curae est oeconomia, cuius est auctor: imo ita colligere debent, quo magis tolerabilis est eorum conditio, se minus fore excusabiles, nisi modis omnibus studeant ita se gerere quemadmodum hic Paulus iubet. Quod vocat *dominos secundum carnem*, mitigat quod potuisset esse nimis asperum in statu servili. Significat enim manere illis nihilominus intactam libertatem spiritualem, quae praecipue exspectanda est. *Ὁρθολογὸν δούλευτας* meminit, quia communis fere servorum omnium est adulatio: verum simulatque terga vertit dominus, contemptu eius, nec sine ludibrio lascivunt. Pios ergo Paulus ab hac fallaci simulatione procul remotos esse iubet.

8. *Unusquisque quicquid boni.* Praeclara consolatio: quodsi negotium illis sit cum ingratis dominis et malignis, Deus acceptum sibi feret, quicquid hominibus, licet indignis, impenderint. Haec enim cogitatio plerumque servos ignaviores reddit, quod dum fastum et arrogantiam dominorum expendunt, putant se operam perdere. Paulus autem docet, apud Deum repositam illis mercedem pro officiis, quae male videntur apud homines parum humanos collocari, proinde non esse causam, cur abducantur a recto cursu. Addit, non discerni illic inter servum et liberum, quod soleant eorum labores minoris in mundo aestimari. Negat igitur ita esse apud Deum, sed esse illic pretiosa eorum, non minus quam regum officia: quia deposita externa persona quisque ex cordis integritate aestimabitur.

9. *Et vos domini.* Quum magnam licentiam permetterent leges dominis, quicquid iure civili usitatum erat, id sibi esse licitum multi interpretabantur: imo eousque saevitiae quidam progrediebantur, ut coacti fuerint Romani Imperatores eorum cohibere tyrannidem. Quanquam etiamsi nulla principum edicta servis succurrerent, non illis plus concedit Deus, quam patitur caritatis regula. Quum summa aequitate temperare volunt Philosophi nimium in servos rigorem, docent utendum esse non secus ac mercenariis: sed utilitatem tantum sequuntur, hoc est, quid utile sit patrifamilias, et quid oeconomiae aptum, considerant. Longe aliud principium sumit hic Paulus. Praescribit enim, quid secundum Dei institutionem liceat: et

quatenus etiam servis sint debitores. Primo dicit: Eadem facite, pro quo transtuli, *Mutuum officium praestate*. Nam quo sensu dixit ad Colossenses (4, 1.), τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα, eodem nunc τὰ ἀντά posuit: quorsum autem illud, nisi ut servetur ius analogum, quod vocant? Non est quidem aequalis domini et servi conditio: sed est tamen aliquod ius mutuum inter eos, quod, sicuti servum domino obnoxium reddit, ita vicissim proportionem habita dominum obstringit aliquatenus servo. Istam analogiam male homines metiuntur, quia non exigunt ad legem caritatis, quae sola vera est mensura. Id intellexit Paulus per verbum Eadem, quia omnes propensi sumus ad eam exigenda, quae nobis debentur: quum autem vicissim faciendum est officium, nemo est, qui non conetur se eximere. Praesertim vero inter eos regnat eiusmodi iniquitas, qui et plus valent, et honore sunt superiores. *Remittentes minas*. Contumelias omne genus, quae manant ex dominorum superbia, uno verbo complectitur: acsi vetaret nimis imperiose dominari, ut conspectus eorum sit formidabilis, acsi semper mali aliquid minitarentur, quoties servos compellant. Minarum enim et omnis atrocitatis hoc initium est, quod servos domini, quasi sua tantum causa natos, nihilo pluris faciunt quam pecudes. Ergo sub una specie vetat, ne contumeliose et atrociter tractentur. *Illorum Dominus et vester*. Perquam necessaria admonitio: ideo enim nihil non audemus in eos, qui nobis subiecti sunt, quia neque resistendi facultas illis est, neque in ius adeundi potestas conceditur: nullus vindex, nullus defensor apparet, vel etiam qui miserationis causa dignetur querimonias audire. Denique hic accidit, quod vulgo dicitur, impunitatem esse matrem licentiae. Verum hic Paulus admonet, ita praeesse servis dominos, ut habeant communem in coelis Dominum, cui sit reddenda ratio. *Et non est acceptio*. Perstringunt nobis oculos personae, ut neque ius, neque aequitas locum habeat: sed Paulus illas coram Deo quicquam valere negat. *Persona* est quicquid praeter causae veritatem in homine respicimus in iudicando, ut cognatio, forma, nobilitas, divitiae, amicitia, et quae sunt eius generis, favorem conciliant: quae contraria sunt, contemptum afferunt, et aliquando etiam odium. Quoniam in hominum iudiciis ut plurimum regnant praeposteri isti affectus ex personae intuitu concepti: qui dignitate pollent, sibi perinde blandiuntur acsi iisdem corruptelis Deum sibi propitium habituri essent: Quisnam ille est ut rationem eius habeat Deus, et patrocinium contra me suscipiat? Ex adverso hic Paulus asserit falli dominos, si putant servos suos coram Deo viles aut nihili fore, quia tales sint coram mundo: nam Deo curae non esse personas, nec hominis abiectissimi causam pilo deteriorem fore, quam summi principis.

10. Quod superest, fratres mei, sitis fortes in Domino, et in robore potentiae ipsius. 11. Induite totam armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli. 12. Quia non est nobis lucta adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus mundanos principes tenebrarum saeculi huius, adversus spirituales malitias in coelestibus. 13. Quapropter assumite totam arma-

turam Dei, ut possitis resistere in die malo, et omnibus peractis stare.

10. *Quod superest.* Iterum ad generales exhortationes redit: ac primum quidem iubet eos *fortes esse*, vel colligere animum et robur, quia semper multa sunt quae nos debilitent, et nobis ad resistendum parum animi suppetit. Sed quia in hac nostra infirmitate frigida esset exhortatio, nisi Dominus adesset, manumque porrigeret ad opem ferendam, imo nisi totam virtutem suppeditaret, addit, *in Domino*: acsi diceret, Non est quod respondeatis, destitui vos facultate: tantum requiro, ut in Domino sitis fortes. Ac etiam explanationis causa mox subiicit, *robur potentiae*: quae additio ad fiduciam augendam valet, praesertim quum auxilium, quod Deus solet praestare fidelibus, illustret. Nam si Dominus non vulgari potentia suis opitulatur, non est quod haesitemus in pugna. Sed dicet quispiam, Quorsum attinebat praecipere Ephesiis, ut Dei virtute fortes essent, quod certe non erat in eorum manu? Respondeo, duo hic membra consideranda esse: nam ad fortitudinem eos hortatur. Deinde, quia in se ipsis deficiunt, admonet petendum esse a Domino quod non habent, et simul promittit, expositam illis fore Dei virtutem, si eam expetant.

11. *Induite totam armaturam.* Deus non uno auxilii genere nos munire paratus est, modo ne impigri simus ad sumendum, quod nobis offert. Sed in eo peccamus fere omnes, quod oblata nobis gratia perfunctorie et oscitanter utimur: quemadmodum si miles, ubi conserendae sunt manus cum hoste, galeam sumat, clypeum negligat. Hanc securitatem, vel potius ignaviam, ut corrigat Paulus, similitudinem mutuatur a re militari, ac iubet nos totam Dei armaturam induere: quo significat debere nos omni ex parte instructos esse, ne quid nobis desit. Arma ad propulsandos omnes insultus nobis offeruntur a Domino: restat ut in usum nostrum ea accommodemus, non relinquamus de tigno aut pariete suspensa. Quo autem nos vigilantiores reddat, non tantum aperto Marte pugnandum esse, admonet, sed nobis cum hoste vafro et astuto negotium esse, qui clam per insidias nos adoriatur. Id enim valet nomen *μεθοδίας*, quo utitur.

12. *Non est nobis lucta.* Periculum adhuc magis exprimit, dum hostis naturam docet: et comparando amplificat, quum dicit, *Non adversus carnem et sanguinem*. Significat enim multo plus esse difficultatis, quam si adversus homines pugnandum foret. Illic enim humanis viribus resistitur, gladius opponitur gladio, homo cum homine confligit, vis vim, ars artem excipit: sed hic alia est ratio. Nam hostes sunt, quos nulla humana virtus sustinere queat: haec summa est. Caeterum per Carnem et sanguinem homines intelligit: ideo autem sic nominat, ut sit antithesis inter eos et spirituales astutias, acsi diceret, Non est nobis corporalis lucta. Huius sententiae nobis venire in mentem debet, quoties provocati hominum iniuriis sollicitamur ad ultionem. Nam quum toto impetu nos ferat natura in ipsos homines, quasi freno injecto cohibebitur praepostera illa cupiditas, si consideremus homines ipsos, qui nobis molesti sunt, nihil aliud esse quam iacula ex Satanae manu emissa: in quibus frangendis dum occupamur, ad omnes interea ictus sumus expositi. Ergo sine pro-

fectu, adeoque cum magna noxa luctabimur adversus carnem et sanguinem: recta petendus est hostis ille, qui ex abdito nos invadit et vulnerat, imo qui, antequam videatur, occidit. Verum revertamur ad Paulum. Hostem formidabilem nobis proponit, non ut metu nos exanimet, sed potius ut diligentiam acuat et sollicitudinem: nam aliquid medium esse oportet. Facit ut plurimum neglectus hostis, ut opprimamur propter socordiam: rursus terror nobis cor adimit, ut victi simus, etiam adhuc intacti. Paulus de potentia hostis loquendo ita nos commovet, ut reddat acriores. Prius diabolus nominaverat: nunc pluribus epithetis eum insignit, unde intelligant lectores, quam non sit hostis ille contemnendus. *Principatus* et *potestates*, ad incutiendum terrorem, non quo deiiciamur, ut dixi, sed quo excitemur ad cavendum. Postquam vocavit κοσμοκράτορας, hoc est mundi principes, explicandi causa addit, *tenebrarum saeculi*. Significat enim diabolus ideo regnare in mundo, quia nihil sit aliud mundus, quam tenebrae: unde sequitur, mundi corruptelam locum dare regno diaboli. Neque enim sedem haberet in pura et integra Dei creatura, sed totum est ab hominum vitio. Per *tenebras* autem designari infidelitatem et Dei ignorantiam una cum fructibus, satis notum est. Quia ergo tenebrae occupant totum mundum, ideo princeps mundi diabolus. Quum appellat *malitias*, non modo taxat malignum et pravum diaboli ingenium: sed admonet, sedulo excubandum esse, ne circumveniamur. Quo etiam pertinet adiectivum *spirituales*: nam ab hoste invisibili maius est periculum. Habet praeterea emphasin particula, quae sequitur, *in coelestibus*: eo enim plus nobis est negotii ac molestiae, quod ex loco superiore nos aggrediuntur et oppugnant, adeoque cervicibus nostris imminet. Quod autem hoc testimonio abusi sunt olim Manichaei ad probandum suum de duobus principiis delirium, facile refellitur. Fingebant diabolus quandam esse ἀντιθεον, in quo subigendo iustus Deus multum sudaret. At Paulus non tribuit hic diaboli principatum, quem sibi invito Deo usurpent, quem eodem contra nitente exercent: sed quem Deus iusta vindicta illis adversus impios concedit, ut passim docet Scriptura. Neque enim hic disputat, quid adversus Deum valeant, sed quam nobis debeant esse formidolosi, ut simus ad cavendum solliciti. Nihil etiam iuvantur his verbis, qui mediam aëris regionem a diabolo creatam esse, et possideri somniarunt: neque enim certos fines illis assignat Paulus, quos sua ditioe obtineant, sed tantum indicat, illos in conflictu, etiam loco esse superiores.

13. *Quapropter assumite*. Non concludit, abiiciendas esse hastas, quia tantum sit in hoste potentiae, sed animos colligendos ad repugnandum. Quanquam exhortatio simul victoriae promissionem continet: nam dicendo, *ut possitis*, innuit certo nos staturos, si modo armis Dei induti alacriter pugnemus, idque usque ad finem: posset enim alioqui nos frangere certaminum multitudo et varietas. Ideo dicit: *In die malo, et omnibus peractis*. Ac priore quidem voce tam eorum securitatem excitat, ut se ad duros conflictus et molestiarum ac discriminis plenos compararent, quam eos spe victoriae animat, quia etiam in extremis periculis superiores futuri sint. Altero autem membro fiduciam hanc extendit ad totum vitae cursum. Nul- lum ergo erit tantum discrimen, cui non praevaleat Dei virtus: nec in medio stadio deficient, qui ea instructi adversus Satanam bellabunt.

14. State igitur succincti lumbos veritate, et induti thoracem iustitiae, 15. Et calceati pedes praeparatione Evangelii pacis: 16. In omnibus assumpto scuto fidei, quo possitis omnia tela maligni ignita extinguere. 17. Et galeam Salutaris accipite, et gladium Spiritus, qui est verbum Dei: 18. Per omnem precationem et orationem omni tempore precantes in spiritu, et in hoc ipsum vigilantes, cum omni assiduitate et deprecatione pro omnibus sanctis: 19. Et pro me, ut mihi detur sermo in apertione oris mei cum fiducia, ut patefaciam mysterium Evangelii: 20. Pro quo legatione fungor in catena: ut confidenter me geram in eo, quemadmodum oportet me loqui.

14. *State igitur.* Nunc quae sint arma illa, quae induere iusserat, describit. Neque tamen adeo scrupulose exquirenda est uniuscuiusque nominis ratio, quia satis habuit si tantum alluderet ad habitum militarem. Proinde frivola est eorum curiositas, qui multum operae in eo sumunt, ut reperiant, cur potius iustitia thorax sit quam balteus. Consilium enim Pauli fuit, ea breviter attingere, quae praecipue requiruntur in homine Christiano, et ea aptare similitudini prius adductae. *Veritatem*, quo vocabulo intelligit sincerum animum, balteo comparat. Erat autem balteus olim in ornatu militari una ex praecipuis partibus. Interim tamen ad fontem sinceritatis respicit, quia nos Evangelii puritas omnibus fallaciis purgare, et fucos omnes abstergere ex cordibus nostris debet. Secundo commendat *iustitiam*, et vult esse loco thoracis ad pectus muniendum. De iustitia gratuita aut imputatione iustitiae, quae peccatorum remissione constat, hic a quibusdam, meo iudicio, intempestive mentio ingeritur: nam de vitae innocentia agit Paulus. Integritate igitur primum, deinde pia et sancta vita vult esse ornatos.

15. *Calceati.* Alludit (nisi fallor) ad caligas militares: nam haec quoque inter arma censebantur, quorum nullus domi usus erat. Sensus est: Quemadmodum milites adversus frigus et alias noxas crura tegebant ac pedes, sic Evangelio nos oportere esse calceatos, quo illaesi per hunc mundum transeamus. *Evangelium pacis* cur dicat, non obscurum est: nempe ab effectu, quia legatio est nostrae cum Deo reconciliationis, quae sola pacatas reddit conscientias. Sed quid sibi vult nomen *praeparationis*? Alii exponunt, praecipi ut ad Evangelium parati simus. Ego autem hunc quoque Evangelii effectum esse interpretor: quod parati tam ad iter faciendum, quam ad militiam simus, impedimentis omnibus soluti. Natura enim tardi sumus, et parum agiles: ex adverso viae asperitas et multa obstacula nos morantur, minima offensa nos debilitat. His Paulus opponit Evangelium tanquam optimum suscipiendae et peragendae expeditionis instrumentum. Ergo non satis commode Erasmus periphrasin adhibuit, Ut sitis parati.

16. *Assumpto scuto fidei.* Quum unum sint fides et verbum Dei, Paulus tamen duo illis officia assignat. Unum esse dico, quia verbum obiectum est fidei, nec aliter in usum nostrum applicari po-

test, quam per fidem: sicuti rursum nihil est fides et nihil potest sine verbo. Sed Paulus, neglecto tam subtili discrimine, de spirituali armatura libere loqui sibi permisit. Nam et prioris ad Thessalonicenses 5, 8., thoracis nomen fidei et caritati communiter ascribit. Unde apparet, nihil aliud voluisse dicere, quam probe munitum esse omnibus partibus, quisquis istis, quas nominat, virtutibus praeditus erit. Non abs re autem, quae praecipua sunt pugnandi instrumenta, fidei et verbo Dei comparat, gladium scilicet ac scutum. Nam certe in pugna spirituali haec duo primas tenent: nempe quia fide repellimus omnes diaboli insultus, verbo autem Dei hostis ipse prorsus conficitur: hoc est, Si in nobis verbum Dei efficax per fidem erit, satis superque armati erimus tam ad repellendum quam ad profligandum hostem nostrum. Qui autem eripiunt Christiano populo verbum Dei, quid aliud agunt quam quod necessariis armis spoliant, ut sine conflictu pereat? Nemo enim est cuiusvis ordinis, quem non oporteat militem esse Christi. Porro militare inermes ac gladio destituti qui poterimus? *Possitis tela omnia.* Improperie loquitur: debuerat enim potius uti verbo Exeipiendi vel Discutiendi, vel simili aliquo. Verum plus expressit quam dixit *extinguere*: respexit enim ad epithetum, quod iam posuerat, acsi dixisset, Non modo acuta sunt et penetrabilia Satanae tela, sed quod magis exitiale est, etiam ignita. Ac fides non modo ad retinendum acumen, sed ad restinguendum etiam ardorem sufficiet. Haec enim victoria est quae vincit mundum, ut inquit Ioannes (I. ep. 5, 4.)

17. *Et galeam Salutaris.* Ad Thessalonicenses, illo, quod nunc citavi, capite, galeam nominat Spem salutis: quod eodem sensu dictum accipio. Caput enim optima galea munitum est, quum spe erecti suspicimus in coelum ad illud Salutare, quod nobis promissum est. Ergo non aliter Salutare nobis est galea, quam sperando.

18. *Per omnem precationem.* Postquam arma induit Ephesiis, precibus eos certare docet. Atque haec verissima est ratio. Nam invocatio Dei praecipuum est exercitium fidei et spei: eadem est quae a Deo impetrat quicquid est bonorum. Precatio autem et oratio parum differunt, nisi quod illa est tanquam species, haec autem genus. Commendat autem in orando perseverantiam, quum dicit: *In omni assiduitate.* Hoc enim verbo admonet, ne defatigemur instandum esse alacri animo: infracto studio continuandas esse preces, si non statim consequamur, quod volumus. Si cui magis placet Sedulitas, non repugno. Sed quid sibi vult *omni tempore*? an his idem repetit, quum iam de continuo studio egisset? Non ita sentio: verum ubi rebus prospere fluentibus quieti sumus ac laeti, nulla fere precandi cogitatio nos sollicitat: imo nunquam ad Deum, nisi malis coacti confugimus. Nullum ergo tempus elabi vult Paulus, quo intermittamus precandi memoriam: ita *in omni tempore* perinde valet atque tam secundis rebus quam adversis. *Pro omnibus sanctis.* Nullum est momentum, quo non incitare ad orandum nos debeat propria inopia: sed alia est etiam ratio sine intermissione orandi, quia fratrum necessitates tangere nos debent. Quod autem erit tempus, quo non laborent aliqua Ecclesiae membra, et ope nostra indigeant? Proinde si quando sumus ad orandum frigidi, aut negligentiores quam par sit, propterea quod nulla nos praesens necessitas urgeat, in mentem nobis protinus veniat, quam multi sint fratres nostri, qui sub variis et gravissimis aerumnis fatiscunt, qui summis animi angustiis premuntur,

qui ad extremum malorum sunt redacti. Valde ferreos esse nos oportebit, nisi excutiat nos ille torpor. Quaeret hic quispiam, an pro solis fidelibus sit orandum. Respondeo, Paulum ita commendare Ephesiis pios, ut tamen alios non excludat: neque tamen dubium est, quin, sicuti in aliis caritatis officiis, ita in precibus prima debeat esse cura sanctorum.

19. *Et pro me.* Peculiariter sui memores in precibus Ephesios esset iubet: unde colligimus neminem tanta donorum affluentia polle- re, qui non opus habeat tali fratrum subsidio, quamdiu in hoc mundo degit. Quis enim hac necessitate potius eximetur, quam Paulus? et tamen fratrum preces implorat: neque id per simulationem, sed quia serio cuperet adiuvari. Nunc audiamus quid sua causa peti velit: nempe ut sibi detur apertio oris. Quid ergo? an obmutescerat, vel metu impediabatur a confessione Evangelii? Minime: sed metuendum erat ne praeclare exorsus in posterum deficeret. Adde quod tanto zelo ardebat asserendi Evangelii, ut sibi nunquam satisfaceret. Et sane si reputemus, quae sit negotii dignitas et magnitudo, longe impares nos omnes esse fatebimur. Ideo postea adiungit: *Quemadmodum oportet me loqui*, significans opus esse rarae virtutis, Evangelio testimonium reddere quale oportet. Expende autem singula verba. Dicit *cum fiducia*: quo significat timorem ob- stare nostrae libertati, quominus pleno ore et intrepida lingua prae- dicemus Christum: contra autem, liberam et minime fucatam con- fessionem a Christi ministris requiri. Neque enim optat astute re- spondendi, vel potius cavillandi sibi dari facultatem, ut ambagibus adversarios eludat. Os apertum cupit, quod erumpat in liquidam et firmam confessionem. Ore enim semiclauso proferuntur ambigua et perplexa responsa. Ergo *in apertione oris*: hoc est, tanta libertate, quae nullam formidinem sapiat. Sed videtur hoc incredulitatis signum fuisse in Paulo, quod, quasi de constantia sua dubitans, aliorum in- tercessionem implorat. Non ita est: neque enim alienum a Dei voluntate remedium quaerit, aut eius verbo minus consentaneum, quod faciunt increduli, sed tantum iis subsidiis nititur, quae sibi a Domino concessa, adeoque promissa et commendata esse videt. Iu- bet Dominus, ut alii vicissim pro aliis orent fideles. Hinc ad singu- los redit non exigua consolatio, quod salutis suae curam reliquis man- dari audiunt: et habent auctorem Deum, ut sciant, non frustra pro se ab aliis fundi preces. An fas esset recusare, quod illis offertur a Domino? Sufficere quidem hoc debebat, quod certus est unusquisque ex Dei promissione, se quoties oraverit exauditum iri. Verum si ad cumulum suae liberalitatis hoc quoque addere Deus voluerit, alios pro nobis precantes se exauditurum: an repudianda foret istaec eius li- beralitas? ac non potius obviis ulnis avide amplectenda? Meminerimus ergo, Paulum non diffidentia vel dubitatione impulsus confugere ad fraternas intercessionem: sed ideo cupide eas expetere, quia nihil quod sibi a Domino datum esset, praetermittere volebat. Ridiculi ergo Papistae, qui ex hoc Pauli exemplo colligunt mortuos esse in- vocandos. Nam Ephesiis Paulus scribebat, quibuscum illi erat ea, quam dixi, communicatio. Nos quid commercii habemus cum mor- tuis? Perinde est acsi dicerent, vocandos esse ad epulas nostras et convivium Angelos, quia eiusmodi officiis fovetur inter homines caritas.

21. Ut autem sciatis vos etiam quae circa me aguntur,

quid faciam, omnia vobis patefaciet Tychicus dilectus frater et fidelis minister in Domino: 22. Quem misi ad vos in eum finem ut statum meum cognosceretis, et consolaretur corda vestra. 23. Pax fratribus, et dilectio cum fide a Deo patre et domino Iesu Christo. 24. Gratia cum omnibus, qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in sinceritate. Amen.

21. *Ut autem sciatis.* Rumoribus vel dubiis vel falsis plerumque turbari solent non modo infirmi, sed etiam graves alioqui et constantes: hoc periculum antevertit Paulus, Tychicum mittendo, qui de omnibus certiores faceret Ephesios. In quo animadvertenda est pia sollicitudo, quam habebat Paulus de Ecclesiis. Nam quum mors illi assidue obversaretur ante oculos: neque metus mortis, neque sui cura ipsum impediabat, quominus etiam remotissimis quibusque consuleret. Diceret alius, sibi plus satis circa se esse negotii: potius debere omnes ad opem sibi ferendam accurrere, quam a se vel minimum quicquam levationis expectare. Non ita Paulus: sed mittit quaquaversum, qui Ecclesias a se fundatas confirmet. Tychicum laudat, quo plus fidei adhibeatur eius dictis. Dubium tamen est, quum *ministerium in Domino fidelem* eum appellat, de publicone Ecclesiae ministerio, an de obsequiis privatim sibi exhibitis loquatur. Dubitationem facit quod haec duo coniungit simul, Dilectus frater, et Minister fidelis. Prius refertur ad Paulum: ideo de secundo idem videri queat. Ego tamen de publico ministerio potius interpretor, quia mihi verisimile est, non quemvis hominem a Paulo fuisse missum, sed qui aliquid haberet dignitatis ad movendos sua praesentia Ephesios.

23. *Pax fratribus.* *Pacis* nomen accipio, ut in salutationibus, pro felici rerum successu. Quanquam si quis malit significari concordiam, quia mox fit dilectionis mentio, neque id displicet: imo videtur melius fluere contextus. Optat enim concordēs inter se et tranquillos esse Ephesios: quod benevolentia et fidei consensu posse obtineri, statim significat. Facit enim amor, ut se in pace contineant homines: amorem mutuo conciliat fides, eiusque vinculum est. Caeterum ex precatione notandum est, tam fidem et dilectionem quam pacem ipsam Dei esse dona, quae nobis per Christum largitur: imo Christum una cum Patre eorum esse auctorem.

24. *Gratia cum omnibus.* Sensus est: Deus prosequatur eos omnes favore suo, qui Iesum Christum pura conscientia diligunt. Graeca vox, quam ego, Erasmus sequutus, transtuli *sinceritatem*, In corruptionem sonat: quod propter metaphorae elegantiam notandum est. Subindicare enim voluit Paulus, tunc demum omni corruptela fore vacuum cor hominis, si omni hypocrisi vacet. Porro haec precatio vice oraculi habenda est, ut Deum nobis tunc fore propitium sciamus, si corde sincero diligamus Filium eius, in quo dilectionis erga nos suae testimonium ac pignus nobis exhibuit: modo absit hypocrisis, quia maior pars ab Evangelii professione non abhorrens umbratilem sibi Christum fingit, quem fucatis tantum officiis colat: atque utinam hodie non tam multis exemplis testatum foret, non frustra in Christi amore a Paulo requiri sinceram puritatem.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAM

PAULI AD PHILIPPENSES.

Philippos urbem esse Macedoniae, sitam in Thraciae finibus, satis notum est: in cuius campis victus a Caesare fuit Pompeius, deinde ab Antonio et Octavio Brutus et Cassius. Ita Romanae seditiones locum duobus memorandis proeliis celebrem reddiderunt. Quum Paulus oraculo in Macedoniam accitus esset, in ea primum urbe Ecclesiam fundavit, quemadmodum refert in Actis (16, 12.) Lucas: quam non modo constanter in fide perstitisse, sed etiam temporis successu, et hominum numero, et virtutum profectu auctam fuisse, testis est haec epistola. Porro haec ad Philippenses scribendi Paulo ratio fuit. Quum per Epaphroditum pastorem suum illi misissent, quae victo ad vitam tolerandam aliosque extraordinarios sumptus opus erant, non dubium est quin Epaphroditus totum ei simul statum Ecclesiae exposuerit, monitorque fuerit ad ea suggerenda, de quibus monendi forent. Apparet autem, a pseudoapostolis, qui tunc passim ad spargendas sanae doctrinae corruptelas oberrabant, fuisse tentatos: sed quia in veritate perstiterant, laudat Paulus eorum constantiam. Caeterum memor humanae fragilitatis, et fortasse natus ab Epaphrodito mature esse confirmandos, ne demum labascerent, admonitiones adiungit quales illis convenire noverat. Ac primum quidem, de pio erga illos animi sui affectu testatus, quo fidem sibi conciliet, de se ac suis vinculis tractat: ne fractiore sint animo, quia illum captum, et de vita periclitari vident. Ostendit igitur, adeo nihil inde minui Evangelii gloriam, ut potius argumentum sit confirmationis, ac simul eos exemplo suo incitat, ut parati sint ad omnia. Tandem brevi ad unitatem et patientiam exhortatione caput primum claudit. Quia autem ambitio fere perpetua est discordiarum mater, unde fit ut ianuam patefaciat novis et alienis doctrinis: initio secundi capitis vehementius eos obtestatur, ut nihil prius habeant humilitate et modestia: ad id pluribus utitur argumentis. Et quo melius eos retineat, Timotheum se illis brevi missurum promittit: imò spem quoque facit sui adventus: postea excusat moram Epaphroditi. Tertio capite in pseudoapostolos invehitur, refellitque tam inanes eorum iactantias quam

Circumcisionis doctrinam, quam urgebant. Omnibus illorum commenis opponit unum Christum: arrogantiae, tam priorem suam vitam quam praesens institutum, in quo relucebat vera imago Christianae pietatis. Et hunc perfectionis nostrum scopum esse admonet, quo enitendum sit tota vita: communicationem habere cum Christo mortis et resurrectionis: suoque exemplo id comprobatur. Quartum caput a particularibus monitis incipit: sed mox ad generalia descendit. Epistolam vero claudit suae erga Philippenses gratitudinis testimonio, ne putent male collocatum, quod ad sublevandam eius inopiam erogaverant.

IOANNIS CALVINI

IN EPISTOLAM

PAULI AD PHILIPPENSES

COMMENTARIIL.

C A P. I.

1. **PAULUS** et Timotheus, servi Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis et Diaconis: 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, 4. Semper in omni precatione mea pro vobis omnibus cum gaudio precationem faciens, 5. Super communicatione vestra in Evangelium, a primo die hucusque: 6. Hoc ipsum persuasus, quod qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Iesu Christi.

1. *Paulus etc.* Quum titulos inscribere soleat Paulus ad fidem sibi suoque ministerio astruendam, non fuit opus longioribus elogiis apud Philippenses, qui eum experti erant verum Christi Apostolum, et adhuc sine controversia agnoscebant. Nam constanter et aequali tenore in vocatione Dei perrexerant. *Episcopi.* Pastores seorsum nominat honoris causa. Porro colligere hinc licet, nomen Episcopi omnibus Verbi ministris esse commune, quum plures uni Ecclesiae Episcopos attribuat. Sunt igitur synonyma Episcopus et Pastor. Atque hic locus ex iis unus est, quos Hieronymus ad illud probandum citat in epistola ad Evagrium, et in expositione epistolae ad Titum. Postea invaluit usus, ut quem suo collegio praeficiebant in singulis Ecclesiis Presbyteri, Episcopus vocaretur solus: id tamen ex hominum consuetudine natum est, Scripturae auctoritate minime nititur. Fateor quidem, ut sunt hominum ingenia et mores, non posse ordinem stare inter Verbi ministros, quin reliquis praesit unus. De singulis corporibus loquor: non de totis provinciis, multo autem minus de orbe universo. Verum quanquam de verbis non est litigandum, praestaret tamen Spiritum sanctum linguarum auctorem in loquendo sequi, quam formas loquendi ab ipso positas in deterius mutare. Nam ex corrupta verbi significatione hoc mali sequuntum est, quod perinde acsi non essent omnes presbyteri collegae, ad eandem

vocati functionem, unus sibi, praetextu novae appellationis, dominium in alios arripuit. *Diaconis.* Potest bifariam accipi hoc nomen: vel pro ministris et curatoribus pauperum, vel pro Senioribus qui constituebantur ad mores regendos. Sed quoniam usitatus est in priore sensu apud Paulum, potius intelligo oeconomos, qui distribuendis eleemosynis et recipiendis praeerant. Reliqua pete ex superioribus commentariis.

3. *Gratias ago.* Incipit a gratulatione ob duas causas, ut hoc argumento suam erga Philippenses dilectionem probet: deinde ut praeterita laudando in posterum quoque ad pergendum eosdem hortetur. Alterum etiam amoris sui signum ponit, sollicitudinem, quam exserebat in precationibus. Notandum autem quod, quoties de rebus laetis facit mentionem, protinus in gratiarum actionem erumpit: quae consuetudo nobis quoque familiaris esse debebat. Notandum simul, quibus de rebus agat Deo gratias, nempe de communicatione Philippensium in Evangelium Christi. Inde enim sequitur, Dei gratiae acceptum ferri debere. Quum dicit, *in omni memoria vestri*, hoc significat: Quoties vestri recordor etc.

4. *Semper in omni precatione.* Sic connecte verba: Semper faciens pro vobis omnibus precationem in omni mea precatione. Nam quemadmodum prius dixerat, ipsorum recordationem sibi materiam esse gaudii, ita nunc subiungit, sibi venire ipsos in mentem quoties precatur. Postea addit, se cum gaudio pro illis precationem facere. *Gaudium* ad praeteritum tempus refertur, precatio ad futurum. Gaudet enim felicibus initiis, perfectionem vero optabat. Ita semper acceptis Dei beneficiis gaudere nos decet, ut, quae nobis adhuc desunt, ab ipso petere meminerimus.

5. *Super communicatione.* Nunc omisso altero membro, quale sit suum gaudium, commemorat: nempe quod in Evangelii communicationem pervenerant, hoc est, participes facti erant Evangelii, quod fide scilicet fieri notum est: nihil enim ad nos Evangelium, ut eo potiamur, donec fide a nobis receptum fuerit: quanquam nomen Communicationis ad communem sanctorum societatem referri potest, acsi diceret, aggregatos fuisse omnibus Dei filiis in Evangelii fidem. Porro quum dicit, *a primo die*, promptitudinem eorum laudat, quod statim se dociles praeberint, simulatque proposita illis fuit doctrina. Particula *hucusque* notat perseverantiam. Scimus autem quam rarae sit virtutis, Deum vocantem mox sequi, et constanter usque in finem pergere. Multi enim tardi sunt et difficiles ad obediendum, plures levitate et inconstantia deficiunt.

6. *Hoc ipsum persuasus.* Ad argumentum gaudii accedit fiducia in reliquum vitae tempus. Sed dicat quispiam: Quid in tanta naturae imbecillitate, inter tot impedimenta, salebras, praecipitia sibi de crastino polliceri ausint homines? Sane hanc fiduciam non de hominum constantia aut virtute colligebat Paulus, sed tantum ex eo, quod Deus suum erga Philippenses amorem declaraverat. Atque omnino haec vera est beneficiorum Dei cognitio, quum ex illis in posterum bene sperandi materiam concipimus. Nam quum testimonia sint tum bonitatis eius, tum etiam paternae erga nos benevolentiae: cuius ingratitude foret, nullam inde spei et boni animi confirmationem capere? Adde quod Deus hominum similis non est, qui fatigetur benefaciendo, vel exhauriatur. Ergo assidua beneficiorum Dei meditatione se exercent fideles, quo spem futuri temporis fo-

veant et confirmet, ac semper hunc syllogismum secum reputent: Deus opus manuum suarum inchoatum non deserit, teste Propheta (Ies. 64, 8.), Nos opus sumus manuum eius: ergo quod in nobis coepit perficiet. Quum dico nos esse opus manuum eius, non de creatione sola accipio, sed de vocatione qua sumus adoptati in filios. Est enim nobis electionis nostrae signum, quod dominus efficaciter nos Spiritu suo ad se vocaverit. Quaeritur tamen hic, num quis de aliorum salute certus esse possit: nam Paulus hic non de se, sed de Philippensibus loquitur. Respondeo, longe aliam cuique de propria salute certitudinem esse, quam de aliena. Mihi enim spiritus Dei vocationis meae testis est, sicuti singulis electis: de aliis non habemus testimonium, nisi ab externa Spiritus efficacia, hoc est, quatenus se gratia Dei usque ad nostram notitiam in illis exserit. Magnum ergo discrimen est: quia intus manet inclusa fidei certitudo, neque ad alios se diffundit. Sed ubicunque cernimus, quaecunque divinae electionis indicia apprehendi a nobis possunt, protinus ad bonam spem excitari nos oportet: tam ne simus in proximos maligni, eosque aequo et humano caritatis iudicio fraudemus, quam ut Deo grati simus. Haec autem generalis est tam in nobis quam in aliis regula, ut de viribus nostris diffusi ab uno Deo toti pendeamus. *Usque in diem Iesu Christi.* Praecipuum quidem est ut intelligas, usque ad finem certaminis: certamen vero morte finitur. Sed quia sic de ultimo Christi adventu Spiritus in Scripturis loqui solet, melius erit extendere progressum gratiae Dei usque ad carnis resurrectionem. Tametsi enim qui ex corpore mortali sunt liberati, non amplius militent cum carnis concupiscentiis, sintque extra teli iactum, ut aiunt: tamen nihil erit absurdi, si dicantur esse in profectu, quia nondum pertigerunt, quo aspirant: nondum potiuntur felicitate et gloria, quam sperarunt: denique nondum illuxit dies, qui revelet absconditos in spe thesauros. Atque adeo quum de spe agitur, semper ad beatam resurrectionem, tanquam ad scopum, referendi sunt oculi.

7. Sicuti iustum est mihi, hoc de vobis omnibus sentire, propterea quod in corde vos habeam, esse omnes participes gratiae meae, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione Evangelii. 8. Testis enim mihi est Deus, ut desiderem vos omnes in visceribus Iesu Christi. 9. Et hoc precor, ut caritas vestra adhuc magis ac magis abundet cum agnitione, omnique intelligentia: 10. Ut probetis quae utilia sunt, quo sitis sinceri, et inoffensi usque in diem Christi, 11. Impleti fructibus iustitiae, qui sunt per Iesum Christum, in gloriam et laudem Dei.

7. *Sicuti iustum est.* Maligni enim sumus donorum Dei interpretes, nisi eos habemus pro filiis Dei, in quibus vera pietatis signa emicant, quibus notis Spiritus adoptionis se profert. Dicit ergo Paulus, hoc sibi aequitatem ipsam dictare, ut de Philippensibus bene in perpetuum speret, quos sibi in participationem gratiae adiunctos esse cernit. Ego non temere hunc locum aliter transtuli quam Erasmus, quod prudens lector facile animadvertet. Nam commemorat,

quale habeat de Philippensibus ludicium: quae *ill* causa erat bene sperandi. Dicit igitur, illos sibi consortes esse eiusdem gratiae *in vinculis et defensione* Evangelii. *In corde habere*, est intimo cordis affectu eos tales reputare. Semper enim pro viribus affuerant Philippenses Paulo, ut se illi ad sustinendam Evangelii causam, quoad licebat, comites adiungerent. Ita, quamvis abessent corpore, tamen propter pium affectum, quem testati fuerant, quibuscunque poterant officiis, secum vinctos agnoscit. Habeo igitur vos in corde: hoc est, sincere ac citra simulationem, certo, non levi aut dubia opinione. Quales? *socios gratiae*: qua in re? *in vinculis*, quibus defenditur Evangelium. Tales quum agnosceret, aequum erat de illis bene sperare. *Gratiae meae, et in vinculis*. Ridiculum hoc esset coram mundo, carcerem deputare in Dei beneficio: at si vere aestimamus, honor est non vulgaris, quo nos Deus dignatur, quum pro eius veritate persecutionem patimur. Neque enim frustra dictum est (Matth. 5, 11.), Beati eritis, quum vos probris omnibus affecerint, ac vexaverint propter nomen meum. Meminerimus ergo etiam societatem crucis Christi, tanquam singularem Dei gratiam, prompto gratoque animo amplectendam nobis esse. Vinculis addit *defensionem et confirmationem Evangelii*, quo melius exprimat, quam honorabile nobis obsequium iniungit Deus, quum nos hostibus suis ad reddendum Evangelio suo testimonium opponit. Perinde enim est acsi nobis Evangelii patrocinium mandaret. Hac scilicet cogitatione armati martyres potuerunt omnes impiorum furores contemnere, omniaque tormenta superare. Atque utinam hoc in mentem veniret omnibus, qui ad confessionem fidei vocantur, se patronos esse delectos a Christo ad agendam eius causam. Nam consolatione tali subnixi animosiores essent, quam ut adeo facile ad perfidam defectionem flecterentur. Verum quaeret hic quispiam, num ab hominum constantia pendeat Evangelii confirmatio. Respondeo, Dei veritatem per se magis firmam esse, quam ut opus habeat aliunde fulciri: nam ut mendaces simus omnes, Deus tamen verax manet. Sed non est absurdum, infirmas conscientias talibus adminiculis in ea confirmari. Habet igitur hoc genus confirmationis, cuius Paulus meminit, relationem ad homines: quemadmodum nostra experientia discimus, hoc saltem tot martyrum caedibus fuisse profectum, ut totidem quasi sigillis Evangelium cordibus nostris obsignaretur. Unde illud Tertulliani, eorum sanguinem semen esse Ecclesiae: quem ego quodam carmine sum imitatus:

Sanctus at ille cruor, divini assertor honoris,
Gignendam ad sobolem seminis instar erit.

8. *Testis enim mihi est Deus*. Nunc expressius suum erga illos amorem declarat, cuius approbandi causa iusiurandum adhibet, idque merito, quia scimus quam cara apud Deum sit Ecclesiae suae aedificatio. Erat autem imprimis utile, Pauli amorem probè esse testatum Philippensibus. Neque enim parum hoc valet ad fidem doctrinae faciendam: quum persuasus est populus, a doctore se amari. Deum appellat testem veritatis, qui solus est veritas: et sui affectus, qui solus est scrutator cordium. In verbo *desiderandi* species est pro genere, amoris autem signum est, quia desideramus quae cara sunt. *In visceribus*. Opponit Christi viscera carnali affectui, ut significet sanctum ac pium esse suum amorem. Nam qui secundum

carnem amat, respectum habet sui commodi, et potest subinde pro rerum et temporum varietate animum mutare. Interim admonet ad quam regulam exigi debeant fidelium affectus, nempe ut, abdicata propria voluntate, Christo gubernacula permittant. Et certe non aliunde manare potest vera caritas, quam ex Christi visceribus: et non leviter pungere nos debet hic stimulus, Christum sua viscera quodammodo aperire, quibus mutuum inter nos amorem foveat.

9. *Hoc precor, ut caritas.* Redit ad precationem, quam obiter tantum uno verbo attigerat: exponit igitur summam eorum, quae illis petebat a Deo, ut ipsi quoque discant suo exemplo orare, et ad profectum istorum donorum aspirent. Quod nonnulli Caritatem Philippensium accipiunt pro ipsis Philippensibus, qualiter vulgo barbari loqui solent, Vestra reverentia, Vestra paternitas, absurdum est. Neque enim tale exemplum exstat in Paulo, necdum in consuetudinem venerant tales ineptiae: deinde minus plena esset sententia, et alioqui simplex et naturalis verborum sensus optime quadrat. Vera enim Christianorum incrementa sunt, quum proficiunt in agnitione et intelligentia, deinde in caritate. Itaque particula *in*, secundum phrasin linguae hebraicae, capitur hic pro *cum*, sicuti etiam translati: nisi forte quis malit exponere *per*, ut instrumentum vel causam formalem notet. Nam quo maiores in cognitione progressus facimus, eo magis debet crescere in nobis caritas. Tunc sensus esset: Ut caritas vestra secundum intelligentiae mensuram crescat. *Omnis intelligentia* pro plena et solida, non autem omnium rerum.

10. *Ut probetis quas etc.* Definitio Christianae sapientiae, cognoscere quid e re sit, vel expediat: non in vanis argutiis ac speculationibus ingenium torquere. Neque enim Dominus inutiliter fideles suos vult occupari, ut discant quod nihil prosit. Hinc collige, quo loco habenda sit Sorbonica theologia, in qua si vitam consumpseris, nihilo plus inde aedificationis in spem coelestis vitae, vel spiritualis fructus reportes, quam ex Euclidis demonstrationibus. Certe etiamsi nihil falsi doceret, hoc tamen nomine merito execrabilis esse debet, quod perniciosa est spiritualis doctrinae profanatio. Utilis enim Scriptura, ut inquit Paulus (II. Tim. 3, 16.): illic nihil praeter frigidas leptologias reperire est. *Quo sitis sinceri.* Haec est utilitas, quam ex cognitione reportamus: non ut suis quisque rationibus astute consulat, sed ut pura conscientia vivamus coram Deo. Sequitur, *et inoffensi.* Graecum nomen ἀπόστολοι ambiguum est. Chrysostomus active exponit, quod sicuti coram Deo puros et integros esse voluerit, ita nunc velit coram hominibus honestam vitam ducere, ne quibus malis exemplis proximos laedant. Id ego non reiicio: passiva tamen significatio contextui aptior est, meo iudicio. In hoc siquidem prudentiam illis optavit, ut inoffenso gradu pergant in vocatione sua, usque in diem Christi: sicuti contra ignorantia fit ut saepe labamur, impingamus, erremus. Et quot scandala identidem nobis Satan obiciat, quae cursum nostrum vel abrumpant, vel impedian, quisque nostrum pro se experitur.

11. *Impleti fructibus iustitiae.* Hoc quidem iam ad externam vitam pertinet: bona enim conscientia fructus suos operibus producit: itaque fertiles esse cupit bonis operibus in Dei gloriam. Tales fructus dicit esse per Christum, quia manant ex Christi gratia. Hoc enim benefaciendi nobis initium est, quum eius Spiritu sanctificamur: nam super ipsum requievit, ut de plenitudine eius hauriamus omnes.

Et quoniam hic similitudinem ab arboribus Paulus ducit: sylvestres sumus oleastri et inutiles, donec in Christum sumus insiti, qui viva sua radice frugiferas arbores nos reddit, iuxta illud (Io. 15, 1.), Ego sum vitis, vos palmites. Finem simul demonstrat, ut Dei gloriae serviamus. Nulla enim tam praeclara in speciem vita est, quae non vi-tietur coram Deo et foeteat, nisi ad hunc scopum dirigatur. Quod autem Paulus iustitiam operum hic nominat, nihil pugnat adversus gratuitam iustitiam fidei. Neque enim protinus sequitur, illic esse iustitiam, ubi sunt fructus iustitiae: quoniam iustitia coram Deo non est, nisi plena et solida obedientia Legis, quae in nullo sanctorum reperitur, qui tamen bonos et suavis iustitiae fructus pro suo modo producunt. Nempe quia, sicut inchoat in nobis Deus iustitiam per regenerationem Spiritus, ita quod deest, per remissionem peccatorum sufficit, ut tota nihilominus iustitia ex fide pendeat. A

12. Scire autem vos volo, fratres, quod, quae mihi ac-ciderunt, magis in profectum cesserunt Evangelii, 13. Ut vincula mea in Christo illustria fuerint in toto praetorio, et reliquis omnibus locis: 14. Et multi ex fratribus in Domino, vinculis meis confisi, uberius ausi fuerint absque timore sermonem Dei loqui. 15. Nonnulli quidem per invidiam et contentionem: alii autem etiam per benevolentiam Christum praedicant. 16. Alii, inquam, ex contentione Christum an-nuntiant non pure, existimantes afflictionem se suscitare meis vinculis: 17. Alii autem ex caritate, scientes quod in de-fensionem Evangelii positus sim.

12. *Scire autem vos volo.* Experimur omnes in nobis, quan-topere soleat offendi caro humilitate crucis. Patimur quidem nobis Christum praedicari crucifixum, sed ubi cum sua cruce apparet, quasi novitate percussi, vel refugimus, vel horremus: neque id tantum in nostris personis, sed eorum quoque qui nobis Evangelium tradunt. Id accidere Philippensibus poterat, ut Apostoli sui persecutione nonnihil deiicerentur. Et credibile est, malos operarios, qui minimis quibusque nocendi occasionibus imminabant, non cessasse quin sancti viri calamitati insultarent, ac inde contemptibile redderent eius Evan-gelium. Quodsi nihil hac via proficerent, promptum erat calumniari ipsum, quod toti mundo invisus esset, simulque formidinem iniicere Philippensibus, ne sibi infausta societate conflarent absque causa in-gentem invidiam apud omnes: sunt enim istae usitatae Satanae artes. Huic periculo occurrit Apostolus, dum suis vinculis propectum fuisse Evangelium commemorat. Finis ergo huius narrationis est, ut Phi-lippenses animet, ne absterreantur sua persecutione.

13. *Ut vincula mea.* In Christo posuit pro In negotio, vel in causa Christi: significat enim illustria fuisse sua vincula ad prove-hendum Christi honorem. Quod aliqui Per Christum exponunt, coactum videtur. Et *illustria* malui quam Manifesta, utpote quae Evangelium sua fama nobilitaverint, acsi diceret: Satan quidem hoc conatus est, et impii fore putarunt ut Evangelium destrueretur, sed

Deus tam illius conatus, quam spem horum frustratus est. Idque dupliciter: nam quum Evangelium ante obscurum et ignotum esset multis, factum est ut innotesceret: neque id modo, sed etiam ut illustraretur tam in praetorio quam in reliqua urbe. *Praetorium* accipio pro aula et palatio Neronis, quod Fabius et aetatis illius scriptores vocant Augustale. Nam quum Praetoris nomen generale esset initio, ac magistratus omnes significaret, qui praecipuum imperium haberent (unde factum est, ut Dictator summus Praetor diceretur), mansit deinde consuetudo, ut Praetorium vocaretur in bello tabernaculum vel Consulis, vel eius qui praeerat: in urbe autem palatium Caesaris, ex quo monarchiam Caesares occuparunt: alioqui Praetorium etiam vocatur consessus Praetoris.

14. *Multi ex fratribus.* Hoc exemplo docemur, sanctorum vexationes, quas pro Evangelio patiuntur, materiam nobis esse fiduciae. Esset quidem terribile spectaculum, et quod potius ad nos examinandos valeret, si duntaxat presequutorum saevitiam et rabiem videremus. Sed dum simul apparet manus Domini, quae sub infirmitate crucis suos reddit invictos, ac triumphare facit: hac freti, plus solito audere debemus, iam in persona fratrum pignus victoriae nostrae habentes. Huius agnitio timorem nostrum debet vincere, ut in mediis periculis intrepide loquamur.

15. *Nonnulli quidem.* Alius fractus vinculorum Pauli, quod non soli fratres animabantur ad fiduciam, eius exemplo, et quidem alii ut starent in gradu, alii ut ad docendum alacriores fierent: sed etiam qui ei male volebant, alio consilio incitabantur ad publicandum Evangelium.

16. *Alii, inquam, ex contentione.* Epexegetis, qua plenius superiorem sententiam declarat: repetit enim duo esse genera hominum, qui suis vinculis ad Christum annuntiandum incitentur. Alios contentione impelli, hoc est pravo affectu: alios pio studio, quia velint una suscipere Evangelii defensionem. Illos dicit non pure annuntiare Christum, quia non erat rectus zelus: neque enim hoc pertinet ad doctrinam, quia fieri potest, ut, qui purissime docet, non sit tamen sincero animo. Quod autem impuritas haec animi fuerit, et non apparuerit in doctrina, colligere licet ex contextu. Paulus certe non libenter vidisset Evangelium adulterari: atqui se gaudere testatur praedicatione istorum, non simplici nec sincera. Sed quaeritur, quomodo nocere illi potuerit talis praedicatione. Respondeo, plurimas occasiones nobis esse incognitas, qui temporum circumstantias non tenemus. Quaeritur rursum, quum annuntiari nequeat Evangelium nisi ab intelligentibus, quae causa istos impulerit ad persequendam quam probabant doctrinam. Respondeo, coecam esse ambitionem, imo rabiosam belluam: ideo non esse mirum, si falsi fratres telum ex Evangelio arripiant ad vexandos bonos et pios Pastores. Nihil certe hic dicit Paulus, quod ego non sim expertus. Vivunt enim adhuc hodie, qui Evangelium non alio animo praedicarunt, quam ut persequendo pios Pastores impiorum furori obsequium praeberent. Quod ad Pauli hostes spectat, operae pretium est observare, si Iudaei fuerint, quam insanum fuerit eorum odium: ut etiam obliviscerentur, quam ob causam ipsum odissent. Nam dum ferebantur ad ipsum perdendum, promovendo Evangelio, cuius occasione illi erant infesti, navabant operam: sed putabant scilicet Christi causam in unius hominis capite stare vel cadere. Si autem

erant aemuli, quos ambitio ita transversos raperet, agnoscenda est mira Dei bonitas, qui tamen perversis eorum studiis talem dederit successum.

17. *Quod in defensionem.* Qui vere Christum amabant, turpe sibi ducebant fore, nisi comites se adiungerent Paulo causam illius agenti: atque ita nobis agendum est, ut laborantibus Christi servis manus, quantum in nobis est, porrigamus. Observa iterum hanc loquutionem de Evangelii defensione. Nam quum tanto honore nos Christus dignetur, quae excusatio, si causae eius fuerimus praevaricatores? aut quid nobis expectandum, si illam nostro silentio prodiderimus, nisi ut nostram vicissim deserat, qui solus apud Patrem advocatus vel patronus est noster?

18. Quid enim? caeterum quovis modo, sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuntiatur: atque in hoc gaudeo, quin etiam gaudebo. 19. Novi enim quod hoc mihi cedit in salutem per vestram precationem, et subministrationem Spiritus Iesu Christi, 20. Secundum expectationem et spem meam, quod in nulla re pudefiam: sed cum omni fiducia, quemadmodum semper, ita et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. 21. Mihi enim vivendo Christus est, et moriendo lucrum.

18. *Caeterum quovis modo.* Quoniam improbus eorum, de quibus loquutus est, animus poterat detrahere gratiam doctrinae: dicit hoc esse magni aestimandum, quod Evangelium tamen promovebant, qualiscunque esset animus. Deus enim malis et vitiosis interdum instrumentis praeclarum opus efficit: ergo de eiusmodi successu gaudere se dicit, quia hoc uno contentus erat, si videret Christi regnum crescere: quemadmodum, quum audiebamus, impurum canem Carolum Avenione et alibi semina purioris doctrinae spargere in multorum cordibus, gratias agebamus Deo, qui nequissimo et perditissimo nebulone ad gloriam suam uteretur. Atque hodie gaudemus, Evangelii cursum per multos promoveri, quibus tamen aliud est propositum. Quaquam autem gaudebat Paulus Evangelii incrementis, nunquam tamen si fuisset in eius manu, tales ordinasset ministros. Gaudendum ergo, si per impios aliquid boni Deus efficiat, sed non ideo aut collocandi sunt a nobis in ministerio, aut habendi pro legitimis Christi ministris.

19. *Novi enim quod.* Quia ad conflandam Paulo invidiam quidam Evangelium publicabant, quo magis in eum accenderent hostium saevitiam, occupat sibi non nocituros eorum improbos conatus, quia Dominus in contrarium finem ipsos vertet: acsi dicat, Tametsi meam perniciem illi machinantur, confido tamen nihil effecturos aliud omnes eorum conatus, nisi ut Christus in me glorificetur, quod mihi est salutare. Nam de salute corporis eum non loqui, ex sequentibus patet: unde autem haec Paulo fiducia? nempe ex eo, quod alibi (Rom. 8, 28.) docet, veris Dei cultoribus omnia

esse adiumento in bonum, etiamsi totus mundus cum principe suo diabolo in eorum exitium conspiret. *Per vestram precationem.* Quo eos acrius stimulet ad precandum, testatur se confidere Dominum id daturum eorum precibus: neque tamen simulat. Qui enim in sanctorum precibus subsidium reponit, Dei promissione nititur. Interea nihil derogatur gratuita Dei bonitati, ex qua sunt preces et exoratio. *Et subministrationem.* Ne putemus, quia haec duo iungit uno contextu, ideo paria esse. Itaque sic resolvi debet oratio, Novi hoc totum mihi cessurum in salutem, per administrationem Spiritus, adiuvantibus etiam vobis orando: ut subministratio Spiritus sit causa efficiens, oratio autem, inferius adminiculum. Notanda etiam verbi graeci proprietas: vocatur enim *ἐπιχορηγία*, quum suggeritur quod deest: qualiter omnia, quibus destituimur, nobis Spiritus Dei instillat. *Et Spiritum Iesu Christi* nominat, ut significet, nobis omnibus, si Christiani sumus, esse communem, quia tota plenitudine in eum effusus est, ut singulis suis membris pro gratiae suae mensura quantum expedit distribuat.

20. *Secundum expectationem.* Si quis obiiciat: Unde autem tibi ista notitia? respondet, Ex spe. Nam quum certum sit, Deum spem nostram minime velle frustrari, spes ipsa dubia esse non debet. Notet ergo diligenter pius lector adverbium hoc, *Secundum*: ut certo secum ita constituat, fieri non posse quin expectationi nostrae respondeat Dominus, quae quidem in verbo suo fundata sit. Promisit autem se nunquam defuturum nobis etiam inter omnia tormenta, si quando vocemur ad nominis sui confessionem: sperent itaque Pauli exemplo omnes pii, neque pudefient. *Cum omni fiducia.* Videmus ut sperando carnis votis nequaquam indulgeat, sed spem suam subiiciat Dei promissioni. *Magnificabitur*, inquit, *Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.* Quanquam nominatim corpus exprimens significat, inter certamina vitae praesentis se de successu minime esse dubium: nam de hac re facti sumus a Deo certiores. Ergo si expositi ad Dei arbitrium, et idem habentes in vita propositum quod Paulus, felicem exitum quocunque modo speramus: non amplius timendum erit, ne quid adversi eveniat. Nam si illi vivimus et morimur, illius sumus in vita et in morte, Rom. 14, 8. Modum exprimit Christi magnificandi, nempe in perfecta fiducia: unde sequitur, deiici ipsum nostra culpa, et extenuari, quantum in nobis est, quum timore labascimus. An igitur eos non pudet, quibus leve delictum videtur in confessione veritatis trepidatio? Sed qui puderet, quum adeo sint prostituta fronte, ut abnegationem quoque excusare audeant? Addit, *quemadmodum semper*, ut a praeteritis gratiae Dei experimentis fidem suam stabiliant: ita Rom. 5, 4., Probatio spem parit.

21. *Mihi enim vivendo.* Hactenus hunc locum, meo iudicio, male verterunt et exposuerunt interpretes. Sic enim distinguunt: quod Christus fuerit Paulo vita, et mors lucrum. Ego autem Christum in utroque membro orationis facio subiectum, ut tam in vita quam in morte lucrum esse praedicetur. Graecis enim vulgare est, subaudire particulam *πρός*: praeterquam autem quod hic sensus minus est coactus, etiam melius cohaeret cum proxima sententia, et plenior continet doctrinam. Indifferens sibi esse et in aequo affirmat, vivatne an moriatur: quoniam Christum habens utramque lucro apponat. Et certe unus est Christus, qui tam in morte quam in

vita nos facit beatos: alioqui si mors misera, vita nihilo felicior. Adeo ut difficile sit definire, extra Christum sitne mori utilius quam vivere. Rursum assit Christus, et vitam nostram perinde ac mortem benedicet, ut sit utraque nobis fausta et expetenda.

22. Quodsi vivere in carne operae pretium mihi est, etiam quid eligam ignoro. 23. Coarctor enim ex duobus, cupiens dissolvi et esse cum Christo: multo enim hoc melius. 24. Manere vero in carne, magis necessarium propter vos. 25. Atque hoc confisus novi, quod manebo et permanebo cum omnibus vobis, in vestrum profectum et gaudium fidei: 26. Ut gloriatio vestra exsuperet in Christo Iesu de me, per meum rursus adventum ad vos.

22. *Quodsi vivere in carne.* Quemadmodum desperati homines perplexi sunt, debeantne vitam longius prorogare in miseriis, an morte finire suas aerumnas: ita e converso Paulus adeo se aequo animo tam ad mortem quam ad vitam paratum esse dicit, quia utriusque conditio beata sit fidelibus, ut de optione ambigat. *Si operae pretium est*, hoc est, si mihi constet maior vitae meae fructus quam mortis, non video utrum debeam praeoptare. *Vivere in carne* per contemptum posuit, melioris vitae comparatione.

23. *Coarctor enim.* Non alia mercede vivere optabat Paulus, quam ut serviret Christi gloriae, et fratribus prodesset: proinde neque aliam utilitatem reputat in vita, quam fratrum salutem. Sibi autem privatim melius esse agnoscit cito mori, quia faturus sit cum Christo: in optione vero demonstrat quanta ardeat caritate. Non hic de commodis terrenis agitur, sed de spirituali bono, quod merito piis summopere optabile est. Paulus tamen, quasi sui oblitus, non tantum se medium continet, ne plus in suum quam Philippenisium bonum propendeat, sed tandem concludit, ipsorum rationem in corde suo praeponderare. Hoc scilicet vere est Christo vivere et mori, quum nobis posthabitis ferimur, quo nos Christus vocat, ac rapimur. *Cupiens dissolvi et esse cum Christo.* Coniunctim legenda sunt haec duo. Per se enim mors nunquam expetetur, quia pugnat hoc desiderium cum sensu naturae, sed expetitur propter causam, vel propter alium finem. Desperati ad eam confugiunt taedio vitae: fideles ad eam libenter properant, quia liberatio est a servitio peccati, et transitus in regnum coelorum. Hoc est quod nunc dicit Paulus, Cupio mori, quia hoc modo perveniam ad Christi conjunctionem. Interea non desinunt fideles mortem horrere: sed quum oculos convertunt ad vitam illam, quae mortem sequitur, consolatione ista facile vincunt formidinem. Certe quisquis in Christum credit, ita debet esse animatus, ut ad mentionem mortis caput attollat, laetus nuntio suae redemptionis. Unde apparet, quam multi sint titulo tenus duntaxat Christiani, quando maior pars, audito mortis nomine, perinde acsi nullum unquam de Christo verbum audissent, non modo expavescunt, sed prope redduntur exanimis. O bona conscientia, quantum polles ac vales! Bonae autem conscientiae fundamentum est fides: imo ipsa est conscientiae bonitas. *Dissolvi.* No-

tanda est haec loquutio. Mortem profani homines abolitionem hominis vocant, quasi totus intereat. Paulus hic nos commonefacit, mortem esse solutionem animae a corpore. Et hoc melius continuo post exprimit, dicens, quae post mortem fideles conditio maneat, ut scilicet cum Christo habitent. Sumus etiam cum Christo in hac vita, quatenus regnum Dei intra nos est, et Christus in nobis habitat per fidem, seque nobis affuturum pollicitus est usque ad finem mundi: sed praesentiam illam spe tantum percipimus. Ideo quoad sensum nostrum dicimur nunc ab ipso peregrinari. Vide II. Corinth. 5, 6. Valet hic locus ad refellendum eorum deliramentum, qui animas a corporibus divisas dormire somniant: nam Paulus aperte testatur, nos frui Christi praesentia quum dissolvimur.

25. *Atque hoc confisus.* Quidam, quia absurdum videbatur fateri Apostolum frustratum esse sua expectatione, existimant postea ex vinculis fuisse liberatum, multasque orbis regiones perlustrasse: sed frustra id timent. Spes enim suas sancti ex Dei verbo moderari solent, ut non plus animis praesumant, quam Deus promisit. Ita ubi certum habent divinae voluntatis testimonium, illic certa quoque persuasionem nituntur, quae nihil admittit dubitationis. Talis est de perpetua remissione peccatorum, de auxilio Spiritus ad gratiam finalis (quam vocant) perseverantiae, de resurrectione carnis. Talis etiam fuit Prophetarum de suis vaticiniis certitudo. In reliquis nihil nisi sub conditione sperant: ideoque eventus omnes subiiciunt Dei providentiae, cui permittunt acutius videre quam sibi. *Manere* significat hic, aliquantis per permanere, ad longum tempus.

26. *Ut gloriatio vestra.* Pro eo quod dicit *ἐν ἐμοί*, ego transuli de me: quia bis repetitur praepositio in diverso sensu. Nemo certe negabit quin fideliter expresserim mentem Pauli. Quod autem alii dicunt, Per Christum, non probo. Nam in Christo positum est pro Secundum Christum, vel Christiane: ut speciem gloriationis sanctam ostenderet. Alioqui enim in solo Deo iubemur gloriari: ideo obici Paulo a malevolis poterat, Qui licet Philippensibus de te gloriari? Hanc calumniam anticipat quum dicit, Secundum Christum id facturos, gloriantes scilicet de Christi servo in Domini gloriam, idque ratione doctrinae magis quam hominis, et adversus pseudoapostolos: qualiter David, se cum hypocritis conferendo, iactat suas iustitias.

27. Tantum digne Evangelio Christi conversamini: ut sive veniens, videam vos: sive absens, audiam de vobis quod stetis in uno spiritu, una anima, concertantes fide Evangelii, 28. Nec ulla in re terreamini ab adversariis, quae illis est demonstratio exitii: vobis autem salutis, idque a Deo. 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non tantum ut in illum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini: 30. Idem habentes certamen, quale vidistis in me, et nunc auditis de me.

27. *Tantum digne Evangelio.* Hac formula utimur, quum ad novum sermonem volumus transire: ita hic perinde valet acsi dixisset, Verum de me viderit Dominus: vos autem etc. Quicquid de me

agatur, vos nihilominus pergite in recto cursu. Quum puram et honestam conversationem Evangelio dignam vocat, e converso innuit, facere iniuriam Evangelio qui aliter vivunt. *Ut sive veniens.* Quoniam graeca Pauli oratio hiulcula est, ex participio Videns feci verbum *videam*. Si hoc non placet, subaudias verbum principale Intelligam, hoc sensu: Sive quum venero et videro vos, sive absens audiam de statu vestro, intelligam utroque modo, tam aspectu ipso quam per nuntium, vos stare in uno spiritu. Caeterum de verbis minus laborandum, ubi sensus constat. *Stetis in uno spiritu.* Haec quidem una est ex praecipuis virtutibus Ecclesiae: atque ideo haec est fovendae sanitatis unica ratio, quia dissidiis collabitur. Etsi autem Paulus hoc antidoto voluit occurrere novis et alienis doctrinis, duplicem tamen unitatem requirit, spiritus et animae. Sicuti hoc primum est, ut inter nos consentiamus: deinde, ut simus concordēs. Nam quum simul copulantur haec duo nomina, spiritus intelligentiam, anima autem voluntatem significat. Porro ordine praecedit consensus: deinde ex ea nascitur voluntatum coniunctio. *Concertantes fide.* Hoc fortissimum est vinculum concordiae, dum nobis simul est sub eodem vexillo militandum: nam haec occasio saepe etiam maximos hostes reconciliavit. Proinde, quo magis confirmet unitatem inter Philippenses, admonet illos esse commilitones, quibus hostis communis et bellum commune debeant coniungere animos ad sanctam conspiracyonem. Loquutio, qua graece usus est Paulus (*συνεργούμεντες τῇ πίστει*) ambigua est: quare Vetus interpretes vertit, Collaborantes fidei: Erasmus, Adiuvantes fidem: quasi fidei opem ipsi pro virili afferrent. Sed quum dativus apud Graecos ponatur pro ablativo instrumenti, propterea quod ablativo caret lingua illa, non dubito quin sit hic sensus Apostoli: Coniungat vos Evangelii fides, praesertim quum illa vobis sit communis armatura adversus eundem hostem. Hoc modo particulam *οὖν*, quam alii ad fidem referunt, ego refero ad Philippenses, et melius, nisi fallor. Primum nemo ignorat quam efficax sit incitamentum ad concordiam, ubi simul bellandum est: deinde scimus, in spirituali bello nos fidei clypeo armari ad hostem repellendum: imo et panoplia et victōria est nostra fides. Ideo etiam hoc membrum adiunxit, ut finem piae coniunctionis indicaret. Conspirant etiam impii in malum, sed maledicta est eorum consensio: nos igitur sub fidei vexillo unanimēs militemus.

28. *Nec ulla in re terreamini.* Secundum, quod Philippensibus commendat, est fortitudo animi, ne turbentur adversariorum furore. Tunc ubique fere ardebant saevissimae persecutiones, quia toto impetu rapiebatur Salus ad prohibenda Evangelii initia, tantoque impotentius insaniebat, quanto potentius exserebat Christus Spiritus sui gratiam. Iubet ergo Philippenses stare intrepidus, neque perturbari. *Quae illis est demonstratio.* Haec propria est verbi graeci significatio: et nulla ratio coegit alios transferre Causam. Nam impii, dum adversus Dominum belligerantur, iam quasi praeludio argumentum exitii sui ostendunt: et quo ferocius insultant piis, eo se magis parant ad ruinam. Nusquam certe Scriptura docet, afflictiones, quas sancti ferunt ab impiis, causam esse salutis ipsorum. Demonstrationem vero aut argumentum alibi etiam Paulus vocat, II. Thess. 1, 5. Atque pro eo quod hic habemus *ἐνδειξις*, illic ponit *ἐνδειγμα*. Est igitur haec eximia consolatio, quod, dum ab adversariis impetimur ac vexamur, documentum habemus nostrae salu-

tis. Sunt enim persecutiones filiis Dei quaedam adoptionis sigilla, si fortiter et aequis animis eas sustinent: impii iam suae damnationis specimen edunt, quia impingunt in lapidem, a quo conterentur. *Idque hoc a Deo.* Restrigitur hoc ad posterius membrum, ut gratiae Dei gustus crucis acerbitem leniat. Naturaliter signum vel demonstrationem salutis nemo apprehendet in cruce: sunt enim res in speciem contrariae. Ideo Paulus revocat Philippenses ad aliam considerationem: quod scilicet Deus sua benedictione vertat in occasionem salutis, quae alioqui videntur nos facere miseros. Probat hoc, quia donum Dei sit, crucis tolerantia: certum autem est, salutaria nobis omnia Dei dona esse. Vobis, inquit, donatum est non solum ut in Christum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini. Ergo ipsae passionis vobis testimonia sunt gratiae Dei: quum ita sit, hinc habetis argumentum salutis. O si penitus in animis nostris haereret haec persuasio, in Dei beneficiis deputandas esse persecutiones: quantus in pietatis doctrina factus esset progressus! Et quid tamen certius quam summam esse divinae gratiae dignationem, quod patimur pro nomine eius vel contumeliam, vel carceres, vel aerumnas, vel tormenta, vel mortem denique? tunc enim nos suis insignibus decorat. Sed plures reperientur qui potius iubeant Deum cum talibus donis facessere, quam grato animo amplectantur oblatam crucem. Vae itaque stupori nostro.

29. *Ut credatis.* Prudenter inseparabili copula fidem cum cruce connectit, ut sciant Philippenses, hac lege se vocatos esse in Christi fidem, ut persecutiones pro eius nomine sustineant: acsi diceret, non magis eorum adoptionem separari posse a cruce, quam ipsum Christum a se avelli. Hic clare testatur Paulus, gratuitum esse Dei donum tam fidem quam constantiam in ferendis persecutionibus. Et certe altior est sapientia cognitio Dei, quam ut proprio acumine ad eam conscendamus: et nostra imbecillitas quotidianis experimentis se ostendit, quum manum suam paululum subtrahit Deus. Quo tamen melius exprimat gratuitum esse utrumque, nominatim dicit, Christi causa, vel certe super Christi gratia nobis donari: quo excludit omnem meriti respectum. Pugnat etiam hic locus adversus scholasticum dogma, quo tradunt posteriores gratias praemia esse nostri meriti, quia prioribus recte usi fuerimus. Equidem non nego, quin Deus rectum gratiarum suarum usum remuneretur in nobis gratiis amplioribus, modo ne meritum gratuitae eius liberalitati et Christi merito opponas, quod illi faciunt.

30. *Idem habentes certamen.* Suo quoque exemplo confirmat quod dixit: quod non parum auctoritatis addit doctrinae. Et eadem opera admonet, nihil esse cur suis vinculis turbentur, spectantes finem certaminis.

CAP. II.

1. Si qua igitur consolatio (*vel, exhortatio*) in Christo, si quod solatium dilectionis, si qua communicatio Spiritus, si qua viscera et misericordiae: 2. Implete gaudium meum ut idem sentiatis, eandem habentes caritatem, unanimes, unum

sentientes. 3. Nihil per contentionem, aut inanem gloriam, sed per humilitatem alii alios existiment se ipsis excellentiores: 4. Non considerans quisque quod suum est, sed quisque quod est aliorum.

1. *Si qua igitur consolatio.* Valde pathetica est ista exhortatio, in qua modis omnibus obsecrat Philippenses, ut concordiam mutuo inter se colant: ne, si intestinis contentionibus scindantur, pseudoapostolorum imposturis sint expositi. Semper enim in discordiis aperta est ianua Satanae ad spargendas impias doctrinas, ad quas repellendas optima munitio est consensus. Quia nomen παραλήψεως saepe pro exhortatione capitur, posset initium hoc modo exponi: Si quid valet apud vos exhortatio, quae fit nomine mandatoque Christi. Contextui tamen alter sensus melius quadrat: Si qua est apud vos *Christi consolatio*, qua meos dolores mitigetis, et si quod *solatium* et levamen afferre vultis, quod certe debetis ex caritate, si cogitatis illam *Spiritus communicationem*, quae unum efficere nos omnes debet: si quis humanitatis et misericordiae sensus in vobis residet, qui ad sublevandas meas miseras vos commoveat: implete etc. Hinc colligimus, quantum in Ecclesia bonum sit unitas, et quanto studio Pastoribus procurandum. Et simul observandum est, ut se demittat, misericordiam illorum suppliciter implorans, qui reverentiam patrio iure exigere tanquam a filiis poterat. Imperium adhibere novit, quum opus est: nunc preces adhibere maluit, quia aptiores fore noverat ad penetrandos affectus, et quia sciebat verba se ad dociles et morigeros facere. Ita non recusandum est Pastori, quin personas quaslibet induat, Ecclesiae causa.

2. *Implete gaudium meum.* Et hic perspicere est quam parum de se fuerit sollicitus, modo Ecclesia Christi recte haberet. Tenebatur carcere inclusus, et constrictus catenis, reus erat capitalis iudicii, ante oculos erant tormenta, imminebat carnifex: nihil tamen ista omnia impediunt, quominus solidum gaudium gaudeat, si videat Ecclesiis bene esse. Porro hoc praecipuum in felici Ecclesiae statu ducit, si regnet illic consensus mutuus, et fraterna concordia. Ita Psalmus etiam docet, caput laetitiae nostrae esse recordationem Hierosolymae (Psal. 137, 6.). Quodsi illud Paulo erat gaudii complementum, plus quam crudeles futuri erant Philippenses, si inter se dissentiendo sancti viri pectus duplici moerore cruciarent. *Ut idem sentiatis.* Summa haec est, ut sententiis et voluntatibus sint coniuncti. Ponit enim consensum in doctrina, et mutuam caritatem: deinde idem repetens (meo quidem iudicio) unanimes esse iubet, unumque sentientes. Particula τὸ αὐτό hoc valet, ut se alii aliis accommodent. Ergo initium caritatis est, in sententiis convenire: verum id non sufficit nisi corda in mutuum simul amorem coalescant. Quanquam non absurdum esset ita transferre, Ut eadem sitis cogitatione, mutuam habere caritatem, esse unanimes, unum sentire. Participia enim pro infinitivis usurpari, non est rarum. Sequutus sum tamen, quod minus coactum videbatur.

3. *Nihil per contentionem.* Istae duae sunt nocentissimae pestes ad turbendam Ecclesiae pacem. Excitatur contentio, dum suam quisque sententiam pertinaciter vult tueri: ubi autem semel efferbuit, praeceps fertur in eam viam, qua ingressa est. Inanis autem gloria

animos titillat, ut unicuique blandiantur sua inventa. Proinde haec una est ratio dissidiis obviandi, si placide consulendo et agendo contentiones vitemus: praesertim vero si non agamur ambitione. Ambitio enim omnium contentionum est flabellum. *Inanis gloria* significat quamlibet carnis gloriam: quid enim habent homines, quo in se gloriantur, praeter vanitatem? *Sed per humilitatem.* Utrique morbo unum remedium opponit, submissionem, et merito: nam mater est modestiae, qua fit, ut cedentes iure nostro aliis deferamus, neque facile tumultuemur. Definit autem, quae sit vera humilitas: dum scilicet quisque se aliis postponit. Si quid autem est in tota vita difficile, hoc est imprimis. Itaque non mirum, si tam rara virtus sit humilitas. Nam (ut ille inquit) Regis quisque intra se animum habet, omnia sibi arrogando. En superbia: deinde ex stulta nostri admiratione nascitur fratrum contemptus. Ac tam longe absumus ab eo, quod praecipit hic Paulus, ut aegre quispiam ferat alios sibi aequales: nemo enim est, qui non eminere cupiat. Sed quaeritur, qui fieri possit, ut qui re ipsa excellit prae aliis, existimet eos praestantiores, quos procul a se distare novit. Respondeo, hoc totum a recta aestimatione donorum Dei etstrarum infirmitatum pendere. Nam utcumque praeclaris dotibus quis polleat, reputare debet, non in hoc sibi esse collatas, ut sibi placeat, se efferat, vel etiam habeat in pretio. Rursum se exerceat excutiendis et agnoscendis suis vitiis: et habebit largam humilitatis materiam. In aliis contra, quicquid est virtutum, honore prosequetur: vitia caritate sepeliet. Hanc regulam qui tenebit, non difficulter alios sibi praeferet. Atque etiam hoc voluit Paulus, quum adderet, non debere singulos habere rationem sui, sed proximorum, vel, sibi non debere esse addictos. Fieri ergo poterit ut pio homini, licet praestantior se noverit, potior tamen sit aliorum ratio.

5. Hoc enim sentiatur in vobis quod et in Christo Iesu: 6. Qui quum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus esset, Deo aequalem se esse: 7. Sed se ipsum exinanivit, forma servi accepta, in similitudine hominum constitutus, et figura repertus ut homo. 8. Humiliavit, inquam, se ipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem vero crucis. 9. Quamobrem et Deus illum superexaltavit: et dedit illi nomen quod esset super omne nomen: 10. Ut in nomine Iesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, et infernorum: 11. Et omnis lingua confiteatur, quod Dominus Iesus in gloriam est Dei Patris.

5. *Hoc sentiatur in vobis.* Humilitatem, ad quam hortatus verbis fuerat, nunc commendat Christi exemplo. Sunt autem duo membra, quorum in priore invitat nos ad Christi imitationem, quia sit vitae regula: secundo allicit, quia sit haec via, qua ad veram gloriam pervenitur. Iubet ergo singulos eundem habere affectum, qui fuit in Christo. Postea declarat, quale humilitatis exemplar nobis in Christo sit propositum. Genus passivum verbi retinui, quanquam non im-

probo quod alii verterunt, quia nihil de sensu mutatur: tantum volui ut lectores ipsam loquendi formam, qua usus est Paulus, tenerent.

6. *Quum in forma Dei esset.* Non est similitum comparatio: sed maioris et minoris. Humilitas Christi fuit, e summo gloriae fastigio se delicere ad infimam ignominiam: nostra humilitas est, nos falsa opinione non efferre. Cessit ille suo iure: a nobis tantum hoc requiritur, ne plus nobis sumamus quam oportet. Itaque hinc orditur, quod, quum in forma Dei esset, non duxisset sibi esse illicitum, in eadem forma se gerere: atqui se exinanivit. Quam igitur absurdum est, quum Filius Dei ex tanta altitudine descenderit, nos qui nihil sumus efferri superbia? *Forma Dei* hic maiestatem significat. Quemadmodum enim homo ex formae aspectu cognoscitur, ita maiestas, quae in Deo relucet, ipsius est figura. Aut si aptiorem similitudinem malis, forma Regis est apparatus et splendor, qui Regem indicat, ut sceptrum, diadema, chlamys, apparitores, tribunal, et caetera regni insignia: forma Consulis, toga, praetexta, sella eburnea, lictores cum virgis et securibus. Christus ergo ante mundum conditum in forma Dei erat: quia apud Patrem gloriam suam obtinebat ab initio, ut dicit Ioann. 17, 5. Nam in Dei sapientia, priusquam carnem nostram indueret, nihil humile erat vel abiectum, sed magnificentia Deo digna. Talis quum esset, absque iniuria poterat aequalem se Deo gerere: sed non prae se tulit quod erat, neque palam sumpsit in oculis hominum, quod iure suum erat. *Non rapinam arbitratus.* Non fuisset iniuria, si aequalis Deo apparuisset. Nam quod dicit, Non fuisset arbitratus, perinde valet acsi dixisset, Sciebat quidem id sibi licere fasque esse, ut sciamus voluntariam fuisse submissionem, non necessitatis. Hactenus transtulerunt in modo indicativo, Arbitratus est: verum contextus requirit modum subiunctivum. Et satis usitatum est Paulo, praeteritum indicativi pro subiunctivo accipere, potentialem (ut vocant) particulam subaudiendo *ἀν*. Sic Rom. 9, 3., *ἤχόμην*, pro Optarim: et I. Cor. 2, 8., *εἰ γὰρ ἔγνωσαν*, si cognovissent. Nemo autem non videt Paulum hucusque de Christi gloria tractare, quae ad amplificandam eius submissionem pertinet: non ergo quid fecerit Christus commemorat, sed quid illi facere licuerit. Porro in his verbis clare asseri aeternam eius Divinitatem qui non videt, prorsus est coecus. Nec satis verecunde Erasmus, qui tam hunc locum, quam alios similes eludere suis cavillis conatur. Fatetur quidem ubique Christum esse Deum: sed quid me iuvat orthodoxa eius confessio, si nulla Scripturae auctoritate fulciatur mea fides? Fateor sane Paulum de divina Christi essentia non facere mentionem: sed non sequitur propterea, quin locus ad profligandam Arianorum impietatem sufficiat, qui fingebant Christum Deum creatum, et Patre minorem: consubstantiali negabant. Ubi enim aequalitas cum Deo absque rapina, nisi in sola essentia Dei? manet enim semper idem Deus, qui per Iesaiam clamat: Vivo ego, non dabo gloriam meam alteri (Is. 48, 11.). *Forma* figuram significat vel apparentiam, ut vulgo loquuntur. Id quoque fateor: sed an extra Deum reperietur talis forma non fallax, neque ementita? Sicut ergo in suis virtutibus cognoscitur Deus, et opera eius testimonia sunt aeternae eius Divinitatis, Rom. 1, 20.: ita rite divina Christi essentia probatur ex Christi maiestate, quam aequalem cum Patre habebat, antequam se ipsum humiliaret. Mihi certe ne omnes quidem diaboli hunc locum extorqueant, quia in Deo firmis-

simum est argumentum a gloria ad essentiam: quae duo inseparabilia sunt.

7. *Se ipsum exinanivit.* Inanitiō haec eadem est cum humiliatione, de qua postea videbimus. Sed *ἐμπατισσόμενος* hoc dictum pro In nihilum redigi. Non potuit quidem Christus abdicare se Divinitate: sed eam ad tempus occultam tenuit, ne appareret sub carnis infirmitate. Itaque gloriam suam non minuendo, sed supprimendo, in conspectu hominum deposuit. Quaeritur an id fecerit quatenus homo. Erasmus affirmat. Sed ubi erat forma Dei antequam homo esset? Itaque respondendum est, de toto Christo Paulum loqui, ut est Deus manifestatus in carne, hanc tamen inanitionem non convenire nisi soli humanitati: quemadmodum si de homine ita loquar, Homo quum sit mortalis, nimis stupidus est, qui nihil nisi mundum cogitat: totum quidem hominem intelligo, mortalitatem vero non attribuo nisi parti eius, hoc est corpori. Quum ergo una sit Christi persona ex duabus naturis constans, merito dicit Paulus, eum qui Filius erat Dei, re ipsa Deo aequalis, abstinuisse tamen sua gloria, quum in carne speciem servi prae se tulit. Quaeritur etiam secundo, quomodo exinanitus dicatur, qui tamen miraculis semper et virtutibus Filium Dei se comprobavit: et in quo testatur Ioannes (1, 14.), semper conspicuam fuisse gloriam dignam Filio Dei. Respondeo, carnis humilitatem nihilominus fuisse instar veli, quo divina maiestas tegebatur: qua ratione nec suam transfigurationem voluit publicari, donec resurrexisset, et quum horam mortis sentit appropinquare, tunc dicit, Pater clarifica Filium (Io. 17, 1.). Ideo et Paulus Filium Dei fuisse declaratum alibi (Rom. 1, 4.) docet per resurrectionem. Item alibi (II. Cor. 13, 4.), passum fuisse ex infirmitate carnis. Denique sic enituit Dei imago in Christo, ut tamen abiectus esset externo aspectu, et hominum opinione in nihilum reductus: nam gestabat servi formam, et ea conditione naturam nostram induerat, ut in ea servus esset Patris, imo etiam hominum. Paulus enim ministrum Circumcisionis (Rom. 15, 8.) vocat, et ipse de se testatur, quod venerit ad ministrandum (Matth. 20, 28.). Et longe ante idem ab Iesaja (42, 1.) fuerat praedictum: Ecce servus meus etc. *In similitudine hominum.* *ΓΕΝΟΜΕΝΟΣ* hic perinde valet ac Constitutus. Paulus enim significat reductum fuisse in hominum ordinem, ut specie ipsa nihil a communi hominum sorte differret, Marcionitae hoc testimonio abusi sunt ad probandum suum phantasma quod somniabant: sed nullo negotio refelli possunt, quia hic Paulus nihil aliud disputat, nisi qualiter se gesserit Christus, aut qua conditione versatus sit in mundo. Qui vere erit homo, tamen aliis dissimilis censebitur, si ita se gerat, quasi exemptus esset ab aliorum lege. Hoc in Christo fuisse Paulus negat, sed ita vixisse, ut quivis ex hominum numero appareret, et tamen longe aliud erat quam homo, etiamsi vere esset homo. Nimis ergo pueriliter Marcionitae, qui ex simili conditione ducebant argumentum ad negandam naturae veritatem. *Repertus* hic significat Cognitum, vel conspectum. Nam de aestimatione tractat, ut dictum est: hoc est, sicuti prius asseruit re ipsa fuisse Deum Patri aequalem, ita hic commemorat tanquam abiectum et communis sortis habitum fuisse. Semper autem repetendum est, quod nuper dixi, voluntariam fuisse eiusmodi submissionem.

8. *Factus est obediens.* Iam haec ingens erat humilitas, se ex domino fecisse seryum: sed ulterius progressum fuisse dicit, quod

quum non modo immortalis esset, sed vitae mortisque dominus, tamen Patri obsequutus fuerit, usque ad mortem obeundam. Fuit ista extrema deiectionio, praesertim ubi consideratur genus mortis, quod mox subiungit exaggerandi causa. Nam ita moriendo non tantum ignominiosus fuit coram hominibus, sed etiam coram Deo maledictio. Tale certe est humilitatis exemplum, ut omnium hominum mentes absorbere debeat, tantum abest ut pro dignitate verbis possit explicari.

9. *Propterea superexaltavit.* Addita consolatione, summopere expetendam docet abiectionem, quam humanum ingenium refugit. Nemo quidem non fatebitur iustum a nobis postulari, quum iube-mur imitari Christum. Sed haec ratio nos movet, ut eum libentius imitemur, quum audimus nihil esse nobis melius quam formari ad eius imaginem. Quod autem beati sint, quicunque sponte humiliantur cum Christo, probat eius exemplo: nam a despectissima sorte evectus fuit in summam altitudinem. Quicunque ergo se humiliat, similiter exaltabitur: quis nunc submissionem recuset, qua in gloriam regni coelestis conscenditur? Hic locus occasionem dedit sophistis, vel ipsi potius eam arripuerunt, ut dicerent Christum primo sibi meritum esse, deinde aliis. Primum etiamsi nihil falsi dicerent, tamen fugiendae sunt profanae istae cogitationes, quae Christi gratiam obfuscant: dum imaginamur alia quam salutis nostrae causa venisse. Quis non videat hoc a Satana suggeri, Christum in cruce passum, ut sibi compararet operis sui merito quod non habebat? Nam Spiritus sanctus nihil aliud vult nos in morte Christi cernere, gustare, reputare, sentire, agnoscere, quam meram Dei bonitatem: tantumque Christi ipsius, ac tam inaestimabilem amorem erga nos, ut sui oblitus, se vitamque suam nobis impenderit. Quoties de morte Christi loquitur Scriptura, fructum pretiumque illius in nobis statuit, quod per eam redempti simus, Deo reconciliati, restituti in iustitiam, a sordibus nostris mundati, vita acquisita sit, ianua vitae aperta. Quis ergo neget, istos Satanae instinctu contra reclamare, praecipuum esse fructum in ipso Christo, ipsum priorem sui quam nostri rationem habuisse, sibi ante gloriam esse promeritum, quam nobis salutem? Deinde verum esse nego quod asserunt, et Pauli verba impie ab ipsis torqueri in sui mendacii probationem, dico. Nam quod dictio illativa consequentiam hic magis sonet quam causam, hinc patet, quod alioqui sequetur, hominem divinos honores posse mereri et ipsum Dei thronum acquirere: quod non modo absurdum, sed dictu etiam horrendum est. Quam enim Christi exaltationem hic Apostolus praedicat? nempe ut in ipso impleatur quicquid sibi apud Iesaiam vindicat solus Deus: ergo Dei gloria et quae sic illi propria est maiestas, ut alio transferri nequeat, merces erit humani operis. Deinde si dictionem urgeant nullo absurditatis respectu, responsio facilis est, sic nobis datum a Patre esse, ut tota eius vita speculum sit nobis destinatum. Quemadmodum igitur speculum, etiamsi splendorem habeat, non sibi habet, sed in eum finem, ut penes alios sit usus et commodum: ita nec Christus sibi quicquam vel quaesivit vel accepit, sed nobis omnia. Quid enim quaeso nova exaltatione indigebat, qui aequalis erat Patri? Discant ergo pii lectores, Sorbonicos sophistas cum tortis suis speculationibus detestari. *Dedit illi nomen.* *Nomen* hic pro dignitate capitur: quod est in omnibus linguis satis tritum, Iacet sine nomine truncus: praesertim

vero Scripturae familiaris est loquutio. Significat ergo, summam Christo potestatem esse datam, et in supremo honoris gradu esse collocatum, ut nulla neque in coelo, neque in terris par dignitas reperitur: unde sequitur nomen esse divinum. Atque id etiam exponit, adducens verba Iesae (45, 23.), ubi Propheta de cultu Dei per totum orbem propagando disserens, ita loquentem inducit Deum: Vivo ego, mihi flectetur omne genu, et omnis lingua iurabit mihi etc. Certum est autem, adorationem illic notari, quae soli Deo peculiari-ter convenit. Scio quosdam subtiliter philosophari in nomine Iesu, quasi a nomine ineffabili Iehova sit deductum. Sed in rationibus, quas allegant, nihil solidi reperio: ego autem inanibus argutiis non oblector, et periculosum est in re tanta ludere. Praeterea quis non videt, coactam esse, et nihil minus quam genuinam expositionem, quum Paulus loquatur de tota Christi maiestate, restringere eius sententiam ad duas syllabas? perinde acsi quis elementa in dictione Alexander excutiat, ut magnitudinem inveniatur nominis, quod sibi peperit Alexander. Illorum igitur argutia parum firma: commentum vero alienum a mente Pauli. Sed plus quam ridiculi sunt Sorbonici sophistae, qui ex praesenti loco colligunt, genu flectendum esse quoties nomen Iesu pronuntiatur: quasi vox esset magica, quae totam in sono vim haberet inclusam. Atqui de honore loquitur Paulus, qui Filio Dei, non syllabis exhibendus est.

10. *Omne genu flectatur.* Tametsi hoc quoque ritu adorantur homines, non est tamen dubium, adorationem hic notari, quae est Dei propria: cuius symbolum est genuflexio. In quo observare convenit, non interiore modo cordis affectu, sed externa quoque professione colendum esse Deum, si velimus illi reddere quod suum est. Itaque e converso, quum vult designare legitimos suos cultores, dicit illos non flexisse genu coram imagine Baal (I. Reg. 19, 18.). Sed hic exoritur quaestio: ad Divinitatemne an ad humanitatem Christi hoc pertineat. Utrumvis enim non vacat absurdo. Divinitati enim nihil dari potuit novum. Humanitati per se, aut seorsum nequaquam competit tanta exaltatio, ut pro Deo adoretur. Respondeo, de tota Christi persona hoc ut multa alia praedicari, quatenus est Deus manifestatus in carne. Neque enim aut secundum humanitatem solam, aut secundum solam Divinitatem humiliavit se ipsum, sed quia carne nostra indutus sub eius infirmitate delituit. Ita rursus Filium suum Deus in eadem carne, in qua abiectus et ignobilis vixerat in mundo, evexit ad summum honoris gradum, ut ad dexteram suam sedeat. Sed videtur Paulus sibi male constare, qui ad Romanos 14, 11. hoc idem testimonium citat, dum probare vult Christum semel fore iudicem vivorum et mortuorum. Atqui non esset appositum ad eam rem, si iam impletum foret, quemadmodum hic testatur. Respondeo, ita regnum Christi habere, ut crescat in dies, ac in melius provehatur: perfectionem vero nondum constare, neque constaturam ante ultimum diem iudicii. Ita utrumque verum est, et Christo nunc subiecta esse omnia, et hanc tamen subiectionem non fore plenam ante diem resurrectionis: quia tunc perficietur quod nunc inchoatum est duntaxat. Proinde vaticinium hoc, non absque ratione diversis temporibus varie accommodatur, ut alia omnia Christi regnum non definiunt uno articulo temporis, sed in toto suo cursu describunt. Caeterum inde colligimus, Christum esse Deum illum aeternum, qui per Iesaiam loquutus est. *Coelestium, terrestrium, et infernorum.* Quum a coelis usque ad inferos omnia Christo subiiciat Paulus, pue-

riliter nugantur Papistae, purgatorium eliciendo ex eius verbis. Talis autem est eorum ratiocinatio: tantum abesse quin diaboli Christo genu flectant, ut omnibus modis in eum sint rebelles, et aliis auctores rebellionis, quasi vero non scriptum sit, eos ad solam Dei mentionem contremiscere (Iacob. 2, 19.). Quid igitur, quum ad Christi tribunal coram ventum fuerit? Fateor sane illos non sponte esse nec propenso obsequio fore unquam subiectos, sed neque Paulus de voluntaria obedientia hic loquitur: quin potius tale retorqueamus in ipsos *ἀντιστοίχον*, Ignis purgatorius, secundum eos, temporalis est, et in die iudicii abolebitur: ergo de purgatorio non potest hic locus intelligi, quia Paulus alibi impletum iri hoc vaticinium negat, donec Christus in iudicium apparuerit. Quis non videt, in putidis istis argutiolis esse his pueros?

11. *In gloriam est Dei Patris.* Posset etiam legi In Gloria: quoniam particula *εἰς* saepe loco *in* accipitur. Ego tamen malo retinere propriam significationem, hoc sensu, quod Dei maiestas sicuti per Christum manifestata fuit hominibus, ita in Christo reluceat, et Pater glorificetur in Filio. Vide Ioann. 5. et 17., et habebis huius loci expositionem.

12. Itaque amici mei, quemadmodum semper obedistis, ne quasi in praesentia mea solum, sed nunc multo magis in absentia mea, cum timore et tremore vestram salutem operamini. 13. Deus enim est, qui efficit in vobis et velle et efficere, pro bona voluntate. 14. Omnia facite absque murmurationibus et disceptationibus, 15. Ut sitis tales, de quibus nemo conqueratur, et sinceri filii Dei irreprehensibiles, in medio generationis pravae et tortuosae, inter quos lucete, tanquam luminaria in mundo: 16. Sermonem vitae sustinentes, in gloriam meam, in diem Christi, quod non frustra currem, nec frustra laboraverim.

12. *Itaque etc.* Totam illam proximam exhortationem claudit generali sententia, ut sub manu Domini se humilient. Nam id facile efficit, ut deposita omni ferocitate faciles sint inter se ac mansueti. Haec sola idonea ratio est, qua mansuescere discat humanum ingenium, ubi Dei comparatione in se ipsum inquit, qui sibi seorsum in suis latebris placebat. *Quemadmodum semper obedistis.* Laudat priorem obedientiam, ut magis ad pergendum eos animet. Quia autem hypoeritarum est, oculis se probare: ubi autem subducti sunt e conspectu, sibi liberius, quasi amota reverentiae et timoris causa, indulgere: admonet ne ad oculum modo se obsequentes praebeant, sed etiam absenti obediant, idque multo magis. Nam si adesset, coram assiduis monitionibus stimulare ipsos et urgere posset: nunc ergo opus est, dum procul abest monitor, ut ipsi sibi insistant. *Cum timore et tremore.* In hoc Philippenses suam obedientiam vult testari et approbare, ut sint submissi et humiles. Hic porro fons est humilitatis, agnoscere quam simus miseri, et omnis boni inopes: ad quem ipsos revocat hac sententia. Unde enim superbia,

nisi ex securitate, quam parit coeca confidentia, dum nobis placemus, et potius inflati sumus virtutis nostrae fiducia, quam recumbimus in Dei gratiam? Huic vitio contrarius est timor, ad quem hortatur. Tametsi autem in contextu prior est exhortatio, quam doctrina, ordine tamen est posterior, quoniam ex ea ducitur. Proinde a doctrina incipiam.

13. *Deus est qui operatur.* Haec est vera machina ad destruendam omnem altitudinem: hic gladius ad conficiendam omnem superbiam, dum audimus, nos prorsus nihil esse, ac nihil posse, nisi sola Dei gratia. Intellego gratiam supernaturalem, quae provenit ex Spiritu regenerationis. Nam quatenus sumus homines, iam in Deo sumus, et vivimus, et movemur: verum hic de alio motu disputat Paulus, quam illo universali. Videamus nunc quantum Deo tribuat, quid relinquat nobis. Duae sunt praecipuae partes in agendo, voluntas et potentia effectus: utramque in solidum Deo asserit: quid amplius nobis restat in quo gloriemur? Nec dubium est quin perinde valeat haec partitio, acsi Paulus uno verbo totum dixisset. Voluntas enim fundamentum est: effectus, absoluta aedificii superficies. Ac multo plus expressit, quam si Deum initii et finis auctorem dixisset. Tunc enim cavillarentur Sophistae, aliquid medium relinqui hominibus: nunc autem quid omnino proprium nobis reperient? Multum sudant in suis scholis, ut liberum arbitrium concilient cum Dei gratia. Dico quale ipsi fingunt, quod et flexibile sit proprio motu, et propriam separatamque facultatem habeat, qua Dei gratiae cooperetur. De nomine non litigo, sed de re ipsa. Ut ergo liberum arbitrium conveniat cum gratia, ita partiuntur: ut Deus quidem liberam electionem in nobis reparet, qua possimus bene velle, ita facultatem benevolendi ferunt Deo acceptam: homini vero bonam voluntatem assignant. Atqui hanc Paulus absque exceptione Dei opus esse pronuntiat. Non enim dicit, corda nostra tantum flecti vel incitari, vel adjuvari bonae voluntatis infirmitatem, sed bonam voluntatem prorsus a Deo effici. Quod autem calumniantur, nos similes facere homines lapidibus, quum docemus nihil eos boni habere, nisi a mera gratia, impudenter faciunt. Fatemur enim nos a natura habere voluntatem: sed quoniam peccati corruptione mala est, tunc bona esse incipit, quum reformata est a Deo. Nec dicimus hominem quicquam boni facere, nisi volentem: sed tunc quum voluntas regitur a Spiritu Dei. Ergo quod ad hanc partem spectat, videmus Deo integram laudem asseri, ac frivolum esse quod sophistae docent, offerri nobis gratiam et quasi in medio poni, ut eam amplectamur si libeat. Nisi enim efficaciter ageret Deus in nobis, non diceretur efficere bonam voluntatem. De secunda parte idem sentiendum. Deus, inquit, est *ἐνεργὼν τὸ ἐνεργεῖν*. Perducit igitur ad finem usque pios affectus, quos nobis inspiravit, ne sint irriti: sicut per Ezechielem (11, 20.) promittit, Faciam ut in praeceptis meis ambulent. Unde colligimus perseverantiam quoque merum esse eius donum. *Pro bona voluntate.* Alii interpretantur, Bonum animi propositum. Ego potius ad Deum refero, ac benevolum eius affectum intelligo, quem vulgo Beneplacitum vocant. Nam et in hac significatione frequentior est verbi graeci (*εὐδοντα*) usus, et contextus id requirit. Hac enim tendit Paulus, ut omnia Deo tribuat, nobis auferat. Ergo non contentus tribuisse Deo et bonae voluntatis et operis effectum, utrumque gratuita eius misericordiae ascribit: quo excludit sophistarum commentum de gratia sub-

sequente, quam imaginantur meriti esse mercedem. Totum igitur cursum vitae nostrae, si recte vivimus, dirigi a Deo tradit: idque gratuita eius bonitate. *Cum timore et tremore.* Hinc Paulus infert exhortationem: cum timore, ut salutem suam peragant. Timorem et tremorem augendi causa suo more coniungit, pro serio timore et sollicito. Ergo tam somnolentiam quam confidentiam excutit. *Operandi* verbo ignaviam castigat, quae semper ad quaerendos profectus ingeniosa est. Suave autem fomentum habere videtur in gratia Dei, quia si in nobis operatur, cur non resides torpeamus? Atqui Spiritus sanctus admonet, se velle in vivis organis operari: sed mox arrogantiam retundit, timorem et tremorem commendans. Ac notanda est diligenter illatio: A Deo, inquit, habetis omnia, ergo solliciti et humiles estote. Nihil enim est quod magis ad modestiam et timorem erudire nos debeat, quam dum audimus, nos sola Dei gratia stare, mox ruituros, si manum ille suam vel tantillum subtrahat. Fiducia nostri securitatem generat et ferociam. Hoc experimur, quicumque propriis viribus confidunt, eos insolescere arrogantia, et simul securos dormire. Utriusque igitur mali remedium est, si nobis diffusi toti pendeamus ab uno Deo. Et certe is vere profecit tam in gratiae Dei cognitione, quam suae infirmitatis, qui expergefactus a securitate Dei opem sedulo requirit: qui vero suarum virium fiducia sunt elati, eos necesse est simul ebrios esse securitate. Quare impudens est calumnia, qua nos gravant Papistae, nempe quod extollendo Dei gratiam, et liberum arbitrium deprimendo, socordes reddamus homines, excutiamus timorem Dei, sollicitudinem tollamus. Atqui vident lectores, Paulum hic non ex Papistarum doctrina, sed ex nostra colligere materiam exhortationis. *Deus, inquit, omnia facit in vobis:* ergo cum timore vos illi subiicite. Non equidem nego quin multi, audientes nihil esse boni in nobis, sibi in suis vitiis liberius indulgeant. Sed nego hanc esse doctrinae culpam, quae accepta ut decet sollicitudinem in cordibus nostris parit. Caeterum abutuntur hoc loco Papistae ad labefactandam fidei certitudinem: nam qui trepidat, is incertus est. Sic ergo accipiunt Pauli verba, quasi nos tota vita in fiducia salutis vacillare oporteat. Atqui nisi Paulum secum velimus committere, hic ad dubitationem nequaquam hortatur: quandoquidem ubique fiduciam et *πληροφορίαν* commendat. Sed facilis est solutio, si quis verum sensum absque contentione quaerit. Duae sunt timoris species: una est quae sollicitudinem cum humilitate generat, altera dubitationem. Prior opponitur tam carnis securitati et ignaviae, quam elationi, altera certitudini fidei. Deinde observandum est, sicuti in Dei gratia certo acquiescunt fideles, ita dum ad suam fragilitatem referunt oculos, minime securos dormire, sed periculorum timore excitari ad preces. Attamen tantum abest, ut timor hic tranquillum conscientiae statum perturbet, ac fiduciam concutiat, ut potius confirmet. Facit enim nostri diffidentia, ut fortius reclinemus in Dei misericordiam. Atque id sonant Pauli verba: nihil enim a Philippensibus requirit, quam ut se Deo cum vera sui abnegatione submittant. *Vestram salutem operamini.* Quemadmodum olim Pelagiani, ita hodie Papistae locum hunc fastuose iactant ad extollendam hominis virtutem. Quin etiam dum illis obiicitur superior sententia, Deus est qui operatur etc., hoc quasi clypeo protinus eam retundunt, *Operamini salutem vestram.* Quum ergo Deo et homini communiter tribuatur opus, dimidium singulis assignant. In summa, ex verbo

Operandi, liberum arbitrium: ex nomine Salutis, meritum aeternae vitae eliciunt. Respondeo, salutem pro toto vocationis nostrae cursu accipi, et hoc nomine comprehendi omnia quibus Deus eam, ad quam nos gratuita sua electione destinavit, perfectionem implet. Id nemo nisi pervicax et impudens negabit. Eam dicimur perficere, quum a Spiritu sancto gubernati ad beatam vitam aspiramus. Deus est qui vocat, qui salutem offert: officii nostri est, fide amplecti quod dat, obedientia respondere eius vocationi: sed neutrum habemus ex nobis. Tunc ergo facimus, quum ipse ad agendum nos praeparavit. Verbum quo utitur proprie significat, Ad finem perducere: sed memoria tenendum est quod dixi, Paulum non disputare, quousque se facultas nostra extendat, sed simpliciter docere, Deum ita agere in nobis, ut non tamen sinat nos pigrescere, sed arcano instinctu impulsos strenue exerceat.

14. *Absque murmurationibus.* Hi sunt fructus humilitatis, ad quam cohortatus fuerat. Nam quisquis nihil sibi tribuens sollicitè se Deo subiicere didicit, placide etiam se geret inter homines. Ubi sibi quisque placet, duo vitia illic regnant: quod alii aliis obloquuntur, deinde quod inter se contentionibus pugnant. Primum ergo malignitatem et obscuras similitates prohibet, deinde apertas contentiones. Adicit tertium, ne dent aliis occasionem conquerendi: quod ex morositate nimia provenire solet. Non sunt quidem semper reformatanda odia, verum danda opera est, ne culpa nostra reddamus nos odiosos: quo impleatur illud in nobis, *Gratis me habuerunt odio* (Psal. 35, 19.). Quanquam si quis latius extendat, non repugno. Nam inde murmura et disceptationes, dum sibi quisque ultra modum studens aliis dat occasionem conquerendi. Imo active potest capi haec dictio, ut significet non molestos nec querulos. Atque haec significatio contextui non male conveniet, quia semen fere omnium iurgiorum et obrektionum *μεμψιμοιρία* est. Adiungit *sinceros*: quia ex purgatis animis nunquam emergent illae faeces.

15. *Filii Dei irreprehensibiles.* Sic resolvi debet, Irreprehensibiles, quia filii Dei estis. Nam Dei adoptio causa esse debet vitae inculptae: ut Patrem nostrum aliqua similitudine referamus. Quanquam autem nunquam exstitit talis perfectio in mundo, ut nihil reprehensione dignum inveniretur, irreprehensibiles tamen vocantur, qui toto studio illuc aspirant, quemadmodum alibi dictum est. *In medio generationis pravae.* Vivunt quidem in terra fideles impiis permixti, communem aërem simul hauriunt, communi fruuntur solo: ac tunc etiam magis dispersi erant, quia vix reperta fuisset pia una domus, quae non undique circumdaretur incredulis. Eo magis stimulat Philippenses Paulus, ut sollicitè sibi caveant ab omnibus corruptelis. Sensus est igitur: Estis quidem inclusi inter malos, sed interea memineritis Dei adoptione vos separatos esse ab illis: sint igitur conspicuae notae in vita, quae vos discernant. Quin etiam magis excitare vos debet ad piae sanctaeque vitae studium haec ratio, ne vitiis illorum et contagione impliciti, pars quoque sitis regenerationis tortuosae. Quod infideles appellat *generationem pravam et tortuosam*, ad circumstantiam loci spectat. Cavendum enim eo diligentius monet, quia multa scandala ingerantur ab infidelibus, quae rectum eorum cursum turbent, totaque infidelium vita quasi labyrinthus sit diversorum flexuum qui a via nos abducant. Caeterum sunt nihilominus perpetua epitheta, quae omnium gentium et temporum

infidelibus competunt: Nam si pravam est cor hominis et inscrutabile, quales erunt eiusmodi radicis fructus? Docemur ergo his verbis, nihil esse in vita hominis purum, nihil rectum, donec a Spiritu Dei reformatus fuerit. *Inter quos lucete.* Dubia est verbi graeci terminatio: posset enim legi indicativo modo, Lucetis, sed exhortationi melius quadrat imperativus. Vult fideles instar lampadum esse, quae in mundi tenebris luceant, acsi diceret, Sunt quidem infideles filii noctis, et in mundo nihil est praeter tenebras. Sed in hunc finem illuminavit vos Deus, ut refulgeat vitae vestrae puritas in his tenebris, quo illustrior appareat sua gratia. Sic etiam apud Prophetam habetur (Is. 60, 2.), Super te orietur Dominus, et videbitur in te eius gloria. Mox sequitur: Ambulabunt Gentes in lumine tuo, et Reges in splendore vultus tui. Tametsi de doctrina potius illic concionatur Iesaias, hic autem Paulus de vitae exemplo: doctrinae etiam respectu Christus peculiariter alibi Apostolos Lucem mundi appellat (Matth. 5, 14.).

16. *Sermonem vitae sustinentes.* Ratio cur luminaria esse debeant: quia portant Sermonem vitae, a quo illuminantur, ut etiam aliis luceant. Alludit autem ad lucernas, in quibus collocantur ellychnia quae ardeant, ac nos lucernis facit similes. Sermonem Dei comparat ellychnio, unde est lumen. Si aliam similitudinem malis, Nos candelabra sumus: doctrina Evangelii candela est, quae nobis imposita fulgorem circumquaque reddit. Significat autem nos iniuriam facere verbo Dei, nisi vitae puritate in nobis refulgeat. Huc pertinet Christi dictum (Matth. 5, 15.), Nemo lucernam accendit, et ponit sub modio etc. Sic autem dicimur portare Sermonem vitae, ut interea ab ipso portemur: quandoquidem sumus in eo fundati. Sed modus portandi, de quo Paulus agit, hic est, quod doctrinam suam hac lege Deus apud nos deposuit, non ut eius lucem suppressam et otiosam teneamus, sed ut proferamus ad alios. Summa est: Quicumque illuminati sunt coelesti doctrina, lucem circumferre, quae probra eorum prodat et retegat, nisi sancte et caste ambulent: sed lucem hanc ideo accensam esse, ut non ipsi modo dirigantur in recta via, sed aliis quoque eam praemonstrent. *In gloriam mihi.* Augendi animi causa id sibi fore gloriosum testatur, si non frustra laboraverit in illis. Non quia perdant operae suae pretium ac mercedem, qui fideliter laboraverint, sed sine effectum. Verum quum successus ministerii nostri sit singularis Dei benedictio: non miremur, si eum quoque inter reliqua sua dona coronet Deus. Quemadmodum ergo honorabilem Pauli Apostolatam nunc faciunt tot Ecclesiae per ipsum acquisitae Christo, ita non dubium est quin haec tropaea locum habitura sint in regno Christi: sicut paulo post dicet, Vos estis corona mea. Nec dubium quin eo splendidior futurus sit triumphus, quo ampliores res gestae exstabant. Si quis roget, quomodo gloriaretur Paulus nunc in suis laboribus, qui alibi vetat (I. Cor. 1, 31. II. Cor. 10, 17.), non alibi quam in Domino gloriari: facilis responsio est, Ubi nos nostraque omnia prostravimus coram Deo, et totam in Christo gloriam nostram reposuimus, licere quoque per Christum in Dei beneficiis gloriari, sicuti visum est in epistola priore ad Corinth. Particula *in diem Domini*, stimulus est Philippensibus ad perseverantiam, dum illis proponitur Christi tribunal, unde expectanda est fidei merces.

17. Quin etiam si immoler super hostia et sacrificio fidei vestrae, gaudeo et congaudeo vobis omnibus. 18. De hoc ipso gaudete, et congaudete mihi. 19. Spero autem in Domino, Timotheum brevi me ad vos missurum, ut ego quoque tranquillo sim animo, postquam statum vestrum cognoverim. 20. Neminem enim habeo pari animo praeditum, qui germane res vestras curaturus sit. 21. Omnes enim quae sua sunt quaerunt: non quae sunt Christi Iesu. 22. Porro experimentum eius tenetis, quod tanquam cum patre filius, ita mecum servivit in Evangelium. 23. Hunc igitur spero me missurum, simulac mea negotia videro. 24. Confido autem in Domino quod ipse quoque brevi sim venturus.

17. *Si immoler.* Graece est *σπένδομαι*, quamobrem mihi alludere videtur ad hostias, quarum mactatione inter veteres sanciebantur pactiones et foedera. Nam *σπονδάς* proprie vocant Graeci victimas, quibus pacta mactantur: hoc modo vocat mortem suam fidei illorum confirmationem, ut certe futura erat. Verum quo totus locus sit clarior, dicit se Deo sacrificasse, quum eos consecravit per Evangelium. Similis est loquutio ad Romanos cap. 15, 16.: illic enim se inducit sacerdotem, qui Gentes Deo immolet per Evangelium. Quemadmodum autem Evangelium est spiritualis gladius ad caedendas victimas, ita fides est quasi ipsa oblatio: nulla enim fides sine mortificatione, per quam Deo consecramur. Ponit autem *θυσίας καὶ λειτουργίας*: quorum prius refertur ad Philippenses, qui Deo fuerunt oblati, secundum autem ad Paulum, nam est ipse sacrificandi actus. Tantum quidem valet atque administratio, et ita complectitur functiones et munera cuiusvis generis, sed hic ad cultum Dei proprie spectat, quemadmodum Latini dicunt Operari sacris. Nunc Paulus dicit se laetum fore, si immolandus sit super eiusmodi sacrificio: quo scilicet magis ratum sit et firmum. Hoc est ex animo docere Evangelium, quam parati sumus proprio sanguine, quod docemus, sancire. Caeterum hinc colligenda est utilis doctrina de natura fidei: non esse scilicet rem inanem, sed quae hominem Deo consecret. Simul habent hic Evangelii ministri eximiam consolationem, qui praedicantur esse Dei sacerdotes ad offerendas illi hostias. Quo enim ardore incumbere debet in praedicandi studium, qui novit acceptum hoc Deo sacrificium esse? De hoc genere sacrificii quum nihil teneant miseri Papistae, aliud confingunt, quod extremum est sacrilegium. *Congaudeo*, inquit, *vobis*: ut si contingeret ipsum mori, scient id fieri suo profectu, fructumque ex morte sua perciperent.

18. *Gaudete.* Hac alacritate sua Philippenses animat, et accendit ad mortem fortiter obeundam, in qua nihil mali patiantur fideles. Ante enim docuit lucro sibi fore mortem: hic tamen praecipue cavet, ne mors sua conturbet Philippenses. Negat igitur tristitiae causam esse, imo laetandum potius, quia frugiferam sensuri sint. Etsi enim gravis per se iactura erat privari tali doctore: illa tamen compensatio non erat levior, quod sanguine eius sanciebatur Evangelium.

Interea admonet sibi privatim mortem laetam fore. Quod Erasmus in praesenti vertit, Gaudetis, prorsus alienum est.

19. *Spero autem.* Promittit illis adventum Timothei, ut eius expectatione se virilius sustineant, neque cedant impostoribus. Quem-admodum enim in bello spes subsidii retinet militum animos ne frangantur, ita etiam haec cogitatio multum animi dare poterat Philip-pensibus: Veniet brevi, qui hostium nostrorum machinationibus se opponat. Quodsi tantum valebat sola expectatio, multo efficacior futura erat praesentia. Notanda conditio, qua se Dei providentiae subiicit, nihil nisi ea praeunte deliberans: ut certe nihil in futurum statuere licet, nisi sub manu Domini, ut ita loquar. Quum addit, *ut tranquillo sim animo*, amorem erga eos suum declarat, utpote qui tam anxius esset eorum periculis, ut nisi cognito eorum prospero statu non bene haberet.

20. *Neminem habeo pari animo.* Quanquam nonnulli diversum sensum eliciunt, ego sic interpretor: Neminem habeo aequè animatum ad res vestras curandas. Potius enim cum aliis, meo iudicio, Timotheum Paulus comparat, quam secum: et quidem eo consilio singulare ei elogium tribuit, ut propter raritatem maiore sit in pretio.

21. *Omnes enim quae sua sunt.* Non loquitur de iis, qui plane abiecerant studium pietatis, sed de iis ipsis, quos pro fratribus habebat, imo quos ferebat in suo contubernio. Illos tamen ita calere dicit in rebus suis curandis, ut sint ad opus Domini frigidiores. Videtur in speciem non esse hoc grave vitium, Sua quaerere: sed quam sit in servis Christi intolerabile, inde patet, quod prorsus inutiles reddit quos occupat. Fieri enim nequit, ut se Ecclesiae impendat, qui sibi addictus est. Ergone, inquires, nihili homines et fucos Paulus secum fovebat? Respondeo, non ita accipiendum, quasi suis tantum commodis intenti nullam prorsus Ecclesiae curam haberent, sed quod impliciti privatis commodis ad publicum Ecclesiae bonum promovendum negligentiores essent. Necesse enim est alterutrum in nobis affectum regnare, ut vel nobis posthabitis feramur ad Christum, et quae sunt Christi: vel in nostram utilitatem nimium propensi defunctorie Christo serviamus. Hinc apparet quantum sit impedimentum Ecclesiae ministris, sua quaerere: nec valent istae excusationes, Nemini sum iniurius, Habenda est etiam mei ratio, Non sum adeo ferreus, quin mearum etiam commoditatum respectu solliciter. Iure enim tuo cedendum est, ut officium facias: tui ratio Christi gloriae neque praeferenda est, neque aequanda. Quocunque te vocat Christus, eundum est propere, aliis omnibus relictis: ita respicienda tibi est vocatio tua, ut ab omnibus avocamentis sensus tuos omnes avertas. Licet alibi opulentius vivere, at Deus te alligavit Ecclesiae, quae tenuiter modo te alat: alibi plus honoris, sed eum tibi locum attribuit Deus, in quo humiliter vivas: alibi salubrius coelum, aut amoenior regio, sed hic tibi statio ordinata est: optares tibi cum humaniore populo esse negotium, offendit te vel ingratitude, vel ferocitas, vel superbia, denique tibi cum ingenio et moribus gentis minime convenit, atqui luctandum tibi est tecum, et vis quodammodo contrariis votis afferenda, ut Spartam, quam nactus es, colas: non enim es liber aut tui iuris. Denique tui obliviscaris, si velis Deo servire. Quodsi tam severe reprehendit eos Paulus, quos maior sui quam Ecclesiae cura tangebatur: quale iudicium exspectant, qui suis

negotiis prorsus abrepti Ecclesiæ aedificationem pro nihilo ducunt? si nunc blandiuntur sibi, Deus tamen non ignoscet. Eatenus concedendum est Ecclesiæ ministris sua quaerere, ut non impendantur a quaerendo Christi regno: sed hoc modo iam non dicentur sua quaerere, quoniam a praecipuo scopo aestimatur vita hominis. Quod omnes dicit, non urgenda est particula universalis, ut nullam exceptionem admittas, erant enim alii quoque, qualis Epaphroditus, sed pauci: verum omnibus tribuit quod passim erat vulgare. Quum autem audimus conquerentem Paulum, aureo illo saeculo, quo virtutes omnes effloruerunt, tam raros fuisse vere cordatos, ne animos despondeamus, si hodie talis sit nostra conditio: tantum sibi quisque caveat, ne iure in hoc catalogo censeatur. Velim tamen mihi respondeant Papistae, ubi tunc erat Petrus: quem oportuit esse Romae, si vera ipsi narrant. O triste et foedum elogium, quod illi Paulus innueret: fabulantur ergo quum fingunt Ecclesiæ Romanae tunc praefuisse. Observa τὰ Χριστοῦ vocari Ecclesiæ aedificationem: quia tunc vere eius negotium agimus, quum laboramus in excolenda eius vinea.

22. Porro experimentum. Ad verbum est, probationem eius cognoscitis: nisi malis imperativo modo, cognoscite (vix enim per tempus experimentum capere licuerat), sed in eo parum est momenti. Hoc praecipue notandum, quod fidei et modestiae testimonium reddit Timotheo: fidei est, quod in Evangelium testatur servisse secum. Talis enim coniunctio signum erat verae sinceritatis. Modestiae autem, quod se tanquam patri submitit. Hanc virtutem laudari nominatim a Paulo, non est mirum: fuit enim saeculis omnibus rara. Hodie quotusquisque reperietur iuvenum, qui senioribus vel tantillum concedat? tanta insolentia in illa aetate exsultat atque ebullit. Hoc loco, ut multis aliis, cernimus quam sedulo pios ministros ornare Paulus studeat: neque tam ipsorum causa, quam quod totius Ecclesiæ interest tales amari et coli, summaque auctoritate pollere.

24. Confido quod ipse. Hoc quoque adiecit, ne putarent aliquid accidisse, quod profectionis, cuius prius meminerat, consilium mutaret: semper tamen sub conditione loquitur, Si Domino placuerit. Nam etsi liberationem a Domino sperabat, diximus tamen, quia nulla erat certa promissio, hanc spem minime fuisse fixam, sed quasi suspensam ex arcano Dei consilio.

25. Porro necessarium existimavi Epaphroditum, fratrem et cooperarium, et commilitonem meum, Apostolum autem vestrum, et ministrum necessitatis meae mittere ad vos.

26. Quandoquidem desiderabat vos omnes, et erat anxius animi, propterea quod audieratis ipsum infirmatum fuisse.

27. Et certe infirmatus fuit, ut esset morti vicinus, sed Deus misertus est illius: neque illius solum, sed etiam mei: ut ne tristitiam super tristitiam haberem.

28. Studiosius itaque misi illum, ut eo viso rursus gaudeatis, et ego magis vacem dolore.

29. Excipite ergo illum in Domino cum omni gaudio: et qui tales sunt, in pretio habete: 30. Quia propter

opus Christi usque ad mortem accessit, exponens periculo animam, ut sufficeret quod deerat vestro erga me ministerio (*vel, officio*).

25. *Epaphrod. existimavi.* Postquam illos erexit suo et Timothei adventu promisso, in praesentia quoque munit, Epaphroditum praemittens: ne interim, dum rerum suarum certior fiebat (haec enim causa erat morae), Pastore carerent, qui recte compositum statum tueretur. Multis autem nominibus Epaphroditum ipsum commendat: quod sit frater et adiutor in negotio Evangelii, quod sit commilito suus. Qua voce exprimit qualis sit conditio ministrorum Evangelii, nempe ut in continua militia versentur: neque enim patietur ipsos Satan Evangelium absque pugna promovere. Bellum igitur indictum sibi ac paratum sciant, qui ad Ecclesiae aedificationem se accingunt. Est quidem hoc Christianis omnibus commune, merere in Christi castris: quia omnium hostis est Satan. Verum prae aliis speciale id Verbi ministris, qui ordines ducunt ac praeferunt vexillum. Praecipue tamen iactare sua stipendia licuit Paulo, qui omni genere proeliorum usque ad miraculum exercitatus fuit. Laudat igitur Epaphroditum, quod suorum certaminum socius fuerit. Nomen *Apostoli* hic generaliter (ut multis aliis locis) capitur pro quolibet Evangelista: nisi quis malit pro legato, a Philippensibus misso, accipere, ut coniunctim legantur haec duo, legatus ad ministerium Paulo exhibendum. Sed prior sensus melius (meo iudicio) convenit. Ponit etiam inter eius laudes, quod sibi in carcere ministraverit: qua de re mox plenius dicetur.

26. *Desiderabat vos.* Signum veri Pastoris, quod, quum procul abesset pioque officio volens distineretur, tamen afficiebatur gregis sui cura et desiderio: quumque intelligeret sua causa tristes esse oves, anxius erat ipsarum dolore. Vicissim pia Philippensium sollicitudo pro Pastore suo indicatur.

27. *Sed Deus misertus est illius.* Gravitationem morbi expresserat, quod usque ad desperationem vitae aegrotasset Epaphroditus: ut clarius eniteret Dei bonitas in reddita sanitate. Sed mirum est, Apostolum prorogatum Epaphrodito vitae tempus deputare in Dei misericordia, quum ante testatus sit mortem se praeoptare. Et quid melius nobis quam ex tot mundi aerumnis liberatos migrare in regnum Dei? praecipue vero ereptos ex peccati servitute, in qua se miserum esse alibi (Rom. 7, 24.) exclamat, plenius frui libertate Spiritus, qua adhaereamus Filio Dei. Longum esset enumerare omnia quae faciunt, ut mors fidelibus potior sit vita et optabilior. Qualis igitur Dei misericordia, quum nihil quam miserias nostras prorogat? Respondeo, haec omnia non efficere quin tamen vita haec, per se aestimata, praeclarum sit Dei beneficium. Praesertim qui Christo vivunt, feliciter hic in spem coelestis gloriae exercentur, ideoque iis vitam lucro esse, paulo ante vidimus. Deinde aliud etiam considerandum est, non esse parvam dignationem, quum se Deus in nobis glorificat: non tam enim respicere vitam ipsam convenit, quam vivendi finem. *Sed etiam mei, ut ne tristitiam.* Fatetur Paulus acerbam sibi futuram fuisse Epaphroditi mortem: et in eo sibi parcitum fuisse a Deo agnoscit, quod restitutus fuit suae valetudini. Ergo non iactat Stoicorum ἀπάθειαν, quasi ferreus esset ac immunis ab hu-

manis affectibus. Quid igitur? dicet quispiam, ubi est invicta illa magnitudo animi? ubi indefessa constantia? Respondeo, Christianam patientiam procul a contumacia philosophica distare: nedum a praefracta illa et immani duritia Stoicorum. Cuius enim virtutis esset, patienter ferre crucem, si in ea nullus inesset doloris et acerbitatis sensus? Dum vero hunc sensum vincit Dei consolatio, ut non repugnemus, sed potius volentes tergum praebeamus ferulis: tum vero sacrificium obedientiae offerimus Deo acceptum. Ita Paulus fatetur molestiam se aliquam sentire et dolorem ex vinculis, sed eadem illa vincula ob Christum suaviter nihilominus ferebat. Fatetur se graviter laturum fuisse Epaphroditi mortem, sed tandem affectum suum composuisset ad Dei voluntatem. Quanquam nondum plane soluta est tota difficultas: nam et tunc probamus nostram obedientiam, quum vitiosos nostros affectus frenamus, nec cedimus carnis infirmitati. Duo itaque sunt notanda: primum affectus, quos Deus initio naturae nostrae indidit, per se non esse malos, quia non proveniunt ex naturae corruptae vitio, sed a Deo auctore manant: talis est dolor, qui ex morte amicorum capitur. Deinde alias fuisse Paulo complures causas, cur lugeret mortem Epaphroditi, nec eas solum excusabiles, sed prorsus necessarias. Hoc primo fidelibus perpetuum est, quod in morte cuiusvis de ira Dei adversus peccatum commonefunt: sed Paulus magis Ecclesiae iactura movebatur, quam cernebat optimo Pastore destitui in tanta bonorum paucitate. Eiusmodi affectus qui sublatis prorsus et extinctos volunt, non saxeos tantum fingunt homines, sed feros et truculentos. Caeterum in hac naturae vitiositate adeo omnia sunt in nobis perversa, ut quocunque moveantur animi nostri, semper modum excedant. Hinc fit ut nihil per se tam sit purum aut rectum, quod non aliquid contagionis trahat. Quin Paulus (ut homo erat) humanum aliquid passus fuerit in suo dolore, non nego: nam et infirmitate laborabat, et tentationibus agitari oportuit, ut certando et resistendo vincendi haberet materiam.

28. *Studiosius misi illum.* Non exiguo solatio illi erat Epaphroditi praesentia: adeo tamen Philippensium salutem praeferebat suae commoditati, ut dicat se laetari eius discessu, quia tristis erat, sua occasione distrahi a grege illi commisso, eiusque officiis quamlibet iucundis invitatus fruebatur cum eorum iactura: ideo hilariorem se fore dicit Philippensium gaudio.

29. *Excipite eum cum omni gaudio.* Omne accipit pro sincero et effuso. Rursusque eum commendat Philippensibus: adeo totus in hoc est, ut plurimi aestimentur, quicunque se probant bonos et fidos Pastores. Neque enim de uno tantum agit, sed iubet cunctos tales in pretio haberi: sunt enim margaritae ex Dei thesauris pretiosae, et quo rariores sunt, eo maiore digni pretio. Nec dubium est quin saepe ingratitudinem nostram et superbum fastidium, privando nos bonis Pastoribus, puniat Deus, dum videt optimos quosque a se datos fere contemni. Qui ergo munitam esse Ecclesiam cupit adversus luporum insidias et insultus, exemplo Pauli curet bonis Pastoribus stabilitatem auctoritatem: sicut e converso nihil magis satagunt diaboli organa, quam illam quibuscunque possunt modis pessum dare.

30. *Quia propter opus Christi.* Ad illam infirmitatem refero, quam sibi assidua sedulitate contraxerat: morbum ergo Epaphroditi inter eius virtutes refert, ut certe illustre erat specimen ferventis

eius zeli. Aegrotare quidem virtus non est: sed ea est virtus, ut Christo servias, tibi non parcere. Sentiebat Epaphroditus valetudini suae fore periculum, si ultra modum sibi instaret: malebat tamen valetudinem negligere, quam deesse officio. Et quo magis hoc factum Philippensibus commendet, dicit fuisse supplementum defectus ipsorum: quia scilicet procul dissiti non poterant operam suam Paulo Romae impendere. Ergo Epaphroditus, hac de causa missus, vices eorum obibat. Vocat opus Domini obsequia sibi exhibita: ut certe nihil est, in quo melius possimus operam Deo locare, quam dum servos eius pro Evangelii veritate laborantes iuvamus.

CAP. III.

1. Quod reliquum est, fratres mei, gaudete in Domino: eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. 3. Nos enim sumus Circumcisio, qui spiritu Deum colimus, et gloriamur in Christo Iesu, non autem in carne confidimus. 4. Tametsi ego etiam in carne fiduciam habeo. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis: 5. Circumciscus die octavo, ex genere Israel, tribu Benjamin, Hebraeus ex Hebraeis, secundum Legem Pharisaeus: 6. Secundum zelum persequens Ecclesiam, secundum iustitiam, quae est in Lege, irreprehensibilis.

1. *Gaudete in Domino.* Conclusio est superiorum, quia enim quotidianis rumoribus Satan eos percellere non desinebat, iubet securos esse et bono animo: hac ratione ad constantiam eos hortatur, ne deficient a suscepta semel doctrina. Et particula, *quod reliquum est*, continuum tenorem denotat, ne per multa obstacula sanctum gaudium protendere desinant. Rara virtus, ubi nos crucis amaritudine exacerbare molitur Satan, ut insuave sit Dei nomen, in solo gratiae Dei gustu acquiescere, ut molestiae omnes, dolores, curae, moerores dulcescant. *Eadem scribere vobis.* Hic incipit de pseudo-apostolis agere: cum quibus tamen non pugnat conserta manu, ut in epistola ad Galatas, sed paucis verbis graviter eos refellit, quantum satis erat. Nam quia Philippenses tentaverant modo, non expugnaverant, non adeo necessaria erat iusta disputatio ad refellendos errores, quibus nunquam aures prae-buerant. Simpliciter ergo monet, ut diligentes sint et attenti in discernendis et cavendis impostoribus. Primo autem *canes* appellat, metaphora inde ducta, quod ventris saturandi causa impuro latratu veram doctrinam impetebant. Perinde ergo est acsi impuros aut profanos diceret: neque enim his assentior, qui putant ita dictos quod inviderent aliis, aut eos morderent. Secundo vocat *malos operarios*, significans, sub praetextu aedificandae Ecclesiae eos nihil aliud quam perdere et destruere omnia: multi enim satagunt, quos praestaret manere otiosos. Quemadmodum praeco ille a Graccho per ludibrium, quod ignavus sedebat, rogatus quidnam

ageret, responsum habuit in promptu: Imo vero quid tu agis? Erat enim dux perniciosi tumultus. Paulus ergo inter operarios vult haberi discrimen, ut a malis sibi caveant fideles. In tertio nomine elegans est *προσωπομασία*. Gloriabantur illi, se Circumcisionem esse: eludit hanc iactantiam *concisionem* vocando, qui lacerarent Ecclesiae unitatem. In quo exemplum habemus, Spiritum sanctum in suis organis non semper refugisse leporem et facetias: a quibus tamen scurrilitas abesset, indigna eius maiestate. Infinita sunt exempla in Prophetis ac praesertim in Iesaia, ut nullus sit profanus auctor, qui iucundis vocum allusionibus et figuris magis abundet. Verum magis multo observanda est vehementia, qua Paulus in pseudopostolos invehitur: quae certe erumpet, ubicunque fervor erit pii zeli. Sed interea cavendum, ne qua intemperies, aut immodica acerbitas sub colore zeli obrepit. Porro quum dicit, eadem scribere sibi haud esse molestum, innuere videtur, se iam alias scripsisse Philippensibus. Verum ita accipere non erit absurdum, nunc scriptis commonefieri de iisdem rebus, quas saepius coram audierant. Neque enim dubium est quin voce disseruisset apud eos saepius, quantopere cavendae sint istae pestes: non tamen ipsum piget repetere, quia periculum imminabat Philippensibus ex silentio. Et certe boni pastoris est, non modo pabulum gregi suppeditare, et suo ductu regere oves, sed lupos caulis ingruentes abigere: neque id semel, sed perpetuo stare in excubiis, neque unquam fatigari. Nam quum perpetuo vigilant fures et latrones in Ecclesiae perniciem, qualis excusatio erit Pastori, si postquam fortiter eos aliquoties repulerit, ad nonum aut decimum insultum deficiat? Utilem vero eiusmodi repetitionem Philippensibus esse commemorat: ne (ut fieri interdum solet) nimis fastidioso sint palato, ac contemnunt quasi rem supervacuam. Sunt enim plerique adeo morosi, ut bis idem dici non sustineant: nec interea reputant quod illis quotidie inculcatur, vix tandem post annum decimum suae memoriae haerere. Quodsi utile Philippensibus fuit audire hanc Pauli exhortationem, ut discernèrent lupos: quid sibi volunt Papistae, dum nullum de sua doctrina iudicium fieri sustinent? Nam quos (obsecro) alloquebatur Paulus, quum dicebat, *Videte?* nonne eos, quibus nullum ipsi discernendi ius permittunt? Et de iisdem etiam loquitur Christus similiter, Oves meae vocem meam audiunt, et sequuntur me: alienum fugiunt, neque audiunt eius vocem (Io. 10, 5. 27.).

3. *Nos enim sumus Circumcisio.* Hoc est: Nos sumus verum Abrahae semen, et heredes testamenti, quod symbolo Circumcisionis sancitum fuit. Vera enim Circumcisio spiritus est, non literae: interior et in corde sita, non secundum carnem visibilis (Rom. 2, 29.). Per cultum spiritualem intelligit eum, qui nobis in Evangelio commendatur, constatque fiducia et invocatione Dei, abnegatione nostri et pura conscientia. Subaudienda autem est antithesis, quia ex adverso taxat legalem cultum, quem solum urgebant pseudoapostoli: ac si diceret, Illi externis observationibus Deum coli praecipiunt, et quia ceremonias Legis observant, falso iactant se Dei esse populum: nos vere sumus circumcisi, qui in spiritu et veritate *Deum colimus*. Sed hic quaeret quispiam, an veritas excludat Sacramenta: nam idem de Baptismo et Coena dici posset. Respondeo, principium illud semper notandum esse, figuras esse abrogatas Christi adventu, et mutatam Baptismo Circumcisionem. Ex hoc principio sequitur, nunc purum et legitimum Dei cultum a ceremoniis legalibus immunem esse,

et veram Circumcisionem fidelibus constare cstra figuram. *Et gloriamur in Christo.* Continuanda est antithesis. Nos in re ipsa, quum illi in symbolis haereant: nos in corpore manemus, quum illi ad umbras respectent. Nec male respondet contrarium membrum, quod mox opposuit, Non habemus in carne fiduciam. Nam *carnis* nomine complectitur quicquid est externum in homine, unde gloria petitur, quemadmodum ex contextu patebit: vel ut brevius dicam, Carnem appellat, quicquid est extra Christum: in quo non leviter pungit per-versos istos Legis zelotas, quia Christo non contenti ad alienas glorias transvolent. Gloriarı et Fiduciam habere pro eodem posuit. Effert enim fiducia hominem, ut gloriarı etiam audeat, itaque sunt res coniunctae.

4. *Tametsi ego etiam.* Non de affectu loquitur, sed se quoque gloriandi argumentum habere significat, si libeat aliorum stultitiam imitari. Sensus ergo est: Mea quidem gloria in Christo sita est, verum si in carne oporteat gloriarı, mihi etiam non deest materia. Atque hinc discimus, qualiter refellenda sit eorum arrogantia, qui extra Christum superbiunt. Si eadem, quibus se venditant, suppetunt etiam nobis, ne patiamur illos Christo insultare inepta iactantia, quin nostras quoque glorias regeramus: ut intelligant nos non invidia facere, quod pro nihilo ducimus, imo sponte abiicimus, quae maximi faciunt. Sit tamen haec semper clausula, vanam esse et ridiculam omnem carnis fiduciam. *Si quis fiduciam habet in carne, ego magis.* Non contentus se aequare cuivis illorum, etiam se praefert. Quare non potest in hac causa esse suspectus, quasi invidet illorum praestantiae, et Christum extollat, deprimendi eius, quod sibi deest, causa. Dicit ergo, si in contentionem ventum fuerit, se reliquis fore superiorem. Nihil enim habebant (ut mox videbimus), quod non vicissim haberet cum illis commune: in quibusdam vero longe antecellebat. Improprie dixit fiduciam se habere, qui sine fiducia praeditus erat gloriis carnalibus, quibus alii turgebant.

5. *Circumcisis die octavo.* Ad verbum est: Circumcisio octavi diei. Sed quoad sensum nihil interest: significat enim se legitimo ritu et secundum praescriptum Legis fuisse circumcislam. Ordinaria autem illa Circumcisio pluris habebatur: deinde indicium erat generis, de quo mox subiicit. Nam in alienigenis non eadem erat ratio, quia, postquam fuerant proselyti, circumcidebantur adolescentes aut viri, interdum etiam senes. Dicit itaque se genere esse *Israelitam*. Tribum designat, non (meo quidem iudicio) quod plus haberet praestantiae *tribus Benjamin*, quam aliae, sed ad confirmandam generis fidem: ut moris erat singulos ex sua tribu censerı. Huc pertinet quod rursus addit, se *Hebraeum esse ex Hebraeis*. Vetustissimum enim erat hoc nomen, utpote quo ipse quoque Abraham insignitur a Mose (Genes. 14, 13.). Summa igitur est, ab ultima origine Paulum esse ex semine Iacob progenitum: adeo ut inde possit ultra atavos et abavos citare. *Secundum Legem Phariseus.* Postquam de generis nobilitate disseruit, nunc descendit ad dotes personae (ut vocant) peculiares. Vulgo satis notum est, sectam Phariseorum opinione sanctimoniae ac doctrinae fuisse prae aliis celebrem: eius se fuisse commemorat. Phariseos a divisione fuisse appellatos, communis opinio est: verum mihi magis probatur, quod a sanctae memoriae viro Capitone aliquando accepi, nomen inde habuisse, quod pollere se iactarent dono interpretandae Scripturae. פְּרִישִׁי enim Hebraeis est

Interpretatio. Quum alii se literales esse profiterentur, hi se malebant censi Phariseos, qui veterum interpretationes tenerent. Et certe constat, eos antiquitatis praetextu totam Scripturam suis commentis adulterasse: quia tamen simul sanas quasdam interpretationes per manus veterum traditas retinuerant, summus illis honor deferabatur. Sed quid sibi vult particula, *secundum Legem*? Nam certe nihil Legi Dei magis adversum, quam sectae: una enim illic Dei veritas traditur, quae vinculum est unitatis. Deinde sectas omnes sub Ionathae pontificatu exortas esse, testis est Iosephus, libro antiq. 13. *Legis* nomine improprie utitur Paulus pro religionis doctrina, utcumque corruptissima esset eo tempore: qualis est hodie Christianismus in Papatu. Sed quia multi erant ex ordine doctorum minus periti et exercitati, fervoris quoque sui facit mentionem. Fuit quidem hoc gravissimum peccatum in Paulo, Ecclesiam persequi, sed quia disceptationem habebat cum nebulonibus, qui Christum miscendo cum Mose Legis zelum obtendebant: ex adverso commemorat se tam acrem fuisse zelotem Legis, ut ob hanc causam esset Ecclesiae persequutor.

6. *Secundum iustitiam quae est in Lege*. Dubium non est quin hic totam iustitiam Legis intelligat: nam de solis ceremoniis accipere, nimis est ieinum. Sensus itaque generalior est, quod vitae integritatem coluerit, quae ab homine Legis studioso requiri poterat. Rursus obiicitur, iustitiam Legis perfectam esse coram Deo. Summa enim est, ut homines Deo plene adhaereant: et quid ultra ad perfectionem desiderari potest? Respondeo, Paulum hic de iustitia loqui, quae communi hominum existimationi satisfaceret. Legem enim separat a Christo. Quid autem Lex sine Christo, nisi mortua litera? Ut res clarius pateat, dico esse duplicem iustitiam Legis. Una est spiritualis, nempe perfectus amor Dei et proximorum, ea continetur in doctrina, nunquam in vita ullius hominis exstitit. Altera est literalis, quae in hominum conspectu apparet: quum interim hypocrisis regnet in corde, et coram Deo nihil sit quam iniquitas. Ita Lex duos habet respectus: unum Dei, alterum hominum. Erat ergo Paulus hominum iudicio sanctus, et immunis ab omni reprehensione. Rara sane laus, et prope singularis: videamus tamen, quanti eam fecerit.

7. Verum quae mihi lucra erant, ea existimavi propter Christum iacturam. 8. Quin etiam omnia existimo iacturam esse, propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnium iacturam feci, et existimo reiectamenta esse, ut Christum lucrificiam, 9. Et inveniam in ipso: non habens meam iustitiam quae ex Lege est, sed quae est per fidem Christi: quae, inquam, ex Deo est iustitia in fide: 10. Ut cognoscam ipsum, et potentiam resurrectionis eius, et communicationem passionum eius, dum configuror morti eius, 11. Si quo modo perveniam ad resurrectionem mortuorum.

7. *Quae mihi lucra erant.* Lucra sibi fuisse dicit ante cognitum Christum: sola enim Christi ignorantia facit, ut efferamur vana confidentia. Quare ubi falsam propriae virtutis opinionem, ubi arrogantiam, ubi fastum cernimus, illic sciamus Christum non cognosci. Contra, simulatque illucet Christus, momento evanescent, aut certe vilescent, quaecunque prius falso splendore nobis perstringebant oculos. Quae igitur Paulo adhuc coeco lucra fuerant, vel potius lucri colore eum deceperant, ea illuminatus damna esse agnovit. Cur damna? quia impedimento erant quominus ad Christum accederet. Quid porro magis noxium quam quod a Christi accessu nos arceat? Loquitur autem potissimum de iustitia sua: nam ad Christum non admittimur, nisi nudi et inanes propriae iustitiae. Ergo Paulus agnovit, nihil sibi magis esse perniciosum propria iustitia, utpote quae a Christo excluderetur.

8. *Quin etiam existimo.* Significat se manere in sententia: quia saepe fit ut, rerum novarum delectatione abrepti, alias omnes obliviscamur, postea autem nos poeniteat. Quare Paulus, postquam dixit se renuntiasset impedimentis omnibus, ut Christum possideret, iam addit, sibi manere hunc animum. *Propter eminentiam cognitionis.* Extollit Evangelium adversus alias omnes persuasiones quae nos decipiunt. Videntur enim multa eminere: sed Christi cognitio sua sublimitate adeo omnia exsuperat, ut prae ipsa una nihil non sit despicabile. Hinc igitur discamus, quanti aestimanda sit cognitio unius Christi. Quod *Dominum suum* vocat, id ad exprimendam affectus vehementiam facit. *Propter quem omnium iacturam feci.* Plus dicit quam antea: saltem significantius loquitur. Similitudo est sumpta a navigantibus, qui urgente periculo naufragii iactum faciunt omnium, ut salvi in portum, nave exonerata, perveniant. Spoliari ergo maluit Paulus omnibus quae habebat, quam solo Christo privari. Sed quaeritur an necesse sit et divitiis, et honoribus, et generis nobilitati, et externae etiam iustitiae nos renuntiare, quo famus Christi participes: nam sunt omnia illa dona Dei per se nequaquam aspernanda. Respondeo, Apostolum hic non tam loqui de rebus ipsis, quam de qualitate. Est quidem illud verum, Regnum coelorum simile esse pretiosae margaritae, cuius redimendae causa dubitare nemo debeat quicquid habet vendere (Matth. 13, 46.). Sed in rebus aliud est substantia, aliud qualitas. Non necesse habuit Paulus se abdicare a tribu sua et a genere Abrahæ, fierique allophylum, ut fieret Christianus, sed fiduciam generis abiicere. Non debuit ex casto impudicus, ex sobrio intemperans, ex gravi et honesto dissolutus fieri: sed exuere falsam persuasionem iustitiae propriae, et in eam despuere. Nos quoque non adversus operum substantiam disputamus, quum tractamus de iustitia fidei: sed adversus illam qualitatem, quam illis imponunt sophistae, quod illis homines iustificari contendunt. Se igitur spoliavit Paulus; non operibus, sed perversa fiducia operum, qua fuerat inflatus. Quod ad divitias et honores spectat, ubi affectum deposuerimus, parati quoque erimus res ipsas abiicere, quoties ita exiget Dominus: et ita oportet. Non est simpliciter necessarium te esse pauperem, ut sis Christianus: verum si ita Domino placuerit, te paratum esse convenit ad subeundam paupertatem. Denique Christianos fas non est quicquam habere extra Christum. Extra Christum esse dico, quicquid obstaculo nobis est quominus solus Christus nostra sit gloriatio, et in nobis penitus regnet. *Et existimo reiectamenta.*

Hic vero non verbis solum, sed etiam re ipsa multum amplificat quod prius dixit. Nam qui abiiciunt merces et alia in mare, ut salvi evadant, non ideo tamen contemnunt divitias, sed quia malunt miseri et inopes vivere, quam demergi cum suis opibus, eas quidem perdunt, aegre tamen et cum gemitu: ubi vero enatarunt, earum amissionem lugent. Paulus autem contra asserit, non modo se reliquisse quicquid ante habebat pretiosum: sed sibi instar stercoreis foetere, vel sordere instar rerum, quae contemptim proiiciuntur. Chrysostomus paleas interpretatur. Grammatici autem σκύβαλον dictum putant, quasi κνίσβαλον, quod proiicitur canibus. Et certe merito foetere debet nobis quicquid alienum est a Christo, quum apud Deum abominatio sit. Merito etiam sordere debet, quum nihil sit quam falsa imaginatio. *Ut Christum lucrifaciam.* Hoc verbo innuit, non posse aliter Christum lucriferi, quam si nostra omnia perdamus. Vult enim nos esse sola sua gratia divites: vult unus in solidum nostra esse beatitudo. Qualis autem ratio sit perdendi, prius dictum est, nempe ut nihil nos abducat ab unius Christi fiducia. Quodsi Paulus ea vitae innocentia et integritate non dubitavit pro damno et stercoreibus ducere suam iustitiam: quid sibi volunt hodierni Pharisei, qui, omni flagitiorum genere cooperti, sua tamen merita adversus Christum efferre non erubescunt?

9. *Et inveniam in ipso.* Verbum est passivum: ideo alii omnes verterunt, Inveniar. Sed frigide contextum praetereunt: quasi nulla subesset emphasis. Si passive legas, antithesis subaudienda est, Paulum fuisse perditum, antequam inventus esset in Christo: quemadmodum dives mercator perditio similis est, quamdiu onustam habet navem opibus: post iactum invenitur. Hic enim maxime valet dictum illud, Perieram, nisi periissem. Sed quia verbum εὐρίσκω in passiva terminatione significationem habet activam, tuncque Recuperare significat quod sponte cesseris, quemadmodum pluribus exemplis Budaeus demonstrat: non dubitavi ab aliorum opinione discedere. Nam hoc modo plenior erit sensus, et uberior doctrina, Paulum renuntiassse omnibus quae habebat, ut recuperaret in Christo: idque melius verbo lucrificandi respondet, quia significat non exiguum illud aut vulgare esse lucrum, quum in se Christus omnia contineat. Et certe nihil nobis deperit, dum ad Christum venimus nudi et exinaniti: quia quae ante falso nos habere putavimus, tunc incipimus vere obtinere. Melius ergo declarat, quanta sint Christi divitiae: quia in ipso consequimur omnia, et invenimus. *Non habens meam iustitiam.* Insignis locus, si quis certam iustitiae fidei definitionem habere cupiat, et tenere veram eius naturam. Comparat enim hic Paulus duas iustitias inter se. Unam dicit esse propriam hominis, quam eandem Legis iustitiam appellat: alteram ex Deo esse tradit, et per fidem obtineri, ac in fide Christi repositam. Has ita facit inter se contrarias, ut stare simul nequeant. Duo igitur hic notanda sunt, cedendam esse ac resignandam Legis iustitiam, ut fide sis iustus: deinde iustitiam fidei provenire ex Deo, non esse hominis propriam. De utroque nobis hodie magna lis est cum Papistis: nam neque fidei iustitiam ex Deo esse concedunt totam, sed partem attribuant homini, et eas simul commiscent, quasi altera alteram non tolleretur. Diligenter ergo expendere convenit singula Pauli verba, quia nullum est, cui non subsit magnum pondus. Negat fideles habere propriam iustitiam: atqui non potest negari, quin, si qua esset

operum iustitia, merito nostra diceretur. Ergo operum iustitiae locum nullum penitus relinquit. Cur autem Legis iustitiam appellet, ostendit ad Romanos capite 10, 5.: nempe quia hoc est Legis edictum, Qui fecerit haec, vivet in ipsis. Lex ergo iustum pronuntiat hominem ex operibus. Neque est quod cavillentur Papistae, restringi hoc totum debere ad ceremonias. Primo enim frivolum est nugamentum, quod Paulus ceremoniis duntaxat iustus fuerit: deinde hac ratione opponit duas istas iustitias, quod una sit hominis, altera ex Deo. Alteram igitur significat esse operum mercedem, alteram gratuitum Dei donum. Ita generaliter meritum hominis opponit Christi gratiae: nam quum Lex afferat opera, fides offert nudum hominem Deo, ut Christi iustitia induatur. Quod igitur iustitiam fidei asserit ex Deo esse, non ideo tantum est, quia fides sit Dei donum, sed quia Deus nos iustificet sua bonitate: vel quod iustitiam, ab ipso nobis donatam, fide recipiamus.

10. *Ut cognoscam ipsum.* Describit vim et naturam fidei, quod scilicet sit Christi cognitio: nec ea nuda vel confusa, sed dum percipitur virtus resurrectionis ipsius. *Resurrectionem* posuit pro redemptionis complemento, ita ut mortem sub se contineat. Sed quia parum est, Christum agnoscere crucifixum et excitatum a mortuis, nisi fructum quoque apprehendas: nominatim de efficacia loquitur. Tunc ergo rite cognoscitur Christus, dum sentimus, quid valeat mors eius et resurrectio, et qualiter in nobis sit efficax. Omnia autem illic nobis sunt posita: expiatio et abolitio peccati, liberatio a reatu, satisfactio, mortis victoria, iustitiae acquisitio, spes beatae immortalitatis. *Et communicationem passionum.* Postquam de gratuita iustitia loquutus est, quam resurrectione Christi partam fide obtinemus, subiungit de exercitiis piorum, idque ne videatur otiosam fidem inducere, quae nullos pariat effectus in vita. Et subindicat, haec esse studia, quibus exerceri suos velit Dominus, quum ieiuna ceremoniarum elementa pseudoapostoli obtruderent. Qui ergo fide compos est factus omnium honorum Christi, is sibi propositam esse conditionem agnoscat, ut tota vita configuretur morti eius. Caeterum duplex est societas et communicatio mortis Christi. Altera est interior, quam Scriptura vocare solet mortificationem carnis, aut crucifixionem veteris hominis: de quo tractat Paulus ad Romanos capite sexto. Altera est exterior, quae vocatur mortificatio externi hominis: ea est crucis tolerantia, de qua tractat octavo eiusdem epistolae capite, atque hic etiam, nisi fallor. Nam post comprehensam resurrectionis virtutem proponitur nobis Christus crucifixus, ut per tribulationes et aerumnas ipsum sequamur, ideoque mortuorum resurrectio diserte exprimitur, ut sciamus moriendum esse, antequam vivamus. Haec est continua fidelium meditatio, quamdiu peregrinantur in terra. Haec vero eximia est consolatio, quod in omnibus miseriis sumus socii crucis Christi, si sumus eius membra, ut per afflictiones via nobis pateat ad aeternam beatitudinem: quemadmodum alibi habetur (II. Tim. 2, 11.). Si commorimur, simul vivemus: si compatimur, simul regnabimus. Iluc igitur comparatos esse nos omnes convenit, ut tota vita nostra nihil quam mortis imaginem repraesentet, donec mortem ipsum pariat. Sicuti vita Christi nihil aliud fuit quam mortis praeludium. Sed hac consolatione interea fruimur, quod finis est aeterna beatitudo. Mors enim Christi cum resurrectione coniuncta est. Ideo dicit Paulus, se eius morti fieri conformem, ut ad gloriam

resurrectionis perveniat. Particula, *si quo modo*, non est dubitationis, sed difficultatem notat, excitandi studii nostri causa: neque enim leve certamen est, dum luctamur cum tot ac tantis obstaculis.

12. Non quod iam apprehenderim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si ego quoque apprehendam, quemadmodum et apprehensus sum a Christo Iesu. 13. Fratres, ego me ipsum nondum arbitror apprehendisse, unum autem, ea quae retro sunt oblitus, ad ea quae ante sunt, me extendens. 14. Secundum scopum sequor ad palmam supernae vocationis Dei in Christo Iesu. 15. Quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus: et si quid aliter sentitis, etiam hoc vobis Deus revelabit. 16. Caeterum quo pervenimus, ut idem sentiamus, eadem procedamus regula. 17. Simul imitatores mei estote, fratres, et considerate eos qui sic ambulant: quemadmodum nos habetis pro exemplari.

12. *Non quod iam apprehenderim.* In hoc incumbit Paulus, ut Philippensibus persuadeat, nihil aliud cogitare quam Christum, nihil aliud sapere, nihil aliud appetere, nulla alia meditatione occupari. Huc plurimum valet quod nunc addit, se, qui impedimentis omnibus renuntiasset, nondum tamen scopum attingisse: ideo semper ulterius tendere et eniti, quando hoc magis agendum erat Philippensibus, qui procul adhuc ab ipso distabant? Sed quaeritur quid Paulus nondum se consequutum esse dicat. Nam certe ex quo sumus insiti per fidem in corpus Christi, iam Dei regnum ingressi sumus: et quemadmodum ad Ephesios (2, 6.) habetur, sedemus iam per spem in coelestibus. Respondeo, salutem nostram in spe interea sitam esse, ut certa quidem sit hereditas, nondum tamen eius possessione fruamur. Quanquam hic Paulus alio respicit, nempe ad fidei et mortificationis, cuius meminerat, profectum. Dixerat se contendere et eniti ad resurrectionem mortuorum per communicationem crucis Christi: addit se nondum id fuisse assequutum. Quid? nempe ut in solidum communicet Christi passionibus, ut perfectum habeat gustum potentiae resurrectionis, ut ipsum plane cognoscat. Proficiendum igitur exemplo suo admonet: ac rem tantae molis esse Christi cognitionem, ut qui in ea sola elaborant, nunquam tamen perfecti sint quamdiu vivunt. Caeterum hoc Pauli doctrinae nihil derogat, quia tantum comprehenderat quantum ad exsequendum munus sibi commissum sufficeret. Interea proficere ipsum oportuit, ut divinus omnium doctor ad humilitatem erudiretur. *Quemadmodum et apprehensus.* Membrum hoc interposuit vice correctionis, ut totum suum conatum tribueret Dei gratiae. Non multum refert, legasne Quemadmodum, an Quatenus: sensus enim idem semper manet, Paulum fuisse apprehensum a Christo, ut Christum apprehenderet: hoc est, nihil nisi impulsu et directione Christi egisse. Ego tamen quod clarius erat elegi, quando libera videbatur optio.

13. *Nondum arbitror me apprehendisse.* Non hic revocat fidem suae salutis in dubium, quasi adhuc esset suspensus: sed repetit quod dixerat, se adhuc proficiendo ulterius tendere, quia nondum ad finem suae vocationis pervenerat. Atque id declarat continuo, se in hoc unum intentum esse dicens, relictis omnibus aliis. Comparat autem vitam nostram stadio, cuius spatium nobis ad currendum definierit Deus. Quemadmodum enim nihil profuerit cursori ex carceribus egressum esse, nisi ad metam usque pertingat: sic etiam conficiendum est nobis curriculum vocationis usque ad mortem, neque ante cessandum, quam adepti simus quod petimus. Deinde sicuti via definita est cursori, ne huc aut illuc vagando frustra se fatiget, nihil promovens ad metam: ita etiam scopus nobis est propositus, quo recta debemus cursum nostrum destinare, nec patitur Deus nos temere evagari. Tertio sicuti cursorem expeditum esse oportet, nec ad ulla remoras gressum sistere, sed omnibus superatis continuare suum cursum: ita nobis cavendum est, ne ullis avocamentis mentem animumve accommodemus, sed potius danda opera, ut distractione omni soluti totum studium ad unam Dei vocationem applicemus. Haec tria in una similitudine comprehendit Paulus. Quum dicit se unum hoc agere et priora omnia oblivisci, strenuitatem exprimit, et excludit omnia avocamenta. Quum dicit se insequi iuxta scopum, significat se extra viam non errare. *Ea quae retro sunt oblitus.* Alludit ad cursores, qui nusquam deflectunt oculos, ne celeritatem cursus sui retardent: praecipue vero a tergo non respectant, quantum spatii emensi fuerint, sed festinant recta ad metam. Ita Paulus docet, se non considerare quis fuerit, nec quid egerit, sed tantum se intendere ad destinatum scopum, et quidem tanto ardore, ut quasi extentis brachiis illuc feratur. Talis enim subest metaphora in participio quo utitur. Si quis obliat, recordationem anteactae vitae esse utilem ad nos incitandos, tum quia iam collatae gratiae nobis addunt animum ad sperandum, tum quia peccatis admonemur, corrigendam esse vitam in melius: respondeo, eiusmodi cogitationes non avertere oculos a fronte ad tergum, sed potius iuvare aciem, ut scopum acutius cernamus. Paulus autem hic damnat respectus, qui alacritatem vel frangunt, vel minuunt. Quemadmodum si quis persuasus, se satis magnos progressus fecisse, quia defunctus sibi videbitur, pigrescet, ac volet aliis tradere lampada: vel si quem sollicitet desiderium relictæ conditionis, non potest totum studium ad id quod agit applicare. Eiusmodi erant cogitationes, a quibus oportuit Pauli animum aversum esse, si vocationem Christi serio persequi vellet. Quia autem hic de conatu, studio, cursu, perseverantia mentio erat, ne quis positam in illis salutem putaret, vel etiam ascriberet hominum industriae, quod aliunde provenit: causam omnium notare volens, addidit, *in Christo Iesu.*

15. *Quicumque perfecti sumus.* Ne quis de vulgo hominum hoc dictum acciperet, quasi pueris in Christo praescriberet rudimenta: testatur esse regulam, quam omnes perfecti tenere debeant. Est autem haec regula, abdicandam rerum omnium fiduciam, ut in sola Christi iustitia gloriemur, et posthabitis omnibus aspiremus ad communicationem passionum eius, quae nos ad beatam resurrectionem ducat. Ubi nunc erit status perfectionis, quem fingunt monachi? ubi erit confusa farrago tot inventionum? ubi denique totus Papatus, qui nihil aliud est quam imaginaria perfectio, quae nihil

commune habet cum hac Pauli regula? Certe qui unum hoc verbum intellexerit, clare agnoscet foetida esse stercora, quaecunque de iustitia et salute consequenda docentur in Papatu. *Si quid aliter.* Eadem opera et eos humiliat, et in bonam spem attollit: admonet enim ne in sua ignorantia superbiant, et tamen iubet esse bono animo, quum dicit expectandam esse revelationem Dei. Scimus enim quantum sit obstaculum veritatis pervicacia. Haec igitur optima ad docilitatem praeparatio, si non placemus nobis in errore. Ideo tacite Paulus indicat, dandum esse locum Dei revelationi, si nondum assequuti sumus quod quaerimus. Et quum gradatim proficiendum docet, addit illis animum, ne deficient in cursu medio. Quanquam simul extra controversiam, quod docuerat, asserit, dum aliis, qui a se dissentiunt, revelatum iri, quod adhuc nesciunt, docet. Perinde enim id valet acsi dixisset: Vobis aliquando ostendet Dominus, hoc ipsum, quod dixi, esse perfectam et rite sapiendi et bene vivendi regulam. Nemo ita loqui iure posset, nisi cui certa constat suae doctrinae ratio et veritas. Interea etiam discamus ex hoc loco, tolerandam esse ad tempus ignorantiam in fratribus infirmis, et ignoscendum esse, si non statim illis datum sit, penitus nobis subscribere. Certus erat Paulus de sua doctrina, et tamen, qui nondum poterant eam recipere, iis dat proficiendi spatium: nec propterea desinit fratrum loco eos habere, tantum cavet, ne sibi in errore blandiantur. Quod latini codices habent Revelavit, in praeterito, tanquam ineptum et minime consentaneum sine difficultate reiicio.

16. *Cacterum quo pervenimus.* In distinctione variant graeca quoque exemplaria: nam in quibusdam duae sunt integrae sententiae. Si magis placeat divisio, sensus erit, quem Erasmus reddidit. Ego diversam lectionem magis amplector: ut hortetur Paulus ad imitationem sui, ut tandem ad eundem scopum perveniant: nempe ut idem sentiant, et eadem procedant regula. Nam ubi viget sincerus affectus, qualis in Paulo regnabat, facilis est via ad sanctam piamque concordiam. Quia ergo nondum perceperant, quae esset vera perfectio, ut eo pervenirent, vult esse imitatores sui, hoc est, pura conscientia Deum quaerere, nihil arrogare sibi, placide subiicere suum sensum Christo. Nam in Pauli imitatione continentur omnes illae virtutes: rectus zelus, timor Domini, modestia, sui abnegatio, docilitas, amor et studium concordiae. Simul autem iubet esse imitatores sui, hoc est omnes uno consensu et una mente. Nota metam perfectionis, ad quam Philippenses invitat suo exemplo, esse ut idem sentiant, et eadem progrediantur regula. Sed ante posuit doctrinam, in qua consentire, et regulam, ad quam se formare debeant.

17. *Considerate eos.* Hoc verbo significat sibi perinde esse, quos sibi deligant ad imitandum, modo se forment ad illam puritatem, cuius ipse erat exemplar: quo tollitur omnis ambitionis suspicio, socios enim refugit, quisquis sibi addictus est. Et simul admonet, non esse omnes promiscue imitandos, quemadmodum clarius subiungit.

18. Multi enim ambulant (quos saepe dicebam vobis, ac nunc etiam flens dico, inimicos esse crucis Christi: 19. Quorum finis perditio, quorum deus venter est, et gloria in con-

fusionem ipsorum) terrena cogitantes. 20. Nostra autem conversatio in coelis est, ex quibus etiam Salvatorem expectamus, Dominum Iesum Christum. 21. Qui transformabit corpus nostrum humile, ut sit conforme corpori suo glorioso, secundum efficaciam, qua potest etiam sibi subiicere omnia.

18. *Multi enim ambulant.* Ista est propositio simplex (meo quidem iudicio), Multi ambulant terrena cogitantes: qua significat multos esse, qui humi repunt, non sentientes vim regni Dei. Notas autem inserit, quibus tales discerni queant, quas suo loco excutiemus. Quidam per *terrestria* intelligunt ceremonias et externa mundi elementa, quae oblivionem inducunt verae pietatis: sed ego ad carnalem affectum referre malo, quod scilicet Dei Spiritu non regniti nihil nisi mundum sapiant, quod ex sequentibus clarius patebit: nam invidiam hinc illis conflat, quod sui tantum honoris, otii, et quaestus cupidi Ecclesiae aedificationem negligerent. *Quos saepe dicebam.* Ostendit quam non abs re saepius monuerit Philippenses, quia nunc eadem per literas conatur reducere in memoriam, quae prius coram dixerat. Et lacrymae argumento sunt, non aemulatione vel odio hominum, non maledicendi cupiditate, non ingenii petulantia eum impelli, sed pio zelo: quia videat misere Ecclesiam perdi ab eiusmodi pestibus. Ita scilicet nos affici convenit, ut dum cernimus ab improbis et nihili hominibus Pastorum locum occupari, gemamus, et saltem lacrymis testemur, nos Ecclesiae calamitati condolescere. Operae pretium etiam est notare, de quibus agat Paulus: non de apertis scilicet hostibus, qui ex professo doctrinam eversam cuperent, sed de fucis et nebulonibus, qui ambitionis aut ventris causa pessum dabant Evangelii virtutem. Plus certe interdum tales nocent, qui se ipsos quaerendo ministerii vim enervant, quam si palam repugnarent Christo. Nequaquam ergo illis parcendum est, quin illos digito, quoties expediat, indicemus. Conquerantur postea ut libuerit de nostra morositate: modo nihil nobis obiciant, quod non liceat Pauli exemplo tueri. *Inimicos esse crucis.* Alii exponunt *crucem* pro toto redemptionis mysterio, atque hoc dici interpretantur, quod Legem praedicando beneficium mortis Christi exinanirent. Alii autem, quod crucem fugerent, nec se vellent periculis obicere pro Christo. Ego generalius accipio, quod amicos simulantes essent deterrimi hostes Evangelii. Neque enim rarum est Paulo, totam Evangelii praedicationem Crucis nomine designare. Nam ut alibi dicit (II. Cor. 5, 17.), Si quis in Christo, nova creatura.

19. *Quorum finis perditio.* Hoc addit, ut periculo territi Philippenses eo diligentius caveant, ne se implicant illorum exitio. Quia autem eiusmodi nebulones ostentatione et variis artibus ita perstringunt saepe ad tempus oculos simplicium, ut etiam optimis Christi servis praeferantur: ingenti fiducia pronunciat Apostolus, gloriam, qua nunc sunt inflati, ignominia mutatum iri. *Quorum deus venter est.* Quod circumcicionem urgebant et ceremonias, id negat eos facere Legis zelo, sed in hominum gratiam, ut quieti viverent, et absque molestia. Videbant enim Iudaeos mira rabie ardere adversus Paulum et similes, nec posse alia conditione Christum a se pure annuntiari, quin eandem in se rabiem excitarent. Ergo otio commo-

ditatque suae consulentes miscebant eas corruptelas, quae restinguerent aliorum flammās.

20. *Nostra autem conversatio in coelis.* Haec sententia prosternit omnes inanes pompas, quibus se larvati Evangelii ministri iactare solent: et odiose perstringit omnia eorum studia, quoniam super terram volitando minime in coelum aspirent. Docet enim, nihili aestimanda omnia praeter spirituale Dei regnum, quia coelestem vitam in hoc mundo vivere debeant fideles: acsi diceret, Cogitant illi terrena, nos igitur alienari ab ipsis convenit, quorum in coelis est conversatio. Permixti quidem sumus hic infidelibus et hypocritis: imo paleae eminent in area Domini supra triticum. Deinde obnoxii sumus communibus terrestri vitae aerumnis, indigemus etiam cibo et potu, et reliquis necessitatibus: sed tamen mente et affectu in coelo nos versari oportet. Nam et cursim praetereundum est per hanc vitam, et mortui esse mundo debemus, ut in nobis Christus vivat et nos vicissim illi vivamus. Hic locus fons est uberrimus multarum exhortationum, quas elicere cuivis facile est. *Ex quibus etiam.* Ex coniunctione, quam habemus cum Christo, probat nostram politiam in coelis esse: neque enim membra a suo capite divisa esse convenit. Itaque quum in coelo sit Christus, ut illi adhaereamus, extra mundum animis nos habitare necesse est. Deinde ubi thesaurus noster, ibi et cor nostrum. Christus beatitudo et gloria nostra in coelis est: sursum ergo animae nostrae cum ipso habitent. Ideo nominatim vocat Salvatorem. Unde nobis salus? nempe adveniet nobis e coelo Christus Salvator: absurdum igitur, nos in terra occupari. Epithetum hoc *Salvatoris* servit loci circumstantiae. Nam ideo dicimur in coelo esse animis, quia inde solum nobis spes salutis affulgeat. Christi adventus sicuti impiis erit terribilis, ita eorum animos potius avertit e coelo, quam illuc incitet. Iudicem enim sibi venturum sciunt, et quantum in se est, fugiunt. Ex his Pauli verbis suavissimam consolationem colligunt piae animae, quod audiunt expectandum sibi esse adventum Christi, quia futurus sit salutaris. Contra vero certum incredulitatis signum est, ad quamvis eius mentionem expavescere. Vide octavum caput ad Romanos. Caeterum dum vanis desideriis alii circumferuntur, Paulus fideles uno Christo vult esse contentos. Praeterea discimus ex hoc loco, nihil humile aut terrenum de Christo imaginandum esse, quia suspicere nos in coelum iubet Paulus, ut eum quaeramus. Qui autem subtiliter disputant, non inclusum esse Christum, aut abstrusum in aliquo coeli angulo, ut inde probent, ubique esse eius corpus, coelumque et terram implere: neque nihil dicunt, neque totum. Nam sicuti temerarium ac stultum foret, ultra coelos conscendere, et stationem in hac vel illa regione, aut sedile, aut ambulationem assignare Christo: ita etiam carnali ulla cogitatione ipsum in coelo detrahare, ut in terra quaeramus, stultum ac perniciosum est deliramentum. Ergo sursum corda, ut sint cum Domino.

21. *Qui transformabit.* Hoc argumento magis etiamnum Philippenses extimulat, ut animis in coelum sublatis Christo penitus adhaereant: quia scilicet corpus hoc, quod gestamus, non perpetuum est domicilium, sed caducum tabernaculum, quod mox in nihilum redigetur: deinde tot miseriis obnoxium est, tot pudendis infirmitatibus subiectum, ut merito abiectum et ignominiae plenum vocari queat. Unde autem eius restitutio speranda? ex coelo, in

Christi adventu. Ergo nulla pars est nostri, quae non in coelum toto desiderio aspirare debeat. Praesentem corporum nostrorum humilitatem cernimus cum in vita, tum praecipue in morte: gloria, quam habebunt conformem Christi corpori, incomprehensibilis est. Nam si exiguum gustum, quem praebebat in transfiguratione, non ferebant discipuli, quis nostrum plenitudinem assequatur? Contenti nunc simus testimonio nostrae adoptionis, divitias nostrae hereditatis cognituri, quando illis fruemur. *Secundum efficaciam.* Quia nihil magis incredibile, nec magis a sensu carnis dissentaneum, quam resurrectio: hac de causa Paulus infinitam Dei potentiam nobis ponit ob oculos, quae omnem dubitationem absorbeat. Nam inde nascitur diffidentia, quod rem ipsam metimur ingenii nostri angustiis. Nec *potentiae* tantum meminit, sed *efficaciae*: quae est effectus, vel potentia in actum se exserens, ut ita loquar. Quum autem nobis in mentem venit, Deum, qui omnia creavit ex nihilo, terrae et mari posse imperare, aliisque elementis, ut depositum reddant: protinus animi in spem firmam, adeoque in spiritualem resurrectionis conspectum eriguntur. Sed notare quoque operae pretium est, ius et potestatem suscitandi mortuos, imo quidvis suo arbitrio agendi, conferri in Christi personam: quo encomio divina eius maiestas splendide ornatur. Quin etiam hinc colligimus creatum ab ipso fuisse mundum, quia sibi omnia subiicere nonnisi unius est Creatoris.

C A P. IV.

1. Itaque, fratres mei dilecti et desiderati, gaudium et corona mea, sic state in Domino dilecti. 2. Evodian hortor, et Syntychen hortor, ut unum sentiant in Domino. 3. Sane rogo etiam te, germane compar, adiuva eas, quae in Evangelio idem mecum certamen sustinuerunt, cum Clemente etiam, et reliquis adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae.

1. *Itaque fratres mei etc.* Doctrinam suo more vehementioribus exhortationibus claudit, quo eam hominum animis tenacius infigat. Et blandis appellationibus in eorum affectus se insinuat: quae tamen non sunt adulationis, sed sinceri amoris. *Gaudium* suum ipsos vocat et *coronam*, quod laetus sua opera acquisitos in fide perstare, triumphum illum, de quo diximus, speraret, quum Dominus res suis auspiciis gestas coronabit. Quum iubet eos *sic stare in Domino*, significat statum eorum sibi probari. Quanquam particula *sic* referri posset ad doctrinam superiorem: sed illud aptius, ut praesentem statum laudando ad perseverantiam eos hortetur. Dederant quidem iam aliquod specimen suae constantiae: Paulus tamen, humanae imbecillitatis conscius, in posterum eos confirmatione opus habere censet.

2. *Evodian hortor, et Syntychen.* Communi fere opinione receptum est, Paulum nescio quid dissidii voluisse componere inter duas istas mulieres: qua de re, etsi nolim contendere, levior tamen

est coniectura in verbis Pauli, quam ut persuadeat rem ita habere. Apparet ex testimonio, quod illis reddit, cordatissimas fuisse mulieres. Tantum enim illis tribuit, ut vocet commilitones in Evangelio: proinde quum in earum consensione multum esset positum momenti, in discordia vero ingens periculum, ad concordiam ipsas peculiariter animat. Notandum autem, quoties de consensu loquitur, vinculum etiam addere, *in Domino*. Nam et extra Dominum maledicta semper erit omnis conspiratio: et nihil est tam disiunctum, quod non debeat in Christo recolligi.

3. *Rogo etiam te germane.* De genere nolo disputare: virum itaque an feminam alloquatur, in medio relinquo. Quanquam nimis infirmum est Erasmi argumentum, qui mulierem fuisse, inde colligit, quod hic mulierum fiat mentio: quasi vero non continuo subiiciat nomen *Clementis* in eadem causa. Verum ego ab illa disputatione supersedeo: tantum nego uxorem Pauli hoc nomine designari. Qui affirmant, auctores citant Clementem et Ignatium. Si vere citarent, non contemnerem certe tantos viros. Sed quum adulterina scripta proferantur ab Eusebio, et supposita ab indoctis monachis, non multum fidei merentur apud sanos lectores. Ergo de re ipsa citra hominum praeiudicium quaeramus. Quum priorem ad Corinthios scriberet Paulus, tunc se fuisse caelibem commemorat (I. Cor. 7, 8.). Inconiugatis, inquit, et viduis dico: bonum est si permaneant sicut ego sum. Scripsit eam epistolam Ephesi, quum discessum pararet: non multo post Hierosolimam profectus est, ubi coniectus fuit in vincula, et Romam perductus. Quam alienum ducendae uxori fuerit tempus, quod partim in itinere, partim in vinculis consumpsit, nemo non videt. Adde quod ad subeunda vincula et persequutiones iam tum accinctus erat: quemadmodum testatur apud Lucam (Act. 21, 13.). Nec tamen me latet, quid obici contra soleat, Paulum scilicet coniugatum abstinuisse a consuetudine uxoria. Sed verba aliter sonant: caelibes enim optat posse manere in sua ipsius conditione: quae porro est illa conditio, nisi caelibatus? Quod illud adducunt (I. Cor. 9, 5.), An non licet mihi uxorem circumducere? ut illi uxorem fuisse probent: nimis frivolum est, ut nulla solutione indigeat. Iam vero ut demus Paulum fuisse maritum: unde illi uxor Philippis? quam urbem non saepius quam bis ingressus fuisse legitur: ubi nunquam menses duos integros illum substituisse, credibile est. Denique nihil minus consentaneum, quam de uxore hic loqui, ac ne de ulla quidem muliere mihi probabile: lectoribus tamen relinquo iudicandum. *Συλλαμβάνεσθαι*, quo verbo hic Paulus utitur, est adiuvandi causa idem apprehendere et amplecti. *Quorum nomina sunt in libro vitae.* Liber vitae catalogus est iustorum, qui praedesignati sunt ad vitam: sicut apud Mosen, Exod. 32, 32. Hunc catalogum Deus repositum apud se habet. Itaque nihil aliud est liber, quam aeternum consilium in eius pectore definitum. Pro eo dicit Ezechiel Scripturam domus Israel, cap. 13, 9. Eadem ratione Psal. 69, 29. habetur, Deleantur de libro viventium, et cum iustis non scribantur: hoc est, non censeantur inter Dei electos, quos Ecclesiae suae ac regni finibus ascribit. Si quis obiciat, temere igitur facere Paulum, qui de arcanis Dei ius sibi pronuntiandi usurpet: respondeo, nos ex signis utcumque posse iudicare, quibus electionem suam Deus palam facit, quantum tamen fert captus noster. Ergo in quibuscunque relucere cernimus adoptionis notas, eos interim habeamus pro

filiis Dei, donec libri aperiantur, qui penitus omnia patefaciant. Solius quidem Dei est nunc suos cognitos habere, et tandem segregare agnos ab hoedibus: sed nostrum est, ex caritate agnos iudicare omnes, qui Pastori Christo obedientes se subiiciunt, qui se aggregant in eius ovile, et ibi constanter manent. Nostrum est tanti aestimare Spiritus sancti dona, quae peculiariter electis suis confert, ut sint nobis quasi electionis absconditae sigilla.

4. *Gaudete in Domino semper*, iterum dico gaudete. 5. *Moderatio vestra* nota sit omnibus hominibus. Dominus prope est. 6. De nulla re sitis solliciti: sed in omnibus, oratione et precatione, cum gratiarum actione, petitiones vestrae innotescant apud Deum. 7. Et pax Dei, quae exsuperat omnem intelligentiam, custodiet corda vestra et cogitationes vestras in Christo Iesu. 8. Quod reliquum est, fratres, quaecunque sunt vera, quaecunque gravia, quaecunque iusta, quaecunque pura, quaecunque amabilia, quaecunque honesta: si qua virtus, et si qua laus, haec cogitate: 9. Quae et didicistis, et suscepistis, et audistis, et vidistis in me: haec facite, et Deus pacis erit vobiscum.

4. *Gaudete in Domino*. Exhortatio est temporibus accommodata. Quoniam enim status piorum valde turbatus erat, undique ingruerant pericula: fieri poterat ut moerore vel impatientia victi deficerent. Ergo eos infestis et turbulentis rebus nihilominus in Domino gaudere iubet: ut certe tum maxime spirituales consolationes, quibus nos Dominus reficit et exhilarat, vim suam exserere debent, quum totus mundus ad desperationem nos sollicitat. Reputandum autem ex circumstantia temporis, quam efficax fuerit vox ista e Pauli ore emissa, qui praecipua tristitiae causa esse poterat. Nam si persecutionibus terrentur, aut vinculis, aut exsilio, aut morte: hic in medium prodit Apostolus, qui inter vincula, in medio ardore persecutionum, in mortis denique metu non modo laetus est, sed alios quoque exhilarat. Summa igitur est: Quicquid acciderit, fideles tamen, qui stantem a parte sua Dominum habent, habere satis amplam gaudendi materiam. Repetitio amplificationi servit, acsi diceret, Sit hoc vobis firmum et stabile, gaudere in Domino: neque id ad momentum, sed ut gaudium in eo vestrum perpetuetur. Nam certe in eo differt a gaudio mundi, quod fallax, caducum, evanidum esse experimur: Christus autem etiam maledictum esse pronuntiat (Luc. 6, 25.). Ergo illud demum in Deo fixum gaudium est, quod nunquam nobis excutitur.

5. *Moderatio vestra*. Dupliciter potest exponi: vel quod iubeat eos potius cedere de iure suo, quam ut de ipsorum acerbitate vel rigore quispiam queri possit: acsi dixisset, Omnes quibus vobiscum est aliquid negotii, vestram aequitatem et humanitatem sentiant: ut Notitia experimentum significet. Vel quod eos ad omnia aequo animo ferenda hortetur: qui sensus posterior mihi magis placet.

Nam τὸ ἐπιεικὲς vocant etiam Graeci animi moderationem, ubi non facile commovemur iniuriis, ubi non facile rebus adversis turbamur, sed retinemus aequalem statum. Pro quo Cicero dixit: Tranquillus animus meus, qui aequi boni facit omnia. Talem aequitatem, quae est quasi mater patientiae, exigit hic a Philippensibus: et quidem quae omnibus appareat, prout scilicet usus postulabit, effectus suos proferendo. Modestiae nomen congruere non est visum: quia non vetat Paulus hoc loco superbe insolescere, sed placide se gerere in omni negotio, sibi que temperare etiam in tolerandis vel iniuriis, vel incommodis. *Dominus prope est.* Prolepsis, qua antevertit objectionem. Reclamat enim sensus carnis superiori sententiae. Nam quum nostra mansuetudine magis insolescat libido improborum, et quo paratiores nos vident ad ferendum, eo plus ad inferendas iniurias audeant: difficulter adducimur ut in patientia nostra possideamus animas nostras. Inde illa proverbialia: Ululandum inter lupos, Devoratum protinus iri a lupis, qui ovium instar se gesserint. Itaque concludimus, retundendam esse ferociam improborum pari violentia, ne impune nobis insultent. His cogitationibus opponit hic Paulus divinae providentiae fiduciam. Respondet, inquam, Dominum prope esse: cuius virtus eorum audaciam, cuius bonitas eorum malitiam superet. Illum nobis affuturum promittit, si mandato suo pareamus. Quis autem non malit sola Dei manu protegi, quam omnia mundi praesidia ad manum habere? Pulcherrima sententia: ex qua primum discimus, omnis impatientiae causam esse ignorationem providentiae Dei: hinc fieri ut tam cito et levi de causa tumultuemur, et saepe etiam despondeamus animos, quod non agnoscimus nos Domino curae esse. Contra, hoc unicum remedium esse ad pacificandos animos, si neque fortunae temeritati, neque impiorum libidini nos esse expositos scientes, sed paterna Dei cura nos gubernari, toti in eius providentiam recumbamus. Denique qui hoc tenet, Deum sibi adesse, habet in quo securus acquiescat. Porro duobus modis Dominus prope esse dicitur: vel quia instat eius iudicium, vel quia paratus est ad opem suis ferendam, in qua significatione capitur hoc loco, sicut etiam in Psalmo (145, 18.), Prope est Dominus omnibus invocantibus eum. Sensus ergo est: Misera esset piorum conditio, si Dominus procul abesset. Verum quoniam eos in fidem tutelamque suam recepit, ac tuetur manu sua, quae ubique praesens est: hac cogitatione se fulciant, ne terreantur impiorum furore. Notum est ac vulgare, Sollicitudinem accipi pro Anxietate, quae ex divinae potentiae vel opis diffidentia nascitur.

6. *Sed in omnibus.* Est singularis numerus apud Paulum: sed neutrum genus. *Ἐν παντί* igitur perinde valet atque in omni negotio: quia *προσευχὴ καὶ δέησις* feminina sunt. Hic verbis hortatur Philippenses, quemadmodum omnes pios David (Psal. 55, 23.) et Petrus (I. Petr. 5, 7.), ut sollicitudines suas in Dominum reiciant. Neque enim sumus ferrei, quin concutiamur tentationibus. Sed hoc solatium, haec levatio, deponere vel (ut magis proprie loquar) exonerare in sinum Dei quicquid nos angit. Fiducia quidem tranquillitatem animis nostris affert: sed ita si exerceamur precibus. Ergo quoties impetimur aliqua tentatione, statim ad orationem, tanquam ad sacrum asylum refugiamus. *Petitiones* hic accipit pro desideriis aut votis. Ea vult Deo patefieri per orationem et precationem: perinde acsi corda sua effunderent fideles coram Deo, dum se illi et sua

omnia commendant. Videntur quidem nonnihil sublevari, qui huc illuc respectant ad vana mundi solatia: sed unus est certus portus, in Dominum recumbere. *Cum gratiarum actione.* Quia multi saepe perperam Deum orant, ex postulabundi, vel obmurmurantes, quasi iustam eius accusandi causam habeant: alii, nisi protinus suis votis obsequatur, moram ferre nequeunt: ideo Paulus gratiarum actionem precationibus coniungit, acsi diceret, ita optanda esse a Domino, quae nobis sunt necessaria, ut tamen eius arbitrio subiiciamus nostros affectus, ac gratias agamus postulantes. Et certe hoc in nobis efficiet gratitudo, ut Dei voluntas praecipua sit votorum nostrorum summa.

7. *Et pax Dei.* Quidam futurum tempus in modum optativum vertentes precationem ex hac sententia faciunt: sed falso. Est enim promissio, in qua fructum ostendit firmæ in Deum fiduciae, et invocationis. Id si feceritis, inquit, *pax Dei custodiet mentes et corda vestra.* Scriptura animam hominis, quoad facultates, in duas partes solet dividere, mentem et cor: mens intelligentiam significat, cor autem omnes affectus aut voluntates. Ergo haec duo nomina totam animam comprehendunt, hoc sensu, Pax Dei vos custodiet, ne pravis cogitationibus, aut desideriis deficiatis a Deo. Vere autem pacem Dei vocat, quae a praesenti rerum intuitu non pendet, nec ad varias mundi inclinationes nutat, sed in stabili et immutabili Dei verbo fundata est. Vere etiam dicit, superiorem esse omni intelligentia aut sensu: quia nihil humano ingenio magis adversum, quam in summa desperatione nihilominus sperare, in summa penuria videre opulentiam, in summa imbecillitate non succumbere: promittere denique nihil nobis defuturum, quum omnibus destituimur: atque id totum quidem in sola Dei gratia, quae ipsa non cognoscitur nisi per Verbum et interiorem arrham Spiritus.

8. *Quod reliquum est.* Sequuntur generales exhortationes, quae ad totam vitam extenduntur. Primo loco commendat *veritatem*, quae nihil aliud est quam integritas bonae conscientiae cum suis fructibus. Secundo *gravitatem*, aut sanctitatem: utrumque enim significat τὸ σεμνόν: quae virtus in hoc sita est, ut digne vocatione nostra ambulemus, procul omni profana immunditie. Tertio *iustitiam*, quae ad mutuam inter homines communicationem pertinet, ne quem laedamus, ne quem fraudemus. Quarto *puritatem*, quae castimoniam denotat in omnibus vitae partibus. Verum nondum Paulo sufficiunt haec omnia, nisi studeamus nos omnibus reddere amabiles, quantum in Domino licet, et bonae famae etiam rationem habeamus. Sic enim interpretor προσφιλή καὶ εὐφρημα. *Si qua laus.* Pro eo quod est laudabile: nam et in moribus adeo corruptis tanta est iudiciorum perversitas, ut saepe quod vitiosum est laudetur: ac ne veram quidem apud homines laudem Christianis appetere fas est, qui prohibentur alibi quam in solo Deo gloriari. Non iubet ergo Paulus captare plausus vel laudes ex recte factis, neque etiam vitam formare ad populi iudicia, sed tantum studere bonis operibus, quae laudem merentur: ut impii et Evangelii hostes, dum Christianos derident ac vituperant, cogantur tamen eorum mores laudare. Caeterum λογίζεσθαι dicitur Graecis, quod Latinis Cogitare, pro Meditari. Meditatio autem praecedat: deinde sequitur opus.

9. *Quae didicistis, accepistis, audistis.* Hac verborum repetitione significat, in his praedicandis se fuisse assiduum, acsi diceret,

Haec mea doctrina, haec traditio, hic sermo apud vos fuit. Contra, hypocritae nihil praeter ceremonias urgebant. Turpe autem erat sanctam institutionem, quam penitus imbiberant, et qua fuerant probe imbuti, deserere. *Vidistis in me.* Hoc vero primum est in concionatore, ut non ore tantum loquatur, sed vita, doctrinaeque suae fidem vitae probitate conciliet. Itaque merito Paulus suae exhortationi auctoritatem inde conciliat, quod vita non minus quam ore virtutum dux fuerat ac magister. *Et Deus pacis.* Loquutus fuerat de pace Dei: nunc expressius id confirmat, quum Deum ipsum pacis auctorem cum illis fore promittit. Nam Dei praesentia, quicquid est bonorum, nobis affert: acsi diceret, sensuros Deum sibi adesse, qui omnia bene et prospere vertat, modo piis sanctisque operibus incumbant.

10. Gavisus sum autem in Domino valde, quod aliquando reviguitis in studio mei, de quo etiam cogitabatis, sed deerat opportunitas. 11. Non quod secundum penuriam loquar: ego enim didici, in quibus sum, iis contentus esse. 12. Novi et humilis esse, novi et excellere: ubique et in omnibus institutus sum, et saturari, et esurire, et abundare, et penuriam pati. 13. Omnia possum in Christo, qui me corroboret. 14. Caeterum benefecistis simul communicando afflictioni meae.

10. *Gavisus sum autem.* Nunc animi sui gratitudinem declarat erga Philippenses, ne ipsos poeniteat beneficentiae: sicuti fieri solet, quum putamus contemni, aut pro nihilo duci nostra officia. Miserant ei per Epaphroditum subsidia necessitatis: munus id sibi acceptum esse testatur, ac se gaudere dicit, quod novum resumpserint vigorem ad curam sui habendam. Metaphora sumpta ab arboribus, quarum vis hyeme intus contracta latet, vere florere incipit. Sed mox, addita correctione, hoc quoque dictum temperat, ne videatur anteacti temporis negligentiam perstringere. Dicit igitur, antea quoque de se fuisse sollicitos, sed temporum commoditatem non tulisse, ut maturius eorum benignitate sublevaretur: ita culpam in tempus alienum reicit. Particulam *ἐφ' ᾧ* ad personam Pauli retuli, et illa est propria significatio, deinde contextui Pauli aptior.

11. *Non quod secundum penuriam.* Secunda correctio, qua praevenit suspicionem animi pusilli, rebusque adversis fracti. Referebat enim, constantiam eius et moderationem Philippensibus notam esse, quibus erat vitae exemplar. Sic ergo pronuntiat, eorum liberalitate se fuisse exhilaratum, ut patienter defectum laturus fuerit. Penuria hic refertur ad affectum: nunquam enim animo pauper est, qui sorte sibi a Deo data contentus est. *In quibus sum*, inquit: hoc est, qualiscunque sit mea conditio, ea mihi sufficit. Quare? nam sancti sciunt ita placere Deo. Sufficiantiam ergo non metiuntur rerum copia, sed Dei voluntate, quam ex re ipsa aestimant: quia persuasi sunt, eius providentia et arbitrio res suas gubernari.

12. *Novi et humilis esse.* Sequitur distributio, quod utriusque fortunae animum habeat capacem. Res prosperae animos ultra mo-

dum inflare solent: adversae, deicere. Ab utroque vitio immunem se esse testatur. Novi, inquit, humilis esse: hoc est patienter ferre humilitatem. *Πεποιθεὺς* bis ponitur, sed priore loco capitur pro Excellere, secundo pro Abundare: ut suis antithetis respondeant. Qui praesenti rerum copia novit sobrie et temperanter uti cum gratiarum actione, paratus ad omnia resignanda, quoties Domino visum fuerit, communicans etiam cum fratribus pro modo facultatis: qui etiam non effertur, is didicit excellere et saturari. Eximia et rara virtus, multoque maior quam paupertatis tolerantia. In hac Pauli scientia discenda exerceantur omnes, qui volunt esse Christi discipuli: sed interim ita se assuefaciant ad tolerandam inopiam, ut illis dura et molesta non sit, ubi contigerit sua opulentia eos nudari.

13. *Omnia possum in Christo.* Quia de maximis rebus gloriatus fuerat, ne superbiae id tribueretur, vel ne aliis stultae iactantiae occasionem daret: subiicit, hac fortitudine se a Christo instrui. Omnia, inquit, possum: sed in Christo, non propria virtute: Christus enim est qui mihi suppetit robur. Unde colligimus, Christum in nobis quoque non minus fortem et invictum fore, si debilitatis nostrae conscii sola eius virtute nitamur. Quum dicit *omnia*, intelligit duntaxat quae sunt suae vocationis.

14. *Caeterum bene fecistis.* Quam prudenter et caute utrinque agit, circumspiciens, ne in hanc vel illam partem nimium inclinet. Magnifice suam constantiam praedicando cavere voluit, ne putarent Philippenses ipsum inopiae succubuisse. Nunc cavet, ne fortiter loquendo contempsisse ipsorum beneficium videatur: quod esset non modo inhumanum et contumax, sed etiam superbum. Et simul occurrit, si quis alius ex Christi servis indigeat eorum ope, ne pigri sint ad eum iuvandum.

15. Nostis autem et vos Philippenses, quod initio Evangelii, quando exivi ex Macedonia, nulla mecum Ecclesia communicaverit in ratione dati et accepti, nisi vos soli. 16. Nam et Thessalonicam semel atque iterum mihi, quod opus erat, misistis: 17. Non quia requiram donum, sed requiro fructum, qui exsuperet in rationem vestram. 18. Accepi autem omnia et abundo, impletus sum, postquam ab Epaphrodito accepi, quae missa sunt a vobis in odorem bonae fragrantiae, sacrificium acceptum gratum Deo. 19. Deus autem meus implebit, quicquid vobis opus est, secundum divitias suas in gloria per Christum Iesum. 20. Porro Deo et Patri nostro gloria in saecula saeculorum. Amen. 21. Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres. 22. Salutant vos omnes sancti: maxime qui sunt ex domo Caesaris. 23. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Scripta est e Roma per Epaphroditum.

15. *Nostis autem.* Excusandi causa hoc additum interpretor, quod saepius ab illis accipiat: nam si reliquae Ecclesiae officium fecissent, nimius accipiendo videri poterat. Sic igitur se purgando laudat eos: et laudando, modeste aliis parcit. Nobis etiam cavendum, Pauli exemplo, ne pii, dum vident nos ad accipiendum nimis propensos, merito inexpleribiles iudicent. Vos, inquit, etiam nostis, quasi diceret, Non habeo necesse alios citare testes: nam ipsi quoque nostis. Saepe enim contingit, ut, qui alios cessare in officio putat, largior sit ad succurrendum. Ita alios aliorum liberalitas fugit. *In ratione dati et accepti.* Alludit ad rationes pecuniarias, quarum duae sunt partes: una accepti, altera expensi. Has compensatione mutua referri ad aequalitatem convenit. Talis erat inter Paulum et Ecclesias contracta ratio: quum Evangelium illis ministraret Paulus, mutua erat obligatio ad suppeditandas vitae necessitates: quemadmodum alibi dicit (I. Cor. 9, 11.), Spiritualia vobis si impendimus, quid magni si carnalia reddatis? Itaque si Pauli necessitati subvenissent aliae Ecclesiae, nihil gratuitum dedissent, sed solvissent debitum: acceptum enim referre illi debebant Evangelium. Id tamen factum negat fuisse, quia nihil expenderint sua causa. Quam turpis ingratitude, et quanta indignitatis plena, talem Apostolum, cui ultra quam pares essent solvendo obstrictos se noverant, negligere? quanta rursus sancti viri mansuetudo, adeo leniter ac mansueto animo ferre eorum inhumanitatem, ut ne acerbior quidem verbo accuset?

17. *Non quia requiram donum.* Iterum sinistram cupiditatis immodicae opinionem a se reiicit: ne obliquam insinuationem esse putent, quasi omnium vices soli subire debeant, ipse autem eorum facilitate abutatur. Testatur ergo se non tam suo, quam ipsorum commodo ita consulere. Dum accipio, inquit, a vobis, tantundem vobis accrescit: sunt enim totidem nomina, quae expensa feratis in tabulas rationum. Pendet huius verbi sensus ab illa similitudine permutationis, aut compensationis in re pecuniaria.

18. *Accepi omnia, et abundo.* Expressius se habere affirmat quantum satis sit, et illorum liberalitatem ornat egregio testimonio, quum dicit *se impletum*. Erat procul dubio mediocris summa, quam miserant: sed illa mediocritate abundare se dicit ad satietatem. Verum praestantius est elogium muneris, quod sequitur, quum illud appellat Sacrificium Deo acceptum, et oblatum in odorem bonae fragrantiae. Quid enim optari potest melius quam ut beneficia sacrae sint oblationes, quas Deus ■ manibus nostris accipiat, et quarum odore delectetur? Eadem ratione dicit Christus (Matth. 25, 40.), Quicquid feceritis uni ex minimis istis nomine meo, mihi fecistis. Sed metaphora Sacrificiorum multum addit ponderis, qua docemur, non modo hominibus impendi quod Deus mandat caritatis officium, sed spirituales sacramque ipsi Deo cultum praestari. Sicut in epistola ad Hebraeos (13, 16.) habetur, talibus hostiis rite litari. Vae autem nostrae ignaviae, quod, quum Deus ad sacerdotii honorem tam benigne nos invitet, sacrificia etiam in manum porrigat, neque illi sacrificamus, et quae destinata erant ad sacras oblationes, non tantum consumimus in usus profanos, sed flagitiose prodigimus in pollutissimas corruptelas. Arae enim, quibus imponi debebant ex facultatibus nostris sacrificia, pauperes sunt et servi Christi. Illis neglectis, alii in luxum omne genus, alii in gulam, alii in lenocinia, alii in palatia dissipant.

19. *Deus autem meus implebit.* Alii legunt, *impleat*, in optativo: quod tametsi non reiicio, magis tamen probo alteram lectionem. Nominatim Deum vocat suum, quia ille sibi factum imputat et agnoscit quicquid servis suis praestatur. Vere ergo in agro Domini seminaverant, unde speranda erat certa et copiosa messis. Neque tantum in futura vita mercedem illis promittit, sed etiam quoad usus praesentis vitae: acsi diceret, Ne putetis vos opibus imminutos, Deus, cui servio, abunde sufficiet quicquid vobis opus erit. Particula *in gloria* resolvi debet in adverbium Gloriose, pro magnifice, aut splendide. Sed addit *per Christum*, cuius nomine gratum Deo est quicquid facimus.

20. *Porro Deo et Patri.* Potest generalis esse gratiarum actio, qua claudat Epistolam: vel specialiter ad proximum membrum de liberalitate Paulo impensa referri. Nam quod illi subvenerant Philippenses, ita debuit illis referre acceptum, ut agnosceret subventum sibi esse Dei misericordia.

22. *Salutant vos.* In salutationibus primos nominat suos contubernales, postea omnes sanctos in genere: hoc est totam Romanam Ecclesiam, sed praecipue domesticos Neronis. Quod observatum dignum est: neque enim vulgare specimen est divinae misericordiae, quod Evangelium in illam scelerum omnium et flagitiorum abyssum penetraverit. Ac eo quidem admirabilius, quo rarius est exemplum, sanctitatem in aulis regnare. Quod nonnulli conieciarunt, hic Senecam inter alios designari, nihil habet coloris. Nam neque ullo unquam vel minimo indicio se Christianum esse probavit, neque erat ex domo Caesaris, sed senator et praetorius.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAM

PAULI AD COLOSSENSIS.

Tres fuerunt urbes vicinae in Phrygia, quarum in hac epistola mentionem facit Paulus, Laodicea, Hierapolis, et Colossae: quas sub imperio Neronis terrae motu concidisse, Orosius testis est. Itaque non multo post scriptam epistolam luctuoso perinde ac horribili casu tres celebres Ecclesiae perierunt: insigne scilicet divini iudicii speculum, siquidem nobis oculi non deessent. Colossenses non a Paulo quidem, fideliter tamen et pure ab Epaphra et aliis ministris instituti fuerant in Evangelio. Verum statim cum suis zizaniis obrepserat Satan, pro sollenni perpetuoque suo more, ut rectam illic fidem perverteret. Putant aliqui, duo fuisse hominum genera, qui abducere tentarent Colossenses ab Evangelii puritate: hinc enim Philosophos de astris, de fato, et similibus nugis disputando, Iudaeos autem illinc suas ceremonias urgendo, multas nebulas obduxisse, quae Christum obruerent. Sed qui ita sentiunt, moventur nimis levi coniectura: quia scilicet Paulus de thronis, et potestatibus, et coelestibus creaturis meminit. Nam quod addunt etiam nomen elementorum, plus quam ridiculum est. Sed quia mihi aliorum opiniones refellere non est propositum, tantum dicam quid mihi videatur, et quod firmis rationibus licet colligere. Primum satis patet ex Pauli verbis, in hoc fuisse nebulones istos, ut Christum cum Mose miscerent, et una cum Evangelio retinerent Legis umbras: unde probabile est fuisse Iudaeos. Quia autem speciosis fucis pingebant suas fallacias, ideo Paulus inane philosophiam appellat. Quaquam simul (meo iudicio) ad argutias, quibus ludebant in hoc vocabulo, respexit, subtiles illas quidem, sed tamen futes et profanas. Aditum enim ad Deum per Angelos comminiscebantur, et multas eiusmodi speculationes ingerebant, quales in libris Dionysii de coelesti hierarchia continentur, ex schola Platoniorum haustae. Hic ergo scopus est praecipuus, ad quem tendit, ut in Christo omnia esse doceat: ideoque ipsum unum satis superque debere esse Colossensibus. Verum hunc tenet ordinem. Post inscriptionem sibi usitatam illos laudando attentiores ad se audiendum reddit. Deinde ut novis omnibus et alienis commentis viam praecludat, testimonium doctrinae reddit, quam ab Epaphra prius receperant. Postea dum fidei augmentum illis precatur a Domino, innuit adhuc nonnihil illis deesse, ut sibi viam sternat ad firmiorem cateche-

sin. Ex adverso divinam erga eos gratiam suis elogiis praedicat, ne eam parvi faciant. Sequitur catechesis, in qua omnes salutis nostrae partes in solo Christo sitas esse docet, ne quid alibi quaerant: et eos quicquid est bonorum in Christo consequutos esse commemorat, quo diligentius conservare ad extremum studeant. Ac sane vel unum hoc caput abunde sufficit, ut epistolam hanc, quantumvis brevem, habeamus instar incomparabilis thesauri. Quid enim in tota coelesti doctrina maius quam Christum habere graphice depictum: ut eius virtutem, officium, et omnes, qui ab eo nobis proveniunt fructus, perspicere liceat? Nam et hoc maxime uno differimus a Papistis, quod, quum utrique nominemur Christiani, ac profiteamur nos in Christum credere, illi sibi fingunt lacerum, deformatum, exinanitum sua virtute, officio suo nudatum, denique talem ut potius spectrum sit, quam Christus ipse: nos autem amplectimur qualis hic describitur a Paulo, vivum scilicet ac efficacem. Itaque ut uno verbo dicam, verum Christum haec epistola a ficticio discernit, quo nihil nec melius, nec praestantius desiderari potest. Circa finem primi capitis auctoritatem sibi rursum a persona sibi imposita conciliat, et magnifice commendat Evangelii dignitatem. Secundo capite clarius aperit quam habuerit scribendi causam: nempe ut occurreret periculo, quod illis instare videbat: ubi de suo erga eos amore obiter tractat, ut agnoscant suam salutem illi curae esse. Inde ad exhortationem transit, qua superiorem doctrinam quasi ad praesentem usum accommodat: nam et iubet ipsos in solo Christo conquirere, et vanitatis damnat quicquid est extra Christum. Nominatim de circumcisione, ciborum abstinentia, aliisque externis exercitiis loquitur, quibus perperam Dei cultum alligabant. Item de praepostero Angelorum cultu, quos in vicem Christi subrogabant. Et circumcisionis occasione adductus obiter etiam attingit, quale officium, et qualis fuerit caeremoniarum natura: unde constituit, per Christum fuisse abrogatas. Haec usque ad finem secundi capitis. Capite tertio, vanis illis praeceptionibus, ad quarum observationem fideles adigere volebant pseudoapostoli, opponit vera pietatis officia, quibus nos occupari vult Dominus. Et a fonte ipso orditur, hoc est, mortificatione carnis et vitae novitate: unde rivos deducit, hoc est, particulares exhortationes, alias quae ad omnes pariter Christianos, alias quae privatim ad certos homines spectant, pro ratione vocationis. Principio quarti capitis idem argumentum prosequitur: deinde, ubi se commendavit eorum precibus, multis signis declarat, quantopere ipsos amet, ac eorum saluti cupiat consulere.

IOANNIS CALVINI
IN EPISTOLAM
PAULI AD COLOSSENSIS
COMMENTARIUM.

CAP. I.

1. **PAULUS** Apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, et Timotheus frater, 2. Sanctis qui sunt Colossis, et fidelibus fratribus in Christo: gratia vobis et pax a Deo et Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Gratias agimus Deo et Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes, 4. Audita fide vestra, quae est in Christo Iesu, et caritate erga omnes sanctos, 5. Propter spem repositam vobis in coelis, de qua prius audistis, per sermonem veritatis, nempe Evangelii, 6. Quod ad vos pervenit: quemadmodum et in universo mundo fructificat et propagatur, sicut etiam in vobis, ex quo die audistis, et cognovistis gratiam Dei in veritate. 7. Quemadmodum et didicistis ab Epaphra, dilecto converso nostro, qui est fidelis erga vos minister Christi: 8. Qui etiam nobis manifestavit caritatem vestram in spiritu.

1. *Paulus Apostolus.* Iam saepius dictum est, quorsum pertineant istae inscriptiones. Quia autem Colossensibus nunquam visus fuerat, ideoque apud ipsos nondum tam firma erat eius auctoritas, ut solum privatum nomen sufficeret, Dei voluntate ordinatum se Christi Apostolum praefatur. Unde sequebatur, eum non temere facere quod ignotis scriberet: eo quod legatione sibi a Deo mandata fungeretur. Neque enim uni Ecclesiae addictus erat, sed ad omnes patebat eius Apostolatus. *Sanctorum* nomen, quod illis tribuit, magis honorificum est: sed *fratres fideles* appellans blandius ad se audiendum allicit. Reliqua ex superioribus epistolis petenda.

3. *Gratias agimus Deo.* Fidem Colossensium et caritatem laudat, quo eos ad pergendi alacritatem et constantiam melius confirmet. Deinde quum talem de ipsis persuasionem se habere ostendit,

eorum animos sibi conciliat, quo sint ad recipiendam suam doctrinam magis propensi ac dociles. Semper observandum, quod gratulationis loco gratiarum actione ulitur: quo docet, in omni gaudio protinus debere nobis occurrere memoriam divinae bonitatis, quia eius beneficium est quicquid nobis laetum ac felix contingit. Suo praeterea exemplo nos admonet, ut non tantum ea, quae nobis confert Dominus, sed etiam quae aliis, gratiarum actione prosequamur. Sed quibus de rebus gratias agit Domino? de fide et caritate Colossensium. Ergo utrumque dari a Deo fatetur: alioqui ficta esset gratiarum actio. Et quid habemus, nisi ex eius liberalitate? Quodsi inde minima quaeque nobis proveniunt, quanto magis fatendum est hoc idem de istis duobus donis, in quibus tota praestantiae nostrae summa posita est? *Deo et Patri*. Ita resolve: Deo qui pater est Christi. Neque enim alium Deum fas nobis est cognoscere, quam qui se nobis in Filio suo exhibuit. Atque haec clavis est, quae nobis ianuam sola reserat, si volumus ad verum Deum accedere. Nam et ideo nobis pater est, quia in Filio unigenito nos complexus est, et in eodem paternum suum favorem nobis speculandum proponit. *Semper pro vobis*. Alii sic exponunt, Gratias agimus Deo semper pro vobis, hoc est assidue: alii autem, Orantes pro vobis semper. Potest etiam sic exponi, Quoties pro vobis oramus, simul gratias agimus Deo. Atque hic est simplicior sensus: Gratias agimus Deo, et simul oramus: quo significat, nunquam tam perfectum esse fidelium statum in hoc mundo, ut non semper aliquid desit. Nam et qui optime coepit, potest quotidie centies deficere: et continuos progressus facere necesse est, ubi adhuc sumus in itinere. Sic ergo de gratiis iam acceptis meminerimus gaudendum esse, et agendas Deo gratias, ut perseverantiam et incrementa simul ab eo petamus.

4. *Audita fide vestra*. Hoc et amoris erga illos, et curae pro ipsorum salute incitamentum erat, quum audiret, fide et caritate eos excellere. Et certe hanc vim erga nos habere debent tam praestantia Dei dona, ut, ubicunque apparent, nos rapiant in amorem sui. Fidem in Christo dicit, ut semper meminerimus, proprium fidei scopum esse Christum. *Caritatem* ponit *erga sanctos*: non ut alios excludat, sed quia, ut quisque nobis in Deo coniunctus est, ita peculiari amore illum debemus arctius complecti. Vera igitur caritas ad universos homines se extendet, quia et omnes caro nostra sunt, et ad imaginem Dei creati: sed quantum ad gradus, initium a domesticis fidei faciet.

5. *Propter spem repositam vobis in coelis*. Neque enim unquam otiosa in nobis erit spes vitae aeternae, quin dilectionem in nobis pariat. Necesse enim est, ut, qui thesaurum vitae sibi in coelis reconditum esse certo persuasus est, neglecto mundo illuc aspiret. Meditatio autem coelestis vitae affectus nostros tam ad Dei cultum quam ad studia caritatis rapit. Abutuntur hoc testimonio sophistae ad extollenda operum merita, quasi spes salutis ex operibus penderet, sed frivolum est argumentum. Neque enim sequitur, in operibus spem ideo fundatam esse, quia nos ad studium bene vivendi excitulet: quum ad id nihil efficacius sit quam gratuita Dei bonitas, quae omnem operum fiduciam in nihilum redigit. Caeterum metonymia est in verbo *spei*: quia capitur pro re sperata. Nam spes in animis nostris est gloria, quam speramus in coelis. Sed tamen quum dicit, Spem nobis in coelo esse repositam, significat, perinde cer-

tos debere esse fideles de promissione aeternae felicitatis, acsi iam thesaurum haberent certo in loco reconditum. *De quo prius audistis.* Quia res est supra captum mentis nostrae salus aeterna, ideo addit, illius certitudinem per Evangelium allatam fuisse Colossensibus, et simul praefatur se nihil allaturum novi: sed tantum hoc agere, ut in recepta prius doctrina eos confirmet. Erasmus transtulit Sermonem veracem Evangelii. Nec me latet, more hebraico genitivum saepe loco epitheti sumi apud Paulum: sed hic verba Pauli maiorem habent emphasin. Nam καὶ ῥῆσιν *Evangelium* nominat *sermonem veritatis*, honoris causa: quo solidius firmiusque insistant in revelatione illinc accepta. Ita nomen Evangelii appositively contextitur.

6. *Quemadmodum et in universo mundo fructificat.* Hoc ad piorum tam confirmationem quam consolationem valet, videre longe lateque Evangelii effectum, multis ad Christum colligendis. Non peudet quidem eius fides a successu, ut ideo credamus, quia multi credunt. Etiam si universus mundus deficiat, etiam si coelum ipsum ruat: non debet vacillare pii hominis conscientia, quia Deus nihilominus, in quo fundata est, verax manet. Sed hoc non obstat, quominus adiuvetur fides nostra, quoties Dei virtutem perspicit: quae certe eo potentius se exserit, quo plures Christo lucrifunt. Adde quod in multitudine credentium tunc perspiciebatur tot vaticiniorum complementum, quae Christi regnum ab Oriente in Occidentem extendunt. An hoc parvum est, aut vulgare fidei adminiculum, oculis impletum cernere de regno Christi per omnes orbis regiones dilatando, quod Prophetae longe ante praedixerant? Quod dico, nemo est fidelium, qui non in se experiatur. Voluit igitur Paulus Colossenses hac sententia magis animare, ut, passim respiciendo Evangelii fructum et augmenta, illud alacriore zelo amplecterentur. *Αὐσανόμενον* in quibusdam exemplaribus non legitur, quod ego verti *propagari*: quia tamen contextui erat aptius, nolui omittere. Et apparet ex veterum commentariis hanc lectionem semper magis fuisse usitatam. *Ex quo die audistis, et cognovistis gratiam.* Laus docilitatis, quod statim amplexi sunt sanam doctrinam: laus constantiae, quod in ea perstiterunt. Et proprie vocatur Evangelii fides gratiae Dei cognitio: quia nemo unquam Evangelium gustavit, nisi qui se Deo reconciliatum sciret, et salutem apprehenderet in Christo oblatam. *In veritate*, significat vere et absque fuco: nam sicut ante testatus est, Evangelium esse indubiam veritatem, ita nunc addit, sincere illis fuisse traditum, idque ab Epaphra. Nam quum omnes Evangelium iacent, multi autem mali sint operarii, quorum vel ignorantia, vel ambitione, vel avaritia, illius puritas adulteratur: magnopere refert, discerni fidos ministros a minus probis. Neque enim satis est, Evangelii nomen tenere, nisi sciamus hoc esse verum Evangelium, quod a Paulo et Epaphra praedicatum est. Quare suo calculo Paulus confirmat doctrinam Epaphrae: ut Colossenses in ea retineat, eademque opera ipsos revocet a nebulonibus, qui alienas doctrinas inducere moliebantur. Et simul ornat ipsum Epaphram insigni titulo, quo plus auctoritatis habeat. Reddit postremo amabilem Colossensibus, quum testem ipsum sibi fuisse dicit eorum caritatis. Hoc ubique satagit Paulus, ut quos fideliter Christo servire novit, sua commendatione carissimos Ecclesiis reddat: sicut e converso in hoc toti sunt Satanae ministri, ut a fidis Pastoribus simplicium animos sinistris sermonibus alienent. *Caritatem in spiritu*, pro spirituali dilectione accipio cum Chryso-

stomo: cui in superioribus non assentior. Porro spiritualis dilectio est, quae non respicit mundum: sed pietatis auspiciis est consecrata, et quasi interiorem habet radicem, quum amicitiae carnales ab externis causis pendeant.

9. Propterea nos quoque, ex quo die audivimus, non cessamus pro vobis orare, et petere ut impleamini cognitione voluntatis ipsius, in omni sapientia et prudentia spirituali: 10. Ut ambuletis digne Deo, in omne obsequium, in omni bono opere fructificantes, et crescentes in cognitione Dei: 11. Omni robore roborati, secundum potentiam gloriae ipsius, in omnem tolerantiam et patientiam, cum gaudio.

9. *Propterea nos quoque.* Sicut in gratulatione amorem erga eos suum prius ostendit, ita nunc in studio precandi. Et sane ut in quibusque magis conspicua est Dei gratia, ita peculiariter amplecti eos et colere debemus, ac de illorum salute esse solliciti. Quid autem illis precatur? Ut Deum plenius cognoscant: quo subindicat, illis adhuc deesse nonnihil, ut sibi ad eos instituendos viam sternat, et ampliori doctrinae audientiam conciliet. Qui enim se assequutos esse putant quicquid scitu dignum est, spernunt ac fastidiunt quicquid ulterius affertur. Hanc igitur persuasionem tollit Colossensibus, ne sit illis impedimento quominus libenter proficiant, ac limari patiantur quod est in illis inchoatum. Quam vero cognitionem illis optat? Nempe *divinae voluntatis*: quo verbo quaelibet hominum commenta, et quasvis speculationes alienas a verbo Dei refutat. Neque enim alibi quam in Verbo quaerenda est eius voluntas. Adiungit, *in omni sapientia*, quo significat unicam recte sapiendi regulam esse voluntatem illam Dei, cuius meminerat. Quisquis enim simpliciter ea scire cupit, quae placuit Deo revelare, is demum novit quid sit recte sapere: si quid ultra appetamus, id nihil aliud erit quam desipere modum non tenendo. Per vocabulum *συνέσεως*, quod *prudentiam* vertimus, intelligo diiudicationem, quae ex intelligentia manat. Utraque *spiritualis* vocatur Paulo: quia non aliter ad eas pervenitur, quam Spiritus directione. Animalis enim homo non percipit ea quae Dei sunt (1. Cor. 2, 14.). Quamdiu reguntur homines carnis suae sensu, habent ipsi quoque suam sapientiam, sed quae mera est vanitas, utcunque in ea sibi placeant. Videmus qualis sit theologia sub Papatu, quid contineant philosophorum libri, quam sapientiam in pretio habeant profani homines. Sed meminerimus, eam, quae sola commendatur Paulo, inclusam esse in Dei voluntate.

10. *Ut ambuletis digne Deo.* Primum docet, quis spiritualis intelligentiae sit finis, et quorsum in Dei schola proficiendum sit, nempe ut vivamus digne Deo, hoc est, ut appareat, in vita nostra, non frustra nos a Deo fuisse edoctos. Quicunque ad hunc scopum non dirigunt sua studia, fieri potest ut multum sudent ac laborent, sed nihil quam vagantur per ambages, nullo profectu. Deinde admonet, hoc imprimis agendum nobis esse, si velimus ambulare digne Deo, ut totum vitae cursum ad Dei voluntatem conferamus, proprio

sensu abdicato, cunctisque carnis nostrae affectibus valere iussis. Quod etiam iterum confirmat, quum addit: In omne obsequium, vel (ut vulgo loquuntur) complacentiam. Ergo si quaeritur, quanam sit vita Deo digna: teneatur semper haec Pauli definitio, nempe eam esse, quae relictis hominum placitis, relicto denique totius carnis ingenio, ad unius Dei obsequium exigitur. Hinc sequuntur bona opera: quos fructus a nobis Deus requirit. *Crescentes in cognitione Dei.* Iterum repetit, non eousque ipsos pervenisse, quin novis augmentis indigeant, qua admonitione eos praeparat, et quasi manuducit ad proficiendi studium, quo se promptos ad audiendum docilesque exhibeant. Quod autem Colossensibus hic dicitur, sibi dictum universi fideles accipiant: atque hinc colligant communem exhortationem, semper esse in pietatis doctrina crescendum usque ad mortem.

11. *Omni robore roborati.* Quemadmodum illis antea precatus est tam sanam intelligentiam, quam rectum eius usum: ita etiam nunc animum et constantiam precatur. Hoc modo eos admonet suae imbecillitatis, quia fortes negat fore, nisi auxilio Domini, neque id modo, sed ut magis hanc gratiam amplificet, addit, Secundum potentiam ipsius gloriosam: acsi diceret, tantum abesse, ut quis suapte virtute fretus stare queat, ut magnifice Dei virtus se demonstret nostrae infirmitati opitulando. Postremo qua in re explicare se debeat robur fidelium, docet, nempe in omni patientia et tolerantia. Nam et assidue cruce exercentur in hoc mundo, et mille quotidie tentationes se ingerunt ad eos opprimendos, et nihil vident eorum quae Deus promisit. Mira igitur patientia se muniant oportet: quo impleatur illud Iesiae (30, 15.), In spe et silentio erit fortitudo vestra. Particulam *cum gaudio* cum hac sententia connectere melius est. Etsi enim diversa lectio apud Latinos usitatior est: in hanc tamen magis consentiunt graeci codices, et certe non sustinetur patientia, nisi animi alacritate, nec unquam forti animo stabit, nisi cui suavis erit sua conditio.

12. Gratias agentes Deo et Patri, qui nos fecit idoneos ad participationem hereditatis sanctorum in lumine: 13. Qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii sui dilecti: 14. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum: 15. Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus universae creaturae: 16. Quoniam in ipso creata sunt omnia, tum quae in coelis sunt, tum quae super terram: visibilia et invisibilia: sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates. 17. Omnia per ipsum, et in ipsum creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant.

12. *Gratias agentes.* Iterum redit ad gratulationem, ut hac occasione recenseat, quibus beneficiis donati sint per Christum, atque ita ingreditur in plenam Christi descriptionem. Hoc enim unicum erat remedium Colossensibus adversus omnes insidias, quibus eos tentabant pseudoapostoli, probe tenere quid esset Christus. Unde

enim fit ut circumferamur tot variis doctrinis, nisi quia nobis non est perspecta Christi virtus? Solus enim Christus facit, ut subito alia omnia evanescent. Itaque nihil est quod tantopere molietur Satan, quam nebulas obducere ad Christum obscurandum: quia scit, hoc modo ianuam apertam esse quibuslibet mendaciis. Haec igitur sola est ratio tam retinendae, quam restituendae purae doctrinae, Christum ponere ob oculos, qualis est cum bonis suis omnibus, ut virtus eius vere sentiat. Hic non agitur de nomine. Papistae communiter nobiscum unum Christum confitentur: quantum interea inter nos et illos interest? nempe quia illi, dum confessi sunt Christum esse Filium Dei, virtutem eius transferendo ad alios, hucque et illuc distrahendo, prope inanem ipsum relinquunt: saltem spoliunt eum magna parte suae gloriae, ut nominetur Filius Dei, non sit tamen qualem Pater erga nos esse voluit. Quodsi Papistae ex animo reciperent, quae hoc capite continentur, mox inter nos conveniret: sed concideret totus Papatus, quia non stat nisi Christi ignoratione. Hoc procul dubio agnoscet quisquis statum primi huius capituli considerabit. Nihil enim aliud hic agitur, nisi ut sciamus Christum esse principium, medium, et finem: ab ipso omnia petenda: extra ipsum nihil esse, nec posse inveniri. Nunç igitur sedulo et acriter observent lectores, quibus coloribus Christum nobis Paulus depingat. *Qui nos fecit idoneos.* Adhuc de Patre loquitur: quia est principium et causa efficiens (ut loquuntur) nostrae salutis. Ut nomen Dei maiestatem clarius exprimit, ita nomen Patris clementiam et benevolum affectum. Utrumque intueri nos in Deo convenit, ut maiestas timorem et reverentiam nobis incutiat, paternus amor fiduciam nobis conciliet. Itaque haec duo non frustra coniunxit Paulus: si tamen placet lectio, quam sequutus est Vetus interpres, cui suffragantur vetustissimi quidam graeci codices. Quanquam nihil erit absurdi, si dicamus Patris voce fuisse contentum. Deinde sicuti necesse est gratiam eius incomparabilem *Patris* nomine exprimi, ita etiam non minus necesse est, nos Dei nomine rapi in admirationem tantae bonitatis, quod is, qui Deus est, eoque se demiserit. Cuius autem beneficii Deo agit gratias? quod se et alios reddiderit idoneos ad participandam sanctorum hereditatem. Nascimur enim filii irae, exsules a regno Dei: sola est Dei adoptio quae nos efficit idoneos. Adoptio autem a gratuita electione pendet. Spiritus regenerationis est adoptionis sigillum. Addit *in lumine*, ut esset antitheton, quod tenebris regni Satanae opponeretur.

13. *Qui eripuit nos.* En principium salutis nostrae, quum nos Deus eripit e profundo exitii, in quo demersi sumus. Nam ubi abest eius gratia, illic tenebrae: quemadmodum habetur apud Iesaiam (60, 2.), Ecce tenebrae operient terram, et caligo populos, super te autem orietur Dominus, et gloria eius in te videbitur. Primum nos ipsi tenebrae vocamur, deinde totus mundus. Et Satan princeps tenebrarum, sub cuius tyrannide tenemur vincti, donec Christi manu asseramur. Hinc collige, totum mundum cum fucata sua et sapientia, et iustitia, nihil quam tenebras censi coram Deo, quia nulla lux extra Christi regnum. *Transtulit in regnum.* Haec iam auspicia nostrae beatitudinis, quum transferimur in Christi regnum, quia transimus a morte in vitam. Hoc quoque ascribit Paulus Dei gratiae, ne quis proprio cursu tantum bonum assequi se putet. Quomodo igitur opus Dei est nostra a peccati et mortis servitute liberatio, ita et transitus in Christi regnum. Christum vocat *Filium dilectio-*

nis vel Deo Patri dilectum, quia solus est, in quo acquiescit eius anima: ut habetur Matth. 17, 5., et per quem alii omnes diliguntur. Sic enim sentiendum est, nos aliter non esse Deo gratos, quam per Christum. Nec dubium est, quin oblique hostile dissidium notare velit Paulus, quod est hominibus cum Deo usque dum in Mediatore dilectio refulgeat.

14. *In quo habemus redemptionem.* Iam ordine persequitur, omnes salutis nostrae partes in Christo contineri: et ipsum solum, ut est principium omnium et finis, debere eminere, et conspicuum cerni supra omnes creaturas. Primo dicit in eo nos habere redemptionem, et eam continuo interpretatur *remissionem peccatorum*. Haec enim duo inter se appositively cohaerent: nam certe Deus, peccata nobis remittendo, ab aeternae mortis reatu nos eximit. Haec nostra libertas, haec adversus mortem gloriatio, quod nobis peccata non imputantur. Hanc redemptionem dicit acquisitam esse *Christi sanguine*: nam sacrificio mortis eius expiata sunt omnia mundi peccata. Meminerimus ergo, hoc unum esse reconciliationis pretium, ideoque blasphemiam esse quicquid de satisfactionibus Papistae nungantur.

15. *Qui est imago Dei invisibilis.* Altius conscendit, disserendo de Christi gloria. Imaginem Dei invisibilis appellat: quo significat eum solum esse, per quem Deus alioqui invisibilis nobis manifestatur, secundum illud (Ioann. 1, 18.), Deum nemo vidit unquam: unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse nobis manifestavit. Scio qualiter veteres exponere soleant, quia enim certamen habebant cum Arianis, aequalitatem Filii cum Patre et *ὁμοούσιον* urgent: interea tacent, quod est praecipuum, quomodo Pater in Christo se nobis cognoscendum exhibeat. Quod in vocabulo Imaginis totum suum praesidium constituit Chrysostomus, dum contendit, creaturam non posse dici Creatoris imaginem: nimis infirmum est, imo a Paulo (I. Corinth. 11, 7.) refellitur, cuius verba sunt, Vir est imago et gloria Dei. Ne quid ergo habeamus nisi solidum, notandum est, nomen *imaginis* non praedicari de essentia, sed habere ad nos relationem. Ideo enim imago Dei Christus, quia Deum quodammodo nobis facit visibilem. Quancumque inde etiam colligitur *ὁμοούσιον*, neque enim Deum vere Christus repraesentaret, nisi Verbum esset Dei essentiale: quando hic non agitur de iis, quae per communicationem in creaturas etiam competunt: sed agitur de perfecta Dei sapientia, bonitate, iustitia, et potentia: quibus repraesentandis nulla creatura sufficeret. Erit igitur nobis in hoc vocabulo validum telum adversus Arianos: sed tamen ab illa relatione, quam dixi, incipiendum, non insistendum in sola essentia. Summa est, Deum in se, hoc est, in nuda sua maiestate, esse invisibilem, nec tantum corporeis oculis, sed humanis etiam mentibus: revelari autem nobis in solo Christo, ut eum tanquam in speculo contemplemur. Nam in Christo suam iustitiam, bonitatem, sapientiam, virtutem, se denique totum nobis exhibet. Cavendum ergo, ne alibi eum quaeramus: nam extra Christum quicquid se Dei nomine venditabit idolum erit. *Primogenitus universae creaturae.* Ratio huius appellationis mox sequitur: *quoniam in ipso creata sunt omnia*, quemadmodum tertio post versu primogenitus ex mortuis dicitur, quia per ipsum resurgimus omnes. Ergo non ideo tantum primogenitus, quod tempore praecesserit omnes creaturas: sed quia in hoc a Patre sit genitus, ut per ipsum conderentur, sitque

veluti hypostasis, aut fundamentum omnium. Stulte autem Ariani, qui inde ratiocinabantur, esse igitur creaturam. Neque enim quid in se ipso sit, hic tractatur, sed quid in aliis efficiat.

16. *Visibilia et invisibilia.* Superior divisio coelestium et terrestrium utramque speciem comprehendebat. Sed quia de Angelis praecipue hoc asserere volebat Paulus, nunc invisibilium meminit. Non igitur solum quae oculis patent coelestes creaturae, sed etiam spirituales per Filium Dei conditae sunt. Quod statim sequitur: *Sive throni etc.* perinde valet acsi diceret: quocunque nomine censeantur. Per thronos quidam Angelos intelligunt. Sed ego potius coeleste palatium maiestatis Dei significari puto: quod non est tale somnium, quale potest mens nostra capere, sed quale Deo ipsi convenit. Solem et lunam, totumque coeli ornatum conspiciamus: sed gloria regni Dei a sensu nostro est abscondita, quia spiritualis est et coelis superior. Denique per thronos intelligamus sedem illam beatae immortalitatis, quae ab omni mutatione est exempta. Reliquis nominibus Angelos procul dubio designat. Eos vocat potestates, principatus, dominationes: non quia proprium aliquod regnum exercent, aut propria virtute sint praediti, sed quia ministri sunt divinae potentiae et dominationis. Est autem usitatum, prout vim suam exserit Deus in creaturis, eatenus etiam ad ipsas transferri eius nomina. Ita solus ipse et Dominus et Pater: sed patres quoque et domini, quos dignatur hoc honore. Inde fit, ut tam Angeli quam Iudices dii nuncupentur. Quamobrem et hoc loco insigniuntur Angeli magnificis elogiis, quae declarant, non quid per se valeant aut seorsum a Deo, sed quid per illos agat Deus, et quas illis functiones delegaverit. Quae ita accipere convenit, ut nihil de unius Dei gloria detrahatur, neque enim ita suam virtutem communicat Angelis, ut se imminuat: non ita per ipsos operatur, ut potentiam illis suam resignet: non ita in illis gloriam suam vult relucere, ut in ipso obscureretur. Consulto autem Paulus ita honorifice extollit Angelorum dignitatem, ne quis putet obstare, quominus solus Christus supra eos emineat. Itaque quasi per modum concessionis usurpat haec nomina, acsi diceret, nihil derogare Christo totam eorum excellentiam, quamlibet splendidis titulis ornentur. Qui subtilius philosophantur in his vocabulis, ut ordines Angelorum inde eliciant, fruuntur suis deliciis, sed a Pauli mente certe procul discedunt.

17. *Omnia per ipsum et in ipsum creata sunt.* Quatuor rationibus Angelos Christo subiicit. Ne eius gloriam obscurant, quia per ipsum sunt creati. Secundo, quia ad ipsum, tanquam ad legitimum finem, referri debet eorum creatio. Tertio, quod ipse semper fuerit antequam crearentur. Quarto, quod eos sustineat sua virtute, et in statu conservet. Quanquam non de solis Angelis hoc affirmat, sed de toto quoque mundo. Ita Filium Dei in celsissima honoris sede collocat, ut praesideat tam Angelis quam hominibus, cogatque in ordinem omnes creaturas in coelo et in terra.

18. Et ipse est caput corporis Ecclesiae, ipse principium, primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibus ipse primas tenens: 19. Quoniam in ipso placuit omnem plenitudinem in

habitare, 20. Et per ipsum reconciliare omnia sibi, pacificando per sanguinem crucis eius, per ipsum tam quae sunt super terram, quam quae sunt in coelis.

18. *Caput corporis.* Postquam generaliter de Christi excellentia disseruit, deque summo eius in omnes creaturas principatu, iterum redit ad ea, quae peculiariter ad Ecclesiam spectant. In nomine Capitis alii plura considerant. Et certe aliquanto post eadem translatione utetur in hunc sensum, quod, sicuti caput in corpore humano vice est radices, unde vitalis facultas in omnia membra diffunditur, ita Ecclesiae vitam a Christo fluere etc. Hic vero potissimum, meo iudicio, de gubernatione loquitur. Docet igitur Christum esse solum, qui potestatem habeat regendae Ecclesiae, ad quem unum respicere debeant fideles, a quo pendeat corporis unitas. Papistae dum idoli sui tyrannidem probare volunt, Ecclesiam causantur fore ἀνέφαλον, nisi Papa tanquam caput in ea dominetur. Atqui ne Angelis quidem hoc honoris concedit Paulus, nec tamen Ecclesiam truncat suo capite: quia Christus, ut hunc titulum sibi vindicat, ita officium vere exercet. Nec me latet cavillum, quo effugiunt, Papam caput esse ministeriale, verum magis augustum est Capitis nomen, quam ut ad hominem quempiam mortalem quovis colore transferri debeat, Christi praesertim iniussu. Modestius Gregorius, qui Petrum scribit praecipuum quidem esse membrum Ecclesiae, ipsum tamen et reliquos Apostolos sub uno capite esse membra, epist. 92. lib. 4. *Ipsae principium.* Quoniam ἀρχή interdum Graecis finem significat, quo omnia referuntur, possemus accipere, Christum hoc modo esse ἀρχήν. Malo tamen ita resolvere Pauli verba, quod sit principium, quia primogenitus est ex mortuis: nam in resurrectione est rerum omnium instauratio, atque ita initium secundae et novae creationis, quia prior collapsa erat in ruina primi hominis. Quia igitur Christus resurgendo regnum Dei auspicatus est, merito dicitur principium: quia tunc vere incipimus esse coram Deo, quum renovamur, ut simus novae creaturae. *Primogenitus ex mortuis* dicitur non modo quia primus resurrexit, sed quia restituit etiam aliis vitam, sicut alibi (I. Cor. 15, 20.) vocatur primitiae resurgentium. *Ut sit in omnibus.* Inde concludit, illi competere primatum in omnibus. Nam si auctor est omnium et restitutor, iure illi deberi hunc honorem constat. Quamquam particula *in omnibus* bifariam potest accipi: vel in omnes creaturas, vel omni in re. Sed hoc non magni refert: quia simpliciter coguntur omnia sub eius imperium.

19. *Quoniam in ipso placuit.* Quo magis firmum sit, quod praedicavit de Christo, nunc quoque addit, ita fixum Dei providentia fuisse. Et certe ut mysterium hoc reverenter adoremus, ad fontem illum nos revocari necesse est. Hoc, inquit, Dei consilio factum est, ut inhabitet in eo omnis plenitudo. Intelligit autem iustitiae, sapientiae, virtutis, bonorumque omnium. Nam quicquid habet Deus, id in Filium suum contulit, ut glorificetur in eo: sicut habetur Io. 5, 20. Simul autem admonet, hauriendum esse ex plenitudine Christi, quicquid boni ad salutem nostram expetimus: quoniam ita Deo statum est, non aliter se ac sua dona hominibus communicare, quam per Filium. Perinde igitur est acsi diceret, Christum esse nobis omnia, extra ipsum nihil nos habere. Unde sequitur, quicumque Christo de-

rogant, vel imminuunt eius virtutem, vel suis officiis eum spoliant, vel denique ex hac plenitudine guttam delibant, eos quantum in se est, aeternum Dei consilium labefacturæ.

20. *Et per ipsum reconciliare omnia sibi.* Hoc quoque magnificum est Christi elogium, quod non aliter quam per ipsum coniuncti esse Deo possumus. Primum reputemus, in hoc sitam nobis esse felicitatem, ut Deo adhaereamus: rursus nihil esse miserius quam ab eo esse alienatos. Pronuntiat igitur nos per solum Christum beatos esse, quia ipse vinculum sit nostrae cum Deo coniunctionis: rursus extra ipsum esse miserrimos, quia a Deo sinus exclusi. Quod autem Christo tribuit, meminerimus esse eius proprium: ut in nullum alium huius laudis portio transcribatur. Quare subaudiendae sunt antitheses: si haec Christi praerogativa est, minime in alios competere. Nam ex professo disputat contra eos, qui Angelos pacificatores fingebant, per quos aditus patefieret ad Deum. *Pacificando per sanguinem crucis eius.* De Patre loquitur, quod propitius fuerit suis creaturis per Christi sanguinem. Vocat autem sanguinem crucis: quia ideo pignus et pretium nostrae cum Deo pacificationis fuit sanguis Christi, quia in cruce fusus. Victimam enim expiaticam fieri oportuit Dei Filium, et peccati reatum sustinere, ut essemus iustitia Dei in illo. *Sanguis ergo crucis* sanguinem sacrificii significat, quod immolatum in cruce fuit ad placandum iram Dei. Addendo *per ipsum* nihil novum dicere, sed quod iam dixerat, certius exprimere, et altius etiamnum animis nostris infigere voluit: nempe sic Christum unum reconciliationis esse auctorem, ut alia quaevis media excludat. Nemo enim alius pro nobis crucifixus. Ergo ipse solus est per quem et cuius gratia Deum habemus propitium. *Tam super terram, quam in coelis.* Si rationales tantum creaturas intelligere libeat, erunt homines et Angeli. Quanquam nihil absurdi erit, ad omnes sine exceptione extendere, verum ne subtilius philosophari necesse sit, placet de Angelis et hominibus esse dictum: ac de his quidem nulla difficultas, quin pacificatore apud Deum indigeant. De Angelis autem quaestio non facilis ad explicandum. Quorsum enim reconciliatio, ubi nullum fuit dissidium aut simultas? multi hac ratione permoti ita exposuerunt praesentem locum, Angelos in concordiam reductos esse cum hominibus, atque ita coelestes cum terrenis rediisse in gratiam. Sed aliud sonant verba Pauli, *Deum sibi reconciliasse*: coacta igitur est illa solutio. Restat ut videamus, qualis sit Angelorum et hominum reconciliatio. Dico homines Deo reconciliatos esse, quod ante ab eo essent alienati per peccatum: quod iudicem sensuri erant in suum exitium, nisi intervenisset gratia Mediatoris ad iram eius placandam. Genus ergo pacificationis inter Deum et homines fuit, quod per Christum abolitae fuerunt inimicitiae: itaque Deus ex iudice factus est Pater. Inter Deum et Angelos longe diversa ratio, illic enim nulla defectio, nullum peccatum, ideoque nullum divortium. Sed tamen duabus de causis Angelos quoque oportuit cum Deo pacificari: nam quum creaturae sint, extra lapsus periculum non erant, nisi Christi gratia fuissent confirmati. Hoc autem non parvum est momentum ad pacis cum Deo perpetuitatem, fixum habere statum in iustitia, ne casum aut defectionem amplius timeat. Deinde in hac ipsa obedientia, quam praestant Deo, non est tam exquisita perfectio, ut Deo omni ex parte et citra veniam satisfaciatur. Atque huc procul dubio spectat sententia ista ex libro Iob (4, 18.),

In Angelis suis reperiet iniquitatem: nam si de diabolo exponitur, quid magnum? pronuntiat autem illic Spiritus summam puritatem sortere, si ad Dei iustitiam exigatur. Constituendum igitur, non esse tantum in Angelis iustitiae, quod ad plenam cum Deo coniunctionem sufficiat, itaque pacificatore opus habent, per cuius gratiam penitus Deo adhaereant. Unde recte Paulus, qui in solis hominibus negat residere Christi gratiam, sed Angelis etiam communem facit: nec iniuria fit Angelis, quum ad Mediatorem ablegantur, ut eius beneficio solidam cum Deo pacem habeant. Si quis praetextu universalis notae quaestionem moveat de diabolis, an Christus eorum quoque sit pacificator: respondeo, ne impiorum quidem. Tametsi fateor esse discrimen, quia his offertur beneficium redemptionis, illis non item. Sed hoc nihil ad Pauli verba, quae nihil aliud continent quam solum esse Christum, per quem adhaerent Deo omnes creaturae, quae quicquam habent cum ipso coniunctionis.

21. Et vos quum aliquando essetis alienati, et inimici cogitatione in operibus malis, 22. Nunc reconciliavit in corpore carnis suae per mortem: ut sisteret vos sanctos et irreprehensibiles in conspectu suo: 23. Si quidem permantis fide fundati et firmi, et non dimoveamini a spe Evangelii quod audistis: quod praedicatum est apud universam creaturam, quae sub coelo est: cuius factus sum ego Paulus minister.

21. *Et vos quum aliq.* Nunc generalem doctrinam per hypothesein ad ipsos accommodat: ut reos se maioris ingratitude sentiant, si patiantur a Christo se traduci ad nova commenta. Et ordo hic diligenter est notandus: quia magis afficit peculiaris doctrinae applicatio, ut ita loquar. Deinde ad experientiam eos revocat, ut in se agnoscant redemptionis beneficium, cuius meminerat: acsi diceret, Vos ipsi documentum estis eius gratiae, quam ego per Christum hominibus esse exhibitam praedico. Eratis enim *alienati*, ■ Deo scilicet: eratis *inimici*, nunc recepti estis in amorem: unde id factum est? nempe quia Deus, per Christi mortem placatus, vobiscum rediit in gratiam. Quanquam in hac sententia est personae mutatio, quod enim de Patre hactenus docuit, nunc de Christo praedicat: sic enim exponere necesse est, quia dicit *in corpore carnis suae*. Vocabulum *diavolas* ad auxesin positum interpretor, acsi dixisset, penitus et toto mentis sensu abalienatos fuisse a Deo: ne quis philosophice alienationem in parte aliqua esse fingat, sicuti theologi papales ad inferiores concupiscentias restringunt. Imo, inquit Paulus, quod vos Deo reddebat exosos, totam mentem occupabat. Denique exprimere voluit hominem, quantus est, prorsus dissidere a Deo, et illi esse inimicum. *Sensum* vertit Vetus interpres, Erasmus *mentem*: ego *cogitationis* nomine usus sum, pro eo quod Galli intentionem vocant. Nam et ea vis est graecae vocis, et Pauli sensus ita postulat. Porro nomen *inimici*, tam passivam quam activam significationem quum habeat, utroque modo vere nobis congruit, quamdiu sumus extra Christum. Nam et nascimur filii irae, et omnis carnis cogitatio similtas est ad-

versus Deum. *In operibus malis.* Ab effectis probat interius odium, quod in corde latet. Nam quia se eximere ab omni culpa continent homines, donec palam fuerint convicti, Deus eorum impietatem externis operibus demonstrat: ut fusius tractatur Romanorum 1, 19. Porro quod de Colossensibus hic audimus, ad nos quoque pertinet: natura enim nihil differimus. Hoc tantum interest, quod alii vocantur statim ab utero matris, quorum malitiam antevertit Deus, ne in fructus manifestos erumpant: alii, postquam errarunt bonam vitae partem, in ovile reducuntur. Christo tamen pacificatore indigemus omnes, quia peccati servi sumus: et ubi est peccatum, illic inter Deum et homines inimicitia.

22. *In corpore carnis suae.* Loquentio in speciem absurda: sed perinde valet corpus carnis atque corpus humanum, quod nobiscum habuit commune Filius Dei. Exprimere ergo voluit eandem nobiscum naturam induisse Filium Dei, hoc inquam humile, terrenum, et infirmitatibus multis obnoxium corpus gestasse, ut Mediator noster esset. Quum addit *per mortem*, iterum nos ad sacrificium revocat. Filium enim Dei hominem fieri oportuit et carnis nostrae participem, ut frater noster esset: victimam fieri moriendo oportuit, ut patrem nobis placaret. *Ut sisteret vos sanctos.* Secunda pars praecipua salutis nostrae, vitae novitas scilicet. Nam his duobus membris praecipue constat totum redemptionis beneficium: peccatorum remissione, et regeneratione spirituali, Ierem. 31, 33. Hoc iam quod dixit, magnum erat, acquisitam nobis esse iustitiam morte Christi, ut abolitis peccatis Deo grati simus. Sed nunc aliud accedere aequae praeclarum docet, nempe Spiritus sancti donationem, qua reformamur ad imaginem Dei. Et locus est observatione dignus, non conferri nobis gratuitam iustitiam in Christo, quin Spiritu etiam regeneremur in obedientiam iustitiae: quemadmodum alibi (I. Corinth. 1, 30.) docet, Christum nobis factum esse iustitiam et sanctificationem. Illud consequimur acceptance gratuita: hoc autem dono Spiritus sancti, dum novi homines efficimur, utriusque autem gratiae individuus est nexus. Caeterum notemus sanctitatem hanc inchoatam esse in nobis duntaxat, et in dies progressus facere: sed non fore perfectam, donec Christus ad omnium instaurationem apparuerit. Nam perperam olim Coelestini et Pelagiani hoc loco abutebantur, ut excluderent gratiam remissionis peccatorum. Fingebant enim perfectionem in hoc mundo, quae Dei iudicio satisfaceret, ut supervacua esset misericordia. Paulus autem nequaquam hic docet, quid in hoc mundo impleatur, sed quis finis sit vocationis nostrae, et quae bona nobis a Christo afferantur.

23. *Si quidem permanetis.* Hortatio ad perseverantiam, qua admonet irritum fore, quicquid hactenus gratiae illis collatum erat, nisi mancant in sinceritate Evangelii. Atque ita significat eos adhuc esse in profectu, nondum metam attingisse. Nam tunc insidiis pseudoapostolorum periclitabatur apud eos fidei stabilitas: graphice autem depingit fidei certitudinem, quum in ea iubet Colossenses fundatos esse ac stabiles. Neque enim similis est fides opinionationi, quae variis motibus quatitur: sed habet firmam constantiam, quae omnibus inferorum machinis resistat. Itaque tota papalis theologia nunquam vel tenuem gustum verae fidei dabit: quae pro axiomate habet, semper esse dubitandum tam de praesenti statu gratiae, quam de finali

perseverantia. Postea etiam relationem notat, quae fidei est cum Evangelio, quum dicit tunc fore stabiles in fide Colossenses, si non labefactentur a spe Evangelii, hoc est, quae per Evangelium nobis affulget: nam ubi Evangelium, illic spes est salutis aeternae. Sed meminerimus, summam omnium in Christo contineri. Ideo hic fugere doctrinas omnes praecipit, quae a Christo abducunt, ut alibi occupentur hominum mentes. *Quod audistis.* Quia Evangelii nomen superbe etiam iactare solent pseudoapostoli, qui Christum lace-rant et conscindunt: et hoc usitatum Satanae artificium, falso Evan-gelii praetextu conscientias turbare, ut confusa sit Evangelii veritas. Ideo nominatim Paulus asserit hoc genuinum, hoc indubium esse Evangelium quod audierant Colossenses, ab Epaphra scilicet, ne au-rem praeberent contrariis doctrinis. Addit praeterea confirmationem, illud ipsum esse, quod per totum orbem praedicatum sit. Non vul-garis, inquam, est ista confirmatio, quum audiunt se habere univer-salem Ecclesiam sibi consentientem: nec se aliud doctrinae genus sequi, quam quod Apostoli pariter docuerint, et ubique receptum sit. Ridicula autem Papistarum iactantia, quod doctrinam nostram hoc argumento impugnant, quia non ubique praedicetur cum appro-batione et applausu, quia paucos habeamus consentientes. Neque enim si rumpantur, hoc nobis unquam eripient, nihil aliud hodie nos tradere, quam olim praedicatum sit a Prophetis et Apostolis, totoque sanctorum choro obedienter receptum. Neque enim Evangelium Paulus approbari voluit omnium saeculorum consensu, ut, si repu-dietur, vacillaret eius auctoritas. Sed potius ad illud Christi man-datum respexit. Ite, praedicate Evangelium universae creaturae (Marc. 16, 15.): quod pendet ex tot vaticiniis Prophetarum, quae regnum Christi in totum orbem propagatum iri denuntiabant. Quid ergo aliud sibi vult Paulus his verbis, quam aquis illis vivis irrigatos etiam fuisse Colossenses, quae, a Ierusalem ortae, per totum orbem fluxurae erant? Nos quoque non frustra, nec sine eximio fructu et consolatione gloriamur, nos illud idem habere Evangelium: quod ex edicto Domini praedicatum fuit inter omnes populos, quod ab om-nibus Ecclesiis receptum, in cuius professione vixerunt ac mortui sunt omnes pii. Nec vulgare adiumentum est nobis, adversus tot insultus muniendis, consensus universae Ecclesiae, quae quidem digna est tam insigni titulo. Et libenter Augustino subscribimus, qui hoc praecipue argumento refellit Donatistas, quod Evangelium afferant inauditum et incognitum omnibus Ecclesiis. Merito sane: nam si ve-rum est Evangelium, quod nulla Ecclesiae approbatione obsignatum proponitur, sequitur, inanes ac falsas esse tot promissiones, quibus praedicatur in totum orbem perferenda Evangelii praedicatio: et quae affirmant, colligendos esse ex omnibus populis et regionibus filios Dei etc. Papistae autem quid? Prophetis et Apostolis valere iussis, praeterita veteri Ecclesia, suam ab Evangelio defectionem pro con-sensu catholicae Ecclesiae haberi volunt: quid simile? Ergo quum de consensu Ecclesiae disputatio est, ad Apostolos eorumque praedi-cationem redeamus, ut hic Paulus facit. Porro ne quis superstitiose universalem notam accipiat: nihil aliud significat Paulus, quam passim longe lateque esse praedicatum. *Cuius factus sum.* Agit etiam de sua persona, quod operae pretium erat: semper enim cavendum, ne temere nos ingeramus ad officium docendi. Ergo sibi munus iniun-ctum esse testatur, ut sibi ius et auctoritatem conciliet. Et quidem

suum Apostolatam sic cum eorum fide coniungit, ut respuere eius doctrinam nequeant, nisi Evangelium, quod amplexi sunt, deserendo.

24. Nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo ea quae desunt afflictionibus Christi in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia: 25. Cuius factus sum minister, secundum dispensationem Dei, quae mihi data est erga vos, ad implendum sermonem Dei: 26. Misterium reconditum ■ saeculis et generationibus, quod nunc revelatum est sanctis eius. 27. Quibus voluit Deus patefacere, quae sint divitiae gloriae mysterii huius in Gentibus, qui est Christus in vobis, spes gloriae: 28. Quem nos praedicamus, admonentes omnem hominem, et docentes omnem hominem in omni sapientia, ut sistamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu. 29. In quam rem etiam laboro, decertans secundum potentiam eius, quae operatur in me potenter.

24. *Nunc gaudeo.* Prius a vocatione sibi auctoritatem asseruit: nunc autem occupat, ne quid de Apostolatus sui honore detrahant vincula et persecutiones, quas pro Evangelio sustinebat. Nam istis etiam occasionibus abutitur Satan, ut servos Dei viliores reddat. Praeterea animat eos suo exemplo, ne persecutionibus terreantur: et zelum suum commendat, ut plus habeat gravitatis. Quin etiam non vulgari pignore suum erga eos amorem testatum reddit, dum se libenter eorum causa afflictiones, quas sustinet, perferre asserit. Unde autem hoc gaudium, dicet quispiam? Nempe quia fructum cernebat inde emergentem: acsi diceret, Suavis est mihi afflictio pro vobis, quia non frustra eam patior. Quemadmodum ad Thessalonicenses priore epistola gaudere se dicit in omni necessitate et afflictione propter auditam ipsorum fidem. *Adimpleo quae desunt etc.* Copulam accipio vice causalis. Reddit enim rationem, cur patiendo laetus sit: quia socius in ea re sit Christi. Nihil autem hac societate beatius optari potest. Et communem piis omnibus consolationem proponit, quod in omnibus aerumnis, praesertim vero si quid pro Evangelio sustinent, participes sunt crucis Christi, ut beatae resurrectionis consortio fruantur. Quin etiam ita impleri affirmat, quae desunt Christi afflictionibus. Nam sicuti loquitur ad Romanos capite 8, 29., quos Deus elegit, hos quoque praedestinavit, ut conformes fiant imaginis Christi, quo sit primogenitus inter fratres. Porro scimus tantam capitis et membrorum esse unitatem, ut nomen *Christi* totum corpus interdum comprehendat. Sicuti prioris ad Corinthios 12, 12.: illic enim quum de Ecclesia sermonem haberet, tandem concludit rem in Christo ita habere ut in humano corpore. Quemadmodum ergo semel passus est in se Christus, ita quotidie patitur in membris suis: atque hoc modo implentur passionis, quas Pater illius corpori suo decreto destinavit. Secunda cogitatio, quae sustinere animos nostros et solari debet in afflictionibus, Dei providentia ita fixum esse et constitutum, ut Christo configuremur in crucis tolerantia, et quam ha-

bemus cum ipso communicationem, huc quoque extendi. Addit et tertiam rationem: quia fructuosae sint passiones suae, neque paucis duntaxat, sed toti Ecclesiae. Prius dixerat pro Colossensibus se pati, nunc amplius asserit, fructum ad totam Ecclesiam pervenire. De quo fructu dictum est ad Philippenses capite 1, 12. Quid hac expositione clarius minusque coactum et magis simplex? Paulum ideo in persecutione laetum esse, quia reputet, quod alibi (II. Corinth. 4, 10.) scribit, circumferendam esse mortificationem Christi in corpore nostro, ut vita eius manifestetur in nobis. Item ad Timotheum (II. Tim. 2, 11.), si compatimur, etiam simul regnabimus: si commorimur, etiam simul victuros: felicem igitur et gloriosum exitum fore. Deinde non recusandam esse conditionem, quam Ecclesiae suae ordinavit Deus, ut membra Christi congruentem cum suo capite symmetriam habeant. Tertio, libenter perferendas esse afflictiones, quae utiles sint piis omnibus, et totius Ecclesiae salutem promoveant, Evangelii doctrinam illustrando. Atqui his omnibus posthabitis et neglectis novum commentum excuderunt Papistae, quo suas indulgentias probarent. Indulgentias vocant poenarum remissionem, quae nobis fit per martyrum merita. Nam quum gratuitam peccatorum remissionem negent, sed redimi fingant operibus satisfactoriis: ubi satisfactiones iustam mensuram non implent, advocant in subsidium martyrum sanguinem, ut coram Dei iudicio ad expiationem valeat cum Christi sanguine. Atque hanc mixturam thesaurum vocant Ecclesiae: cuius claves postea quibus visum est committunt. Nec eos pudet in tam execrabilis blasphemiae suffragationem torquere praesentem locum: quasi Paulus hic asserat passiones suas expiandis hominum peccatis valere. Urgent vocem *υπερηλπιοντες*, quasi Paulus neget sufficere, quae passus est Christus ad redemptionem hominum. Nemo autem non videt Paulum ita loqui, quia oporteat per afflictiones piorum adduci corpus Ecclesiae ad suam perfectionem, dum membra capiti suo configurantur. Ac timerem calumniae suspicionem in recitandis talibus portentis, nisi eorum libri testes essent, nihil me illis falso imputare. Urgent etiam quod dicit Paulus, se pro Ecclesia pati. Mirum est, argutum hunc sensum nemini veterum in mentem venisse: omnes enim nobiscum interpretantur, pro Ecclesia pati sanctos, quia fidem Ecclesiae confirmant. Papistae autem inde colligunt, sanctos esse redemptores, quia expiandis peccatis sanguinem fundant. Sed ut clarius perspiciant lectores eorum impudentiam, fateor tam martyres pro Ecclesia passos esse quam Christum, sed diversis modis, quod Augustini verbis malo quam meis exprimere. Sic enim scribit tractatu in Ioann. 84.: Etsi fratres pro fratribus morimur, nullius tamen sanguis martyris in peccatorum remissionem funditur: quod fecit Christus pro nobis. Neque in hoc quid imitemur, sed quid gratularemur, nobis contulit. Item libro ad Bonifacium quarto: Sicut solus Dei Filius factus est filius hominis, ut nos faceret Dei filios: ita etiam pro nobis solus suscepit sine culpa poenam, ut per ipsum sine meritis consequamur indebitam gratiam. Quibus simile est illud Leonis Episcopi Romani: Accepere iusti, non dederunt coronas, et de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiae, non dona iustitiae. Singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius debitum quispiam suo fine persolvit. Hunc autem Pauli verbis inesse sensum, facile ex contextu patet: subnectit enim se pati secundum dispensationem sibi commissam. Scimus autem non redimendae, sed aedificandae Ec-

clesiae ministerium illi fuisse commissum, et ipse hoc diserte continuo post profitetur. Id est quod etiam scribit ad Timotheum (II. Tim. 2, 10.), se sustinere omnia propter electos, ut salutem consequantur, quae est in Christo Iesu. Et secundae ad Corinth. cap. 1, 4., se perferre libenter omnia pro ipsorum consolatione et salute. Discant igitur pii lectores odisse ac detestari profanos istos sophistas, qui ut suis figmentis colorem inducant, ita ex professo corrumpunt Scripturas et adulterant.

25. *Cuius factus sum ego minister.* En quo nomine patiatur pro Ecclesia: nempe quia minister est, non ad dandum redemptionis pretium (ut Augustinus scite et pie loquitur) sed praedicandum. Porro aliter se ministrum Ecclesiae nunc appellat, atque alibi (I. Corinth. 4, 1.) ministrum Dei, et nuper Evangelii. Serviunt enim Deo Apostoli et Christo, ad promovendam utriusque gloriam: serviunt Ecclesiae in salutem, et ipsum Evangelium administrant. Diversa igitur in istis loquutionibus est ministerii ratio: sed unum absque alio constare nequit. Dicit autem *erga vos*, ut munus illius ad se quoque pertinere sciant. *Ad implendum sermonem.* Finem ascribit sui ministerii, ut efficax sit Dei sermo, quod fit, dum obedienter recipitur. Haec enim Evangelii virtus est, ut potentia Dei sit in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.). Verbo igitur suo efficaciam et effectum dat Deus per Apostolos. Quanquam enim ipsa praedicatio, qualiscunque sit eventus, impletio est sermonis: fructus tamen demum ostendit, non frustra sparsum esse semen.

26. *Mysterium reconditum.* Evangelii commendatio, quod sit admirabile Dei secretum. Non abs re Paulus toties Evangelium quam maximis potest laudibus extollit: videbat enim Iudaeis esse scandalum, Graecis stultitiam (I. Corinth. 1, 23.). Et nos quoque hodie videmus, quanto sit in odio hypocritis, quam superbe a mundo contemnatur. Paulus ergo, ut tam iniqua et perversa iudicia refutet, magnifice extollit Evangelii dignitatem, quoties ita fert occasio: atque ad id variis argumentis utitur pro loci circumstantia. Hic vocat Sublime arcanum, quod incognitum fuerit saeculis et generationibus: hoc est ab initio mundi per tot aetatum circuitus. Quod autem de Evangelio loquatur, apparet ex cap. 16, 25., epistolae ad Romanos, ad Ephesios cap. 3, 9., et similibus. Sed ratio appellationis quaeritur. Nonnulli, quia Paulus nominatim Gentium vocationem attingit, hanc solam rationem appellationis esse iudicant, quod Dominus quasi ex insperato gratiam suam effuderit in Gentes, quas vitae aeternae communicatione in perpetuum privasse videbatur. Atqui propius omnia intuenti hanc tertiam esse rationem patebit, non solam: quod quidem pertinet ad praesentem locum, et illum alterum ad Romanos, quem citavi. Prima enim est, quod, quum sub obscuris tam verborum quam ceremoniarum involucris ante Christi adventum Ecclesiam suam gubernasset Deus, subito plena claritate affulsit per Evangelii doctrinam. Secunda, quod, quum nihil ante cerneretur praeter externas figuras, exhibitus fuerit Christus secum ferens plenam veritatem, qua latuerat. Tertia est quam dixi, quod totus orbis, qui hactenus a Deo alienus fuerat, in spem salutis vocetur, et omnibus offeratur eadem aeternae vitae hereditas. Harum rerum attenta consideratio coget nos mysterium hoc, quod praedicat Paulus, suspicere et adorare: quamlibet contemptum habeatur a mundo, vel etiam rideatur. *Quod nunc revelatum est.* Ne quis aliorum traheret no-

men *Mysterii*, quasi de re adhuc abstrusa et ignota loqueretur, addit nunc tandem fuisse publicatum, ut hominibus innotesceret. Quod igitur suapte natura arcanum erat, patefactum Dei voluntate fuit; quare non est, quod nos obscuritas absterreat post Dei revelationem. Addit tamen *Sanctis*: quia non omnibus revelatur Dei brachium, ut eius consilium intelligant.

27. *Quibus voluit*. Hic vero frenum iniicit hominum audaciae, ne plus sapere vel inquirere sibi permittant, quam oportet: sed hoc uno contenti esse discant, ita Deo placuisse. Dei enim voluntas abunde sufficere nobis debet pro causa: hoc tamen praecipue dictum est ad gratiae Dei commendationem, quia innuit Paulus, homines minime causam praebuisse Deo, ut participes fierent huius arcani, quum docet ipsum sponte fuisse huc adductum, et quia voluerit. Vulgare enim est apud Paulum, Dei beneplacitum quibuslibet hominum meritis et externis causis opponere. *Quae sint divitiae*. Semper observandum, quam magniloquus sit in extollenda Evangelii dignitate. Sciebat enim eam esse hominum ingratitude, ut hunc inaestimabilem thesaurum, et quantumvis excellentem Dei gratiam secure nihilominus contemnant, aut certe vilipendant. Ergo non contentus nomine *mysterii* addit *gloriam*, et eam quidem non exiguum aut vulgarem. *Divitiae* enim amplitudinem significant Paulo; ut notum est. Nominatim *in gentibus* apparuisse docet has divitias: quid enim magis admirabile quam Gentiles, qui tot saeculis demersi fuerant in morte, ut viderentur penitus desperati, repente accenseri Dei filiis, et hereditatem salutis accipere? *Qui est Christus in vobis*. Quod de Gentibus dixerat in genere, accommodat ipsis Colossensibus, ut efficacius in se agnoscant, et maiore reverentia exosculentur Dei gratiam. Dicit ergo, *qui est Christus*, quo significat totum illud arcanum in Christo contineri, et omnes sapientiae coelestis divitias obtineri, quum habetur Christus, quemadmodum apertius paulo post asseret. Addit *in vobis*: quia nunc Christum possident, a quo nuper erant tam alieni ut nihil supra. Postremo Christum vocat *spem gloriae*: ut sciant nihil ad plenam beatitudinem sibi deesse, postquam Christum adepti sunt. Hoc autem admirabile Dei opus est, quod in vasculis testaceis et fragilibus resideat spes coelestis gloriae.

28. *Quem nos praedicamus*. Hic vero ad suam praedicationem transfert, quicquid prius de mirifico et adorando Dei arcano pronuntiavit: atque ita exponit, quod iam attigerat de commissa sibi dispensatione. Huc enim tendit, ut suum Apostolatum ornaret, suaeque doctrinae auctoritatem vindicaret. Postquam enim Evangelium in sublime extulit, nunc addit, esse illud divinum arcanum, quod praedicat. Verum non abs re nuper inseruit, Christum esse illius arcani summam: ut scirent nihil doceri posse Christo absolutius. Quae sequuntur verba, magnum etiam pondus habent: se doctorem facit omnium hominum, quo significat nullum tanta sapientia praestare, qui se eximere a suo magisterio debeat: acsi diceret, Constituit me Deus in excelso loco publicum arcani sui praeconem, ut sine exceptione totus mundus ex me discat. *In omni sapientia*, perinde valet acsi talem assereret suam doctrinam, quae hominem ad solidam sapientiam, et cui nihil desit, perducatur. Atque hoc est, quod addit continuo, quicumque se veros discipulos praebuerint, eos reddi perfectos: vide secundum caput prioris ad Corinthios. Quid autem potest expeti melius quam quod summam perfectionem nobis confert?

Iterum repetit, *in Christo*, ne quid scire praeter unum Christum velint. Ex hoc loco etiam colligere licet verae sapientiae definitionem, nempe qua perfecti sistamur coram Deo, idque in Christo, non alibi.

29. *In quam rem.* Duabus circumstantiis auget gloriam sui Apostolatus, suaeque doctrinae. Primum studii sui mentionem facit: quod est argumentum difficultatis. Sunt enim ut plurimum praestantissima, quae maxime sunt ardua. Alterum est firmitus, quod Dei potentiam in suo ministerio relucere commemorat. Porro non de successu tantum loquitur praedicationis suae (quanquam in eo quoque apparet Dei benedictio), sed etiam de efficacia Spiritus, in qua se evidenter Deus monstrabat. Nam suos conatus, quum humanum modum superarent, merito ascribit Dei potentiae, quam potenter in hac parte operantem conspici asserit.

CAP. II.

1. Volo autem vos scire, quantum certamen habeam pro vobis et iis qui sunt Laodiceae, et quicumque non viderunt faciem meam in carne: 2. Ut consolationem accipiant corda ipsorum, ubi compacti fuerint in caritate, et in omnes divitias certitudinis intelligentiae, in agnitionem mysterii Dei, et Patris, et Christi: 3. In quo sunt omnes thesauri sapientiae et intelligentiae absconditi. 4. Hoc autem dico, ne quis vos decipiat persuasorio sermone. 5. Nam etsi corpore sum absens, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens et videns ordinem vestrum, et stabilitatem vestrae in Christum fidei.

1. *Volo autem vos scire.* Amorem erga eos suum testatur, quo plus fidei habeat et auctoritatis: libenter enim iis credimus, quos scimus salutis nostrae esse studiosos. Nec vulgaris amoris signum est, quod de illis erat sollicitus in media morte, hoc est, quum de vita periclitaretur. Et quod studii sui et curae vehementiam magis exprimat, vocat *certamen*. Non reprehendo, quod Erasmus vertit Sollicitudinem: vis tamen verbi graeci observanda est, quia *ἀγων* ponitur, ubi est contentio. Eodem argumento confirmat, suum ministerium ad eos spectare: nam unde tam anxia de ipsorum salute cogitatio, nisi quia Gentium Apostolus debuit etiam ignotos amore curaque complecti? Quia autem vulgo nulla dilectio est inter ignotos, extenuat notitiam, quae contrahitur ex aspectu, quum dicit, *quicumque non viderunt faciem meam in carne*. Est enim inter Dei servos alius aspectus quam carnis, qui amorem conciliet. Quia communi fere consensu receptum est, priorem ad Timotheum Laodicea fuisse scriptam: ideo quidam Galatiae attribuunt hanc Laodiceam, cuius mentionem facit Paulus: quum illa metropolis fuerit Phrygiae Pacatianae. Verum mihi verisimilius videtur, mendosam esse illam inscriptionem, quemadmodum suo loco annotabitur.

2. *Ut consolationem.* Nunc significat, quid illis desideret, ac

ostendit vere Apostolicum esse suum affectum. Nihil enim aliud sibi cordi esse asserit, quam ut sint colligati in fide et caritate. Ergo non praepostero studio (ut in quibusdam accidit) se impulsus fuisse demonstrat, ut tantam Colossensium et aliorum curam susciperet: sed quia ratio officii sic postulabat. *Consolatio* hic capitur pro vera tranquillitate, in qua conquiescant, eius tunc denum compotes fore asserit, si in caritate et fide compacti sint. Hinc apparet, ubi situm sit summum bonum, et quibus rebus constet: nempe dum in unam fidem mutuo consentientes, mutua etiam caritate sumus coniuncti: hoc, inquam, solidum pii animi gaudium, haec beata vita. Sicuti autem caritas ab effectu hic commendatur, quod vera laetitia piorum animos perfundit, ita rursum eius causa ostenditur, quum dicit, In omnem plenitudinem intelligentiae. Vinculum enim sanctae unitatis est Dei veritas, dum eam uno consensu amplectimur. Pax enim et concordia cum hominibus ex illo fonte manat. *Divitias certitudinis intelligentiae.* Quia plerique, tenui gustu contenti, nihil praeter confusam et evanidam nolitiam habent, nominatim ponit divitias intelligentiae: quo nomine significat plenam et luculentam perceptionem, et simul admonet, pro intelligentiae mensura etiam in caritate proficiendum esse. Nomine *certitudinis* fidem ab opinione discernit. Is enim vere demum cognoscit Deum, qui non vacillat dubitatione aut nutat: sed qui stat in firma constantique persuasionem. Hanc constantiam et stabilitatem Paulus saepius *πληροφορίαν* vocat: quo etiam nomine hic ulitur, et cum fide perpetuo coniungit, ut certe non potest ab ea magis avelli, quam a sole calor aut lumen. Diabolicum igitur scholasticorum dogma, quod, sublata certitudine, coniecturam moralem (quam appellant) in illius locum substituit. *In agnitionem mysterii.* Hoc membrum appositively legendum est: nam exponit, quae sit illa scientia, cuius meminit: nempe aliud non esse quam Evangelii cognitionem. Venditant enim et pseudoapostoli suas imposturas sapientiae titulo: sed Paulus filios Dei in solo Evangelio retinet, ne quid aliud scire appetant. Cur pro Evangelio ponat Mysterii nomen, iam dictum est. Verum hinc discamus, sola fide, non ratione, nec perspicacia humanae mentis, Evangelium posse capi, quia alioqui res est a nobis abscondita. *Mysterium Dei* passive interpreto, in quo revelatur Deus. Nam continuo adiungit *et Patris, et Christi*: quae particula significat non posse Deum cognosci, nisi in Christo, sicuti rursus necesse est Patrem cognosci, ubi Christus cognoscitur. Utrumque enim affirmat Ioannes (I. Io. 2, 23.), Qui habet Filium, habet et Patrem: qui non habet Filium, neque Patrem habet. Ergo quicumque extra Christum aliquid de Deo scire se putant, idolum sibi fingunt Dei loco. Sicuti etiam e converso Christum ignorat, qui non perducitur per eum ad Patrem, adeoque totum Deum in ipso amplectitur. Est interea locus memorabilis ad probandam Christi Deitatem, et unam cum Patre essentiam. Nam praefatus de notitia Dei, mox tam ad Filium quam ad Patrem accommodat, unde sequitur, Filium cum Patre eundem esse Deum.

3. *In quo sunt omnes thesauri.* Particula *in quo* vel totum illud complexum refert, de agnitione mysterii: vel ad proximum tantum spectat, nempe Christum. Tametsi autem parum est discriminis inter hoc et illud, posterius tamen magis placet, et est magis receptum. Sensus est igitur, in Christo latere thesauros omnes sapientiae et scientiae, quo significat nos perfecte sapere, si Christum

vere cognoscimus: adeo ut insania sit, praeter ipsum quicquam scire velle. Nam quum Pater totum se in illo patefecerit, extra Deum sapere vult, qui non est solo Christo contentus. Si de mysterio exponere libeat, sensus erit, totam piorum sapientiam in Evangelio inclusam esse, quo nobis Deus in Filio suo revelatur. *Thesaurus* autem dicit *absconditos*, quia non eminent magno splendore conspicui: sed potius sub crucis humilitate et simplicitate contemptibili quasi delitescunt. Est enim semper crucis praedicatio (ut habuimus ad Corinthios) mundo stultitia. Inter *sapientiam* et *intelligentiam* hoc loco non pono magnum discrimen, quia tantum duplicatio ad augendum valet, acsi dixisset, nihil alibi posse inveniri scientiae, eruditionis, doctrinae, sapientiae.

4. *Hoc dico ne quis vos decipiat.* Quia hominum figmenta (ut postea videbimus) speciem habent sapientiae, praeoccupatos esse oportet piorum animos hac persuasionem, satis superque unam esse Christi notitiam. Et certe haec clavis est, quae ianuam omnibus pravis erroribus obserare potest. Quid enim in causa fuit, cur tot impiis opinionibus, tot idololatriis, tot stultis speculationibus se homines implicuerint: nisi quia, despecta Evangelii simplicitate, altius aspirare ausi sunt? Quicquid ergo errorum est in Papatu, huic ingratiitudini acceptum ferri debet, quod non acquiescentes in uno Christo alienis doctrinis se dederunt. Bene itaque Apostolus ad Hebraeos, dum hortari volens fideles, ne peregrinis doctrinis aut novis sinant se abduci, hoc primum fundamento utitur, Christus heri et hodie, et in saecula (Hebr. 13, 8.). Quibus verbis significat, extra periculum esse, qui in Christo manent: omnibus autem fallaciis et deceptionibus esse expositos, quibus non sufficit Christus. Ita hic Paulus, quisquis non vult decipi, eo principio munitum esse vult: non esse fas homini Christiano, quicquam praeter Christum sapere. Etiam si speciosissimum habeat colorem quicquid postea afferetur, nihili tamen fiet. Nulla denique erit pithanologia, quae animos eorum vel minimum digitum flectat, qui suam mentem Christo addixerint. Locus certe insigniter efferendus. Nam ut is omnibus impiis dogmatibus obviavit, qui docuit homines nihil scire praeter Christum: ita eadem est ratio, qua hodie totum Papatum destruamus, quem ex Christi ignorantia conflatum esse constat.

5. *Nam etsi corpore sum absens.* Ne quis obiiceret, ex loco tam remoto parum opportunam esse admonitionem: dicit amorem erga eos suum facere, ut illis assit spiritu, et quasi ex re praesenti iudicet, quid illis expediat. Et praesentem eorum statum laudando admonet ipsos, ne inde labantur, aut declinent. *Gaudens*, inquit, *et videns*: hoc est, quia video. Copula enim particulam causalem valet, quod Latinis et Graecis est usitatum: perinde est acsi diceret, Pergite qua coepistis: scio enim vos hactenus tenuisse rectum cursum, quoniam non obstat loci distantia, quominus vos oculis mentis aspiciam. *Ordinem et stabilitatem.* Duo ponit, quibus constat Ecclesiae perfectio: ordinem inter ipsos, et fidem in Christum. *Ordinis* nomine tam consensum quam mores rite compositos, et totam disciplinam significans. *Fidem* a constantia et stabilitate laudat, significans inanem esse fidei umbram, ubi animus nutat et alternat inter varias opiniones.

6. Quemadmodum igitur suscepistis Christum Iesum Dominum, in ipso ambulate: 7. Radicati in ipso, et aedificati, et confirmati in fide, quemadmodum edocti estis, abundantes in ea cum gratiarum actione.

6. *Quemadmodum suscepistis.* Laudi attexit exhortationem, in qua docet, nihil illis profuturum, quod semel Christum receperint, nisi in ipso permaneant. Porro quia pseudoapostoli Christi nomen obtendunt ad fallendum, bis occurrit huic periculo, dum pergere ipsos iubet, quemadmodum edocti fuerant, et quemadmodum receperant Christum. Nam his verbis admonet, ita constanter adhaerendum esse doctrinae, quam ab Epaphra traditam amplexi erant, ut sibi ab alia quavis doctrina et fide caveant. Sicuti dicebat Iesaias (30, 21.), Haec est via, ambulate in ea. Et sane ita agendum est, ut veritas Evangelii, postquam nobis est patefacta, nobis sit murus aeneus ad repellendas omnes imposturas. Tribus autem metaphoris exprimit, qualem ab ipsis requirat fidei constantiam. Prima est in verbo *ambulandi*. Comparat enim puram Evangelii doctrinam, ut eam didicerant, viae certae, quam quisquis tenuerit, extra erroris periculum futurus est. Hortatur ergo si non velint aberrare, ut ne a cursu, quem ingressi sunt, deflectant. Secunda sumpta est ab arboribus. Sicuti enim arbor, radicibus profunde actis, satis habet fulturae ad sustinendos omnes ventorum et procellarum impetus: ita si quis in Christo alte ac penitus fixus sit, tanquam in firma radice, nullis Satae machinationibus deiici poterit a recto statu. Contra si quis non defixerit radices in Christo, facile circumferetur quovis vento doctrinae, non secus atque arbor nullis fulta radicibus, primo quoque flatu abripitur. Tertia metaphora est fundamenti: domus enim, quae fundamento non sustinetur, mox corrui. Idem et iis accidit, qui aliis fulturis quam Christo incumbunt vel certe, qui non sunt in eo solide fundati, sed habent quasi suspensum fidei suae aedificium propter infirmitatem ac levitatem. Haec duo observanda sunt in verbis Apostoli: immotam esse eorum firmitatem, qui in Christum recumbunt, et cursum minime dubium, vel errori obnoxium: atque haec eximia est laus fidei ab effectu. Deinde eousque proficiendum esse nobis in Christo, dum profundas in eo radices egerimus. Unde colligere promptum est, eos tantum vagari per devia et inquietos fluctuare, qui Christum non tenent.

7. *Et confirmati in fide.* Iam absque figura repetit, quod per translationes dixerat, nempe viae prosecutionem, radicis et fundamenti fulturam, esse firmitudinem et constantiam fidei. Et observa, quia probe edocti fuerint, hoc illis argumentum proponi, ut tuto secureque in fide sibi comperta gradum figant. *Abundantes.* Non vult eos tantum stare immobiles, sed magis in dies ac magis auge-scere. Quum addit, *cum gratiarum actione*, vult semper esse memores, unde fides ipsa proveniat: ne efferantur arrogantia, sed potius cum timore acquiescant in Dei dono. Et certe ingratitudo sapissime in causa est, cur nos tam luce Evangelii quam aliis Dei gratiis privemur.

8. Videte ne quis vos praedetur per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum

elementa mundi, et non secundum Christum: 9. Quoniam in ipso habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter, 10. Et estis in ipso completi, qui est caput omnis principatus et potestatis, 11. In quo etiam estis circumcisi circumcisione non manufacta, exuendo corpus peccatorum carnis, circumcissione, inquam, Christi, 12. Consepulti cum ipso per Baptismum: in quo et consurrexistis per fidem efficaciae Dei, qui suscitavit illum ex mortuis.

8. *Videte ne quis vos praedetur.* Iterum cui veneno antidotum a se datum opponi debeat, admonet. Tametsi enim commune est illud adversus omnes diaboli imposturas remedium, ut diximus: habebat tamen peculiarem tunc usum inter Colossenses, cui accommodari debebat. Videte, inquit, ne quis vos praedetur. Verbo utitur admodum proprio: alludit enim ad praedones, qui, dum violenter rapere gregem nequeunt, fraude abigunt pecudes. Ita Ecclesiam facit Christi ovile, et huius ovilis septa puram Evangelii doctrinam. Nos ergo, qui sumus Christi oves, significat tuto in loco quiescere, dum fidei unitatem tenemus: pseudoapostolos autem praedonibus facit similes, qui a caulis nos abducunt. Vis ergo in grege Christi censerì, vis manere in eius caulis? ne latum unguem a doctrinae puritate deflectas. Nam certe boni Pastoris officium faciet Christus nos protegendo, si tantum vocem eius audierimus, alienorum voces respuerimus. Denique caput decimum Ioannis expositio est praesentis loci. *Per philosophiam.* Quia multi falso putarunt hic damnari a Paulo philosophiam, definiendum est, quid intelligat per hoc nomen. Meo autem iudicio intelligit quicquid ex se comminiscuntur homines, dum volunt proprio sensu sapere: idque non absque specioso rationis praetextu, ut sit in speciem probabile. Neque enim in reiiciendis hominum commentis, quae nullam habent commendationem, multum est negotii, sed in iis quae fallaci sapientiae opinione mentes capiunt. Aut si uno verbo quis malit, philosophia nihil aliud est quam persuasorius sermo, qui pulcris ac plausibilibus argumentis se insinuet in animos hominum. Tales, fateor, erunt omnes Philosophorum argutiae, si quid de suo addere velint ad purum Dei sermonem: itaque philosophia nihil aliud erit quam spiritualis doctrinae corruptela, si Christo permisceatur. Sed meminerimus, Paulum sub Philosophiae nomine tantum damnasse omnes adulterinas doctrinas, quae nascuntur ex humano capite, qualemunque habeant rationis colorem. Quod proxime sequitur de *inani deceptione*, sic resolvo: Cavete a philosophia, quae nihil aliud est quam inanis deceptio, ut sit hoc additum appositivè. *Secundum traditionem hominum.* Propius demonstrat quam philosophiam improbet, simulque duplici nomine eam coarguit vanitatis: quia sit non secundum Christum, sed secundum hominum placita, et sita sit in elementis mundi. Nota autem quod tam mundi elementis quam hominum traditioni Christum opponit: quo significat, quicquid in hominum cerebro fabricatum est, non esse Christo consentaneum, qui unicus a Patre Doctor nobis ordinatus est, ut in simplicitate Evangelii sui nos retineat. Ea autem vel exiguo humanarum traditionum fermento corrumpitur. Signi-

ficat item alienas a Christo esse omnes doctrinas, quae in elementis mundi cultum Dei constituunt, quem ex Christi regula spiritualem esse scimus: quae etiam hominum mentes nugis illis ac tricis impediunt, quum recta nos ad se vocet Christus. Sed quid vocat *elementa mundi*? non dubium quin ceremonias. Nam continuo post exempli loco speciem unam adducit, Circumcisionem scilicet. Cur autem ita vocet, duplex ratio afferri solet: alii translationem esse putant, ut elementa sint puerilia rudimenta, quae non perducunt ad solidam doctrinam: alii accipiunt in proprio significato pro rebus externis et corruptioni subiectis, quae nihil ad Dei regnum faciunt. Prior expositio magis arridet, sicut et ad Galatas capite 4, 3.

9. *Quoniam in ipso habitat.* Ratio cur non conveniant cum Christo elementa illa mundi, quae traduntur ab hominibus: sunt enim additamenta ad supplendum defectum, ut loquuntur. Atqui in Christo est perfectio, cui nihil addi potest. Ergo quicquid ex se admiscet homines, pugnat cum natura Christi, quia eum damnat imperfectionis. Solum hoc argumentum sufficiet ad refellenda omnia Papistarum figmenta. Quorsum enim spectant, nisi ut perficiant, quod est a Christo inchoatum? atqui haec minime est ferenda in Christum contumelia. Ipsi quidem causantur se nihil Christo addere, quia sint quasi pars Christianismi quae Evangelio attexuerunt, sed non effugiunt eiusmodi cavillo. Nam Paulus non de imaginario, sed de praedicato Christo loquitur, qui se per certam doctrinam revelavit. Porro quum dicit *plenitudinem Deitatis habitare in Christo*, nihil aliud sibi vult quam totum Deum in ipso inveniri: ut aliquid Deo melius ac praestantius appetat, qui solo Christo non est contentus. Summa est, quod Deus in Christo se nobis plene atque in solidum exhibuerit. Adverbium *corporaliter* varie exponunt interpretes. Ego improprie positum non dubito, pro substantialiter. Opponit enim hanc Dei manifestationem, quam habemus in Christo, reliquis omnibus, quae unquam fuerunt. Deus enim saepius se exhibuit hominibus, sed in parte. In Christo autem totum se nobis communicat. Alias etiam se manifestavit, sed in figuris, aut virtute et gratia. In Christo autem essentialiter nobis apparuit: ita impletur illud Ioannis (I. Io. 2, 23.), Qui habet Filium, habet et Patrem. Deum enim habent vere praesentem, ipsoque penitus fruuntur, qui Christum possident.

10. *Et estis in ipso completi.* Addit perfectam illam Deitatis essentiam, quae est in Christo, in hoc nobis prodesse, ut in eo nos quoque perfecti simus: acsi diceret, Quod totus Deus in Christo residet, ideo est ut ipsum adepti solidam in ipso perfectionem possideamus. Duplicem ergo iniuriam Deo faciunt, qui non acquiescunt in solo Christo: nam praeter id, quod Dei gloriae derogant, aliquid supra eius perfectionem appetendo, sunt etiam ingrati, quod aliunde quaerunt quod iam in Christo habent. Non intelligit tamen Paulus, Christi perfectionem in nos transfundi, sed in ipso esse, quo expleamur, ita ut nihil amplius nobis desit. *Qui est caput.* Hanc particulam rursus inseruit propter angelos, significans angelos quoque nostros fore, si Christum habuerimus: verum de hac re postea. Sed interim tenendum est, sursum et deorsum cancellos nobis circumdari, ne a Christo vel tantillum divertat fides nostra.

11. *In quo etiam estis circumcisi.* Hinc apparet disceptationem illi esse cum pseudoapostolis, qui Legem Evangelio miscebant.

eoque modo Christum quasi biformem fingeant. Speciem vero unam nominat, exempli causa. Circumcisionem Mosaicam non supervacuum modo, sed a Christo alienam esse probat, quia destruat spirituales Christi circumcisionem. Nam in hunc finem data fuit circumcisio Patribus, ut figura esset rei absentis: qui igitur post Christi adventum retinent illam figuram, completum fuisse negant quod figurat. Meminerimus ergo circumcisionem externam hic cum spirituali conferri, non secus ac figuram cum veritate. Figura est rei absentis: ergo praesentiam veritatis abolet. Hoc est quod contendit Paulus, quia in Christo completum est quod circumcisione manufacta adumbratum fuit, nullum esse nunc huius fructum nec usum. Ideo *circumcisionem Christi* esse pronuntiat, quae sit in corde: et ideo externam illam minime iam requiri, quia, ubi res exstat, evanescit umbratile illud signum, quod locum non habet nisi in rei absentia. *Exuendo corpus.* Corpus appellat massam ex omnibus vitiis conflata, eleganti metaphora. Nam sicuti corporibus nostris sumus circumdati, ita etiam obvoluti undique sumus congerie vitiorum. Et sicuti corpus ex variis membris est compositum, quae singula proprias suas actiones et officia habent: ita ex illa vitiositatis congerie se exserunt omnia peccata tanquam membra universi. Similis est loquutio ad Romanos cap. 6, 13. *Carnem* suo more accipit pro natura corrupta. Est ergo corpus peccatorum carnis vetus homo cum suis operibus. Tantum in ratione loquendi est diversitas: quia proprie hic massam vitiorum exprimit, quae emergunt ex natura corrupta. Hoc per Christum nos dicit consequi, ut certe tota regeneratio eius est beneficium. Ille est, qui praepitum cordis nostri circumcidit, hoc est, qui omnes carnis concupiscentias mortificat, non manu, sed Spiritu suo. Ergo in eo exstat veritas figurae.

12. *Consepulti cum ipso per Baptismum.* Declarat etiamnum apertius modum spiritualis Circumcisionis: nempe quia, Christo consepulti, consortes sumus mortis eius. Id nominatim nos consequi per Baptismum docet: quo melius pateat, nullum esse usum circumcisionis sub regno Christi. Poterat enim alioqui obicere quispiam: Cur circumcisionem aboles hoc praetextu, quia effectus eius sit in Christo? An non etiam spiritualiter circumcisis fuit Abraham? atqui hoc minime obstitit quominus signum rei adderet. Non est igitur supervacua externa circumcisio, etiamsi interior per Christum conferatur. Eiusmodi obiectionem anticipat Paulus, facta Baptismi mentione. Circumcisionem, inquit, spirituales peragit in nobis Christus, non intercedente veteri illo signo, quod sub Mose valuit, sed Baptismo. Rei ergo exhibitae signum est Baptismus, quam absentem figurabat Circumcisio. Argumentum est ab oeconomia, quam Deus ordinavit: nam qui circumcisionem retinent, modum fingunt dispensationis ab eo diversum, quem Deus instituit. Quod dicit nos sepeliri cum Christo, plus est quam crucifigi. Sepultura enim continuum mortificationis progressum exprimit. Quod fieri hoc per Baptismum tradit, sicuti etiam ad Romanos cap. 6, 4., loquitur suo more, tribuens Sacramento efficaciam, ne frustra significet quod non sit. Per Baptismum ergo sepelimur cum Christo, quia mortificationem, quam illic figurat Christus, efficaciter simul peragit, ut res signo sit coniuncta. *In quo et consurrexistis.* Amplificat gratiam, quam in Christo obtinemus, quae longe circumcisionem antecellit. Non

tantum in mortem Christi inserimur, inquit, sed resurgimus etiam in novitate vitae: quo magis sunt in Christum iniurii, qui ad circumcisionem reducere nos tentant. Et addit, *per fidem*: nam certe per illam percipimus, quod offertur nobis in Baptismo. Sed quam fidem? *Efficaciae* vel operationis eius: quo significat fidem in Dei virtute esse fundatam. Verum quia fides non vagatur in confusa et indefinita (ut loquuntur) potentiae divinae contemplatione: exprimit quam efficaciam respicere debeat, nempe qua suscitavit Christum a mortuis. Sumit autem pro confesso, quia fideles a capite suo avelli impossibile est, eandem Dei virtutem, quae se exseruit in Christo, communiter ad eos omnes diffundi.

13. Et vos, quum mortui essetis delictis et in praeputio carnis vestrae, simul vivificavit cum ipso, condonando vobis omnia peccata: 14. Et delete, quod contra nos erat, chirographo in decretis, quod erat nobis contrarium, et illud sustulit e medio affixum cruci, 15. Exspolians principatus et potestates, traduxit palam triumphans de his in illa (*vel, in se ipso*).

13. *Et vos, quum mortui essetis*. Quod in genere disseruit, admonet Colossenses, ut in se ipsis recognoscant: quae longe efficacissima est docendi ratio. Porro quia Gentiles erant, quum ad Christum sunt conversi, inde admonet quam absurdum sit ad Moaiscas ceremonias a Christo transilire. *Eratis, inquit, mortui in praeputio*. Potest tamen vel in propria significatione accipi hoc nomen, vel translatitiae. Si proprie accipias, sensus erit: Praeputium symbolum est alienationis a Deo: nam ubi non est foedus gratiae, illic immundities, et inde maledictio et interitus. Atqui vos ex praeputio Deus ad se vocavit, ergo ex morte. Ita praeputium non faceret causam mortis, sed testimonium quod alieni essent a Deo. Scimus autem non aliter vivere homines, quam si Deo suo adhaereant, qui solus est ipsorum vita. Unde sequitur impios omnes, dum sibi maxime vivi et florentes videntur, esse tamen spiritualiter mortuos. Hoc modo conveniet hic locus cum secundo capite ad Ephesios (2, 11.), ubi dicitur: Memineritis quod aliquando, quum essetis Gentes, vocatique Praeputium ab ea Circumcisione, quae manu fit in carne, illo tempore eratis absque Christo, alienati a politia Israel, et hospites promissionum. In translatione esset, quidem allusio ad naturale praeputium: sed tamen Paulus hic loqueretur de contumacia cordis humani adversus Deum, et natura pravis affectibus inquinata. Ego priorem expositionem magis amplector, quia melius quadrat contextui. Commemorat enim Paulus praeputium impedimento non fuisse, quominus vitae Christi fierent consortes: unde sequitur, circumcisionem gratiae Dei derogare, quam iam adepti erant. Quod vero mortem praeputio ascribit, hoc non est tanquam causae, sed tanquam symbolo: sicuti et altero loco ad Ephesios, quem citavimus. Et est usitatum Scripturae, a privatione signi rei privationem notare: ut Genes. 3, 22., Ne forte Adam de fructu vitae edat, et vivat. Arbor enim vitam non conferebat: sed ablata signum erat

mortis. Utrumque breviter hic Paulus expressit. Dicit mortuos fuisse delictis: haec causa est: nam peccata nos alienant a Deo. Addit *in praeputio carnis*. Haec erat externa immundities, testimonium spiritualis mortis. *Condonando vobis*. Non sola quidem remissione peccatorum nos vivificat Deus: sed hic peculiariter eius mentionem facit, quia gratuita reconciliatio cum Deo, quae evertit operum iustitiam, maxime pertinet ad causam praesentem, ubi agitur de abrogatis ceremoniis: quemadmodum in epistola ad Galatas fusius disseruit. Nam pseudoapostoli, ceremonias stabiliendo, laqueo conscientias obligabant, quo eas Christus solvit.

14. *Deleto, quod contra nos erat*. Nunc conserta manu cum pseudoapostolis pugnat. Nam hic erat status causae, an ceremoniarum observatio necessaria esset sub regno Christi. Contendit autem Paulus, ceremonias fuisse abolitas: atque ut id probet, comparat eas chirographo, quo Deus nos quasi obstrictos tenet, ne possimus reatum infitiri. Nunc dicit ita nos fuisse liberatos a reatu, ut chirographum etiam deletum fuerit, ne memoria exstaret. Scimus enim in nominibus, manente chirographo etiam obligationem vigere: chirographi contra inductione, aut laceratione, absolvi debitorem. Unde sequitur, beneficium Christi minuere eos omnes, qui ceremonias adhuc urgent: quasi non esset per ipsum nobis parta absolutio: restitunt enim chirographo suum vigorem, ut nos adhuc teneat obnoxios. Est igitur haec vere theologica ratio ad probandam ceremoniarum abrogationem, quoniam si Christus nos plene redemit a reatu, memoriam quoque obligationis tollere debuit, quo pacatae sint ac tranquillae conscientiae coram Deo: sunt enim haec duo annexa. Quum varie hunc locum exponant interpretes, nemo est qui mihi satisfaciatur. Alii simpliciter de lege morali Paulum loqui putant: sed falso. Nam decreta vocare solet Paulus illam partem, quae in ceremoniis est sita: ut in epistola ad Ephesios (2, 15.) et paulo post. Praesertim tamen locus ad Ephesios convincit, de ceremoniis Paulum hic loqui. Melius itaque alii, qui ad ceremonias restringunt: sed in eo errant ipsi quoque, quod rationem non addunt cur vocetur chirographum, vel potius diversam a vera assignant: nec rite hanc similitudinem accommodant contextui. Est autem ratio, quod ceremoniae omnes Mosaicae confessionem aliquam reatus secum habebant, quae ipsarum cultores quasi arctiore vinculo coram iudicio Dei astringeret. Exempli gratia, Ablutiones quid aliud erant, quam sordium testimonium? Quoties victima aliqua immolabatur, nonne populus; qui astabat, intuebatur illic mortis suae imaginem? Nam quum homines in suum locum substituerent innoxium animal, confitebantur ea se morte dignos esse. Denique quot illic erant ritus, tot erant spectacula reatus hominum, et chirographa obligationis. Si quis obiciat, fuisse sacramenta gratiae Dei, quemadmodum hodie nobis est Baptismus, et Eucharistia: responsio facilis est. Duo enim in ceremoniis veteribus sunt considerata: quod tempori congruebant, et deinde quod homines ducebant ad regnum Christi. Quicquid tunc agebatur, nihil prae se ferebat aliud quam obligationem. Gratia quodammodo suspensa erat usque ad Christi adventum: non quod ab ea excluderentur Patres, sed non habebant praesentem eius ostensionem in suis ceremoniis. Nihil enim videbant praeter sanguinem pecudum in sacrificiis, in ablutionibus nihil praeter aquam. Ergo quoad praesentem conspectum, manebat reatus: imo ceremoniae ipsae

reatum obsignabant. In hunc modum loquitur etiam Apostolus in tota epistola ad Hebraeos, quia Christum ex adverso ceremoniis opponit. Nunc autem quid? Filius Dei morte sua non tantum nos liberavit a mortis condemnatione, sed quo absolutio certior foret, ceremonias illas abrogavit, ne quod exstaret monumentum obligationis. Haec est plena libertas, quod sanguine suo delevit Christus non tantum peccata nostra, sed omne chirographum, quod nos Dei iudicio obnoxios testari posset. Erasmus in versione sua turbavit contextum Pauli, dum posuit: Quod erat nobis contrarium per decreta. Hanc igitur lectionem, quam posui, ut vera est ac genuina, retine. *Sustulit e medio, affixum cruci.* Modum ostendit, quo Christus chirographum induxit: nam sicuti affixit cruci suae nostram maledictionem, nostra peccata, poenas etiam nobis debitas: ita et illam servitutem Legis, et quicquid ad ligandas conscientias pertinet. Affixus enim cruci in se recepit omnia, adeoque ligavit, ne quid amplius iuris in nos habeant.

15. *Exspolians principatus.* Diabolo procul dubio intelligit, quibus has partes assignat Scriptura, quod nos accusant coram Deo. Atqui Paulus exarmatos esse dicit, ne quid adversum nos proferant, ipsa testificatione reatus nostri abolita. Nominatim vero hoc addit, quo significet victoriam Christi, quam de Satana sibi et nobis peperit, a pseudoapostolis deformari: et nos privari illius fructu, quando ceremonias veteres restituunt. Nam si libertas nostra spoliū est, quod Christus diabolo eripuit, quid alii faciunt, qui nos volunt in servitutem redigere, nisi quod spolia restituunt Satanae, quibus nudatus fuerat? *Triumphans de his in illa.* Patitur quidem sermo graecus, ut legamus In se ipso. Imo maior pars codicum habet *ἐν αὐτῷ* cum aspiratione: sed omnino postulat loci circumstantia, ut aliter legamus: quod enim de Christo frigide esset dictum, concinne ad crucem refertur. Quemadmodum enim crucem prius comparaverat insigni tropaeo, vel pompae triumphi, in qua traduxit Christus suos hostes: ita etiam nunc similem facit currui triumphali, in quo conspicuus apparuit. Etsi enim in cruce nihil nisi maledictio, sic tamen absorpta fuit virtute Filii Dei, ut quodammodo novam naturam induerit. Nullum enim tribunal tam magnificum, nullus regalis thronus tam praeclarus, nulla tam insignis triumphi pompa, nullus tam sublimis currus, quam sit illud patibulum, in quo Christus mortem et diabolū, mortis principem, subegit, adeoque penitus contrivit sub pedibus suis.

16. Itaque ne quis vos iudicet vel in cibo, vel in potu, vel in parte diei festi, vel neomeniae, vel sabbatorum: 17. Quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi. 18. Ne quis vobis palmam eripiat, volens in humilitate et cultu Angelorum (id facere), in ea quae non vidit se ingerens, frustra inflatus a mente carnis suae, 19. Et non tenens caput, ex quo totum corpus per iuncturas et connexiones subministratum et compactum, crescit incremento Dei.

16. *Itaque ne quis iudicet.* Quod de circumcisione prius dixit, nunc extendit ad ciborum dierumque discrimen. Circumcisio

enim prima initiatio erat in observationem Legis: alia deinde sequebantur. *Iudicare* hic significat culpae reum facere, vel religionem iniicere, ita ut amplius liberi non simus. Negat igitur in potestate hominum esse subiicere nos observationi rituum, quos morte sua Christus sustulit: et eximit nos ab eorum iugo, ne patiamur nos legibus, quas tulerint, illigari. Christum autem tacite cunctis mortalibus opponit, ne quis tam audacter se efferat, ut, quod ab illo datum est, eripere tentet. *In parte diei festi.* Τὸ μέρος aliqui accipiunt pro participatione. Chrysostomus ideo partem dixisse arbitrat, quod non omnes dies festos servabant: neque etiam exacte feriabantur ex Legis praescripto: quod dilutum est. Vide an non accipi possit pro segregatione: nam qui dierum faciunt discrimen, quasi unum ab alio dividunt. Talis partitio conveniebat Iudaeis, ut dies praeceptos sancte colerent, ab aliis segregando. Inter Christianos talis divisio cessavit. Atqui, dicet quispiam, nos adhuc retinemus aliquam dierum observationem. Respondeo, nos dies nequaquam servare, quasi in feriis aliqua sit religio, aut quasi fas non sit tunc laborare, sed respectum haberi politiae et ordinis, non dierum. Atque id est quod continuo subiungit.

17. *Quae sunt umbra futurorum.* Ideo Christianos ab illis servandis liberat, quia umbrae fuerint, quo tempore Christus adhuc quodammodo absens erat. Nam umbras opponit revelationi, absentiam vero exhibitioni. Qui ergo umbras illas adhuc sectantur, perinde faciunt acsi quis hominis formam ex umbra consideraret, quum illum haberet coram in conspectu. Nam Christus iam patefactus est nobis, adeoque illo tanquam praesente fruimur. *Corpus, inquit, est Christi:* hoc est, in Christo. Nam substantia illarum rerum, quas ceremoniae olim figurabant, nobis exposita est ante oculos in Christo, quia in se continet quicquid illae futurum designabant. Ergo aut Christi manifestationem obruit, aut Christum spoliatur sua virtute, et quasi inanem reddit, qui ceremonias revocat in usum. Ideo si quisquam mortalium iudicis officium in hac parte sibi usurpet, ne obsequamur, quum Christus legitimus iudex nos absolvat. Nam quum dicit, Nemo vos iudicet, non alloquitur pseudoapostolos, sed prohibet ne Colossenses collum iniquo iugo submittant. Per se quidem abstinere a carne suilla, nihil nocet: sed perniciose est obligatio, quia Christi gratiam evacuat. Si quis interroget: Quid igitur sentiendum de nostris sacramentis? an non etiam absentem Christum figurant? Respondeo, longe a ceremoniis veteribus differre. Quemadmodum enim pictores non exprimunt primo ductu imaginem vivis coloribus et εἰκονισμός, sed rudes et obscuras lineas primum ex carbone ducunt: ita sub Lege impolitam et quasi primae manus fuisse repraesentationem Christi, in nostris vero sacramentis ad vivum expressam conspici. Quanquam longius Paulus respexit: opponit enim nudum umbrae aspectum corporis soliditati, ac deliri hominis esse admonet, inanes umbras prehensare, quum liceat manibus tractare solidum corpus. Porro nostra sacramenta ita Christum aspectu et loci distantia absentem figurant, ut semel exhibitum fuisse testentur, et nunc quoque offerant fruendum. Non sunt igitur nudee umbrae, sed potius praesentiae Christi symbola: continent enim illud Etiam et Amen omnium promissionum Dei, quod in Christo est semel patefactum.

18. *Ne quis palmam.* Alludit ad cursores vel athletas, quibus

hac conditione destinata est palma, si non deficient in medio stadio, vel post inchoatum certamen. Admonet igitur pseudoapostolos nihil aliud moliri, nisi ut palmam ipsis intercipient, quia abducunt eos a rectitudine cursus sui: unde sequitur, non secus ac noxiosissimas pestes esse fugiendos. Et locus est diligenter notandus: eos omnes, qui a simplicitate Christi nos abducunt, brabeum supernae vocationis nobis intervertere. *Volens in humilitate.* Subaudiendum est aliquid: ideo in textu inserui *id facere*. Nam periculi genus indicat, quod cavere debebant, acsi diceret: Fraudare vos palma volunt, quicunque sub humilitatis praetextu angelorum cultum vobis commendant. Faciunt enim ut, relicto unico scopo, extra viam erretis. *Humilitatem et cultum angelorum* coniunctim lego: nam illam hic consequencebatur. Quemadmodum hodie Papistae, dum philosophantur de sanctorum cultu, idem praetendunt. Nam ex deiectione hominis ratiocinantur, quaerendos igitur esse mediatores, qui nobis subveniant. Atqui ideo se humiliavit Christus, ut recta nos ad ipsum conferamus, quamlibet miseri simus peccatores. Scio cultum Angelorum aliter exponi a multis, nempe pro eo quem hominibus fingunt ab Angelis traditum: semper enim hoc titulo diabolus venditavit suas imposturas. Hodie Papa nugas omnes, quibus adulteravit purum Dei cultum, iactat esse revelationes. Similiter olim theurgi, ab angelis sibi per manus traditum asserebant quicquid superstitionum ementiebantur. Itaque illi Paulum ficticios omnes cultus hic taxare putant, qui angelorum auctoritate falso commendantur. Sed potius (meo iudicio) commentum taxat de Angelis colendis. Unde tam sedulo in hoc intubuit statim ab initio epistolae, ut angelos in ordinem redigeret, ne Christi splendorem obscurarent. Denique sicuti viam sibi primo capite straverat ad tollendas ceremonias, ita etiam ad alia omnia impedimenta, quae nos abstrahunt ab uno Christo: in hoc ordine est cultus angelorum. Ab initio coluerant angelos superstitiosi homines, ut illorum opera accessus ad Deum sibi pateret. Hoc errore Christianam quoque Ecclesiam imbuerunt Platonici. Nam utcumque Augustinus acriter in eos invehatur libro decimo De Civitate Dei, et multum damnet quicquid illi disputant de colendis Angelis: videmus tamen quid acciderit. Si quis scripta Platonis conferat cum theologia Papistica, reperiet omnino a Platone istos hausisse, quae de Angelorum cultu garriunt. Summa haec est, honorandos esse angelos, quos Plato vocat Daemonas *χάρις τῆς εὐφροσύνης διαπογέτας*. Hanc sententiam ponit in Epinomide, confirmat in Cratylo, et multis aliis locis. Ab eo quid omnino differunt Papistae? at mediatorem non negant Filium Dei. Ne isti quidem cum quibus certat Paulus: sed adminiculo angelorum quum ad Deum perveniri fingerent, ideoque exhibendum illis aliquem cultum: ita angelos collocabant in sede Christi, eosque Christi officio ornabant. Sciamus ergo damnari hic a Paulo ficticios omnes cultus, qui vel angelis vel mortuis exhibentur, quasi post Christum, vel cum Christo subsidiarii sint mediatores. Nam tantundem a Christo recedimus, dum minimam partem eorum, quae illi propria sunt, transferimus ad quosvis alios, sive angeli sint, sive homines. *In ea quae non vidit se ingerens.* Verbum *ἐμβατεύειν*, cuius participio hic usus est Paulus, varias habet significationes. Quod Erasmus transtulit post Hieronymum, Fastuose incedens, non male quadraret, si exstaret exemplum huius significationis apud auctorem idoneum. Videmus enim quotidie quanta con-

fidētia, quantoque supercilio definiant temerariū hominē de rebus ignotis. Adeoque in praesenti causa, quam tractat Paulus, exstat insigne documentum. Nam quum de Sanctorum vel Angelorum intercessionē nugantur theologi Sorbonici, perinde atque ex tripode pronuntiant, mortuos nostrarum necessitatum conscios et spectatores esse, quia in reflexo Dei lumine omnia videant. Et tamen quid est minus certum? imo quid magis obscurum ac perplexum? Sed haec magistrallis scilicet est eorum licentia, intrepide et audacter asserere quod non modo ipsi nesciunt, sed quod sciri ab hominibus nequit. Sensus ergo conveniret, si ea verbi significatio esset usitata: verum simpliciter capitur apud Graecos pro Incedere: significat etiam interdum Inquirere. Si ita hoc loco accipere libeat, perstringet Paulus stultam curiositatem in rerum obscurarum, et quae adeo sensum nostrum latent ac superant, investigatione. Verum ego mihi Pauli mentem videor assequutus, ac fideliter reddidisse hoc modo: Ingerens se in ea, quae non vidit. Ista enim est vulgaris significatio verbi *εμβατεύειν*, cernere hereditatem, vel possessionem usurpare, vel pedem aliquo ponere. Quare Budaeus hunc locum ita vertit: In eorum, quae non vidit, possessionem pedem ponens, vel ingrediens: cuius auctoritatem ego sequutus sum, sed verbum magis proprium elegi. Perrumpunt enim re vera tales, et se ingerunt in arcana, quorum nullam revelationem ad nos adhuc pervenire vult Deus. Locus observandus ad redarguendam eorum temeritatem, qui ulterius inquirunt quam liceat. *Frustra inflatus a mente carnis.* Mentem carnis vocat humani ingenii perspicaciam, quantacunque sit. Nam opponit eam spirituali sapientiae, quae coelitus nobis revelatur, secundum illud: Caro et sanguis non revelavit tibi (Matth. 16, 17.). Quisquis ergo suae rationi innititur, quia carnis totum acumen in eo viget, eum Paulus frustra inflatum esse pronuntiat. Et vere flatus est quicquid ex se homines sapiunt: nihil ergo solidum nisi in verbo Dei et Spiritus illuminatione. Et nota, eos vocari inflatos, qui se humilitatis specie insinuant. Fit enim (ut eleganter scribit Augustinus ad Paulinum) miris modis in hominis anima, ut de falsa humilitate magis infletur, quam si aperte superbiret.

19. *Non tenens caput.* Uno verbo damnat quicquid non refertur ad Christum. Ac suam sententiam confirmat, eo quod inde fluunt, ac pendent omnia. Proinde si quis nos alio vocet quam ad Christum, etiamsi alioqui gravidus foret coelo et terra, vanus est ac ventosus: ideo secure iubeamus eum facessere. Observa autem de quibus loquatur, nempe de iis, qui non aperte repudiabant vel abnegabant Christum, sed qui officium eius et virtutem non probe tenentes, alia salutis adminicula et media (ut vulgo loquuntur) excogitando, non solide in eo fixi erant. *Ex quo totum corpus per iuncturas.* Hoc simpliciter intelligit, non aliter stare Ecclesiam, quam si omnia illi a Christo capite subministrarentur: itaque in eo totam eius incolumitatem contineri. Corpus quidem suos habet nervos, suas commissuras et connexiones: verum haec omnia non nisi a capite vigorem suum sumunt, ut tota colligatio inde sit. Quid igitur agendum est? recta erit corporis constitutio, si caput solum, quod singulis membris suppeditat quicquid habent, absque ullo obstaculo emineat. Id Paulus nominat *incrementum Dei*: quo significat, non probari Deo quodvis augmentum, sed quod ad caput dirigitur. Nam videmus, ut non modo procerum sit ac amplum Papae regnum, sed prodigiosa magni-

tudine turgeat. Verum quia illic non cernitur, quod requirit hic Paulus in Ecclesia: quid dicemus, nisi corpus esse gibberosum, et molem incompositam, quae in se ruitura sit?

20. Si igitur mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid tanquam viventibus in mundo decreta vobis perscribuntur? 21. Ne esitaveris, ne gustaveris, ne attigeris: 22. Quae sunt omnia in corruptionem ipso abusu, secundum praecepta et doctrinas hominum, 23. Quae speciem quidem habent sapientiae in superstitione, et humilitate animi, et neglectu corporis: non in honore aliquo ad expletionem carnis.

20. *Si mortui estis.* Prius dixerat affixa Christi cruci fuisse decreta, nunc alia dicendi figura utitur, illis nos esse mortuos: sicuti alibi (Galat. 2, 19.) nos Legi mortuos esse docet, ac Legem vicissim nobis. *Mortis* nomen abrogationem significat: sed est expressius καὶ ἐμψυχωμένους. Dicit ergo nihil esse Colossensibus cum decretis. Quare? eo quod decretis sint mortui cum Christo, hoc est, postquam sunt regeneratione cum Christo mortui, eius beneficio liberati sint a decretis, ut nihil amplius ad ipsos pertineant. Hinc concludit, decretis eos minime teneri, quae illis pseudoapostoli imponere tentabant.

21. *Ne esitaveris, ne gustaveris.* Hactenus reddiderunt: Ne attrectaveris, sed quum mox sequatur aliud verbum, quod idem significat, nemo non videt quam frigida sit et absurda repetitio. Porro verbum ἀνέσθαι inter alia Graecis est esitare, quemadmodum transuli. Utitur Plutarchus in Caesare, quum narrat eius milites in rerum omnium penuria esitasse animalia, quae prius esui non erant. Est autem hic ordo cum alias genuinus, tum etiam aptissimus loci circumstantiae: μνησκῶς enim exprimit Paulus, quo progredi soleat eorum morositas, qui legibus suis conscientias illaqueant. Ab initio sunt iam plus aequo rigidi, ideo initium facit a prohibitione, non tantum vescendi, sed leviter edendi. Posteaquam adepti sunt, quod voverunt, transcendunt illud imperium: ut nefas deinde pronuntient gustare quod edi nolunt. Tandem in ipso tactu piaculum constituunt. Nullus denique est finis, ubi semel tyrannidem sibi in animas sumpserunt homines, quin novae quotidie leges veteribus addantur, ac subinde exoriantur nova decreta. Huius rei quam luculentum est speculum in Papatu! Proinde eleganter Paulus, qui admonet humanas traditiones labyrinthum esse, quo magis ac magis implicantur conscientiae: imo esse laqueos, qui sic initio stringunt, ut successu tandem temporis strangulent.

22. *Quae sunt omnia in corruptionem.* Duplici argumento refutat decreta, quorum meminit: quia religionem constituent in rebus externis et caducis, quae nihil ad spirituale Dei regnum pertinent: deinde quia sint ex hominibus, non Deo. Priore argumento etiam in epistola ad Romanos (14, 17.) pugnat, Regnum Dei non est in esca et potu. Item ad Corinthios (I. Cor. 6, 13.), Esca ventri, et venter escis: Deus utrumque destruet. Et Christus ipse (Matth. 15, 11.),

Quicquid in os intrat, non coinquinat hominem: quia in alvum descendit, et eiicitur. Summa est, cultum Dei, veram pietatem et Christianorum sanctimoniam non consistere in potu, et cibo, et vestitu: quae sunt res fluxae et corruptioni obnoxiae, et quae pereunt abusu. Nam abusus proprie dicitur earum rerum, quas usus corrumpit. Nihil itaque sunt placita de iis rebus, quae ad religionem conscientiae iniiciendam feruntur. Atqui in Papatu vix aliam sanctitatem reperias, quam in rerum corruptibilium observatiunculis. Sequitur altera refutatio, quod scilicet ab hominibus sint profecta, nec Deum habeant auctorem, quo fulmine prosternit et absorbet universas hominum traditiones. Quid enim? haec est ratiocinatio Pauli, Iniuriam Christo faciunt, et eius mortem exinaniunt, qui conscientias redigunt in servitutem. Nam quicquid est ex hominum inventione, conscientiam non ligat.

23. *Quae speciem quidem habent.* Occupatio est, in qua dum concedit adversariis quod obtendere poterant, simul id totum pro nihilo ducit. Perinde enim est acsi diceret, se non morari quod speciem habeant sapientiae. Caeterum veritati opponitur species: est enim apparentia, ut vulgo loquuntur, quae similitudine decipit. Observa autem quibus coloribus haec species constet secundum Paulum. Tres autem nominat, electicum cultum, humilitatem, et corporis neglectum. Superstitio Graecis dicitur *ἰδεολογηματα*: quam vocem hic usurpat Paulus. Sed respexit ad etymologiam ipsam: nam ad verbum *ἰδεολογηματα* est voluntarius cultus, quem sibi proprio arbitratu delignant homines, Dei iniussu. Humanae igitur traditiones ideo nobis arident, quod sunt ingenio nostro consentaneae: quisque enim in suo cerebro reperiet illarum ideas: hic est primus color. Secundus est humilitas, quia praetenditur Dei pariter et hominum obedientia: ut ne iniusta quidem onera recusent homines. Et fere hoc habent eiusmodi traditiones, ut videantur esse humilitatis optima exercitia. Placent etiam tertio colore, quia videntur plurimum valere ad carnis mortificationem, dum corpori non parcitur. Sed Paulus valere iubet istos fucos: nam et quod altum est hominibus, abominatio saepe est apud Deum: deinde haec est praevaricatrix obedientia, et perversa ac sacrilega humilitas, quae Dei auctoritatem transfert ad homines, et corporis neglectus non tanti est, ut debeat venditari pro Dei cultu. Sed mirabitur quispiam, Paulum non magis laborare in detractandis istis larvis. Respondeo, ipsum merito sola voce *speciei* fuisse contentum. Nam principia, quae ex adverso sumpserat, sunt invicta, In Christo esse corpus, ideo nihil quam miseris hominibus illudere, qui umbras illis obliicerent. Deinde regnum Christi spirituale nequaquam esse occupatum caducis et corruptibilibus elementis. Tertio, morte Christi interiisse tales observationes, ne quid ad nos pertineant. Quarto, Deum esse unicum legislatorem nostrum. Quicquid contra ingeri poterit, etiamsi quid habeat fulgoris, species est evanida. Secundo satis habuit admonere Colossenses, ne inanium rerum obiectu deciperentur: illis improbandis necesse non fuit longius immorari. Tritum enim inter omnes pios esse debet, non metiendum esse Dei cultum sensu nostro: nec ideo cultum aliquem esse legitimum, quia nobis arrideat. Tritum et illud, hanc humilitatem nos debere Deo, ut simpliciter obediamus eius iussis, ne innitatur nostrae prudentiae etc. Humilitatis vero erga homines hanc esse metam, ut per caritatem se quisque aliis submittat. Quum autem contendunt,

ciborum abstinencia reprimi carnis petulantiam, facilis est responsio: non ideo abstinendum esse ab aliquo certo cibo, tanquam immundo, sed frugaliter vescendum esse quibus vescimur: tum ut sobrie et temperanter dispensemus Dei dona, tum ut ne impliciti largiore cibo et potu obliviscamur quae Dei sunt. Quare sufficiebat dicere has esse larvas, ut moniti Colossenses sibi caverent a falso praetextu. Ita hodie Papistas non deficiunt speciosi praetextus, quibus suas leges quantumvis partim impias et tyrannicas, partim futes ac nugatorias, commendunt. Verum ubi illis omnia concesserimus, manet tamen ista Pauli refutatio, quae sola satis superque est ad discutiendos illorum fumos: ut taceam quam procul distent ab illa tam honesta specie quam Paulus describit. Prima hodie sanctitas Papatus est in monachatu: qualis autem ea sit, pudet ac piget commemorare, ne adeo tetrum foetorem moveam. Porro hic considerare operae pretium est, quam proclive sit, imo quam praeceps feratur hominis ingenium ad ficticios cultus. Nam hic graphice depingit Apostolus veteris monachatus statum: qui centum post mortem eius annis perinde invaluit, acsi nunquam verbum fecisset. Mire ergo insanus hominum ardor ad superstitionem, qui tam aperta Dei sententia cohiberi non potuit, quominus erumperet: quod testantur historiae. *Non in honore aliquo.* *Honor* curam significat, ex usu linguae hebraicae (I. Tim. 5, 3.), Viduas honora, hoc est, earum rationem habe. Id autem Paulus vituperat, quod abiicere corporis curam doceant. Nam sicuti vetat Deus, ne praeter modum indulgeamus corpori: ita quantum necesse est illi, dari praecipit. Ideo Paulus ad Romanos cap. 13, 14., non simpliciter damnat carnis sollicitudinem, sed quae servit cupiditatibus. Ne habeatis carnis curam (inquit) ad concupiscentias. Quid ergo vitiosum esse notat Paulus in traditionibus illis, de quibus agit? quod honorem corpori nullum habeant pro carnis expletionem: hoc est, pro modo necessitatis. Nam Expletio hic mediocritatem significat, quae se ad simplicem naturae usum restringit, atque ita voluptati et superfluis omnibus deliciis opponitur: natura enim paucis contenta est. Proinde negare quod requirit ad tolerandam vitae necessitatem, non minus a pietate alienum est, quam inhumanum.

CAP. III.

1. Ergo si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: 2. Quae sursum sunt cogitate, non quae super terram. 3. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. 4. Ubi autem Christus apparuerit vita vestra, tunc etiam vos cum ipso apparebitis in gloria.

Vanis illis exercitiis, quae pseudoapostoli urgebant, quasi illicita esset perfectio, vera opponit, quibus occupari Christianos decet: quod non parum ad causam valet. Nam dum perspicimus quid nos Deus velit agere, facile postea contemnimus hominum inventa. Dum

autem apparet longe esse sublimius et praestantius, quod nobis Deus commendat, quam quod homines inculcant, crescit animi alacritas ad Deum sequendum, hominibus posthabitis. Hic Paulus Colossenses hortatur ad meditationem coelestis vitae. Quid autem adversarii? detinere eos volebant in puerilibus rudimentis. Ista igitur doctrina facit ut ceremoniae magis vilescant. Unde constat, ita Paulum hortari hoc loco, ut superiorem doctrinam confirmet. Solidam enim pietatem describens ac vitae sanctimoniam huc tendit, ut vanae illae species humanarum traditionum evanescent. Simul praevenit obiectionem, qua possent eum gravare pseudoapostoli: Quid ergo? tu homines mavis esse otiosos quam istis qualibuscunque exercitiis vacare? Quum ergo studiis longe potioribus incumbere iubet Christianos, praecidit ansam huic calumniae: imo invidia non parva ipsos onerat, quod nihili avocamentis rectum piorum cursum impediunt.

1. *Si consurrexistis.* Ascensio resurrectionem comitatur: ergo si Christi membra sumus, in coelum conscendere nos oportet, quia excitatus a mortuis in coelum receptus est, ut secum nos traheret. Quaerimus autem quae sursum sunt, dum vere animis peregrinamur in hoc mundo, non autem affixi sumus. Verbum *cogitandi* magis exprimit assiduitatem studii et vehementiam, acsi diceret, Sit haec tota vestra meditatio: huc ingenium, huc animum applicate. Caeterum si nihil debemus nisi coeleste cogitare, eo quod Christus sit in coelo: quanto minus ipsum Christum in terra quaerere conveniet? Meminerimus ergo hanc esse veram de Christo cogitationem, et sanctam, quae nos statim in coelum rapit, ut ipsum illic adoremus, et cum eo habitent mentes nostrae. Quod ad dexteram Dei pertinet, non est inclusa coelo: sed totum mundum implet. Eius porro mentionem hic fecit Paulus, ut significaret Christum sua virtute nos complecti: ne loci distantiam causam divortii inter nos et ipsum putemus esse, simul ut nos eius maiestas in sui reverentiam totos efferat.

2. *Non quae super terram.* Non intelligit, ut paulo post, vitiosas cupiditates, quae regnant in hominibus terrenis: neque etiam opes, aut agros, aut aedes, et quaecunque alia praesentis vitae, quibus perinde utendum, quasi non utamur: sed adhuc persequitur suam disputationem de ceremoniis, quas similes trcis facit, quae nos humi repere cogant. Christus, inquit, nos sursum ad se vocat, istae deorsum vos reducunt. Est enim conclusio et expositio eorum, quae nuper attigerat de interitu ceremoniarum per Christi mortem: acsi diceret, Ideo ceremoniae vobis mortuae sunt per Christi mortem, et vos illis, ut in coelum cum Christo sublatis tantum superna cogitetis. Ergo terrena omittete. Non contendam adversus alios, qui secus sentiunt: sed certe videtur mihi Apostolus ita gradatim procedere, ut primum traditiones de rebus leviculis opponat coelestis vitae meditationi: deinde ulterius procedat, quemadmodum videbimus.

3. *Mortui enim estis.* Resurgere cum Christo non potest, nisi qui prius fuerit cum ipso mortuus. Ideo a resurrectione argumentum ducit ad mortem, tanquam a consequente ad antecedens, significans nos mundo oportere esse mortuos, ut Christo vivamus. Superna cur docuit quaerenda esse? quia sursum vita est piorum. Cur nunc omittenda docet, quae sunt super terram? quia mundo sunt mortui: acsi diceret, Resurrectionem, quam dixi, mors antecedit. Ergo utrumque in vobis spectare oportet. Dignum hoc observatu, quod vitam nostram dicit esse absconditam, ne fremamus, aut conquera-

mur, si vita nostra sub ignominia crucis, sub variis aerumnis sepulta, nihil a morte differat: sed patienter expectemus revelationis diem. Ac ne molesta sit expectatio, notemus istas particulas, *in Deo*, et *cum Christo*: quae significant, extra periculum esse vitam nostram, tametsi non appareat. Nam et Deus fidelis est, ideoque non abnegabit depositum, nec fallat in suscepta custodia: et Christi societas maiorem etiamnum securitatem affert. Quid enim magis expetendum, quam vitam nostram manere cum ipso vitae fonte? Quare non est, quod terreamur, si undique circumspicientes vitam nusquam cernamus. Spe enim salvi sumus. Ea vero, quae iam patent oculis, non sperantur. Neque vero tantum mundi opinione vitam absconditam esse docet, sed etiam quoad sensum nostrum: quia hoc verum et necessarium est spei nostrae experimentum, ut tanquam morte circumdati vitam alibi quaeramus quam in mundo.

4. *Ubi autem apparuerit.* Pulchra consolatio, quod adventus Christi vitae nostrae erit manifestatio. Et simul admonet quam praepostera sit futura cupiditas, si quis recuset ad illum usque diem sustinere. Nam si vita nostra in Christo inclusa est, donec ipse apparuerit, latere eam oportet.

5. Mortificate igitur membra vestra, quae sunt super terram, scortationem, immunditiam, mollitiam, concupiscentiam malam, et avaritiam, quae est idololatria. 6. Propter quae venit ira Dei in filios inobedientiae, 7. In quibus vos quoque ambulabatis aliquando, quum viveretis in illis. 8. Nunc autem deponite et vos omnia, iram, indignationem, malitiam, maledicentiam, turpiloquentiam ex ore vestro.

5. *Mortificate igitur.* Hactenus de contemptu mundi loquutus est: nunc longius provehitur, et ingreditur altiorem philosophiam, de carnis mortificatione. Ut hoc clarius fiat, notemus duplicem esse mortificationem. Prior respicit ad ea quae circa nos sunt, de qua hactenus egit. Altera est interior: nempe ingenii et voluntatis, totiusque naturae nostrae corruptae. Vitia autem quaedam enumerat, quae improprie vocat *membra*, sed tamen eleganter. Naturam enim nostram quasi massam ex diversis vitiis conflata imaginatur. Membra igitur nostra sunt, quae veluti affixa nobis haerent. Terrena etiam appellat, alludens ad illud, quod dixerat, Non quae super terram: alio tamen sensu. Perinde autem valet haec loquutio acsi dixisset, Admonui terrena esse negligenda, in hoc tamen laborandum est, ut vitia, quae vos in terra detinent, mortificetis. Significat autem nos, quamdiu vitia carnis nostrae in nobis vigent, esse terrenos: coelestes autem fieri renovatione Spiritus. *Scortationi* subiungit *immunditiam*: quo nomine omnes lascivias designat, quibus se libidinosi homines conspurcant. His additur *πάθος*, hoc est *mollities*, quae omnes libidinis illecebras comprehendit. Quanquam haec vox alioqui animi perturbationes significat, atque intemperantes motus praeter rationem: sed huic loco non male congruit mollities. Cur *ava-*

ritia dicatur simulacrorum cultus, pete ex epistola ad Ephesios, ne bis idem.

6. *Propter quae venit.* Non reprehendo quod transtulit Erasmus, Venire solet: quia tamen praesens tempus loco futuri saepe capitur in Scriptura, ex consuetudine linguae hebraicae, malui relinquere mediam lectionem, quae ad utrumque sensum aptari posset. Ergo aut de usitatis Dei iudiciis admonet Colossenses, quae quotidie cernuntur: aut de vindicta, quam semel denuntiavit impiis, et quae illis imminet, non tamen patebit ante ultimum diem. Quanquam libenter recipio priorem illum sensum, quod Deus, qui perpetuus est mundi iudex, scelera de quibus agitur punire soleat. Nominatim vero super incredulos aut inobedientes dicit venturam esse iram Dei, aut solere venire, potius quam ut ipsis tale quiddam minetur. Nam Deus iram suam in reprobis conspiciere nos mavult, quam in nobis eam sentire. Promissiones quidem gratiae quum proferuntur in medium, unusquisque piorum non secus eas amplecti debet, ac sibi proprie destinatas. Minas autem irae et exitii ita horreamus, ut quae in reprobos competant, nobis sint documento. Irasci quidem saepe etiam filiis dicitur Deus, et severe eorum peccata interdum castigat. Sed hic de aeterno exitio agit Paulus, cuius speculum in solis reprobis apparet. In summa, quoties minatur Deus, quasi oblique poenam nobis ostendit, ut eam in reprobis intuentes a peccando absterreamur.

7. *In quibus ambulabatis.* Male Erasmus, qui ad homines retulit, vertens Inter quos: nam de vitiis procul dubio Paulus intellexit, in quibus dicit versatos esse Colossenses, quo tempore in illis vivebant. Nam Vivere et Ambulare inter se differunt, quemadmodum potentia et actus: vivere praecedit, ambulare sequitur. Ad Galatas cap. 5, 25. Si vivitis Spiritu, etiam Spiritu ambulate. His verbis significat indignum esse, si amplius addicti vitiis, quibus mortui sunt per Christum, ad ea ferantur. Vide caput sextum ad Romanos. Argumentum est a privatione causae ad effectus privationem.

8. *Nunc autem etc.* Postquam desiistis in carne vivere scilicet. Nam haec mortificationis vis ac natura est, ut in nobis extinguantur omnes corrupti affectus, ne posthac solitos fructus in nobis peccatum gignat. Ubi *indignationem* reddidi, graece est θυμός: quod nomen magis praecipitem exandescentiam significat, quam sit ὀργή: hic autem diversas a prioribus vitiorum species recenset, ut videre promptum est.

9. Ne mentiamini alii adversus alios, postquam exuistis veterem hominem cum actionibus suis: 10. Et induistis novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem eius, qui creavit eum: 11. Ubi non est Graecus nec Iudaeus, circumcisio nec praeputium: barbarus, Scythia, servus, liber: sed omnia et in omnibus Christus. 12. Induite igitur, tanquam electi Dei, sancti et dilecti, viscera miserationum, comitatem, humilitatem, mansuetudinem, tolerantiam, 13. Sufferentes vos mutuo, et condonantes si quis adversus alium

litem habeat: quemadmodum Christus condonavit vobis, ita et vos.

9. *Ne mentiamini.* Quum mentiri prohibet, damnat quamlibet versutiam, et omnes malas fallendi artes. Neque enim de calumniis tantum accipio, sed generaliter oppono sinceritati. Itaque brevius sic reddere liceret, ac nescio an etiam melius: Ne mentiamini alii aliis. Prosequitur autem suum illud argumentum de societate, quam habent fideles cum morte et resurrectione Christi: sed aliis loquendi formis utitur. Vetus homo significat, quicquid afferimus ex utero matris et quicquid sumus natura. Eum exuunt quicunque renovantur per Christum. Contra novus homo est, qui Spiritu Christi reformatus est in obedientiam iustitiae, vel natura in veram integritatem restituta per eundem Spiritum. Vetus autem ordine novum praecedit, quia ex Adam prius nati, deinde per Christum renascimur. Quemadmodum autem, quod habemus ex Adam, senescit, atque ad interitum inclinat: sic quod per Christum consequimur, perpetuo manet, non est caducum, sed potius ad immortalitatem fertur. Locus hic notandus est, quia ex eo colligi potest definitio regenerationis. Continet enim duas partes, veteris hominis depositionem et instaurationem novi, quarum Paulus hic meminit. Ac notandum est, veterem hominem ab operibus suis, tanquam arborem a fructibus, discerni: unde sequitur, veteris hominis nomine intelligi pravitatem nobis ingentam.

10. *Qui renovatur in agnitionem.* Primum novitatem vitae in agnitione consistere docet: non quia simplex et nuda agnitio sufficiat, sed loquitur de Spiritus sancti illuminatione, quae viva est atque efficax, ut non tantum mentem illustret accensa veritatis luce, sed totum hominem transformet. Atque hoc est, quod continuo addit, renovari nos ad imaginem Dei. Imago autem Dei in tota anima residet, quum non ratio tantum, sed voluntas etiam recta est. Hinc etiam discimus, tum quis finis sit regenerationis nostrae, hoc est, ut Deo reddamur similes, ac in nobis reluceat eius gloria: tum quae sit Dei imago, cuius mentio fit apud Mosen (Gen. 9, 6.): nempe totius animae rectitudo et integritas, ita ut homo sapientiam Dei, iustitiam, et bonitatem, quasi speculum repraesentet. Ad Ephesios paulo aliter loquitur, sed eodem sensu: vide locum cap. 4, 24. Simul admonet Paulus, nihil esse praestantius, quo aspirent Colossenses, quia summa haec sit nostra perfectio et beatitas, imaginem Dei gestare.

11. *Ubi non est Iudaeus.* Hoc data opera adiecit, ut rursus abstraheret Colossenses a ceremoniis. Hoc enim sonant verba: Christianam perfectionem externis istis observationibus nihil indigere, imo res esse ab ea penitus alienas. Nam sub discrimine Praeputii et Circumcisionis, Iudaei et Graeci, externa omnia comprehendit per synecdochen. Quae sequuntur, *barbarus, scythae, servus, liber*, ad amplificationem sunt addita. *Omnia et in omnibus Christus.* Hoc est, Christus solus proram et puppim (ut aiunt), principium et finem tenet. Porro per Christum intelligit spiritualem Christi iustitiam, quae ceremonias abolet, ut prius visum est. Sunt igitur in vera perfectione supervacuae: adeoque nullum locum habere debent, quia alioqui fieret Christo iniuria, quasi ad supplendum eius defectum haec adminicula arcessere opus foret.

12. *Induito igitur.* Quemadmodum partes aliquot recensuit veteris hominis, ita etiam nunc recenset novi. Tunc, inquit, constabit vos esse renovatos per Christum, si fueritis misericordes et comes etc. Nam hi sunt effectus et testimonia renovationis. Ergo exhortatio a secundo membro pendet: ideoque retinet metaphoram in verbo *induendi*. Primo loco ponit *viscera miserationum*, qua loquutione serium et quasi visceralem misericordiae affectum notat. Secundo, *comitatem*. Sic enim vertere libuit *χρηστότητα*, qua nos reddimus amabiles. Huic adiungit *humilitatem*: quia nemo comis erit ac tractabilis, nisi qui, deposito fastu et altitudine animi, ad modestiam se submiserit, sibi nihil arrogans. *Mansuetudo*, quae sequitur, latius patet quam comitas: nam illa praecipue est in vultu ac sermone, haec etiam in affectu interiore. At quoniam saepe fit ut incidamus in homines pravos et ingratos: patientia opus est, quae lenitatem foveat in nobis. Tandem exponit quid intellexerit per *tolerantiam*: nempe ut cum venia nos mutuo amplectamur, et ignoremus etiam, ubi quid peccatum fuerit. Verum quia ardua res est ac difficilis, doctrinam confirmat Christi exemplo, ac docet idem a nobis requiri: ut, quemadmodum toties ac tam graviter rei a Christo nihilominus recepti sumus in gratiam, eandem humanitatem exhibeamus proximis, quicquid in nos peccaverint, condonando. Ideo dicit: *si quis adversus alium litem habeat*. Quo significat, ne iustas quidem secundum hominem ultiones esse persequendas. *Tanquam electi Dei*. Electos hic accipio pro Segregatis, acsi diceret, Ea conditione vos sibi elegit Deus, sanctificavit, recepitque in amorem suum, ut sitis misericordes etc. Has virtutes qui non habet, frustra se iactat sanctum esse, ac Deo dilectum: frustra se in numerum fidelium inserit.

14. Propter omnia haec caritatem, quae est vinculum perfectionis: 15. Et pax Dei palmam obtineat in cordibus vestris, ad quam etiam estis vocati in uno corpore, et grati sitis. 16. Sermo Christi inhabitet in vobis opulente in omni sapientia, docendo et commonefaciendo vos psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus cum gratia, canentes in cordibus vestris Domino. 17. Et quicquid feceritis sermone vel opere, omnia in nomine Domini Iesu, gratias agentes Deo et Patri, per ipsum.

14. *Propter omnia.* Quod alii verterunt, super omnia haec, pro Insuper, vel praeter haec, frigidum est, meo iudicio. Magis conveniret, prae his omnibus. Sed ego significationem vocis *ἐν* magis usitatam elegi. Nam quum omnia, quae hactenus recensuit, ex caritate manent, merito nunc hortatur Colossenses, inter se ut caritatem colant, eorum causa, hoc est, ut sint misericordes, mansueti, faciles ad ignoscendum: acsi diceret, tunc fore tales si caritatem habeant. Nam ubi deest caritas, frustra omnia haec requiruntur. Ac quo magis eam commendet, vocat *vinculum perfectionis*: quo significat, virtutum omnium chorum sub ea contineri. Nani haec vere regula est totius vitae et omnium actionum, ad quam quicquid non

exigitur, vitiosum est, qualemcunque alioqui splendorem habeat. Haec causa est, cur vocetur hic vinculum perfectionis, quia nihil est in vita nostra bene compositum, quod non ad ipsam dirigatur: sed quicquid aggredimur, mera est dissipatio. Caeterum ridiculi sunt Papistae, qui hoc testimonio abutuntur ad iustificationem operum astruendam. Caritas, inquiunt, vinculum est perfectionis: atqui perfectio est iustitia: ergo per caritatem iustificamur. Responsio duplex est: nam Paulus hic non disputat, quomodo perfecti reddantur homines coram Deo, sed quomodo perfecte inter se vivant. Est enim haec genuina loci expositio, reliqua bene habitura quoad vitam nostram, si vigeat inter nos caritas. Verum illo concesso, caritatem esse iustitiam, frustra et pueriliter inde contendunt, nos caritate iustificari: ubi enim reperietur perfecta caritas? Nos autem non ideo dicimus iustificari homines sola fide, quia Legis observatio non sit iustitia: sed potius quod, quum omnes simus transgressores Legis, destituti propria iustitia cogimur a Christo iustitiam mutuari. Sola igitur fidei iustitia superest, quia nusquam perfecta est caritas.

15. *Et pax Dei.* Pacem Dei appellat, quam Deus inter nos sancivit, quemadmodum patebit ex sequentibus: eam vult in cordibus nostris regnare. Sed utitur metaphora valde propria: nam ut inter athletas, qui alios omnes superavit, palmam reportat, ita vult pacem Dei superiorem esse omnibus carnis affectibus, qui nos saepe ad contentiones, dissidia, rixas, similitates abripiunt. Prohibet ergo ne frenum pravis eiusmodi affectibus laxemus. Sed quia difficile est eos coercere, remedium quoque ostendit, ut penes Dei pacem sit victoria: quia frenum esse oportet, quo omnes carnis affectus cohibeantur. Ideo dicit, *in cordibus*: quia illic sentimus assidue ingentes pugnas, dum caro concupiscit adversus Spiritum. Membrum hoc, *ad quam estis vocati*, declarat qualis sit ista pax: nempe unitas, quam inter nos Christus suis auspiciis consecravit. Nam ita nos sibi Deus reconciliavit in Christo, ut inter nos vivamus unanimes. Et addit, *in uno corpore*: quo significat, non aliter nobis cum Deo convenire, nisi inter nos cohaereamus, tanquam unius corporis membra. Quum iubet *gratos esse*, non tam ad memoriam beneficiorum id refero, quam ad morum suavitatem: ideo ut tollatur ambiguitas, malo, *Sitis amabiles*: quanquam fateor, si gratitudo sensus nostros occupet, fieri non posse quin ad fovendum inter nos mutuam amorem propensissimus.

16. *Sermo Christi inhabitet.* Vult doctrinam Evangelii illis esse familiarem: unde licet colligere, quo spiritu hodie agantur, qui atrociter illam populo Christiano interdicunt, ac tumultuose clamitant, nullam pestem magis cavendam esse, quam Scripturae lectionem plebi vulgari. Nam certe Paulus hic ordinum omnium viros ac mulieres alloquitur: nec tantum vult eos tenuem duntaxat gustum capere sermonis Christi, sed iubet ut in ipsis habitet, hoc est, fixam sedem habeat, idque largiter, quo magis in dies proficere studeant ac crescere. Verum quia in multis praeposterum est discendi studium, dum ad ambitionem suam abutuntur verbo Domini, vel ad inanem curiositatem, vel ipsum quovis modo adulterant: ideo adiungit, *in omni sapientia*. Ut inde scilicet edocti sapiamus quod oportet. Porro sapientiam hanc breviter definit, *ut se ipsos doceant* Colossenses. Doctrina hic pro utili eruditione capitur, quae ad aedificationem valet, sicuti ad Romanos cap. 12, 7., Qui docet, in doctrina. Item ad

Timotheum, omnis Scriptura ad docendum est utilis (II. Tim. 3, 16.). Illic verus est usus sermonis Christi. Iam vero quia interdum per se doctrina friget, ac (quemadmodum ille inquit) dum simpliciter ostenditur quid rectum sit, virtus laudatur et alget: simul addit admonitionem: quae est veluti doctrinae confirmatio et stimulus. Neque intelligit singulis tantum prodesse debere Christi sermonem, ut se ipsos doceant, sed mutuam doctrinam et admonitionem exigit. *Psalmis, hymnis.* Non restringit Christi sermonem ad has species, sed magis significat usque adeo ad aedificationem debere esse compositos omnes nostros sermones, ut etiam, qui hilaritati serviunt, nihil sapiant vanum: acsi diceret, Incredulis ineptam hanc oblectationem relinquire, quam ex ludicris et nugatoriis iocis ac facetiis capiunt. Vestri autem sermones non severi modo, sed etiam laeti et hilares utilitatem aliquam contineant. Pro obscenis illorum cantilenis, aut saltem parum modestis et gravibus, decent vos hymni et cantica, quae resonent laudem Dei. Porro sub his tribus nominibus complexus est omne genus canticorum quae ita vulgo distinguunt, ut Psalmus sit in quo concinendo adhibetur musicum aliquod instrumentum praeter linguam. Hymnus proprie sit laudis canticum, sive assa voce, sive aliter canatur. Oda non laudes tantum contineat, sed paraeneses et alia argumenta. Spirituales autem Christianorum cantiones esse vult, non ex frivolis et nihili nugiscompositas. Nam ad argumentum hoc refertur. Particulam, *in gratia*, Chrysostomus varie exponit: ego autem simpliciter accipio, quemadmodum et inferius capite 4, 6., quum dicit: Sermo vester sale sit conditus, in gratia, hoc est, pro dexteritate, quae grata sit, et sua utilitate placeat auditoribus: ut opponatur scurrilitati et similibus ineptiis. *Canentes in cordibus.* Hoc ad affectum pertinet: nam sicuti alios incitare, ita etiam ex corde canere debemus, ne sit externus duntaxat oris sonus. Quanquam non ita accipiendum est, acsi unumquemque sibi intus canere iuberet: sed utrumque vult coniungi, modo corda linguas praeceant.

17. *Et quicquid feceritis.* Haec et superiora iam exposuimus in epistola ad Ephesios, ubi eadem fere ad verbum habentur. Quia iam inceperat de Christianae vitae partibus disserere, et pauca tantum praecepta attigerat, nimis autem longum fuisset sigillatim reliqua persequi: ideo summatim concludit, sic instituendam esse vitam ut quicquid dicimus aut facimus, hoc totum regatur auspiciis Christi, et in eius gloriam, tanquam in scopum respiciat. Commode enim utrumque hoc verbo comprehendemus: nempe ut exordium ab invocatione Christi habeant studia nostra omnia, et eius gloriae serviant. Ex invocatione sequitur Dei benedictio: quae materiam gratiarum actionis nobis suppeditat. Ac notandum, quod docet per Christum agendas esse Patri gratias, sicuti per ipsum obtinemus quicquid in nos boni Deus confert.

18. Mulieres subditae estote propriis maritis, quemadmodum decet in Domino. 19. Viri, diligite uxores: et ne amari sitis adversus illas. 20. Filii obedite parentibus vestris per omnia: hoc enim placet Domino. 21. Patres, ne provocetis liberos vestros, ne deiciantur animis. 22. Servi obe-

dite per omnia iis, qui secundum carnem sunt domini: non exhibitis ad oculum obsequiis, tanquam hominibus placere studentes, sed in simplicitate cordis, ut qui timeatis Deum. 23. Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino, et non hominibus: 24. Scientes quod a Domino recipietis mercedem hereditatis, nam Domino Christo servitis. 25. Qui autem iniuste egerit, mercedem reportabit suae iniquitatis: et non est personarum acceptio (*Deut. 10, 17.*).

18. *Mulieres subditae estote.* Sequuntur iam particularia, quae vocant, officia, quae ex singulorum vocatione pendent: in quibus tractandis supervacuum foret multum verborum insumere: quia iam in epistola ad Ephesios dixi fere quantum opus erat. Hic tamen breviter adiciam, quae praesentis loci expositioni proprie conveniunt. Mulieribus praecipit ut subiectae sint. Hoc clarum est: sed quod sequitur ambiguum, *quemadmodum decet in Domino.* Quidam enim sic contexunt: Subiectae estote in Domino, quemadmodum decet. Ego tamen aliter potius, Sicut in Domino decet, hoc est, secundum Domini institutionem: ut mulierum subiectionem Dei auctoritate confirmet. A maritis requirit amorem, et ne sint amarulenti: quia periculum est, ne imperio suo abutantur ad tyrannidem.

20. *Filii obedite parentibus.* Liberis iniungit, ut sine exceptione obediant suis parentibus. Sed quid si parentes ad illicitum quippiam adigere eos velint: an sine discrimine etiam tunc parebunt? Atqui plus quam indignum foret, posthabito Deo, hominum auctoritatem praevalere. Respondeo, hic quoque subaudiendum esse, quod alibi (Ephes. 6, 1.) exprimit: nempe in Domino. Sed quorsum universalis particula? iterum respondeo, ut ostenderet, non iustis tantum imperiis obediendum esse, sed etiam iniquis. Multi enim ita deum parentibus se praebent morigeros, si grave sibi aut incommodum non fuerit. Atqui hoc unum cogitare debent filii, qualescunque nacti sint parentes, eos tamen sibi contigisse Dei providentia, qui filios parentibus ordinatione sua subiicit. *Per omnia* igitur, ut nihil quantumvis sibi durum aut molestum recusent: per omnia, ut in rebus mediis personae deferant: per omnia, ut sibi, inquirendo ac disceptando, vel altercando aequum ius non sumant, semper tamen usque ad aras. Parentibus immodicam asperitatem prohibet, ne sic absterreantur liberi, ut nullius disciplinae liberalis sint capaces: videmus enim quotidianis experimentis, quid valeat ingenua educatio.

22. *Servi obedite.* Quicquid de servis hic legitur, expositione non indiget, quia iam expositum est ad Ephesios cap. 6, 1., praeter haec duo: Nam Domino Christo servitis. Item: Qui iniuste egerit, mercedem iniquitatis recipiet. Priore sententia hoc significat, ita servi hominibus, ut Christus tamen primatum in dominio obtineat, sitque primarius dominus. Eximia sane consolatio omnibus, qui in subiectione sunt, quod, dum libenter serviunt dominis suis, obsequia sua perinde Christo grata esse audiunt, acsi illi praestita essent. Unde etiam colligit Paulus, mercedem ab ipso recepturos: sed mercedem hereditatis, quo significat, id ipsum, quod operibus rependitur, gratuito dari nobis a Deo: nam hereditas ex adoptione est.

Secundo membro iterum consolatur servos, quod si premantur iniusta dominorum saevitia, Deus ipse ultionem capiet, nec inflictas ipsis iniurias ideo negliget, quod servi sint: quum apud eum non sit personarum respectus. Posset enim haec cogitatio illis animum minuere, si putarent nullam sui, aut non magnam haberi rationem coram Deo, non esse curae suas miseras. Deinde saepe fit, ut servi ipsi occurrent ulcisci malam et inhumanam tractationem. Huic igitur malo occurrit, quum admonet expectandum esse Dei iudicium cum tolerantia.

CAP. IV.

1. Domini, quod iustum est, servis exhibete, mutuamque aequabilitatem, scientes quod vos quoque Dominum habeatis in coelis. 2. Orationi instate, vigilantes in ea, cum gratiarum actione. 3. Orate simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ianuam sermonis ad loquendum mysterium Christi, cuius etiam causa vinctus sum. 4. Ut manifestem illud, quemadmodum oportet me loqui.

1. *Domini, quod iustum est.* Quod iustum est, priori loco ponit, qua voce humanitatem illam designat, de qua praecepit in epistola ad Ephesios (6, 8.). Sed quia servilis conditio ab heris despicitur quasi e sublimi, ut nulla se lege obstringi putent, in ordinem eos cogit Paulus: quia utrique pariter subiaceant Dei imperio, hinc ista cuius meminit aequabilitas. *Mutuamque aequabilitatem.* Alii secus exponunt: sed non dubito quin Paulus *ισότητα* hic posuerit pro iure analogo, aut distributivo, quemadmodum ad Ephesios *τὰ αὐτὰ*. Neque enim sic habent domini obnoxios sibi servos, quin vicissim aliquid ipsis debeant: quemadmodum ius analogum valere debet inter omnes ordines.

2. *Orationi instate.* Redit ad generales exhortationes, in quibus non debemus requirere exactum ordinem: fuisset enim hoc modo ab oratione incipiendum, sed Paulus id minime spectavit. Porro hic in oratione duo commendat, primo assiduitatem: deinde alacritatem, vel seriam intentionem. Nam quum dicit, *Istate*, ad perseverandum hortatur. *Vigilantiam* autem opponit frigori et oscitantiae. Addit *gratiarum actionem*, quia sic pro necessitate praesenti rogandus est Deus, ut non obliviscamur interim accepta beneficia. Deinde non debemus ita esse importuni, ut fremamus et indignemur si protinus votis nostris Deus non obtemperet, sed aequis animis excipere quicquid dederit. Ita duplex gratiarum actio necessaria est. Qua de re aliquid etiam dictum fuit ad Philippenses cap. 4, 6.

3. *Orate simul et pro nobis.* Non facit hoc per simulationem: sed quia necessitatis suae sibi conscius serio optabat illorum precibus iuvare, et persuasus erat eas sibi profuturas. Quis ergo nunc audeat fratrum intercessionem contemnere, quibus Paulus indigere se proficitur? Et certe non frustra instituit Dominus hoc caritatis exercitium inter nos, ut alii pro aliis oremus. Non ergo tantum debent singuli

pro fratribus orare, sed etiam vicissim ex aliorum quoque precibus suppetias, quoties ita res tulerit, sedulo expetere. At puerile est Papistarum argumentum, qui inde mortuos implorandos esse colligunt, ut pro nobis orent. Quid enim simile? fratrum precibus se Paulus commendat, quibuscum sibi ex Dei mandato mutuam communicationem esse novit: quis negabit in mortuis cessare hanc rationem? Omissis ergo talibus ineptiis, redeamus ad Paulum: quemadmodum insigne modestiae exemplum in eo habemus, quod Paulus alios ad opem sibi ferendam advocat: ita etiam admonemur, rem esse plenam maximae difficultatis, constanter perstare in defensione Evangelii, praesertim quum urget periculum. Non enim sine causa Ecclesias sibi in hoc adesse cupit. Et simul mirum zeli ardorem considera. Non est de sua salute sollicitus, non petit pro se fundi ab Ecclesiis preces, ut eripiat ex periculo mortis, hoc uno contentus est, si perstet invictus et intrepidus in confessione Evangelii: adeo vitam suam Christi gloriae et Evangelii propagationi secure postponit. Caeterum per *ianuam sermonis* simpliciter significat quod ad Ephesios (6, 19.) dicit, oris apertionem: Christus autem vocat os et sapientiam. Sensu enim nihil differt haec loquutio ab illa, sed forma tantum. Eleganti siquidem metaphora hic expressit, nihilo facilius nobis esse, confidenter de Evangelio loqui, quam per clausam et obseratam ianuam irrumpere. Est enim hoc vere divinum opus, quemadmodum et Christus dicebat, Non estis vos, qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. 10, 20.). Proposita igitur difficultate, magis Colossenses ad orandum stimulat, quum testatur non aliter se recte posse loqui, nisi dirigatur a Domino sua lingua. Secundo argumentatur a rei dignitate, quum Evangelium vocat *mysterium Christi*. Neque enim perfunctorie laborandum est in re tanta. Tertio commemorat etiam suum periculum.

4. *Quemadmodum oportet.* Haec particula difficultatem amplificat: nam innuit non esse rem vulgarem. Ad Ephesios addit, *ἐν τῇ παρρησίᾳ*: unde patet eum intrepidam fiduciam sibi optasse, qualis Evangelii maiestatem decet. Porro quum hic nihil aliud agat Paulus, quam quod sibi dari cupit gratiam implendi sui officii: meminerimus regulam similiter nobis praescribi, ut non cedamus adversariorum furori, sed ad mortem usque enitmur ad publicandum Evangelium. Quia autem id superius est nostris facultatibus, precibus instare convenit, ne destituat nos Dominus Spiritu fiduciae.

5. Sapienter ambulate erga extraneos, tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sit sale conditus: ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. 7. Res meas omnes patefaciet vobis Tychicus dilectus frater et fidelis minister ac conservus in Domino. 8. Quem misi ad vos hac de causa, ut sciretis statum meum, et consolaretur corda vestra: 9. Cum Onesimo fidei et dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia patefacient vobis quae hic sunt.

5. *Sapienter ambulate.* Extraneos opponit domesticis fidei. Civitatis enim instar est Ecclesia, cuius incolae sunt omnes fideles,

mutua propinquitate inter se coniuncti: alieni autem sunt infideles. Sed cur Paulus istos prae fidelibus vult respici? Tres sunt causae: primum ne ponatur coecis offendiculum, quia nihil magis proclive quam incredulos nostra imprudentia in deterius impelli, ac vulnerari eorum animos, ut magis ac magis a religione abhorreant. Deinde ne illis praebeatur materia obtrectandi Evangelio, atque ita prostituatur ludibrio Christi nomen, infestiores reddantur, excitentur turbae et persecutiones. Postremo ne dum illis sumus permixti in convictu et aliis negotiis, inquinemur eorum sordibus, ac sensim profanescamus. Quo pertinet etiam quod sequitur, *redimentes tempus*. Quia videlicet eorum conversatio sit periculosa. Nam ad Ephesios (5, 16.) rationem assignat: Quia dies mali sunt, acsi diceret, In tanta saeculi corruptela eripiendam esse benefaciendi occasionem, et cum obstaculis luctandum. Quo itaque pluribus scandalis obsepta est via nostra, eo intentius cavendum est, ne pedes nostri impingant, vel per ignaviam cessemus.

6. *Sermo vester*. Requirit sermonis suavitatem, quae sua utilitate alliciat auditores, neque enim sermones tantum palam improbos aut impios damnat, sed etiam nihili et otiosos. Ideo sale conditos esse iubet. Habent suos sales profani homines, sed de illis non loquitur: imo quia plausibiles sunt, ac favorem ut plurimum conciliant facetiae, ab earum usu et consuetudine oblique arcet fideles. Insulsum enim ducit quicquid non aedificat. Eodem sensu ponitur nomen *gratiae*: ut contrarium sit dicacitati, loedoriis, et quibuslibet nugis, quae vel laedunt, vel evanescent. *Ut sciatis quomodo*. Qui se assuefecit circumspectis sermonibus, non incidet in multas absurditates, in quas subinde labuntur homines loquaces et garruli: sed continuo usu acquirit sibi recte et apposite respondendi peritiam. Quemadmodum rursus necesse est, ut fuitiles homines ridendos se propinent, quoties de re aliqua interrogantur, qua in re iustas poenas luunt ineptae suae loquacitatis. Nec dicit tantum quid, sed etiam *quomodo*: nec omnibus indifferenter, sed *unicuique*. Nam haec pars est non ultima prudentiae, singulorum habere respectum.

7. *Res meas*. Ut sciant Colossenses, quantam habeat ipsorum curam, quasi dato pignore eos confirmat. Nam quum esset in carcere, et de vita periclitaretur, posthabita sui ratione, illis prospicit, Tychicum ad eos mittendo. In quo elucet tam singularis sancti Apostoli zelus, quam prudentia: neque enim hoc parum est, quod, dum captivus tenetur, et versatur in extremo discrimine ob Evangelium, non tamen cessat quin promovendo Evangelio incumbat, ac curet omnes Ecclesias. Ita corpus quidem est inclusum, sed animus ad sategendum sollicitus se longe lateque diffundit. Prudentiae est quod idoneum mittit hominem et cordatum, qui eos confirmet, quantum opus erat, et pseudoapostolorum astutiae resistat: deinde quod Epaphram apud se retinet, donec perspexerint, qualis et quantus in doctrina consensus foret inter omnes veros doctores, idemque audierint a Tychico, quod prius ab Epaphra didicerant. Haec exempla diligenter meditemur, ut nos accendant ad imitationem similis studii. Addit *Onesimum*, quo plus habeat ponderis legatio. Quamquam incertum est, quis fuerit hic Onesimus: nam vix est credibile, hunc esse servum illum Philemonis, quia furis et fugitivi nomen dedecori subiectum fuisset. Ambos ornat honestis titulis, quo magis prosint, ac Tychicum praesertim, qui docendi munere functurus erat.

10. Salutat vos Aristarchus, concaptivus meus, et Marcus, cognatus Barnabae: de quo accepistis mandata, si venerit ad vos, ut suscipiatis ipsum. 11. Et Iesus qui dicitur Iustus: qui sunt ex Circumcisione, hi soli cooperarii in regnum Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui est ex vobis servus Christi, semper decertans pro vobis in precationibus, ut stetis perfecti et completi in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim illi reddo, quod multum studium vestri habeat, et eorum qui sunt Laodiceae et Hierapoli.

10. *Concaptivus.* Hinc apparet, accessisse alios Paulo, postquam Romam fuit perductus. Et credibile est, in hoc incubuisse hostes principio, ut periculi societate absterrent omnes pios ab ipso iuvando, idque ad tempus valuisse: postea collectis animis quosdam sprevisse quicquid terroris obiciebatur. *Ut suscipiatis ipsum.* Nonnulli codices habent *Suscipite*, imperativo modo: sed perperam. Exprimit enim speciem illius mandati, quod acceperant Colossenses, nempe quod fuerit commendatio vel Barnabae, vel Marci: quod secundum probabilius est. Graece est modus infinitivus, sed qui sic resolvi debet ut posui. Observemus autem, sedulos fuisse in reddendis testimoniis: ut probos viros a falsis fratribus, a fucis, ab impostoribus, et multis erroribus discernent. Quae sollicitudo hodie plus quam necessaria est: sive quod frigide excipiuntur probi doctores, sive quod impostoribus creduli et stulti homines nimis liberaliter sunt expositi.

11. *Hi soli cooperarii.* Ex Circumcisione scilicet: alios enim postea nominat, sed ex Praeputio. Paucos ergo Iudaeos Romae esse significat, qui Evangelio se praebeant adiutores: quin potius totam gentem Christo adversam esse. Quanquam per Operarios intelligit eos duntaxat, qui pollebant necessariis ad promovendum Evangelium dotibus. Ubi autem Petrus eo tempore? Certe aut indigne praeteritus hic fuit, nec sine iniuria: aut fabulantur qui Romae tunc fuisse asserunt. Evangelium porro vocat *Regnum Dei*, nam et sceptrum est, quo Deus super nos regnat, et per ipsum cooptamur in vitam aeternam. Verum de hac loquutione plura alibi.

12. *Semper decertans.* Boni pastoris exemplum, cui locorum distantia Ecclesiae oblivionem minime inducit, quin trans mare eius curam secum deferat. Et notanda vis orationis, quae exprimitur in verbo Certandi. Tametsi enim hic affectus vehementiam notare voluit Apostolus, simul tamen admonet Colossenses, ne Pastoris sui preces irritas existiment: quin potius existiment, eas sibi non poenitendo esse subsidio. Postremo colligamus ex Pauli verbis hanc Christianorum esse perfectionem, dum stant completi in voluntate Dei: ne aliunde suspendant vivendi consilium.

14. Salutat vos Lucas medicus dilectus, et Demas. 15. Salutate fratres qui sunt Laodiceae, et Nympham, et Ecclesiam quae est domi ipsius. 16. Et quum lecta fuerit apud vos epistola, facite ut etiam in Laodicensium Ecclesia legatur: et

eam quae ex Laodicea est ut vos legatis. 17. Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

Missa e Roma per Tychicum et Onesimum.

14. *Salutat vos Lucas.* Non assentior iis, qui Lucam Evangelistam intelligunt: nam et notiozem fuisse iudico, quam ut opus fuerit tali indicatione, et splendidiore elogio fuisset insignitus: certe coadiutorem suum, aut fidum saltem comitem, et certaminum participem vocasset. Potius conicio tunc abfuisse, et alterum Medici epitheto ab illo discerni. Ququam non contendo ut de re certa, sed tantum coniecturas assero. *Demas*, cuius meminit, is est haud dubie, a quo se postea relictum fuisse conqueritur, II. Tim. 4, 10. Quum de domestica Nymphae Ecclesia loquitur, meminimus, in una familia praescribi, quales esse deceat omnes Christianorum familias: nempe ut totidem sint parvae Ecclesiae. Quare sciat unusquisque hoc sibi impositum esse onus, ut domum suam erudiat in timore Domini, contineat sub sancta disciplina, denique Ecclesiae imaginem illic formet.

16. *In Laodicensium Ecclesia legatur.* Ergo utcumque inscripta esset Colossensibus, debuit tamen aliis prodesse. Idem et de omnibus epistolis sentiendum. Certis quidem Ecclesiis semel fuerunt scriptae: sed quia perpetuam doctrinam continent, et communem saeculis omnibus, nihil refert, qualem habeant titulum. Argumentum enim ad nos pertinet. Alteram epistolam, cuius simul facit mentionem, falso putarunt a Paulo scriptam esse. Bis autem hallucinati sunt, qui Paulum arbitrati sunt ad Laodicensenses scripsisse. Non dubito quin epistola fuerit ad Paulum missa, cuius lectio utilis esset Colossensibus: ut solent urbes vicinae multa habere inter se communia. Impostura autem nimis crassa fuit, quod nebulo nescio quis hoc praetextu epistolam supponere ausus est adeo insulsam, ut nihil a Pauli spiritu magis alienum fingi queat.

17. *Dicite Archippo.* Quantum conicere licet, hic Archippus interea, dum aberat Epaphras, Pastoris vices obibat. Forte autem non erat talis, ut per se satis esset strenuus, nisi excitaretur. Vult ergo ipsum Paulus totius Ecclesiae cohortatione animari in melius. Poterat ipse privato suo nomine eum admonere: sed has partes Colossensibus iniungit, ut sciant stimulos a se quoque ipsi addendos esse, si frigidum videant suum Pastorem, et Pastor ipse non recuset ab Ecclesia moneri. Eximia enim potestate praediti sunt Verbi ministri, sed quae legibus soluta non sit. Ideo se dociles praebeant necesse est, si volunt alios probe docere. Quod Paulus rursum sua vincula commendat, eo significat se non leviter laborare. Erat enim memor humanae infirmitatis: ac quasdam procul dubio eius punctiones in se sentiebat, quum tantopere flagitaret, ut omnes pii suae angustiae memores essent. Caeterum non est hoc signum diffidentiae, quum praesidia, a Domino sibi destinata, undique arcessit. Manus subscriptio, ut alibi visum est, significat tunc iam suppositicias epistolas volitasse, ut fraudi occurrere necesse fuerit.

EXIMIAE PIETATIS ET DOCTRINAE
V I R O,
MATURINO CORDERIO,
LAUSANENSIS SCHOLAE MODERATORI.

Te quoque in partem laborum nostrorum venire aequum est, cuius ductu, in literarum stadium ingressus, huc saltem usque progressus sum, ut Ecclesiae Dei aliquid prodessem. Quum puer, gustatis duntaxat Latinae linguae rudimentis, Lutetiam a Patre missus essem, mihi divinitus ad exiguum tempus oblatus fuisti praeceptor, qui veram discendi rationem sic traderes, ut deinde possem aliquanto melius proficere. Nam quum primo ordini summa cum laude praefuisses: quia discipulos ab aliis magistris ambitiose formatos, meras tantum ampullas, nihil solidi afferre videbas, ut tibi de integro fingendi essent: huius molestiae pertaesus eo anno ad quartam classem descenderas. Tuum quidem hoc consilium fuerat: sed mihi singulari Dei beneficio talis disciplinae auspiciu contigit. Tametsi vero brevem eius usuram capere licuit, propterea quod ab homine stolido, cuius arbitrio, vel potius libidine, studia nostra regebantur, altius mox traducti fuimus: sic tamen institutione tua deinde fui adiutus, ut progressus, qualescunque sequuti sunt, tibi merito acceptos feram. Atque hoc posteris testatum esse volui, ut si qua ex meis scriptis ad eos perveniet utilitas, aliqua ex parte abs te manasse agnoscant. Genevae, XIII. Calend. Martias. M.D.L.

ARGUMENTUM
IN EPISTOLAM
PAULI AD THESSALONICENSES.
PRIOREM.

Maior pars huius epistolae exhortationibus constat. Thessalonicenses instituerat Paulus in recta fide. Quum autem persecutiones illic grassari audiret, Timotheum miserat, qui eos ad certamen animaret, ne metu fatiscerent: ut est hominum infirmitas. Admonitus postea a Timotheo de toto eorum statu, variis argumentis ipsos confirmatum ad constantiam fidei, tum ad tolerantiam, si quid pro Evangelii testimonio ferendum sit. Haec tribus primis capitibus. Principio quarti capitis generaliter eos hortatur ad vitae sanctitatem: deinde mutuam benevolentiam, et quae inde manant officia illis commendat. Sub finem vero quaestionem de resurrectione attingit, ubi declarat, qualiter excitandi simus omnes a morte: unde apparet, fuisse impios homines aut leves, qui importune multa frivola ingerendo fidem eorum labefactare tentarent. Quare ut stultis ac superfluis disputationibus ansam praecidat, breviter tradit quid sentire debeant. Et quinto capite severius etiamnum prohibet de temporibus inquirere: sed perpetuo vigilandum esse admonet, ne subito et inopinato Christi adventu opprimantur. Hinc descendit ad varias exhortationes, atque ita claudit epistolam.

IOANNIS CALVINI
IN EPISTOLAM
PAULI AD THESSALONICENSES
PRIOREM
COMMENTARIUM.

CAP. I.

1. PAULUS et Silvanus et Timotheus Ecclesiae Thessalonicensium, in Deo Patre, et Domino Iesu Christo, gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

Brevitas inscriptionis reverenter apud Thessalonicenses exceptam fuisse Pauli doctrinam indicat, et sine controversia honorem illi ab omnibus habitum quem merebatur. Nam quod in aliis epistolis se Apostolum inscribit, hoc facit auctoritatis sibi vindicandae causa. Quod ergo hic simpliciter sine honoris titulo privatum nomen usurpat, id argumento est, fuisse ultro ab iis, ad quos scribit, agnitus qualis erat. Conati quidem fuerant hanc quoque Ecclesiam turbare Satanae ministri, sed irritas fuisse eorum machinationes apparet. Duos autem sibi adiungit, quasi communes epistolae auctores. Nihil praeterea hic habetur, quod non alibi expositum fuerit, nisi quod dicit, Ecclesiam *in Deo Patre et Christo*: quibus verbis (ni fallor) vere apud Thessalonicenses Ecclesiam Dei esse declarat. Est igitur haec nota veluti approbatio verae et legitimae Ecclesiae. Simul tamen inde colligendum est, non alibi quaerendam esse Ecclesiam, nisi ubi praeest Deus, ubi Christus regnat: non aliam denique esse nisi quae in Deo fundata est, quae Christi auspiciis collecta est, et in eius nomen unita.

2. Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, memoriam vestri facientes in precibus nostris, 3. Indesinenter memores vestri, propter opus fidei, et laborem caritatis, et patientiam spei Domini nostri Iesu Christi coram Deo et Patre nostro, 4. Scientes, fratres dilecti, a Deo esse electionem vestram: 5. Quia Evangelium nostrum non fuit erga vos in sermone solum, sed in potentia, et in Spiritu sancto, et

in certitudine multa: quemadmodum nostis, quales fuerimus in vobis propter vos.

2. *Gratias agimus Deo.* Fidem eorum et reliquas virtutes laudat suo more: non tam ut laudet, quam ut ad perseverantiam hortetur. Hic enim ad pergendi studium non levis est stimulus, quum reputamus Deum praeclaris nos donis ornasce, ut compleat quod coepit: nos eo duce ac directore in recto cursu progressos esse, ut perveniamus usque ad metam. Nam sicuti inanis virtutum, quas stulte sibi arrogant homines, fiducia eos inflat superbia, et in posterum securos ac ignavos reddit: ita donorum Dei agnitio pias mentes humiliat, et ad sollicitudinem acuit. Ideo pro gratulatione gratiarum actionem ponit, ut Dei beneficium esse admoneat quicquid praedicat esse in ipsis laude dignum. Et statim se ad futurum tempus convertit, dum meminit precationis. Ita videmus quorsum superiorem vitam commendet.

3. *Indesinenter memores vestri.* Quanquam adverbium *Indesinenter* coniungi posset superioribus, melius tamen sic cohaeret. Quae sequuntur, sic etiam verti possent: Memoria repetentes vestrum opus fidei, laborem caritatis etc. Nec obstat articulus interpositus inter pronomen *ὑμῶν* et nomen *ἐργου*: nam ita saepe invenitur apud Paulum. Hoc ideo dico, ne quis inscitiae damnet Veterem interpretem qui sic reddidit. Quia tamen ad rei summam parum interest, alterutrum eligas, ego Erasmi versionem retinui. Caeterum causam reddit, cur tantopere sit eorum studiosus, et sedulo pro ipsis precetur: quia scilicet dona Dei in illis animadverterit, quae in sui amorem ac reverentiam incitare ipsum debeant. Et sane quo quisque magis et pietate et aliis virtutibus excellit, eo maior nobis habenda est eius cura et ratio. Quid enim magis amabile quam Deus? Ergo nihil est, quod magis conciliare nobis homines debeat, quam dum se Dominus in illis per Spiritum sui dona manifestat. Haec summa omnium apud pios est commendatio: hoc sanctissimum necessitudinis vinculum, quo maxime obstringuntur. Proinde dixi parum referre utrum legas: *Memores fidei vestrae*, an *Memores vestri propter fidem*. *Opus fidei* accipio pro effectu. Sed hic effectus duplici modo potest exponi, passive et active: vel quod fides in se illustre virtutis et efficaciae Spiritus sancti specimen fuerit, quod potenter operatus sit in ea excitanda: vel quod ipsa fructus deinde suos extra protulerit. Ego effectum in ipsa potius fidei radice, quam in fructibus constituo, acsi diceret: Rara vis fidei potenter in vobis se exseruit. Adiungit *laborem caritatis*: quo significat, in caritate colenda nihil refugisse molestiae vel laboris. Et certe experimento cognoscitur quam laboriosa sit caritas. Illud vero saeculum praesertim multiplicem dabat laborandi materiam fidelibus, si defungi vellent caritatis officiis. Plurimis afflictionibus mire premebatur Ecclesia: multi opibus nudati, multi domo profugi, multi destituti consilio, multi teneri et imbecilles erant. Omnium fere conditio perplexa erat: tot necessitates non patiebantur otiosam esse caritatem. Spei tribuit *patientiam*, ut est illi semper annexa: nam quod speramus, per patientiam exspectamus. Rom. cap. 8, 24. sic autem resolvi debet oratio, quod eorum patientiam in sperando Christi adventu recordetur Paulus. Hinc colligenda est brevis Christianismi veri definitio: ut seria sit ac vigoris plena fides,

ut nullis laboribus parcatur, dum iuvandi sunt proximi, sed in officiis caritatis strenue se occupent pii omnes, studiaque sua impendant: ut in spem manifestationis Christi intenti, reliqua omnia despiciant, et patientia armati tam longi temporis taedium, quam omnes mundi tentationes superent. Particula *coram Deo et Patre nostro*, vel ad recordationem Pauli, vel ad haec tria proxima referri potest. Ego sic expono. Quoniam de precibus loquutus erat, nunc affirmat, quoties mentem attollit in regnum Dei, Thessalonicensium fidem, spem et patientiam simul illi in memoriam venire. Quia autem fucum omnem facessere oportet, dum in conspectum Dei venit, hoc additum est, ut affirmatio plus haberet ponderis. Porro hoc benevolentiae suae testimonio magis dociles ac promptos reddere voluit.

4. *Scientes fratres dilecti.* Participium *Scientes* tam Pauli quam Thessalonicensium personae potest accommodari. Erasmus ad Thessalonicenses refert, ego Chrysostomum sequi malo, qui de Paulo eiusque collegis intelligit: est enim (ut mihi quidem videtur) amplior confirmatio proximae sententiae. Nam hoc ad commendationem non parum valebat, quod Deus ipse multis indiciis Thessalonicenses sibi gratos ac caros esse testatus esset. *A Deo electionem.* Non mihi in totum displicet Chrysostomi interpretatio, quod Deus eximios reddiderit Thessalonicenses, eorumque excellentiam comprobarit: quamquam plus quiddam exprimere voluit Paulus. Eorum enim vocationem attingit: in qua quoniam non vulgares virtutis Dei notae apparuerant, inde colligit fuisse peculiariter vocatos cum certae electionis testimonio. Nam ratio mox sequitur, quod non illis nuda tantum allata esset praedicatio, sed cum efficacia Spiritus sancti coniuncta: ut solidam apud eos fidem obtineret. Quum dicit, *in potentia et Spiritu sancto*, hoc perinde, meo iudicio, valet atque in potentia Spiritus sancti: ut posterius ad prioris declarationem sit additum. *Certitudo*, quam tertio loco ponit, vel in re fuit, vel in Thessalonicensium affectu. Ego magis notari puto, quod solidis argumentis sancitum fuerit illic Pauli Evangelium: acsi Deus e coelo ostenderet ratam sibi esse eorum vocationem. Quum autem Paulus in medium argumenta profert, quibus electionem Thessalonicensium prorsus divinam esse certior factus erat: hac occasione simul commendat suum ministerium, ut ipsi quoque agnoscant eum et collegas divinitus fuisse excitatos. Quidam sub *potentiae* nomine miracula intelligunt. Ego latius extendo, ad spiritualem doctrinae energiam. Nam ut in priore ad Corinthios epistola habuimus, eam sermoni Paulus opponit: tanquam vivam Dei vocem, et cum effectu coniunctam, inani et mortuae hominum facundiae. Notandum autem est, electionem Dei, quae per se abscondita est, suis notis patefieri, dum oves perditas ad se colligit, et gregi suo coadunat, vagisque et alienis manum porrigit: quare hinc petenda electionis notitia est. Caeterum ut arcanum Dei consilium vocationem eius negligentibus labyrinthus est: ita perverse faciunt, qui fidei et vocationis praetextu obscurant primam illam gratiam, unde manat ipsa fides. Fide, inquiunt, salutem consequimur: ergo nulla est aeterna Dei praedestinatio, quae nos a reprobis discernat. Perinde acsi dicerent, Ex fide est salus, ergo nulla est Dei gratia, quae nos in fidem illuminet. Quin potius, ut coniungi electio gratuita cum vocatione debet, tanquam cum suo effectu, ita primum interim retineat necesse est. Particulam *ἐν* coniungasne cum

participio Dilecti an cum nomine Electionis, parum interest quoad sensum.

5. *Quemadmodum nostis etc.* Nunc Paulus agit, quod prius dixi, ut iisdem adducti rationibus Thessalonicenses non dubitent se a Deo electos esse. Nam hoc fuerat Dei consilium in ornando Pauli ministerio, ut manifestam illis faceret suam adoptionem. Ideo postquam dixit illos scire quales fuissent, continuo post addit, talem se fuisse eorum causa: quo significat totum hoc fuisse illis datum, ut certo persuasi essent amari se a Deo, ac eorum electio extra controversiam esset.

6. Et vos imitatores nostri facti estis et Domini, dum sermonem amplexi estis in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti: 7. Ita ut fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia et Achaia. 8. A vobis enim personavit sermo Domini: nec in Macedonia tantum et in Achaia, sed etiam in omni loco, fides vestra quae in Deum est manavit: ita ut non opus habeamus quicquam loqui.

6. *Et vos imitatores.* Ut illis plus alacritatis addat, mutuum consensum et quasi harmoniam praedicat inter suam praedicationem et eorum fidem. Nisi enim Deo respondeant homines, nullus profectus sequetur ex oblata gratia, non quod ex se ipsis id possint, sed quia Deus, ut salutem nostram inchoat nos vocando, ita perficit corda nostra formando in obedientiam. Summa ergo est, quod divinae electionis testimonium non modo in Pauli ministerio apparuerit, eo quod Spiritus sancti virtute fuerit praeditum: sed in Thessalonicensium quoque fide, ut haec conformitas solida sit illius approbatio. Dicit autem, Imitatores Dei et nostri fuistis: quo sensu dicitur credidisse populus Deo et Mosi servo eius (Exod. 14, 13.), non quod diversum aliquid a Deo habuerint Paulus et Moses, sed quia potenter per eos operatus est, tanquam ministros et organa. *Dum amplexi estis.* Promptitudo recipiendi Evangelii imitatio Dei vocatur: quia sicuti Deus liberaliter se Thessalonicensibus obtulerat, sic illi voluntarie occurrerant. Dicit *cum gaudio Spiritus sancti*, ut sciamus non impulsu carnis, aut propriae naturae instinctu promptos et alacres fore homines ad obsequendum Deo, sed hoc esse opus Spiritus Dei. Circumstantia haec, quod in tribulatione multa nihilominus amplexi fuerint Evangelium, ad amplificationem facit. Videmus enim permultos non alioqui alienos ab Evangelio, qui tamen crucis metu territi refugiunt. Ergo qui intrepide instantes afflictiones cum Evangelio amplecti non dubitant, praeclarum magnanimitatis specimen in eo edunt. Atque hinc melius constat, quam necessarium sit Spiritum hic nobis opitulari. Evangelium enim non rite nec sincere, nisi laeto animo, recipi potest. Atqui nihil magis ingenio nostro adversum, quam in afflictionibus gaudere.

7. *Ita ut fueritis.* Altera amplificatio, quod suo exemplo fideles quoque provocaverint: hoc enim magnum est, sic praecurrere eos, qui viam prius ingressi erant, ut illis simus adiumento ad peragendum suum cursum. Typum (quo verbo usus est Paulus) Graeci appellant, quod Latinis est Exemplar, Gallis *patron* significat: ergo

tam illustrem fuisse Thessalonicensium virtutem in excipiendis afflictionibus scribit, ut reliqui fideles inde constantiae regulam mutuati fuerint. Ad verbum autem reddere placuit *exemplaria*, ne frustra quid mutarem ex graeco Pauli sermone. Deinde quia pluralis numerus (meo iudicio) plus quiddam exprimit, quam si dixisset Ecclesiae illius corpus ad imitationem esse propositum: quia sensus est, totidem fuisse typos, quot erant hominum capita.

8. *A vobis enim personuit.* Elegans metaphora, qua significat adeo vivam fuisse eorum fidem, ut suo veluti sonitu alias gentes excitaverit. Sermonem enim Dei personuisse ab eis dicit, quia sonora fuerit eorum fides ad conciliandam Evangelio fidem. Dicit hoc non modo factum fuisse in vicinis locis: sed etiam procul manasse, ac exauditum fuisse hunc sonitum, ut res praeconium suum non desideret.

9. Ipsi enim de vobis annuntiant, qualem habuerimus ingressum ad vos: et quomodo conversi fueritis ad Deum ab idolis, ut serviretis Deo viventi et vero: 10. Et expectaretis e coelis Filium eius, quem excitavit a mortuis, Iesum qui nos liberat ab ira ventura.

Dicit celebrem ubique conversionis eorum famam fuisse. Quod de suo ad eos ingressu meminit, ad illam Spiritus potentiam refertur, qua Deus Evangelium suum illustraverat. Dicit vero utrumque apud alias gentes ultro narrari, quasi memoratu dignum. In narratione, quae sequitur, ostendit primum qualis sit hominum conditio, antequam Dominus ipsos Evangelii sui doctrina illustret: deinde in quem finem nos doceri velit, et quisnam sit Evangelii fructus. Nam etsi non eadem omnes colunt idola, omnes tamen idololatriae addicti sunt, atque in coecitate et dementia demersi. Ergo quod a diaboli imposturis et omni superstitionum genere liberi sumus, Dei beneficium est. Alios quidem cito, alios serius convertit: sed quia communis est omnium aversio, nos prius converti necesse est, quam Deo serviamus. Hinc etiam verae fidei colligitur vis et natura: quia scilicet Deo rite nemo credit, nisi qui, abnegata sensus sui vanitate, purum Dei cultum amplectitur ac suscipit.

9. *Ad Deum viventem.* Hic legitimae conversionis scopus est: multos quidem videmus a superstitionibus desciscere, qui tamen hoc gradu facto adeo in pietate non proficiunt, ut in deterius labantur. Nam deposito omni Dei sensu, in profanum et brutum contemptum se proiciunt: sic olim ab Epicuro, Diogene Cynico, et similibus derisae fuerunt vulgi superstitiones, sed ita ut Dei cultum promiscuum cum perversis ineptiis miscerent. Ergo videndum est, ut ruinam errorum sequatur aedificium fidei. Porro Apostolus, dum haec epitheta *veri* et *viventis* tribuit Deo, idola oblique perstringit, quod mortua sint et nihili figmenta, et falso dii nuncupentur. Finem conversionis ponit quem attigi, ut Deo servirent. Ergo huc tendit Evangelii doctrina, ut nos in cultum obsequiumque Dei traducat. Quamdiu enim servi sumus peccati, liberi sumus a iustitia, quia sine iugo lascivimus ac vagamur. Quare nemo rite ad Deum conversus est, nisi qui se illi totum in servitutem tradere didicit. Sed quia res est plus quam difficilis, in tanta naturae corruptione, simul ostendit

quid nos in timore Dei et obsequio retineat ac confirmet, nempe Christi expectatio. Nisi enim in spem vitae aeternae erecti simus, mundus nos protinus ad se rapiet. Quemadmodum enim sola est divinae bonitatis fiducia, quae nos ad Deum colendum inducit, ita sola ultimae redemptionis expectatio facit ne defatigemur. Ergo quisquis in vitae sanctae cursu perseverare volet, totam mentem applicet ad spem adventus Christi. Atque hoc notatu dignum, quod pro Spe aeternae salutis ponit Christi expectationem. Nam certe sine Christo perdit sumus ac desperati: ubi autem prodit Christus, simul affulget vita et prosperitas. Sed hoc fidelibus tantum dici meminimus: nam sicuti impiis venturus est iudex, ita nihil quam expavescere ad eius expectationem possunt. Atque hoc est quod postea subiicit, Christum nos liberare *ab ira ventura*. Hoc enim non alii sentiunt, nisi qui per fidem Deo reconciliati, iam pacatam conscientiam habeant: alias formidabile est eius nomen. Caeterum liberavit nos quidem morte sua Christus ab ira Dei: sed quid liberatio illa valeat, patebit extremo die. Constat autem sententia haec duobus membris. Prius est, quod ira Dei aeternumque exitium humano generi imminet: quia peccarunt omnes ac destituuntur gloria Dei. Alterum quod non alia effugiendi ratio est nisi per Christi gratiam: quia non frustra has illi partes Paulus vindicat. Sed hoc in-aestimabile est donum, quod pii, quoties iudicii fit mentio, Christum sibi redemptorem venturum sciunt. Adde quod diserte ponit iram venturam, ut pias mentes sursum erigat, ne subsidant in praesentis vitae intuitu. Nam quum fides visio sit rerum non apparentium (Hebr. 11, 1.), nihil minus consentaneum est quam ut iram Dei metiamur prout quisquam affligitur in mundo: sicuti nihil magis absurdum quam arripere caduca bona, quibus fruimur, ut inde aestimemus Dei gratiam. Discamus ergo, dum secure luxuriantur impii, et nos misere languemus, vindictam Dei, quae oculis carnis abscondita est, timere, et acquiescere in arcanis spiritualis vitae deliciis.

10. *Quem suscitavit.* Christi resurrectionem hic commemorat, in qua nostrae resurrectionis spes fundata est: nam undique mors nos obsidet. Itaque nisi in Christum respicere discamus, singulis momentis concident nobis animi. Eadem ratione admonet Christum e coelo esse expectandum, quia nihil in mundo reperiemus, quod nos sustineat: sunt autem infinitae tentationes, quae nos exanimant. Alia quoque circumstantia notanda est: nam quia in hunc finem resurrexit Christus, ut eiusdem gloriae nos omnes tandem consortes faciat, qui sumus eius membra, significat Paulus, irritam fore resurrectionem, nisi iterum appareat suorum redemptor, fructumque et effectum eius quam in se exhibuit virtutis ad totum Ecclesiae corpus extendat.

CAP. II.

1. Ipsi enim nostis, fratres, quod ingressus noster ad vos non inanis fuerit: 2. Imo quod persecutionem passi, et probro affecti Philippis (ut scitis) fiduciam sumpsimus in Deo nostro proferendi apud vos Evangelium Dei, cum multo

certamine. 3. Nam exhortatio nostra, non ex impostura, neque ex immunditia, neque in dolo: 4. Sed quemadmodum probati fuimus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium, sic loquimur, non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.

1. *Ipsi enim nostis.* Nunc omisso aliarum Ecclesiarum testimonio in memoriam revocat Thessalonicensibus, quae ipsi experti erant: ac fusius exponit qualiter se gesserit apud eos, et similiter alii duo collegae, quia hoc plurimum habebat ponderis ad confirmandam eorum fidem. Nam hoc consilio suam integritatem praedicat, ut Thessalonicenses se non tam ab homine mortali quam a Deo ad fidem fuisse vocatos agnoscant. Dicit ergo suum ad eos ingressum non fuisse inanem, ut ambitiosi homines multum pompae ostendunt, quum nihil habeant solidi: nam *inane* actuosus hic opponit. Probat hoc duobus argumentis, prius est quod Philippis persecutionem et ignominiam sustinuerat, alterum, quod Thessalonicae magnum certamen paratum erat. Scimus ignominia et persecutionibus debilitari, adeoque penitus frangi hominum animos. Divinum itaque opus fuit, quod Paulus variis malis et ignominia affectus, quasi integer, magnam et opulentam urbem aggredi non dubitavit, ut eius populum Christo subiugaret. In hoc ingressu nihil cernitur, quod vanam ostentationem redoleat. In secundo membro eadem vis divina inspicitur: neque enim cum applausu aut favore munus suum obiit, sed opus fuit acriter luctari. Interea stetit firmus ac imperterritus: unde apparet, manu Dei fuisse suffultum, nam hoc significat, quum dicit se *fiduciam sumpsisse*. Et sane si omnes istae circumstantiae diligenter expendantur, negari non potest, quin magnifice Deus suam illic virtutem exseruerit. Quantum ad historiam pertinet, petenda est ex Actorum capite 16. et 17.

3. *Nam exhortatio nostra.* Alio argumento Thessalonicenses in suscepta fide confirmat: quod scilicet fideliter ac pure in verbo Domini instituti fuerint: suam enim doctrinam omni deceptione et immunditia vacuam fuisse asserit. Atque ut tollatur omnis huius rei dubitatio, conscientiam eorum testem advocat. Tria porro, quae commemorat, sic videntur posse distingui, ut *impostura* ad ipsam doctrinae substantiam referatur, *immundities* ad animi affectum, *dolus* ad modum agendi. Primo itaque delusos fuisse aut fallaciis circumventos negat, quum genus doctrinae amplexi sunt a se traditum. Suam deinde integritatem praedicat, quod nulla impura cupiditate, sed sincero tantum affectu inductus, ad eos venerit. Tertio, quod nihil fraudulenter aut malitiose egerit, sed potius simplicitatem exhiberit dignam Christi ministro. Haec quum essent Thessalonicensibus comperta, satis firmum habebant fidei suae fundamentum.

4. *Quemadmodum probati.* Altius etiamnum conscendit: nam Deum Apostolatus sui auctorem citat. Atque ita ratiocinatur: Deus, quum mihi hoc munus iniunxit, mihi testimonium reddidit fidelis servi: non est igitur quod de fide mea dubitent homines, quam sciunt Deo probatam. Non gloriatur tamen Paulus se probatum fuisse, quasi talis a se ipso fuerit: neque enim quid a natura habuerit, hic disputat, nec propriam virtutem cum Dei gratia in certamen com-

mittit, sed tantum dicit, sibi non aliter quam fido et probato servo commissum fuisse Evangelium. Probat autem Deus, quos sibi ad arbitrium suum formavit. *Non quasi hominibus.* Quid sit hominibus placere, dictum est in epistola ad Galatas (Gal. 1, 10.): et hic locus quoque optime ostendit. Nam Paulus Deo et hominibus placere, tanquam res oppositas inter se confert. Deinde quum dicit, *Deo qui probat corda:* significat eos, qui captant hominum gratiam, non duci recta conscientia, nec quicquam agere ex animo. Sciamus ergo hoc veris Evangelii ministris debere esse propositum, ut Deo sua studia impendant, idque faciant ex animo, non externo aliquo mundi respectu, sed quia conscientia hoc rectum et aequum esse dicat. Ita fiet ut non studeant placere hominibus, hoc est, nihil ambitiose agant in hominum gratiam.

5. Neque enim unquam in sermone adulationis fuimus, quemadmodum nostis, neque in occasione avaritiae: Deus testis. 6. Nec quaesivimus ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis. 7. Quum possemus in pondere esse tanquam Christi Apostoli, facti tamen sumus mites in medio vestri, perinde acsi nutrix aleret filios suos. 8. Ita erga vos affecti, libenter voluissimus distribuere vobis non solum Evangelium Dei, sed nostras ipsorum animas, propterea quod cari nobis facti estis.

5. *Neque enim unquam.* Non sine causa toties repetit scire Thessalonicenses vera esse quaecunque narrat. Nullum enim certius testimonium quam eorum experientia, quibuscum loquimur. Et hoc ipsorum maxime intererat, quia non alio consilio refert Paulus quam integre versatus sit, nisi ut sua doctrina plus reverentiae obtineat in aedificationem fidei eorum. Est autem proximae sententiae confirmatio: nam qui placere hominibus cupit, necesse est ut se turpiter in adulationem flectat. Qui autem serio et recto animo in officium intentus est, procul ab omni assentationis specie aberit. Quum addit, *neque in occasione avaritiae,* significat se nihil privati lucri venatum esse apud eos docendo. *Πρόφασις* tam occasio quam praetextus Graecis dicitur, sed huic loco prior sensus melius quadrat, ut sit quasi aucupium: acsi diceret, Non abusus sum Evangelio ad lucri captandi occasionem. Quoniam autem tot habet flexuosos recessus hominum malitia, ut saepe avaritia et ambitio lateant: ideo Deum testem advocat. Ponit autem hic duo vitia, a quibus dum se immunem fuisse testatur, debere a Christi servis aliena esse admonet. Ita si germanos Christi servos a fictis et adulteriis velimus discernere, ad hanc regulam exigendi sunt: et quisquis probe Christo servire volet, ad eandem quoque regulam formare sua studia debet suasque actiones. Quia ubi regnat avaritia et ambitio, sequuntur innumerae corruptelae, ac totus homo in vanitatem effluit: duo enim sunt isti fontes, ex quibus manat totius ministerii corruptio.

7. *Quum possemus in pondere.* Quidam exponunt, Quum possemus esse oneri, id est vos gravare sumptibus, sed contextus postulat, ut τὸ βαρύν πρό auctoritate sumatur. Dicit enim Paulus se adeo

abfuisse ab inani pompa, a iactantia, a fastu, ut legitimo etiam iure suo cesserit, quod ad vindicandam auctoritatem pertinet. Nam quum esset Christi Apostolus, maiori quadam reverentia excipi merebatur: atqui ab omni dignitatis specie abstinerat acsi gregarius aliquis fuisset minister. Hinc apparet, quantum ab elatione alienus fuerit. Ubi nos vertimus *mites*, Vetus interpret reddidit fuimus paryuli: sed illa, quam posui, lectio apud Graecos magis recepta est. Utrumvis tamen legas, non dubium quin voluntariam submissionem commendet. *Quemadmodum si nutrix.* Hac similitudine duo membra comprehendit, quae attigerat: quod scilicet nec gloriam nec lucrum apud Thessalonicenses quaesierit. Mater enim in alendo infante nullum imperium, nullam dignitatem prae se fert. Talem se fuisse Paulus memorat, qui, honore sibi debito sponte abstinens, placide se et modeste ad quaevis officia demiserit. Secundo, mater in liberis suis educandis rarum quendam et mirificum amorem demonstrat: quia nullis parcit laboribus ac molestiis, nullam sollicitudinem refugit, nulla assiduitate fatigatur, suumque adeo sanguinem hilari animo sugendum praebet. Hoc modo Paulus se ita erga Thessalonicenses affectum fuisse praedicat, ut propriam vitam in eorum bonum impendere paratus fuerit. Hoc certe non sordidi aut avari, sed gratuito amantis erat, et hoc in clausula exprimit: *propterea quod cari nobis facti estis.* Interim memoria repetendum, quicumque inter veros Pastores censi volunt, debere hunc Pauli affectum induere, ut pluris salutem Ecclesiae habeant quam suam vitam. Nec privati commodi studio ad officium agantur: sed sincero eorum amore, quibus se coniunctos et obstrictos esse sciunt.

9. Memoria enim tenetis, fratres, laborem nostrum et sudorem: nam die ac nocte opus facientes, ne gravaremus quenquam vestrum, praedicavimus apud vos Evangelium Dei. 10. Vos testes estis et Deus, ut sancte, et iuste, et sine querela vobis, qui creditis, fuerimus. 11. Quemadmodum nostis, ut unumquemque vestrum, quasi pater suos liberos, 12. Exhortati simus, et monuerimus et obtestati simus, ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam.

9. *Memoria enim.* Haec ad superiorum probationem pertinent, quod sibi non pepercerit, ut illis parceret. Certe miro et plus quam humano zelo fervere ipsum oportuit, dum uha cum docendi labore artes etiam manuales tractat, victus quaerendi causa: atque in hac etiam parte iure suos abstiniuit. Lex enim Christi est, quemadmodum alibi (I. Cor. 9, 14.) idem docet, ut unaquaeque Ecclesia ministris suis victum et reliqua necessaria suppeditet. Paulus ergo, quum nullum Thessalonicensibus onus imponit, plus quiddam praestat, quam ex officii necessitate exigi ab eo posset. Adde quod non tantum sumptibus publicis parcit, sed neminem privatim gravat. Porro non dubium est, quin recta aliqua et speciali causa ad hanc iuris sui abstinentioniam adductus fuerit: nam in aliis Ecclesiis concessa sibi libertate usus est, quemadmodum reliqui. A Corinthiis nihil accepit, ne

pseudoapostolis ansam in hac parte gloriandi praeberet. Interea non dubitavit ab aliis Ecclesiis petere, quod opus erat: scribit enim, dum gratuitam operam impendit Corinthiis, se Ecclesias, quibus non serviebat, praedatum esse (II. Cor. 11, 8.). Ergo utcumque non exprimatur hic ratio, coniecere tamen libet, ideo Paulum noluisse necessaria sibi ministrari, ne ea res impedimentum Evangelio afferret. Nam et hoc bonis Pastoribus semper curae esse debet, non tantum ut strenue in ministerio suo currant, sed ut omnes cursus sui remoras tollant, quantum in se est.

10. *Vos testes estis.* Iterum Dei et eorum testimonio ad suam integritatem asserendam utitur: ac Deum quidem conscientiae, illos vero rei compertae testes facit. *Ut sancte, inquit, et iuste*, id est, quam sincero Dei timore, et quanta fide atque innocentia erga homines: tertio, *et sine querela*: quo significat se nullis dedisse conquerendi vel obloquendi causam. Calumnias enim et sinistros rumores vitare nequeunt Christi servi: nam quum mundo exosi sint, apud improbos male audire necesse est. Ideo hoc ad credentes restringit, qui recte et sincere iudicant, non autem maligne obtrectant absque causa.

11. *Unumquemque quasi pater.* In iis maxime insistit, quae sunt officii sui propria: comparavit se nutrici, nunc patri se comparat. Hoc autem vult, se non aliter de ipsis fuisse sollicitum, quam pater de filiis esse solet: et vere paterna cura se defunctum esse in illis docendis ac monendis. Et certe nemo unquam bonus erit Pastor, nisi qui patrem se Ecclesiae sibi creditae praestabit. Nec vero universo modo corpori talem se fuisse asserit, sed etiam singulis. Neque enim satis est, si Pastor omnes pro suggestu in communi doceat, nisi particularem quoque adiungat doctrinam, prout vel necessitas postulat, vel occasio se offert. Quare idem Paulus Act. 20, 26. mundum se profitetur a sanguine omnium: quia publice omnes et privatim singulos domi admonere non cessaverit. Communis enim doctrina interdum friget: nec corrigi aut sanari quidam possunt, nisi peculiari medicina.

12. *Exhortati simus.* Ostendit quam serio incubuerit in eorum salutem, neque enim se perfunctorie de pietate erga Deum et vitae Christianae officiis concionatum esse narrat, sed exhortationes et contestationes adhibuisse dicit. Haec viva est Evangelii praedicatio, quum homines non modo audiunt, quid rectum sit, sed exhortationibus punguntur et revocantur ad Dei iudicium, ne vitiiis suis indormiant: nam hoc est proprie obtestari. Quodsi pii homines, quorum promptitudinem tantopere laudat Paulus, necesse habebant exhortationum stimulis incitari, imo obtestationum: quid nobis agendum est, in quibus magis regnat carnis pigrities? reprobis interea, quorum insanabilis est contumacia, horribilem Dei vindictam denuntiare oportet: non tam spe profectus, quam ut reddantur inexcusabiles. Participium παραμυθούμενοι quidam Consolari vertunt. Quod si recipimus, consolationibus usum esse intelligit apud afflictos, qui Dei gratia sustinendi sunt, et reficiendi coelestium bonorum gustu, ne despondeant animos, aut patientiam abiciant. Contextui tamen altera significatio aptior est, quod monuerit scilicet: nam tria verba ad idem referri constat. *Ut ambuletis.* Summam exhortationum suarum breviter perstringit: nempe quod Dei misericordiam commendans illos monuerit, ne suae vocationi deessent. Commendatio gratiae

in hoc membro sita est, *qui vocavit vos in suum regnum*. Nam quum in gratuita Dei adoptione fundata sit nostra salus, sub hoc uno verbo comprehenditur quicquid honorum nobis Christus attulit. Restat nunc ut Deo vocanti respondeamus, hoc est, ut nos illi tales exhibeamus filios, qualis nobis Pater est. Abdicari enim meretur ex Dei familia, qui aliter vivit, quam Dei filium deceat.

13. Quapropter nos quoque indesinenter gratias agimus Deo, quod, quum sermonem Dei praedicatum a nobis percepistis, amplexi estis, non ut sermonem hominum, sed quemadmodum revera est, sermonem Dei: qui etiam efficaciter agit in vobis credentibus. 14. Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei, quae sunt in Iudaea in Christo Iesu: quia eadem passi estis et vos a propriis tribulibus, quemadmodum et ipsi a Iudaeis, 15. Qui Dominum Iesum occiderunt, et proprios Prophetas, et nos persequuti sunt, et Deo non placent, et cunctis hominibus adversi sunt: 16. Qui obsistunt ne Gentibus loquamur, ut salvae fiant, ut compleantur eorum peccata semper: pervenit enim in eos ira usque in finem.

13. *Quapropter nos gratias agimus*. Postquam de suo ministerio loquutus est, rursum ad Thessalonicenses se convertit: ut semper mutuam illam harmoniam, cuius ante meminit, commendet. Dicit ergo se *gratias Deo agere, quod sermonem ex ore suo auditum amplexi sint, tanquam sermonem Dei, ut vere erat*. Significat autem his verbis, reverenter et qua decet obedientia, fuisse ab illis exceptum. Fieri enim non potest, simulac invaluit haec persuasio, quin obsequendi religio animos nostros subeat. Quis enim non horreat Deo reluctari? quis non etiam Dei contemptum detestetur? Quod ergo tam contemptui apud plerosque habetur verbum Dei, ut nullo fere in pretio sit, quod multi nullo timore tanguntur, inde contingit, quia sibi cum Deo negotium esse non reputant. Proinde ex hoc loco discimus, qualis Evangelio habenda sit fides: nempe quae ab hominum auctoritate non pendeat, sed certae et cognitae Dei veritati innixa, supra mundum se attollat: denique tantum ab opinione distet, quantum coelum a terra. Secundo, quae reverentiam, timorem et obedientiam ex se generet: quia homines divinae maiestatis sensu tacti, nunquam sibi cum ea ludere permittent. Vicissim admonentur doctores, ne quid nisi purum Dei sermonem proferre audeant: nam si hoc licitum Paulo non fuit, nemini hodie erit. Probat autem ab effectu, fuisse Dei sermonem, quem tradiderat: quia fructum illum coelestis doctrinae protulerat, quem Prophetiae commendant in renovanda eorum vita: nam hominum doctrina nihil tale posset. Relativum nomen tam Deo quam sermoni eius aptari potest. Sed utrumvis eligas, eodem redibit sensus: nam quum in se Thessalonicenses divinam vim sentirent, quae ex fide manabat, statuere poterant non evanidum fuisse humanae vocis sonitum quem perceperant, sed vivam et efficacem doctrinam Dei. Quod ad verba spectat, *sermo prae-*

dicatlonis Dei nihil aliud est quam sermo Dei praedicatus ab homine, ut reddidi. Voluit enim Paulus nominatim exprimere contemptibilem apud eos non fuisse doctrinam, licet ab ore mortalis hominis prodiret, quod eius auctorem agnoscerent Deum. Laudat igitur Thessalonicenses, quod non substituerint in respectu Ministri, sed oculos ad Deum sustulerint, ut eius sermonem reciperent. Quare particulam *ut*, quae ad sensum explanandum valebat, inserere non dubitavi. Male Erasmus, qui vertit Sermonem auditus Dei: acsi Deum intelligeret Paulus patefactum. Postea mutavit, Sermonem quo Deum discebatis: non enim ab eo animadversa fuit hebraica phrasis.

14. *Vos enim imitatores.* Si hoc ad proximam clausulam restringere libeat, sensus erit, quod virtus Dei vel sermonis eius in eorum tolerantia se proferat, dum magno et infracto animo persecutiones sustinent. Ego tamen ad totam superiorem sententiam extendere malo: confirmat enim quod dixit, Thessalonicenses serio Evangelium tanquam a Deo sibi oblatum fuisse amplexos: quia fortiter sustineant contrarios Satanae insultus, nec recusent quidvis pati potius quam ab eius obedientia discedant. Et certe hoc non leve est fidei examen, quum Satan omnia machinando nihil proficit, ut nos a Dei timore dimoveat. Interea periculosae tentationi prudenter occurrit, quae illos percellere vel turbare poterat: nam ab ea gente graves molestias sustinebant, quae sola in mundo Dei nomine gloriabatur. Poterat, inquam, illis hoc venire in mentem: Si haec vera est religio, cur eam tam infestis animis oppugnant Iudaei, qui sunt sacer Dei populus? Ut hoc offendiculum tollat, primum admonet, hoc eos commune habere cum primis Ecclesiis, quae in Iudaea erant: postea Iudaeos dicit obstinatos esse Dei et omnis sanae doctrinae hostes. Tametsi enim, quum dicit *ipsos esse passos a suis tribulibus*, id de aliis quam de Iudaeis exponi potest, certe non ad solos Iudaeos debet restringi: quia tamen longius in describenda eorum pervicacia et impietate insistit, apparet eosdem notari statim ab initio. Credibile est aliquos ex ea gente ad Christum fuisse Thessalonicae conversos. Atqui ex historia Actorum patet, illic non minus quam in Iudaea persecutores Evangelii Iudaeos fuisse. Ergo hoc promiscue tam de Iudaeis quam de Gentibus dictum accipio: quia utrique a suis tribulibus magna certamina et atroces impetus sustinebant.

15. *Qui Dominum Iesum.* Quia populus ille tot Dei beneficiis ornatus fuerat, propter veterum Patrum gloriam, auctoritate pollebat apud multos nomen ipsum. Ne cui ergo oculos hic fucus perstringat, ita spoliatur Iudaeos omni honore, ut nihil illis relinquat praeter odium et extremam infamiam. En, inquit, virtutes, quibus laudem apud bonos et pios merentur, Prophetas suos et tandem Filium Dei occiderunt: me, eius servum, persecuti sunt, bellum cum Deo gerunt, cuncti mundo sunt exosi, sunt inimici salutis Gentium: denique sunt devoti aeterno exitio. Quaeritur cur Christum et Prophetas ab iisdem occisos fuisse dicat. Respondeo, ad totum corpus hoc pertinere: significat enim Paulus non esse novum aut insolens, quod Deo repugnant, sed ita implere Patrum mensuram, quemadmodum Christus loquitur (Matth. 23, 32.).

16. *Qui obsistunt ne Gentibus loquamur.* Non abs re (ut dictum est) tam prolixè immoratur in exagitanda Iudaeorum malitia. Nam quum ubique furiose Evangelio se opponerent, ingens inde

scandalum oriebatur: praesertim quum Evangelium clamarent profanari a Paulo, dum illud Gentibus vulgabat. Hac calumnia scindebant Ecclesias, spem salutis eripiebant Gentibus, et Evangelio viam obstruebant. Hoc ergo crimine eos gravat Paulus, quod invident Gentibus salutem: sed addit, hoc fieri ut compleantur eorum peccata, ut illis omnem pietatis opinionem adimat. Quemadmodum ubi prius dicebat, Non placere Deo, hoc volebat, indignos esse quorum ratio inter Dei cultores haberetur. Loquutio tamen notanda est, quod qui male agendo pergunt, mensuram hoc modo iudicii sui implent, donec ad cumulum perveniant. Haec causa est, cur saepe differatur impiorum poena: quia nondum maturae sunt (ut ita dicam) eorum impietates. Hinc monemur, sedulo cavendum esse, ne, si peccata subinde peccatis addamus, quemadmodum passim fieri solet, cumulus tandem usque in coelum conscendat. *Pervenit enim.* Significat prorsus esse desperatos, quia vasa sint irae Domini: perinde enim hoc valet acsi diceretur, Urget eos ac persequitur iusta Dei ultio, neque desinet usque dum pereant: quod in omnes reprobos competit, qui in mortem, cui destinati sunt, praecipites ruunt. Hoc autem sic de universo Gentis corpore pronuntiat Apostolus, ut tamen electis spem non praecidat. Nam quia maior pars resistebat Christo, generaliter quidem de tota gente loquitur. Sed tenenda est illa exceptio, quam ipse ponit ad Romanos capite 11, 5., quod semper Dominus residuum aliquod habebit semen. Tenendum semper est Pauli consilium, fugiendam sedulo esse fidelibus eorum societatem, quos iusta Dei vindicta persequitur, donec in coeca sua obstinatione pereant. *Ira* sine adiecto Dei iudicium significat, sicut ad Romanos capite 4, 15., Lex iram operatur: item 12, 19., Date locum irae.

17. Nos vero, fratres, orbat i vobis ad tempus horae aspectu, non corde, abundantius studuimus faciem vestram videre in multo desiderio. 18. Itaque volumus venire ad vos, ego quidem Paulus, et semel et bis, et obstitit nobis Satan. 19. Quae enim nostra spes, vel gaudium, vel corona gloriationis? annon etiam vos coram Domino nostro Iesu Christo in eius adventu? 20. Vos enim estis gloria nostra et gaudium.

17. *Nos vero orbat.* Opportune haec excusatio addita est, ne se a Paulo desertos esse putarent Thessalonicenses, quum tanta necessitas eius praesentiam flagitaret. Loquutus est de persecutionibus, quas patiebantur a suis: aberat interea ipse, cuius officium erat supra alios omnes opitulari. Patrem se antehac vocavit: atqui patris non est filios in tantis angustiis deserere. Suspicionem ergo contemptus ac negligentiae praevenit, dicens, non animum sibi defuisse, sed negatam esse facultatem. Nec simpliciter ita loquitur: Volui ad vos venire, iter fuit mihi obstructum: sed vehementiam affectus sui singularibus verbis exprimit, *quum*, inquit, *vobis orbatus essem.* Orbitatis verbo testatur, quam triste ac durum illi fuerit ab illis abesse. Sequitur amplificatio desiderii, quod absentiam eo-

rum aegre ad breve tempus tulerit. Non mirum est, si diuturnitas taedium vel moerorem afferat: at valde nos affectos esse oportet, ubi impatientes sumus unius horae. *Tempus* autem *horae* pro exiguo temporis spatio accepit. Sequitur correctio, quod *aspectu*, non *corde* separatus ab illis fuerit: ut sciant loci distantiam minime eius animum disiungere. Quanquam non minus apte referri hoc ad Thessalonicenses poterit, quod vicissim coniuncti fuerint Paulo eorum animi inter corporum dissidia. Nam ad rem non parum interfuit, exprimi quantopere de mutuo erga se eorum amore confideret. Suum vero affectum melius demonstrat, quum dicit *abundantius se studuisse*: nam significat adeo non imminutum fuisse amorem discessu, ut magis accensus fuerit. Quum dicit, *semel et bis volumus*, testatur non subitum fuisse fervorem, qui statim refrixerit (ut interdum accidere videmus), sed huius propositi se fuisse tenacem, quum varias occasiones captaverit.

18. *Obstitit nobis Satan.* Paulum semel fuisse impeditum narrat Lucas (Act. 20, 3.), quia Iudaei insidias illi in itinere struebant: saepius vel idem vel simile accidere potuit. Hoc vero totum Satanae non immerito assignat: quia ut alibi (Eph. 6, 12.) docet, non est nobis lucta cum carne et sanguine, sed cum principibus aëris et nequitiiis spiritualibus etc. Impii enim quoties nobis molesti sunt, sub vexillo Satanae militant, suntque eius instrumenta ad nos vexandos. Praesertim quum ad opus Domini studia nostra contendunt, quicquid obstat, certum est a Satana proficisci. Atque utinam haec sententia piorum omnium animis penitus insideat, Satanam nihil non assidue moliri, quomodo Ecclesiae aedificationem moretur vel perturbet: essemus profecto ad resistendum magis intenti. Maiori nobis curae esset sanae doctrinae conservatio, qua nos privare hostis ille tam ardentem studet. Sciremus etiam quoties Evangelii cursus remoras patitur, unde impedimentum proveniat. Alibi (Rom. 1, 13.) dicit non fuisse sibi a Deo permissum: sed utrumque verum est. Quamvis enim suas partes agat Satan, Deus tamen supremum ius retinet, ut, quoties visum est, invito ac reluctantem Satana, viam nobis aperiatur. Vere ergo dicit Paulus Deum non permittere: utcunque obstaculum sit a Satana.

19. *Quae enim spes.* Illum desiderii ardorem, cuius meminit, inde confirmat, quia in ipsis felicitatem suam quodammodo repositam habeat. Perinde enim valet haec sententia acsi dixisset, Nisi me ipsum obliviscar, necesse est ut vos expetam: *vos enim estis gloria nostra et gaudium.* Porro quod *spem* et *coronam gloriae suae* eos appellat, non ita accipiendum quasi alibi quam in solo Deo gloriatur, sed quia omnibus Dei beneficiis gloriari in suo gradu licet, ita ut semper sit ipse scopus: quemadmodum fusius exposui in priorem ad Corinthios. Hinc vero colligendum est, Christi ministros, prout quisque eius regnum propagaverit, gloriae et triumphi in extremo die fore participes. Quare gaudere et gloriari non alibi iam nunc discant, quam in prospero laborum suorum successu, dum sua opera Christi gloriam promoveri vident. Ita fiet ut quo decet amoris affectu in Ecclesiam affecti sint. Particula *etiam* denotat non solos esse Thessalonicenses in quibus triumphet Paulus, sed esse ex multorum numero. Causalis vero particula *γὰρ*, quae paulo post sequitur, improprie loco affirmativae posita est, Certe vos estis.

CAP. III.

1. Quare non amplius sufferentes censuimus, ut Athenis relinqueremur soli: 2. Et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei, et cooperarium nostrum in Evangelio Christi, ut confirmaret vos, et vobis animum adderet ex fide nostra, 3. Ut nemo turbaretur in his afflictionibus: ipsi enim nostis quod in hoc sumus constituti. 4. Etenim quum essemus apud vos, praediximus vobis quod essemus afflictiones passuri, quemadmodum etiam accidit, et nostis. 5. Quamobrem et ego non amplius sustinens nisi, ut cognoscerem fidem vestram: ne forte tentasset vos is qui tentat, et exinanitus esset labor noster.

1. *Quare non amplius suff.* Hac narratione, quae sequitur, desiderii illius sui fidem facit. Nam si alibi retentus alium neminem suo loco misisset Thessalonicam, poterat videri non adeo ipsos curare: sed quum Timotheum in vicem suam subrogat, suspicionem illam avertit, praesertim quum sibi ipsos praefert. Porro se maiorem illorum, quam sui rationem habuisse ostendit, quod maluerit relinqui solus, quam ipsos destitui. Habent enim pondus haec verba, *placuit ut solus relinquerer*: Timotheus valde fidus illi erat comes, nullos tunc alios secum habebat: ergo incommodum et molestum erat eo carere. Signum ergo rari amoris est et anxii desiderii, quod se omni solatio privare non recusat, ut subveniat Thessalonicensibus: eodem pertinet verbum *ἐνδοκίμαζεν*, quod promptam animi inclinationem designat.

2. *Fratrem nostrum.* Has laudes ideo ascripsit, quo melius ostenderet, quam bene illis consultum voluerit. Nam si vulgarem quempiam hominem illis misisset, non multum iuvare illos poterat: et quia Paulus sine suo incommodo hoc fecisset, nullum insigne dedisset paternae erga eos curae testimonium. Hoc vero magnum, quod fratrem et cooperarium sibi detrahit, et cui neminem (ut Phil. II, 20. testatur) parem reperiebat, quum suis commodis omnes studerent. Interea auctoritatem conciliat doctrinae, quam a Timotheo perceperant, ut melius infixae eorum memoriae maneat. Merito autem dicit, se ideo *misisse Timotheum*, ut a suo exemplo confirmationem fidei acciperent. Terrere eos poterant parum laeti rumores de persecutionibus, sed magis eos animare debebat intrepida Pauli constantia, ne fatiscerent. Et certe huc etiam se extendit communicatio, quam inter sanctos et membra Christi esse debet, ut fides unius aliorum sit consolatio. Ita quum audirent Thessalonicenses Paulum indefesso studio pergere, superare fortitudine fidei omnia discrimina omnesque difficultates, fidem eius ubique adversus Satanam et mundum victricem stare: hoc non parum consolationis illis afferebat. Praesertim vero nos movent, vel saltem movere debent eorum exempla, a quibus sumus in fide instituti: quemadmodum dicitur in fine epistolae

ad Hebraeos (13, 7.). Intelligit itaque Paulus suo exemplo debuisse sustineri, ne in afflictionibus fatiscerent. Quia autem offendi poterant, si veritus fuisset Paulus, ne succumberent omnes persecutioni (quia hoc scilicet nimiae diffidentiae erat), temperat hanc asperitatem quum dicit, Ne quis, vel ut nemo. Merito autem hoc timendum fuit, quando semper in quovis coetu aliqui sunt infirmi.

3. *Ipsi enim nostis.* Quia libenter se omnes subeundae crucis necessitate eximerent, admonet Paulus non esse, cur in persecutionibus expavescant fideles quasi ad rem novam aut insolitam, quia haec nostra sit conditio, quam nobis Dominus imposuit. Nam haec loquutio, *in hoc sumus constituti*, tantundem valet acsi dixisset, hac lege nos esse Christianos. Dicit autem ipsos scire, quia fortius pugnare ipsos decebat, quum in tempore fuissent praemoniti. Adde quod apud rudes et ignaros Paulum assiduae afflictiones reddebant contemptibilem: ideo nihil sibi usu venisse commemorat, nisi quod tanquam vates multo ante praedixerit.

5. *Ne forte tentasset.* Hoc verbo docet timendas semper esse tentationes, quia proprium Satanae officium sit tentare. Quemadmodum autem ille undique insidias nobis struere, et laqueos circumcirca tendere nobis non cessat, ita nos in excubiis esse oportet intentos ad cavendum. Ac iam aperte dicit, quod initio quasi nimis asperum refugerat, nempe se fuisse sollicitum ne irriti essent sui labores, si forte praevaleret Satan. Atque hoc facit ut sedulo advigilent ipsi, et acrius se exstimulent ad resistendum.

6. Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos a vobis, et annuntiasset nobis fidem et dilectionem vestram, et quod bonam nostri memoriam habetis semper, desiderantes nos videre, quemadmodum et nos ipsi vos: 7. Inde consolationem percepimus fratres de vobis, in omni tribulatione et necessitate nostra per vestram fidem: 8. Quia nunc vivimus, si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo reddere de vobis, in omni gaudio quod gaudemus propter vos coram Deo nostro, 10. Nocte ac die supra modum precantes, ut videamus faciem vestram, et suppleamus, quae fidei vestrae desunt?

Hic alio argumento demonstrat, quam singulari erga eos amore sit affectus, quod scilicet laeto prosperi eorum status nuntio quasi extra se raptus fuerit. Notandae enim sunt circumstantiae, quas recenset: in afflictione ac necessitate erat: non ergo videbatur hilaritati esse locus. Sed quum de Thessalonicensibus audit quod optabat, quasi extincto malorum sensu, in gaudium et gratulationem effertur: quanquam gradatim ad hanc gaudii magnitudinem exprimendam procedit. Nam primo dicit, *consolationem percepimus*: postea effusus ubertim gaudium praedicat. Caeterum haec gratulatio vim exhortationis habet: atque hoc consilium fuit Paulo, ut Thessalonicenses ad pergendum invitaret. Et certe hic acerrimus esse

stimulus debuit, quum intelligerent, sancto Apostolo tantum solatii et gaudii accidere ex pietatis suae profectu.

6. *Fidem et dilectionem.* Quo frequentius apud Paulum occurrit haec loquendi forma, eo diligentius notanda est: totam enim pietatis summam breviter indicat bis duobus verbis. Quare quicunque ad hunc duplicem scopum collimant, in tota vita sunt extra errandi periculum. Alii omnes, quantumvis se torqueant, misere vagantur. Tertium quod addidit de bona sui memoria, ad Evangelii reverentiam spectat. Non enim alio nomine Paulum tam carum, et in tanto pretio habebant.

8. *Quia nunc vivimus.* Hic clarius adhuc patet, ut se ipsum prope oblitus fuerit Paulus Thessalonicensium causa, vel saltem posthabito sui respectu, primam ac potissimam suam cogitationem ad ipsos adiecerit. Quanquam non tam hominum studio id fecit quam gloriae Domini. Sic enim in sancto pectore fervebat Dei et Christi zelus, ut reliquas omnes curas quodammodo absumeret. Vivimus, inquit, hoc est recte valemus, si vos in Domino perseveratis. Et sub adverbio *nunc* repetit quod prius dixerat, se afflictione et necessitate graviter fuisse oppressum: quicquid tamen mali patiatur in sua persona, id suo gaudio ob stare negat, acsi diceret, Ego, etiamsi in me sim mortuus, in salute vestra vivo. Hinc admonentur omnes Pastores, qualis inter ipsos et Ecclesiam coniunctio esse debeat, nempe ut se beatos reputent, quum Ecclesiae bene est, etiamsi multis alioqui miseriis sint circumdati: contra vero, quamvis alioqui res laetae sint ac secundae, si cadere vident exstructum a se aedificium, luctu et moerore tabescant.

9. *Quam enim grat. actionem.* Non contentus simplici affirmatione, quam ingens sit gaudii sui magnitudo exprimit, dum se ipsum interrogat, quales possit agere gratias Deo: sic enim loquendo nullam se invenire gratiarum actionem testatur, quae ad acquandum gaudium sufficiat. *Gaudere se coram Deo* dicit pro eo, quod est vere et absque simulatione ulla.

10. *Supra modum precantes.* Redit ad suum desiderium: nunquam enim ita in solidum gratulari hominibus licet, quamdiu in mundo vivunt, quin melius semper aliquid optemus. Sunt enim adhuc in via: labi vel errare possunt, aut etiam retrocedere. Optat ergo Paulus sibi facultatem dari, ut defectus fidei Thessalonicensium instauret, vel (quod idem est) fidem eorum quae adhuc imperfecta est, suis numeris absolvat. Atqui haec fides est, quam mire antehac celebravit. Sed hinc colligimus, qui alios longo spatio antecedunt, multum adhuc a meta distare. Itaque quantumvis progressi simus, veniant nobis semper in mentem nostra *ὑποεργαζα*, ne ultra eniti pigeat. Hinc etiam patet, quam necessaria sit nobis doctrinae assiduitas: neque enim in hoc tantum ordinati sunt doctores, ut uno die vel mense homines adducant ad fidem Christi, sed ut fidem inchoatam perficiant. Caeterum quod sibi Paulus ascribit, quod Spiritus sancti proprium esse alibi (I. Cor. 14, 16.) praedicat; hoc ad ministerium restringere oportet. Porro quum hominis ministerium inferius sit Spiritus efficacia, et illi (ut vulgo loquuntur) subalternum, nihil ex ea imminuit. Quum dicit, se *die ac nocte* plus quam abunde fuisse precatum: ex his verbis colligi potest, quam assiduus fuerit in orando Deo, et quam ardentem ac serio id fecerit.

11. Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus noster Iesus Christus viam nostram ad vos dirigat. 12. Vos autem Dominus impleat et abundare faciat caritate mutua inter vos et erga omnes: quemadmodum et nos ipsi affecti sumus erga vos: 13. Ut confirmet corda vestra irreprehensibilia, in sanctitate coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius.

11. *Ipse autem Deus.* Nunc precatur, ut remotis Satanae obstaculis Dominus viam sibi aperiat, et quodammodo dux sit ac rector itineris ad Thessalonicenses. Quo significat, nusquam posse nos movere pedem cum successu, nisi Dei auspiciis: ubi tamen ipse manum porrigit, Satanam frustra omnia moliri, ut cursum nostrum avertat. Notandum quod easdem Deo et Christo partes assignat: ut certe nihil bonorum nobis praestat Pater quam per manum Christi. Sed quum ita de utroque pariter loquitur, communem Christi divinitatem et potentiam cum Patre esse docet.

12. *Vos autem Dominus.* Altera precatio, ut interea, dum obstructum illi est iter, se tamen absente, Dominus Thessalonicenses confirmet in sanctitate, et caritate impleat. Atque hinc rursum discimus in quo posita sit Christianae vitae perfectio, nempe in caritate et pura sanctitate cordis, quae ex fide manat. Caritatem illis mutuam primo inter se commendat, deinde erga omnes: nam ut initium fieri decet a domesticis fidei, ita diffundere se animus noster debet ad universum humanum genus. Deinde ut colenda est propior coniunctio, ita praeterire non debemus eos, qui procul sunt dissi, quin ipsi in suum ordinem veniant. Vult abundare et impleri Thessalonicenses caritate: quia, quantum proficimus in Dei notitia, crescere simul debet in nobis fratrum amor, donec perverso nostri amore profligato totum cor occupet. Thessalonicensibus precatur a Deo caritatem perfectam: significans tam eius incrementa quam initium ab uno Deo esse. Unde apparet quam praepostere faciant, qui vires nostras Legis divinae praeceptis metiuntur. Finis Legis caritas, inquit Paulus (I. Tim. 1, 5.): idem tamen Dei opus asserit. Ergo Deus quum vitam nostram format, non respicit quid possimus, sed quod supra vires nostras est, a nobis exigit, ut a se petere discamus praestandi facultatem. Quum dicit, *quemadmodum et nos ipsi erga vos*, suo exemplo eos stimulat.

13. *Ut confirmet corda vestra.* Corda hic pro Conscientia posuit, vel intima animae parte: significat enim ita placere demum hominem Deo, si cordis sanctitatem, id est, non externam modo, sed interiorem affert. Sed quaeritur, an sanctitate stemus apud Dei tribunal: nam si ita est, quorsum remissio peccatorum? atqui hoc videntur innuere Pauli verba, ut sint irreprehensibiles conscientiae in sanctitate. Respondeo, non excludi a Paulo remissionem peccatorum, qua fit, ut sanctitas nostra, quae alioqui aspersa est multis inquinamentis, Dei conspectum sustineat: semper enim fides, qua placatur nobis Deus, ut vitiis nostris ignoscat, reliqua omnia praecedat: sicuti fundamentum prius aedificio est. Caeterum non docet Paulus qualis in hoc mundo vel quanta possit esse fidelium sanctitas,

sed eam cupit augeri, donec evadat in suam perfectionem. Ideo dicit, *in adventu Domini*: significans eousque differri eorum complementum, quae nunc in nobis Dominus inchoat. *Cum omnibus sanctis*. Bifariam exponi potest haec particula, vel ut pura habeant corda Thessalonicenses, cum omnibus sanctis in Christi adventu, vel quod Christus venturus sit cum sanctis suis. Tametsi hoc secundum recipio, quod ad verborum syntaxin pertinet: non tamen dubito, quin sanctos ideo nominaverit Paulus, ut admoneret nos in eum finem vocari a Christo, ut cum omnibus sanctis colligamur: haec enim cogitatio studium sanctitatis acuere in nobis debet.

CAP. IV.

1. Ergo quod reliquum est, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Iesu, quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oporteat vos ambulare et placere Deo, ut abundetis magis: 2. Nostis enim quae praecepta dederimus vobis per Dominum Iesum. 3. Haec enim est voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut vos abstineatis ab omni scortatione, 4. Et sciat unusquisque vestrum, suum vas possidere in sanctificatione et honore: 5. Non in affectu concupiscentiae, quemadmodum et Gentes, quae non noverunt Deum.

1. *Quod reliquum est*. Hoc caput varias praeceptiones continet, quibus Thessalonicenses ad sanctam vitam instituit, vel in eius studio confirmat. Prius didicerant, quaenam esset pie vivendi regula et ratio: hoc illis in memoriam revocat. Quemadmodum, inquit, edocti estis. Porro ne videatur illis adimere, quod dederat, non simpliciter hortatur ut sic ambulent, sed ut abundant magis. Quum ergo profectum urget, innuit iam eos in via esse. Summa est, hoc imprimis curandum, ut in suscepta doctrina proficiant: quam Paulus videtur frivolis et inanibus studiis opponere, quibus videmus bonam mundi partem adeo ut plurimum occupari, ut vix postremum locum teneat utilis sanctaeque vitae rite formandae meditatio. Admonet ergo Paulus, quomodo instituti fuerint, atque huc toto studio iubet eniti. Porro hic nobis lex praescribitur, ut obliviscentes quae retro sunt, semper tendamus ad ulteriorem progressum: atque huc simul incumbere Pastores debent. Quod autem rogat, quum iure imperare possit, humanitatis ac modestiae est: quam imitari debent Pastores, ut comiter, si fieri potest, populum alliciant magis quam violenter cogant.

3. *Haec enim est voluntas Dei*. Haec generalis est doctrina, ex qua tanquam fonte particulares admonitiones statim deducit. Quum dicit hanc esse Dei voluntatem, significat nos hoc consilio vocatos a Deo esse, acsi diceret, In hoc estis Christiani, huc tendit Evangelium, ut vos sanctificetis Deo. Quid valeat nomen *sanctificationis*, iam alibi saepius dictum est, nempe ut renuntiantes mundo, et carnis inquinamenti exuti, nos Deo velut in sacrificium offeramus:

nihil enim illi offerri decet, nisi purum ac sanctum. *Ut abstineatis.* Haec una praeceptio est, quam ex proximo fonte derivat: sanctitati enim nihil magis contrarium est quam scortandi foeditas, quae totum hominem polluit. Ideo affectum concupiscentiae ad Gentes ablegat, quae Deum ignorant: acsi diceret, Ubi regnat Dei cognitio, domari oportere concupiscentias. Per *affectum concupiscentiae* foedas omnes carnis libidines designat: sed tamen hoc modo infamat desideria omnia, quae nos ad voluptatē et delicias sollicitant, sicuti ad Romanos capite 13, 14. carnis haberi curam vetat pro eius concupiscentia. Nam ubi sibi appetere homines permittunt, nullus est modus lasciviae. Quare haec una temperantiae ratio est, cupiditates omnes frenare. Particulam hanc, *et sciat unusquisque vestrum suum vas possidere*, nonnulli de uxore exponunt, acsi dictum esset, Mariti cum uxoribus pudice habitent. Sed quum promiscue alloquatur viros et mulieres, non dubium est, quin vas pro corpore accipiat. Est enim suum cuique corpus veluti domicilium, in quo habitat: vult ergo ut corpus nostrum ab omni foeditate purum servemus. *Et honore*, id est honeste: quia corpus suum probro et macula aspergit, qui ipsum prostituit ad scortationem.

6. Ne quis opprimat vel circumveniat in negotio fratrem suum: quia vindex erit Dominus omnium istorum, quemadmodum et praediximus vobis, et obtestati sumus. 7. Non enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem. 8. Itaque qui hoc repudiat, non hominem repudiat, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nos.

6. *Ne quis opprimat.* Alia exhortatio, quae tanquam rivus ex sanctificationis doctrina ducitur. Vult, inquit, Deus nos sanctificare, ne quis fratri suo iniuriam inferat. Nam quod Chrysostomus sententiam hanc connectit cum priore, et *υπερβαίνειν καὶ πλεονεχτεῖν* exponit, alienis uxoribus inhiare, et eas appetere, nimis coactum est. Postquam ergo unum immunditiei exemplum in lasciviis et libidine attigit Paulus, hanc quoque docet sanctitatis partem esse, ut iuste et innocenter agamus cum proximis. Prius verbum ad violentas oppressiones refertur: ubi qui potentior est, audaciam sumit ad nocendum. Alterum immodicas omnes et iniustas cupiditates sub se continet. Quum autem homines sibi ut plurimum in libidine et avaritia indulgent, revocat illis in memoriam quod prius docuerat, Deum scilicet horum fore ultorem. Notandum vero quod dicit, *obtestati sumus*: tanta enim est hominum tarditas, ut nisi acriter percussi nullo divini iudicii sensu tangantur.

7. *Non enim vocavit.* Videtur eadem esse haec sententia cum superiore, quod Dei voluntas sit nostra sanctificatio: paulum tamen differt. Nam ubi de corrigendis carnis vitiis disseruit, Deum hoc velle probat a fine vocationis: nos enim quasi in peculium sibi segregat. Rursum quod Deus nos ad sanctitatem vocet, probat a contrariis, quia ab immunditia nos eripit ac revocat: unde concludit, Quicumque hanc doctrinam repudiant, non homines repudiare, sed Deum vocationis scilicet auctorem: quae tota concidit everso de vitae novitate principio. Ideo autem tam vehementer insurgit, quia

semper sunt protervi homines, qui, quum secure Deum contemnunt, minas omnes subsannant iudicii eius, et simul omnia sanctae ac piaevitae praecepta ludibrio habent. Tales docendi non sunt, sed severa oburgatione tanquam ictu mallei feriendi.

8. *Qui etiam dedit.* Quo melius a tali contemptu et pervicia revocet Thessalonicenses, Spiritu Dei praeditos esse admonet, quo discernant primum quid a Deo sit: deinde inter sanctitatem et immunditiam discrimen quale oportet statuunt: tertio iudicium coelestiauctoritate ferant contra omne inquinamenti genus, quod in ipsorum capita recidet, nisi alieni sint a contagio. Ergo utcunque impii, quaecunque de sancta vita et timore Dei docentur, rideant: qui donati sunt Spiritu Dei, longe aliud testimonium habent in cordibus suis obsignatum. Cavendum igitur, ne illud extinguant, vel obliherent. Quanquam ad Paulum et reliquos doctores referri hoc potest, acsi dixisset, eos non ex humano sensu immunditiam dammare, sed ex Dei auctoritate pronuntiare, quod ab eius Spiritu dictatum est: ego tamen libenter utrosque complector. Quaedam exemplaria pronomen habent secundae personae, Vos: quod ad Thessalonicenses donum Spiritus restringit.

9. De fraterno autem amore non opus habetis, ut scribam vobis: ipsi enim vos a Deo estis edocti, ut diligatis invicem. 10. Etenim hoc facitis erga omnes fratres, qui sunt in tota Macedonia. Hortamur autem vos, fratres, ut abundetis magis, 11. Et alius contendatis, ut colatis quietem, et agatis res vestras, et laboretis manibus vestris, quemadmodum vobis denuntiavimus, 12. Ut ambuletis decenter erga extraneos, et nulla re opus habeatis.

9. *De fraterno amore.* Quum prius magnifice extulerit eorum caritatem, nunc occupatione utitur dicens, *non opus habetis ut scribam vobis.* Reddit causam, *quia divinitus edocti sint:* quo significat insculptam esse eorum cordibus caritatem, ut supervacuae sint literae in charta scriptae. Neque enim tantum intelligit, quod Ioannes in sua canonica (I. Ioann. 2, 27.), Unctio docebit vos: sed formata esse eorum corda ad caritatem, ut appareat Spiritum sanctum intus dictare cum effectu, quid agendum sit, ut scripto praecipere non sit opus. Subiicit argumentum a maiori ad minus: nam quum eorum caritas per totam Macedoniam se diffundat, colligit non esse dubitandum, quin ipsi mutuo inter se ament. Quare particula *etenim* valet, quin etiam, vel imo; augendi enim causa (ut dixi) eam addidit.

10. *Hortamur autem vos.* Quanquam satis voluntarios esse testatur ad omnia caritatis officia, non tamen desinit hortari ut proficiant, quia nihil in hominibus perfectum. Et certe quod optimum in nobis apparet, optandum est ut sit melius. Verbum *φιλοτιμεισθαι* alii sequentibus coniungunt, acsi iuberet eos eniti ad colendam quietem: sed aptius cum priori verbo cohaeret. Postquam enim admonuit ut crescant in caritate, sanctam aemulationem illis commendat, ut mutuo inter se amore vertent: vel certe praecipit, ut se ipsum unus-

quisque viuere contendat: atque hoc posterius magis amplector. Ergo ut perfecta sit eorum caritas, contentionem in illis requirit, qualis esse in iis solet, qui ad victoriam cupide aspirant. Haec optima est aemulatio, quum singuli benefaciendo se ipsos vincere conantur. Cur eorum sententiae non subscribam, qui exponunt, *enitameni quietem agere*: haec una ratio satis valida mihi esse videtur, quod Paulus non posuisset in re minus difficili tam arduum certamen: quod ad profectum caritatis optime congruit, ubi tot obstacula se ingerunt. Neque etiam displicet altera verbi significatio, ut sint in commune liberales.

11. *Colatis quietem*. Iam dixi hoc membrum separandum esse a prioribus: nam haec nova sententia est. Quiescere autem *hoc* loco significat placide et sine tumultu agere, quemadmodum etiam gallice loquimur, *sans bruit*. In summa, iubet eos pacatos esse et tranquillos: huc pertinet quod continuo post adiungit, *et agatis res vestras*. Videre enim est eos, qui se in aliena negotia importune ingerunt, multum tumultuari, sibi et aliis molestos esse. Haec igitur optima tranquillae vitae ratio, dum unusquisque, vocationis suae officiis intentus, exsequitur quae sibi a Domino mandata sunt, et in iis se occupat: dum agricola se in operibus rusticis exercet, opifex artem suam tractat, atque ita singuli intra proprios fines se continent. Simulatque hinc deflectunt homines, omnia incompressa sunt ac turbulenta. Caeterum non ita vult singulos agere sua, ut sibi quisque seorsum vivat, onissa aliorum cura: sed tantum otiosam levitatem corrigere vult, quae tumultuosos in publicum homines reddit, qui domi sedatam vitam agere debebant. *Laboretis manibus*. Manuarium laborem duabus de causis commendat: ut sibi sufficiant ad tolerandam vitam, et honeste se gerant etiam coram infidelibus. Nihil enim turpius inerti ac nihili homine, qui nec sibi nec aliis utilis, tantum ad edendum et bibendum natus videtur. Porro hic labor vel operandi ratio late patet: quod enim de manibus loquitur, in eo est synecdoche: sed non dubium quin omnem exercitationem comprehendat humanae vitae utilem.

13. Nolo autem vos ignorare, fratres, de iis qui obdormierunt, ut ne contristemini, sicut et caeteri qui spem non habent. 14. Nam si credimus, quod Iesus mortuus est, et resurrexit: ita et Deus eos, qui dormierunt per Christum, adducet cum eo.

13. *Nolo autem vos ignorare*. Non est verisimile, spem resurrectionis convulsam fuisse apud Thessalonicenses a profanis hominibus, quemadmodum Corinthi factum fuerat. Videmus enim ut Corinthios severe castiget: hic autem tanquam de re non dubia loquitur. Fieri tamen potest, ut non satis infixi eorum animis fuerit haec persuasio, atque ideo in lugendis mortuis aliquid ex veteri superstitione retinuerint. Haec enim est summa, non esse lugendos ultra modum mortuos, quia simus omnes excitandi. Unde enim fit, ut nullum finem nec modum habeat infidelium luctus, nisi quia nulla apud eos resurrectionis spes est? Nos ergo, qui de resurrectione

edocti sumus, nonnisi moderate lugere decet. Postea de modo resurrectionis disseret: propterea aliquid attinget de temporibus. Sed hoc loco tantum cohibere nimium moerorem voluit, qui nunquam ita apud eos regnasset, si viguisset seria resurrectionis cogitatio et memoria. Non autem prorsus lugere vetat, sed moderationem requirit in luctu: dicit enim, ut *ne contristemini sicut alii, qui spem non habent*. More infidelium eos tristari vetat, qui frena dolori laxant, quia mortem habent pro ultimo interitu, et perire existimant quicquid e mundo tollitur. Quum autem sciant fideles se ex mundo migrare, ut tandem colligantur in regnum Dei, similem lugendi causam non habent: quare doloris temperamentum esse debet resurrectionis cognitio. *Dormientes* vocat mortuos, communi Scripturae more, quo verbo mortis acerbitas mitigatur: multum enim differt ab interitu dormitio. Caeterum non ad animam, sed corpus refertur: iacet enim in sepulcro cadaver, quasi in lecto, donec hominem Deus excitet. Itaque desipiunt qui inde colligunt animas dormire. Tenemus nunc Pauli mentem: nempe quod fidelium mentes ad considerandam resurrectionem attollit, ne in suorum morte nimio moerori indulgeant: absurdum enim esse, ut nihil differant ab infidelibus, qui ideo nullum adhibent moerori finem vel modum, quia in morte nihil nisi interitum agnoscunt. Qui hoc testimonio abutuntur ut Stoicam indolentiam, hoc est ferream duritiem, statuunt inter Christianos, nihil tale reperient in Pauli verbis. Quod obiiiciunt dolendum non esse in morte nostrorum, ne Deo resistamus, id in omnibus rebus adversis valeret, sed aliud est frenare dolorem nostrum, ut subiiciatur Deo: aliud abiecto humano sensu instar lapidum obdurescere. Sit ergo piorum dolor consolatione mixtus, quae eos ad patientiam erudiat. Id efficiet spes beatae immortalitatis, quae patientiae mater est.

14. *Nam si credimus*. Illud fidei nostrae axioma sumit, ideo excitatum esse Christum a mortuis, ut eiusdem simus resurrectionis participes: unde infert, nos cum eo aeternum victuros. Haec porro doctrina (quemadmodum prioris ad Corinthios cap. 15, 13. dictum est) ex alio principio pendet, quod non sibi Christus, sed nobis mortuus est ac resurrexit. Proinde qui de resurrectione dubitant, magnam faciunt Christo iniuriam, imo quodammodo ipsum e coelo detrahunt: quemadmodum ad Romanos cap. 10, 6. habetur. *Dormire per Christum* est retinere in morte coniunctionem, quam habemus cum Christo: nam qui fide in Christum inserti sunt, mortem cum eo communem habent, ut sint vitae socii. Quaeritur autem an non resurrecturi etiam sint infideles: nam resurrectionem Paulus non asserit nisi in Christi membris. Respondeo, Paulum non aliud hic attingere nisi quod praesenti instituto congruebat. Neque enim hic terrendi erant impii, sed corrigendus piorum immodicus dolor, ac sanandus consolationis medicina, ut facit.

15. Hoc enim vobis dicimus in sermone Domini, quod nos, qui vivemus et supersites erimus in adventum Domini, non praeveniemus eos, qui dormierunt. 16. Quoniam ipse Dominus cum clamore, cum voce Archangeli et tuba Dei descendet e coelo: ac mortui, qui in Christo sunt, resurgent primum. 17. Deinde nos qui vivemus, ac residui erimus, simul

cum ipsis rapiemur in nubibus, in occursum Domini in aëra: et sic semper cum Domino erimus. 18. Itaque consolamini vos mutuo in sermonibus istis.

15. *Hoc enim vobis dicimus.* Modum nunc breviter describit, quo excitandi sunt fideles ex morte. Quum autem de re maxima et humano ingenio incredibili verba facit, et simul promittit, quod est supra hominum potestatem et arbitrium: praefatur nihil se proferre suum vel humanum, sed Dominum esse auctorem. Probabile autem est, *sermonem Domini* vocari sumptum ex eius concionibus. Tametsi enim ex revelatione didicerat Paulus omnia regni coelestis arcana, hoc tamen ad fidem resurrectionis astruendam aptius erat apud fideles, quum referret quae proprio Christi ore prodita fuerant: acsi diceret, non primi exstitimus resurrectionis testes, sed magister ipse eam asseruit. *Nos qui vivemus.* Hoc ideo dictum est, ne putarent eos solos resurrectionis fore compotes qui usque ad Christi adventum superstites forent: alienos vero ab ea esse, qui prius morte sublati essent. Ab illis, inquit, resurrectionis ordo incipiet: non ergo nos sine illis resurgemus. Hinc apparet tenuem et obscuram, variisque erroribus implicitam fuisse fidem ultimae resurrectionis apud nonnullos, quum fingerent mortuos ea privatos esse. Vitam enim aeternam ad eos solos pertinere imaginabantur, quos Christus ultimo adventu vivos adhuc in terris deprehenderet. His erroribus ut medeatur Paulus, priorem mortuis ordinem assignat: deinde sequuturos docet, qui tunc in vita hac restabunt. Quod autem in prima persona loquens se quasi unum facit ex eorum numero, qui usque ad diem extremum victuri sunt: eo vult Thessalonicenses in expectationem erigere, adeoque pios omnes tenere suspensos, ne sibi tempus aliquod promittant. Nam ut demus ipsum ex peculiari revelatione scivisse venturum aliquanto serius Christum: hanc tamen Ecclesiae communem doctrinam tradi oportuit, ut fideles omnibus horis parati essent. Interea simul ansam curiositati multorum praecidi oportuit, quod prolixius deinde faciet. Caeterum quum dicit, nos qui sumus superstites, tempus praesens loco futuri more hebraico usurpat.

16. *Quoniam ipse Dominus.* Ponit vocem *κλεύματος*: mox subiungit *vocem Archangeli*, expositionis vice, significans qualis futurus sit ille hortatorius clamor: nempe quod Archangelus praeconis fungetur officio, ut citet vivos et mortuos ad Christi tribunal. Quamquam enim hoc angelis omnibus commune erit, tamen, ut in ordinibus fieri solet, primarium unum statuit, qui aliis praecinat. Caeterum de *tuba* relinquo aliis subtilius disserendum: neque enim aliud habeo, quam quod in priorem ad Corinthios breviter attigi. Certe non aliud fuit hoc loco Apostoli consilium, quam magnificam et reverentiae plenam Iudicis speciem gustandam praebere, donec eam plene cernamus. Hoc gustu interea contentos esse nos decet. *Mortui qui in Christo.* Iterum asserit mortuos qui in Christo sunt, hoc est, in Christi corpore continentur, priores resurrecturos: ut sciamus non illis minus quam vivis repositam esse in coelo spem vitae. De reprobis tacet, quia nihil hoc ad piorum consolationem, in qua nunc versatur. Superstites dicit cum illis simul raptum iri: in his nulla mortis mentio: quare innuere videtur mortis fore expertes. Hic multum se torquet Augustinus, tum lib. De Civitate Dei vicesimo, tum in

Responsione ad Dulcitium: quia secum pugnare videatur Paulus, qui alibi (I. Cor. 15, 36.) negat renasci posse semen nisi moriatur. Verum solutio facilis est, quia subita immutatio mortis instar erit. Mors quidem ordinaria separatio est animae a corpore. Verum nihil obstat, quominus aboleat Dominus momento corruptibilem hanc naturam, ut novam sua virtute creet: sic enim impletur, quod fieri oportere idem Paulus docet, ut absorbeatur mortalitas a vita (II. Corinth. 5, 4.). Quod in confessione nostra habetur, Christum iudicem mortuorum fore ac vivorum, Augustinus sine figura verum esse agnoscit: tantum in illo scrupulo haeret, quomodo resurgant qui non sunt mortui. Verum (ut dixi) illa est mortis species, dum in nihilum redigitur haec caro, ut nunc est corruptioni obnoxia. Tantum hoc est discrimen, quod qui dormiunt aliquo temporis spatio corporis exuunt substantiam: qui autem subito innovabuntur, nonnisi qualitatem exuent.

17. *Et sic semper.* Semel ad Christum aggregatis promittit aeternam cum eo vitam: quibus verbis abunde Origenis et Chiliastarum deliria refutantur. Neque enim alium finem habitura est fidelium vita quam Christi, ex quo semel in unum regnum collecti fuerint. Christo autem mille annos tribuere, ut postea regnare desinat, plus quam horrendum dictu est. Atqui in hanc absurditatem cadunt, qui mille annis terminant fidelium vitam, quia vivere eos cum Christo oportet, quam diu erit Christus ipse. Notandum etiam quod dicit, *erimus*: nam significat tunc nos vitam aeternam utiliter sperare, quum nobis speramus proprie esse destinata.

18. *Consolamini.* Apertius iam demonstrat, quod prius dixi, in fide resurrectionis esse nobis iustam consolationis materiam: modo Christi simus membra, et illi tanquam capite nostro vere uniti simus, quanquam Apostolus non modo unumquemque sibi quaerere doloris solatium iubet, sed aliis etiam ministrare.

CAP. V.

1. Porro de temporibus et articulis temporum non opus habetis, ut vobis scribatur. 2. Ipsi enim optime scitis, quod dies Domini tanquam fur in nocte sic veniet. 3. Quando enim dixerint, Pax et securitas: tunc repentinus ipsis superveniet interitus, quasi dolor partus mulieri praegnantī, nec effugient. 4. Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut dies ille vos quasi fur opprimat. 5. Omnes vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

1. *Porro de temporibus.* Nunc tertio loco eos a curiosa et inutili temporum inquisitione retrahit: interea vero admonet, ut assidue ad Christum excipiendum sint parati. Quanquam occupatione utitur, opus esse negans de illis scribi, quae curiosi homines desiderant. Nam hoc nimiae incredulitatis signum, non credere quae Dominus praedicat, nisi diem certis circumstantiis designet, ac veluti

digito ostendat. Quia ergo inter ambiguas opiniones vacillant, qui sibi flagitant notari temporum articulos, acsi ex probabili demonstratione conjecturam capere vellent: ideo piis supervacuas eiusmodi disputationes esse dicit. Alia etiam ratio est, quod fideles non plus scire appetunt, quam in Dei schola discere licet: diem porro adventus sui nobis esse absconditum voluit Christus, ut suspensi quasi in excubiis stemus.

2. *Optime scitis.* Exactam notitiam opponit anxio investigandi studio. Quid autem Thessalonicenses probe tenere asserit? nempe diem Christi repente et ex insperato venturum, ut incredulos, quasi fur dormientes, opprimat. Hoc autem contrarium est evidentibus signis, quae eius adventum mundo eminus ostentent: stultum ergo esset, ex praesagiis vel ostentis velle statum habere tempus.

3. *Quando enim dixerint.* Explicatio similitudinis: similis erit dies Domini furi nocturno. Cur hoc? quia minime exspectatus subito incredulis adveniet, ut eos quasi dormientes occupet. Unde autem dormitio? nempe ex alto Dei contemptu. Supinam hanc oscitantiam saepe impiis exprobrant Prophetae: et certe non extremum modo illud iudicium, sed quotidiana secure exspectant. Quamvis Dominus exitium denuntiet, pacem et omnia prospera sibi polliceri non dubitant. Atque in hanc exitialem socordiam ideo labuntur, quia non statim quae Dominus futura pronuntiat, impleri vident: statuunt enim fabulosum esse quod non mox oculis apparet. Ideo Dominus, ut hanc securitatem contumaciae plenam vindicet, subito irruit: et ex summa felicitate impios praeter spem omnium praecipitat. Talia interdum repentini adventus documenta edit: sed praecipuum erit illud, quum Christus ad iudicandum orbem descendet. Quod ipse etiam testatur (Matth. 24, 37.), tempus illud saeculo Noe comparans: quia tanquam in altissima pace luxuriabuntur omnes. *Quasi dolor partus.* Aptissima similitudo, quia nullum malum est, quod magis repente corripit, et quod acrius et infestius primo statim impetu urgeat. Adde quod *mulier praegnans* doloris materiam intus in utero gestat absque sensu, donec inter epulas et risus, vel in medio somno corripitur.

4. *Vos autem, fratres.* Nunc quale sit fidelium officium admonet, ut scilicet diem illum quamvis remotum spe aspiciant. Atque huc pertinet metaphora *diei* et *lucis*: impios secure delicias op-primet Christi adventus, quia tenebris obruti nihil cernunt: nulla enim densior caligo quam Dei ignorantia. At nos quibus per Evangelii sui fidem Christus illuxit, multum ab illis differimus: vere enim impletur in nobis illud Iesae (60, 2.), quod, dum tenebrae operiunt terram, super nos oritur Dominus, et gloria eius in nobis conspicua est. Absurdum ergo esse admonet, nos velut sopitos a Christo deprehendi, vel nihil videntes, quum plena lux nobis affulgeat. *Filios lucis* appellat more hebraico, luce praeditos: sicut filios diei, qui die fruuntur. Atque hoc rursum confirmat, quum dicit nos non esse *noctis vel tenebrarum*: quia scilicet Dominus nos inde eripuit. Perinde enim est acsi diceret, non esse nos hac conditione illuminatos a Domino ut in tenebris erremus.

6. Ergo ne dormiamus ut reliqui, sed vigilemus, et sobrii simus. 7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: et qui

ebrii sunt, nocte ebrii sunt. 8. Nos autem qui sumus diei, sobrii simus, induti thorace fidei et caritatis, et galea, spe salutis: 9. Quia non constituit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Iesum Christum: 10. Qui mortuus est pro nobis, ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum ipso vivamus.

6. *Ergo ne dormiamus.* Alias metaphoras adiungit priori affines. Sicut enim nuper ostendit minime consentaneum esse, ut in luce coequantur: sic nunc admonet indecorum ac turpe esse, dormire medio die, aut inebriari. Quemadmodum vero Evangelii doctrinam, qua nobis sol iustitiae Christus patefit, diem appellat: ita quum de somno et ebrietate loquitur, non somnum naturalem, neque ebrietatem ex vino intelligit, sed mentis stuporem, quum Deum et nos ipsos obliti secure vitiis nostris indulgemus. Ne dormiamus, inquit: hoc est, ne in socordiam demersi obstupescamus in mundo, quemadmodum reliqui, hoc est infideles, quibus ignorantia Dei instar obscurae noctis sensum et rationem adimit. *Sed vigilemus*, hoc est, intento animo respiciamus in Dominum. *Et sobrii simus*: hoc est, abiectis huius mundi curis, quae onere suo nos degravant, excussis pravis cupiditatibus, soluti et alacres tendamus in coelum. Haec enim spiritualis est sobrietas, dum ita parce et continenter utimur hoc mundo, ne eius illecebris simus impliciti.

8. *Induti thorace.* Hoc addit, quo melius torporem nobis excuteret: nam veluti ad arma conclamat, ut ostendat non esse dormiendi tempus. Belli quidem nomen subticet: verum dum nos armat thorace et galea, proeliandum esse admonet. Quare quisquis opprimi ab hoste timet, expergefieri debet, ut sit assidue in excubiis. Sicuti ergo hortatus est ad vigilantiam, eo quod Evangelii doctrina sit instar diurnae lucis, ita nunc altero argumento nos excitat, quia bellandum sit cum hoste: unde sequitur, nimis periculosam esse segnitiam. Videmus enim ut milites, etiamsi aliqui sint intemperantes, propinquo tamen hoste, exitii metu, a crapula et deliciis omnibus se absterneant, et sedulo excubent ad cavendum. Quum ergo semper nobis instet Satan, et mille pericula intenet: saltem non minus sedulos et vigilantes esse oportet. Caeterum in armorum nominibus frustra a quibusdam subtilior quaeritur interpretatio: nam hic Paulus aliter loquitur, quam ad Ephesios cap. 6, 17.: illic enim iustitiam thoracem facit. Hoc ergo ad tenendam eius mentem sufficiet, quod docere vult, Christianorum vitam similem esse perpetuae militiae: quia Satan molestus et infensus illis esse non desinit. Sedulo itaque paratos et erectos ad resistendum esse vult: deinde armis opus esse admonet, quia tam potentem hostem sustinere nequeant, nisi bene muniti. *Πανοπλίαν* vero hic non enumerat: sed tantum recenset duas armaturae partes, *thoracem* et *galeam*. Interea quod ad spirituales munitionem spectat, nihil omittit: nam qui *fide*, *caritate*, et *spe* instructus est, nulla ex parte inermis deprehendetur.

9. *Quia non constituit.* Quia de spe salutis loquutus erat, prosequitur illam partem: ac dicit nos huc destinatos esse a Deo, ut salutem per Christum consequamur. Posset autem simpliciter locus exponi hoc modo, induendam esse salutis galeam, quia Deus nos

perire nolit, sed potius salvos esse. Et hoc quidem vult Paulus: sed ulterius (meo iudicio) tendit. Quia enim nobis ut plurimum formidolosus est Christi dies, finem eius mentione facere volens, nos in salutem constitutos esse dicit. Vox graeca *περιποίησις* tam fruitionem (ut loquuntur) quam acquisitionem significat. Certe non intelligit Paulus nos a Deo vocatos esse, ut comparemus nobis salutem: verum ut eam obtineamus, sicuti acquisita est per Christum. Animat vero Paulus fideles ad strenue pugnandum, proposita victoriae fiducia: nam semivictus est qui timide ac dubitanter pugnat. His ergo verbis trepidationem, quae ex diffidentia nascitur, eximere voluit. Non aliunde autem melior salutis certitudo, quam ex decreto Dei colligi potest. *Ira* hoc loco, ut alibi, pro iudicio aut vindicta Dei adversus reprobos capitur.

10. *Qui mortuus est.* A fine mortis Christi confirmat quod dixit: nam si ideo mortuus est, ut nos participes faceret suae vitae, non est quod de salute nostra ambigamus. Dubium tamen est, quid nunc per somnium et vigilias intelligat: videri enim posset vitam et mortem designare, et hic sensus esset plenior. Quanquam de quotidiano somno non inepte etiam exponere liceat. Summa est, in hoc mortuum esse Christum, ut sua vita, quae perpetua est et fine caret, nos donaret. Porro non mirum est, quod iam nunc affirmat nos cum Christo vivere, quia fide in regnum Christi ingressi transimus a morte in vitam: Christus ipse, in cuius corpus insiti sumus, sua virtute nos vivificat, et Spiritus, qui in nobis habitat, vita est propter iustitiam.

11. Quare exhortamini (*vel, consolamini*) vos invicem, et aedificate singuli singulos, sicut et facitis. 12. Rogamus autem vos, fratres, ut agnoscatis eos, qui laborant in vobis, et praesunt vobis in Domino, et admonent vos: 13. Ut eos habeatis in summo pretio cum caritate propter opus ipsorum: pacem habete cum ipsis (*vel, inter vos*). 14. Hortamur autem vos, fratres, monete inordinatos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote erga omnes.

11. *Exhortamini.* Idem est verbum, quod habuimus in fine proximi capituli, quod illic Consolari vertimus, quia contextus id exigebat: nec male etiam huic loco eadem significatio quadraret. Nam quae hactenus tractavit, utriusque materiam suppeditant, tam consolationis quam exhortationis. Quod ergo illis datur a Domino, inter se communicare iubet. Addit, ut se *aedificent*: hoc est confirment in ea doctrina. Sed ne videatur eorum negligentiam perstringere, simul dicit eos sponte facere quod praecipit. Verum quae nostra est ad bonum segnitias, qui optime omnium sunt animati, stimulis tamen semper indigent.

12. *Rogamus autem.* Admonitio valde necessaria. Quia enim parvi ducitur regnum Dei, vel saltem non aestimatur pro sua dignitate: hinc etiam sequitur contemptus piorum doctorum. Plerique vero eorum, hac ingratitude offensi, non tam quia se contemni vident, quam quod inde colligunt, non haberi Domino suo honorem,

tepidiore redduntur. Et Deus etiam iuste mundum ulciscitur, quod bonis ministris, quibus ingratus est, eum privat. Quare non tam ministrorum interest, quam totius Ecclesiae, haberi in pretio eos, qui fideliter praesunt. Atque hac de causa Paulus tam sollicitè ipsos commendat. *Agnosce* hic significat *Habere* rationem aut respectum: sed innuit Paulus ideo minus honoris exhiberi ipsis doctoribus quam deceat, quoniam vulgo non consideratur eorum labor. Sed notandum est, quibus titulis pastores designet. Primo dicit eos laborare: unde sequitur e numero Pastorum excludi omnes otiosos ventres. Porro speciem laboris exprimit, quum addit, *qui vos admonent* vel instituunt. Quicumque ergo munus docendi non obeunt, frustra se Pastorum nomine venditant. Tales quidem Papa facile in suum catalogum recipit, sed eos e suo expungit Spiritus Dei. Quia autem contemptim (ut dictum est) habentur in mundo, simul prae-fecturae nomine illos ornat. Tales qui docendo impendunt operam, nec aliter praesunt nisi ut serviant Ecclesiae, Paulus in pretio non vulgari haberi iubet. Nam ad verbum sic loquitur, plus quam abunde honore prosequi, nec immerito: observanda enim est ratio, quam mox subiicit, nempe *propter opus ipsorum*. Est autem Opus hoc aedificatio Ecclesiae, aeterna animarum salus, mundi reparatio, denique regnum Dei et Christi. Huius operis inaestimabilis est excellentia ac dignitas: ergo quos tantae rei ministros facit Deus, nobis eximios esse oportet. Verum ex Pauli verbis colligere licet, iudicium Ecclesiae mandari, ut veros Pastores discernat. Nam frustra notae istae ascriberentur, nisi vellet a fidelibus eas animadverti. Et quum iubet honorem deferri laborantibus, et iis qui docendo rite et fideliter gubernant: otiosos certe et improbos neque dignatur ullo honore, neque dignos esse ostendit. *Praesunt in Domino*. Hoc additum videtur ad notandum spirituale regimen. Tametsi enim reges quoque et magistratus Dei ordinatione praesunt: quia tamen Ecclesiae gubernationem Dominus peculiariter vult suam agnoscere, ideo nominatim *praeesse in Domino* dicuntur, qui Christi nomine et mandato Ecclesiam gubernant. Caeterum hinc colligere licet, quantum absint a Pastorum ac Praesulum ordine, qui tyrannidem a Christo prorsus alienam exercent. Certe ut quis inter legitimos Pastores censeatur, necesse est ut se in Domino praeesse ostendat, nec ab eo quicquam habeat separatum. Hoc autem quid aliud est, quam pura doctrina Christum in sua sede collocare, ut solus sit Dominus et magister?

13. *Cum caritate*. Alii vertunt, per caritatem. Paulus enim dicit, in caritate: quod secundum hebraicae linguae phrasin valet *per* aut *cum*. Ego tamen malo ita exponere, quod non tantum ipsos revereri, sed etiam amare iubeat. Nam ut amabilis est Evangelii doctrina, sic eius ministros diligere convenit. Durius autem esset illud, per caritatem habere in pretio, quum apte cohaereat amoris cum honore coniunctio. *Pacem habete*. Quanquam hic locus varie legitur etiam apud Graecos, mihi tamen magis arridet ea lectio, quam reddidit Vetus interpres, et sequutus est Erasmus: nempe *Pacem habete cum eis, vel colite*. Voluit enim (meo iudicio) Paulus Satanae artibus obviam ire, qui non cessat omnia moliri, ut vel iurgia, vel dissidia, vel simultates excitet inter plebem et Pastorem. Itaque quotidie videmus, quam levi aut nulla de causa Ecclesiae suis Pa-

storibus sint infensae: quia scilicet minus quam par sit viget hoc pacis colendae studium, quod tantopere Paulus commendat.

14. *Monete inordinatos.* Communis est doctrina, ut nobis curae sit fratrum salus. Id fit docendo, monendo, corrigendo, erigendo: sed quoniam varia sunt hominum ingenia, non abs re praecipit Apostolus, ut se fideles ad hanc varietatem accommodent. Iubet ergo inordinatos moneri, hoc est eos, qui dissolute vivunt. Et *monitio* pro Obiurgatione capitur, quae eos in ordinem reducat: nam et digni sunt maibri severitate, nec alio remedio adduci possunt ad resipiscentiam. Erga *pusillanimes* alia moderatio tenenda est: nam consolatione opus habent: infirmi quoque sunt sublevandi. Pusillanimes autem vocat, qui fracto sunt et afflicto animo. His itaque *infirmis* sic indulget, ut inordinatos durius compesci velit. Rursum ita inordinatos aspere moneri iubet, ut infirmi comiter et humane tractentur, ut pusillanimes consolationem accipiant. Frustra ergo qui praefracti sunt et indomiti, blande se mulceri postulant: quoniam remedia morbis sunt accommodanda. Patientiam tamen erga omnes commendat: nam severitas quoque adversus inordinatos aliqua lenitate temperanda est. Quaquam patientia haec taedio proprie opponitur: nihil enim proclivius est quam fatigari in curandis fratrum morbis. Qui semel atque iterum pusillanimum solatus est, si tertio idem agendum sit, sentiet nescio quam molestiam, adeoque indignationem, quae eum in officio pergere non patitur. Ita si monendo vel obiurgando non proficimus statim quantum optandum esset, spem de ulteriore profectu abiicimus. Eiusmodi impatientiae frenum iniicere Paulus voluit, moderationem erga omnes nobis commendans.

15. Videte ne quis malum pro malo cuiquam reddat: sed semper benignitatem sectamini, et mutuam inter vos, et in omnes. 16. Semper gaudete. 17. Indesinenter orate. 18. In omnibus gratias agite: haec enim Dei voluntas in Christo Iesu erga nos. 19. Spiritum ne exstinguatis. 20. Prophetias ne contemnatis. 21. Omnia probate, quod bonum est tenete: 22. Ab omni specie mala abstinete.

15. *Videte ne quis malum.* Quia difficilis est huius praecepti observatio in tanta ingenii nostri ad vindictam propensione, ideo attentos ad cavendum esse iubet. Nam istud *videre* sedulum studium significat. Tametsi autem simpliciter prohibet ne certent inter se iniuriis, non tamen dubium quin omnes simul noxios affectus damnare voluerit. Nam si *malum malo reddere* fas non est, vitiosa est omnis nocendi cupiditas. Propria Christianorum est haec doctrina, non retaliare iniurias, sed aequo animo perferre. Ac ne putarent Thessalonicenses ultionem tantum adversus fratres suos prohiberi, nominatim exprimit, ne cuiquam malefaciant. Speciosae enim interdum excusationes obtendi solent: Quid? illum adeo nequam, scelestum et crudelem cur non liceat mihi ulcisci? Verum quia ultio sine exceptione nobis interdicitur, qualiscunque sit is, qui nos laesit, abstinendum est a noxa. *Sed semper benignitatem.* Hoc posteriore membro non tantum a vindicta abstinendum esse docet, si quis nos

laeserit, sed colendam erga omnes beneficentiam. Etsi enim mutuam inter fideles primo esse vult, postea tamen ad omnes, quamvis indignos, eam extendit: ut studeamus malum bono vincere, quemadmodum idem alibi docet (Rom. 12, 21.). Primus ergo patientiae gradus est non ulcisci iniurias: secundus vero, etiam hostes beneficiis prosequi.

16. *Semper gaudete.* Hoc ad moderationem animi refero, dum placide in rebus adversis se retinet, neque frena dolori laxat. Ideo haec tria simul connecto: *semper gaudere, indesinenter orare, et gratias Deo agere in omnibus.* Nam quum assiduas preces commendat, rationem ostendit perpetuo gaudendi: quia hoc modo levationem in omnibus malis nostris a Deo petimus. Sic ad Philipp. 4, 4., ubi dixit, Gaudete in Domino, iterum dico gaudete. Moderatio vestra nota sit omnibus. Ne sitis solliciti: Dominus prope est. Postea rationem demonstrat: sed in omni precatione vestrae postulationes innotescant Deo, cum gratiarum actione. Illic, ut videmus, causam gaudii ponit animum tranquillum ac sedatum, qui vel iniuriis, vel rebus adversis ultra modum non turbetur. Caeterum ne dolor, tristitia, anxietas, metus nos opprimant, iubet in providentiam Dei recumbere. Porro quia saepe obrepunt dubitationes, an curae simus Deo, remedium quoque praescribit, ut precando nostras sollicitudines quasi in eius sinum exoneremus: quemadmodum David Psal. 37, 5. et 55, 23. praecipit, et eius exemplo Petrus (I. Petr. 5, 7.). Quia autem in votis nimium sumus praecipites, temperamentum ascribit: ut quae desunt expetentes, non tamen desinamus gratias agere. Eandem fere seriem, licet paucioribus verbis, hic contextit. Nam primo loco, tanti vult a nobis aestimari Dei beneficia, ut eorum agnitio et meditatio tristitiam omnem superet. Et sane si reputamus quid nobis Christus contulerit, nulla erit tanta doloris acerbitas, quae non leniatur, et locum cedat spirituali gaudio. Nisi enim regnet in nobis hoc gaudium, simul a nobis regnum Dei exsulat, vel nos ab ipso. Et valde ingratus est Deo, cui non tanti est Christi iustitia et spes vitae aeternae, ut in media tristitia gaudeat. Sed quoniam facile animi nostri fatiscunt, donec impatientiae succumbant: notandum est remedium quod mox adiungit. Iacentes enim et prostrati erigimur precibus, quia in Deum reiicimus quod nos gravabat. Quoniam autem multa quotidie, imo singulis momentis pacem nostram inquietare, et gaudium excutere nobis possunt, ideo continenter nos orare iubet. De hac autem precandi assiduitate alibi diximus. Gratiarum actio, ut dixi, quasi temperamentum subiicitur. Multi enim sic orant, ut tamen obmurmurent Deo, ac fremant, nisi protinus obsequatur eorum votis. Atqui desideria nostra sic frenari convenit, ut, contenti eo quod datur, gratiarum actionem semper misceamus votis. Petere quidem licet, gemere etiam et conqueri: sed ita ut nobis magis allubescat Dei voluntas, quam nostra.

18. *Haec enim Dei voluntas.* Nempe ut gratias agamus, secundum Chrysostomi sententiam. Ego pleniorē sensum contineri puto sub his verbis: quod talis sit erga nos Dei affectus in Christo, ut in afflictionibus quoque largam habeamus materiam gratias agendi. Quid enim ad nos placandos aptius aut magis appositum, quam dum audimus Deum sic nos in Christo complecti, ut in bonum ac salutem vertat quicquid nobis accidit? Meminerimus ergo, hoc singulare esse corrigendae impatientiae remedium, ab intuitu praesentium ma-

lorum, quae nos cruciant, oculos referre in diversam considerationem, qualiter erga nos affectus sit Deus in Christo.

19. *Spiritum ne exstinguatis.* Haec metaphora ducta est a vi et natura Spiritus: nam quum proprium Spiritus officium sit illustrare mentes, atque ideo vocetur lux nostra, proprie dicimur eum exstinguere, dum eius gratiam exinanimus. Sunt qui putant idem dici hoc et proximo membro. Ergo secundum eos Spiritum exstinguere nihil aliud est quam contemnere prophetias. Verum quia diversis modis exstinguitur Spiritus, haec duo inter se distinguo, tanquam genus et speciem. Tametsi enim contemptus prophetiae est extinctio Spiritus, Spiritum tamen illi etiam exstinguunt, qui, quum profectu quotidiano magis ac magis accensas a Deo scintillas excitare debeant, sua ignavia in nihilum redigunt dona Dei. Itaque latius patet haec admonitio de non exstinguendo Spiritu, quam proxima de non spernendis prophetiis. Sensus prioris est: Estis Spiritu Dei illuminati, videte ne vestra ingratitude lux ista vobis pereat. Valde utilis admonitio: nam eos, qui semel illuminati fuerant, ubi respuunt tam pretiosum Dei donum, vel clausis oculis se abripi sinunt in mundi vanitatem, horrenda coecitate percuti cernimus, ut sint aliis in exemplum. Cavendum igitur a socordia, qua Dei lumen in nobis suffocatur. Caeterum qui hinc colligunt, in hominis arbitrio esse vel exstinguere, vel fovere lucem oblatam, ut gratiae efficaciam extenuent, ac facultates extollant liberi arbitrii, male ratiocinantur. Quamquam enim efficaciter in suis electis operatur Deus, neque tantum lucem illis admovet, sed facit ut videant, oculos cordis illis aperit, apertosque tenet: quia tamen semper ad desidiam caro inclinatur, exhortationum stimulis opus habet. Verum quod Pauli voce Deus praecipit, intus ipse praestat. Interea partes nostrae sunt petere a Domino, ut lampadi accensae oleum suppeditet, servet purum ellychnium, atque etiam promoveat.

20. *Prophetias ne contemnatis.* Opportune haec sententia alteri subnectitur: nam quum per doctrinam Spiritus Dei nobis maxime illuceat, qui doctrinae locum negant, quantum in se est, exstinguunt Spiritum: semper enim considerandum, qualiter aut quibus mediis se nobis communicare Deus velit. Ergo quicumque sub magisterio Spiritus sancti proficere cupit, Prophetarum se ministerio doceri sustineat. Caeterum *prophetiae* nomine non intelligo vaticinandi donum, sed quemadmodum prioris ad Corinthios, cap. 14, 3., scientiam interpretandae Scripturae: ut Propheta sit divinae voluntatis interpret. Nam eo quem citavi loco Paulus doctrinam ad aedificationem, exhortationem et consolationem Prophetis tribuit, et has quasi partes enumerat: sit ergo Prophetia in hoc loco Scripturae interpretatio in usum praesentem accommodata. Eam sperni vetat Paulus, nisi sponte velimus errare in tenebris. Est autem insignis sententia ad externae praedicationis commendationem. Somniant fanatici homines, pueros esse qui in Scripturae lectione vel auditu verbi retinentur: quasi nemo sit spiritualis, nisi doctrinae contemptor. Superbe igitur humanum ministerium, adeoque Scripturam ipsam despiciunt, ut Spiritum assequantur. Deinde quotquot illis deliria ingerit Satan, pro arcanis Spiritus revelationibus fastuose venditant. Tales sunt Libertini et similes furiae. Et quo quisque indoctior, eo maiore arrogantia inflatus ac turgidus. Nos vero Pauli exemplo di-

scamus Spiritum cum voce hominum coniungere, quae nihil est quam illius organum.

21. *Omnia probate.* Quoniam saepe temerarii homines et spiritus impostores nugas suas prophetiae titulo praetextunt, posset hac ratione vel suspecta vel etiam odiosa reddi prophetia. Quemadmodum hodie multi ad ipsum praedicationis nomen propemodum nauseant, quia tam multi sunt insulsi ac imperiti, qui sua nihili commenta pro suggestu effutiant, alii etiam impii ac sacrilegi, qui execrandas blasphemias deblaterant. Quoniam itaque talium hominum vitio fieri poterat, ut fastidiose exciperetur prophetia, imo vix locum teneret, Paulus iubet Thessalonicenses probare omnia: significans, etiamsi non omnes exacte loquantur ad absolutam regulam, prius tamen iudicandum esse, quam damnetur ulla doctrina vel respuatur. Bifariam hic peccari solet: nam alii, quia falso nominis Dei praetextu vel decepti sunt, vel sciunt vulgo plerosque decipi, promiscue reiiciunt quamlibet doctrinam: alii stulta credulitate quicquid Dei nomine propositum est absque delectu amplectuntur. Utrumque vitiosum est: nam priores, fastuoso illo praeiudicio imbuti, viam ad proficiendum sibi praecludunt: alteri vero ad omnes errorum ventos se temere exponunt. Paulus ab his duobus extremis ad medium revocat Thessalonicenses, dum vetat quicquam damnare, nisi prius examinatum: et rursum admonet, iudicium adhibendum esse, priusquam quod in medium affertur pro indubio recipiant. Et sane haec Dei nomini saltem reverentia debetur, ut prophetiam, quae dicitur ab eo profecta, non aspernemur. Verum sicuti reiectionem debet praecedere examen vel discretio, ita et susceptionem verae et sanae doctrinae. Neque enim ea levitate pios esse convenit, ut indifferenter falsum non minus quam verum arripiant. Hinc colligimus, Spiritu iudicii eos donari a Deo, ut discernant ne circumveniantur hominum imposturis. Nisi enim discretionem essent praediti, frustra Paulus diceret, *probate*, et *tenete quod bonum est*. Quodsi recte probandi facultate destitui nos sentimus, ab eodem Spiritu, qui per Prophetas suos loquitur, petenda est. Pronuntiat autem hoc loco Dominus per os Pauli, nullis hominum vitiis, nulla vel temeritate, vel inscitia, nullo denique abusu debere impediri doctrinae cursum, quin semper in Ecclesia vigeat. Nam quum prophetiae abolitio Ecclesiae sit interitus, potius coelum sinamus terrae misceri, quam ut cesset prophetia. Sed videtur hic Paulus nimis vagam in docendo licentiam permittere, dum vult probari omnia: nam audienda sunt ut probentur: atqui hoc modo ianua impostoribus aperta foret ad spargenda sua mendacia. Respondeo, eum nunc minime postulare audientiam falsis doctoribus, quorum os alibi (Tit. 1, 11.) obstruendum esse docet, et quos tam severe excludit: nihilo etiam magis tollere ordinem in eligendis doctoribus, quem tantopere alibi (I. Tim. cap. 3.) commendat. Sed quoniam tanta diligentia nunquam adhiberi potest, quin prophetent interdum qui minus quam deceat sunt instructi, et interdum boni et pii doctores a scopo aberrant: eam modestiam requirit a fidelibus, ut tamen audire non detrectent. Nihil enim periculosius quam ea morositas, qua fit ut nobis insipida sit quaevis doctrina, dum probare, quae recta sit, non sustinemus.

22. *Ab omni specie mala.* Nonnulli universalem esse sententiam putant, acsi abstinere praeciperet ab omnibus, quae mali speciem prae se ferunt. Ita sensus esset, non sufficere interius con-

scientiae testimonium, nisi habeatur et fratrum ratio, ut obviam eatur offendiculis, fugiendo quicquid malum videri potest. Qui *speciem* dialectice exponunt generi subiectam, nimis crasse hallucinantur. Speciem enim dixit quae vulgo Apparentia. Et potest legi tam *mala*, quam *mali* in genitivo: eadem tamen significatione. Ego potius Chrysostomum et Ambrosium sequor, qui cum proxima sententia contextunt. Quamquam neuter eorum explicat Pauli mentem, et forte quid sibi velit, non prorsus assequuti sunt. Breviter dicam quod sentio. Primum speciem mali, vel malam, interpretor, quum nondum ita comperta est doctrinae falsitas, ut merito reiici queat: sed tamen aliqua haeret sinistra suspicio, et timetur ne quid veneni lateat. Ergo ab eo genere doctrinae, quod malum etiamsi non sit, apparet, abstinere praecipit: non quod in totum reiici permittat, sed quia recipi, aut fidem obtinere non debet. Cur enim prius quod bonum est teneri iussit, nunc abstinere vult non simpliciter a malo, sed a mali specie? quia, ubi diiudicatione in lucem producta fuerit veritas, tunc demum ei fidem habere decet: ubi autem subest falsi metus, aut mens dubitatione est implicita, pedem referre, vel gradum (ut loquuntur) suspendere convenit, ne quid dubia perplexaque conscientia amplectamur. In summa, docet qualiter nobis utilis futura sit prophetia citra periculum: nempe si attenti erimus ad omnia probanda, et si levitas ac festinatio aberit.

23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos: et integer spiritus vester, et anima et corpus sine reprehensione in adventu Domini nostri Iesu Christi custodiatur: 24. Fidelis qui vos vocavit, qui et faciet. 25. Fratres, orate pro nobis. 26. Salutate fratres omnes in osculo sancto. 27. Adiuro vos per Dominum, ut legatur epistola omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

Ad Thessalonicenses prima scripta fuit ex Athenis.

23. *Ipse autem Deus.* Postquam varia praecepta dedit, tandem descendit ad precationem. Et certe frustra spargitur doctrina, nisi eam Deus in animos nostros inserat. Unde apparet quam praepostere faciant, qui ex Dei praeceptis metiuntur hominum vires. Paulus ergo, quum sciret inutilem esse omnem doctrinam, donec cordibus nostris eam Deus quasi digito suo insculpat: precatur Deum, ut Thessalonicenses sanctificet. Cur Deum *pacis* hic nominet, mihi non satis constat, nisi referre ad superiora libeat, ubi fraterni consensus, et patientiae et aequitatis meminit. Scimus autem sub verbo *sanctificandi* contineri totam hominis renovationem. Iam ex parte quidem renovati erant Thessalonicenses, sed optat Paulus, ut quod reliquum est Deus perficiat: unde colligimus, tota vita proficiendum esse in sanctitatis studio. Caeterum si Dei officium est totum hominem reformare, nihil libero arbitrio residuum fit. Nam si nostrum esset Deo cooperari, ita loquutus esset Paulus: Sanctificationem vestram Deus adiuvet, vel promoveat. Quum autem dicit *sanctificet totos*, solum illum facit solidi operis auctorem. *Et integer spiritus.*

Hoc expositionis vice additum est, ut sciamus, quaenam sit totius hominis sanctificatio: nempe quum ipse spiritu, anima, et corpore integer, vel purus ac impollutus servatur usque ad diem Christi. Quia autem nunquam in hac vita constat tanta integritas, quotidie aliquid addi ad puritatem, et ex sordibus aliquid repurgari convenit, quamdiu in mundo vivimus. Notanda est autem haec hominis partitio: nam aliquando homo simpliciter corpore et anima constare dicitur, ac tunc anima spiritum immortalem significat, qui in corpore habitat tanquam in domicilio. Quoniam autem duae praecipuae sunt animae facultates, intellectus et voluntas, Scriptura interdum distincte haec duo ponere solet, quum exprimere vult animae vim ac naturam: sed tunc anima pro sede affectuum capitur, ut sit pars spiritui opposita. Ergo quum hic audimus nomen *spiritus*, sciamus notari rationem, vel intelligentiam: sicut *animae* nomine designatur voluntas et omnes affectus. Scio a multis secus exponi Pauli verba: nam animam vocari putant motum vitalem: spiritum vero, partem hominis renovatam: atqui tunc absurda esset Pauli precatio. Deinde alius est Scripturae usus, quemadmodum dixi: quum Iesaias dicit cap. 26, 9., Anima mea desideravit te nocte, spiritus meus te cogitavit: nemo dubitat quin de intelligentia et affectu suo loquatur, atque ita duas animae partes enumeret: eodem sensu in Psalmis iunguntur duae istae voces. Atque hoc Pauli sententiae melius quadrat. Quomodo enim totus homo integer, nisi quum purae sunt et sanctae cogitationes, quum recti omnes et bene compositi affectus, quum ipsum denique corpus nonnisi bonis operibus suam operam ministeriumque impendit? Nam facultas intelligendi a Philosophis tanquam domina statuitur: affectus sunt medii ad imperandum: corpus obsequium praestat. Videmus nunc quam bene convenient omnia. Tunc enim purus et integer est homo, si nihil mente cogitat, nihil corde appetit, nihil corpore exsequitur, nisi quod probatur Deo. Quod autem totius hominis custodiam et omnium eius partium ita Deo commendat Paulus, inde colligendum est, nos innumeris periculis esse expositos, nisi illius tutela nos protegeret.

24. *Fidelis qui vos vocavit.* Sicuti precando testatus est, quantum de salute Thessalonicensium curam haberet: ita nunc in fiducia divinae gratiae eos confirmat. Observa autem, quo argumento perpetuum illis Dei auxilium promittat, nempe quia eos vocavit: quibus verbis significat, sperandam esse gratiae continuationem, ex quo semel Dominus nos sibi in filios cooptavit. Neque enim unius diei se Patrem nobis fore pollicetur: sed hac lege nos adoptat, ut perpetuo nos foveat. Ergo vocatio testimonium nobis aeternae gratiae esse debet: nam opus manuum suarum non vult mutilum deserere. Porro fideles alloquitur Paulus, qui non externa modo praedicatione vocati fuerant, sed efficaciter fuerant a Christo ad Patrem adducti, ut essent ex filiorum numero. De *osculo*, ut solenne fuit salutationis symbolum, alibi dictum est. His autem verbis suum erga sanctos omnes amorem declarat.

27. *Adiuro vos per Dominum.* Incertum est timueritne (quod saepe accidit) ne maligni ac invidi homines epistolam supprimerent: an aliud praecavere voluerit periculum, ne perversa quorundam prudentia, et cautione contineretur inter paucos. Semper enim repe-

riuntur qui negent utile esse vulgari, quae alioqui optima agnoscant. Certe quocunque artificio vel praetextu tunc machinatus fuerit Satan, ne in omnium notitiam perveniret epistola: colligere ex Pauli verbis licet, quam serio et acriter se opponat. Neque enim res levis aut frivola est adiuratio per Dei nomen. Habemus itaque, Spiritum Dei, quae Pauli ministerio in hac epistola prodidit, velle toti Ecclesiae publicari. Unde apparet, diabolis quoque ipsis praefractiones esse, qui a lectione scriptorum Pauli hodie populum Dei arcent, utpote qui tam severo exorcismo non moventur.

EXIMIO VIRO
BENEDICTO TEXTORI,
MEDICO.

Quum te in artis tuae scientia excellere iudicent, qui sunt idonei eius rei cognitores: ego exactam fidem ac diligentiam, quam tum in curandis aegrotis, tum in responsis dandis adhibere soles, pro summa virtute semper duxi. Sed in mea praesertim valetudine vel restituenda vel tuenda sic te sedulo intentum fuisse perspexi, ut facile constaret, non tam unius hominis abs te haberi rationem, quam commune Ecclesiae bonum studio ac curae tibi esse. Putaret forte alius quispiam, levius ideo esse officium, quod non privatim sibi duntaxat impensum foret. Ego autem bis me potius tibi obstrictum esse sentio: quod, quum in obeundis amicitiae partibus nihil omnino praetermitteres, de ministerio quoque meo, quod mihi propria vita carius esse debet, fueris perinde sollicitus. Mortuae praeterea uxoris memoria, quantum tibi debeam, quotidie admonet, non modo quod ope tua saepius levata, semel ex gravi ac periculoso morbo restituta fuit: sed quod in postremo etiam, qui nobis eam eripuit, nihil in ipsa iuvanda, ad industriam, laborem, studium, reliqui feceris. Porro quia non aliam à me tibi mercedem solvi pateris: ut mutuum aliquod esset meae erga te benevolentiae testimonium, huic commentario nomen tuum inscribere volui. Genevae, Calendis Iuliis. MDL.

ARGUMENTUM
IN EPISTOLAM
PAULI AD THESSALONICENSES
ALTERAM.

Hanc epistolam Roma esse missam, ut vulgo habent graeci codices, mihi non est probabile: nam de suis vinculis aliquid attigisset, sicuti in aliis solet. Deinde circa initium tertii capitis sibi instare periculum significat ab hominibus importunis: unde coniici potest, quum Hierosolymam tenderet, ex itinere scripsisse. Et iam olim Athenis fuisse scriptam, passim receptum fuit apud Latinos. Haec autem scribendi causa fuit: ne se neglectos putarent Thessalonicenses, quod alio festinans Paulus ad eos non venisset. Primo capite hortatur eos ad patientiam. Secundo, vanam et fabulosam opinionem, quae de propinquo Christi adventu sparsa invaluerat, hoc argumento refellit, quia prius oporteat fieri discessionem in Ecclesia, et bonam orbis partem perfide a Deo deficere, imo Antichristum regnare in templo Dei. Tertio capite, postquam se precibus eorum commendavit, et breviter animavit ad constantiam, severe corrigi iubet eos, qui otiose ex alieno vivunt: quodsi non obtemperent monitionibus, excommunicandos esse docet.

IOANNIS CALVINI

IN EPISTOLAM

PAULI AD THESSALONICENSES

ALTERAM

COMMENTARIUM

CAP. I.

1. **PAULUS** et Silvanus et Timotheus Ecclesiae Thessalonicensium in Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo, 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo. 3. Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, quemadmodum dignum est, quia vehementer auge-
scit fides vestra, et exuberat caritas mutua uniuscuiusque om-
nium vestrum: 4. Ut nos ipsi de vobis gloriemur in Ec-
clesiis Dei, de tolerantia vestra et fide in omnibus persecu-
tionibus vestris et afflictionibus, quas sustinetis, 5. Osten-
sionem iusti iudicii Dei: ut digni habeamini regno Dei, pro
quo et patimini. 6. Siquidem iustum est apud Deum red-
dere iis, qui vos affligunt, afflictionem: 7. Et vobis, qui af-
fligimini, relaxationem nobiscum.

1. *Ecclesiae in Deo.* De forma salutationis verba facere, su-
pervacuum foret. Hoc modo notatu dignum est, Ecclesiam in Deo
et Christo dici, quae non tantum collecta est sub fidei vexillo, ut
Deum unum Patrem colat, et in Christum confidat, sed quae opus
ac aedificium est tam Patris quam Christi: quia, dum nos sibi Deus
adoptat et regenerat, ex ipso esse incipimus in Christo. I. Corinth.
1, 30.

3. *Gratias agere.* Incipit a laude, ut sibi transitum ad coh-
ortationem faciat: sic enim plus proficimus apud eos, qui iam in cursu
sunt, dum superiores eorum progressus non tacendo admonemus,
quantum adhuc distent a meta, et stimulamus ad pergendum. Quo-
niam autem priore epistola fidem eorum et caritatem laudaverat,
nunc praedicat utriusque incrementa. Et sane haec piis omnibus
tenenda est ratio, ut se quotidie examinent, ac videant quousque

sint progressi. Haec igitur vera laus fidelium, si in dies crescant in fide et caritate. Quum dicit *semper*, significat sibi assidue suppeditari novam materiam. Prius gratias de ipsis egerat Deo: nunc dicit esse quare rursus agat, nempe propter quotidianos progressus. Quum autem gratias agit Deo hoc nomine, ab ipso esse testatur non minus incrementa, quam initium fidei et caritatis: nam si essent ex virtute hominum, ficta esset, aut certe de nihilo gratiarum actio. Praeterea ostendit, non vulgares, ac ne mediocres quidem solum, sed uberri-mos esse illorum profectus: quo turpior est nostra segnities, dum vix pedem unum longo tempore promovemus. *Quemadmodum dignum est.* His verbis ostendit Paulus, nos ad gratias Deo agendas obstringi, non modo quum nobis benefacit, sed etiam quum eius erga fratres nostros beneficia reputamus. Ubicunque enim relucet Dei bonitas, laude ipsam prosequi decet. Deinde sic cara nobis esse debet fratrum salus, ut quicquid illis datum est debeamus inter bona nostra censere. Quin etiam si reputamus qualis et quam sancta sit corporis Christi unitas, vigebit haec mutua inter nos communicatio, ut uniuscuiusque membri bona in lucro totius Ecclesiae deputemus. Ergo in laudandis Dei beneficiis semper respicienda est Ecclesiae universitas.

4. *Ut nos ipsi de vobis.* Non potuit ampliorem illis laudem tribuere, quam quum dicit se aliis Ecclesiis ipsos proponere in exemplar: id enim sibi volunt haec verba, Gloriamur in vobis apud alias Ecclesias. Neque enim ambitiose Thessalonicensium fidem iactabat Paulus, sed quatenus eorum praedicatio stimulus esse poterat ad imitationis studium. Caeterum non dicit se gloriari de fide ipsorum et caritate, sed de patientia et fide: unde sequitur, patientiam fructum esse ac testimonium fidei. Ideo sic resolvi debent haec verba: Gloriamur de patientia, quae ex fide provenit, et eam testamur in vobis excellere: alioqui non congruet contextus. Et certe nihil est, quod nos sustineat in tribulationibus, quam fides. Quod inde satis patet, quia, simulac Dei promissiones nos fugiunt, toti collabimur. Ergo quo quisque magis in fide profecerit, eo ad ferenda fortiter omnia erit patientia instructor. Quemadmodum rursus mollities et impatientia in adversis infidelitatem nostram arguit: praesertim vero ubi sustinendae sunt pro Evangelio persecutiones, illic se profert vis fidei.

5. *Ostensionem iusti iudicii Dei.* Aliorum expositiones omitto: hunc puto genuinum esse sensum, quod iniuriae et persecutiones, quas innocentes et pii ab improbis et sceleratis sustinent, quasi in speculo demonstrent Deum fore aliquando mundi iudicem. Ac omnino haec sententia antistrophos est profanae opinioni, quam concipere solemus, quoties bonis male et malis bene est. Putamus enim fortuito volvi mundum, nullamque Deo gubernationem relinquimus. Hinc fit ut corda hominum occupet impietas et contemptus, ut inquit Salomo: nam qui indigne aliquid patiuntur, vel Deum incusant, vel non putant ab eo curari res hominum. Audimus quid Ovidius dicat, Sollicitor nullos esse putare deos. Imo fatetur David (Psal. 73, 1—12.), propterea quod res ita confusas in mundo videbat, pedem suum quasi in lubrico fere lapsum esse. Contra impii successu magis insolescunt, quasi nulla scelerum poena eos maneret: quemadmodum Dionysius in prospera navigatione deos iactabat sacrilegis esse amicos. Denique quum videmus impune grassari impiorum saevitiam

adversus innoxios, sensus carnis statuit nullum esse Dei iudicium, nullas scelerum esse poenas, nullam iustitiae esse mercedem. Paulus autem ex adverso pronuntiat, quum Deus ita ad tempus impiis parcat, et ad suorum iniurias dissimulat, velut in speculo nobis ostendi futurum eius iudicium. Nam istud pro confesso sumit fieri non posse quin Deus, ut aequus est iudex, quietem aliquando restituat miseris qui iniuste nunc vexantur, et piorum oppressoribus praemium rependat, quod meriti sunt. Ergo si tenemus hoc fidei principium, quod Deus sit iustus mundi iudex, ac eius officium sit mercedem cuique secundum opera sua rependere: hoc alterum sine controversia sequetur, praesentem ἀραξίαν esse demonstrationem iudicii, quod nondum apparet. Nam si iustus est mundi iudex Deus, restitui oportet quae nunc sunt confusa: atqui nihil magis inordinatum quam impios impune molestos esse bonis, et effreni violentia grassari, bonos autem nulla sua noxa crudeliter vexari. Hinc colligere promptum est, Deum aliquando consensurum tribunal, ut statum huius mundi corrigat in melius. Proinde sententia illa, quam subiicit, iustum esse Deo reddere afflictionem, et caet.: fundamentum est eius doctrinae, quod Deus futuri iudicii signa ostendat, quum nunc abstinet ab officio iudicis. Et sane si nunc res tolerabilem in modum essent compositae, ut agnosci posset absolutum Dei iudicium, eiusmodi temperamentum nos in terra detineret. Deus itaque ut nos excitet ad spem futuri iudicii, nunc tantum aliqua ex parte mundum iudicat. Multa quidem documenta edit sui iudicii, sed ita ut nos cogat longius spem nostram extendere. Insignis certe locus, quia docet, quemadmodum excitandae sint mentes nostrae ab omnibus mundi obstaculis, quoties aliquid adversi patimur: nempe ut in mentem nobis veniat iustum Dei iudicium, quod nos extra hunc mundum tollet. Ita mors nobis erit vitae imago. *Digni habeamini.* Non tanti sunt ullae persecutiones, ut nos regno Dei dignos faciant: neque hic Paulus disputat de causa dignitatis, sed tantum sumit communem Scripturae doctrinam, quod Deus abolet in nobis, quae mundi sunt, ut meliorem in nobis vitam instauret: deinde quod pretium vitae aeternae per afflictiones nobis ostendit. Denique modum simpliciter designat, quo aptantur et quasi expoliuntur fideles sub Dei incude: quia per afflictiones mundo renuntiare, et ad coeleste Dei regnum tendere docentur. Deinde confirmantur in spe aeternae vitae, dum pro ea militant. Nam hic est ingressus, de quo concionatus est suis discipulis Christus (Luc. 9, 23.).

6. *Reddere afflictionem.* Iam diximus cur Dei ultionem adversus reprobos attingat: ut scilicet discamus recumbere in expectationem futuri iudicii, quia Deus malos nondum ulciscitur, quos tamen scelerum poenas dare necesse est. Simul autem intelligunt fideles, non esse causam cur momentaneae et fluxae impiorum felicitati invidiant, quae paulo post in horrendum exitium mutanda est. Quod subiicit de piorum *relaxatione*, convenit cum illa Petri sententia (Act. 3, 20.), ubi diem ultimi iudicii diem refrigerii vocat. In hac tamen bonorum et malorum declaratione clarius exprimere voluit, quam iniqua et praepostera esset mundi gubernatio, nisi Deus poenas et praemia in aliud iudicium differret: nam hoc modo mortuum esset Dei nomen. Itaque eum officio suo virtuteque spoliant, quicumque non intenti sunt ad hanc, de qua Paulus loquitur, iustitiam. Addit *nobiscum*, ut fidem doctrinae ex fidei suae sensu conciliet. Ostendit

enim se non philosophari de re rebus ignotis, dum in eadem causa et in eodem ordine se cum illis locat. Scimus autem quanto plus auctoritatis mereantur, qui et longo usu exercitati sunt in iis quae docent, nec quicquam postulant ab aliis nisi quod parati sunt ipsi praestare. Non ergo in umbra praecipit Paulus, qualiter sub sole pugnare debeant Thessalonicenses, sed strenue pugnans ad eandem ipsos militiam hortatur.

7. Quum manifestabitur Dominus Iesus e coelo cum Angelis potentiae suae, 8. In igne flammanti, qui ultionem infliget iis, qui non noverunt Deum, et non obediunt Evangelio Domini nostri Iesu Christi: 9. Qui poenam dabunt interitum aeternum a facie Domini, et a gloria potentiae ipsius, 10. Quum venerit ut sanctificetur in sanctis suis, et admirabilis reddatur in omnibus, qui credunt (quia fides habita sit testimonio nostro erga vos) in illa die.

7. *Quum manifestabitur Dominus.* Proximae sententiae confirmatio. Nam quum unum sit hoc ex fidei nostrae capitibus, venturum e coelo Christum, nec frustra venturus sit: finem adventus eius quaerere debet fides. Hic porro est, ut suis adveniat redemptor, imo ut totum orbem iudicet. Descriptio, quae sequitur, huc spectat, ut pii intelligant, quo magis formidabile iudicium hostes suos manet, eo maiori curae esse Deo suas afflictiones. Nam haec summa aegritudinis et moestitiae causa est, quod putamus Deum leviter malis nostris tangi. Videmus in quas querimonias subinde erumpat David, dum fastu et insolentia hostium suorum uritur. Ergo hoc totum ad fidelium consolationem posuit, quod tribunal Christi depingit horrore plenum, ne praesenti sua deiectione frangantur, dum vident superbe se ac contumeliose ab impiis calcari. Qualis vero futurus sit *ignis* ille, et ex qua materia, disputandum relinquo hominibus stulte curiosis: mihi tenere sufficit, quod docere in animo habuit Paulus, Christum iniuriarum, quas nobis reprobi inferunt, severissimum fore ultorem. Metaphora autem flammae et ignis, ubi de ira Dei agitur, Scripturae satis trita est. *Angelos potentiae* vocat, in quibus suam potentiam exseret. Angelos enim secum adducet ad illustrandam regni sui gloriam: unde et alibi Angeli maiestatis dicuntur.

8. *Qui ultionem infliget.* Quo melius persuadeat fidelibus, non impunitas fore persecutiones quas ferunt, hoc quoque Dei ipsius interesse docet: quia iidem, qui pios persequuntur, Deo sunt rebelles. Ergo Deum non salutis modo nostrae sed gloriae etiam suae causa vindicem adversus eos esse oportet. Porro hoc ad Christum refertur: Qui reddet ultionem: significat enim Paulus, has illi a Deo Patre iniunctas esse partes. Quae autem potest, an vindictam appetere nobis liceat, quia Paulus eam promittit, quasi iure appetatur. Respondeo, fas non esse de quoquam vindictam appetere: quia omnibus bene precari iubemur. Deinde tametsi in genere vindictam adversus reprobos expetere possimus: quia tamen nondum eos discernimus, salutem omnibus optare oportet. Interea impiorum exitium cum desiderio licite sperari potest, modo regnet in cordibus nostris

purus et recte compositus Dei zelus, absit autem omnis inordinata cupiditas. *Qui non noverunt.* Incredulos his duobus titulis designat, quod Deum ignorent, et non obediant Evangelio Christi. Nam si per fidem Evangelio obeditur, quemadmodum docet primo capite et ultimo ad Romanos: incredulitas resistendi causa est. Eosdem damnat ignorantiae Dei: nam viva Dei cognitio reverentiam ex se gignit. Itaque semper coeca est incredulitas: non quod prorsus omni luce et intelligentia vacui sint increduli, sed quia sic obtenebratam habent mentem, ut videndo non videant. Non abs re pronuntiat Christus (Io. 17, 3.) hanc esse vitam aeternam, nosse verum Deum, etc. Ergo ex defectu huius salutaris notitiae sequitur Dei contemptus, et tandem mors. Qua de re plura disserui primo capite prioris ad Corinthios.

9. *Interitum aeternum a facie.* Per appositionem ostendit qualis sit poena, cuius meminerat, nempe interitus sine carens, et mors immortalis. Mortis perpetuitas ex eo probatur, quod Christi gloriam habet sibi adversam: atqui ea aeterna est, nec finem habet: itaque vis eius nunquam cessabit. Inde et terribilis poenae atrocitas colligi potest, quia tanta futura est, quanta est Christi gloria et maiestas.

10. *Quum venerit ut sanctificetur.* Quia hactenus de poena reproborum concionatus est, nunc revertitur ad pios, ac dicit venturum Christum, ut in illis glorificetur: hoc est, ut gloria sua illos irradiet, ut sint eius participes, acsi diceret, Christum non sibi privatim habiturum hanc gloriam, sed communem fore *sanctis omnibus*. Haec summa est et singularis piorum consolatio, quod quum in gloria regni sui manifestabitur Dei filius, in eandem secum societatem eos colliget. Subest autem antithesis inter praesentem statum, sub quo laborant ac gemunt fideles, et illam ultimam restitutionem. Nunc enim mundi probris sunt expositi, viles ac nihili ducuntur: tunc autem pretiosi erunt, plenique dignitatis, quum suam gloriam in eos Christus diffundet. Finis est, ut pii quasi oculis clausis praetereant breve hoc terrestris vitae iter, semper mente ad futuram regni Christi manifestationem intenti. Quorsum enim pertinet mentio adventus in potentia, nisi ut spe transilient ad beatam illam resurrectionem, quae adhuc abscondita est? Et notandum quod postquam sanctos dixit, vice expositionis addit *credentes*: quo significat nullam sine fide sanctitatem esse in hominibus, sed omnes esse profanos. In fine iterum repetit *in die illa*: nam cum hac sententia illud cohaeret. Ideo autem repetit, ut fidelium vota cohibeat, ne ultra modum festinent. *Quia fides habita.* Quod generaliter de Sanctis dixit, nunc ad Thessalonicenses accommodat, ne dubitent se ex illo esse numero. Quia fidem, inquit, apud vos obtinuit mea praedicatio, iam vos aggregavit Christus ad suorum numerum, quos facturum est gloriae suae consortes. *Testimonium* vocat doctrinam, quia Apostoli sunt Christi testes. Discamus ergo tunc ratas in nobis esse Dei promissiones, quum fidem apud nos inveniant.

11. In quam rem etiam oramus semper pro vobis: ut vos habeat dignos vocatione Deus noster, et impleat omne beneplacitum bonitatis, et opus fidei cum potentia: 12. Quo

glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, et vos in ipso, secundum gratiam Dei nostri, et Domini Iesu Christi.

11. *In quam rem oramus semper.* Ut sciant sibi opus esse continuo Dei auxilio, testatur se pro illis precari. Quum dicit, in hanc rem, intelligit ut perveniant ad supremam illam cursus sui metam: quemadmodum ex reliquo contextu patet, *ut impleat omne beneplacitum etc.* Videtur tamen quod primo loco posuit esse super-vacuum: iam enim Deus ipsos sua vocatione dignatus erat. Sed de fine vel complemento loquitur, quod in perseverantia situm est. Nam ut sumus ad deficiendum proni, per nos non staret quominus irrita subinde fieret nostra vocatio, nisi eam stabiliret Deus. Quare nos habere dignos dicitur, quum ad scopum usque perducit. *Et impleat.* Mirus est Paulus in extollenda Dei gratia: nam beneplaciti nomine non contentus ex bonitate Dei manare dicit, nisi forte quis malit beneficentiam ex beneplacito, quod idem valet. Nos vero quum gratuitum Dei placitum causam audimus esse nostrae salutis, et illud in eiusdem Dei bonitate esse fundatum: nonne sumus plus quam insani, si vel minimum quicquam arrogare nostris meritis audemus? Neque enim leve his verbis inest pondus: poterat uno verbo dicere, ut impleatur fides vestra, sed beneplacitum vocat. Deinde clarius adhuc exprimit, non aliunde inductum fuisse Deum, quam sua bonitate: in nobis enim nihil invenit praeter miseriam. Nec vero salutis nostrae principium duntaxat gratiae Dei ascribit Paulus, sed omnes eius partes. Ita refutatur illud Sophistarum commentum, nos quidem praeveniri Dei gratia, sed eam subsequentibus meritis adiuvari. At Paulus in toto salutis cursu nihil praeter meram Dei gratiam agnoscit. Quia autem Dei beneplacitum iam in ipso perfectum est, proxima particula ad effectum, qui in nobis apparet, referens, mentem suam exponit, quum addit *opus fidei*. Et opus quidem vocat, Dei respectu, qui fidem in nobis operatur, vel efficit acsi diceret, Ut aedificium fidei quod coepit absolvat. Nec temere dicit *cum potentia*: innuit enim fidei perfectionem rem esse arduam et summae difficultatis. Quod nos etiam plus satis experimur: et ratio etiam in promptu est, si expendimus, quanta sit nostra imbecillitas, quam varia undique obstacula nobis ingerantur, quam graves sint Satanae insultus. Ergo nisi nobis non vulgariter subveniat Dei virtus, nunquam ad suum culmen consurget fides. Nihilo enim facilius est, fidem in homine perficere, quam turrim ex aqua struere, quae soliditate sua procellas omnes et tempestatum impetus sustineat, et altitudine nubes superet: neque enim nos minus fluidi quam aqua, et fidei altitudo coelos penetret necesse est.

12. *Quo glorificetur.* Revocat nos ad praecipuum totius vitae nostrae finem, ut Domini gloriae serviamus. Notatu vero imprimis dignum quod addit, vicissim in Christo glorificandos esse qui eius gloriam illustraverint. Nam in eo primum relucet admirabilis Dei bonitas, quod gloriam suam in nobis, qui cooperti sumus ignominia, vult esse conspicuam. Sed duplex hoc miraculum est, quod deinde sua nos gloria irradiat, acsi mutuas vices referret. Ideo addit *secundum gratiam Dei et Christi*. Nihil enim hic nostrum tam in ipsa actione quam in effectum vel fructu: solo enim Spiritus sancti ductu

vita nostra componitur in Dei gloriam. Et quod tantus inde fructus provenit, hoc ingenti Dei misericordiae acceptum ferre convenit. Interea nisi sumus plus quam stupidi, toto studio ad provehendam Christi gloriam nos eniti par est, quae cum nostra coniuncta est. Quo sensu communem faciat Dei et Christi gloriam, nunc dicere supersedeo, quia alibi dictum est.

CAP. II.

1. *Rogo autem vos, fratres, per adventum (vel, de adventu) Domini nostri Iesu Christi, et nostri in ipsum aggregationem, 2. Ne cito dimoveamini a mente, neque turbemini vel per spiritum, vel per sermonem, vel per epistolam, tanquam a nobis scriptam, quasi iustet dies Christi.*

1. *Rogo autem.* Quanquam legi potest *de adventu*, ut in margine annotavi: melius tamen quadrat obsecratio, quae ex re praesenti sumpta est. Quemadmodum in priore ad Corinthios (15, 31.), ubi de spe resurrectionis disserit, iusiurandum usurpat per illam gloriam, quae speranda est fidelibus. Atque hoc multo plus habet efficaciae, quum fideles per Christi adventum adiurat, ne eius diem temere adesse credant: simul enim admonet de eo nonnisi religiose et sobrie esse cogitandum. Obtestatio enim per eas res fieri solet, quae reverentiam apud nos habent. Sensus ergo est: Sicuti res vobis pretiosa est Christi adventus, quo nos simul ad se colliget, et re ipsa perficiet corporis unitatem, quam ex parte adhuc fide colimus: ita per eum vos obsecro, ne creduli nimium sitis, si quis quocunque colore diem eius instare affirmet. Quia nonnihil attigerat priore epistola de resurrectione, fieri potest ut leves quidam et fanatici homines occasionem inde arripuerint, propinquum et certum diem statuendi. Neque enim verisimile est, prius exortum fuisse hunc errorem apud Thessalonicenses. Nam reversus illuc Timotheus Paulum certiores fecerat de toto eorum statu: atque ut homo prudens et exercitatus nihil omiserat, quod ad rem faceret. Paulus autem, si admonitus fuisset, tacere non poterat de re tam seria. Ita existimo, quum lecta esset Pauli epistola, ubi continebatur viva resurrectionis descriptio, coepisse curiosos homines de tempore intempestive philosophari. Fuit autem prorsus hoc exitiale commentum: sicut et alia eius generis, quae postea non sine Satanae artificio sparsa fuerunt. Nam ubi dies aliquis propinquus esse dicitur, nisi statim adveniat, ut impatiens est longioris morae hominum natura, languescunt animi, et languorem paulo post sequitur desperatio. Hic ergo Satanae astus fuit, quia spem resurrectionis palam evertere non poterat, ut eam furtim quasi per cuniculos labefactaret, diem eius propinquum et mox futurum promittere. Et postea non desiit varia machinari, quibus resurrectionis fidem paulatim ex hominum animis deleret, quia aperte evellere non poterat. Est quidem hoc speciosum, diem nostrae redemptionis praefigi, ideoque vulgi plausu excipitur, sicuti videmus Lactantii et Chiliastarum deliria multum olim placuisse: atqui

non alio tendebant quam ad diruendam spem resurrectionis. Non fuit hoc Lactantii consilium, sed abusus est pro sua vafricie Satan eius et similium curiositate, ut nihil in religione certum aut fixum relinqueret: et hodie quoque eundem movere lapidem non cessat. Nunc videmus quam necessaria fuerit Pauli admonitio: quoniam alioqui specioso praetextu subversa fuisset tota religio apud Thessalonicenses.

2. *Ne cito dimoveamini a mente neque turbemini.* Mentem vocat compositam fidem, quae in sana doctrina acquiescit. Illo autem figmento, quod repudiat, quasi in ecstasin rapti fuissent. Et tres imposturae species notat, a quibus cavere debent: *spiritum, sermonem, et suppositiciam epistolam.* Spiritus nomine fictas Prophetias intelligit: ac modum illum loquendi inter pios tritum fuisse apparet, ut vaticiniis imponerent nomen Spiritus, honoris causa. Nam ut iustam habeant auctoritatem prophetiae, in Spiritum Dei potius quam in homines respicere convenit. Verum ut mos diaboli est, se transfigurare in angelum lucis, hunc titulum furati sunt impostores, ut fucum simplicibus facerent. Quanquam autem hanc larvam Paulus illis detrahare poterat, tamen per concessionem sic loqui maluit: acsi diceret, Utcunque spiritum revelationis obtendant, ne credite. Quemadmodum et Ioannes (I. Io. 4, 1.), Probate, inquit, Spiritus numquid ex Deo sint. Sermo doctrinam quamlibet (meo iudicio) comprehendit: dum rationibus vel coniecturis, vel aliis coloribus insistent falsi doctores, ut sua commenta persuadeant. Quod addit de epistola, testimonio est, veterem fuisse hanc impudentiam, aliena nomina supponendi. Quo magis admiranda est Dei erga nos misericordia, quod, quum vivo adhuc et vidente Paulo falso eius nomen in scriptis adulterinis praetenderent, integra eius scripta ad nostram usque aetatem servata sunt. Certe neque fortuito, neque hominum industria fieri hoc poterat, nisi Deus ipse virtute sua Satanam et omnes eius ministros compescuisset. *Quasi instet dies Christi.* Videtur hoc pugnare cum multis Scripturae locis, ubi Spiritus diem illum instare pronuntiat. Sed facilis est solutio: instat enim Dei respectu, apud quem mille anni sunt tanquam dies unus. Interea sic vult Dominus a nobis assidue expectari, ut certum spatium minime praefiniamus. Vigilate, inquit: quia nescitis diem neque horam (Matth. 24, 42.). Falsi autem isti vates, quos Paulus refellit, quum suspensos tenere deberent hominum animos, ne morae taedio fatigaretur, iuebant de brevi adventu securos esse.

3. Ne quis vos decipiat ullo modo: quia nisi prius venerit discessio, et nisi revelatus fuerit sceleratus ille filius perditus, 4. Adversarius, et qui se extollit adversus omne, quod dicitur Deus, aut numen: ita ut ipse in templo Dei tanquam Deus sedeat, ostendens se ipsum quasi sit Deus.

3. *Ne quis vos decip.* Ne sibi laetum redemptionis diem frustra tam brevi promittant, triste illis vaticinium proponit de futura Ecclesiae dissipatione. Eadem prorsus haec concio est cum illa Christi, qua usus est apud discipulos, quum rogassent de fine saeculi. Hortatur enim ut se ad dura certamina comparent (Matth. 24, 6.): et post-

quam de maximis et prius inauditis calamitatibus disseruit, quibus prope in vastitatem redigenda erat terra, subiicit, nondum esse finem, sed haec initia esse dolorum. In hunc modum Paulus diu militandum fidelibus esse pronuntiat, antequam ad triumphum veniant. Est autem hic insignis locus, et apprime dignus observatu. Fuit haec gravis et periculosa tentatio, quae vel maxime cordatos posset concutere, ac deicere e statu: videre Ecclesiam, quae tantis laboribus sensim ac difficulter erecta fuerat mediocrem in statum, subito quasi tempestate convulsam ruere. Praemunit ergo Paulus non Thessalonicensium modo, sed piorum omnium mentes: ut quum Ecclesiam dissipari contigerit, non terreantur quasi re nova, vel non exspectata. Sed quia hunc locum varie torserunt interpretes, hoc primo agendum est, ut teneamus genuinam Pauli mentem. Negat venturum Christi diem, donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus, ac regnum Antichristi in Ecclesia obtinuerit: nam quod de imperii Romani defectione locum hunc exposuerunt, magis frivolum est, quam ut longa refutatione opus habeat. Ac miror tam multos scriptores, doctos alioqui et acutos, in re tam facili hallucinatos esse: nisi quod, quam errasset unus, turmatim alii sine iudicio sequuti sunt. Apostasiam ergo vocat Paulus perfidiam a Deo defectionem: nec eam unius hominis vel paucorum, sed quae longe lateque in maiori hominum multitudine grassetur. Nam quum apostasia sine adiectione nominatur, non potest restringi ad paucos. Iam non alii possunt intelligi apostatae, quam qui prius nomen Christo et Evangelio dederunt. Praedicat ergo Paulus generalem quandam visibilis Ecclesiae defectionem: acsi diceret, Ecclesiam prius in deformes et horrendas ruinas oportet redigi, quam adveniat plena eius restitutio. Hinc colligere proniptum est, quam utile sit hoc Pauli vaticinium: videri enim posset non fuisse Dei aedificium, quod repente dirutum fuit, quod tamdiu in ruinis iacuit, nisi multo ante Paulus hoc futurum monuisset. Imo plerique hodie, quum diuturnam Ecclesiae dissipationem secum reputant, vacillare incipiunt, acsi Dei consilio non fuisset hoc gubernatum. Romanenses vero ut idoli sui tyrannidem excusent, praetextunt hunc colorem, fieri non potuisse, ut Christus sponsam suam desereret. Verum habent hic infirmi, quo se sustineant, quum audiunt iam olim fuisse praedictam, quam cernunt deformitatem in Ecclesia: Romanensium vero impudentia aperte refellitur, quia pronuntiat Paulus venturam defectionem, ubi sub Christi imperium redactus fuerit mundus. Cur autem Dominus Ecclesiam (quae saltem videbatur) ita foedum in modum prolabi passus fuerit, mox videbimus. *Revelatus fuerit.* Prorsus anile commentum fuit de Nerone, quod raptus esset de mundo, iterum proditurus ad vexandam sua tyrannide Ecclesiam: et tamen sic fascinatae erant veterum mentes, ut Neronem putarent fore Antechristum. Paulus autem non de uno homine loquitur, sed de regno, quod a Satana occupandum sit, ut sedem abominationis in medio Dei templo erigat: quod videmus impletum in Papatu. Latius quidem defectio grassata est: nam Mahometes, ut erat apostata, Turcas suos a Christo alienavit. Omnes haeretici suis sectis Ecclesiae unitatem sciderunt. Ita totidem fuerunt a Christo discessiones. Sed Paulus, ubi admonuit talem fore dissipationem, ut maior pars a Christo discederet, maius quiddam addit: tantam fore perturbationem, ut Satanae vicarius Ecclesiae dominium occupet, atque illic praesideat loco Dei. Regnum autem istud abominationis, sub unius

personae nomine describit: quia unum est, utcunque alii aliis succedant. Nunc intelligunt lectores sectas omnes, quibus ab initio imminuta fuit Ecclesia, totidem fuisse defectionis rivos, quae aquam a recto cursu abducere incepit: sectam vero Maliometis instar violentae exundationis fuisse, quae dimidiam plus minus partem suo impetu raperet. Restabat vero ut residuam partem veneno suo Antichristus inficeret: ita oculis nostris cernimus, eventu comprobatum fuisse hoc memorabile Pauli vaticinium. In hac expositione, quam afferro, nihil coactum est. Somniabant eius aetatis fideles, se post exigui temporis molestias in coelum esse transferendos: Paulus autem contra praedicat, ubi hostes extraneos aliquamdiu infestos habuerint, plus malorum instare domi: quia passim abripiendi sint ad foedam perfidiam, qui fidem Christo dederunt, quia ipsum Dei templum sacrilega tyrannide polluendum sit, ita ut illic dominetur summus hostis Christi. Revelatio hic pro aperta tyrannidis possessione capitur, acsi dixisset Paulus non venturum diem Christi, donec palam se ostenderit hic tyrannus, et quasi ex professo totum Ecclesiae ordinem everterit.

4. *Adversarius, et qui se extollit.* Duo epitheta, scelerati et filii perditionis, primum exprimunt quam horrenda sit futura confusio, ne rei indignitas infirmos animos percellat: deinde pios ad detestationem inducunt, ne degenerent una cum aliis. Nunc vero Paulus quasi in tabula depingit vivam Antichristi effigiem: nam ex his verbis colligere promptum est, quale sit eius regnum, et quibus in rebus consistat. Quum enim adversarium nominat, quum dicit arrogaturum sibi, quae Dei propria sunt, ut pro numine in templo colatur: directe eius regnum Christi regno opponit. Ergo ut spirituale regnum Christi, ita hanc tyrannidem in animas esse oportet, ut Christi regnum aemuletur, et postea vim fallendi per impias doctrinas et ficta portenta illi attribuet. Ergo ut Antichristum cognoscas, Christum ex diametro illi opponere convenit. Ubi transtuli, *omne quod dicitur Deus*, magis recepta est apud Graecos lectio, *Omnem qui dicitur*. Coniici tamen potest tam ex Veteri translatione, quam ex nonnullis Graecorum commentariis, corrupta fuisse Pauli verba. Et proclivis fuit unius literae lapsus, praesertim ubi magna erat figurae affinitas: nam ubi scriptum erat *πάν το*, librarius quispiam, vel nimium audax lector, fecit *πάντα*. Quanquam haec varietas, quantum ad sensum, non ita multum habet momenti: hoc enim sine controversia voluit Paulus, Antichristum sibi rapturum, quae unius Dei propria sunt, ut supra omne divinum numen se efferat, quo tota religio, totusque Dei cultus sub eius pedibus iaceat. Haec igitur particula, *Omne quod censetur Deus*, perinde valet acsi dixisset, *Omne quod censetur Divinitas*, et *σέβασμα*, hoc est in quo Dei veneratio consistit. Hic autem non agitur de ipsius Dei nomine, sed de maiestate et cultu, ac in universum de omnibus, quae sibi vindicat: acsi dixisset Paulus, Religio vera est, qua solus verus Deus colitur: hanc ad se filius perditus transferet. Nunc quisquis ex Scriptura edoctus erit, quatenam Deo maxime sint propria, et ex adverso intuebitur quid sibi Papa usurpet, etiamsi puer sit decennis, non multum laborabit in noscendo Antichristo. Scriptura Deum pronuntiat unicum esse Legislatorem (Iacob. 4, 12.), qui servare potest ac perdere: unicum Regem, cuius officium est verbo suo regere animas: eundem facit omnium sacrorum auctorem: iustitiam et salutem ab uno Christo petendam docet: modum simul et rationem assignat.

Nihil horum est, quod non sui iuris Papa esse asserat. Suum esse gloriatur ligare quibus visum est legibus conscientias, et aeternis poenis subicere. Sacramenta pro libidine sua vel nova instituit, vel quae a Christo instituta erant, corrumpit et vitiat, imo penitus abolet, ut in eorum vicem substituatur, quae finxit ipse sacrilegia: media consequendae salutis, aliena prorsus a doctrina Evangelii, comminiscitur, totam denique religionem pro suo nutu mutare non dubitat. Quid obsecro est se efferre supra omne quod numen reputatur, si hoc Papa non facit? Quum ita Deum spoliatur suo honore, nihil praeter inanem Dei titulum residuum facit, totam vero eius potestatem ad se transfert. Atque hoc est quod paulo post subiicit Paulus, fore ut se filius perditus pro Deo ostendat: neque enim (ut dictum est) insistit in vocula ista, *Deus*, sed eam fore superbiam Antichristi significat, ut se eximens e servorum numero et ordine, et Dei tribunal conscendens, divina non humana potestate imperet. Scimus enim idolum esse quicquid erigitur in Dei locum, etiamsi Dei nomen non habeat. *In templo Dei*. Hoc uno verbo abunde refellit eorum error, imo socordia, quibus Papa ideo Christi vicarius est, quia suam in Ecclesia sedem habeat, qualitercunque se gerat: nam Paulus non alibi Antichristum locat, quam in ipso Dei Sanctuario. Non enim externus est hostis, sed domesticus, qui sub ipso Christi nomine Christum oppugnat. Sed quaeritur quomodo vocetur Ecclesia specus tot superstitionum, quae columna debebat esse veritatis. Respondeo, sic vocari, non quod retineat omnes Ecclesiae qualitates, sed quia aliquid residuum habeat: templum ergo Dei esse fateor, in quo dominatur Papa, sed innumeris sacrilegiis profanatum.

5. Annon memoria tenetis, quod, quum adhuc essem apud vos, haec vobis dicebam? 6. Et nunc quid detineat, scitis, donec ille reveletur suo tempore. 7. Mysterium enim iam operatur iniquitatis, solum tenens modo donec e medio tollatur. 8. Et tunc revelabitur iniquus ille, quem Dominus destruet spiritu oris sui, et abolebit illustratione adventus sui.

5. *Annon memoria tenetis.* Hoc doctrinae addebat non parum ponderis, quod eam prius audierant ex ore Pauli, ne ad tempus excogitatum putarent. Quod autem mature eos de Antichristi regno admonuerat et futura Ecclesiae vastatione, quum nulla adhuc de his rebus mota esset quaestio, procul dubio videbat doctrinam esse cognitu imprimis utilem. Et sane ita res habet. Multa visuri erant illi, quos alloquebatur, quae eos turbarent: posteritas vero, quum bonam eorum partem, qui Christi fidem professi erant, quasi oestro, vel potius furia percitam, a pietate desciscere, et in exitium ruere cerneret, quid aliud quam titubare poterat? Verum hic erat murus aeneus, sic fuisse constitutum a Deo, quia digna tali ultione erat hominum ingratitude. Hic videre est, quam obliviosi sint homines, ubi de aeterna eorum salute agitur. Observanda etiam Pauli mansuetudo, qui, quum acrius excandescere posset, tantum leniter

eos castigat: est enim haec paterna exprobratio, quod oblivio rei tam seriae et utilis obrepserit.

6. *Et nunc quid detineat.* Τὸ νῆμα proprie Impedimentum, vel causam morae hoc loco significat. Chrysostomus, qui putat posse non nisi de Spiritu vel Romano Imperio intelligi, mavult in hanc alteram partem inclinare. Rationem habet probabilem, quia de Spiritu aenigmatice non loquutus esset Paulus, sed de imperio loquens odium fugere voluerit. Cur autem Romani imperii status moretur Antichristi revelationem, causam assignat: quia, sicuti a Persis et Medis eversa fuit Babylonis monarchia, Macedones rursum, victis Persis, monarchiam occuparunt, et tandem a Romanis subacti fuerunt Macedones, ita Antichristus vacantem Romani imperii principatum ad se rapturus sit. Nihil horum est quod non re ipsa comprobatum postea fuerit: vere ergo loquitur Chrysostomus, quod ad historiam spectat. Sed ego aliam fuisse Pauli mentem arbitror: nempe quod Evangelii doctrinam huc et illuc propagari oportuerit, donec totus fere orbis reus contumaciae et destinatae malitiae peractus foret. Neque enim dubium, quin hoc impedimentum, qualecunque esset, ex ore Pauli Thessalonicenses audissent: nam illis reducit in memoriam quae prius coram docuerat. Nunc expendant lectores utrum sit probabilius, Paulum concionatum esse, prius circumferendam per omnes terrae partes Evangelii lucem, antequam Deus ita Satanae frena laxaret, an Romani imperii potentiam obstare, quominus surgeret Antichristus, quia non posset nisi in vacuum possessionem irrumperere. Ego certe Paulum audire mihi videor, verba facientem de universali Gentium vocatione, Quod omnibus offerenda esset Dei gratia, quod orbem Christus perlustraturus esset suo Evangelio, quo magis testata esset ac convicta hominum impietas. Haec igitur dilatio erat, donec completus esset Evangelii cursus, quia gratuita ad salutem invitatio ordine prior erat. Ideo addit *suo tempore*: quia matura erat ultio post repudiatam gratiam.

7. *Mysterium iniquitatis.* Hoc revelationi opponitur, quia enim nondum tantas vires collegerat Satan, ut palam Antichristus Ecclesiam opprimeret, dicit eum furtim et clanculum moliri, quod aperte suo tempore facturum erat. Iaciebat igitur tunc in occulto fundamenta, quibus postea aedificium superstrueret, ut factum est. Atque hinc plenius confirmatur quod iam dixi, non unum notari hominem sub Antichristi nomine, sed regnum unum quod se in multas aetates extendit. Eodem sensu dicit Ioannes (I. Io. 2, 18.) venturum quidem Antichristum, sed iam suo tempore plures fuisse. Monet enim eos, qui tunc vivebant, ut sibi caveant ab hac exitiali peste, quae tunc varie pullulabat. Exoriebantur enim sectae, quae veluti semina erant eius infausti lolii, quod totam Dei segetem prope suffocavit ac perdidit. Caeterum quamvis occultam operationem significet Paulus, *mysterii* tamen potius nomine, quam alio usus est, alludens ad mysterium salutis, de quo alibi loquitur (Coloss. 1, 26.): sedulo enim conflictum repugnantiae inculcat inter Filium Dei et hunc filium perditum. *Solum tenens modo.* Quum utrumque de uno dicat, tenere ad tempus principatum; et brevi sublatum iri e medio, non dubito ad Antichristum referre: et participium *obtinens* resolvi debet in futurum tempus. Nam hoc (meo iudicio) in consolationem fidelium addidit, temporale fore Antichristi regnum, cui praefixus sit a Deo finis: poterant enim obicere fideles, Quorsum

attinet Evangelium praedicari, si nunc tyrannidem molitur Satan, quam perpetuo obtineat? Hortatur ergo ad patientiam, quia Deus Ecclesiam suam ad tempus solum affligat, ut aliquando liberet: ex adverso autem regni Christi perpetuitas consideranda est, ut in eam recumbant fideles.

8. *Et tunc revelabitur.* Quum scilicet illud τὸ νῆρξον cessaverit: neque enim tempus revelationis designat, quum e medio sublatus fuerit, qui nunc principatum tenet, sed ad superiora respicit. Dixerat enim aliquid obstare, quominus apertam regni possessionem Antichristus invaderet. Addidit postea, iam clandestinum impietatis opus moliri. Tertio consolationem interposuit, ex eo quod finienda esset tyrannis. Nunc iterum repetit, suo tempore revelandum qui adhuc occultus erat: et repetitio huc pertinet, ut armis spiritualibus instructi fideles strenue nihilominus sub Christo militent, nec se patientur submergi, utcunque impietatis diluvium ita exundet. *Quem Dominus.* Interitum regni Antichristi praedixerat: nunc modum interitus describit, quod scilicet Verbo Domini in nihilum redigetur. Incertum est autem loquaturne de ultima Christi apparitione, quum iudex e coelis patefiet. Videntur quidem ita sonare verba: sed non intelligit Paulus Christum hoc uno momento facturum. Itaque sic habendum est, abolendum penitus et omni ex parte Antichristum, quum ultimus ille instaurationis omnium dies adveniet. Significat tamen Paulus, interea Christum suis radiis, quos ante adventum suum emittet, tenebras, in quibus regnabit Antichristus, profligaturum: quemadmodum sol, priusquam appareat nobis, irradiatione sua fugat noctis tenebras. Haec itaque verbi victoria in hoc mundo se proferet: nam *spiritus oris* non aliud quam verbum significat: quemadmodum et undecimo capite Iesiae (11, 4.), ad quem locum alludere videtur Paulus. Nam illic Propheta sceptrum oris et spiritum labiorum pro eodem accipit: atque his quoque ipsis armis instruit Christum, ut hostes suos profliget. Haec insignis est verae sanaeque doctrinae commendatio, quod ad omnem impietatem abolendam sufficere, et contra omnes Satanae machinas semper fore victrix dicitur: sicuti dum paulo post eius praedicatio dicitur Christi ad nos adventus. Quum addit Paulus, *illustrationem adventus*, significat eam fore aspectus Christi lucem, quae tenebras Antichristi absorbeat: interea tacite subindicat Antichristo permissum iri regnandi vices, quum se Christus veluti subduxerit. Quemadmodum accidere solet, quoties se offerenti tergum obvertimus. Et certe fuit tristis ille Christi discessus, quum lucem suam male et indigne exceptam hominibus abstulit: quemadmodum sequitur. Interim docet Paulus, sola eius praesentia contra omnes Satanae astutias satis tutos fore omnes Dei electos.

9. Cuius adventus est secundum operationem (*vel, efficaciam*) Satanae, in omni potentia, et signis et prodigiis mendacibus, 10. Et in omni deceptione iniustitiae, in iis qui pereunt: pro eo quod dilectionem veritatis non sunt amplexi, ut salvi fierent. 11 Propterea mittet illis Deus operationem (*vel, efficaciam*) imposturae, ut credant mendacio: 12. Ut

iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed oblectati sunt iniustitia.

9. *Cuius adventus.* Confirmat quod dixit argumento a contrariis. Nam quum Antichristus non consistat, nisi Satanae imposturis, simulatque illucet Christus, necesse est ipsum evanescere. Denique quia tantum in tenebris regnat, dies exoriens regnum illius caliginem profligat et exstinguit. Tenemus nunc Apostoli consilium: docere enim voluit, nullam fore Christo difficultatem in destruenda Antichristi tyrannide, quae nullis nisi Satanae praesidiis fulta est. Interea tamen notas ascribit, quibus ille perditus discerni queat. Postquam enim de operatione vel efficacia Satanae loquutus est, specialiter eam designat, quum addit, *in signis et prodigiis mendacibus, et in omni deceptione.* Et sane ut regno Christi hoc sit contrarium, partim in falsa doctrina et erroribus, partim in fictis miraculis situm esse oportet. Continetur enim Christi regnum doctrina veritatis, et Spiritus virtute. Ergo Satan ut in vicarii sui persona Christo se opponat, induit Christi larvam: simul tamen arma deligit, quibus recta Christum oppugnet. Christus Evangelii sui doctrina mentes nostras in vitam aeternam illustrat: Antichristus, Satanae magisterio edoctus, impia doctrina impios constringit in exitium. Christus Spiritus sui potentiam ad salvandum exserit, et miraculis Evangelium suum obsignat: adversarius, Satanae efficacia, nos a Spiritu sancto alienat, et suis praestigiis confirmat miseros homines in errore. Signa mendacii appellat non tantum, quae falso et mendaciter finguntur ab astutis hominibus ad ludendos simplices (cuiusmodi fallacii scattet totus Papatus: sunt enim pars eius potentiae, quam prius attigit), sed mendacium in eo statuit, quod Satan, quae alioqui vere sint Dei opera, in adversum finem trahit, et miraculis abutitur ad obscurandam Dei gloriam. Non tamen interea dubium est, quin praestigiis illudat: ut in Magis Pharaonis habemus exemplum.

10. *In iis qui pereunt.* Limitat Satanae potentiam, ne electis Dei noceat: quemadmodum et Christus eos ab hoc periculo eximit. Unde apparet non nisi eius permissu tantum valere Antichristum. Fuit autem haec necessaria consolatio. Nam alioqui pavore exanimari pios omnes necesse foret, si viderent apertum gurgitem totam viam occupantem, qua sibi transeundum esset. Paulus ergo utcunque sollicitos esse velit, quo sibi caveant ne securitate nimia defluant, imo se proiciant in exitium: iubet tamen bene sperare, quia frenata est Satanae potentia, ne alios quam reprobos in ruinam dare possit. *Pro eo quod dilectionem.* Ne conquerantur reprobi se innoxios perire, et Dei saevitia potius quam proprio delicto esse morti devotos, ostendit Paulus quam iustis de causis adeo severa Dei vindicta in illos ventura sit: quia scilicet veritatem sibi oblatam, quo decet affectu non fuerint amplexi, imo sponte salutem recusaverint. Atque hinc clarius apparet, quod iam dixi, oportuisse mundo praedicari Evangelium, antequam Deus Satanae tantum permetteret: quia non nisi extrema hominum ingratitude provocatus tam foedam templi sui profanationem unquam passurus esset. In summa testatur Paulus Antichristum iustae Dei vindictae ministrum fore adversus eos, qui ad salutem vocati Evangelium respuerint, ac potius adiecerint animum ad impietatem et errores. Quare non est quod nunc obii-

ciant Papistae, indignum fuisse Christi clementia, Ecclesiam suam sic abiicere. Nam quamvis immanis fuerit Antichristi dominatio, non tamen perierunt nisi qui digni erant, imo qui sponte mortem oppetierunt. Et certe quum vox Filii Dei ubique personuisset, surdas, imo obstinatas reperit hominum aures: et quanquam vulgaris fuit Christianismi professio, pauci tamen vere, et ex animo se Christo addixerunt. Nihil itaque mirum si tam sceleratum contemptum mox subsequuta est similis ultio. Quaeritur an non in alios cadat excoecationis poena, nisi qui data opera Evangelio fuerunt rebelles. Respondeo, peculiare hoc iudicium, quo apertam contumaciam ultus est Deus, non obstat quin stupore percutiat, quoties visum est, qui nunquam verbum de Christo audierunt: quia Paulus non disputat in genere, quibus de causis ab initio Deus Satanam cum suis mendaciis grassari siverit, sed quam horribilis vindicta immineat crassis novae et prius insolitae gratiae contemptoribus. Recipere dilectionem veritatis dixit pro eo quod est Animum adiacere ad eam diligendam. Unde discimus, fidem semper cum suavi et spontanea Dei reverentia esse coniunctam: quia non rite creditur verbo Dei, nisi dum amabile et iucundum est.

11. *Operationem imposturae.* Significat non modo locum fore erroribus, sed excoecatum iri reprobos, ita ut absque iudicio in mortem ruant. Quemadmodum enim Spiritu suo nos intus illuminat Deus, ut efficax sit apud nos sua doctrina, oculosque et corda nobis aperit, ut illuc penetret: ita iusto iudicio tradit in sensum reprobum quos exitio destinavit, ut clausis oculis et stupida mente, quasi fascinati, Satae et eius ministris se fallendos tradant. Et certe illustre eius rei spectaculum in Papatu habemus. Nullis verbis exprimi potest, quam portentosa illic sit eorum colluvies, quam crassa et pudenda sit superstitionum absurditas, quam aliena a sensu communi deliria. Quicumque mediocrem habent sanae doctrinae gustum, de portentis illis cogitare nequeunt sine summo horrore. Qui fit ergo ut totus mundus in illis obstupescat, nisi quod homines coecitate percussi sunt a Domino, et quasi in truncos conversi?

12. *Ut iudicentur omnes.* Hoc est, ut poenam luant impietate sua dignam. Ita non est quod expostulent cum Deo qui pe-reunt; quia adepti sunt quod quaerebant. Tenendum est enim quod Deuter. cap. 13, 3., habetur, Examinari corda hominum, quum prodeunt falsae doctrinae: quia non praevalent nisi apud eos, qui corde sincero Deum non diligunt. Quibus ergo placet iniustitia, fructum eius colligant. Quum dicit *omnes*, significat non excusari contemptum Dei immensa eorum turba et multitudine, qui obedire Evangelio renunt: totius enim mundi iudex est Deus, ut non minus de centum millibus, quam de uno homine poenas sumat. Participium *ἐυδοκῆσαι*, ultroneam (ut ita loquar) propensionem ad malum sonat: ita enim ingratis praeciditur omnis excusatio, dum tantam ex iniustitia voluptatem capiunt, ut illam praeferant Dei iustitiae. Nam qua vi impulsos se fuisse dicent, ut se vesana defectione alienarent a Deo, ad quem naturae ductu agebantur? certe volentes et scientes mendaciis aurem praebere constat.

13. Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti ■ Domino, quia elegit vos Deus ab initio

in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide veritatis: 14. Quo vocavit vos per Evangelium nostrum in possessionem gloriae (*vel, gloriosam*) Domini nostri Iesu Christi.

13. *Nos autem debemus gratias agere.* Nunc apertius Thessalonicenses a reprobis segregat, ne fides eorum futurae defectionis metu titubet: quanquam non ipsis tantum consulere, sed etiam posteris voluit. Nec tantum illos confirmat, ne in idem ferantur cum mundo praecipitium, sed hac comparatione gratiam Dei erga eos magis commendat: quod, quum cernant totum fere orbem quasi violenta tempestate simul in mortem abripi, ipsi Dei manu in quieto et firmo vitae statu retineantur. Ita convenit Dei iudicia in reprobis intueri, ut nobis veluti specula sint ad considerandam eius erga nos misericordiam. Sic enim statuendum est, quod misere cum illis non perimus, nonnisi singulari Dei gratia fieri. Hac ratione *dilectos a Domino* vocat, ut melius cogitent, non alia se causa ab illa quasi universali mundi clade eripi, nisi quia Deus illos gratuito amavit. Sic Moses Iudaeos monebat, Non ideo tam magnifice extulit vos Deus, quia sitis aliis potentiores, vel maiore numero: sed quia Patres vestros dilexit, Deut. 7, 7. 8. Nam quum audimus Amoris nomen, protinus in mentem venire debet illud Ioannis (I. Io. 4, 19.), Non quod priores dilexerimus eum. In summa duo hic agit Paulus: fidem enim confirmat, ne pii metu perculsi deficient: et eos ad gratitudinem hortatur, ut pluris Dei erga se misericordiam aestiment. *Elegit vos.* Causam exprimit, cur non eadem omnes ruina involvat et opprimat, quia scilicet quoscunque elegit Deus, in eos nihil potest Satan quin salvi fiant, etiamsi coelum terrae misceatur. Varie legitur hic locus. Vetus interpret reddidit Primitias, tanquam graece esset ἀπαρχή: sed quia omnes fere graeci codices habent ἀπ' ἀρχῆς, hanc potius lectionem sequutus sum. Si quis malit Primitias, sensus erit, fideles quasi sepositos esse in sacram oblationem, metaphora a veteri Legis ritu sumpta. Teneamus tamen quod magis receptum est, nempe quod ab initio electos esse Thessalonicenses dicat. Quidam exponunt, quod inter primos vocati fuerant: sed hoc alienum est a sensu Pauli, nec circumstantiae loci convenit. Neque enim paucos tantum, qui statim ab exordio Evangelii ad Christum adducti fuerint, metu liberat: sed haec consolatio pertinet sine exceptione ad omnes Dei electos. Quod ergo dicit *ab initio*, significat non esse periculum ne eorum salutem, quae in aeterna Dei electione fundata est, evertat, quantumvis turbulenta rerum mutatio: acsi diceret, Utcunque omnia misceat Satan in mundo et confundat, salus vestra tamen in tuto reposita est, priusquam crearetur mundus. Hic ergo verus est securitatis portus, quod Deus, qui pridem nos elegit, ab omnibus quae nobis impendent malis nos eripiet. Electi enim sumus in salutem: tuti ergo erimus ab interitu. Sed quia nostrum non est penetrare in arcanum Dei consilium, ut illic salutis nostrae quaeramus certitudinem: signa vel tesseras electionis ponit, quae ad eius fiduciam sufficere nobis debent. *In sanctificatione spiritus*, inquit, *et fide veritatis*: quod duobus modis exponi potest, cum sanctificatione, vel, per sanctificationem. Non tamen magui refert utrumvis eligas, quando certum est, nihil aliud velle Paulum, quam electioni subiicere propiora signa, quae illam per se incom-

prehensibilem nobis patefaciant, et cum ea individuo nexu cohaerent. Ergo ut sciamus nos a Deo electos esse, non est quod sciscitemur, quid ante mundi creationem decreverit: sed in nobis reperimus legitimam probationem, si nos Spiritu suo sanctificaverit, si in fidem Evangelii sui illuminaverit. Nam et Evangelium nobis adoptionis nostrae testimonium est, et Spiritus eam obsignat: et qui aguntur Dei Spiritu, filii Dei sunt (Rom. 8, 14.), et qui fide Christum possidet, is habet vitam aeternam. Haec diligenter notanda sunt, ne praeterita voluntatis Dei revelatione, in qua acquiescere nos iubet, eam ex arcano eius consilio eruere volentes (a cuius inquisitione nos submovet) in profundum labyrinthum nos ingurgitemus. Fide ergo Evangelii et Spiritus gratia, qua regenerati sumus, contentos nos esse decet. Atque hinc refellitur eorum improbitas, qui electionem Dei praetextum faciunt omnis nequitiae: quando Paulus illam cum fide et regeneratione sic coniungit, ut non aliunde velit eam aestimari.

14. *Quo vocavit vos.* Idem repetit, licet paulo aliis verbis. Non enim vocantur Filii Dei, nisi in fidem veritatis. Sed hic Paulus ostendere voluit, quam idoneus sit testis ad eam rem confirmandam, cuius minister fuerat. Itaque se veluti sponsorem constituit, ne dubitent Thessalonicenses, Evangelium, quod ab eo edocti erant, salvificam esse Dei vocem, qua excitentur a morte, et a Satanae tyrannide asserantur. Evangelium appellat suum, non quasi apud se natum: sed cuius illi mandata praedicatio fuerat. Quod addit, in acquisitionem, vel possessionem gloriae Christi, tam active quam passive capi potest: vel quod vocati sint, ut semel communem possideant gloriam cum Christo, vel quod eos Christus acquisierit in suam gloriam. Atque ita altera erit confirmationis ratio, quod non secus eos ac propriam hereditatem tuebitur, et in salute eorum asserenda, gloriae suae vindex erit: qui posterior sensus (meo iudicio) melius convenit.

15. Itaque fratres, state, et tenete institutiones, quas didicistis vel per sermonem, vel per epistolam nostram. 16. Ipse vero Dominus noster Iesus Christus, et Deus, ac Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem aeternam, et spem bonam per gratiam, 17. Consoletur corda vestra, et stabiliat vos in omni opere et sermone bono.

Exhortationem istam merito infert ex superioribus: quia constantia nostra et perseverandi virtus non alia re quam divinae gratiae fiducia nititur. Ubi autem Deus ad salutem, quasi porrecta manu, nos vocat, ubi se Christus fruendum offert Evangelii doctrina, ubi Spiritus in sigillum et arrham vitae aeternae nobis datus est: etiamsi coelum ruat, non tamen nos animis labascere oportet. Itaque Paulus stare Thessalonicenses iubet, non stantibus modo aliis, sed magis robusta firmitudine: ut quum viderint fere omnes a fide excidere, plenaque confusionis esse omnia, nihilominus in statu maneant. Et certe sic nos adversus omnia scandala munire debet Dei vocatio, ut ne universalis quidem mundi ruina nostram firmitudinem concutiat, nedum evertat.

15. *Tenete institutiones.* Quod nonnulli ad praecepta externaе politicae restringunt, mihi non placet: modum enim standi indicat. Atqui ad inflexibile robur instrui, res longe altior est externa disciplina. Quare totam doctrinam (meo iudicio) hoc nomine complectitur: acsi diceret, habere eos in quo firmi consistent, si, ut erant ab eo instituti, pergant in sana doctrina. Non nego apte vocari παραδόσεις, quae fovendae pacis et retinendi ordinis causa ab Ecclesiis statuuntur: et sic accipi fateor, quum de humanis traditionibus agitur, Matth. 15, 6. Caeterum Paulus capite proximo Traditionem ponet pro Regula a se tradita: et ipsa verbi significatio generalis est. Contextus autem (ut dixi) postulat, ut hic sumatur de tota doctrina, in qua instituti fuerant. De re enim omnium maxima agitur, ut in horribili Ecclesiae concussione stabilis maneat eorum fides. Inepti autem sunt Papistae, qui hinc suas traditiones servandas esse colligunt. Sic quidem ratiocinantur: Si Paulo traditiones mandare licuit, aliis etiam doctoribus licere, et si illas servarium fuit, has quoque non minus servandas esse. Verum ut illis concedam, Paulum de praeceptis ad externum Ecclesiae regimen pertinentibus loqui: non tamen ab eo fabricata, sed divinitus tradita fuisse dico. Testatur enim alibi (I. Cor. 7, 35.), non esse sibi propositum, conscienciis laqueum iniicere: quemadmodum nec illi nec Apostolis omnibus fas fuit. Magis etiamnum ridiculi sunt, dum foetidam superstitionum suarum colluviem volunt hoc titulo venditare, acsi Paulinae essent traditiones. Sed valeant nugae illae, quando sincerum Pauli sensum tenemus. Et partim ex epistola iudicium fieri potest, quasnam traditiones commendet: dicit enim, *sive per sermonem*, hoc est conciones, *sive per epistolam*. Quid autem continent epistolae, nisi puram doctrinam, quae totum Papatum, et quaevis aliena ab Evangelii simplicitate figmenta funditus prostrernit?

16. *Ipsa vero Dominus.* Quod opus maxime divinum Christo ascribit, et eum indifferenter cum Patre facit summorum bonorum auctorem: ut nobis eo luculenter probatur Christi divinitas, ita admonemur, non aliter obtinere nos posse quicquam a Deo, nisi in Christo ipso quaeramus. Et quum a Deo illis dari petit quae praeceperat, satis innuit quam parum valeant exhortationes, nisi Deus corda intus moveat et afficiat. Certe inanis tantum sonitus aures feriet, nisi efficaciam habeat a Spiritu doctrina. Quae postea addit, *qui dilexit vos, et dedit consolationem* etc. ad impetrandi fiduciam spectant. Vult enim persuasum esse Thessalonicensibus, Deum facturum quae precatur. Unde autem probat? quia semel eos sibi caros esse monstravit, dum iam praeclaris eos beneficiis prosequutus est, atque hoc modo se illis in posterum devinxit. Id sibi vult *aeterna consolatio*. Eodem et *spei* nomen spectat: ut perpetuam donorum continuationem certo expectent. Quid autem petit? ut Deus consolatione sua eorum corda sustineat: nam hoc eius officium est, ne anxietate vel diffidentia concidant: deinde ut det illis perseverare, tam in piaе et sanctae vitae cursu, quam in sana doctrina. De hac enim potius, quam de communi sermone eum loqui puto, ut cohaereat cum superioribus.

CAP. III.

1. Quod reliquum est, orate fratres pro nobis: ut sermo Domini currat et glorificetur, quemadmodum et apud vos: 2. Et ut liberemur ab importunis et malignis hominibus: non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Dominus, qui confirmabit vos, et custodiet a maligno. 4. Confidimus autem in Domino de vobis, quod quae vobis praecipimus, et facitis, et facturi estis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in dilectionem Dei, et expectationem Christi.

1. *Orate pro nobis.* Quanquam potenter illi aderat Dominus, et precandi ardore superabat alios omnes: non tamen negligit fidelium preces, quibus nos Dominus vult adiuvari. Nos quoque eius exemplo hoc adminiculum sedulo expetere convenit, et fratres stimulare, ut pro nobis orent. Caeterum quum addit, *ut sermo Dei currat*: ostendit, se non tam privatam habere sui curam et rationem, quam totius Ecclesiae. Cur enim Thessalonicensium precibus commendatus esse cupit? ut scilicet Evangelii doctrina suum cursum habeat. Non tam igitur se unum respici vult, quam et Christi gloriam, et communem Ecclesiae salutem. *Cursus* propagationem significat: *gloria*, quiddam amplius, nempe ut vim efficaciamque suam habeat praedicatio ad reformandos in imaginem Dei homines. Itaque sanctitas vitae et integritas in Christianis est Evangelii decus: sicuti Evangelium infamant, qui ore illud profitentur, flagitiose interea et nequiter viventes. Dicit *quemadmodum apud vos*: nam incitamentum hoc esse debet piis, ut omnes alios sui similes videant. Ideo qui iam ingressi sunt in regnum Dei, quotidie iubentur orare, ut illud adveniat.

2. *Ut liberemur.* Non male, meo iudicio, Vetus interpret ἀνόμους reddidit Importunos. Hoc autem nomine, sicut et proximo τῶν πονηρῶν, designat Paulus improbos ac perfidos homines, qui sub Christianorum nomine in Ecclesia latebant, aut certe Iudaeos, qui insano Legis zelo Evangelium furiose persequabantur. Sciebat autem quantum sibi periculi ab utrisque instaret. Quanquam Chrysostomus eos tantum notari putat, qui malitiose oppugnabant Evangelium pravis dogmatibus, non autem manu armata, ut Alexander, Hymenaeus et similes: sed ego generaliter ad quodvis discriminum et hostium genus extendo. Tunc Hierosolymam proficiscebatur, et scribebat ex medio itinere. Atqui iam divinitus fuerat admonitus, sibi illic instare vincula et persecutiones. Liberationem porro intelligit, ut victor evadat, sive per mortem, sive per vitam. *Non omnium est fides.* Posset ita resolvi: Non in omnibus est fides. Verum haec loquutio et ambigua et magis obscura foret. Retineamus ergo Pauli verba, quibus significat fidem rarius esse Dei donum, quam ut in omnibus reperiat. Multos ergo vocat Deus, qui fide non accedunt: multi accedere se simulant, qui cor habent remotissimum. Porro non de quibusvis loquitur, sed tantum domesticos perstringit. Vi-

debant enim Thessalonicenses plurimos a fide abhorrere, imo videbant quam exiguus esset credentium numerus. Quare de exteris fuisset hoc dictu supervacuum, sed Paulus negat, omnes, qui fidem profitentur, tales revera esse. Si Iudaeos omnes comprehendas, videbantur illi propinqui esse Christo: quia ex Lege et Prophetis ipsum agnoscere debebant. Certe peculiariter eos notat Paulus quibuscum sibi futurum erat negotium: illos autem fuisse verisimile est, qui, quum speciem haberent ac titulum pietatis, ab ea tamen procul aberant: hinc conflictus. Ergo ut ostendat, non frustra vel abs re se timere certamina cum improbis hominibus ac perversis, dicit fidem non esse communem omnium: quia semper bonis permixti sint nequam et reprobi, tanquam bonae segeti zizania. Et hoc nobis in memoriam venire debet, quoties negotium nobis facessunt improbi, qui tamen in Christianorum grege censi volunt, non omnium esse fidem. Imo quum interdum audimus turbari pravis factionibus Ecclesias, sit hic nobis clypeus adversus eiusmodi scandala. Non enim solum piis doctoribus saepe erimus iniurii, si de eorum fide dubitemus, quoties illis domestici hostes iniuriam facessunt: sed subinde vacillabit fides nostra, nisi multos in iis, qui Christianorum nomen iactant, perfidos esse meminerimus.

3. *Fidelis autem Dominus.* Quoniam fieri poterat, ut sinistris rumoribus perculsi eorum animi in aliquam dubitationem de Pauli ministerio venirent: postquam admonuit, non semper inveniri fidem in hominibus, ipsos ad Deum revocat, ac fidelem esse dicit, qui eos confirmet adversus omnes hominum machinas, quibus eos concutere molientur: acsi diceret, illi quidem perfidi, sed firma satis in Deo futura est, ne concidatis. *Fidelem* Dominum appellat, qui sibi usque in finem constat in tuenda suorum salute, illis in tempore opitulatur, et nunquam in periculis deserit. Sicuti ad Corinthios (I. Cor. 10, 13.), fidelis Dominus, qui non sinet vos tentari supra quam ferre possitis. Caeterum de aliis magis quam de se anxium fuisse Paulum, ostendunt haec ipsa verba. In eum maligni homines improbitatis suae aculeos dirigebant, in eum totus impetus irruerat: curam interea suam ad Thessalonicenses convertit, ne quid haec illis tentatio noceat. Nomen *maligni* tam ad rem, hoc est malitiam, quam ad personas improborum referri potest. Ego tamen de Satana, improborum omnium capite, libenter interpretor. Parum enim foret ab astu aut violentia hominum eripi, nisi nos Dominus ab omni spiritali noxa protegeret.

4. *Confidimus.* Hac praefatione transitum sibi facit ad praedicationem, quam mox subiiciet. Fiducia enim, quam se de illis habere dicit, multo eos reddebat promptiores ad parendum, quam si obedientiam quasi dubitans aut diffidens postulasset. Spem vero hanc, quam de illis concepit, dicit in Domino esse fundatam: quoniam illius est corda flectere ad submissionem, et in eo retinere, vel hac voce (quod mihi probabilius est) testari voluit, non esse sibi in anito quicquam mandare, nisi ex imperio Domini. Ergo hoc et sibi iubendi et illis parendi terminos statuit, ne quid nisi in Domino. Quicunque ergo hanc modestiam non tenent, frustra obtendunt Pauli exemplum, ut Ecclesiam legibus suis astringant ab subiiciant. Forte huc etiam spectavit, ut salva apud Thessalonicenses maneat Apostolatus sui reverentia, quantumvis improbi eius honorem delicere contentur: nam precatio, quam statim subnectit, in hunc tendit finem.

Modo enim corda ad Dei amorem et Christi patientiam formata manent, reliqua bene habebunt, seque Paulus nihil aliud cupere proficitur. Unde apparet, quam non sibi propriam dominationem quaerant. Contentus enim est, modo in Dei amore et spe adventus Christi perseverent. Precatio fiducia adiuncta admonet non remittendum esse precandi studium, propterea quod bene speremus. Quum autem hic summam exprimat, quae noverat Christianis esse maxime necessaria: quantum quisque ad perfectionem promovere cupit, in his duobus proficere studeat. Et certe regnare non potest in nobis amor Dei, quin fraterna quoque caritas vigeat. Expectatio autem Christi nos ad mundi contemptum, carnis mortificationem, et crucis tolerantiam instituit. Quanquam patientia Christi exponi posset, quam in nobis gignit Christi doctrina, sed ego de spe ultimae redemptionis intelligere malo. Nam hoc unum in praesentis vitae militia nos sustinet, quod Redemptorem expectemus: deinde haec expectatio tolerantiam requirit inter continua crucis exercitia.

6. Praecipimus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut vos subducatis ab omni fratre, qui inordinate ambulat, et non iuxta institutionem, quam accepit a nobis. 7. Ipsi enim scitis, quomodo oporteat nos imitari, quia non inordinate egimus inter vos: 8. Neque gratis panem comedimus a quoquam, sed cum labore et sudore, nocte dieque facientes opus, ne cui vestrum graves essemus. 9. Non quod non habeamus potestatem, sed ut nos ipsos exemplar proponeremus vobis ad imitandum nos. 10. Etenim quum essemus apud vos, hoc vobis praecepimus, ut, qui laborare non vult, is neque comedat.

Nunc ad particularis vitii correctionem descendit: quia ignavi erant homines quidam, et simul curiosi et garruli, qui, ut sibi victum ex alieno corraderent, per domos oberrabant, eorum segnitiam foveri indulgentia vetat: saneteque eos vivere docet, qui honesto et utili labore vitae necessaria sibi comparant. Ac primum *inordinatos* vocat, non qui dissolutae sunt vitae, aut manifestis flagitiis infames sed ignavos, et nihili homines, qui nulla honesta et utili occupatione se exercent. Haec enim vere est *ἀναιμία*, non respicere quorsum conditi simus, et vitam nostram ad hunc finem non componere: quando haec demum ordinata est vita, quum vivimus ad Dei praescriptum. Extra hunc ordinem nihil est in vita humana nisi confusum. Atque id notatu dignum est, ne quis sibi extra legitimam Dei vocationem placeat. Ita enim Deus vitam hominum distinxit, ut se quisque proximis addicat. Ergo qui sibi tantum vivit, nullam ad rem utilis generi humano, imo aliis oneri est, neminem juvans, merito censetur *ἀναιμος*. Quare tales Paulus arcendos pronuntiat a fidelium consuetudine, ne dedecore Ecclesiam afficiant.

6. *Praecipimus autem vobis.* Erasmus vertit, per nomen, acsi esset obtestatio: quod ego tametsi non omnino reicio, tamen potius existimo particulam *in* esse supervacuum, ut plurimis aliis locis:

idque ex usu linguae hebraicae. Ita sensus erit, praeceptionem hanc non ut ab homine mortali, sed a Christo ipso profectam, reverenter debere excipi, atque ita Chrysostomus interpretatur. Porro, subductio haec, de qua loquitur, non ad publicam excommunicationem pertinet, sed ad consuetudinem privatam. Vetat enim simpliciter, ne quid familiaritas habeant fideles cum eiusmodi fucis, qui nullum habent honestum vitae genus, in quo se exercent. Nominatim vero dicit, *ab omni fratre*: quia si Christianos se profitentur, minime omnium sunt tolerabiles, quia sunt veluti religionis probra et maculae. *Non iuxta institutionem*. Nempe quam mox subiiciet, ne cibus detur laborem recusanti. Sed antequam huc veniat, quale illis exemplum in se praebuerit, refert. Nam multo plus fidei et auctoritatis obtinet doctrina, quum nihil aliud imponimus oneris aliis, quam in nos suscipimus ipsi. Commemorat autem se dies et noctes fuisse in opere manuario, ne quem sumptibus gravaret. Qua de re aliquid etiam priore epistola attigerat, unde petenda lectoribus est plenior huius rei explicatio. Quod *se panem ullius gratis comedis* negat: certe etiamsi manibus non laborasset, non erat id facturum. Neque enim gratuitum est, quod iure debetur: et laboris, quem Ecclesiae impendunt doctores, longe maius est pretium, quam victus, quem ab ea recipiunt. Sed hic Paulus inconsideratos homines respexit: neque enim tantum est in omnibus aequitatis ac iudicii, ut, quae Verbi ministris debeatur merces, agnoscant. Quin potius ea est quorundam malignitas, ut, etiamsi nihil de suo conferant, victum tamen illis invideant tanquam otiosis hominibus. Et mox satis declarat se proprio iure cessisse, quum a stipendio abstinuit: quo significat multo minus ferendum esse, ut, qui nihil agunt, de alieno vivant. Quum *ipsos scire* dicit, *quomodo imitari se oportet*, non simpliciter contendit, exemplum suum legis instar debere haberi, sed sensus est, eos tenere quid imitatione dignum spectaverint: imo hoc ipsum, de quo nunc agitur, propositum ad imitationem fuisse.

9. *Non quod non habeamus*. Quemadmodum labore suo exemplum edere Paulus voluit, ne alienum panem ignavi homines tanquam fuci ederent: ita illud idem nocere Verbi ministris noluit, ut eos legitimo victu fraudarent Ecclesiae. In quo perspicitur singularis eius moderatio et humanitas: et quam procul ab eorum ambitione abfuerit, qui in hoc abutuntur suis virtutibus, ut fratrum ius immineant. Periculum erat, ne Thessalonicenses, quia gratuitam initio praedicationem Evangelii habuerant ex Pauli ore, legem in posterum statuerent aliis ministris, ut maligna est hominum natura. Occurrit ergo Paulus, et sibi plus licuisse docet quam usurpaverit, ut reliquis sua libertas integra maneat. Eadem ratione plus incutere pudoris nihil agentibus voluit, quemadmodum supra attigi: est enim argumentum a maiori ad minus.

10. *Qui laborare non vult*. Quum scriptum sit (Psal. 128, 2.), Beatus es, laborem manuum tuarum comedens, item (Prov. 10, 4.), Benedictio Domini super manus laborantis: certum est desidiam ac inertiam a Deo maledici. Deinde scimus ad hoc creatum esse hominem, ut aliquid agat, quod non modo Scriptura nobis testatur, sed natura etiam Gentes docuit. Aequum ergo est, ut, qui se a communi lege eximere volunt, victu etiam, laboris mercede priventur. Quum autem praecepit Apostolus, ne tales ederent, non significat praeceptum se illis dedisse, sed vetuisse, ne Thessalonicenses illis

victum suppeditando ignaviam alerent. Porro notandum est, varias esse laborandi species. Quisquis enim hominum societatem industria sua iuvat, sive familiam regendo, sive publica sive privata negotia administrando, sive consulendo, sive docendo, et quacunq; alia ratione, is inter otiosos numerandus non est. Nam inertes fucos taxat Paulus, qui alienis vivunt sudoribus, quum ipsi in commune nihil conferant officii ad iuvandum humanum genus. Quales sunt nostri monachi et sacrifici, qui nihil agendo large saginantur: nisi quod taedii fallendi causa in templis cantillant. Hoc sane est (ut Plautus inquit) musice vivere.

11. Audimus enim quosdam versantes inter vos inordinate nihil operis agentes, sed curiose satagentes. 12. Talibus autem praecipimus, et obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, ut cum quiete operantes suum ipsorum panem edant. 13. Vos autem fratres, ne defatigemini benefaciendo.

11. *Audimus quosdam versantes.* Verisimile est, hoc fucorum genus quoddam fuisse otiosi monachatus semen. Nam statim ab initio exstiterunt, qui religionis praetextu vel arroderent alienas mensas, vel ad se callide attraherent simplicium substantiam. Et Augustini tempore iam adeo invaluerant, ut coactus fuerit proprium librum scribere adversus otiosos monachos: ubi merito de eorum superbia conqueritur, quod Apostolum monentem spernentes non tantum ab infirmitate se excusant, sed ideo sanctiores aliis omnibus videri volunt, quia vacant a laboribus: merito invehitur in hanc indignitatem, quod, ubi laboriosi sunt senatores, opifex aut sordidus non tantum otiosus vivat, sed desidiam pros auctitate venditet. Haec quidem ille. Sed interea sic grassatum est malum, ut decimam fere orbis partem occupent ignavi ventres, quibus unica religio est bene refertos vacationem habere ab omni laboris molestia. Atque huiusmodi vitae genus: huius vel illius nunc Ordinis, nunc Regulae nomine insigniunt. Quid autem ex adverso Spiritus per os Pauli? nempe irregulares et inordinatos omnes pronuntiat, quocunque titulo censeantur. Nihil hic referre necesse est, quantum semper otiosa monachorum vita sanioribus displicuerit. Memorabile est illud veteris monachi dictum, quod a Socrate refertur, Historiae tripartitae lib. 8., Monachum, qui manibus non laborat, praedoni esse similem. Alia non commemoro, neque opus est: sufficiat nobis haec Apostoli sententia, qua pronuntiat dissolutos esse et quasi exleges. *Nihil operis.* In graecis participii elegans est *ποσσωρομεστα*, quam ego utcunque imitari sum conatus, quum transtuli, Nihil eos agere operis, sed curiose satagere. Vitium autem notat, quo ut plurimum laborant otiosi homines, nempe quod importune tumultuando sibi et aliis sunt molesti. Videmus enim eos, qui nihil habent negotii, longe plus fatigari, nihil agendo, quam si in opere valde serio occuparentur, huc illuc cursitant: quocunque veniunt, magnam lassitudinem prae se ferunt: colligunt omnes rumores, eos turbulente dissipant: dicas eos regni unius molem humeris sustinere. Huius rei an ullum potest illustrius speculum haberi quam in monachis? quod enim hominum genus magis inquietum?

ubi maior regnat curiositas? Quum autem morbus hic in publicum exitialis sit, otio non esse alendum admonet Paulus.

12. *Talibus autem praecepimus.* Utrumque vitium, cuius meminerat, corrigit: tumultuosam inquietudinem; et otium ab utili labore. Iubet ergo primum ut quietem colant: hoc est placide se contineant intra vocationis suae terminos, quod lingua nostra dicimus, *sans faire bruit*. Ita enim res habet: maxime omnium pacati sunt, qui iustis se laboribus exercent: se autem et alios perturbant, qui nihil habent operis. Deinde alterum praeceptum subiicit, ut laborent, hoc est intenti sint in suam vocationem, ac iustis honestisque exercitiis incumbant, sine quibus erronea est hominis vita. Unde et hoc tertium sequitur, *ut suum ipsorum panem edant*: quo significat oportere suo esse contentos, ne alijs graves sint vel importuni. Bibe aquam ex tuis fontibus, inquit Salomo (Prov. 5, 15.), et defluant rivi ad vicinos. Haec prima lex aequitatis, Ne quis aliena usurpet, sed eo tantum utatur, quod suum vocare iure potest. Altera, Ne quisque seorsum, tanquam gurgēs aliquis, absorbeat quod habet: sed in proximos sit beneficus, eorumque inopiam sua abundantia sublevet. Ita iubet Apostolus eos, qui prius otiosi fuerant, laborare, non tantum ut sibi victum acquirant, sed ut fratrum quoque necessitati opulentur: quemadmodum et alibi docet (Eph. 4, 28.).

13. *Vos autem fratres.* Ambrosius hoc additum putat, ne opem suam maligne pauperibus subtraherent divites, quia iusserat *quemque suum panem edere*. Et sane videmus, quam multi ad captandum inhumanitatis praetextum plus aequo ingeniosi sint. Chrysostomus ita interpretatur, quod iuvandi sint nihilominus ignavi homines si esuriunt, utcunque merito damnentur. Ego simpliciter existimo, Paulum offencilo, quod ex paucorum ignavia nasci poterat, voluisse occurrere. Fieri enim solet, ut qui alioqui ad beneficentiam maxime prompti sunt et alacres, dum vident male collocando se beneficia perdere, refrigescant. Admonet ergo Paulus, utcunque multi sint indigni, alii nostra liberalitate abutantur, non esse propterea cessandum, quin iuvemus eos, qui ope nostra indigent. Sententia observatu digna, utcunque pauperum ingratitudo, morositas, superbia, protervia, aliaque indignitates fatigare nos possint, aut taedio frangere, contra tamen esse luctandum, ut nunquam desistamus a beneficiendi studio.

14. Si quis autem non obedit sermoni nostro, per epistolam hunc notate: et ne commisceamini illi, ut pudeat: 15. Et ne tanquam inimicum censeatis, sed admonete tanquam fratrem. 16. Ipse autem Deus pacis det vobis pacem semper omnibus modis. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola. 18. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit ex Athenis.

14. *Si quis non obedit.* Iam testatus est prius se nihil praecipere nisi ex Domino. Quare non in hominem contumax futurus

erat, qui parere nollet, sed Deo ipsi rebellis: ideoque tales severe castigandos esse docet. Ac primum quidem eos vult apud se deferri, ut sua auctoritate eos coerceat: deinde excommunicari iubet, ut pudore tacti resipiscant. Unde colligimus non esse parcendum eorum famae, qui aliter corrigi nequeunt, nisi eorum vitia retegantur: sed videndum ut medico indicemus morbos, qui sanare eos studeat. *Ne commisceamini.* Non dubito, quin de excommunicatione agat, praeterquam enim quod severam castigationem merebatur *ἀναστα*, quam notavit, contumacia intolerabile vitium est. Prius dixerat, Subducite vos ab illis, quia inordinate vivunt. Nunc vero, Ne commisceamini, quia monitionem meam respuunt. Plus ergo quiddam hac secunda loquutione exprimit, quam priori: aliud enim est subducere se a familiaritate cuiuspiam, aliud arcere prorsus a societate sua. In summa, qui moniti non obediunt, eos a communi fidelium coetu excludit. Quo docemur excommunicationis disciplina utendum esse adversus omnes praefractus, qui aliter in ordinem cogi non sustinent, et ignominia notandos, donec subacti et domiti parere discant. *Ut pude fiat.* Sunt quidem alii etiam excommunicandi fines: ne contagio scilicet latius serpat, et ne privatum unius hominis flagitium in commune Ecclesiae dedecus redundet, atque ut severitatis exemplum alios ad timorem erudiat: sed Paulus hic unum attigit, ut pudore ad resipiscentiam cogantur, qui peccarunt. Nam qui sibi in vitiis placent, magis ac magis redduntur obstinati: sic alitur peccatum indulgentia et dissimulatione. Optimum ergo hoc remedium est, quum pudor inculitur peccatori, ut sibi displicere incipiat. Esset quidem hic per se tenuis profectus, habere hominum verecundiam: sed Paulus ulteriorem progressum respexit, dum scilicet agnitione suae turpitudinis confusus peccator hoc modo ad plenam correctionem adducitur. Est enim pudor sicuti tristitia utilis ad peccati odium praeparatio. Quare hoc freno coercendi sunt (ut dixi) quicunque lasciviant, ne ex impunitate crescat audacia.

15. *Ne tanquam inimicum cens.* Rigori temperamentum mox adhibet: nam, sicut alibi (II. Cor. 2, 7.) praecipit, cavendum est, ne absorbeatur moerore, qui peccavit: quod fieret, si immodica esset severitas. Itaque videmus talem debere esse huius disciplinae usum, ut eorum saluti consulatur, in quos animadvertit Ecclesia. Fieri autem non aliter potest, quin exulceret severitas, ubi modum excedit: ergo si prodesse volumus, necessaria est mansuetudo et lenitas, ut, qui reprehenduntur, nihilominus se amari intelligant. In summa, huc non tendit excommunicatio, ut alienet homines a grege Domini, sed potius ut palatos et vagos revocet. Sed notandum est, quo signo fraternum amorem probari iubeat, non blanditiis scilicet, vel adulatione, sed monitionibus: sic enim fiet, ut salutis suae curam haberi sentiant, quicunque non erunt incurabiles. Interim ab anathemate discernitur excommunicatio. Nam quos censurae suae severitate notat Ecclesia, Paulus non prorsus abiici debere admonet, quasi spe salutis abdicati essent, sed dandam operam, ut ad sanam mentem revocentur.

16. *Ipse autem Dominus pacis.* Videtur haec precatio proxima sententiae annexa, ut concordiae et lenitatis studium commendet. Vetuerat hostilem in modum tractare etiam contumaces, donec fraternis monitionibus ad sanam mentem reducerentur. Opportune subiicere praeceptum potuit de colenda pace: sed quia hoc vere di-

vinum est opus, ad precationem confugit, quae tamen ipsa vim quoque praecepti habet. Quanquam alio etiam spectare potest, ut homines immorigeros Deus compescat, ne quietem Ecclesiae perturbent.

17. *Salutatio, mea manu.* Hic periculum rursus cavet, cuius prius meminerat, ne scilicet epistolae illi falso ascriptae in Ecclesias obreperent. Hoc enim vetus fuit Satanae artificium, suppositicia scripta obtrudere, ut veris fidem derogaret. Deinde ementitis Apostolorum titulis impios errores spargere ad sanam doctrinam adulterandam. Atqui singulari Dei beneficio factum est, ut irritis eius fraudibus sana et integra Christi doctrina per ministerium Pauli et aliorum ad nos perveniret. Ultima precatio exponit, quomodo Deus fidelibus suis assit, nempe gratiae Christi praesentia.

ILLUSTRISS.
ET VERE CHRISTIANO PRINCIPI,
DOMINO
EDUARDO SOMMERSETI
DUCI,
COMITI HERTPHORDIAE ETC.
ANGLIAE ET HIBERNIAE PROTECTORI,
TUTORIQUE REGIO,
IOANNES CALVINUS
SALUTEM.

Quum praeclari isti sermones, qui tum de aliis tuis virtutibus plane heroicis, tum vero de singulari tua pietate habentur, Illustriss. Princeps, tantum ubique tui amorem in bonorum omnium animis, quibus alioqui de facie ignotus es, excitent: necesse est incredibili te caritatis ac reverentiae affectu prosequantur, quicumque in regno Angliae recte sapiunt: quibus non modo palam cernere, quae alii audientes mirantur bona, datum est, sed fructum inde percipere, quantum a praestantissimo gubernatore provenire, cum ad totum populi corpus, tum ad unumquodque membrum solet. Neque enim quae constanti fama celebrantur tuae laudes, vanitatis suspectae esse possunt, quasi ab adulatoribus profectae, quum in rebus tuis gestis illustre exstet earum testimonium. In privato et mediocris fortunae pupillo difficilis est administratio tutelae: tu vero non Regis modo, sed amplissimi regni tutelam tibi iniunctam ea dexteritate ac prudentia sustines, ut successum omnes mirentur. Ac ne inter leges modo et in tranquillo reipublicae statu niteret tua virtus, eam in bello quoque spectandam proposuit Deus, quod pari felicitate ac fortitudine hactenus auspiciis tuis gestum est. Neque tamen interea tot tantaeque difficultates, quas reputare cuivis promptum est, tu vero expertus es, impedi-

mento tibi fuerunt, quominus instaurandae religionis curam imprimis susciperes. Cogitatio sane non magis principe viro digna, quam publico regni bono utilis. Nam haec demum stabilis est regnorum felicitas, fidelisque custodia, si is, in quo fundata sunt, et per quem servantur, Filius Dei illis praesideat. Itaque melius rem Anglicanam stabilire non poteras, quam profligatis idolis purum ibi Dei cultum erigendo. Nam id fieri non potest, quin restituatur genuina pietatis doctrina, quae sacrilega Antichristi Romani tyrannide nimis diu oppressa iacuit: quod est Christum in suo tribunali collocare. Atque hoc eximium aliqui facinus eo maiori laude propterea dignum est, quo pauciores hodie inter eos, qui gubernacula tenent, reperiuntur, qui principatus sui insignia spirituali Christi sceptro submittant. Praeclare igitur Sere-
nissimo Regi consultum est, cuius pueritiae talis ex sua cognatione obtigit moderator. Nam tametsi indolem eius imprimis generosam omnes praedicant: tamen et formandis ad virilem constantiam eius moribus, et constituendae Anglicanae Ecclesiae, dum aetas ipsum non patitur has obire vices, talis artifex erat plus quam necessarius. Nec dubito quin ipse iam nunc agnoscat, divinitus se sibi datum esse, ex cuius manu res ex voto compositas paulo post reciperet. Me vero nec tanta locorum distantia, nec conditionis meae humilitas impedire potuit, quominus praestantissimum hunc propagandae Christi gloriae effectum tibi gratularer. Et sane quum me unum ex iis esse voluerit Deus, quorum opera laboreque sincerio-
rem Evangelii doctrinam hodie mundo restituit: cur non te quoque singulari Dei beneficio eiusdem doctrinae patronum ac vindicem ordinatum, qualicumque locorum intervallo sim abs te dissitus, qua possum observantia prosequar? Et quoniam non aliud huius rei testimonium reddere licebat, saltem arrhae loco hos in duas Pauli epistolas meos Commentarios tibi offerendos esse putavi. Nec vero fortuitum munus, quod offerrem, arripui: sed iudicio elegi, quod videbatur optime convenire. Hic Timotheum suum admonet Paulus, quali doctrinae genere aedificanda sit Ecclesia Dei, qui-

bus et vitiis et hostibus resistendum, quam multa devoranda taedia: hortatur, ne ullis difficultatibus cedat, ut omnia discrimina animi fortitudine superet, ut improborum proterviam auctoritate coerceat, ne quid hominum gratiae ambitiose largiatur. Denique in his duabus epistolis quasi in viva tabula depictum habemus verum Ecclesiae regimen. Tu quum instaurandae Ecclesiae Anglicanae, quam scelerata Papatus impietas, ut alias fere omnes Christiani orbis, misere corruerat, strenuam operam impendas sub Regis tui auspiciis, et multos ad eam rem Timotheos in opere habeas: sancta certe vestra studia melius componere non potestis, quam ad hoc Pauli quasi praescriptum exigendo. Nam neque hic quicquam habetur, quod non sit temporibus nostris valde aptum: et rursum nihil ferme in Ecclesiae architectura necessarium est, quod non hinc etiam haurire liceat. Labor autem meus mediocre saltem adiumentum (ut spero) afferet, quod experientia tamen cognosci malo, quam verbis iactare. Tibi porro, nobiliss. Princeps, si fuerit probatus, erit cur mihi plurimum gratuler. Pro singulari quidem tua humanitate, quin officium hoc meum boni consulturus sis, non dubito. Dominus, in cuius manu sunt fines terrae, statum Regni Anglicani diu incolumem florentemque tueatur: Regem Serenissimum tum Spiritu principali ornet, tum bonis omnibus cumulet, tibi que in praeclaro isto cursu det feliciter pergere, ut per te nomen eius magis ac magis propagetur. Genevae, VIII. Calend: Augusti. MDLVI.

ARGUMENTUM
IN EPISTOLAM
PAULI AD TIMOTHEUM
PRIOREM.

Hanc epistolam aliorum magis quam Timothei causa scriptam fuisse iudico, et mihi assentientur, qui diligenter omnia expendierint. Non equidem nego, quin eius quoque docendi et monendi rationem Paulus habuerit: sed multa hic contineri dico, quae supervacuum fuisset scribere, si cum solo Timotheo habuisset negotium. Iuvenis erat, nondum ea auctoritate instructus, quae sufficeret ad cohibendos homines protervos, qui contra insurgerent. Apparet autem ex Pauli verbis, fuisse tunc nonnullos, qui, quum ostentatione pollerent, non libenter cuivis erant cessuri: qui tanta deinde ambitione flagrabant, ut nullum turbandae Ecclesiae finem facturi essent, nisi quispiam maior Timotheo se interponeret. Apparet similiter, multa Ephesi fuisse constituenda, quae Pauli calculum et nomen desiderarent. Ergo quum Timotheum multis de rebus monere haberet in animo, sub eius quoque nomine alios eadem opera monere voluit. Ac *primo* quidem capite adversus quosdam ambitiosos armat, qui vanis quaestionibus agitandis se venditabant. Eos porro Iudaeos fuisse colligi potest, qui, quum Legis zelum simularent, neglecta aedificatione, tantum curiosas disputationes ingerebant. Haec autem profanatio Legis Dei est minime ferenda, ex ea nihil excerpere, quod prosit, sed tantum garriendi materiam captare, eiusque praetextu ad onerandam frivolis nugis Ecclesiam abuti. Cuiusmodi scilicet corruptela pluribus quam oportuit saeculis regnavit in Papatu. Quid enim aliud fuit scholastica theologia, quam immensum inanium et nihili speculationum chaos? Et hodie exstant plerique, qui, ut acumen suum ostenderent in tractando Dei verbo, non secus ac in profana philosophia ludere sibi permittunt. In eiusmodi vitio coarguendo auctorem se Timotheo profitetur Paulus, et quid ex Lege praecipue discendum sit, admonet: ut appareat Legis esse corruptores, qui ea secus utuntur. Porro ne contemptui sit sua auctoritas, postquam indignitatem suam confessus est, simul qualis esse coeperit per Dei gratiam, honorifice praedicat. Tandem caput concludit gravi denuntiatione, quae et Timotheum in sana doctrina et bona conscientia confirmat, et alios

terret, proposito Hymenaei et Alexandri exemplo. *Secundo* capite iubet omnes in precibus publicis commendari Deo, et nominatim Principes ac Magistratus: ubi obiter etiam attingit, quid utilitatis percipiat mundus ex civili gubernatione. Cur autem pro omnibus concipi debeant preces, ratio additur, quia Deus, Evangelium omnibus offerendo et Christum mediatorem, omnes se velle salvos fieri demonstret, quod etiam confirmat a suo Apostolatu, qui Gentibus proprie destinatus erat. Inde omnes, cuiuscunque sint loci aut regionis, ad Deum orandum invitat: et hac occasione, qualem modestiam et subiectionem in sacro coetu prae se ferre debeant mulieres, disserit. Capite *tertio*, ubi indicavit, quam praeclarum sit munus episcopatus, verum Episcopum depingit, ac dotes enumerat, quae in eo requiruntur. Postea quales esse debeant Diaconi et uxores tam horum quam illorum, praescribit. Ac quo plus diligentiae ac religionis in omnibus observandis adhibeat Timotheus, reducit illi in memoriam, quid sit in Ecclesiae administratione, quae domus Dei est ac columna veritatis, versari. Tandem totius coelestis doctrinae praecipuum caput et quasi cardinem de Filio Dei in carne manifestato commemorat: prae quo reliqua omnia, quibus solis immorari videbat homines, ostentationi deditos, levia ducenda sint. Iam quod ad sequentia pertinet, initio capitis *quarti* tam falsas doctrinas de coniugii et ciborum prohibitionem, quam ineptas fabulas cum hoc capite non congruentes, severe damnat. Et deinde subiicit, eos sibi et piis omnibus, qui caput hoc tenent, solos esse adversarios, qui ferre nequeunt ut spes collocetur in Deum vivum. In fine capitis rursus nova exhortatione Timotheum confirmat. *Quinto* capite, ubi modestiam in reprehensionibus et lenitatem illi commendavit, de viduis disputat, quae tunc in Ecclesiae ministerium cooptabantur. Ac vetat omnes promiscue recipi, sed quae tota vita probatae ad annum sexagesimum pervenerint, et nullum habeant onus domesticum. Inde ad presbyteros transit, et qualiter tractandi sint tum in victu, tum in disciplina, admonet. Hanc doctrinam gravi contestatione quasi sancit, et iterum prohibet, ne quos temere in ordinem presbyterii recipiat. Hortatur ut levandae valetudinis causa vinum bibat aquae loco. In fine capitis hortatur, ut in peccatis occultis iudicium suspendat. *Sexto* capite de servorum officio praecipit, et hac occasione in falsos doctores invehitur, qui de otiosis speculationibus litigando quaestui magis quam aedificationi intenti sunt: et quam exitiosa sit pestis avaritia, docet. Inde iterum ad contestationem priori similem revolvitur, ne frustra Timotheo haec praeceperit. Sub finem, postquam obiter de divitiis

meminit, iterum prohibet Timotheo, ne se inanibus doctrinis impediat. Vulgatae Graecorum inscriptioni, quae habet hanc epistolam fuisse Laodicea missam, non assentior. Nam quum Paulus, ex vinculis scribens Colossensibus, testetur, Laodicenses nunquam sibi fuisse visos: coguntur, qui in illa sunt opinione, quam repudio, duplicem facere Laodiceam in Asia minori, quum alteram non celebrent scriptores. Deinde Paulus Timotheum Ephesi reliquerat, ut declarant eius verba, quum iret in Macedoniam. Hanc epistolam aut scripsit ex itinere, priusquam illuc appulisset, aut iam profectione confecta reversus. Atqui longius a Macedonia distare Laodiceam constat quam Ephesum ipsam. Neque rursus verisimile est, ipsum in reditu praeterita Epheso Laodiceam se contulisse: praesertim quum illuc eum multae causae vocarent. Itaque magis existimo aliunde eum scripsisse. Quanquam hoc ipsum non est tanti, ut velim cum dissentientibus contendere: fruatur quisque suo iudicio: tantum indico, quid magis sit (meo iudicio) probabile.

IOANNIS CALVINI
IN EPISTOLAM
PAULI AD TIMOTHEUM
PRIOREM
COMMENTARIUM

CAP. I.

1. **PAULUS** Apostolus Iesu Christi secundum ordinationem Dei Salvatoris nostri, et Domini Iesu Christi spei nostrae: 2. Timotheo germano filio in fide, gratia, misericordia, pax a Deo Patre nostro, et Christo Iesu Domino nostro. 3. Quemadmodum rogavi te ut maneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, volo denunties quibusdam, ne aliter doceant: 4. Neque attendant fabulis et genealogiis nunquam finiendis: quae quaestiones praebent magis, quam aedificationem Dei, quae in fide consistit.

1. *Paulus Apostolus.* Si soli Timotheo scripsisset, non opus erat ascribere hoc epithetum, et ita asserere, ut facit. Contentus enim procul dubio fuisset Timotheus solo nomine. Sciebat enim esse Christi Apostolum: nec indigebat ulla probatione, quo fidem illi deferret, satis iam ad id sponte propensus et diuturno usu assuetus. Alios ergo potius respicit, qui non tam erant ad ipsum audiendum voluntarii, vel non tam facile eius dictis acquiescebant. Talium hominum causa se Apostolum Christi esse testatur, ne parvi pendere ausint, quod scribit. Et Apostolatum suum confirmat ordinatione, vel decreto Dei, quia nemo Apostolum creare se ipse potest: sed quem Deus ordinavit, ille verus est Apostolus, dignusque honore. Neque Deum Patrem solum Apostolatus sui facit auctorem, sed illi Christum adiungit. Et certe in Ecclesiae gubernatione nihil agit Pater, nisi per Filium, et ita communiter cum Filio. *Deum salvatorem* vocat, quem titulum Filio tribuere saepius solet: Patri tamen eo ipso convenit, quia is est qui nobis dedit Filium. Merito igitur illi salutis nostrae gloria ascribitur. Unde enim salvi sumus? nempe quia sic nos dilexit Pater, ut per Filium nos redimere voluerit, ac salvare. Quod autem *Christum* appellat *spem nostram*, pro-

prie illi convenit: tunc enim incipimus bene sperare, quum in Christum respicimus, quandoquidem in eo solo residet tota salutis nostrae materia.

2. *Timotheo germano filio.* Non est hoc parvae laudis elogium, quo significat Paulus se pro vero ac non degenere filio agnoscere Timotheum, et talem ab aliis vult agnosci, imo perinde Timotheum commendat acsi esset alter ipse. Sed qui conveniet hoc cum sententia Christi, Nolite vobis patrem vocare in terra? (Matth. 23, 9.) Item cum illo Apostoli testimonio, Etsi multos habetis patres secundum carnem: unus tamen est Pater spirituum? (I. Cor. 4, 15. Hebr. 12, 9.). Respondeo, Paulum ita sibi usurpare nomen patris, ut Deo nullam honoris sui particulam abroget, aut minuat (Hebr. 12, 9.). Vulgare dictum est, Non pugnare quod subordinatur. Tale est paternum in Paulo nomen, respectu Dei. Unicus in fide Pater omnium est Deus, quia omnes verbo suo et Spiritus sui virtute regenerat: quia solus est, qui fidem confert. Sed quibus ad eam rem dignatur uti ministris, eos in honoris sui communicationem etiam admittit, nihil tamen sibi derogando. Erat ergo Deus spiritualis Timothei pater, et quidem solus, proprie loquendo: sed Paulus, qui minister fuerat Dei in gignendo Timotheo, quasi subalterno iure titulum sibi vindicat. *Gratia, misericordia.* Secundum hoc, hoc est Misericordiae nomen, praeter suum morem interposuit, forte singulari erga Timotheum amore impulsus. Porro non servat exactum ordinem: quod enim posterius est, priore loco posuit, gratiam scilicet, quae ex misericordia manat. Nam ideo nos in gratiam initio recipit Deus, et deinde amore nos prosequitur, quia misericors est. Verum non est insolitum, causam subiungi effectui, explicationis causa. De vocabulis Gratiae et Pacis alibi dictum est.

3. *Quemadmodum rogavi te.* Vel oratio est defectiva, vel particula *iva* abundat. Utroque modo sensus erit clarus. Primo reducit Timotheo in memoriam, qua de causa Ephesi manere rogatus fuerit. Nam quia adiutorem sibi tam carum et fidelem nonnisi aegre et necessitate coactus a se dimiserat, ut vices illic suas, quibus sustinendis non alius quilibet par fuisset, strenue obiret: acriter stimulari hac cogitatione debuit Timotheus, non solum ne frustra tempus tereret, sed praeclare nec vulgari modo se gereret. Hinc itaque quasi per modum illationis hortatur, ut se opponat falsis doctoribus, qui puram doctrinam adulterabant. In eo, quod Timotheo Ephesi mandaverat suas partes, observanda est pia eius sollicitudo. Sic enim satagebat in colligendis pluribus Ecclesiis, ut priores non relinqueret destitutas Pastore. Et sane (ut ille inquit) Non minor est virtus, quam quaerere, parta tueri. *Denuntiandi* verbum potestatem significat. Vult enim Paulus eum instruere potestate ad alios coercendos. *Ne aliter doceant.* Verbum graecum (*ἐπεροδιδασκαλεῖν*), quo usus est Paulus, est compositum, ideoque transferri potest vel Secus docere, ac novo modo: vel, Tradere diversam doctrinam. Quod Erasmus vertit Sectari, non placet: quia de auditoribus posset accipi. Paulus autem eos intelligit, qui ambitionis causa novam doctrinam ingerebant. Si legamus Aliter docere, latius hoc patebit: nam prohibebit hoc verbo, ne patiaturs Timotheus novas docendi formas induci, quae cum vera et genuina, quam tradiderat, minus congruant. Sic in altera epistola hypotyposin, hoc est vivam effigiem doctrinae suae, commendat. Sicut enim una est Dei veritas, ita simplex eius tra-

dendae ratio, minime fucata scilicet, et quae Spiritus maiestatem potius quam humanae eloquentiae pompam respiat. Ab hac quisquis recedit, deformat ipsam doctrinam et vitiat. Ergo Aliter docere, referre oportebit ad formam. Si legamus Aliud docere, ad materiam referetur. Notandum tamen est, non vocari aliam doctrinam tantum, quae palam cum pura Evangelii doctrina pugnet, sed quaecunque purum Evangelium vel corrumpit novis et adventiciis figmentis, vel profanis speculationibus obscurat. Omnia enim hominum figmenta totidem sunt Evangelii corruptelae. Et qui Scripturis ludunt profano more, ut Christianismum in artem ostentationis convertant, Evangelio tenebras inducunt. Totum itaque hoc docendi genus alienum est a verbo Dei, et ab illa doctrinae puritate, in qua Ephesios manere iubet Paulus.

4. *Neque attendant fabulis.* Fabulas vocat (meo iudicio) non tam mendacia conficta, quam nugas aut ineptias, quae nihil habent solidi. Fieri enim potest, ut non sit aliquid falsum, quod tamen erit fabulosum: quia significatione Tranquillus fabularem historiam posuit, et Livius fabulari, pro inepte et absque ratione garrere. Nec dubium est quin *μῦθος* (quo verbo hic usus est Paulus) Graecis significet *φλυαρίαν*, hoc est nugas. Porro quum speciem unam addidit exempli causa, omnem dubitationem sustulit. Disputationes enim de genealogiis numerat inter fabulas: non quia commentitium sit quicquid de illis dici potest, sed quia inane et infructuosum. Sic ergo resolvere licebit hunc locum: Non attendant fabulis, quales, aut cuius generis sunt genealogiae. Atque illa est fabularis historia, cuius meminit Suetonius, quae etiam inter grammaticos a sanis hominibus merito semper derisa fuit. Neque enim poterat non ridicula videri haec curiositas, utili rerum cognitione posthabita, aetatem consumere in quaerenda Achillis vel Aiakis prosapia, ingenium suum fatigare in numerandis Priami filiis. Si hoc non fertur in puerili scientia, ubi oblectationi est locus, quanto minus in coelesti sapientia erit tolerabile? *Genealogias* vocat *infinitas*, propterea quod inanis curiositas nullum habet modum, sed ex labyrintho subinde in labyrinthum revolvitur. *Quae quaestiones.* Aestimat a fructu doctrinam. Quaecunque enim non aedificat, repudianda est, etiamsi nihil aliud habeat vitii: quaecunque vero ad concertationes solum excitandas valet, duplici nomine damnanda est. Tales porro sunt omnes argutiae, quibus ingenium suum ambitiosi homines exercent. Meminerimus ergo ad hanc regulam exigendas esse omnes doctrinas, ut ea demum probetur, quae ad aedificationem facit: quae vero disceptationum materiam praebent absque fructu, respuantur tanquam Ecclesia Dei indignae. Hoc examen si fuisset aliquot supra saeculis observatum, etiamsi multis erroribus contaminata fuisset religio, saltem non adeo invaluisset diabolica ista ars litigandi, quae Scholasticae theologiae nomen obtinuit. Quid enim illic continetur praeter rixas, aut otiosas speculationes, unde nullus profectus redit? Proinde quo quisque in ea doctior, eo miserior iudicandus est. Scio quibus eam coloribus excusationum praetexant: sed nunquam efficient, ut Paulus cunctas tales damnando sit mentitus. *Aedificationem Dei.* Aedificant enim eiusmodi argutiae in superbia, aedificant in vanitate: sed non in Deo. Aedificationem Dei nominat, vel quae Deo probatur, vel quae secundum Deum est. Eam porro docet in fide consistere, quo dicto non excludit caritatem, nec timorem Dei, nec poenitentiam:

nam haec omnia quid aliud sunt quam fructus fidei, quae pietatem semper ex se parit? Quia ergo in sola fide sciebat fundatum esse totum Dei cultum, ideo satis habuit fidem nominare, unde reliqua dependent.

5. Porro finis praecepti est caritas, ex puro corde, et conscientia bona, et fide non simulata. 6. A quibus postquam nonnulli aberrarunt, deflexerunt ad vaniloquium, 7. Volentes esse Legis doctores, non intelligentes quae loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quod Lex bona sit, si quis ea legitime utatur: 9. Sciens illud, quod iusto non sit Lex posita, sed iniustis et inobsequentibus, impiis et peccatoribus, irreligiosis et profanis, parricidis et matricidis, homicidis, 10. Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagariis, mendacibus, periuris, et si quid aliud est, quod sanae doctrinae adversetur, 11. Secundum Evangelium gloriae beati Dei, quod concreditum est mihi.

Quoniam nebulones illi, quibuscum negotium habebat Timotheus, Legis praetextu se iactabant, ideo anticipat Paulus, ac docet Legem non modo illis nihil suffragari, sed potius esse adversam: cum Evangelio autem, quod ipse docuerat, optime convenire. Neque enim absimilis erat illorum defensio ei, quam hodie nobis quaestionarii opponunt: nos scilicet nihil moliri aliud, quam ut aboleatur sacra theologia, quasi eam soli in sinu suo foverent. Ita illi de Lege loquebantur, ut invidiam Paulo conflarent. Quid autem illie? quo fumos illos discutiat, ultro per occupationem suam doctrinam optime cum Lege congruere demonstrat et eos omnes perperam Lege abuti, qui in alium finem ea utuntur. Quemadmodum hodie posita verae theologiae definitione, palam apparet, nos cupere ipsam restitutam, quae misere lacerata et deformata fuit ab istis nugatoribus, qui, theologorum titulo frustra inflati, nihil praeter dilutas ac frigidas nugas tenent. *Praeceptum* hic pro Lege accepit, partem pro toto.

5. *Caritas ex puro corde.* Ad hunc scopum si Lex dirigenda est, ut instituiamur in caritate, quae ex fide et bona conscientia procedat: sequitur ex adverso, perversos esse Legis interpretes, qui ad curiosas quaestiones eius doctrinam convertunt. Caeterum non magni interest, caritatem hoc loco ad utramque Legis tabulam, an ad secundam tantum referas. Iubemur Deum ex toto corde diligere, et proximos ut nosmet ipsos. Sed quum de caritate fit mentio in Scriptura, saepius ad secundum membrum restringitur. Hic quidem non dubitarem Dei et proximi caritatem intelligere, si solum caritatis nomen positum esset a Paulo: sed quum addat fidem, et bonam conscientiam, et cor purum, non erit haec, quam subiiciam, interpretatio aliena ab eius mente, et circumstantiae loci apte quadrabit. Haec Legis summa est, ut Deum colamus sincera fide, et pura con-

scientia, deinde ut nos mutuo amemus: quisquis hinc deflectit, ille depravat Legem Dei, in alienum finem detorquendo. Sed hic exoritur dubitatio, quod caritatem fidei praeferre videtur Paulus. Respondet, eos, qui ita sentiunt, nimis pueriliter ratiocinari. Neque enim si caritas priore loco nominatur, ideo priorem habet honoris gradum, quandoquidem simul docet Paulus, ex fide eam manare. Causa autem effectum suum profecto ordine antecedit. Et si rite expendatur totus contextus, perinde valet, quod Paulus dicit, acsi dixisset: *Hoc consilio data nobis est Lex, ut in fide nos erudiret, quae mater est bonae conscientiae et caritatis.* Ita exordium a fide, non a caritate fieri debet. Cor purum et bona conscientia parum inter se differunt. Utrumque ex fide manat. Nam de puro corde habetur Act. 15, 9., quod Deus fide corda purificet. De bona conscientia testatur Petrus (1. Petr. 3, 21.), quod fundata sit in resurrectione Christi. Hinc porro docemur, nusquam esse veram caritatem, ubi non est timor Dei, et conscientiae integritas. Nec leviter praetereundum est, quod singulis addit epitheta. Nihil enim magis vulgare, sicuti nihil magis facile est, quam fidem et bonam conscientiam iactare. Sed quotusquisque est, qui factis ab omni se hypocrisi remotum esse demonstret? Praesertim notandum est epithetum fidei: quo significat fallacem esse eius professionem, ubi non apparet bona conscientia, ubi caritas se non exserit. Iam quum fide constet salus hominum, fide autem et bona conscientia et caritate constet perfectus Dei cultus, nihil mirum, si in his Paulus constituat Legis summam.

6. *A quibus postquam.* Perstat in metaphora scopi, vel finis. Nam verbum ἀπορῥῆν, cuius participium hic habetur, significat a scopo deflectere, vel aberrare. Est autem insignis locus, quo *vaniloqui* condemnat doctrinas omnes, quibus hic unus finis non est propositus. Et simul omnium ingenia et cogitationes evanescere admonet, ubi alio respiciunt. Fieri quidem poterit, ut multos sui admiratione percellant inutiles argutiae: stat tamen Pauli sententia, quicquid in pietate non aedificat, esse ματαιολογίαν. Quare summopere cavendum, ne aliud quaeramus in sacrosancto Dei verbo, quam solidam aedificationem, ne ipse aliqui in nobis vindicet eius abusum tam severo exemplo.

7. *Volentes esse.* Non taxat eos, qui aperte impugnant Legis doctrinam, sed qui potius se eius titulo venditant. Tales negat quicquam intelligere, quum inutiliter in quaestionibus curiosis ingenium fatigant. Et simul eorum arrogantiam perstringit, quum addit, *de quibus affirmant.* Nulli enim audaciores reperientur ad res incognitas temere asserendas, quam eiusmodi fabularum magistri. Videmus hodie, quo fastu et supercilio magistrales suas determinationes crepent Sorbonicae scholae. Quibus autem de rebus? nempe quae penitus abditae sunt humanis ingeniis, nullo Scripturae verbo, nulla unquam revelatione patefactae. Maiore confidentia purgatorium suum affirmant, quam mortuorum resurrectionem. Quod de sanctorum intercessione commenti sunt, nisi habeatur pro certo oraculo, totam religionem convulsam esse clamitant. Quid de coelestibus hierarchiis, de relationibus, et similibus commentis commemorem immensos labyrinthos? genus ipsum est infinitum. In his omnibus pronuntiat Apostolus impleri quod veteri proverbio celebratum est, Audacem esse inscitiam: sicuti et ad Coloss. cap. 2, 4. dicit, Inflatos sensu carnis in ea, quae nesciunt, se ingerere.

8. *Scimus quod Lex bona.* Iterum calumniam praeoccupat, qua ipsum gravabant. Nam quoties eorum ostentationi resistebat, hoc quasi clypeo se tuebantur. Quid ergo? visne sepultam esse Legem, et deletam ex hominum memoria? Fatetur ergo Paulus, ut hac calumnia eos depellat, bonam esse Legem, sed usum eius legitimum requiri: ubi argumentatur a coniugatis. Nomen enim *legitimi* ab ipsa *Lege* deductum est: verum ultra progreditur, nam et Legem pulcre cum sua doctrina convenire docet, et eandem in ipsos retorquet.

9. *Quod iusto non sit Lex posita.* Non instituit Apostolus disputare de toto Legis officio, sed homines ipsos respicit. Fere enim contingit, ut qui summi Legis zelotae videri affectant, tota vita se prodant summos esse contemptores. Cuius rei praeclarum hodie specimen relucet in assertoribus iustitiae operum, et liberi arbitrii patronis. Perpetuo in ore habent perfectam vitae sanctitatem, merita, satisfactiones: tota autem vita clamat, eos plus quam impios et profanos esse, provocare quibuscunque modis iram Dei, et iudicium eius secure condemnare. Magnifice extollunt liberam boni et mali electionem: factis autem produnt se esse Satanae mancipia, et quidem arctissimis servitutis compedibus districta. Quum tales essent Pauli adversarii, ut stolidam eorum insolentiam compesceret, admonuit Legem esse quasi Dei gladium ad ipsos iugulandos exertum: sibi vero suique similibus non esse causam, cur Legem horrore vel odio haberent: quae iustis, hoc est piis et voluntariis Dei cultoribus non sit adversa. Nec me latet, doctos quosdam viros subtiliorem ex his verbis sensum elicere: quasi penitus theologicè de Legis natura disputaret Paulus. Colligunt enim, Legem nihil ad filios Dei, qui Spiritu sunt regenerati, pertinere: quia iustis non sit lata. Sed loci circumstantia simplicius me accipere cogit hanc sententiam. Sumit enim vulgare illud principium, Ex malis moribus natas esse bonas leges, ac Legem Dei asserit latam esse ad coercendam impiorum nequitiam: quia, qui sponte boni sunt, Legis imperio non indigent. Nunc quaeritur, an unus quispiam mortalium eximatur ab hoc numero. Respondeo, Paulum hic nominare iustos, non qui sint omnibus numeris absoluti (qualis nemo reperietur), sed qui praecipuo cordis affectu ad bonum aspirant: ut illis pium desiderium sit quasi lex voluntaria, absque alieno impulsu aut freno. Ergo adversariorum impudentiam coarguere voluit, qui Legis nomine se armabant adversus pios viros, veram Legis regulam tota vita exprimentes: quum ipsi maxime opus haberent Lege, et tamen eam non magnopere curarent, quod melius opposito membro exprimitur. Quodsi quis non admittat, tacite vel oblique exprobrari adversariis, quae hic flagitia recenset Paulus, simplex tamen manebit calumniae depulsio: quodsi recto et non fucato Legis studio ducerentur, instruere se potius illius armis debuissent ad gerendum cum sceleribus et maleficiis bellum, quam eius colorem suae ambitioni et ineptae garrulitati praetexere.

Iniustis et inobsequentibus. Pro Iniustis melius vertere interpretes poterant Exleges: nam graece habetur ἀνόμους, a quibus parum differunt inobsequentes, quos secundo loco posuit. *Peccatores* accipit pro sceleratis, aut qui vitae sunt turpis ac flagitiosae. Pro *irreligiosis et profanis* non absurde quis transferret Profanos et impuros: sed ego in vocibus levis momenti nolui esse tam morosus. Plagium apud veteres alieni servi subreptio aut sollicitatio vocabatur, aut falsa

liberi hominis venditio. Si quis plura requirat, petat a Iureconsultis, Ad legem Flavianam. Caeterum genera quaedam attingit hic Paulus, quae breviter omnes transgressiones comprehendunt. Radix est contumacia et rebellio, quam primis duobus vocabulis notavit. Per impios et peccatores videntur prioris et secundae tabulae transgressores designari. His subiicit profanos et impuros, vel turpi vita inquinatos. Quum autem tribus praecipue modis laedantur proximi, violentia, fraudibus et libidine, tres istos modos ordine taxavit, ut promptum est videre. Violentia enim est in homicidis et parentum percussoribus: secundo foedae libidines notantur: tertio ad fraudes aliaeque maleficia descendit.

10. *Si quid est aliud.* Hoc membro contendit, adeo non pugnare suum Evangelium cum Lege, ut sit optima eius confirmatio. Testatur enim se comprobare sua praedicatione eandem sententiam, quam Dominus Lege sua tulit adversus ea omnia, quae sanae doctrinae contraria sunt. Unde sequitur, eos Legis animam minime tenere, qui ab Evangelio recedunt, sed umbram duntaxat sectari. *Sana doctrina* frigidis quaestionibus opponitur, circa quas alibi (infra 6, 4.) praeposteros doctores languere dicit, quae ab effectu merito morbidae censentur. *Evangelium gloriae*, pro glorioso, in quo tamen acriter eos perstringit, qui extenuando Evangelio imminebant, in quo Deus suam gloriam exserit. Nominatim addit sibi *fuisse creditum*, ut omnes intelligant non aliud esse Dei Evangelium, quam quod praedicat: ideoque fabulas omnes, quas prius reprehendit alienas esse tam a Lege quam ab Evangelio Dei.

12. Et gratiam habeo, qui me potentem reddidit, Christo Iesu Domino nostro, quod fidelem me iudicavit, ponendo in ministerium, 13. Qui prius eram blasphemus et persecutor, et violentus, sed et misericordiam adeptus sum, quod ignorans feci in incredulitate.

12. *Gratiam habeo.* Magna est Apostolatus dignitas, quam sibi Paulus vindicavit, ipse autem superioris vitae respectu nequam tanto honore dignus censi poterat: ideo, ne arrogantiae damnetur, necessario ad personae suae mentionem descendit, et suae quidem indignitatis liberam confessionem edit, caeterum nihilominus se gratia Dei esse Apostolum praedicat. Imo quod videbatur auctoritatem illi abrogare, in suum commodum transfert: quod eo magis in se reluceat Dei gratia. Christo gratias dum agit, a se ipso removel invidiam, et ansam huic quaestioni praecidit, Dignus sit necne functione tam honorifica, quoniam utcumque per se non excellat, sufficit tamen a Christo fuisse electum. Multi quidem eadem verborum forma humilitatem prae se ferunt, sed procul absunt a Pauli sinceritate, cuius consilium fuit, non tantum animose gloriari in Domino, sed omni propria gloria cedere. Qua de re autem agit gratias? quod in ministerio fuerit collocatus, inde enim colligit, se fidelem iudicatum. Neque enim Christus ambitiose quosvis assumit, sed tantum eligit idoneos: ergo quoscunque honore dignatus est, hos tanquam dignos amplectamur. Neque his repugnat, quod Iudas secundum Psalmi (109, 8.) vaticinium ad breve tempus euectus est, ut

mox caderet. Diversa enim fuit Pauli ratio, sicut in alium finem, et alia lege honorem adeptus est, dum pronuntiavit Christus (Act. 9, 15.), sibi vas fore electum. Atqui videtur hoc modo Paulus fidelitatem, qua prius pollebat, causam facere suae vocationis. Si ita esset, ficta esset atque absurda gratiarum actio: neque enim tam Deo acceptum referret suum Apostolatam, quam proprio merito. Nego igitur hunc esse sensum, quod ideo in ordinem Apostolicum fuerit cooptatus, quia praecognita esset Deo eius fides: nihil enim praevidere boni in illo potuit Christus, nisi quod Pater in eum contulerat. Quare manet illud semper verum (Io. 15, 16.), Non vos me elegistis, sed ego elegi vos. Potius argumentum suae fidei inde ducere voluit, quia Apostolus creatus erat a Christo: nam quos ita creat, quasi suo decreto pronuntiat habendos esse fideles. In summa, iudicium hoc non refertur ad praescientiam, sed potius testimonium significat, quod hominibus redditur: acsi dixisset, Gratiam habeo Christo, qui me in ministerium vocando palam fecit meam sibi fidem probari. Interponit et aliud Christi beneficium, quod ipsum confirmaverit, vel *potentem reddiderit*: quo verbo non modo intelligit se Dei manu principio semel fuisse formatum, ut idoneus ad munus suum foret, sed simul complectitur continuam gratiae subministratorem. Neque enim satis fuisset, semel esse fidelem declaratum, nisi eum perpetuo auxilio confirmasset Christus. Utrumque ergo se ex Christi gratia fatetur habere, quod semel evectus est, et quod permaneat in statu.

13. *Blasphemus et persecutor.* Blasphemus adversus Deum, persecutor et violentus adversus Ecclesiam. Videmus quam ingenuè agnoscat, quod illi probro dari poterat: quam non extenuet sua peccata, quam libenter suam indignitatem fatendo magnitudinem gratiae Dei amplifcet. Nam *persecutoris* nomine non contentus furorem suum ac saevitiam altero nomine magis exprimere voluit. *Quia ignorans feci in incredulitate.* Veniam, inquit, meae incredulitatis obtinui, quia ex ignorantia manabat. Nam persecutio et violentia nihil quam incredulitatis fructus erant. Atqui videtur innuere, nullum esse veniae locum, nisi ubi suppetit ignorantiae excusatio. Quid ergo? an si quis sciens peccaverit, nunquam ignoscet Deus? Respondeo, notandum esse Incredulitatis nomen, quod dictum Pauli ad priorem Legis tabulam restringit. Secundae tabulae transgressionem, etiamsi voluntariae sunt, condonantur: qui sciens et volens priorem tabulam violat, quia recta se Deo opponit, peccat in Spiritum sanctum. Neque enim infirmitate labitur, sed adversus Deum impie ruendo certum reprobationis suae signum edit. Et hinc colligi potest definitio peccati in Spiritum sanctum: primum, quod sit directa in Deum contumacia in transgressione prioris tabulae: deinde quod sit malitiosa veritatis reiectio. Ubi enim non respuitur destinata malitia Dei veritas, non resistitur Spiritui sancto. Denique incredulitas loco generis ponitur: malitiosum autem propositum, quod opponitur ignorantiae, est quasi differentia. Perperam itaque faciunt, qui peccatum in Spiritum sanctum constituunt in transgressione secundae tabulae. Perperam et illi, qui inconsideratum et coecum impetum damnant tanti criminis: nam tunc demum peccatur in Spiritum sanctum, quum voluntarium bellum suscipiunt adversus Deum homines mortales, ut lucem Spiritus sibi oblatam exstinguant. Horrenda est enim eiusmodi impietas, et immanis audacia. Nec dubium

est, quin tacita denuntiatione terrere voluerit omnes, qui semel illuminati fuerunt, ne adversus cognitam veritatem impingant: quia exitialis sit casus. Nam si propter ignorantiam Paulo suas blasphemias ignovit Deus, qui scienter dataque opera blasphemant, nullam veniam sperare debent. Sed videtur id frustra dici: nusquam enim sine ignorantia potest esse incredulitas, quae semper coeca est. Respondeo, ex infidelibus alios ita esse coecos, ut falsa recti imaginatione fallantur: alios autem sic excoecatos, ut malitia tamen praevaleat. Paulus non omnino vacuus erat pravo affectu: sed inconsideratus zelus abripiebat hominem, ut rectum esse putaret quod agebat. Non erat ergo adversarius Christi proposito, sed errore et inscientia. Pharisaei, qui mala conscientia Christum calumniabantur, non omnino erant immunes ab errore et ignorantia: sed ambitio, et impium sanae doctrinae odium, imo furiosa adversus Deum contumacia illos incitabat, ut malitiose et consulto, non inscienter, Christo se opponerent.

14. Exuberavit autem supra modum gratia Domini nostri cum fide et dilectione, quae est in Christo Iesu. 15. Fidelis sermo, et dignus omnino qui accipiatur, quod Christus Iesus venit in mundum, ut peccatores salvos faceret, quorum primus sum ego. 16. Verum ideo misericordiam sum adeptus, ut in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, in exemplar iis, qui credituri essent in ipso in vitam aeternam. 17. Regi autem saeculorum immortalis, invisibili, soli sapienti Deo, honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

14. *Exuberavit autem.* Iterum Dei erga se gratiam amplificat, non modo invidiae tollendae ac gratitudinis suae testandae causa: sed etiam ut eam opponat improborum calumniis, qui toti in hoc erant, ut eius Apostolatam deprimerent. Quum autem dicit exuberasse, et quidem supra modum, innuit deletam esse superiorum memoriam, adeoque absorptam, ne quid illi obsesset apud bonos talem prius fuisse. *Cum fide et dilectione.* Utrumque potest ad Deum referri, hoc sensu, quod Deus veracem se praestiterit, et dilectionis in Christo suae specimen praeberit, quum dignatus ipsum fuerat sua gratia. Malo tamen simplicius accipere, ut fides et dilectio signa sint ac testimonia eius gratiae, cuius meminerat, ne quid frustra et temere iactare putaretur. Ac fides quidem incredulitati opponitur: dilectio in Christo saevitiae, quam exercuerat adversus fideles: acsi diceret, se ita fuisse a Deo mutatum, ut alius sit ac novus homo. A signis ergo et effectis eminentiam gratiae commendat, quae abolere debet superioris vitae memoriam.

15. *Fidelis sermo.* Postquam suum ministerium ab infamia et iniquis obtrectionibus asseruit: eo non contentus retorquet in suum commodum, quod illi poterat ab adversariis obiici probri loco. Utile enim Ecclesiae fuisse docet, se prius talem exstitisse, quam ad Apostolatam vocaretur, quia hoc modo Christus peccatores omnes, tanquam dato pignore, ad certam spem veniae obtinendae vocaverit. Nam quum velut ex immani truculentaque bellua versus fuerat in

Pastorem, insigno gratiae suae specimen ediderat Christus, unde fiduciam omnes conciperent, nullis quamlibet gravibus et atrocibus peccatis aditum sibi ad salutem praecludi. Verum primo generalem sententiam profert: *Christum venisse ut salvos faceret peccatores*, et eam praefatione ornat, qua uti solet in rebus maxime seriis. Ut certe in religionis doctrina hoc praecipuum est caput, ad Christum venire, ut in nobis perditam salutem ab eo recuperemus. Praefatio ergo haec nobis sit instar buccinae sonantis ad publicandum gratiae Christi praeconium, quo plus fidei apud nos habeat: sit nobis quasi sigillum ad imprimendam cordibus nostris de remissione peccatorum fiduciam, quae difficulter aliqui in animos hominum penetrat. Quae etiam causa fuit Paulo, cur attentionem excitaret his verbis, *fidelis sermo*, nisi quia semper homines secum disceptant de sua salute? Nam ut millies in Christo salutem nobis offerat Deus pater, et Christus ipse de officio suo concionetur, non tamen propterea desinimus trepidare, vel saltem disputare nobiscum an ita sit. Proinde quoties nobis in mentem venit ulla de peccatorum remissione dubitatio, hoc veluti clypeo fortiter eam repellere discamus: veritatem esse indubiam, et dignam quae absque controversia recipiatur. *Peccatores salvos faceret*. Subest in hoc verbo emphasis: nam qui officium Christi esse fatentur, salvare, cogitationem tamen hanc difficiliter admittunt, quod eiusmodi salus ad peccatores pertineat. Semper enim abripitur sensus noster ad respectum dignitatis, simulatque indignitas apparet, concidit fiducia. Proinde quo quisque peccatis suis magis gravatur, eo maiore animo ad Christum confugiat, hac scilicet doctrina fretus, venisse ut salutem non iustis, sed peccatoribus afferat. Notandum etiam est, Paulum a generali Christi officio argumentum ducere, ne absurdum novitas faceret, quod de sua persona nuper testatus est. *Quorum primus sum ego*. Cave existimes, modestiae causa Apostolum mentitum esse. Veram enim non minus quam humilem confessionem edere voluit, atque ex intimo cordis sensu depromptam. Sed quaeret hic quispiam, cur nam se inter peccatores praecipuum numerat, qui tantum sanae doctrinae ignorantia lapsus est, aliqui tota vita inculpabilis apud homines? Atqui his verbis admonemur, quam grave sit apud Deum et atrox crimen infidelitas: praesertim ubi accedit obstinatio et saevienti rabies. Facile quidem est apud homines totum id, quod de se confessus est Paulus, extenuare colore zeli inconsiderati. Sed pluris obedientiam fidei facit Deus, quam ut pro levi delicto incredulitatem cum pervicacia coniunctam ducat. Quare diligenter notandus est hic locus, hominem coram mundo, non modo innoxium, sed eximiis virtutibus praestantem, vitaeque laudatissimae, quia Evangelii doctrinae fuerit adversarius, propter incredulitatis suae contumaciam, unum ex gravissimis peccatoribus censi. Nam inde colligere promptum est, quid valeant coram Deo omnes hypocritarum pompae, dum contumaciter Christo resistunt.

16. *Ut in me primo ostenderet Iesus*. Quum dicit primo, alludit ad id, quod nuper dixerat, se primum esse inter peccatores. Ideo tantundem valet ac Praecipue vel imprimis. Significat autem, statim ab initio Deum proposuisse tale exemplar, quod tanquam ex illustri excelsoque theatro conspici posset, ne quis diffideret paratam sibi fore veniam, modo fide accederet ad Christum. Et certe prae-

venitur nostra omnium diffidentia, dum eius, quam quaerimus, gratiae typum in Paulo sic videmus expressum.

17. *Regi autem saeculorum.* Prae ardore erumpit in istam exclamationem: quia deerant verba, quibus suam gratitudinem exprimeret. Nam epiphonemata praecipue locum habent, ubi abrumperé orationem cogimur, quia rei magnitudo superat. Quid autem Pauli conversione admirabilis? Quanquam nos simul omnes admonet suo exemplo, nunquam de gratia divinae vocationis esse cogitandum, quin tandem efferamur admiratione. Adde quod hoc tam magnificum encomium totius superioris vitae memoriam absorbet. Qualis enim abyssus est Dei gloria? Epitheta quae hic tribuit Deo, tametsi perpetua sunt, tamen proprie conveniunt loci circumstantiae. Vocat Regem aeternum vel saeculorum, in quem nulla cadit mutatio: *invisibilem*, quia lucem habitat inaccessam, ut postea dicit: *solum sapientem*, quia infatuet ac vanitatis damnet omnem hominum sapientiam. Summa vero redit ad eam clausulam, qua utitur ad Roman. 11, 33.: O profunditatem divitiarum etc. quam abscondita sunt Dei consilia? quam inscrutabiles viae eius? Vult enim immensam ac incomprehensibilem Dei sapientiam ita reverenter a nobis suspici, ut si opera eius sensus nostros superant, admiratio tamen nos contineat. Dubium tamen est, quum in postremo epitheto dicit *soli*, velitne Deo gloriam omnem soli vindicare, an vocet ipsum solum sapientem, an vero solum Deum esse dicat. Secundus sensus magis mihi probatur. Praesentis enim causae maxime interfuit, arcano Dei consilio subici quamvis hominum intelligentiam. Neque tamen inficior, quin Deum unum omni gloria dignum esse praedicet: sic enim gloriae suae scintillas huc illuc in creaturas spargit, ut tota penes eum et in solidum maneat. Sed utrumque exprimit, nihil gloriae esse extra Deum.

18. Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum praecedentes super te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, 19. Habens fidem et bonam conscientiam: a qua aversi quidam circa fidem naufragium fecerunt: 20. Ex quibus sunt Hymenaeus et Alexander, quos tradidi Satanae, ut discant non maledicere.

18. *Hoc praeceptum commendo tibi.* Quicquid de persona sua interposuit, fuit quasi digressio ab instituto. Nam quum Timotheum instruere auctoritate vellet, summa ipsum praeditum esse oportuit, mature itaque opinionem refutavit, quae sibi obstare poterat. Nunc autem postquam probavit, nihilo minoris apud pios aestimandum esse suum Apostolatum, quia aliquando Christi regnum oppugnasset, quasi sublato obstaculo ad exhortationis suae contextum redit. Ergo praeceptum est, cuius initio meminit. *Filium* vocando non suam modo benevolentiam apud eum testatur, sed aliis etiam commendat ipsum hoc nomine. Porro ut magis eum animet, reducit in memoriam, quale a Spiritu Dei testimonium habuerit. Nam erat hic non parvus stimulus, quod divinitus ministerium eius fuerat approbatum: et quod prius Dei oraculis vocatus fuerat, quam electus hominum suffragiis. Turpe est non respondere hominum expectationi: quanto itaque turpius erit, irritum, quoad in te sit, facere Dei iudicium?

Sed primum sciendum est, de quibus loquatur *prophetiis*. Putant aliqui revelatione admonitum fuisse Paulum, ut Timotheo munus iniungeret: quod verum esse fateor, sed addo revelationes ab aliis proditas: neque enim Paulus numero plurali frustra usus est. Proinde ex eius verbis colligimus, plures fuisse editas prophetias de Timotheo, quae ipsum Ecclesiae commendarent. Nam quum iuvenis adhuc esset, poterat contemptui esse illius aetas: expositus etiam calumniis fuisset Paulus, quod adolescentulos ante tempus promoveret ad senile officium. Praeterea Deus illum ad res magnas et arduas destinaverat: non enim fuit unus ex vulgo, sed Apostolis proximus, qui Paulo absente saepe eius personam sustinebat. Quare opus habuit singulari testimonio, unde pateret non hominum temeritate tantum illi deferri, sed electum ab ipso Deo esse. Neque enim tunc ordinarium fuit aut multis commune, ornari Prophetarum encomiis: sed quia in Timotheo peculiares erant causae, noluit eum Deus ab hominibus admitti, nisi sua voce iam probatum: noluit eum ad obeundam functionem accedere, nisi propheticis oraculis accitum. Sicuti etiam Paulo et Barnabae contigit, dum Gentibus ordinati sunt doctores. Erat enim res nova et insolens, nec alioqui potuissent famam temeritatis effugere. Obiicit nunc quispiam: Si Deus per suos Prophetas ante pronuntiaverat, qualis futurus esset minister Timotheus, quorsum attinebat eum mōneri, ut se talem praestaret? an potui Dei oraculis fidem abrogare? Respondeo, non aliter potuisse evenire quam Deus promiserat: sed interim non debuit Timotheus desidia se ac torpori dare, sed vivum agileque organum Dei providentiae obsequendo se exhibere. Quare Paulus non abs re, dum calcar illi addere vult, prophetias commemorat, quibus se pro illo Deus quasi sponsorem Ecclesiae constituerat. Nam inde admonebatur ad quid vocatus foret. Ideoque addit, *militēs in illis*: quo significat Timotheum, tali Dei approbatione fretum, animosius debere pugnare. Quid enim plus alacritatis addere nobis vel debet, vel potest, quam quum scimus nos divinitus ordinatos ad agendum quod agimus? Haec arma sunt nostra, haec praesidia, quibus muniti nunquam deficimus. *Militiae* nomine subindicat certandum esse. Atque in universum piis id convenit: proprie tamen Christianis doctoribus, qui sunt velut antesignani aut duces. Perinde ergo est acsi diceret, Tu si non potes absque certamine munus tuum exsequi, memineris te Dei oraculis ad victoriae spem certissimam esse instructum, atque hac recordatione te excites. Bona enim est militia, hoc est gloriosa et salutaris, quam sub Dei auspiciis militamus.

19. *Habens fidem et bonam conscientiam*. Fidei nomen generaliter accipio pro sana doctrina. Qua significatione et capite 3, 9. mysterium fidei ponit. Et certe duo haec praecipue in Doctore requiruntur: ut puram Evangelii veritatem retineat, deinde eam administret bona conscientia et sincero zelo. Ubi utrumque istorum adierit, sponte etiam reliqua sequuntur. *A qua aversi quidam*. Ostendit quam necessarium sit bonam conscientiam cum fide coniungi: quia e converso malae conscientiae poena sit a recto defectio. Qui non pura animi integritate serviunt Domino, sed pravis affectibus indulgent, etiamsi prius sanam intelligentiam habuerint, ab ea prorsus excidunt. Locus diligenter observandus. Scimus incomparabilem esse sanae doctrinae thesaurum: quare nihil magis timendum quam ut nobis auferatur. Atqui unicam eius custodiendi rationem

Paulus hic praescribit, si obseratus fuerit bona conscientia: idque quotidie experimur. Unde enim fit, ut abiecto Evangelio tam multi ad impias sectas prouant, vel errorum portentis implicentur? Nempe quia hoc excoecationis genere hypocrisin ulciscitur Deus: quemadmodum sincerus Dei timor ad perseverantiam confirmat. Duo hinc discenda sunt. Primum admonentur Doctores et Evangelii ministri, atque in eorum persona totae Ecclesiae, quantopere fucata et fallacem verae doctrinae professionem horrere debeant, quam adeo severe puniri audiunt. Deinde tollitur scandalum, quod plerosque non leviter turbat, dum aliquos vident, qui prius Christo et Evangelio nomen dederant, non modo relabi ad pristinas superstitiones, sed quod longe deterius est, prodigiosis erroribus fascinosos teneri. Nam talibus exemplis Evangelii maiestas palam vindicatur, ac palam ostendit Deus se eius profanationem nullo modo ferre posse. Atque id omnium saeculorum experientia docuit: quicquid errorum ab exordio Christianae Ecclesiae exstitit, ab hoc fonte manavit, quia in aliis ambitio, in aliis avaritia sincerum Dei timorem obruebat. Mala igitur conscientia omnium haereseon mater: et hodie permultos videmus, qui rectam fidem non sincere amplexi fuerant, pecudum instar ad Epicureorum deliria rapi, ut ipsorum hypocrisis detegatur. Quin etiam quum passim grassetur Dei contemptus, et flagitiosi perditique omnium fere ordinum mores demonstrent nihil aut quam minimum esse integritatis in mundo, valde timendum est, ne brevi lux, quae accensa fuerat, extinguatur; et paucissimis Deus puram Evangelii intelligentiam relinquat. Metaphora a naufragio sumpta aptissime quadrat: nam innuit, ut salva fides ad portum usque perveniat, navigationis nostrae cursum bona conscientia regendum esse, alias naufragii esse periculum: hoc est ne fides mala conscientia tanquam gurgite in mari procelloso mergatur.

20. *Hymenaeus et Alexander.* Priorem iterum nominabit in secunda epistola: ubi etiam naufragii, quod fecerat, species notatur: dicebat enim resurrectionem esse factam. Credibile est Alexandrum quoque tam absurdo errore fuisse dementatum. Et hodie miramur, si quosdam variis praestigiis deludat Satan, quum unum ex Pauli comitibus tam horrendo praecipitio periisse cernamus? Caeterum ambos Timotheo nominat tanquam homines notos. Ego quidem non dubito, quin hic ille sit Alexander, cuius mentionem facit Lucas Actor. 19, 33., qui tumultum, nisi repulsus esset, componere voluit: erat autem Ephesius. Et hanc epistolam diximus maxime scriptam fuisse Ephesiorum causa. Nunc audimus, qualem habuerit exitum: audientes colamus bona conscientia fidei nostrae possessionem, ut salva nobis ad extremum maneat. *Quos tradidi Satanae.* Quemadmodum diximus in quintum caput prioris epistolae ad Corinthios (I. Cor. 5, 5.), sunt qui interpretantur extraordinariis flagellis fuisse coercitos: idque referunt ad *δυναμιν*, cuius meminit Paulus eiusdem epistolae cap. 12, 28. Nam ut dono sanationis praediti erant Apostoli ad testandam erga pios Dei gratiam et beneficentiam: ita adversus impios et rebelles armati erant potentia, vel ut vexandos diabolo traderent, vel ut aliis flagellis in eos animadverterent. Cuius potentiae specimen edidit Petrus (Act. 5, 1.) in Anania et Sapphira: Paulus (Act. 13, 6.) vero in Bariesu mago. At mihi de excommunicatione exponere magis placet: nam ut credamus aliter quam excommunicatione castigatum fuisse Corinthium illum incestum, nulla

probabilis coniectura affertur. Si autem illum excommunicando Satanae tradidit Paulus, cur non eadem loquutio idem hic valebit? Adde quod vim excommunicationis optime explicat: nam quum in Ecclesia sedem regni sui habeat Christus, extra non est nisi Satanae dominium. Proinde qui ab Ecclesia exterminatur, eum tantisper sub tyrannide Satanae degere necesse est, dum Ecclesiae reconciliatus ad Christum redeat. Unum excipio, quod pro mali atrocitate perpetuum istis anathema denuntiare potuit: de quo nihil tamen ausim pro certo asserere. Sed quid sibi vult proxima particula, *ut discant non maledicere*? nam qui ab Ecclesia eiectus est, plus licentiae sibi usurpat: quia tanquam communis disciplinae iugo solutus petulantius insurgit. Respondeo, utcunque exsultet eorum improbitas, aditum tamen praeccludi, ne sua contagione gregem inficiant. Nam eo maxime nocent improbi, dum eiusdem fidei praetextu se insinuant. Nocendi ergo facultas illis eripitur, dum notantur publica infamia, ut nemo simplicium ignoret profanos esse homines et execrandos, ideoque omnes ab eorum communicatione abhorreant. Ipsos etiam interdum contingit, irrogata sibi talis ignominiae nota, confusos a protervia desistere. Ergo etiamsi improbiore reddantur aliquando, tamen non semper inutile est ad domandam ferociam remedium.

CAP. II.

1. *Adhortor igitur*, ut ante omnia fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, 2. Pro regibus et omnibus in eminentia constitutis, ut placidam et quietam vitam degamus cum omni pietate et honestate. 3. Hoc enim bonum et acceptum coram Salvatore nostro Deo, 4. Qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.

1. *Adhortor igitur*. Haec pietatis exercitia continent nos atque etiam confirmant in sincero cultu Dei ac timore, foveantque bonam conscientiam, de qua dixerat. Quare non abs re illativa particula utitur, quia ex superiore praecepto exhortationes istae pendent. Ac initio quidem de publicis orationibus disserit: quas iubet non pro fidelibus modo concipi, sed pro universo genere humano. Poterant enim nonnulli ita secum reputare: Cur de infidelium salute essemus solliciti, quibuscum nihil est nobis necessitudinis? Nonne satis est, si fratres pro fratribus mutuo oremus, ac commendemus Deo totam suam Ecclesiam? nihil enim ad nos extranei. Huic sinistrae opinioni occurrit Paulus, ac iubet Ephesios suis precibus complecti omnes mortales, nec eas ad corpus Ecclesiae restringere. Porro quid inter se differant tres species ex quatuor, quas Paulus enumerat, fateor me non penitus tenere. Puerile quidem est, quod Pauli verba Augustinus ad ritus suo tempore usitatos detorquet. Simplicior est eorum expositio, qui Deprecationes esse putant, quibus petimus liberari a malis: Obsecrationes, quibus utilia nobis poscimus: Interpellationes, quibus apud Deum iniurias nobis illatas deploramus. Quan-

quam ego non ita subtiliter distinguo, vel saltem aliam distinctionem magis probo. *Προσευχάς* sane Graeci vocant omne genus orationis: *δεήσεις* autem eas precationum formas, ubi certum aliquid petitur. Hoc modo inter se convenirent haec duo nomina, tanquam genus et species. *Εντεύξεις* vocare solet Paulus, quas alii pro aliis suscipimus preces. Pro quo latina translatio habet Intercessionem. Quamquam Plato in Alcibiade secundo aliter accipit, nempe pro se ipso certam precationem concipere. In ipsa autem libri inscriptione et compluribus locis satis quod dixi ostendit *προσευχήν* nomen esse generale. Sed ne plus aequo laboremus in re non necessaria, Paulus (meo iudicio) simpliciter iubet, quoties publicae orationes habentur, supplicare et deprecari pro omnibus, etiam qui in praesentia nihil nobiscum habent coniunctionis. Neque tamen supervacua est verborum congeries: sed mihi videtur Paulus consulto tres voces in eundem finem simul coniungere, ut precandi studium et assiduitatem magis commendet, ac vehementius urgeat. Scimus enim, quanta sit in hoc pietatis officio nostra segnitias. Nihil igitur mirum, si eam pluribus stimulis excitet Spiritus sanctus per os Pauli. In *gratiarum actione* nihil est obscurum. Nam quemadmodum vult infidelium salutem commendari Deo, ita et propter laetos eorum ac prosperos successus gratias agi. Ista enim admirabilis Dei bonitas, quam quotidie ostendit, quum solem suum oriri facit super bonos et malos (Matth. 5, 45.), digna est quam laude prosequamur: et caritas nostra usque ad indignos extendere se debet.

2. *Pro regibus.* Nominatim de regibus meminit, et magistratibus reliquis, quia prae aliis exosi esse poterant apud Christianos. Quotquot enim erant illo tempore magistratus, totidem erant quasi iurati Christi hostes. Poterat igitur obrepere ista cogitatio, non esse pro illis orandum, qui totas vires opesque suas conferrent ad oppugnandum Christi regnum, cuius propagatio imprimis optanda est. Occurrit autem Apostolus, ac diserte iubet pro illis etiam precari. Et certe non efficit hominum pravitas, quominus amanda sit Dei institutio. Proinde quum magistratus ac principes Deus ad conservationem humani generis creaverit, utcunque multi degenerent a divina ordinatione, non tamen cessare propterea debemus, quin et amemus quod Dei est, et salvum cupiamus. Haec causa est, cur debeant fideles, in quacunque regione degant, non modo legibus et magistratuum imperio parere, sed in suis etiam precibus eorum salutem commendare Deo. Dicebat Israelitis Ieremias (29, 7.), Orate pro pace Babylonis, quoniam in pace eius pax vestra. Haec universalis est doctrina, ut ordinatas a Deo potestates cupiamus salvas et pacatas stare. *Ut placidam.* Proposita utilitate stimulum nobis addit: fructus enim enumerat, qui ex principatu rite composito nobis proveniunt. Primus est *tranquilla vita*: gladio enim sunt armati magistratus, ut nos in pace contineant. Nisi compescerent improborum audaciam, latrocinii et caedibus omnia essent plena. Haec igitur pacis tuendae ratio, quum unicuique redditur quod suum est, nec impune grassatur potentiorum violentia. Secundus fructus est *pietatis* conservatio: dum scilicet incumbunt magistratus ad fovendam religionem, ad asserendum Dei cultum, ad sacrorum reverentiam exigendam. Tertius est cura publicae *honestatis*. Nam hoc etiam fit magistratuum beneficio, ne ad belluinas foeditates se homines constituent, aut indecore lasciviant: sed potius vigeat modestia et mo-

deratio. Haec tria si tollantur, qualis erit humanae vitae status? Si qua ergo vel publicae tranquillitatis, vel pietatis, vel honestatis cura nos tangit: meminerimus eorum quoque habendam esse curam, quorum ministerio tam praeclara bona ad nos perveniunt. Unde colligimus omnis humanitatis expertes esse fanaticos homines, nec aliud quam feram barbariem spirare, qui magistratus e medio sublato cupiunt. Quantum enim haec discrepant, ut vigeat ius et honestum, ut floreat religio, orandum esse pro regibus: et non modo regni nomen, sed totam politiam religioni esse adversam? Atqui prioris sententiae auctorem habemus Spiritum Dei: secundam ergo a diabolo esse oportet. Si roget quispiam, an etiam pro regibus orandum sit, a quibus nihil tale percipimus: respondeo, huc tendere vota nostra, ut Spiritu Dei gubernati bonorum, quibus antea nos privabant, ministri nobis esse incipiant. Non ergo pro iis tantum, qui iam digni sunt, orare nos decet: sed rogandus Deus, ut ex malis bonos faciat. Tenendum enim semper istud principium, tam ad religionis quam ad tranquillitatis et honestatis publicae custodiam destinatos esse a Deo magistratus, non aliter quam terra procreandis alimentis ordinata est. Quemadmodum itaque pro pane quotidiano orantes Deum rogamus, ut terram sua benedictione foecundet: sic in illis prioribus beneficiis ordinarium medium, quod sua providentia constituit, respicere debemus. Huc accedit, quod, si beneficiis istis, quorum dispensationem magistratibus Paulus assignat, destituimur, id contingit nostra culpa. Inutiles enim magistratus nobis reddit ira Dei, non secus ac terram sterilem. Quare nostrum est eiusmodi flagella deprecari, quae peccatis nostris irrogantur. Praeterea hic officii sui vicissim admonentur principes, et quicumque magistratum gerunt. Neque enim satis est, si ius cuique suum reddendo iniurias omnes coerceant, pacemque foveant: nisi et religionem promovere, et honesta disciplina mores componere studeant. Neque enim frustra hortatur David (Psal. 2, 12.), ut Filium osculentur: nec frustra Iesaias (49, 23.) denuntiat fore Ecclesiae nutricios. Quare non est quod sibi blandiantur, si ad cultum Dei asserendum adiutores se praebere neglexerint.

3. *Hoc enim bonum est.* Postquam utile esse docuit quod praecipiebat, iam validius argumentum proponit, Deo ita placere: nam ubi constat de eius voluntate, instar omnium rationum esse nobis debet. *Bonum* accipit pro recto et legitimo. Quia autem Dei voluntas regula est, ad quam exigenda sunt officia nostra omnia: rectum inde esse probat, quia Deo acceptum est. Locus notatu apprime dignus: unde et generalis doctrina elicitur, veram demum regulam bene riteque agendi esse, respicere ad Dei placitum, nec aliud suscipere nisi quod probat: et lex etiam pie orandi statuitur, ut praecuntem sequamur Deum, utque omnes nostrae preces ad eius nutum et praescriptum sint compositae: quae ratio si valuisset, non tot hodie corruptelis scaterent preces in Papatu. Unde enim quaeso probabunt, Deo se auctore ad mortuos patronos confugere? deinde pro mortuis intercedere? Denique quid in tota sua precandi forma Deo placere ostendent? Sequitur deinde huius etiam secundi membri confirmatio: quia velit Deus omnes homines salvos facere. Quid autem magis aequum, quam ut huic Dei decreto vota nostra subserviant? Postremo autem Deo cordi esse omnium salutem demonstrat, quia omnes ad veritatis suae agnitionem vocet: argumentum

est a posteriori. Nam si Dei potentia est Evangelium in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.): certum est invitari omnes ad spem vitae aeternae, quibus Evangelium offertur. Denique sicut vocatio documentum est arcanæ electionis, ita quos facit Deus Evangelii sui participes, eos ad salutis possessionem admittit: quia Evangelium iustitiam Dei nobis revelat, quae certus est in vitam ingressus. Hinc apparet, quam pueriliter hallucinentur, qui locum hunc praedestinationi opponunt. Si Deus, inquiunt, omnes indifferenter vult salvos fieri, falsum est alios ad salutem, alios ad exitium aeterno eius consilio esse praedestinatos. Aliquid forte dicerent, si Paulus hic de singulis hominibus ageret: quanquam tunc quoque non deesset solutio. Nam etsi Dei voluntas non ex occultis ipsius iudiciis aestimanda est, ubi externis signis eam nobis patefacit: non tamen propterea sequitur, quin constitutum intus habeat quid de singulis hominibus fieri velit. Caeterum id, quia nihil ad praesentem locum facit, praetereo. Nam Apostolus simpliciter intelligit, nullum mundi vel populum, vel ordinem a salute excludi: quia omnibus sine exceptione Evangelium proponi Deus velit. Est autem Evangelii praedicatio vivifica: merito itaque colligit, Deum omnes pariter salutis participatione dignari. At de hominum generibus, non singulis personis, sermo est: nihil enim aliud intendit, quam principes et extraneos populos in hoc numero includere. Quod autem his quoque Evangelii doctrinam communem esse velit Deus, constat ex testimoniis iam citatis, et similibus. Neque enim de nihilo dictum est (Psal. 2, 10.), Nunc Reges intelligite. Item eodem Psalmo, Dabo Gentibus tibi in hereditatem, et in possessionem terminos terrae. In summa, indicare Paulus voluit, non esse considerandum, quales tunc essent principes, sed quales esse Deus vellet. Est autem officium caritatis, quoscunque vocatione sua complectitur Deus, eorum salutis curam studiumque suscipere, idque piis votis testari. Atque huc pertinet, quod *Deum* vocat *nostrum Salvatorem*. Unde enim nobis salus, nisi ex gratuita Dei beneficentia? Atqui Deus idem, qui iam nos salutis fecit compotes, ad eos quoque gratiam suam extendere aliquando poterit. Qui iam nos ad se traxit, poterit illos nobiscum adducere. Facturum autem pro confesso sumit, quia Prophetarum vaticiniis ita praedictum erat de universis tam ordinibus quam nationibus.

5. Unus enim Deus, unus et Mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus, 6. Qui dedit semetipsum pretium redemptionis pro omnibus, (ut esset) testimonium temporibus suis, 7. In quod positus sum praeco et Apostolus: veritatem dico in Christo, non mentior, Doctor Gentium in fide et veritate.

5. *Unus Deus.* Parum valida in speciem foret haec ratio, Deum ideo velle omnes salvos esse, quia unus est, nisi a Deo ad homines transitus fieret. Chrysostomus, et post eum alii sic accipiunt: non esse plures deos, sicuti idololatrae comminiscuntur. Sed aliud fuisse Pauli consilium arbitror: ut hic sit tacita comparatio unius Dei cum toto mundo diversisque nationibus, ex qua nascitur

mutuus respectus. Quemadmodum ad Romanos, cap. 3, 29., Numquid Iudaeorum Deus tantum? annon et Gentium? imò unus Deus, qui iustificat Circumcisionem ex fide, et Praeputium per fidem. Ergo uterque in hominibus tunc esset diversitas, quia multi ordines alieni erant a fide multaeque gentes: ad unitatem Dei fideles revocat Paulus, ut sciant cum omnibus sibi esse coniunctionem, quia unus sit omnium Deus: ut sciant non in perpetuum a spe salutis exclusos, qui sub eiusdem Dei sunt potestate. Idem sibi vult quod de uno Mediatore continuo subiicit. Nam sicuti unus est Deus omnium creator et pater, ita unicum Mediatorem esse dicit, per quem accessus nobis ad Deum patet, atque hunc Mediatorem non uni tantum genti vel paucis hominibus certae conditionis esse datum, sed omnibus: nam sacrificii, quo peccata expiavit, fructum ad omnes pertinere. Imò quoniam magna pars mundi se tunc alienaverat a Deo, Mediatoris diserte meminit, per quem appropinquant, qui longe distabant. Particula universalis semper ad hominum genera referri debet, non ad personas: apsi dixisset, non solos Iudaeos, sed Gentiles quoque: non solos plebeios, sed etiam principes redemptos esse morte Christi. Quum itaque commune mortis suae beneficium omnibus esse velit, iniuriam illi faciunt, qui opinione sua quempiam arcant a spe salutis. *Homo Iesus.* Hominem dum praedicat, non negat esse Deum, sed quum vinculum notare vellet nostrae cum Deo coniunctionis, humanae potius naturae meminit, quam divinae: quod sedulo observandum est. Hinc enim factum est ab initio, ut homines sibi hos vel illos fingendo mediatores longius a Deo recesserint, quia hoc errore praeoccupati, Deum procul abesse, quo se verterent nesciebant. Huic malo Paulus medetur, quum nobis Deum quasi praesentem sistit, quia ad nos usque descendit, ne supra nubes quaerendus esset. Idem ergo hic dicitur quod ad Hebraeos cap. 4, 15., Non habemus Pontificem, qui compati infirmitatibus nostris nequeat: quum tentatus fuerit per omnia. Et sane si id omnium animis insideret, porrigi nobis fraternam manum a Filio Dei, et naturae societate nobis coniunctum, ut nos ex hac nostra tam abiecta conditione in coelum usque attollat: quis non rectam hanc viam tenere mallet, quam in devius salebris vagari? Proinde quoties orandus est Deus, si in mentem venit sublimis illa et inaccessa maiestas, ne eius formidine absterreamur: simul occurrat etiam homo Christus, qui comiter nos invitat, nosque veluti manu prehensat, qui Patrem ex formidabili ac tremendo propitium et facilem nobis reddat. Haec sola clavis est, qua nobis ianua coelestis regni reseratur, ut appareamus cum fiducia in Dei conspectum. Proinde etiam videmus Satanam omnibus saeculis hunc lapidem volvisse, ut inde homines averteret. Omitto quam variis artibus ante Christi adventum distraxerit hominum mentes ad media comminiscenda, quibus ad Deum pervenirent. Iam ab Ecclesiae Christianae exordio, quum nuper apparuisset Christus cum tam praeclaro pignore, et adhuc in terris ex eius ore suavissima illa vox propemodum resonaret, Venite ad me omnes (Matth. 11, 28.) etc. Erant tamen quidam fallendi artifices, qui Angelos pro mediatoribus obtruderent ipsius loco: quemadmodum ex epistola ad Colossenses (2, 18.) colligere promptum est. Sed quod tunc clanculum moliebatur Satan, sub Papatu eousque perduxit, ut vix millesimus quisque mediatorem Christum, vel titulo tenus agnosceret. Atque ita sepultum erat nomen, ut res magis esset ignota. Nunc postquam

sanos piosque doctores excitavit Deus, qui tanquam postliminio revocare in hominum memoriam studuerunt quod unum ex notissimis fidei nostrae principiis esse debuerat: omnia excogitant Romanenses sophistae, quibus rem clarissimam obscurant. Primum ita illis nomen est invisum, ut, si quispiam Christi mediatoris faciat mentionem praeteritis Sanctis, mox suspicione gravetur haereseos. Quia autem repudiare in totum non audent, quod hic a Paulo docetur, insulso commento eludunt: unum vocari, non solum. Quasi unum ex magna turba Deum nominaverit. Colhaerent enim haec duo membra: Unum esse Deum, et unum Mediatorem. Quare qui Christum unum aliquem ex multis faciunt, idem ad Deum quoque trahant oportet. An eo prorumperent impudentiae, nisi coecus furor ad opprimendam Christi gloriam eos raptaret? Alii sibi videntur acutiores, dum Christum unicum statuunt Mediatorem redemptionis: Sanctos autem intercessionis mediatores nominant. Atqui horum quoque insulsiatatem coarguit loci circumstantia, quandoquidem hic de precibus ex professo tractatur. Pro omnibus, inquam, orare, Spiritus praecipit, quia unicus noster Mediator omnes ad se admittat: sicuti morte sua omnes reconciliavit Patri. Et adhuc Christiani censi volunt, qui tam sacrilega audacia Christum spoliunt suo honore. Obiicitur tamen quod speciem repugnantiae habeat: nam hoc ipso loco Paulus iubet nos pro aliis intercedere: quod ad Romanos cap. 8, 34. Christo quasi proprium assignat. Respondeo, Sanctorum intercessionem, quibus se mutuo iuvant, apud Deum minime obstare, quominus tamen unicum omnes intercessorem habeant. Nemo enim vel pro se, vel pro alio, nisi Christi patrocinio fretus, exauditur. Quod itaque alii pro aliis intercedimus, adeo non tollit unicam Christi intercessionem, ut inde maxime pendeat, eoque referatur. Putabit quispiam, nos igitur posse facile conciliari cum Papistis, si unicae Christi intercessioni subiciant quascunque ipsi Sanctis tribuunt. Non ita est: nam ideo transferunt intercedendi officium ad Sanctos, quoniam alias destitui nos advocato fingunt. Hoc est vulgare inter ipsos principium, nos patronis opus habere, quia indigni sumus, qui per nos appareamus in Dei conspectu. Ita loquendo Christum honore suo privant. Deinde execranda est blasphemiam, affingere Sanctis dignitatem, quae nobis apud Deum gratiam conciliet: a quo tam longe absunt tam Prophetiae omnes quam Apostoli et Martyres, usque ad ipsos Angelos, ut patrono ipsi quoque eodem nobiscum opus habeant. Deinde merum est figmentum, natum in eorum cerebris, mortuos pro nobis intercedere. Ergo in eo fundare preces nostras, est fidem penitus a Dei invocatione avellere. Atqui Paulus regulam Dei rite invocandi praescribit, fidem ex verbo Dei conceptam, Rom. cap. 10, 17. Merito itaque repudiamus quod curiosi homines extra Dei verbum imaginantur. Sed ne prolixior sim quam loci expositio flagitat, summa sit, Christo uno fore contentos, qui vere didicerint eius officium: mediatores sibi propria libidine fabricari eorum esse, qui nec Deum nec Christum noverunt. Unde constituo, Papistarum doctrinam, quae et Christi patrocinium obscurat, imo fere sepelit, et ficticios inducit patronos absque ullo Scripturae testimonio, tum impiae diffidentiae, tum etiam impiae temeritatis plenam esse.

6. *Qui dedit semetipsum.* Non est supervacua hoc loco Redemptionis commemoratio. Sunt enim res necessario coniunctae, sacrificium mortis Christi, et perpetua intercessio (Rom. 8, 34.):

suntque duae sacerdotii partes, nam hac significatione sacerdos noster Christus vocatur (Hebr. 7, 17.), quod semel peccata nostra morte sua expiavit, ut Deum nobis propitium redderet: et nunc sanctuarium coeli ingressus, ad impetrandam nobis gratiam coram Patre apparet, ut eius nomine exaudiamur. Quo melius detegitur sacrilega Papistarum impietas, qui dum in hoc officio sanctos, qui mortui sunt, Christo socios adiungunt, simul ad eos transferunt sacerdotii gloriam. Lege quartum caput ad Hebraeos circa finem, et initium quinti: reperies quod dico, intercessionem, qua propitiatur nobis Deus, in sacrificio fundatam esse, quin etiam tota veteris sacerdotii ratio hoc demonstrat. Sequitur ergo, nihil ex officio intercedendi a Christo transcribi posse ad alios, quin sacerdotii titulo nudetur. Praeterea quum *ἀνθρώπων* appellat, alias omnes satisfactiones evertit. Quanquam non me latet Papistarum argutia: fingunt enim redemptionis premium, quod morte sua persolvit Christus, in Baptismo nobis applicari, ut deleatur originale peccatum: postea satisfactionibus nos reconciliari Deo. Hoc modo, quod erat universale et perpetuum beneficium, ad exiguum tempus et speciem unam restringunt. Sed plenam huius rei tractationem ex Institutione pete. *Ut esset testimonium.* Hoc est, ut haec gratia patefieret tempore constituto. Dixerat *pro omnibus*, quae particula quaestionem movere poterat, cur ergo peculiarem unum populum elegisset Deus, si omnibus communiter se propitium Patrem exhibeat, ac una omnibus communis erat redemptio in Christo? Huic quaestioni ansam praecidit, quum revelandae gratiae opportunitatem refert ad Dei consilium. Nam si hyeme non miramur emarcidas arbores, agros nive coopertos, prata gelu rigentia, veris temperie revirescere, quae ad tempus quodammodo emortua fuerant, quia ordinatae sunt a Deo temporum vices: cur non ipsius providentiae in aliis idem iuris concedemus? an propterea Deum inconstantiae arguemus, quia quod semper apud se decretum fixumque habuit suo tempore profert in medium? Quare etsi hoc repentinum mundo accidit et minime expectatum, quod Christus Iudaeis ac Gentibus promiscue redemptor apparuit: ne tamen putemus subitum hoc fuisse Deo, sed potius admirabili eius providentiae discamus subiicere sensus omnes nostros. Ita fiet, ut nihil, quod ab ipso proditum erit, nobis non sit maxime tempestivum. Ideo frequenter apud Paulum occurrit haec admonitio: praesertim quum de Gentium vocatione agitur, quae sua novitate multos tunc percellerat, et quasi reddebat attonitos. Quibus hac solutione non satisfcit, Deum occulta sua sapientia distribuisse temporum vices: hi aliquando experientur, quo tempore otiosum fuisse putant, fabricasse inferos curiosis.

7. *In quod positus sum.* Ne temere (ut multi solent) de re sibi parum comperta asserere videatur, se ad hoc praedicat divinitus ordinatum, ut Gentes, prius a regno Dei alienas, ad Evangelii participationem adducat. Nam Apostolatus eius ad Gentes certum erat divinae vocationis fundamentum. Et ideo tantopere in ipso asserendo laborat, ut certe apud multos non absque difficultate recipiebatur. Iusiurandum quoque vel obtestationem adhibet, ut in re maxime seria, doctorem se esse Gentium, idque *in fide et veritate*: quae duo bonam conscientiam significant, sed eam quoque fultam esse oportet certitudine divinae voluntatis. Proinde non tantum sincero affectu se Gentibus Evangelium praedicare intelligit, sed etiam sana et intrepida conscientia, eo quod nihil agat nisi Dei mandato.

8. Volo igitur orare viros in omni loco, sustollentes puras manus, absque ira et disceptatione. 9. Consimiliter et mulieres in amictu decoro cum verecundia et temperantia ornare semetipsas, non tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut vestitu sumptuoso: 10. Sed quod decet mulieres profitentes pietatem per bona opera.

8. *Volo igitur etc.* Pendet haec illatio ex proxima sententia. Nam, ut in epistola ad Galatas (4, 5.) vidimus, Spiritu adoptionis praeditos esse nos oportet, ut Deum rite invocemus. Postquam ergo Christi gratiam omnibus exposuit, ideoque se Gentibus datum esse Apostolum meminit, ut eodem redemptionis beneficio promiscue cum Iudaeis fruerentur: omnes pariter ad orandum invitat. Fides enim invocationem parit. Unde et ad Romanos capite 15, 9. Gentium vocationem probat istis testimoniis (Psal. 67, 5.), Exsultent Gentes cum populo eius. Item (Psal. 117, 1.), Omnes Gentes laudate Dominum. Item (Psal. 18, 50. II. Sam. 22, 50.), Confitebor tibi inter Gentes. Valet enim reciprocum argumentum a fide ad invocationem, et ab invocatione ad fidem, tanquam a causa ad effectum, et ab effectu ad causam: quod observatione dignum est, quia inde admonemur, Deum se nobis patefacere verbo suo, ut a nobis invocetur: et hoc praecipuum esse exercitium fidei. Quare particula *in omni loco* peraeque hic valet atque initio prioris ad Corinthios (1, 2.): ut nullum sit iam discrimen inter Gentilem et Iudaeum, inter Graecum et Barbarum, quia Deus communis est omnium Pater, et iam in Christo impletum sit, quod vaticinatus erat Malachias, non modo in Iudaea, sed in toto orbe offerri Deo pura sacrificia. *Sustollentes puras manus.* Acsi diceret: modo assit bona conscientia, nihil obstande quominus ubique invocent Deum omnes Gentes. Sed rei loco signum posuit, nam purae manus sunt puri cordis indices: quemadmodum e converso Iesaias (1, 15.) exprobrat Iudaeis, quod manus ad Deum sanguinolentas extollant, dum invehitur in eorum crudelitatem. Porro ceremonia haec usitata fuit omnibus saeculis, quia natura hic nobis ingenuus est sensus, quum Deum quaerimus, sursum aspicere, adeoque semper valuit, ut ipsi quoque idololatrae, quum aliqui Deum affigerent ligneis et lapideis simulacris, morem tamen in coelum tollendi manus retinerent. Discamus ergo ceremoniam esse verae pietati congruentem, modo respondeat, quae per eam figuratur veritas: nempe ut admoniti, Deum in coelo quaerendum esse, primum de ipso terrenum vel carnale nihil imaginemur: deinde exuamus affectus carnales, ne quid impediat, quominus animi nostri supra mundum assurgant. Idololatrae vero et hypocritae manus inter orandum attollendo simiae sunt: quia dum externo symbolo profitentur se mentes sursum habere erectas, priores in ligno et lapide haerent, quasi illic inclusus esset Deus: secundi aut inanibus curis, aut pravis cogitationibus impliciti, in terra iacent: proinde contrario gestu testimonium adversum se ferunt. *Absque ira.* Nonnulli fremitum indignationis exponunt, dum secum tumultuatur conscientia et quasi cum Deo expostulat: quod accidere solet, quum res adversae gravius nos premunt. Tunc enim aegre ferimus, non statim Deum nobis succurrere, et impatientia turbamur. Conculitur etiam fides variis

insultibus: nam quia non apparet eius auxilium, obrepunt nobis dubitationes, an curam nostri habeat, an salvos velit necne, et similes. Talem consternationem haesitantis animi *disceptationis* voce notari putant. Ita secundum eos sensus esset, pacata conscientia et intrepida fiducia orandum esse. Alii (ut Chrysostomus) requiri putant non tam erga Deum quam homines placidos animos, et omni perturbatione vacuos, quia nihil est quod puram Dei invocationem magis impediatur, quam rixae et contentiones. Unde etiam iubet Christus (Matth. 5, 24.), si quis dissideat cum fratre, prius reconciliari quam munus ad altare offerat. Horum utrumque verissimum esse fateor: sed dum praesentis loci circumstantiam expendo, non dubito quin respexerit Paulus ad disceptationes, quae inde priebantur, quod Iudaei Gentes sibi aequari indignabantur, et ideo controversiam movebant de earum vocatione: imo eas repudiabant, arcebantque a gratiae consortio. Vult ergo Paulus, sedatis eiusmodi contentionibus, omnes ubivis gentium ac terrarum Dei filios unanimes orare. Quanquam nihil prohibet, quin ex particulari sententia eliciamus generalem doctrinam.

9. *Consimiliter et mulieres.* Quemadmodum viros iussit tollere puras manus, ita nunc praescribit qualiter mulieres ad rite orandum comparatas esse deceat. Ac videtur inter virtutes, quas commendat, et externam Iudaeorum sanctificationem tacita subesse antithesis. Nam innuit nullum esse profanum locum, et unde non ad Deum accessus pateat, modo suis vitiis non arceantur tam viri quam mulieres. Porro sumpta occasione vitium, quo fere laborare solent mulieres, corrigere voluit. Fieri quoque potest ut Ephesi, in urbe opulenta et celebri emporio, magis grassatum sit. Est autem nimia ornatus cura et cupiditas: vult ergo ut ad pudorem et temperantiam compositus sit earum ornatus. Nam inde luxuria et immodicus sumptus, vel quod superbiae, vel quod lasciviae causa ostentare se appetunt. Atque inde petenda est regula mediocritatis. Nam quia res est indifferens vestitus (ut sunt res omnes externae), difficile est praescribere certum modum, quousque liceat. Magistratus quidem leges sumptuarias ferre poterit, quibus libidinem utcunque coerceat, sed pii doctores, quorum est regere conscientias, semper debent usus legitimi finem respicere. Ita hoc saltem erit extra controversiam, quicquid non est cum pudore et temperantia consentaneum in vestitu, esse improbandum. Quanquam ab affectu semper est incipiendum, nam ubi intus regnat protervia, illic nullus pudor: ubi regnat intus ambitio, illic nulla modestia in externo vestitu exstabit. Sed quia hypocritae vitiosos suos affectus quibuscunque possunt coloribus fucare solent, necessario protrahendi sunt ad id quod apparet. Magnae improbitatis erit negare, honestis et castis mulieribus pudorem convenire, tanquam proprium et perpetuum ornamentum: similiter moderationem ab omnibus servandam esse. Quicquid ergo erit his contrarium, frustra excusabunt. Certas deinde species excessus nominatim reprehendit, ut sunt capilli complexi, margaritae, et aurea monilia: non quod vetitus sit in totum auri vel margaritarum usus, sed quod haec, ubicunque refulgent, secum fere trahunt alia mala, quae dixi, et ex ambitionis fonte nascuntur aut impudicitiae.

10. *Quod decet mulieres.* Nam certe cultum honestae et pie mulieris a meretricio differre oportet. Illae autem sunt discretionis

notae, quas posuit, deinde si operibus testanda est pietas, in vestitu etiam casto apparere haec professio debet.

11. Mulier in quiete discat, cum omni subiectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque auctoritatem sibi sumere in virum, sed quietam esse. 13. Adam enim creatus fuit prior, deinde Eva. 14. Et Adam non fuit deceptus: sed mulier decepta, transgressionis rea fuit. 15. Servabitur autem per generationem, si manserit in fide, et caritate, et sanctificatione, cum temperantia.

11. *Mulier in quiete.* Postquam de vestitu loquutus est, nunc addit qua se modestia gerere in sacro coetu debeant mulieres. Ac primum iubet eas placide discere: nam *quies* silentium significat, ne loquendi vices sibi usurpent in publico, quod statim clarius exponit, dum eas vetat docere. Non ut illis auferat munus instituendae familiae, sed tantum ut a munere docendi arceat, quod solis viris Deus mandavit, qua de re tractavimus in epistola ad Corinthios priore. Si quis Deboram et similes obiiciat, quas aliquando gubernando populo Dei mandato praefectas legimus: responsio est facilis, extraordinariis Dei factis non everti communem politiam, cui nos voluit alligatos. Ergo si aliquando prophetandi et docendi locum tenuerunt mulieres, idque Dei Spiritu excitatae, potuit hoc qui ab omni lege immunis est: sed quia hoc singulare est, non pugnat cum perpetua et usitata politia. Addit quod proximum est officio docendi: *ne sibi auctoritatem sumant in viros.* Nam ista est ratio, cur docere prohibeantur: quia hoc non patitur earum conditio. Subiectae enim sunt: docere autem est potestatis, vel superioris gradus. Quanquam videtur ratio non satis firma: quum Prophetae quoque et doctores regibus sint subiecti, aliisque magistratibus. Respondeo, nihil esse absurdi quin praesit aliquis et simul pareat, secundum diversos respectus: sed in muliere id non valet, quae natura (hoc est, ordinaria Dei lege) ad parendum nata est. Nam *ὑπακούοντες* omnes prudentes semper instar portenti repudiarunt. Quare coelum quodammodo terrae miscebitur, si docendi ius arripiant mulieres. Iubet ergo eas quiescere, hoc est se continere intra suum ordinem.

13. *Adam enim creatus.* Duas rationes adducit, cur viris mulieres subesse oporteat: quia et hanc legem Deus imposuit ab initio, et poenam quoque mulieri inflixit. Docet igitur, etiamsi in prima et originali integritate stetisset humanum genus, ita ferre genuinum naturae ordinem, qui a Dei praescripto fluxit, ut mulieres subiectae sint. Neque obstat quod Adam a prima dignitate excidens imperio se ipse privavit: nam in ruinis, quae peccatum sequutae sunt, manent adhuc quaedam divinae benedictionis reliquiae: et mulieri sua culpa prodesse non debuit. Quod tamen adducit Paulus, mulierem secundo loco creatam esse, videtur haec parum valida esse subiectionis ratio: nam et Ioannes Baptista tempore Christum praecessit, dignitate tamen longe inferior. Sed Paulus circumstantias omnes, quae a Mose referuntur, tametsi non exprimat, voluit tamen a lectoribus expendi. Moses autem docet, ita posteriore loco creatam esse mulierem, ut

sit quasi viri accessio: et hac lege fuisse viro adiunctam, ut praesto assit ad exhibenda obsequia. Quum ergo non duo capita Deus aequa potestate creaverit, sed viro addiderit adiumentum inferius, merito ad illum creationis ordinem nos Apostolus revocat, in quo relucet aeterna et inviolabilis Dei institutio.

14. *Et Adam non fuit deceptus.* Respicit ad poenam mulieri inflictam (Gen. 3, 16), Quia obedisti voci serpentis, sub viri potestate eris, et ad illum appetitus tuus. Nam quia exitiale consilium dederat, digna fuit quae ab alieno iure et arbitrio pendere disceret: quia virum abduxerat a Dei imperio, digna fuit quae, omni libertate privata, sub iugum redigeretur. Caeterum non simplicem aut nudam transgressionis causam hic Apostolus obtendit: sed pronuntiata a Deo sententia nititur. Quamquam videntur haec duo nonnihil pugnare, quod mulieris subiectio poena sit transgressionis, et tamen illi fuerit a creatione imposita: nam inde sequitur, prius addictam fuisse servituti, quam delinqueret. Respondeo, nihil impedire quominus et naturalis ab initio fuerit conditio parendi: et deinde propter peccatum accidentaliter serviendi esse coeperit, ut iam minus liberalis sit subiectio, quam prius fuisset. Caeterum locus hic quibusdam occasionem praebuit, ut negarent Adam errore lapsum esse, sed uxoris tantum illecebris fuisse victum. Putant igitur mulierem tantum astu diaboli deceptam, ut se et virum diis similes fore crederet: Adae vero nihil fuisse persuasum, sed fructum gustasse, ut morem uxori gereret. Atqui hanc opinionem promptum est refellere. Nisi enim fidem habuisset Satanae mendacio, non illi exprobraret Deus: Ecce Adam quasi unus ex nobis (Genes. 3, 22.). Sunt aliae rationes quas taceo: quia non longa refutatione indiget error, nulla probabili coniectura fultus. Paulus enim suis verbis non significat Adam non eadem implicitum fuisse diaboli fallacia: sed tantum causam vel originem transgressionis ab Eva profectam esse.

15. *Servabitur autem.* Quia imbecillitas sexus mulieres reddit magis suspiciosas et timidas, et talis erat superior sententia, quae vehementer percellere et consternare vel maxime viriles animos posset: ideo adhibita consolatione temperat quod dixit. Neque enim nos ideo accusat vel coarguit Spiritus Dei, ut pudore confusus insultet: sed prostratos mox erigit. Poterat hoc (ut iam dixi) exanimare mulieres, quum sibi imputari audirent totius humani generis exitium: qualis enim est hic reatus? praesertim quum in subiectione ira Dei assidue versetur ob oculos. Ergo Paulus ut illas soletur, ac suam illis conditionem tolerabilem reddat, spem salutis relictam esse admonet, utcunque sustineant poenam temporalem. Duplex iste consolationis fructus notandus est: quod proposita salutis spe retinentur, ne reatus sui commemoratione perterritae in desperationem ruant: deinde quod assuefiunt ad tolerandam aequis et tranquillis animis serviendi necessitatem, ut libenter se viris submittant, quum admonentur hoc genus obsequii et sibi esse salutare, et Deo acceptum. Si ad operum astruendam iustitiam hic locus torqueatur, ut faciunt Papistae, simplex est solutio: quia hic non disputat Apostolus de causa salutis, non posse nec debere ex eius verbis colligi quid mereantur opera: sed tantum ostendi, qua nos via perducatur Deus ad salutem, cui nos sua gratia destinavit. *Per generationem.* Ridiculum hoc foret hominibus nasutis, Christi Apostolum non modo hortari mulieres ad dandam operam procreandae soboli, sed hoc opus tanquam pium et san-

ctum ita urgere, ut rationem esse dicat obtinendae salutis: quin etiam videmus quibus probriis torum coniugalem infamaverint hypocritae, qui sanctiores videri prae aliis omnibus volebant. Sed adversus sanas impiorum facilis est defensio. Primum enim non tantum de gignenda prole hic tractat Apostolus, sed de perferendis molestiis omnibus, quae et durae sunt et multiplices tam in partu quam in educatione liberorum. Deinde quicquid hypocritae iudicent, vel mundi sapientes, pluris hanc obedientiam facit Deus, quum mulier, ad quid vocata sit reputans, impositae sibi divinitus conditioni se subiicit, nec taedium gestationis, nec ciborum fastidium, nec morbos, nec difficultatem pariendi, imo potius dirum cruciatum, nec sollicitudinem pro foetu, nec alia quae sunt officii sui detrectat, quam si heroicis alioqui virtutibus se ostentaret, Dei interim vocationi obsequi detrectans. Adde quod non potuit aptior afferri consolatio, nec efficacior, quam si rationem et medium (ut ita loquar) salutis consequendae in ipsa poena ostenderet. *Si manserit in fide.* Quia vetus interpres Generationem liberorum posuerat, vulgo receptum fuit, ut ad liberos referrent hoc membrum. Atqui unica vox est apud Paulum, *την οὐρανίαν*. Proinde ad mulieres referri necessarium est. Quod autem plurale verbum est, nomen vero singulare, nihil habet incommodi. Siquidem nomen indefinitum, ubi scilicet de omnibus communis est sermo, vim collectivi habet, ideoque mutationem numeri facile patitur. Porro ne totam mulierum virtutem in coniugalibus officiis includeret, continuo post etiam maiores adiicit virtutes, quibus pias mulieres excellere convenit, ut a profanis differant. Imo tunc demum generatio gratum est Deo obsequium, quum ex fide et caritate procedit. His duobus adiungit *sanctificationem*, quae totam vitae puritatem continet, dignam Christianis mulieribus. Postremo sequitur *temperantia*, cuius paulo ante meminerat, de vestitu loquens: sed nunc eam latius ad alias vitae partes extendit.

CAP. III.

1. Certus sermo, si quis episcopatum appetit, praeclarum opus desiderat. 2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris maritum, sobrium, temperantem, compositum (*vel, honestum*), hospitalem, aptum ad docendum. 3. Non vinolentum (*vel, ferocem*), non percussorem, non turpiter lucri cupidum, sed aequum, alienum a pugnis, alienum ab avaritia. 4. Qui domui suae bene praesit, qui filios habeat in subiectione, cum omni reverentia. 5. Quodsi quis propriae domui praeesse non novit, Ecclesiam Dei quomodo curabit? 6. Non novicius, ne inflatus in condemnationem incidat diaboli. 7. Oportet autem illum et bonum testimonium habere ab extraneis, ne in probrum incidat et laqueum diaboli.

1. *Certus sermo.* Quod Chrysostomus clausulam esse putat superioris doctrinae, mihi non placet. Solet enim Paulus hanc formulam praefando magis usurpare, deinde non erat illic tantae affirmationis usus: quod autem nunc dicturus est, plus habet aliquanto ponderis. Sit igitur praefatio ad notandam rei gravitatem habita, quia iam Paulus novum sermonem ingreditur de Pastoribus creandis, et ordinando Ecclesiae regimine. *Si quis episcopatum.* Quoniam mulieribus interdixerat officium docendi, sumpta inde occasione nunc de episcopatu ipso disserit. Primo, quo melius appareat, quam non sine causa mulieres admittere poluerit ad tam arduum munus exercendum: deinde ne solas mulieres arcendo viros omnes promiscue admittere videatur: tertio, quia expediebat, Timotheum et alios admoneri, quanta in eligendis Episcopis religio servanda esset. Talis ergo est contextus, mea sententia, acsi diceret Paulus, adeo non esse idoneas mulieres obeundae tantae functioni, ut ne viris quidem ipsis indiscriminatum patefieri aditum oporteat. Proinde admonet, non vulgare esse opus, ut sibi quilibet permittat id suscipere. Nam quum dicit *καλόν*, non dubito quin ad vetus proverbium alludat, quod saepius a Platone repetitur, *δύσκολα τὰ καλά*, quo Graeci significant, quae pulcra sunt, eadem ardua et difficilia esse: atque ita difficultatem cum excellentia coniungit, imo sic argumentatur, non esse cuiusvis episcopatu fungi, quia res sit eximia. Iam puto sensum Pauli esse satis perspicuum: quem tamen nemo interpretum assequutus est, quod videam. Summa est, habendum esse in recipiendis Episcopis delectum, quia munus sit laboriosum ac difficile: ac diligenter, qui ad illud aspirant, debere secum reputare, an pares futuri sint ferendo tanto oneri. Audax semper est imperitia: et circumspecta rerum cognitio modestum reddit hominem. Unde fit ut tanta confidentia saepe munus gubernandi ambient, qui nihil habent vel ingenii, vel prudentiae, nisi quod clausis oculis ruunt? Sic dicebat Quintilianus, indoctos fortius dicere, quum trepident summi oratores. Ut in appetendo episcopatu eiusmodi temeritatem cohibeat Paulus, admonet primo, non otiosam esse dignitatem, sed *opus*: deinde non quodvis opus, sed *praeclarum*, et ideo arduum, plenumque difficultatis, ut est re vera. Neque enim leve est, in tanta administratione sustinere personam Filii Dei, ubi agitur de regno Dei erigendo et propagando, ubi de animarum salute curanda, quas sanguinis sui pretio Dominus ipse dignatus est, de regenda Ecclesia, quae est Dei hereditas. Sed non est hic propositum concionari: et hoc argumentum rursus attinget Paulus proximo capite. Verum quaeritur an ullo modo episcopatum appetere liceat. Videtur enim absurdum ut quis voto praeveniat Dei vocationem. Atqui Paulus, dum temerarium desiderium reprehendit, permittere videtur, ut circumspecte et modeste quis appetat. Respondeo, si aliis in rebus damnatur ambitio, in episcopatu multo gravius damnandam esse. Atqui Apostolus de pio desiderio loquitur, quo student sancti homines quicquid habent doctrinae conferre ad Ecclesiae aedificationem. Nam si docendi munus appetere omnino nefas esset, quorsum se discendo compararent, qui totam adolescentiam in sacrae Scripturae lectione consumunt? annon Theologicae scholae pastorum sunt seminaria? Proinde qui ita sunt instituti, non modo licite possunt, sed etiam debent, etiam antequam in munus sint cooptati, voluntaria oblatione se ac suam operam sacrare Deo. Modo tamen non se ingerant ipsi, ac ne voto quidem suo se

designent Episcopos: sed tantum parati sint ad munus obeundum, si eorum opera flagitetur. Quodsi legitimo ordine non fuerint vocati, sciant aliter visum esse Deo, neque indigne ferant se fuisse aliis posthabitos. Verum ita affecti erunt, qui nullo sui respectu Deo et Ecclesiae tantum servire optabunt: et simul erunt ea modestia, ut minime inuideant, si alii tanquam digniores praeferantur. Si obiciat quispiam, tantae molis esse Ecclesiae regimen, ut horrorem sanis hominibus incutere potius debeat quam provocare ad sui desiderium: respondeo, piorum desiderium non recumbere in fiduciam propriae industriae aut virtutis, sed Dei auxilio, a quo nostra est sufficientia: quemadmodum alibi tractat Paulus (II. Cor. 3, 5.). Caeterum observandum est quid Paulo sit episcopatus: eoque magis, quod veteres suorum temporum consuetudine a vero sensu abducti fuerunt. Nam quum Paulus generaliter comprehendat omnes Pastores, ipsi episcopum accipiunt, qui ex unoquoque collegio eligebatur, ut fratribus praeeset. Meminerimus ergo perinde valere hoc nomen, acsi Ministros, vel Pastores, vel Presbyteros nominasset.

2. *Oportet ergo.* Illativa particula expositionem, quam posui, confirmat: nam pro muneris dignitate colligit hominem requiri praeditum raris dotibus, et non quemlibet ex vulgo. Si esset Bonum opus, ut habet communis translatio, vel honestum, ut reddidit Erasmus, illatio non quadraret. Vult autem *Episcopum esse irreprehensibilem*: pro quo ad Titum posuit (Tit. 1, 7.), ἀνεγκλητον: utroque nomine significans, non debere ulla infamia notatum esse, quae auctoritatem illi deroget. Neque enim inter homines reperietur, qui purus sit omni vitio: sed aliud est, laborare communibus vitiis, quae existimationem non laedunt, quia cadunt in homines honestissimos: aliud probrosi esse nominis, vel aliqua turpitudine esse foelatum. Ergo ne auctoritate careat Episcopus, iubet eligi qui sit honestae et integrae famae, nullique notabili vitio obnoxius. Porro non tantum praescribit Timotheo quales eligere debeat, sed etiam singulos admonet, qui ad gradum illum aspirant, ut se vitamque suam diligenter examinent. *Unius uxoris maritum.* Puerile est commentum, interpretari Unius Ecclesiae Pastorem. Receptior est altera expositio, debere recipi, qui non fuerit duplici coniugio implicitus, iam tamen caelibem, unica uxore mortua. Sed enim tam hic quam primo ad Titum capite verba ita sonant, Qui sit: non autem, Qui fuerit. Et infra capite quinto, quum aget de viduis, distincte utetur praeteriti temporis participio. Praeterea hoc modo pugnaret ipse secum, utpote qui alibi (I. Cor. 7, 35.) testatur se talem nolle iniicere laqueum conscientiae. Sola igitur Chrysostomi expositio vera est, polygamiam hic nominatim in Episcopo damnari, quae tunc apud Iudaeos pro lege fere obtinuerat. Partim hoc habebant ex perversa Patrum imitatione (nam qui legebant, Abraham, Iacob, Davidem et similes pluribus simul uxoribus fuisse coniugatos, idem sibi quoque licere arbitrabantur), partim hanc corruptelam ex vicinis gentibus traxerant: nunquam enim apud Orientales qua decebat religione et fide culta fuerunt coniugia. Quicquid sit, polygamia apud eos vulgo invaluerat. Itaque non immerito Paulus maculam hanc ab Episcopi persona alienam esse iubet. Neque tamen eorum opinionem improbo, qui putant Spiritum sanctum diabolicae superstitioni voluisse occurrere, quae postea obrepit: acsi dixisset, adeo non cogendos ad caelibatum Episcopos, ut maxime pios deceat coniugium. Hoc modo non exigeret

ab illis tanquam rem necessariam, sed tantum laudaret tanquam ab officii dignitate minime alienam. Simplicius tamen est ac firmius quod iam dixi, ab ordine episcopali arceri polygamiam a Paulo, quia signum sit hominis libidinosi, et fidem coniugalem non servantis. Verum hic obiicitur, non debuisse quod in omnibus est vitiosum, in solis Episcopis damnari vel prohiberi. Solutio facilis est, non ideo protinus aliis fieri licentiam, quum Episcopis nominatim hoc interdictur. Neque enim dubium est, quin Paulus in universum damnaverit, quod cum perpetua Dei Lege pugnabat. Fixum enim est decretum (Gen. 2, 24.), Erunt duo in carnem unam. Sed potuit in aliis utcumque tolerare quod in Episcopo nimis turpe, ideoque non ferendum fuisset. Neque enim hic lex in posterum sancitur, ne Episcopus, qui unam habet uxorem, secundam aut tertiam inducat: sed ab ordine episcopali repellit Paulus, quicumque tale flagitium admiserint. Quod itaque iam factum corrigi non poterat, fert coactus, sed non nisi in plebe. Quid enim remedium? an secundas ac tertias uxores repudiassent, qui sub Iudaismo in polygamiam se coniecerant? atqui tale repudium non caruisset iniuria. Quod ergo integrum non erat, intactum reliquit, tantum excepit, ne quis Episcopus tali macula aspersus esset. *Sobrium.* Erasmus reddidit *Vigilantem*. Quando *νηφάλτος* Graecis utrumque significat, eligant utrum volent lectores. *Σώφρονα* malui reddere *temperantem*, quam *sobrium*: quia *σωφροσύνη* latius patet quam sobrietas. *Compositus* est, qui decenter et honeste se gerit. *Hospitalitas* est erga extraneos, cuius frequentior apud veteres usus fuit: turpe enim fuisset honestis hominibus, et praesertim notis, in cauponas divertere. Hodie alia ratio, est tamen semperque erit virtus haec in Episcopo multas ob causas necessaria. Adde quod in crudeli piorum vexatione necesse fuit multos subinde mutare locum: ideoque domos episcopales necesse fuit esse exsulum perfugia. Imo ecclesias ipsa temporum necessitas ad mutuum levamen coegit, ut aliae aliis praeberent hospitia. Porro nisi in hoc officii genere viam aliis monstrassent Episcopi, plerique humanitatem illorum exemplo neglexissent, atque ita exanimati fuissent miseri exsules. *Aptum ad docendum.* Doctrinae in epistola ad Titum expressior fit mentio: hic tantum breviter dexteritatem ponit. Neque enim satis est, si quis recondita eruditione polleat, nisi accedat etiam docendi gratia. Multi enim, vel quia linguae sunt impeditae, vel quia non satis perspicacis ingenii, vel quia non satis populares, intus suppressum retinent quod norunt. Tales sibi (ut aiunt) et musis canere decet. Qui populi regendi curam habent ad docendum, appositum sint oportet. Neque vero linguae tantum volubilitas hic requiritur: nam plerosque videmus disertos, quorum prompta loquacitas nihil habet aedificationis: sed potius commendatur prudentia, ut scite ad usum populi accommodetur Dei verbum. Operae pretium autem est reputare, quam nihil ad se pertinere ducant Papistae, quicquid Apostolus praescribit. Neque vero singulis vel excutiendis, vel enumerandis insistam, unum hoc qua diligentia apud eos servatur? Et sane dos supervacua ista foret, quando ministerium docendi quasi vile et sordidum a se depellunt, quod tamen Episcopi maxime proprium erat. At neminem latet, quantum absit a Pauli regula, episcopali titulo *κορὸν πρόσωπον* superbe gloriari, si modo theatro habitu appareat. Quasi cornuta mitra, annulus bene gemmatus, argenteum pedum, et similes nugae cum lusoria pompa, spirituale Ecclesiae regimen constituent:

quod nibilo magis a doctrina potest avelli, quam nostrum unusquisque a propria anima.

3. *Non vinolentum.* Non tantum ebrietatem hoc verbo notant Graeci, sed quamvis intemperiem in vino ingurgitando. Et certe non tantum Pastori nimis indecora est immodica vini potatio, sed etiam quod fere multa peiora secum trahit: ut sunt rixae, ineptae gesticulationes, lasciviae, et quae recensere non est necesse. Verum antithesis, quae paulo post subiicitur, Paulum ultra progredi ostendit. Nam sicuti percussori alienum a pugnis, et turpis lucri cupido ἀφιλόγυρον opponit: ita et τῷ παρότρῳ mansuetum, vel aequum. Vera igitur est Chrysostomi interpretatio, temulenti ac ferocis ingenii homines ab episcopatu reiici. Quod percussorem accipit idem Chrysostomus pro eo qui lingua ferit (hoc est, convitiatur, aut iurgiis protervius insurgit) non recipio. Nec me movet eius ratio: nihil fore magnum, si manu non caedat Episcopus. Generaliter enim puto hic reprehendi militarem ferociam, qua nihil minus decet Christi servos. Quanto enim se ludibrio exponant, notum est, qui ad infligendum pugni ictum, ne dicam ad gladium exserendum, sunt promptiores quam ad pacandas sua gravitate aliorum lites. *Percussores ergo* vocat minaces, et martii coloris. *Turpiter lucri cupidi* sunt avari omnes: nam ubicunque erit avaritia, simul erit hoc turpe, cuius meminit Apostolus. Qui dives fieri vult, et cito vult fieri: inquit ille. Hinc fit ut avari omnes, etiamsi palam id non appareat, ad foedos et illicitos quaestus animum adiciant. Quare huic vitio opponit contemptum pecuniae: sicuti nullum est aliud remedium, quo corrigatur. Qui paupertatem, inquam, aequo libentique animo non feret, nunquam effugiet morbum illum sordidae ac servilis cupiditatis. Percussoris vocabulo opposuit *aequum et alienum a pugnis*. *Aequus* autem, quem temulento diximus opponi, vocatur qui placido et moderato animo iniurias ferre novit, qui multa condonat, qui indignitates devorat, qui nec aspero rigore formidabilis est, nec ad summum ius omnia exigit. Alienus a pugnis, qui fugit contentiones et certamina. Nam ut alibi scribit (II. Tim. 2, 24.), Non decet servos Domini esse pugnaces.

4. *Qui domui suae bene praesit.* Hinc apparet, non requiri a Paulo Episcopum humanae vitae expertem, sed bonum et probatum patremfamilias. Nam utcunque vulgo plus habeat admirationis caelibatus et vita philosophica, quae prorsus remota sit a communi more: experientia tamen ipsa prudentibus quidem et consideratis hominibus hoc demonstrat, eos ad regendam Ecclesiam magis formatos esse et aptiores, qui communem vitam non ignorant, sed in humanae conversationis officiis sunt exercitati. Ideoque observanda est ratio, quae paulo post additur, minime parem fore gubernandae Ecclesiae Dei, qui familiae praeesse nesciet. Atqui tales sunt permulti, imo fere omnes, qui ex otiosa et solitaria vita, quasi ex latebris, extrahuntur: sylvestres scilicet quodammodo et nullius humanitatis. Non tamen hic astutum hominem probat Apostolus, et rei domesticae calentem, sed qui familiam gubernare didicerit honesta disciplina. De *liberis* etiam praecipue loquitur, qui debent patris referre ingenium. Proinde magnum erit dedecus Episcopi, si filios habeat flagitiosae et infamis vitae. De uxoribus aget postea: nunc (ut dixi) praecipuam domus partem attingit. Primo capite ad Titum ostendit, quid hic significet per nomen *reverentiae*. Nam postquam dixit non oportere

prae fractos et immorigeros esse filios Episcopi, simul addit, Neque obnoxios probro dissolutionis, aut intemperantiae. Vult ergo in summa, moribus esse ad omnem castitatem, modestiam, et gravitatem compositis. Argumentum, quod sequitur a minori ad maius, per se clarum est, nequaquam fore parem regendo populo, qui ad regendam familiam sit ineptus. Praeterquam enim quod inde constat, necessariis virtutibus destitui, quid auctoritatis habere poterit in populo, quum propria domus contemptibilem eum reddat?

6. *Non novicium.* Quia multi tunc praestanti ingenio et doctrina adducebantur ad fidem, tales Paulus ad episcopatum, statim atque Christo nomen dederint, admitti prohibet. Nam ostendit quantum sit in ea re periculi: ventosos enim fere esse constat, plenosque ostentatione. Ita fiet ut arrogántia et ambitio praecipites eos agat. Quod dicit Paulus, nos experimur: neque enim ad audendum modo fervidi sunt novicii, sed etiam stulta confidentia turgidi, acsi nubes transvolare possent. Proinde non sine causa ab honore episcopatus arcentur, donec temporis successu domita sit ingenii altitudo. *Iudicium diaboli* tribus modis interpretari licet. Nam diabolus quidam pro Satana accipiunt, alii pro calumniatoribus. Priorem sensum magis amplector, quia rarum est, ut iudicium maledicentiam significet. Sed rursus iudicium Satanae tam active quam passive sumi potest. Hunc posteriorem sensum Chrysostomus sequitur, cui ego facile assentior. Est enim elegans antithesis, quae indignitatem auget: Si is, qui praeficitur Ecclesiae Dei, sua elatione in eandem cum diabolo condemnationem ruat. Quanquam activam significationem non reiicio, fore ut diabolo causam sui accusandi praebeat. Sed verior Chrysostomi opinio.

7. *Testimonium ab extraneis.* Difficillimum hoc esse videtur, ut pius vir testes habeat infideles suae integritatis, qui mentiendi adversum nos libidine insaniunt. Sed intelligit Apostolus, ut quod ad externam consuetudinem etiam infideles cogantur eum agnoscere probum virum. Nam etsi omnibus Dei filiis sine causa obtrectant, non possunt tamen sceleratum iudicare, qui honeste et innocenter inter eos versatus sit. Talem probitatis notitiam hic Paulus notat. Ratio additur, *ne in probrum incidat etc.* Quod ego ita expono: Infamiae expositus, perfrictae frontis esse incipiat, tantoque maiore licentia se prostituat ad omnem nequitiam, quod est diaboli plagis se irretire. Quid enim spei restat, ubi nullus est peccandi pudor?

8. Diaconos similiter graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos: 9. Habentes mysterium fidei in pura conscientia. 10. Et hi probentur primum: deinde ministrent ubi irreprehensibiles comperti fuerint. 11. Uxores similiter graves, non calumniatrices, sobrias, fideles in omnibus. 12. Diaconi sint unius uxoris mariti, qui honeste praesint liberis et domibus suis. 13. Nam qui bene ministraverint, gradum sibi bonum (*vel, honestum*) acquirunt, et multam libertatem in fide, quae est in Christo Iesu.

8. *Diaconos similiter.* Non est quod variae interpretationes scrupulum nobis iniiciant. Certum est, Apostolum de iis tractare, qui publicam in Ecclesia functionem exercent: quo refellitur eorum opinio, qui ministros domesticos putant hoc nomine designari. Quod autem alii ad Presbyteros referunt Episcopo inferiores, caret fundamento: nam ex aliis locis patet, commune omnibus Presbyteris fuisse nomen: idque fateri omnes coguntur, praesertim locus in primo capite ad Titum eam significationem esse comprobat. Restat ut Diaconos intelligamus, quorum mentionem facit Lucas Actorum cap. 6, 3., ii sunt qui curam pauperum habebant. Sed de officio eorum, qui plura volet, petat ex Institutione. Quatuor primae virtutes, quibus ipsos vult esse praeditos, satis per se notae sunt, nisi quod sedulo notandum est, eum admonere, ne sint *bilingues*: quia vitium est quod in illa administratione difficulter cavetur, et tamen ab ea remotissimum (si quod aliud) esse debebat.

9. *Habentes mysterium fidei.* Perinde est acsi dixisset: Qui parum religionis doctrinam teneant, et quidem ex animo, cum serio Dei timore, vel: Qui rite sint in fide instituti, ne quid ignorent quod hominibus Christianis est cognitu necessarium. Summam tamen pia doctrinae honorifice mysterium appellat: ut certe Deus per Evangelium sapientiam terrenis hominibus patefacit, quam in coelo suspiciunt angeli: quare nihil mirum, si humanum captum superet. Proinde eam cum summa reverentia amplectendam esse meminerimus, et quia ad tantam altitudinem nunquam conscenderemus proprio Marte, suppliciter Deum rogemus, ut eam Spiritu revelationis nobis reseret. Rursus quum videmus impios vel ridere, vel nihil gustare, divinae esse grahae agnoscamus, quod, quae aliis sunt abscondita, nobis in corde sunt et in oculis, ut inquit Moses (Deut. 30, 11.). Ergo Diaconos in mysterio fidei vult esse eruditos: quia, etsi docendi munus non habent, nimis tamen absurdum foret, publicam in Ecclesia personam sustinere, et rudes esse in fide Christiana, praesertim quum saepe incidat necessitas monendi et consolandi, nisi partibus suis deesse velint. Additur *pura conscientia*, quae extenditur ad totam vitam: tum vero ut sciant se Deo servire.

10. *Et hi probentur.* Vult non ignotos, sed compertae probitatis eligi, quemadmodum Episcopos. Et hinc apparet, *irreprehensibiles* dici qui nullo notabili vitio laborent. Porro haec probatio non est unius horae, sed in longa experientia consistit. Summa est, Ubi de creandis Diaconis agetur, non debere quoslibet temere et sine delectu obtrudi, sed designandos esse quos anteacta vita sic commendat, ut iam quasi habito examine constet esse idoneos.

11. *Uxores similiter.* Uxores intelligit tam Diaconorum quam Episcoporum, debent enim maritis esse adiutrices in officio: quod fieri nequit, nisi prae aliis bene sint moratae. Et quoniam uxorum meminerat, idem praecipit de *Diaconis*, quod ante de Episcopis: nempe ut *unica uxore* quisque eorum contentus casti et honesti patrisfamilias sit exemplum, *liberosque* et totam *domum* in sancta disciplina contineat. Atque hinc refellitur eorum error, qui de famulis domesticis locum hunc accipiunt.

13. *Qui bene ministraverint.* Quia uno aut altero saeculo post Apostolorum mortem invaluerat usus, ut ex Diaconorum ordine eligerentur Presbyteri, vulgo hunc locum exposuerunt de transitu ad gradum superiorem, quasi Apostolus ad honorem presbyterii vocet,

qui fideles se Diaconos praestiterint. Ego, etsi non nego Diaconorum ordinem interdum seminarium esse posse, ex quo sumantur Presbyteri: tamen simplicius accipio Pauli verba, qui probe defuncti fuerint hoc ministerio, non parvo honore dignos esse: quia non sit sordidum aliquod exercitium, sed honorificum imprimis munus. Porro hac particula significat, quantum Ecclesiae intersit, hoc munus a viris selectis administrari: quia existimationem et reverentiam conciliat sancta administratio. Caeterum plus quam ridiculi sunt Papistae, dum in Diaconis suis facere se obtendunt quod Paulus praescribit. Initio quorsum Diaconos suos creant, nisi ut in pompa calicem gestent, et ludicris nescio quibus spectaculis pascant oculos imperitorum? Adde quod ne id quidem servant: neque enim ab annis quingentis Diaconus unus creatus est, nisi ut hoc gradu facto mox ad presbyterium conscenderet. Quantae igitur impudentiae est quod iactant ad gradum altiore eos evehi, qui probe ministraverint, quum eos tantum sacerdotio suo dignentur, qui nullam prioris officii partem unquam attigerunt? *Et libertatem in fide.* Merito hoc addidit, nihil enim est, quod aequae libertatis pariat, ut bona conscientia et vita a crimine probroque immunis, quemadmodum e converso timidos esse oportet, qui male sibi conscii sunt. Quodsi licentia interdum exsultant, neque aequabilis ea est ac perpetua, nec quicquam habet ponderis. Ideo etiam exprimit libertatis speciem. In fide, inquit, *quae est in Christo*, quo scilicet maiore fiducia Christo serviant. Sicuti rursus os habent quasi obturatum et constrictas manus, suntque ad bene agendum inhabiles, qui turpiter in sua functione versati sunt: quia nihil illis habetur fidei, nihil auctoritatis tribuitur.

14. Haec tibi scribo, sperans brevi ad te venire.

15. Quodsi tardavero, ut videas quomodo oporteat in domo Dei versari, quae est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis. 16. Et sine controversia magnum est pietatis mysterium: Deus manifestatus est in carne, iustificatus in spiritu, visus Angelis, praedicatus Gentibus, fidem obtinuit in mundo, receptus est in gloria.

14. *Haec tibi scribo.* Spem adventus sui facit Timotheo, partim ut eum animet, partim ut eorum proterviam comprimat, qui sua absentia magis insolescebant. Neque tamen fecte quicquam Timotheo promittit, vel per simulationem alios territat. Omnino enim sperabat se venturum: ut venisse probabile est, si hanc epistolam scripsit, quo tempore Phrygiam peragrabat: sicuti refert Lucas Act. 18, 23. Hoc autem nobis argumento sit, quanta sollicitudine curaverit Ecclesias, qui praesenti malo remedium in breve tempus differre non sustinuerit. Quanquam continuo post addidit, epistolam instruendo Timotheo scriptam esse, si forte sibi contingeret moram facere opinione sua longiorem.

15. *Quomodo oporteat in domo Dei versari.* Hac loquutione commendat officii pondus ac dignitatem: quia sint Pastores veluti oeconomi, quibus regendam suam domum commisit Deus. Si quis amplae familiae curam sustineat, noctes ac dies anxio studio incumbit, ne quid sua negligentia, vel imperitia, vel socordia pessum eat.

Si hominibus tantum datur, quanto plus Deo ipsi dandum erit? Porro Ecclesiam suam hoc nomine non frustra Deus ipse dignatur, utpote qui non modo nos adoptionis gratia in filios recepit, sed etiam in medio nostri habitat. Accedit non vulgaris amplificatio ex eo, quod vocat *columnam et firmamentum veritatis*. Quid enim magnificentius potuit dici? quid aeterna illa veritate augustius, magisque sacrosanctum, qua et Dei gloria et hominum salus continetur? Si in unum cumulum congerantur omnes profanae philosophiae laudes, quibus a suis sectatoribus ornatur, quid hoc ad dignitatem coelestis huius sapientiae, quae sola et lux et veritas, et doctrina vitae, et via, et regnum Dei praedicari meretur? Atqui ea solius Ecclesiae ministerio in terris conservatur: quantum ergo onus Pastoribus incumbit, qui tam inaestimabilis thesauri custodiae praesunt? Impudenter autem nugantur Papistae, qui colligunt ex Pauli verbis sua omnia deliria pro Dei oraculis habenda esse, quia sint columna veritatis, ideoque errare nequeant. Primo videndum est, quorsum Paulus Ecclesiam insigniat tam splendido titulo. Procul dubio voluit, proposita officii magnitudine, admonitos esse Pastores, quanta illud fide, diligentia, reverentia administrare debeant. Etenim quam horribilis futura est ultio, si eorum culpa interciderit illa veritas, quae imago est divinae gloriae, lux mundi, salus hominum? Haec sane cogitatio trepidationem assiduam debet incutere Pastoribus: non ut eos exanimet, sed ad maiorem vigilantiam acuat. Inde colligere promptum est, quo sensu Paulus ita loquatur. Ecclesia enim ideo columna est veritatis, quia suo ministerio eam tuetur ac propagat. Deus non descendit ipse e coelo ad nos, neque angelos quotidie mittit ad suam veritatem promulgandam: sed utitur Pastorum opera, quos in hunc finem ordinavit. Ut crassius exprimam: nonne Ecclesia mater est piorum omnium, quae ipsos regenerat Dei verbo, quae educat alitque tota vita, quae confirmat, quae ad solidam perfectionem usque perducit? Eadem quoque ratione columna veritatis praedicatur: quia doctrinae administrandae munus, quod Deus penes eam deposuit, unicum est instrumentum retinendae veritatis, ne ex hominum memoria pereat. Ergo elogium hoc ad ministerium Verbi refertur, quo sublato concidit Dei veritas. Non quia per se minus firma sit, nisi hominum humeris fulciatur, quemadmodum etiam iidem Papistae blaterant. Nam ista est execrabilis blasphemia, incertum esse Dei verbum, donec ab hominibus certitudinem quasi precario mutuetur. Simpliciter intelligit Paulus quod aliis verbis tradit decimo ad Romanos capite (10, 17.): quoniam fides est ex auditu, nullam fore nisi sit praedicatione. Itaque hominum respectu sustinet Ecclesia veritatem, quia eam praeconio suo celebrat, quia puram et sinceram retinet, quia transmittit ad posterum. Quodsi non resonet Evangelii doctrina, si nulli sint pii Ministri, qui sua praedicatione veritatem a tenebris et oblivione vindicent, statim mendacia, errores, imposturae, superstitiones, omneque genus corruptelae regnum vindiabunt. Denique silentium in Ecclesia est exilium oppressioque veritatis. In hac expositione quid omnino est coactum? Nunc quando tenemus Pauli mentem, redeamus ad Papistas. Primum dum ad se transferunt hoc encomium, improbe faciunt, alienis plumis se vestiendo. Nam ut evehatur Ecclesia supra tertium coelum, nego id totum ad eos ullo modo pertinere. Quin etiam locum praesentem adversus eos retorqueo. Nam si Ecclesia columna est veritatis, sequitur non esse apud eos Eccle-

siam, ubi non modo sepulta iacet veritas, sed horrendum in modum diruta et eversa pedibus calcatur. An hoc est vel aenigma, vel cavillum? Paulus Ecclesiam non vult agnosci, nisi in qua excelsa et conspicua stat Dei veritas: in Papatu nihil tale apparet, sed disiectio tantum et ruinae: ergo genuina Ecclesiae nota illic non exstat. Sed inde hallucinatio, quia, quod praecipuum erat, non considerant, sustineri Dei veritatem pura Evangelii praedicatione: neque hominum ingenio aut sensu niti fulturam, sed ex alto magis pendere, nempe si a simplici Dei verbo non disceditur.

16. *Magnum pietatis mysterium.* Alia rursus amplificatio. Ne enim minoris quam decebat hominum ingratitude fieret Dei veritas, extollit eius pretium, quum admonet, magnum esse pietatis arcanum: quia scilicet non agatur de rebus abiectis, sed de revelatione Filii Dei, in quo absconditi sunt thesauri omnes sapientiae (Col. 2, 3.). Ex tantarum rerum magnitudine munus suum aestimare debent Pastores, quo plus religionis et timoris adhibeant ad illud exercendum. *Deus manifestatus.* Vulgaris interpres, omisso Dei nomine, ad mysterium refert quae sequuntur, inscite omnino et perperam, ut clarius ex ipsa tractatione patebit, quanquam Erasmus habet suffragatorem: qui tamen ipse sibi fidem elevat, ut mea refutatione opus non sit. Graeci certe omnes in hanc lectionem consentiunt, Deus manifestatus in carne. Verum ut demus nomen Dei non fuisse expressum a Paulo, subaudiendum tamen esse Christi nomen fatebitur quisquis prudenter omnia expendet. Ego tamen sine difficultate receptam a Graecis lectionem sequor. Quod manifestationem Christi, qualem postea describit, vocat magnum arcanum, ratio in promptu est: haec enim est altitudo, profunditas, et latitudo sapientiae, cuius meminit ad Ephesios 3, 18., ad quam sensus omnes nostros obstupescere necesse est. Nunc ordine excutiamus singula. Non potuit magis proprie de Christi persona loqui, quam his verbis: Deus manifestatus in carne. Nam primo disertum hic testimonium habemus utriusque naturae: verum enim Deum et verum hominem simul pronuntiat. Secundo notatur inter duas naturas distinctio: quum hinc vocat Deum, inde manifestationem in carne ponit. Tertio unitas personae significatur, quum unum eundemque esse tradit: qui quum Deus esset, manifestatus fuit in carne. Ita hoc uno testimonio vera et orthodoxa fides adversus Arium, Marcionem, Nestorium, et Eutychen egregie munitur. Caeterum magnam emphasin continent ista antitheta, *Deus in carne.* Quantum enim interest inter Deum et hominem? Et tamen immensam Dei gloriam sic videmus in Christo coniunctam cum hac nostra carnis putredine, ut unum efficiant. *Iustificatus in Spiritu.* Sicuti carnem induendo se exinanivit Filius Dei: ita et in ipso spiritualis apparuit virtus, quae Deum esse testaretur. Porro locum hunc varie exponunt, sed ego germanum Apostoli sensum, ut a me quidem percipitur, contentus explicasse, nihil praeterea addam. Primum *iustificatio* hic approbationem divinae potentiae significat. Ut Psal. 19, 10., Iudicia Dei iustificata, hoc est, exquisite et ad unguem perfecta. Et Psal. 51, 6., Iustificari Deum, pro eo quod est laudem iustitiae eius conspicuam reddi. Sic et Matth. 11, 19. et Luc. 7, 35., quum dicit Christus iustificatam esse sapientiam a filiis suis, intelligit honorem illi suum exhibitum. Item Lucas cap. 7, 29. quum publicanos iustificasse Deum commemorat, intelligit, debita reverentia et

gratitudine prosequutos esse Dei gratiam, quam in Christo cernebant. Ergo tantundem valet quod hic legimus, acsi dixisset Paulus, eundem qui humana carne vestitus apparuit, simul tamen declaratum fuisse Dei Filium, ut carnis infirmitas nihil derogaverit eius gloriae. Spiritus nomine comprehendit quicquid in Christo divinum fuit ac supra hominem: idque duas ob causas. Nam quia in carne humiliatus fuerat, nunc ex adverso illustrationem gloriae ponens Spiritum opposuit. Deinde gloria illa, unigenito Dei filio digna, quam Ioannes in Christo spectatam fuisse docet (Io. 1, 14.), non externa pompa, non terreno splendore constabat, sed spiritualis fere tota erat. Eadem loquendi forma usus est primo ad Romanos (1, 3.): Qui factus est ex semine David secundam carnem, declaratus autem Filius Dei in potentia Spiritus: nisi quod speciem unam illic adiicit, nempe resurrectionem. *Visus Angelis, praedicatus Gentibus.* Mira omnia et stupenda: quod Gentes, quae hactenus in coecitate mentis erraverant, dignatus est Deus revelatione Filii sui, quae coelestes quoque angelos latuerat. Nam quod angelis visum esse dicit, intelligit tale spectaculum fuisse, quod tam novitate quam praestantia sua angelos in se converterit. Quam vero nova res et insolens fuerit Gentium vocatio, diximus secundo ad Ephesios capite. Nec mirum est, angelis fuisse novum spectaculum, qui, tametsi de humani generis redemptione cognoverant, modum tamen non tenuerunt ab initio, et celatos ideo oportuit, quo plus admirationis haberet tanta Dei bonitas. *Fidem obtinuit in mundo.* Iam illud erat imprimis admirabile, quod eiusdem revelationis et Gentes profanas et Angelos, perpetuos regni sui heredes, aequae compotes fecerat Deus. Sed tanta etiam Evangelii praedicati efficacia miraculum fuit non vulgare, quum Christus, tot superatis impedimentis, in obedientiam fidei subegit, qui videbantur esse prorsus indomabiles. Nihil certe minus credibile videbatur: adeo aditus omnes praeclusi erant et obserati. Fides tamen eluctata est, sed incredibili victoriae genere. Postremo *in gloriam receptum esse* dicit: nempe ab hac mortali et aerumnosa vita. Ergo sicuti in mundo, quoad fidei obedientiam, ita et in Christi persona, mira fuit conversio, dum ex tam ablecta servi conditione evectus est ad dexteram Patris, ut illi flectatur omne genu.

CAP. IV.

1. Spiritus autem clare dicit, quod in posterioribus temporibus desciscent quidam a fide, attendentes spiritibus impostoribus, et doctrinis daemoniorum, 2. In hypocrisi falsiloquorum, cauterio notatam habentium conscientiam, 3. Prohibentium matrimonia contrahere, iubentium abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et qui cognoverunt veritatem, 4. Quod omnis creatura Dei bona, et nihil reiiciendum quod cum

gratiarum actione sumatur. 5. Sanctificatur enim per sermonem Dei et precationem.

1. *Spiritus autem.* Diligenter admonuerat de multis Timotheum. Iam necessitatem ostendit: quia occurrendum sit periculo, quod imminere Spiritus sanctus denuntiat, venturos scilicet falsos doctores, qui nugas pro fidei doctrina obtrudant: qui totam sanctitatem collocantes in externis exercitiis spiritualem Dei cultum, qui solus est legitimus, obscurant. Et sane fuit hoc servus Dei perpetuum certamen cum talibus, quales hic depingit Paulus. Quia enim natura homines ad hypocrisin feruntur, facile illis persuadet Satan; ceremoniis et externa disciplina rite coli Deum, imo absque magistro hanc omnes fere persuasionem animis infixam habent. Accedit postea Satanae astus ad errorem confirmandum. Inde factum est, ut saeculis omnibus exstiterint impostores, qui ficticios cultus commendarent, quibus obruebatur vera pietas. Porro haec pestis alteram parit, quod in rebus liberis imponitur necessitas. Nam mundus facile ab eo se prohiberi sinit, quod per Deum licitum erat, ut impune Dei leges sibi transgredi liceat. Hic ergo Paulus in persona Timothei non Ephesios modo, sed omnes ubique terrarum Ecclesias praemonet de fucatis doctoribus, qui ficticios cultus instituendo et conscientias illaqueando novis legibus verum Dei cultum adulterant, et corrumpunt puram fidei doctrinam. Hic proprius est scopus: quem notari imprimis est necesse. Porro quo maiore attentione excipiant omnes quod dicturus est, praefatur certum esse et minime obscurum oraculum Spiritus sancti. Non est quidem dubium, quin reliqua ex eodem Spiritu hauserit: verum utcumque semper audiendus sit tanquam Christi organum, tamen in causa magni ponderis peculiariter voluit hoc testatum, nihil se proferre nisi ex Spiritu prophetiae. Solenni itaque praeconio nobis hanc prophetiam commendat: nec eo contentus addit esse claram, nec ullo aenigmate implicitam. *In posterioribus.* Hoc vero nemo tunc exspectasset, ut in tanta Evangelii luce deficerent. Sed hoc est scilicet, quod dicit Petrus (II. Pet. 3, 3.), falsos doctores, sicut populo Israelitico molesti olim fuerunt, ita Christianae Ecclesiae semper fore infestos. Perinde ergo est ac si diceret: Nunc floret Evangelii doctrina, sed non diu quiescet Satan, quin zizaniis suffocare studeat purum semen. Proderat haec admonitio saeculo Pauli, ut sedulo instantes purae doctrinae tam Pastores quam reliqui non circumvenirentur. Nobis hodie non minus est utilis, quum nihil cernimus accidisse, quod non fuerit diserto Spiritus vaticinio praedictum. Animadvertere praeterea hic licet, quantam Ecclesiae suae curam agat Deus, dum ita mature occurrit periculis. Multiplices quidem artes habet Satan, quibus in errorem nos inducat, et miris insidiis nos adoritur: verum ex adverso satis munit nos Dominus, nisi sponte decipi nobis liberet. Quare non est quod queramus potentiores esse tenebras luce, aut superari veritatem a mendacio: sed potius nostrae incuriae ignaviaeque poenas damus, quum abducimur a recta salutis via. Sed obiciunt qui sibi in suis erroribus indulgent, vix posse discerni, quosnam aut quales designet Paulus, quasi vero Spiritus hanc prophetiam de nihilo ediderit, et tanto ante promulgaverit. Nam si nullum est certum discrimen, supervacua foret, adeoque ridicula tota praesens admonitio: sed absit

ut frustra nos irritari putemus a Dei Spiritu, et periculi denuntiatione non simul ostendi cavendi rationem. Atque illam calumniam satis per se refutant Pauli verba, nam quasi digito ostendit malum, quod fugiendum monet. Neque enim in genere de pseudoprophetis verba facit, sed clare speciem exprimit falsae doctrinae: nempe quae pietatem alligando externis elementis spiritualem Dei cultum pervertit ac profanat, ut iam dixi. *Desciscent quidam a fide.* Incertum de magistrisne loquatur, an de auditoribus, malo tamen ad posteriores referre: quia magistros deinde vocat *spiritus impostores*. Et hoc est *ἐμψυχοκότερον*, non modo fore qui spargant impia dogmata, et fidei puritatem inficiant, sed discipulos etiam non desore quos trahant in suam sectam. Hinc autem nascitur maior perturbatio, quum ita mendacium invalescit. Porro non leve est vitium, quod notat, sed atrocissimum crimen, apostasia *a fide*: et tamen prima specie non videtur in ipsa doctrina, quam attingit, tantum esse mali. Quid enim? an propter ciborum vel coniugii prohibitionem funditus eversa est fides? Sed consideranda est altior ratio: quod perversum Dei cultum homines pro libidine comminiscuntur, quod regnum invadunt in conscientias, quod usum bonarum rerum a Domino permissum vetare audent. Ubi semel vitiatum est cultus Dei, nihil amplius integrum aut sanum, imo tota fides periit. Quare rideant nos Papistae licet, quum tyrannicas eorum leges exagitamus de observationibus externis, scimus tamen causam maxime seriam et gravissimam nos agere, quia dissipatur fidei doctrina, simulatque talibus corruptelis inficitur Dei cultus. Neque enim de carne aut piscibus lis est, neque de nigro aut cinericio colore, neque de die Veneris aut Mercurii: sed de insanis hominum superstitionibus, qui Deum talibus nugis placare volunt, et cultum illi carnalem fingendo idolum Dei loco sibi fingunt. Quis hanc a fide discessionem esse neget? *Spiritibus.* Prophetas aut Doctores intelligit: quos ideo sic nominat, quia Spiritum iactant, atque hoc titulo se venditant ad populum. Est quidem hoc perpetuo verum, qualescunque sint homines, spiritus instigatione loqui: sed non idem spiritus omnes instigat. Nam Satan aliquando spiritus est mendax in ore pseudoprophetarum ad decipiendos infideles, qui decipi merentur (I. Reg. 22, 21—23.), quisquis autem debitam Christo gloriam tribuit, ex Spiritu Dei loquitur, teste Paulo (I. Cor. 12, 3.). Verum loquutio ista, de qua nunc agimus, hinc initio manavit, quod servi Dei, ut res erat, se habere ex Spiritus revelatione profitebantur, quaecunque in medium afferebant: unde illis inditum fuit Spiritus nomen, cuius erant organa. Satanae vero ministri falsa aemulatione, tanquam simiae, idem postea iactare coeperunt, et nomen quoque falso ad se traxerunt. Secundum hanc rationem dicit Ioannes (I. Io. 4, 1.), Probate spiritus, numquid ex Deo sint. Et Paulus se ipsum exponit addendo *doctrinis daemoniorum*: quod perinde est acsi dixisset attendentes pseudoprophetis, et diabolicis eorum dogmatibus. Iterum observa, quam non levis sit error nec dissimulandus, quum alligantur hominum figmentis conscientiae, et simul vitiatum cultus Dei.

2. *In hypocrisi falsiloquorum.* Si ad daemonia referas, tunc significabit hoc nomen homines diaboli instigatione fallentes. Potest tamen etiam subaudiri, hominum loquentium. Porro ad speciem nunc descendit, quum dicit eos mentiri in hypocrisi, et *cauterio notatam habere conscientiam*. Et quidem sciendum est, haec duo ita esse coniuncta, ut prius ex secundo nascatur. Nam malae conscien-

tiae, et scelerum cauterio adustae, semper ad hypocrisin, tanquam ad promptum asylum, confugiunt: hoc est, fucos excogitant, quibus fallantur Dei oculi. Quid enim aliud faciunt, qui student eum placare externis observationum fucis? Ergo hypocrisis pro loci praesentis circumstantia definienda est. Nam primo ad doctrinam referri debet: deinde eam doctrinae speciem significat, quae spirituales Dei cultum exercitiis corporalibus mutando genuinam eius puritatem adulterat, ita ficticios omnes placandi aut promerendi Dei modos comprehendit. Summa haec sit, diaboli instigatione ferri, quicunque fucatam sanctimoniam inducunt: quia externis ritibus nunquam rite Deus colitur. Nam veri cultores eum adorant in Spiritu et veritate (Io. 4, 24.). Secundo, hoc esse inutile medicamentum, quo dolores suos mitigant hypocritae, vel potius emplastrum quo malae conscientiae vulnera nullo profectu summa sua perniciem occultant.

3. *Prohibitum.* Speciali designatione posita, nunc duo quoque individua notat: coniugii scilicet prohibitionem, et ciborum. Sunt enim ex illa hypocrisi, quae relicta vera sanctitate alienos colores in fucum arcessit. Nam qui ab ambitione, odio, avaritia, crudelitate, aliisque similibus non abstinere, earum rerum abstinencia, quarum libertatem permisit Deus, iustitiam acquirere sibi tentant. Quorsum enim istis legibus onerantur conscientiae, nisi quia perfectio extra Dei legem quaeritur? Hoc autem non fit nisi ab hypocritis, qui ut impune transgrediantur cordis iustitiam, quam Lex requirit, interiorum suorum nequitiam observationibus istis tegere quasi velis oppositis tentant. Clara fuit haec periculi denuntiatio, ut non fuerit difficilis cautio, si quidem aures Spiritui sancto, tam diserte monenti, homines praebuissent. Videmus tamen in plurimis praevaluisse Satanae tenebras, ut nihil tanta lux insignis et memorandi oraculi profuerit. Etenim non multo post Apostoli mortem exorti sunt Encratitae (qui nomen sibi a continentia indiderunt) Tatiani, Cathari, Montanus cum sua secta, et tandem Manichaei, qui ab esu carnum et coniugio abhorrerent, et tanquam res profanas damnarent. Quanquam autem propter suam arrogantiam, quod alios suis placitis obnoxios facere volebant, ab Ecclesia fuerunt repudiati: eos tamen ipsos, qui illis restiterunt, plus aequo in eorum errorem declinasse constat. Nolebant quidem isti, quos dico, Legem imponi Christianis: sed interea plus quam par esset superstitiosis observationibus deferebant, si quis fugeret coniugium, si quis carnem non gustaret. Tale est ingenium mundi: semper carnali more Deum, quasi carnalis esset, sibi colendum somniat. Paulatim rebus in deterius collapsis, oblinuit haec tyrannis, ne sacerdotibus aut monachis fas esset matrimonium contrahere, nec quispiam carnem gustare certis diebus auderet. Quare non immerito Papistis hodie obicimus hanc prophetiam, quando caelibatum et ciborum abstinenciam severius urgent quam ullum Dei praeceptum. Ipsi autem ingenioso cavillo effugere se putant, quum Pauli verba torqueant adversus Tatianos, aut Manichaeos, ac similes, quasi vero non idem patuisset Tatianis effugium, reiiciendo etiam Pauli sententiam ad Cataphryges et auctorem illorum Montanum: quasi non promptum fuisset Cataphrygibus, Encratitas supponere, veluti reos, suo loco. At Paulus non de personis hic agit, sed de re ipsa. Quamobrem etiamsi centum diversae sectae proferantur, quae tamen eadem laborent hypocrisi in cibis prohibendis, omnes eundem sustinebunt reatum. Unde sequitur, nullo profectu obtendi

a Papistis veteres haereticos, quasi soli illi taxentur: semper videntum est, an sint in eadem noxa. Excipiunt se Encratitis et Manichaeis esse dissimiles, quia non simpliciter usum coniugii et carnum interdiciunt, sed certis tantum diebus cogunt ad carnis abstinentiam, solos autem monachos et sacerdotes cum monialibus ad votum caelibatus cogunt. Verum haec quoque nimis frivola est excusatio. Nam sanctimoniam nihilominus in his rebus locant: deinde falsum et adulterinum Dei cultum instituunt: postremo conscientias alligant necessitati, a qua debebant esse liberae. Exstat apud Eusebium libro quinto fragmentum quoddam ex scriptis Apollonii, ubi inter caetera Montano exprobrat, primum fuisse, qui nuptias solverit, et ieiuniorum leges imposuerit. Non dicit, in universum prohibuisse matrimonium aut cibos. Satis est si quis religionem conscientias iniiciat, et earum rerum observatione Deum colere praecipiat. Nam rerum liberarum prohibitio, sive generalis sit sive specialis, semper est tyrannis diabolica. Clarius tamen, id de cibis verum esse, ex proximo membro patebit. *Quos Deus creavit.* Notanda ratio, debere nos in usu ciborum concessa a Deo libertate esse contentos, quia eos creaverit in hunc finem. Hoc piis omnibus inaeestimabile gaudium est, quum sciunt alimenta omnia, quibus vescuntur, sibi de manu in manum a Domino porrigi: ut purus sit ac legitimus illorum usus. Quanta vero hominum arrogantia est, eripere quod Deus largitur? an cibos ipsi crearunt? an Dei creationem possunt irritam facere? Semper itaque nobis in mentem veniat, eum, qui creavit, liberum quoque usum fecisse, quem frustra impedire conantur homines. Creavit, inquam, cibos Deus *ad percipiendum*, hoc est ut illis fruamur. Hunc finem evertere nunquam poterit humana auctoritas. Addit autem *cum gratiarum actione*: quia nihil Deo pro sua liberalitate rependere possumus, quam gratitudinis testimonium. Atque ita maiore odio gravat impios legislatores, qui sacrificium laudis, quod Deus imprimis postulat sibi offerri, novis et abortivis edictis impediunt. Porro non potest esse gratiarum actio sine sobrietate et temperantia: neque enim Dei beneficentiam vere agnoscit, qui ea perperam abutitur. *Fidelibus et iis qui cognoverunt.* Quid ergo? annon solem suum quotidie oriri facit Deus super bonos et malos? (Matth. 5, 45.) annon eius iussu terra impiis panem producit? an non eius benedictione etiam pessimi aluntur? Est enim universale illud beneficium, quod David Psal. 104, 14. decantat. Respondeo, Paulum de usu licito hic agere, cuius ratio coram Deo nobis constat. Huius minime compotes sunt impii, propter impuram conscientiam, quae omnia contaminat: quemadmodum habetur ad Titum capite 1, 15. Et sane, proprie loquendo, solis filiis suis Deus totum mundum et quicquid in mundo est destinavit, quā ratione etiam vocantur mundi heredes. Nam hoc conditione constitutus initio fuerat Adam omnium dominus, ut sub Dei obedientia maneret. Proinde rebellio adversus Deum iure, quod illi collatum fuerat, ipsum una cum posteris spoliavit. Quoniam autem subiecta sunt Christo omnia, eius beneficio in integrum restituimur, idque per fidem. Quare veluti alienum furantur, aut praedantur infideles quodcunque usurpant. Posteriore membro definit quos vocet fideles, nempe qui notitiam habent sanae doctrinae. Neque enim fides, nisi ex verbo Dei: ne falso putemus confusam esse opinionem, quemadmodum fingunt Papistae.

4. *Quia omnis creatura.* Ciborum usus existimari debet par-

tim ex illorum substantia, partim ex eius persona, qui vescitur. Utroque igitur argumento pugnat Apostolus. Nam quod ad cibos attinet, puros esse asserit, quia sint a Deo conditi: consecrari vero nobis illorum usum fide et precatione. Bonitas creaturarum, cuius meminit, relationem habet ad homines: et eam quidem non ad corpus aut valetudinem, sed ad conscientias: ne quis scrupulose extra loci circumstantiam philosophetur: nam uno verbo significat Paulus, non esse immunda nobis coram Deo vel polluta, quaecunque ex Dei manu proveniunt, et nobis in usum destinantur, quin illis vesci quoad conscientiam liceat. Si quis obiiciat, multa animalia olim pronuntiata fuisse immunda in Lege, et fructum, quem arbor scientiae boni et mali proferebat, exitialem homini fuisse: responsio est, non ideo tantum puras vocari creaturas, quia Dei sint opera, sed quia eius beneficentia nobis sint datae. Semper enim respicienda est Dei ordinatio, et quid iubeat, aut prohibeat.

5. *Sanctificatur enim.* Confirmatio est proximae particulae, Si cum gratiarum actione sumatur. Et est argumentum a contrariis: sunt enim contraria Sanctum et Profanum. Nunc videamus, qualis sit omnium bonorum, quae ad sustinendam praesentem vitam pertinent, sanctificatio. Eam Paulus sermone Dei et oratione constare testatur: sed notandum est, fide oportere apprehendi hunc sermonem, ut prosit. Tametsi enim Deus ipse solo Spiritu oris sui omnia sanctificat, nos tamen id beneficium nonnisi fide percipimus. Huc accedit oratio: quia et a Deo panem nostrum quotidianum petimus ex Christi mandato (Matth. 6, 11.), et gratiarum actione prosequimur eius bonitatem. Porro doctrina Pauli ex hoc principio manat, quod nullius boni legitima est possessio, nisi quod testetur conscientia iure nostrum esse. Iam vero quis nostrum sibi vel granum unum tritici vindicare audeat, nisi verbo Dei sit doctus, se mundi esse heredem? Dictat quidem hoc communis sensus, mundi coplas naturaliter destinatas esse in usus nostros, sed quum in Adam nobis ademptum sit mundi dominium, quicquid attingimus donorum Dei, polluitur nostris sordibus: et nobis vicissim impurum est, donec liberaliter Deus succurrat, et nos in corpus Filii sui inserens, de integro constituat mundi dominos: ut omnibus, quae suppeditat, tanquam nostris opibus licite fruamur. Quare merito Paulus iustam fruitionem verbo alligat, quo solo recuperamus, quod in Adam erat perditum. Deum enim patrem agnoscere oportet, ut simus eius heredes: et Christum caput, ut, quae eius sunt, nostra fiant. Unde colligendum est, impuram esse usurpationem omnium donorum Dei, nisi assit vera cognitio et invocatio nominis Dei: ac belluinum esse vescendi morem, quum homines sine ulla precatione ad mensam se ingerunt, ac bene saturi, sepulta Dei mentione, alio se propiunt. Quodsi in alimentis communibus, quae una cum ventre corruptioni sunt obnoxia, requiritur talis sanctificatio: quid de spiritualibus sacramentis est sentiendum? Si Verbum absit, et invocatio Dei ex fide, quid restat nisi profanum? Hic notanda est distinctio inter benedictionem mysticae et communis mensae. Cibus enim, quibus ad corpus pascendum vescimur, in hunc finem benedicimus, ut pura sit ac legitima perceptio: at panem et vinum in mystica Coena augustiore modo consecramus, ut nobis sint corporis ac sanguinis Christi pignora.

6. Haec suggerens fratribus, bonus eris Iesu Christi minister, innutritus sermonibus fidei, et bonae doctrinae quam sequutus es. 7. Profanas autem et aniles fabulas evita: quin potius exerce te ipsum ad pietatem, 8. Nam corporalis exercitatio paululum habet utilitatis: at pietas ad omnia utilis est, ut quae promissiones habeat vitae praesentis, ac futurae. 9. Fidelis sermo, dignusque qui modis omnibus approbetur. 10. Nam in hoc et laboramus, et probris afficimur, quod spem fixam habemus in Deo vivente, qui servator est omnium hominum, maxime fidelium.

6. *Haec suggerens.* Hoc verbo ad frequentem earum rerum commonefactionem hortatur: quod iterum paulo post, et tertio repetit: sunt enim res eiusmodi, quas saepius in memoriam revocari expedit. Ac notanda est antithesis, quae subest: non enim doctrinam, quam commendat, falsis opponit aut impiis dogmatibus, sed nihili argutis, quae non aedificant. Eas vult longa oblivione sepultas esse, quum Timotheum aliis suggerendis intentum esse iubet. *Bonus eris minister.* Quidvis potius saepenumero affectant homines, quam se Christo probare: hinc fit ut ingenii, facundiae, reconditae scientiae laudem plures aucupentur. Atque eadem ratio est, cur posthabeantur res necessariae, quae ad conciliandam vulgi admirationem minus valent. At Paulus hoc uno contentum esse Timotheum iubet, ut fidelis sit Christi minister. Et profecto titulus hic longe honorificentior nobis esse debet, quam si millies Seraphici Subtilesque voceremur. Meminerimus ergo, sicuti summus est honos pii Pastoris, censeretur bonum Christi servum: ita nihil aliud in tota sua administratione captandum illi esse. Nam quisquis alio tendet, fieri poterit, ut plausum reportet ab hominibus, sed Deo non placebit. Quare, ne privemur tanto bono, discamus nihil aliud expetere, aut tam pretiosum ducere, quin prae hoc uno vilescant nobis omnia. *Innutritus.* Quia participium est medium, transferri etiam active posset, Enutriens: sed quum nulla addita sit constructio, videtur id mihi esse nonnihil coactum. Quare malo passive accipere, ut confirmet proximam exhortationem ab educatione Timothei: acsi diceret, Quemadmodum ab incunabulis fuisti recte institutus in fide, et quasi una cum lacte imbibisti sanam doctrinam, et continuos in ea progressus hucusque fecisti: da operam ut fideliter ministrando talem esse te comprobes. Huc etiam convenit verbi compositio. *Fides* hic pro summa doctrinae Christianae capitur. Et quod de *bona doctrina* mox addidit, exegeticum est: nam significat aliis omnibus doctrinis nihil utilitatis inesse, quantumvis sint plausibiles. Particula haec, *quam sequutus es*, perseverantiam significat. Nam multi, qui a pueritia Christum pure didicerant, postea degenerant temporis progressu: quibus dissimilem facit Timotheum.

7. *Exerce te ipsum.* Postquam de doctrina praecepit, qualis esse debeat, nunc etiam admonet, quale aliis exemplum conveniat dare. Laborandum autem in pietate esse docet. Nam quum dicit Exerce, significat hanc esse iustam occupationem, hoc studium, hanc

curam: acsi diceret, Non est quod frustra in aliis te fatiges: summum operae pretium facturus es, si toto affectu totaque facultate in unam pietatem incumbas. Caeterum nomine *pietatis* intelligit spirituales Dei cultum, qui positus est in pura conscientia: quod melius ex sequentibus patet, dum illi opponitur corporalis exercitatio. Neque enim *corporis* exercitationem constituit aut in venatu, aut in cursu, aut in fossione, aut in lucta, aut in laboribus mechanicis: sed hoc nomine appellat quaecunque religionis causa suscipiuntur externae actiones, ut sunt vigiliae, longa inedia, humi cubatio, et similia. Quanquam hic non taxat superstitiosam earum rerum observationem: alioqui in totum damnaret, quemadmodum in epistola ad Colossenses (2, 21.) facit: nunc autem tantum extenuat, admonens non multum prodesse. Ergo ut maxime integer sit animus, et rectus finis, tamen in externis actionibus nihil reperit Paulus, quod magni faciat. Valde necessaria admonitio: nam semper propeadet mundus in illam partem, ut Deum externis obsequiis velit colere: quod est exitiale figmentum. Verum ut pravam merendi opinionem omittam, semper huc nos rapit natura, ut plus quam oportet tribuamus austeræ vivendi formæ: quasi esset non vulgaris Christianæ sanctitatis portio. Cuius rei non potest haberi certius documentum, quam quod recens adhuc publicato hoc edicto, immodica tamen sui admiratione totum mundum obstupescit inanis corporalium exercitationum species. Inde monachus, et tota fere praestantior veteris Ecclesiae disciplina: saltem quæ vulgi opinione maximo in pretio habebatur. Nisi divinam nescio quam aut angelicam perfectionem somniassent monachi veteres in sua illa austeræ vivendi norma, nunquam tanto ardore eam expectissent. Nisi etiam plus aequo aestimassent Pastores usitatos macerandæ carnis ritus, nunquam in illis exigendis fuissent tam rigidi. Quid autem Paulus contra? ubi se quispiam diu in illis multumque fatigaverit, exiguum tenuemque profectum fore. Sunt enim nonnisi puerilis disciplinae rudimenta.

8. *At pietas ad omnia utilis.* Hoc est, qui pietatem habet, illi nihil deest, etiamsi careat istis adminiculis. Nam pietas se sola contenta est ad solidam perfectionem. Principium est, medium, et finis Christianæ vitæ: ideo ubi integra est, nihil est mutilum. Christus non adeo austeram vitæ rationem tenuit, quam Ioannes Baptista: an ideo pilo deterior? Summa sit, incumbendum esse prorsus in unam pietatem: quia ubi semel eam assequuti fuerimus, nihil Deus in nobis amplius desideret: corporalibus vero exercitiis dandam eatenus operam, ne pietatis studium impendant vel morentur. *Quæ promissiones habeat.* Summa consolatio, quod Deus nusquam desesse piis velit. Nam ut perfectionem nostram in pietate statuerat, ita nunc eam facit veræ felicitatis complementum. Quia autem initium felicitatis est in hac vita, ideo ad hanc quoque extendit promissiones divinae gratiæ, quæ solæ nos efficiunt beatos, et sine quibus sumus miserrimi. Nam Deus in hac quoque vita se nobis fore patrem testatur. Verum meminerimus, inter bona vitæ præsentis et futurae discernere: nam eatenus nobis benefacit Deus in hoc mundo, ut gustum duntaxat suæ bonitatis præbeat, et tali gustu nos alliciat ad coelestium bonorum desiderium, ut in illis acquiescamus. Ita fit ut bona præsentis vitæ non modo permixta sint plurimis aerumnis, sed quasi obruta. Neque enim nobis expedit hic abundare, ne luxuriemur. Porro ne quis operum merita hinc efferat, tenendum est,

quod iam diximus, pietatem non modo bonam conscientiam erga homines ac Dei timorem, sed fidem quoque et invocationem complecti.

9. *Fidelis sermo.* Nunc in sententiae clausula ponit, quod ante initio his praefatus est: idque consulto facere videtur, quia mox contrariam obiectionem subnectet. Caeterum non abs re tanta asseveratione utitur: est enim paradoxum valde pugnans cum sensu carnis, Deum suis in hoc mundo suppeditare, quae ad beate et feliciter vivendum pertinent: quum saepenumero destituti sint bonis omnibus, ideoque putentur a Deo abiecti. Ergo non contentus simplici doctrina hoc veluti clypeo contrarias omnes tentationes propulsat, atque hoc modo fideles admonet, ut ianuam aperiunt Dei gratiae, quam infidelitas nostra praeccludit. Nam certe si beneficiorum Dei essemus capaces, liberalius nobiscum ageret.

10. *Nam in hoc laboramus.* Anticipatio est, qua solvit illam quaestionem, fideles, quia premantur omne genus aerumnis, omnium esse miserrimos. Ergo ut ostendat non debere ab externa specie aestimari eorum conditionem, separat eos a reliquis: primum in causa, deinde in exitu: unde sequitur, nihil illis decedere ex promissionibus, quas dixit, quum rebus adversis vexantur. Summa est, non esse miseros fideles in afflictionibus, quia bona conscientia eos sustentat, et prosper laetusque exitus eos manet. Quia autem felicitas vitae praesentis duobus potissimum membris constat, honore et commoditatibus, ponit duo contraria, *labores* et *probrum*, priore vocabulo significans incommoda quaevis et molestias: ut sunt paupertas, frigus, nuditas, fames, exsilia, spoliationes, vincula, verbera, et aliae persecutiones. Consolatio haec, *Spem fixam habemus in Deo vivente*, ad causam refertur. Nam adeo non sumus miseri, quum patimur propter iustitiam, ut potius ea sit iusta materia gratulationis. Adde quod afflictiones nostrae cum spe in Deum vivum coniunctae sunt, imo spes est quasi fundamentum (Rom. 5, 5.): atqui ea nunquam pudefacit, sequitur ergo, piis in lucro deputanda esse omnia. *Qui servator est.* Secunda consolatio, quae tamen ex priore dependet: nam liberatio, de qua loquitur, est quasi fructus spei. Quod ut clarius pateat, sciendum est, esse argumentum a minori ad maius. Nam σωτηρος nomen hic est generale, pro eo qui tuetur ac conservat. Intelligit Dei beneficentiam ad omnes homines pervenire. Quod si nemo est mortalium, qui non sentiat Dei erga se bonitatem, eiusque sit particeps, quanto magis eam experientur pii, qui in eum sperant? An non peculiarem ipsorum geret curam: an non multo liberalius se in eos effundet? an non denique omni ex parte salvos ad finem praestabit?

11. Praeceptum haec et doce. 12. Nemo tuam iuventutem despiciat: sed esto exemplar fidelium, in sermone, in conversatione, in caritate, in spiritu, in fide, in castitate. 13. Donec venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinae. 14. Ne donum, quod in te est, negligas, quod tibi datum est per prophetiam cum impositione manuum presbyterii. 15. Haec cura in his esto: ut profectus tuus in omnibus manifestus fiat. 16. Attende tibi ipsi et doctrinae, permane in

his: hoc enim si feceris, et te ipsum servabis, et eos qui te audiunt.

11. *Praecipe haec.* Intelligit eius generis esse doctrinam, cuius nullum debeat esse fastidium, etiamsi quotidie audiatur. Nam et alia docenda sunt: sed emphasin habet demonstrativum *haec*, quia significat non esse res levis momenti, quas semel quasi transeundo attingisse sufficiat: sed potius quotidiana repetitione dignas esse, quia non possint nimium inculcari. Prudentem itaque Pastorem decet expendere, quae maxime sint necessaria, ut illis insistat. Nec est quod vereatur fastidium: nam quisquis Dei est, libenter identidem audiet, quae toties dicere expedit.

12. *Nemo tuam iuventutem.* Hoc dicit tam aliorum respectu, quam ipsius Timothei. Quantum ad alios, non vult Timothei aetatem esse obstaculo, quominus eam quam meretur reverentiam obtineat, modo se alias ita gerat, ut decet Christi ministrum. Et simul ipsum Timotheum admonet, ut quod deest aetati compenset gravitate morum: acsi dixisset, Fac ut morum gravitate tantum reverentiae tibi concilies, ne quid aetas tua juvenilis, quae alioqui contemptui obnoxia esse solet, de tua auctoritate minuat. Unde agnoscimus et iuvenem adhuc fuisse Timotheum, qui tamen inter multos Pastores longe eminebat, et perperam eos facere, qui annorum numero metiuntur quantum homini debeant. Porro quae vera sint decora, mox praescribit. Non externae scilicet larvae, ut sunt lituus, infulae, annulus, pallium, et eiusmodi ineptiae, aut puerorum crepundia: sed doctrinae sanitas et sanctitas vitae. *Sermone et conversatione* quum dicit, hoc perinde valet acsi dixisset, dictis et factis, adeoque tota vita. Quae sequuntur, partes sunt pie conversationis, *caritas, spiritus, fides, castitas*. Nomine Spiritus intelligo fervorem zeli Dei, si quis tamen generalius malit accipere, non repugno. Castitas non tantum libidini opponitur, sed puritatem totius vitae significat. Hinc discimus ineptos esse et ridiculos, qui nihil honoris sibi exhiberi conqueruntur, quum nihil habeant laude dignum, sed potius contemptui se exponant tum sua inscitia, tum impuro vitae exemplo, aut levitate, aut aliis sordibus. Unica enim haec via est comparandae reverentiae, si virtutum praestantia nos a contemptu vindicemus.

13. *Donec venis.* Noverat Timothei diligentiam, et tamen illi commendat assiduam Scripturae lectionem. Quid enim alios docebunt Pastores, nisi discendo sint intenti? Quodsi tantus vir admonetur, ut proficere in dies studeat, quanto magis in nos competit ista admonitio? Vae igitur eorum socordiae, qui Spiritus oracula non revolvunt dies et noctes, ut inde instruantur ad munus suum exercendum. Ponderus etiam addit circumstantia temporis: nam quum se Paulus brevi venturum speraret, noluit tamen interea, licet exiguo tempore, residem manere Timotheum: quanto itaque diligentius in totam vitam prospicere convenit? Caeterum ne otiosa lectio sufficere credatur, simul ostendit, in usum esse explicandam, quum doctrinae et exhortationi instare praecipit: acsi praeciperet, ipsum discere quod aliis communicaret. Notandus etiam est hic ordo, quod *lectionem doctrinae et exhortationi* praeponit. Nam certe fons omnis sapientiae est Scriptura, unde haurire debent Pastores quicquid proferunt apud gregem.

14. *Ne donum, quod in te est.* Hortatur, ut in Ecclesiae aedificationem conferat gratiam, qua praeditus est. Neque enim perire vult Dominus talenta aut inutiliter sub terra defodi, quae apud unumquemque deposuit, ut lucrum afferant. *Negligere* donum est neglectum suppressum habere per desidiam, ita ut quasi rubigine contracta nullo usu deteratur. Ergo consideret quisque nostrum, quid facultatis habeat, ut id sedulo in usum applicet. Dicit gratiam illi *datam esse per prophetiam*. Quomodo? quia scilicet (ut ante diximus) Spiritus sanctus oraculo Timotheum destinaverat, ut in ordinem Pastorum cooptaretur. Neque enim delectus tantum fuerat hominum iudicio, ut fieri solet: sed praecesserat Spiritus nuncupatio. Dicit collatam esse *cum impositione manuum*, quo significat, una cum ministerio necessariis etiam dotibus ornatum fuisse. Usitatum fuit ac solenne Apostolis, Ministros per impositionem manuum ordinare. Ac de hoc quidem ritu eiusque origine et significatione aliquid prius attingi, et reliqua ex Institutione petere licet. *Presbyterium* qui hic collectivum nomen esse putant, pro collegio presbyterorum positum, recte sentiunt meo iudicio. Tametsi omnibus expensis diversum sensum non male quadrare fateor, ut sit nomen officii. Ceremoniam pro ipso actu ordinationis posuit. Itaque sensus est, Timotheum, quum Prophetarum voce ascitus fuit in ministerium, et deinde sollenni ritu ordinatus, simul gratia Spiritus sancti instructum fuisse ad functionem suam exsequendam. Unde colligimus non inanem fuisse ritum: quia consecrationem, quam homines impositione manuum figurabant, Deus Spiritu suo implevit.

15. *Haec cura.* Quo plus est difficultatis in fidei Ecclesiae administratione, eo magis instare sibi debet Pastor, nervosque omnes intendere: idque non ad exiguum modo tempus, sed perseveranter. Ergo admonet Paulus non esse locum oscitantiae vel remissioni, sed requiri summam diligentiam et assiduitatem. Quum addit, *ut profectus tuus manifestus fiat*, significat in hoc esse elaborandum, ut per eius manum magis ac magis promoveatur Ecclesiae aedificatio, atque dignum operae pretium exstet. Est enim non unius diei opus: quare ad quotidianos progressus enitendum est. Alii referunt ad Timothei personam, ut in melius proficiat: sed malo de ministerii effectu interpretari. *In omnibus*, tam masculinum esse potest, quam neutrum: ita duplex erit sensus, vel ut omnes perspiciant, quae ex eius laboribus provenient incrementa: vel ut omni ex parte, aut modis omnibus (quod idem est) se ostendant, atque hoc posterius magis quadrat.

16. *Attende tibi ipsi.* Duo sunt curanda bono Pastori: ut docendo invigilet, ac se ipsum purum custodiat. Neque enim satis est, si vitam suam componat ad omnem honestatem, sibi que caveat, ne quod edat malum exemplum, nisi assiduum quoque docendi studium adiungat sanctae vitae. Et parum valebit doctrina, si non respondeat vitae honestas et sanctitas. Non ergo abs re Paulus Timotheum incitat, ut tam privatim sibi attendat, quam doctrinae in communem Ecclesiae usum. Et rursus commendat illi constantiam, ne unquam defatigetur. Multa enim identidem accidunt, quae possint nos abducere a recto cursu, nisi fixo pede fortiter stemus ad resistendum. *Hoc si feceris.* Hic non levis est stimulus ad excitandam Pastorum sollicitudinem, quum audiunt suam et populi salutem in eo consistere, si muneri suo gnaviter et continenter incumbant.

Quia autem ut plurimum non multa ostentatione pollet doctrina, quae solide aedificat, quid utile sit spectandum admonet Paulus: acsi diceret, Pascat homines gloriae cupidos sua ambitio, sibi in argutiis applaudant: tibi satis sit in tuam et populi salutem incumbere. Pertinet autem admonitio ad totum Ecclesiae corpus, ne fastidio sit simplicitas, quae et animas vivificat, et suam illis sanitatem fovet. Nec absurdum videri debet quod Timotheo has partes assignat salvandae Ecclesiae. Nam certe quicquid Deo acquiritur, salvum est: praedicatione autem Evangelii colligimur ad Christum. Et sicuti Pastoris infidelitas aut negligentia Ecclesiae est exitialis, ita merito fidei et diligentiae ascribitur salutis causa. Solus quidem Deus salvat, cuius gloriae ne minimam quidem portionem ad homines transferri fas est. Sed nihil gloriae suae Deus derogat, quum ad salutem administrandam utitur hominum opera. Dei ergo solius beneficium est salus nostra, quia et ab ipso solo est, et sola eius virtute peragitur: ideoque illi tanquam unico auctori ferenda est accepta. Sed non excluditur propterea hominum ministerium, nec id totum obstat, quin salutare sit regimen illud, quo constare Ecclesiae integritatem alibi Paulus docet (ad Ephesios cap. 4, 11.). Quin etiam et hoc quoque in solidum Dei est opus: quia et ipse est, qui format bonos Pastores, et agit suo Spiritu, et eorum labori, ne irritus sit, benedicit. Quodsi suis auditoribus saluti est bonus Pastor, sciant mali et ignavi, eorum quibus praesunt imputandum sibi esse exitium. Nam sicuti gregis salus Pastoris est corona, ita quicquid perierit ab ignavis pastoribus repossitur. *Servare* autem se Pastor dicitur, quum fideliter munus sibi iniunctum exsequendo vocationi suae servit: non modo quia horrendam illam ultionem effugit (quam Dominus per Ezechielem (33, 8.) minatur, Sanguinem de manu tua repossam), sed quia illud usitatum est, salutem suam fideles peragere, quum in cursu salutis suae pergunt: de qua loquutione diximus in secundum caput ad Philippenses (2, 12.).

CAP. V.

1. Senioremem ne aspere obiurges, sed hortare ut patrem, iuniores ut fratres: 2. Mulieres natu grandiores, ut matres: iuniores, ut sorores, cum omni castitate. 3. Viduas honora, quae vere sunt viduae. 4. Porro si qua vidua liberos aut nepotes habet, discant primum erga propriam domum pietatem colere, et mutuum rependere progenitoribus: hoc enim bonum et acceptum est coram Deo.

1. *Senioremem ne aspere obiurges.* Nunc lenitatem et moderationem Timotheo commendat in corrigendis vitiis. Medicina est correctio, quae semper amari aliquid habet, ideoque minus allubescit: deinde quia iuvenis erat Timotheus, minus tolerabilis fuisset eius severitas, nisi admodum temperata. Praecipit ergo, ut maiores natu reprehendat tanquam parentes: imo utitur mitiore verbo, *hortandi*

scilicet. Fieri autem nequit, quin reverentia tangamur, ubi repraesentamus nobis ob oculos patris vel matris personam: ita fit, ut in locum durioris vehementiae mox succedat modestia. Notandum tamen quod non ita parci vult senibus aut indulgeri, ut impune et sine correctione peccent: tantum vult eorum aetati haberi nonnihil honoris, quo aequiore animo se admoneri sinant. Quin etiam in minori aetate vult moderationem adhiberi, tametsi non aequali modo. Semper enim oleo temperandum est acetum: sed hoc interest, quod maioribus deferenda est reverentia, aequales fraterna mansuetudine excipi debeat. Hinc admonentur Pastores, non muneris tantum habendam esse rationem, sed peculiariter etiam videndum esse singulis quid aetatem suam deceat: neque enim eadem omnibus conveniunt. Veniat ergo illud in mentem, si decorum servant in scena histriones, non esse Pastoribus in tam excelso loco negligendum. Particula *cum omni castitate* ad iuniores pertinet: nam in illa aetate semper timenda est omnis suspicio. Neque tamen vetat Paulus, ne quid Timotheus agat libidinose, aut ne lasciviat cum iuenculis (hac enim prohibitione non fuit opus), sed tantum praecipit cavendum ne improbis detur obloquendi ansa. Quod ut fiat, requirit castam gravitatem, quae relucent in omni congressu et colloquio: quo liberius cum iuvenibus communicet absque ulla sinistra fama.

3. *Viduas honora.* *Honoris* nomen hoc loco non quamvis observantiam significat, sed peculiarem curam, quam suscipiebant Episcopi in veteri Ecclesia. Recipiebantur enim viduae in Ecclesiae fidem, ut ex publico alerentur. Tantundem ergo valet haec loquutio acsi dixisset, In eligendis viduis, quae sint sub tua et Diaconorum cura, earum tibi habenda est ratio, *quae vere sunt viduae*. Qualis autem fuerit earum conditio, fusius deinde tractabimus. Hic tamen notanda est ratio, cur Paulus non admittat nisi prorsus viduas et orbas simul, quae sobole sint destitutae. Nam ea conditione se Ecclesiae addicebant, ut abdicarent se omni privata familiae cura, et omnia impedimenta abiicerent. Proinde merito Paulus matresfamilias recipi prohibet, quae iam diverso officio obstrictae sunt. Quum nominat vere viduas, allusio est ad nomen graecum, quod deducitur ἀπὸ τοῦ χηροῦσθαι, quod est destitui et privari.

4. *Si qua vidua.* Varie exponitur hic locus: inde autem nascitur ambiguitas, quod posterius membrum tam ad viduas referri potest, quam ad earum liberos. Nec obstat quod verbum *discant* est plurale, quum de vidua loquutus sit Paulus in numero singulari. Numeri enim mutatio satis usitata est in oratione indefinita, hoc est ubi de toto genere, non de individuo tractatur. Qui de viduis accipiunt, hunc putant esse sensum: Discant pia familiae administratione beneficium educationis, quod a maioribus acceperunt, erga minores rependere: ita Chrysostomus et alii quidam. Simplicius tamen aliis videtur de liberis et nepotibus accipere. Matrem itaque (eorum iudicio) aut aviam, materiam esse docet in qua exerceant suam pietatem. Nihil enim magis est naturale quam ἀντιπελαγρία: quare minime aequum est eam ab Ecclesia impediri: prius ergo quam oneretur Ecclesia, faciant illi suum officium. Hactenus retuli quid alii sentiant. Velim tamen lectores expendere, an non aptior sit hoc modo cohaerentia: Discant pie se domi gerere, quasi diceret, hoc utile fore rudimentum, quo se ad cultum Dei assuefaciant, si domi erga suos piis officiis fungantur. Natura enim praecipit, ut parentes

nostros secundum Deum colamus: ut haec secundaria pietas ad primam nos deducat. Quia autem religionis praetextu ipsa naturae iura violari cernebat Paulus: ut hoc vitium corrigeret, domestico tirocinio exerceri iussit viduas ad Deum colendum. Porro verbum *ευσεβεῖν* active omnes fere accipiunt, quia sequitur accusativus: verum nulla ratio cogit, quia Graecis familiare est subaudire praepositionem. Et apte contextui quadrat haec expositio, ut pietatem humanam colendo se in Dei cultu exercent: ne stulta et nugatoria devotio (ut loquuntur) eas humanitatis sensu exuat. Porro viduae mutuam vicem suis maioribus rependere discunt, sobolem ab illis progenitam educando. *Hoc enim acceptum.* Monstrum esse fatentur omnes, si quis ingratum se maioribus praebeat, id enim dictat sensus naturae. Nec modo ingenta est omnibus haec persuasio, secundum pietatis gradum esse erga parentes: sed ipsae quoque ciconiae gratitudinem suo exemplo nos docent. Unde et nomen *ἀντιπαιδεία*. Verum Paulus eo non contentus idem a Deo sancitum esse pronuntiat, acsi diceret, Non est quod putet quispiam id natum esse ex hominum opinione, sed Deus ita ordinavit.

5. Porro quae vere vidua est ac desolata, sperat in Deo, et perseverat in orationibus et obsecrationibus noctu et die. 6. Quae autem in deliciis versatur, vivens mortua est. 7. Et haec praecipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Quodsi quis suis, et maxime familiaribus non providet, fidem abnegavit, et est infideli deterior.

5. *Quae vere vidua est ac desolata.* Explicatius quam antea loquitur: quia vere eas demum viduas esse docet, quae solitariae sint et familia orbatae. Tales in Deo sperare dicit: non quod omnes id faciant, vel solae. Plerasque enim viduas cernere licet orbas ac omni cognitione destitutas, quae tamen et superbae sunt et protervae, et iam animo quam vita prorsus impiae. Et qui progenie abundant, non impediuntur, quominus spem habeant in Deo repositam: ut Iob, et Iacob, et David. Alioqui maledicta esset *πολυτεκνία*, quam Scriptura passim inter eximias Dei benedictiones recenset. Verum Paulus hoc loco viduas in Deo sperare dicit, quemadmodum prioris ad Corinthios cap. 7, 32., scribit, caelibes tantum studere ut Deo placeant, quia non sint instar coniugatorum divisi. Sensus est igitur, nullo eas avocamento distrahi, quin respiciant in solum Deum: quia in mundo nihil reperiunt, quo fulciantur. Hoc argumento ipsas commendat: nam ubi deficiunt humanae opes omniaque praesidia, Ecclesiae officium est manum porrigere ad opem ferendam, ideoque viduae orbitas et solitudo Pastoris opem implorat. *Perseverat in orationibus.* Secundum argumentum commendationis: quia assidue precibus incumbunt. Unde sequitur, iuvandas esse ac sustentandas Ecclesiae impensis. Interea his duabus notis discernit inter dignas et indignas. Perinde enim valent haec verba, acsi tantum eas recipi praeciperet, quae nihil expectant opis ab hominibus, sed pendunt a solo Deo et depositis aliis curis et occupationibus intentae sunt ad precandum: alias minime idoneas esse aut commodas. Haec quoque precandi assiduitas requirit ab aliis curis vacationem. Nam quae

circa familiam regendam occupantur, minus habent libertatis et otii. Omnes quidem iubemur assidue orare, sed videndum quid ferat uniuscuiusque conditio, dum ad orandum secessus quaeritur, et ab omnibus aliis negotiis immunitas. Quod in viduis laudat Paulus, Lucas de Hanna filia Phanuelis praedicat (Luc. 2, 36.), atqui non idem omnibus conveniret, quia diversa esset vitae ratio. Erunt ineptae mulierculae, Hannae simiae magis quam imitatrices, quae circum altaria cursitabunt, et usque ad meridiem susurris suis ac murmuribus dabunt operam. Hoc praetextu ab omnibus domesticis molestiis se eximent: reversae domum, nisi omnia ad nutum composita offenderint, insanis clamoribus exagitabunt totam familiam, prosilient interdum ad verbera. Meminerimus ergo viduis et orbis non sine causa hoc quasi proprium tribui, vacare dies et noctes precibus, quia solutae sunt a iustis impedimentis, quae non idem permitterent familiam regentibus. Neque tamen monachis aut monialibus suffragatur haec sententia, qui murmura sua vel boatus ita vendunt ut otiosi alantur. Quales olim fuerunt Euchitae vel Psalliani. Nihil enim ab Euchitis differunt monachi et sacrifici papales, nisi quod illi continenter precando solos se pios ac sanctos putabant, hi autem minori assiduitate se alios quoque sanctificare fingunt. Nihil tale in mentem venit Paulo: sed tantum indicare voluit, quanto liberius vacare queant precibus, quae nihil aliunde habent distractionis.

6. *Quae autem in deliciis.* Postquam sua nota veras viduas insignivit, nunc alias opponit, quae reiciendae sint. Participium, quo utitur, *σπαταλῶσα*, significat eam quae sibi indulget, molliterque ac delicate vivit. Quare eas (meo iudicio) taxat Paulus, quae viduitate sua in hoc abutuntur, ut solutae iugo maritali et omni molestia vacuae suavem in otio vitam degant. Multas enim videmus libertati suae consulere et commoditati, seque nimium hilariter tractare. Tales Paulus *vivendo mortuas esse* pronuntiat, quod aliqui de infidelitate intelligunt: cui opinioni minime assentior. Mortuam enim congruentius dici puto, quae inutilis sit ac nihili. Quorsum enim vivimus, nisi ut frugi sit nostra opera? Et quid, si esset emphasis in participio Viven? Nam qui desidem vitam appetunt, quo vivant commodius, habent illud in ore dicterium: Non est vivere, sed valere vita. Ita sensus esset: Si beatae sibi videntur, dum agunt ex animi sui voto, atque hanc demum vitam reputant, in quiete deliciari, ego mortuas esse pronuntio. Quia tamen sensus hic nimium forte argutus esset, tantum volui obiter attingere, nihil asserens. Certum quidem est ignaviam hic damnari a Paulo, ut mortuas vocet quae nulli sunt usui.

7. *Et haec praecipe.* Significat, non tantum se praescribere Timotheo, quid sequi debeat: sed diligenter admonendas esse ipsas mulieres, ne eiusmodi vitiis laborent. Neque enim se tantum Pastor opponere debet pravis studiis aut ambitioni eorum, qui se praeter rationem ingerunt, sed doctrina et continuis admonitionibus omnia pericula, quantum in se est, praevenire. Fuit quidem hoc gravitatis et constantiae, non admittere viduas, nisi quae dignae forent: sed interim reddenda fuit ratio, cur non admitterentur: imo prius monenda Ecclesia, ne obtruderentur indignae, vel se ipsas ingererent. Caeterum Paulus hanc doctrinae partem rursus ab utilitate commendat, acsi dixisset, minime esse contemnendam, quia sit vulgaris, quando ad summam rectae et perfectae vitae spectat. Nihil autem

in Dei schola magis discendum, quam sanctae et integrae vitae meditatio: denique moralis doctrina argutis speculationibus confertur, quarum nullus in vita profectus apparet, secundum illud, Omnis Scriptura utilis est, ut perfectus reddatur homo Dei etc. (II. Tim. 3, 16.).

8. *Quodsi quis suis.* Erasmus transtulit in foeminino genere, mihi generalis sententia magis probatur. Solet enim Paulus, etiam quum aliquod particulare argumentum tractat, probationes ex generalibus principiis afferre, et rursus elicere ex particularibus sententiis universalem doctrinam. Et certe plus habebit hoc ponderis, si conveniat tam viris quam mulieribus. Dicit ergo eos *fidem abnegasse*, qui suos omnes, maximeque domum propriam non curant. Et merito: nulla enim in Deum est pietas, ubi quis ita humanitatis sensum exuere potest. An fides, quae filios Dei nos facit, deteriores redderet brutis pecudibus? Manifestus ergo Dei contemptus est talis inhumanitas, et fidei abnegatio. Necdum eo contentus Paulus, crimen exaggerat, dicens, *infideli esse deteriorem*, qui suorum obliviscitur. Quod duabus de causis verum est: nam quo plus quisque in cognitione Dei profecit, eo minus habet excusationis. Ergo infidelibus sunt peiores, qui in clara Dei luce coecutiunt. Deinde hoc genus officii est, quod natura ipsa dictat, sunt enim *σπογγαὶ φυσικαί*. Quodsi natura duce infideles ultro propensi sunt ad suos amandos, quid de illis sentiendum, qui nullo tali affectu tanguntur? nonne impios ipsos feritate superant? Si quis obiiciat, multos quoque ex incredulis saevos parentes esse ac belluinos: facilis solutio est, Paulum de parentibus loqui solis, qui duce natura et magistra sobolis suae curam gerunt. Nam si quis ab hac integritate degeneret, pro monstro habendus est. Quaeritur autem, cur domesticos filiis ipsis praeferat Apostolus. Respondeo, *quum suos et maxime familiares* nominat, utroque loco de filiis et nepotibus ipsum loqui. Nam utcumque emancipati sint liberi, aut in alienam familiam per coniugium transierint, aut quovis modo emigrarint ex aedibus parentum: nunquam tamen prorsus exstinguitur ius naturae, quin debeant maiores natu tanquam sibi a Deo commissos regere, aut saltem consulere quoad possunt. In domesticis autem arctior est obligatio: nam eos duplici nomine curare debent, eo quod ipsorum sunt sanguis, et simul pars familiae, cui praesunt.

9. Vidua deligatur non minor annis sexaginta, quae fuerit unius viri uxor. 10. In operibus bonis habens testimonium, si liberos educavit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lavit, si afflictis subministravit, si in omni bono opere fuit assidua. 11. Porro iuniores viduas reiice: quum enim lascivire coeperint adversus Christum, nubere volunt. 12. Habentes condemnationem, quod primam fidem reiecerint. 13. Simul autem et otiosae discunt circuire domos: nec solum otiosae, verum etiam garrulae et curiosae, loquentes quae non oportet.

9. *Vidua deligatur.* Iterum quales viduae recipiendae sint in Ecclesiae curam, ostendit: et quidem explicatius quam antea. Ac

primo aetatem designat, *sexaginto annos*: nam quia publicis sumptibus alebantur, decebat iam senio confectas esse. Deinde erat altera etiamnum validior ratio: nam se in ministerium Ecclesiae consecrabant: quod minime ferendum erat, si adhuc ad coniugium idoneae fuissent. Ea conditione recipiebantur, ut earum inopiae subveniret Ecclesia, et suam interim operam pauperibus impenderent, quoad patiebatur valetudo. Ita mutua erat obligatio inter ipsas et Ecclesiam. Robustiores, et quae per aetatem adhuc erant vegetae, iniquum erat aliis esse oneri. Praeterea timendum erat, ne mutato animi proposito ad novas nuptias aspirarent. Hae sunt duae causae, cur non velit nisi sexagenarias recipi. Quoad nubendi cupiditatem satis occursum est periculo, ubi annum sexagesimum excessit mulier: si praesertim unum duntaxat maritum tota vita experta fuerit. Est enim quoddam veluti pignus continentiae et pudoris, quum mulier ad eam usque aetatem pervenit, unico marito contenta. Non quod secundum coniugium improbet, aut ignominiae notam aspergat his nuptis, quin potius iuniores viduas ad nubendum hortatur: sed quia sollicitè cavere voluit, ne ullis necessitatem imponeret caelibatus, quae maritis opus haberent. Qua de re mox plura.

10. *In operibus bonis*. Quae sequuntur dotes, partim ad honorem, partim ad onus respiciunt. Non dubium est, quin fuerint honesta viduarum collegia, plenaque dignationis. Ideo non vult Paulus illuc cooptari, nisi quae ornatae sint egregio testimonio totius anteactae vitae. Iam non ad segne et ignavum otium destinabantur: sed ut pauperibus et aegrotis ministrarent, donec viribus defectae tanquam emeritae quiescerent. Itaque ut ad obeundam functionem sint aptiores, in officiis omnibus, quae sunt illius propria, longo usu exercitatas esse vult: qualia sunt labor et sedulitas in liberis educandis, hospitalitas, ministeria erga pauperes, et reliqua beneficentiae opera. Si quis hic interroget: Ergone repudiabuntur omnes steriles, quia nullos unquam liberos sustulerint? respondendum, non sterilitatem hic damnari a Paulo, sed matrum delicias, quae sobolis alendae taedia devorare dum recusant, satis ostendunt se minus officiosas fore erga extraneos. Et simul hanc piis matronis honorariam mercedem proponit, quae sibi non pepercerint: ut vicissim aetas earum senilis Ecclesiae gremio fovenda excipiat. Per *lotionem pedum* synecdochice obsequia intelligit, quae sanctis praestari solent, moris enim tunc erat pedes lavare. Hoc officii genus in speciem sordidum et prope servile videri poterat: itaque hac quasi nota insignit sedulas et minime delicatas aut molles feminas. Quod proxime sequitur, ad liberalitatem pertinet. Atque idem postremo generalius exprimit, quum dicit, *si in bono opere fuit assidua*. Nam hic de beneficentia loquitur.

11. *Iuniores viduas reiice*. Non iubet excommunicari ab Ecclesia, aut aliqua ignominia notari: sed tantum in illo honore, cuius supra meminit, impertiendo habendam esse earum rationem negat. Quodsi Dei Spiritus per os Pauli mulierem nullam sexagenaria minorem ordine illo dignam esse pronuntiat, quod in illa aetate periculosus sit caelibatus: cuius audaciae fuit, legem perpetui caelibatus iuenticulis in summo aetatis fervore postea imponere? Non admittit, inquam, caelibatum Paulus, nisi in aetate iam effoeta, et quae periculum omne incontinentiae iam evasit, in velandis virginibus ad quadraginta deinde annos ventum est, postea ad triginta, tandem pro-

miscue sine ulla exceptione aetatis velare omnes coeperunt. Obten-
dunt, continentiam virginibus, quae nunquam virum expertae sunt,
multo faciliorem esse quam viduis. Sed non efficient, quin timen-
dum sit periculum, quod hic Paulus cavet ac cavendum praecipit.
Temere itaque, adeoque crudeliter laqueum iniiciunt teneris adhuc
puellis, quae coniugio futurae erant aptiores. *Quum enim lascivire.*
Lascivire eas adversus Christum dicit, quae conditionis, ad quam vo-
catae sunt, oblitae, hilarius quam decet exsultant. Debuerant enim
se continere sub modestiae iugo, ut gravibus matronis dignum est.
Proinde mollior et solutior vita quasi lascivia est adversus Christum,
cui fidem suam obstrinxerant. Quoniam aliquot eiusmodi exempla
viderat Paulus, generali remedio occurrit, ne qua recipiatur, quam
aetatis ratio unquam sollicitare possit ad nubendi appetitum. Quot
flagitiorum monstra quotidie in Papatu coactus ille monialium caeli-
batus parit? quae claustra non refringit libito? Ergo etiamsi res initio
placuisse, tot tamen atque tam gravibus experimentis edocti aliquando
Pauli consilio obtemperare debuerant. Atqui hoc adeo non faciunt,
ut in dies magis ac magis iram Dei sua obstinatione provocent. Nec
de solis monialibus loquor: ad perpetuum caelibatum sacerdotes quo-
que et monachos cogunt. Ebulliunt interea foedae libidines, ut vix
decimus quisque caste se habeat. In monasteriis autem minimum ma-
lorum est vulgaris scortatio. Si Deum per os Pauli loquentem au-
dire in animum inducerent, mox confugerent ad hoc remedium, quod
praescribit: sed tanta est superbia, ut furiose persequantur quicumque
huc eos revocant. Aliqui particulam *adversus Christum* coniungunt
cum verbo *nubendi*: quod tametsi ad Pauli mentem non multum re-
fert, prior tamen sensus est probabilior.

12. *Habentes condemnationem.* Habere damnationem aliqui ex-
ponunt Reprehensionem mereri. Ego tamen severius dictum accipio,
ut aeternae mortis damnatione eas terreat Paulus: acsi hoc ipsum
reprehenderet, eximium illum ordinem, qui propius Christo unire de-
buerat, illis damnationis esse materiam. Et ratio additur, quia a fide
Baptismi et Christianismo prorsus deficient. Scio ab aliis secus in-
telligi, nempe quod fallant datam Ecclesiae fidem, nubendo, quum
prius essent pollicitae se ad mortem usque caelibes victuras: quod ni-
mis est frigidum; deinde cur vocaret *primam fidem*? Vehementius
itaque insurgit Paulus, et mali gravitatem amplificat, quod non tan-
tum ignominia Christum et Ecclesiam afficerent resiliendo a suscepta
conditione, sed primam quoque fidem impia defectione fallerent. Ita
enim fieri solet, ut, qui semel pudoris fines transiit, ad omnem im-
pudentiam se prostituat. Male eas habebat, probrosam esse suam le-
vitatem apud pios, et suam salacitatem reprimi, aut saltem vitupera-
tioni esse obnoxiam. Haec illis protervius exsultandi erat occasio,
donec Christianismum abiicerent. Optime quadrat ista amplificatio:
quid enim magis absurdum quam dum volumus personis consulere,
ianuam aperire Christi abnegationi? Quod votum perpetui caelibas-
tus hinc stabilire volunt Papistae, frivolum est. Ut demus, solitant
fuisse disertis verbis interponi talem pactionem: id tamen nihil ad
ipsos. Primum considerandus est finis: non ideo caelibes se fore pro-
mittebant olim viduae, ut sanctiorem agerent vitam quam in coniun-
gio, sed quod non poterant maritis et Ecclesiae simul esse addictae:
sub Papatu autem vovetur continentia, quasi virtus per se accepta
esset Deo. Deinde ea aetate se abdicabant tunc nubendi libertate,

qua desierant esse nobiles. Sexagenarias enim ad minimum esse oportebat, et quae unico matrimonio contentae specimen iam castitatis suae dedissent: nunc autem vota in hoc eduntur apud Papistas, ut coniugiis vel ante tempus, vel in medio aetatis fervore renuntient. Duabus autem maxime de causis tyrannicam de caelibatu legem improbamus: quod scilicet cultum esse fingunt coram Deo meritorium, et quod vivendi temeritate praecipitant animas in exitium. Neutrum erat in veteri instituto: non edebant directum continentiae votum, quasi minus Deo placeret vita conjugalis, sed tantum quatenus exigebat functio, ad quam eligebantur, coniugii vinculo se in totam vitam solvebant, nec se privabant nubendi libertate, nisi quum nubere vel maxime liberis iam absurdum erat et intempestivum. Denique tantum a monialibus differebant istae viduae, quantum Hanna prophetissa a Claudia vestali.

13. *Simul et otiosae.* Nihil est, quod mulieres magis deceat quam domus custodia: unde apud veteres testudo honestae et probae matrisfamilias imago fuit: atqui multae contrario morbo labrant. Nihil enim est, quod magis eas delectet quam huc illuc cursitandi licentia: praesertim ubi exoneratae familia nihil habent domi quod agant. Adde quod istis viduis, honoris praetextu, quod veluti publicam personam gerebant, facilius quovis aditus patebat. Hanc opportunitatem nactae beneficio Ecclesiae abutebantur ad desidiam, deinde (ut fieri solet) ex otio nascebatur *curiositas*, quae ipsa *garrulitatis* est mater. Verissimum enim est illud Horatii: Percontatorem fugito, nam garrulus idem est. Omni enim fide curiosos (ut inquit Plutarchus) carere aequum est, qui simulatque aliquid hauserunt nunquam cessant donec effutiverint. Praesertim mulieribus hoc contingit, quae natura iam propensae sunt ad loquacitatem, nulliusque arcani capaces. Ergo non abs re haec tria simul coniuncta sunt a Paulo, otium, curiositas, et garrulitas.

14. Volo igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare adversario, ut habeat maledicendi causam. 15. Nonnullae enim iam deflexerunt post Satanam. 16. Quodsi quis fidelis, aut si qua fidelis habet viduas, suppetitet illis, et non oneretur Ecclesia, ut iis, quae vere viduae sunt, suppetat.

14. *Volo iuniores nubere.* Ridet nasuti homines hoc Apostoli praeceptum. Quasi vero (inquiunt) calcar addendum sit nimis citatae earum cupiditati: quis enim nescit omnes fere viduas sponte nupturire? Superstitiosi autem homines iudicarent hanc nuptialem doctrinam Christi Apostolo parum congruere. Verum omnibus rite expensis agnoscent sani homines, Paulum nihil hic nisi necessarium et maxime salutare tradere. Nam et viduitas multis liberius proterviendi dat facultatem, et ab altera parte subinde emergunt spiritus in hypocrisi mentientes, qui sanctimoniam constituunt in caelibatu, quasi angelica esset perfectio, matrimonium vero aut damnant in totum, aut vilipendunt, acsi carnis inquinamentum saperet. Pauci sunt tam ex viris quam mulieribus, qui vocationem suam respiciant: quotusquisque est virorum, qui onus regendae uxoris libenter suscipiat?

quia scilicet res est innumeris molestiis implicita. Quam aegre iugum subit mulier? Paulus ergo quum iuniores nubere iubet, non ad nuptialem laetitiam eas invitat: nec hortatur, ut libidini indulgeant, quum iubet eas liberos gignere: sed dum sexus infirmitatem et aetatem lubricam reputat, eas ad castum coniugium hortatur, et simul ad subeunda sancti coniugii onera. Atque id praesertim facit, ne contumeliosa videatur ipsarum relectio ab ordine viduarum. Significat enim, earum vitam non minus Deo prabatum iri, si oeconomiae dent operam, quam si in viduitate maneant. Et sane Deus superstitiosas hominum opiniones nihil moratur, sed hanc obedientiam pluris aestimat quam omnia, ubi suae vocationi obsequimur potius, quam ferri nos sinamus animi nostri voto. Hac consolatione audita nihil habent causae, cur conquerantur sibi fieri iniuriam, aut moleste ferant se excludi uno genere honoris. Audiunt enim, in vita coniugali non minus se placere Deo, quia eius vocationi pareant. Quum de *liberis gignendis* loquitur, molestias omnes sub uno verbo comprehendit, quae perferendae sunt in educanda sobole: quemadmodum sub *dômus administratione* omnia oeconomiae officia. *Nullam occasionem dare.* Nam sicuti maritus uxoris quasi velamen est: ita viduitas multis sinistris suspicionibus est obnoxia. Quorsum autem attinet, nulla necessitate calumniis armare Evangelii hostes? Atqui difficillimum est, mulierem viduam, florenti aetate, tam circumspecte sibi cavere, quin reperiant improbi aliquam obloquendi colorem. Proinde si illis est cordi aedificatio, ut maledicis hominibus os obstruant, genus vitae eligant minus suspiciosum. Communes hic Evangelii adversarios potius intelligo, quam privatos cuiusque mulieris, quia indefinite loquutus est Paulus.

15. *Nonnullae enim.* Certum est, nullum esse tam sanctum institutum, ex quo non aliquid prodeat mali hominum pravitate. Verum quae necessaria sunt, debent fixa manere, quicquid inde contingat, etiamsi coelum rueret. At ubi liberum est utramvis partem eligere, prout hoc vel illud esse utile, experientia compertum fuerit: etiam quae ante placuerant, abrogare, prudentiae est, sicuti in causa praesenti. Minus propectae aetatis mulieres in ordinem viduarum allegi, nihil necesse erat: usus docebat rem esse periculosam et noxiam, merito itaque Paulus in posterum caveri vult, ne quid tale contingat. Quod si quarundam defectio satis validum illi argumentum fuit, ut remedium universale quaereret: quam multa hodie Papistis argumenta essent abolendi impuri sui caelibatus, si quem aedificationis haberent respectum? Sed crudelibus impii ac diabolici decreti laqueis malunt strangulari innumeras animarum myriades, quam nodum unum laxare: unde constat quam aliena sit a sancto Pauli affectu tyrannica eorum saevitia. *Post Satanam.* Notanda loquutio: quia nemo vel tantillum potest a Christo deflectere quin Satanam sequatur: nam regnum iu omnes habet, qui Christi non sunt. Hinc admonemur quam exitialis sit deflexio a recto cursu, quae ex Dei filiis nos facit Satanae mancipia, et a Christi gubernatione abductis Satanam nobis ducem praeficit.

16. *Si quis fidelis.* Quia fieri solet, ut singuli propria onera libenter reiciant in totam Ecclesiam: ideo nominatim id cavendum praecipit. De fidelibus loquitur, qui suas viduas alere debeant. Nam quae impiae cognationi renuntiaverant, eas ab Ecclesia suscipi aequum erat. Quodsi peccent, qui sibi parcentes Ecclesiam patiuntur

sumptibus gravari: hinc colligamus quanto sacrilegio se implicent, qui fraude aut rapinis profanant quod semel dictum erat Ecclesiae.

17. Presbyteri, qui bene praesunt, duplici honore digni habeantur: maxime qui laborant in verbo et doctrina. 18. Dicit enim Scriptura: Non obligabis os bovi trituranti (*Deut.* 25, 4.), et: Dignus est operarius mercede sua (*Matth.* 10, 10.). 19. Adversus presbyterum accusationem ne admittas, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue, ut et caeteri timorem habeant. 21. Contestor coram Deo, et Domino Iesu Christo, et electis angelis, ut haec custodias absque praecipitatione iudicii, nihil faciens, alteram in partem declinando.

17. *Presbyteri, qui bene praesunt.* Hoc quoque ad retinendum Ecclesiae ordinem imprimis est necessarium non negligi Presbyteros, sed eorum haberi rationem. Quid enim inhumanius quam eos non esse curae, qui totius Ecclesiae curam gerunt? neque enim hic aetatis nomen est *πρεσβύτερος*, sed officii. Quod *duplicem honorem* interpretatur Chrysostomus victum et reverentiam, non impugno: sequatur eius opinionem qui volet. Mihi tamen probabilius videtur, hic fieri comparisonem inter viduas et Presbyteros. Prius iusserat Paulus, honorem haberi viduis: atqui honore digniores sunt Presbyteri quam illae: quare his duplex honor earum respectu exhibendus. Sed ut ostendat se larvas non commendare, addit *qui bene praesunt*: hoc est, qui fideliter et strenue incumbunt suo muneri. Nam ut centies quis locum obtineat, et titulum iactet, nisi munus simul exerceat, nullo iure stipendiis Ecclesiae se ali postulat. Denique significat non titulo deberi honorem sed operae, quam impendunt qui sunt in officio constituti. Praefert tamen eos, qui *in verbo et doctrina laborant*: hoc est qui docendo verbo sunt intenti. Nam duae istae voces rem unam significant, nempe Verbi praedicationem. Sed ne verbi nomine otiosum studium et speculativum (ut vocant) quispiam intelligeret, adiecit *doctrinam*. Colligere autem hinc licet, duo fuisse tunc presbyterorum genera, quia non omnes ad docendum ordinabantur. Nam aperte verba sonant, quosdam bene et honeste praefuisse: quibus tamen non erant commissae docendi partes. Et sane ex populo deligebantur graves et probati homines, qui una cum Pastoribus communi consilio et auctoritate Ecclesiae disciplinam administrarent, ac essent quasi censores moribus corrigendis. Hunc morem Ambrosius obsolevisse conqueritur Doctorum ignavia, vel potius superbia, dum soli volunt eminere. Nunc ut ad Paulum redeam, victum praecipue suppeditari iubet Pastoribus, qui docendo sunt occupati. Ea enim est mundi ingratitude, ut de fovendis Verbi ministris non multum sit sollicitus: et Satan hac arte tentat doctrina privare Ecclesiam, dum inopiae et famis metu plurimos absterret, ne id oneris suscipiant.

18. *Non obligabis os, etc.* Praeceptum est politicum, quod nobis in genere aequitatem commendat: sicuti in priorem ad Corinth.

epist. diximus. Nam si prohibet, ne inhumani simus brutis animalibus, quanto plus humanitatis exigit erga ipsos homines? Ergo perinde valet haec sententia, acsi generaliter diceretur, non esse labore alieno abutendum. Triturandi mos hodie multis Galliae partibus est ignotus, ubi flagellis triticum excutiant: soli Provinciales norunt quid sit triturare. Sed hoc nihil ad sensum: quia tantundem de aratione dici potest. Quod subiicit continuo post *operarium dignum esse mercede sua*, non citat quasi Scripturae testimonium: sed quasi dictum proverbiale, quod omnibus dictat communis sensus. Quemadmodum testimonium et Christus quum idem dicebat Apostolis, nihil aliud quam sententiam proferebat omnium consensu approbatam. Ergo crudeles sunt et omnes aequitatis immemores, qui iumenta, nedum homines, esurire sinunt, quorum sudorem exsugunt in suum commodum. Quanto autem minus ferenda eorum ingratitude, qui victum Pastoribus suis negant, quibus nullam satis dignam mercedem possunt rependere?

19. *Adversus presbyterum.* Postquam stipendia iussit erogari Pastoribus, Timotheum etiam admonet, ne sinat eos infamari calumniis, nec ulla criminatione gravari, nisi quae nitatur legitimo testimonio. Sed posset hoc videri absurdum, quod Legem, quae omnium est communis, presbyteris quasi peculiarem facit. Hoc iuris in causis omnibus Deus praescribit: ut ex ore duorum aut trium testium definiantur (Deut. 17, 6. Matth. 18, 16.). Cur ergo hoc quasi singulari privilegio solos presbyteros munit Apostolus, ut a falsis delationibus tuta sit eorum innocentia? Respondeo, hoc esse necessarium remedium adversus hominum malignitatem. Nulli enim calumniis et obtreptionibus magis sunt obnoxii, quam pii Doctores. Praeterquam enim quod muneris difficultas facit, ut interdum vel succumbant, vel titubent, vel claudicent, vel hallucinentur, unde multas carpendi ansas arripiunt improbi: huc etiam accedit quod, quantumvis exacte fungantur suis partibus, ut ne minimum quidem erratum admittant, nunquam mille reprehensiones effugiunt. Atque hic est astus Satanae, alienare hominum animos a Ministris, ut doctrina paulatim veniat in contemptum. Ita non tantum fit iniuria innocentibus, quod immerito laeditur eorum existimatio (quod tamen ipsum perquam indignum est in tam honesto ordine), sed detrahatur auctoritas sacrocanctae Dei doctrinae. Atque id praecipue (ut dixi) molitur Satan. Neque enim hic tantum valet illud Platonis, Malignum esse vulgus, ac praestantioribus invidere: sed quo sincerius quisque Pastorum promovere studet regnum Christi, eo maiore oneratur invidia, et proterviores adversus eum fiunt insultus. Iam vero simulatque aliqua de Verbi ministris criminatione exiit, perinde acsi iam convicti forent, certa fide excipitur. Id accidit non tantum quia maior ab illis exigitur integritas, sed quia plerosque fere omnes Satan ad nimiam credulitatem instigat, ut nulla inquisitione habita cupide damnent suos Pastores, quorum tueri famam potius debuerant. Ergo tantae iniquitati non frustra se Paulus opponit; ac prohibet subiici improborum maledicentiae presbyteros, donec legitimis testimoniis sint convicti. Neque enim mirum est si multos habeant hostes, quorum officium est omnium vitia reprehendere, pravis omnium cupiditatibus adversari, severitate sua cohibere quosunque errare vident. Quid ergo fiet si promiscue audientur, quaecunque de illis sparsae fuerint calumniae?

20. *Peccantes argue coram omnibus.* Quoties bonis cavetur,

hoc mali ad immunitatem suam arripiunt. Itaque quod de repellendis iniustis accusationibus dixerat Paulus, sic temperat hac sententia, ne cui tamen impune hoc praetextu peccare liceat. Et sane videmus quantis et quam multiplicibus privilegiis suum clerum munierit Papat: ut quum nequissime vivant, sint tamen ab omni reprehensione immunes. Certe si cautiones observentur, quas colligit Gratianus causa secunda, quaest. 4., item qu. 7., non erit periculum, ne unquam ad reddendam vitae rationem cogantur. Ubi enim septuaginta duo testes reperientur, quos in Episcopo damnando requirit putidum edictum sub nomine Sylvestri? Deinde quum totus laicorum ordo ab accusatione arceatur, in clero etiam minores maioribus prohibeantur molestiam facessere: quid impedit quominus securi iudicia omnia rideant? Proinde sedulo haec moderatio tenenda est, ut coercantur linguae petulantes, ne fictis criminibus presbyteros infament: et tamen ut quisquis inter eos male se geret, severe corrigatur. Nam de presbyteris hoc dictum accipio, palam arguendos esse qui dissolute vivunt. Quare? ut reliqui, dum ne illis quidem parci vident, qui gradu et dignitate sunt superiores, tali exemplo moniti, magis timeant. Nam sicuti honestae vitae exemplo praecire aliis debent presbyteri: ita si delinquant, severitatem disciplinae exerceri erga ipsos convenit, quae omnibus sit exemplo. Cur enim plus illis indulgeatur licentiae, quorum peccata longe gravius quam aliorum nocent? Intellige autem quod dicit Paulus de sceleribus aut flagitiosis peccatis, quae publicum offendiculum secum ferunt: nam si quis ex presbyteris absque flagitio deliquerit, privatim magis admonendum esse certum est, quam palam redarguendum.

21. *Contestor coram Deo.* Haec obtestatio interposita fuit a Paulo, non tantum ut in re maxime seria, sed etiam propter summam difficultatem. Nihil enim difficilius quam tanta aequitate exercere iudicia, ut neque gratia unquam flectaris, nec suspicionibus des aditum, nec delationibus movearis, nec rigore sis nimius, nec aliud in omnibus causis quam ipsam causam respicias. Nam inde ius aequabile, quum personis clausi sunt oculi. Meminerimus autem, hic sub Timothei persona admoneri omnes Pastores, et Timotheum armari veluti clypeo, adversus pravas omnes sollicitationes, quae non raro plurimum negotii solent vel optimis quibusque exhibere. Timotheo igitur Deum ponit ante oculos, ut sciat non minori religione sibi administrandum esse suum munus, quam si ageret in conspectu Dei et angelorum. Postquam Deum nominavit, addit etiam Christum: nam is est, cui Pater omnem iudicandi potestatem detulit, et coram cuius tribunali semel apparebimus. Angelos Christo adiungit, non tanquam iudices, sed tanquam futuros testes negligentiae, aut temeritatis, aut ambitionis, aut malae fidei. Assunt enim spectatores, propter iniunctam sibi Ecclesiae curam. Et sane plus quam stupidum et saxeum esse oportet, cui non excutiat torporem et oscitantiam sola haec cogitatio: theatrum Dei et angelorum esse Ecclesiae gubernationem, ubi vero accedit sollennis ista contestatio, timorem ac sollicitudinem duplicari necesse est. *Electos vocat angelos*, non tantum ut a reprobis discernat, sed excellentiae causa, ut plus reverentiae habeat eorum testimonium. *Absque praecipitatione.* ἡρό-
zqua Graecis, si verbum de verbo exprimas, Latinis sonat praeiudicium. Verum potius significat festinationem nimiam, dum re nondum bene perspecta temere pronuntiamus, aut significat immodicum

favorem, quum deferimus personis plus quam aequum est, vel alios tanquam eximios aliis praeferimus: quod in iudiciis semper est iniquum. Ergo hic vel levitatem, vel personarum acceptionem damnat Paulus. Eodem spectat fere quod sequitur, non esse hoc vel illud declinandum. Dicit enim vix potest, quam difficulter se retineant, qui iudicandi munus sustinent, inter tot ac tam varios impulsus. Nonnulli codices habent *πρόκλησιν*. Sed prior lectio magis convenit.

22. Manus cito ne cui imponas: neque communices peccatis alienis, temetipsum purum custodi. 23. Ne posthac bibas aquam: sed paululo vino utere propter stomachum tuum, et crebras tuas infirmitates. 24. Quorundam hominum peccata ante manifesta sunt, festinantia ad iudicium: in quibusdam vero etiam subsequuntur. 25. Similiter et bona opera ante manifesta sunt, et quae secus habent, latere nequeunt.

22. *Manus cito ne cui imponas.* Non dubium est, quin depellere a Timotheo invidiam voluerit, et obviam ire multis querimoniis, quae subinde oriuntur adversus pios Christi servos, qui ambitionis quorumvis precibus obsequi recusant. Nam alii morositatis eos insimulant, alii invidiae, nonnulli etiam crudeles esse clamitant, quia non statim admittant, qui se venditant qualicunque commendatione: quod hodie plus satis experimur. Paulus ergo Timotheum hortatur, ne a gravitate discedat, nec se patiatur vinci praeposteris studiis: non tam quod opus haberet Timotheus eiusmodi admonitione, quam ut sua auctoritate compescat qui alias ipsi Timotheo molesti esse poterant. Primum Impositio manuum ordinationem significat: hoc est, signum pro re ipsa capitur. Prohibet enim, ne quem, minus adhuc probatum, nimia facilitate admittat. Sunt enim qui novitatis studio promoveri cuperent vel ignotissimum quemque, simulatque specimen unum vel alterum ediderit, quod arrideat. Huic importunae cupiditati gravem et prudentem Episcopum resistere convenit: quemadmodum hic Paulus iubet Timotheum facere. *Neque communices.* Significat eodem implicari reatu, qui illicitae promotioni assentitur, atque ipsos praecipuos auctores. Quanquam ita exponunt quidam: si indignos admittat, quicquid postea deliquerint, culpam illi aut culpae partem imputatum iri. Sed mihi hoc videtur simplicius: etiamsi in hanc temeritatem alii prorumpant, noli te illis socium addere, ne simul reus fias. Saepe enim accidit, ut nos, etiam recte alioqui sentientes, abripiat aliorum stultitia et levitas. Huc etiam refero, quod continuo post sequitur, *temetipsum purum custodi*: acsi dixisset, Si quid perperam fiat ab aliis, vide ne ulla ex consensu vel approbatione contagio ad te perveniat. Si impedire non potes, quominus se polluant, saltem tua consilia ab illis constanter separata esse convenit, quo purum te serves. Si quis generalem esse malit sententiam, fruatur suo sensu: sed magis consentaneum est, meo iudicio, ad circumstantiam praesentis loci restringere.

23. *Ne posthac bibas aquam.* Quoniam haec sententia contextum abrumpit, quidam non esse Pauli suspicantur. Atqui videmus Paulum non adeo fuisse curiosum in texenda orationis serie, atque

hoc illi non esse infrequens, ut diversas sententias absque ordine permisceat. Deinde fieri potest ut, quod scripta iam epistola appositum fuerat extra ordinem versuum, deinde librariorum errore in hunc locum obrepserit. In eo tamen non ita anxie laborandum est, si illum quem dixi Pauli morem consideramus: nempe quod res varias interdum miscere solet. Porro summa est, ut Timotheus aliquantulum vini bibere assuescat, valetudinis sustentandae causa. Non enim prohibet in totum, ne bibat aquam, sed ne utatur hoc ordinario potu. Nam verbum ὑδροποιεῖν hoc significat. Sed cur non simpliciter consulit, ut bibat vinum? Videtur enim, quum paxillum addit, velle obviam ire intemperantiae: quod non fuit verendum in Timotheo. Respondeo, hoc potius fuisse expressum, ut occurreret improborum calumniis, quibus promptum aliqui fuisset eius consilium subsannare, hoc scilicet colore, aut simili: Qualis isthaec est philosophia, quae ad potandum vinum incitat? haecne via est, qua in coelum conscenditur? Ut eiusmodi sannas praeveniat Apostolus, testatur se necessitati duntaxat consulere: et mediocritatem simul commendat. Apparet autem Timotheum non frugalem tantum in victu, sed etiam austerum fuisse: ut qui ne valetudini quidem suae parceret. Ac certum est, neque ambitione id ab eo, neque superstitione fuisse factum. Unde colligimus, non modo a luxu et deliciis fuisse alienissimum, sed, quo solutior esset ad opus Domini, aliquid etiam ex ordinariis alimentis rescidisse. Neque enim natura, sed continentiae studio erat abstemius. At quam pauci hodie sunt, quibus necesse sit aqua interdiceret: quam multi vero, qui restringendi sint ad sobrium vini potum? Porro hic apparet, quam necesse sit nobis, etiam ubi recte agere cupimus, spiritum prudentiae a Domino petere, qui nos mediocritatem doceat. Rectum quidem scopum Timotheus spectabat: sed quia reprehenditur a Spiritu Dei, excessum austeri victus cognoscimus in eo fuisse vitiosum. Simul traditur generalis regula, sic in cibo et potu temperandum nobis esse, ut singuli valetudinis suae rationem habeant, non vitae prorogandae causa, sed ut, quamdiu vivunt, Deo et proximis frugi sint atque utiles. Quodsi improbatur nimia continentia, dum morbos arcessit vel fovet, quamvis absit superstitio: quo loco habenda erit Cartusianorum obstinatio, quibus mori satius est quam in extrema necessitate paxillum carnis gustare? quod si parcis et sobrius praecipitur, ne valetudinem gravent nimia parsimonia, non levis poena intemperantes manet, qui vires suas ingluviem faciendo opprimunt. Nec vero monendi sunt, sed tanquam brutae pecudes a pabulo arcendi.

24. *Quorundam hominum peccata.* Quoniam nihil est, quod magis excruciet fideles Ecclesiae ministros, quam ubi malis corrigendis nullam vident rationem, ubi coguntur ferre hypocritas quorum nequitiam intelligunt, multos, qui sunt noxae pestes, nequeunt arcere ab Ecclesia, ac ne impedire quidem quominus clandestinis artibus venenum suum spargant: hac consolatione sustentat Paulus Timotheum, fore ut aliquando, ubi Deo visum fuerit, protrahantur in medium. Ita ad tolerantiam eum confirmat: quia aequo animo expectanda est opportunitas, quam Deus pro sua sapientia praestituit. Mire etiam probos et sanctos Pastores torquet altera indignitas, quod ubi summa integritate officio perfuncti sunt, multis iniquis sermonibus perstringuntur, onerantur multiplici invidia, vident rapi in contrariam partem quae laudem merebantur. Hac etiam ex parte sub-

venit Paulus, quum admonet Timotheum, quibusdam bonis operibus lucem in aliud tempus reservari. Itaque si laus eorum quasi sub terram defodiatur hominum ingratitude, id quoque placido animo esse sustinendum, donec revelationis tempus adveniat. Quanquam non his solum malis medetur: sed quia nos saepe falli contingit in eligendis Ministris, dum se indigni astute insinuant, boni autem nobis sunt ignoti: deinde etiamsi non erremus ipsi iudicando, non tamen aliis probare iudicium nostrum possumus: sed qui optimi sunt, repudiantur, nobis contra nitentibus, mali autem vel obrepunt, vel se obtrudunt: fieri non potest quin nos magnopere angat nostra et Ecclesiae conditio. Itaque Paulus in offensione vel tollenda, vel saltem sublevanda laborat. Haec igitur summa sit, ferenda esse quae statim corrigi nequeunt, gemendum ubi nondum remedio idoneum est tempus, morbis non esse vim adhibendam, donec vel maturuerint, vel patefacti sint: rursus quoties virtuti non habetur suus honor, expectandum esse maturum revelationis tempus, ac tolerandum esse mundi stuporem, ac quiescendum esse in tenebris donec illuceat dies. Venio nunc ad verba, postquam rem breviter complexus sum. Quum dicit, *peccata quorundam hominum ante manifestata esse*, intelligit mature patefieri, et quasi ante tempus prodire in notitiam hominum. Et hoc similitudine exprimit, quasi currendo festinent ad suum iudicium. Videmus enim ut multi praecipites ruant, sponteque arcescant sibi damnationem: etiamsi totus mundus salvos cupiat. Quoties autem id accidit, succurrat nobis, arcano Dei providentiae motu instigari reprobos ut spumas suas proiciant. *In quibusdam subsequuntur.* Quod Erasmus vertit, Quosdam subsequuntur, non recipio. Tametsi videtur id graecae constructioni magis quadrare, sensus tamen postulat ut subaudiatur particula *et*, casus enim mutatio non tollit antithesin. Nam sicuti dixerat, quorundam peccata celeriter ad iudicium suum festinare: ita nunc e converso addit, quorundam (vel aliorum) tardius venire in notitiam. Sed loco genitivi posuit dativum in aliis. Significat autem, utcumque diutius quam optemus lateant quorundam peccata, et tarde proferantur in lucem, non tamen perpetuo fore occulta, nam et ipsa tempus suum habebunt. Quodsi tamen magis placeat Erasmi versio, idem maneat sensus necesse est: nempe quamvis non properet Dei vindicta, a tergo tamen lente subsequi.

25. *Similiter et bona.* Significat, interdum pietatem et alias virtutes mature ac tempestive suam laudem apud homines habere, ut in pretio sint boni. Quodsi secus accidat, non tamen passurum Dominum, ut perpetuo opprimatur innocentia et integritas, saepe enim calumniis, tanquam nubibus, obscuratur: sed tandem impletur illud (Dan. 12, 3. Matth. 13, 43.), Deum facere ut refulgeat instar auroae: verum animo tranquillo opus est ad sustinendum. Homines enim sumus: itaque semper videndum, quem modum habeat nostra cognitio, ne ultra progrediamur: nam id esset Dei officium nobis arrogare.

CAP. VI.

1. Quicumque sub iugo sunt servi, suos dominos omni honore dignos existiment: ut ne Dei nomen et doctrina blas-

phemetur. 2. Qui autem fideles habent dominos, ne despiciant eo quod fratres sunt: sed magis serviant, quod fideles sint et dilecti, et beneficentiae participes.

Apparet, initio Evangelii servos, quasi dato manumissionis signo, animos sustulisse: nam passim multum laborat Paulus in cupiditate illa frenanda. Et sane tam dura erat servitutis conditio, ut non mirum sit fuisse imprimis odiosam. Porro usitatum est, arripere in carnis nostrae commodum quicquid habet minimam speciem. Ita quum audiebant, omnes nos esse fratres, protinus inferebant, indignum esse ut fratrum essent mancipia. Verum ut nihil tale venisset illis in mentem, semper tamen miseris hominibus necessaria est consolatio, quae temperet aerumnarum acerbitatem. Deinde non sine difficultate adduci poterant, ut libenter et alacri animo tam aspero iugo subiicerent cervices. Huc igitur spectat praesens doctrina.

1. *Quicumque sub iugo, etc.* Quia sibi quisque praestantiam falsa opinione arrogat, nemo est qui aequo animo ferat, alios sibi imperare. Qui effugere necessitatem nequeunt, parent illi quidem inviti superioribus: sed intus fremunt et indignantur, quia sibi putant fieri iniuriam. Omnes eiusmodi disputationes uno verbo praecidit Apostolus, quum voluntariam subiectionem exigit ab omnibus, qui sub iugo sunt. Significat enim non esse inquirendum, sintne digni tali fortuna an meliore: quia sufficiat, hac conditione esse obstrictos. Et quum praecipit, ut *dignos honore existiment dominos*, quibus serviant: non modo fidem et diligentiam in praestandis obsequiis requirit, sed ut eos suspiciant et venerentur ex animo, tanquam in altiore gradu collocatos. Nemo enim vel principi vel domino praestat quod debet, nisi eminentiam inspiciens ad quam illos Deus evexit, honore ideo prosequitur, quia illis subest. Nam utcumque saepe indigni sint, ipsa tamen praefectura, qua dignatur ipsos Deus, honorem semper meretur. Adde quod nullus operam suam vel obsequia Domino sponte impendet, nisi persuasus fuerit se debere. Unde sequitur, subiectionem ab hoc honore incipere, quo Paulus dignos vult censeri qui praesunt. *Ne Dei nomen.* Semper in nostrum commodum plus quam oporteret ingeniosi sumus. Ita servis, si infideles habeant dominos, prompta est obiectio, indignum esse ut, qui diabolo serviunt, imperent filiis Dei. Paulus autem in contrariam partem retorquet argumentum, ideo infidelibus dominis parendum esse, ne male audiat nomen Dei et Evangelium: quasi Deus ille, quem colimus, ad rebelandum nos incitet: quasi Evangelium contumaces reddat et praefractus, qui aliis subiecti esse debent.

2. *Qui autem fideles.* Fratrum nomen videtur aequalitatem statuere, atque ita tollere dominium. Paulus ex adverso ratiocinatur, eo libentius debere servos fidelibus dominis se subiicere, quia filios Dei agnoscunt, et fraterno amore illis sunt devincti, et eiusdem gratiae consortes. Neque enim vulgaris est ista dignatio, quod Deus nos terrenis heris in eo quod praecipuum est aequavit: nam communem simul adoptionem habent. Hoc ergo non leve illis incitamentum esse debet ad servitutem aequo animo ferendam. Adde quod servitus magis tolerabilis est sub mansuetis heris, qui nos diligunt et quos mutuo diligimus. Ipsum etiam fidei vinculum optime inter se conciliat, quibus diversa est conditio.

2. Haec doce et exhortare. 3. Si quis aliter (*vel, alia*) docet, nec acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae, 4. Inflatus est, nihil sciens, sed languens circa quaestiones et pugnas verborum, ex quibus oritur invidia, contentio, maledictoriae, suspiciones malae, 5. Supervacuae conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quaestum esse pietatem: seiunge te a talibus.

2. *Haec doce.* Intelligit haec esse quibus docendis insistere debeat, et doctrinae vult exhortationes coniungi. Perinde ergo est ac si dixisset, quotidie inculcandum esse hoc doctrinae genus, nec docendos modo esse homines, sed exhortationibus quoque assiduis stimulandos ac urgendos.

3. *Si quis aliter docet.* Quia verbum est compositum, potest etiam non male transferri *alia docet*: quanquam in sensu nulla est ambiguitas. Damnat enim eos omnes, qui in hac docendi ratione non conveniunt: etiamsi non aperte neque ex professo oppugnent sanam doctrinam. Fieri enim potest, ut qui nullum alioqui profiteatur impium vel manifestum errorem, futili tamen garrulitate se venditando pietatis doctrinam adulteret. Nam ubi in ipsa doctrina profectus nullus apparet, nullaue aedificatio, iam a Christi instituto disceditur. Quum autem non de professis impiorum dogmatum auctoribus loquatur Paulus, sed de vanis doctoribus ac profanis, qui ambitione sua vel avaritia simplicem et genuinam pietatis doctrinam deformant, videmus tamen quam acriter ac severe invehatur adversus eos: nec mirum, dici enim vix potest quantum noceat fucosa et prorsus ad ostentationem et inanem pompam composita praedicatio, verum quos perstringat, melius patet ex contextu. Nam quod proxime sequitur, *nec acquiescit sanis sermonibus*, exegeticum est. Fieri enim solet, ut eiusmodi homines, praepostera curiositate abrepti, quicquid utile est ac solidum, despiciant: itaque instar petulantium equorum sine ratione lasciviunt. Id vero quid aliud est, quam respuere *sanos Christi sermones*? Nam sani vocantur ab effectu, quia sanitatem nobis conferant, vel apti sint ad eam fovendam. Idem significat *doctrina, quae secundum pietatem est*. Neque enim pietati consentanea erit, nisi in timore cultuque Dei nos instituat, nisi fidem nostram aedificet, nisi ad patientiam, humilitatem, omnia caritatis officia nos erudiat. Ergo quisquis utiliter docere non studet, secus docet quam oportebat: imo nec pia, nec sana est doctrina, quocunque colore fulgeat, quae ad profectum audientium non tendit. Tales primum superbiae damnat Paulus, et quidem inanis et ventosae: deinde quia nulla excogitari potest aptior ad castigandos ambitiosos poena, quam dum inscitiae damnatur totum id quo sibi placent: Paulus eos *nihil scire* pronuntiat, utcunque multis argutiis turgeant. Nihil enim habent solidum, sed meros tantum flatus. Et simul pios omnes admonet, ne se ventosa ista ostentatione efferri patiantur, quominus in Evangelii simplicitate defixi maneant.

4. *Sed languens.* Est obliqua antithesis inter sanitatem doctrinae Christi ac languorem istum. Nam quum multum diuque se

fatigaverint subtiles isti quaestionarii: quem tandem fructum reportant ex suo labore, nisi quod subinde crescit morbus? Ita non frustra tantum se macerant: sed languorem contrahunt ex perversa sua curiositate. Sequitur ergo longe abesse ut rite proficiant, quemadmodum oportebat Christi discipulos. *Quaestiones et verborum pugnas* non abs re simul coniungit: priore enim vocabulo non quasvis quaestiones significat, quae vel ex sobrio moderatoque discendi studio nascuntur, vel ad puram rerum utilium explicationem faciunt: sed quales hodie in Sorbonicis scholis agitantur ad ostentandum acumen. Illic quaestio quaestionem parit: quia nullus est modus, ubi quispiam plus scire quam expediat appetens suae vanitati indulget, hinc postea emergunt infinitae rixae. Quemadmodum enim crassae in calore nubes non sine tonitru discutiuntur: ita necesse est ut spinosae istae quaestiones in certamina ebulliant. Caeterum *λογομαχίας* nominat contentiosas disputationes de verbis magis quam de rebus vel (ut vulgo loquuntur) sine materia, aut subiecto. Nam si quis diligenter expendat quaecunque inter sophistas fervent contentiones, deprehendet non ex rebus eas provenire, sed ex nihilo eas excudi. In summa, quaestiones omnes damnare voluit Paulus, quae nos ad nihili contentiones acuunt. *Ex quibus oritur invidia.* Ab effectis demonstrat, quantopere fugienda sit ambitiosa sciendi cupiditas: mater enim invidiae est ambitio. Ubi autem regnat invidia, illic simul fervent convicia, rixae, et reliqua mala, quae hic a Paulo numerantur. Addit, talibus *corruptam esse mentem, et esse veritate privatos.* Porro certum est hic taxari sophistas, qui, posthabita aedificatione, verbum Dei in artem subtiliter disserendi et frivolas argutias convertunt. Si tantum ostenderet Apostolus, inutilem reddi hoc modo salutis doctrinam, iam ista esset minime tolerabilis profanatio: sed longe gravior ac vehementior est ista reprehensio, quod tam perniciose mala, quae inde manant, et tam noxias pestes recenset. Ex hoc itaque loco discamus sophisticen detestari, ut rem Ecclesiae Dei magis pestiferam quam satis credi possit.

5. *Quaestum esse pietatem.* Sic resolve, Pietatem esse quaestum, vel artem quaestuosam: quia scilicet totum Christianismum lucro metiuntur. Perinde enim acsi non alium in finem prodita fuissent Spiritus sancti oracula, quam ut eorum avaritiae servirent, tanquam merce venum exposita negotiantur. Cum talibus vetat Paulus servos Christi quicquam habere commercii. Neque enim modo Timotheum iubet esse dissimilem, sed eos fugere quasi noxias pestes. Nam esti palam non adversentur Evangelio, quin potius falsa eius professione se iactent, contagiosa tamen est eorum societas: deinde si nos vulgus hominum familiares illis esse videat, periculum est ne se amicitiae nostrae praetextu insinuent. Summa igitur danda est a nobis opera, ut omnes intelligant adeo nos esse ab illis alienos, ut nihil nobiscum habeant commune.

6. Est autem quaestus magnus pietas cum sufficientia.

7. Nihil enim intulimus in mundum: certum quod neque efferre quicquam possumus. 8. Habentes autem alimenta et tegmina, his contenti erimus. 9. Nam qui volunt ditescere, incidunt in tentationem et laqueum, et cupiditates multas

stultas et noxias, quae demergunt homines in exitium et interitum. 10. Radix enim omnium malorum est avaritia: cui addicti quidam aberrarunt a fide, et se ipsos implicuerunt doloribus multis.

6. *Est autem quaestus.* Eleganter non sine ironica correctione in contrarium sensum eadem verba mox retorquet, acsi dixisset, Perperam illi et nequiter, qui venalem habent Christi doctrinam: quasi vero pietas esset quaestus, quanquam certe, si quis recte aestimet, pietas magnus est ac uberrimus quaestus. Ideo autem sic vocat, quod plenam et absolutam beatitudinem nobis affert. Sacrilegi ergo illi, qui lucro nummario addicti pietatem conferunt ad suum quaestum. Nobis autem pietas satis magnum per se lucrum est, quia per eam consequimur non tantum ut simus heredes mundi, sed etiam ut fruamur Christo omnibusque eius divitiis. *Cum sufficientia.* Tam ad affectum animi, quam ad rem ipsam referri potest. Si ad animum referas, sensus erit: pios, dum nihil appetunt, sed contenti sunt sua tenuitate, satis magnum lucrum esse consequutos. Si rerum sufficientiam accipias (quod mihi non minus arridet) erit promissio, qualis illa Psalmi 34, 11., Leones esuriunt, et famelici vagantur: qui autem Dominum inquirunt, non destituentur omni bono. Semper enim adest suis Dominus, et quantum illorum necessitati sufficit, ex sua plenitudine suum cuique demensum erogat. Ita vera felicitas in pietate sita est: haec vero sufficientia veluti quoddam est auctarium.

7. *Nihil enim intulimus in mundum.* Hoc ad finiendum sufficientiae modum addidit. Gurgis est inexplebilis nostra cupiditas nisi coerceatur: hoc autem optimum frenum, si nihil plus appetamus quam postulat vitae huius necessitas. Nam ideo fines transilimus, quia ad mille vitas, quas falsa imaginatione concipimus, sollicitudo nostra se extendit. Nihil est magis vulgare, nihil etiam magis confessum hac Pauli sententia: verum simulatque omnes confessi fuerint, quod etiam oculis quotidie cernitur, unusquisque votis immensa latifundia non secus absorbet, quam si alvum haberet dimidii mundi capacem. Atque hoc est quod habetur Psalmo 49, 14., Quum stultitia patrum appareat in eo quod sperabant hic se perpetuo mansuros: nihilominus posteros illorum viam approbare. Ergo ut constet nobis sufficientia, discamus animum ita compositum habere, ne plus appetamus quam quod ad tolerandam vitam necessarium est. Quum *alimenta et tegmina* nominat, delicias et abundantem copiam excludit. Natura enim parvo contenta est, superfluum autem, quicquid exsuperat naturalem usum: non quod liberalior usus per se damnari debeat, sed appetitus semper vitiosus est.

9. *Qui volunt ditescere.* Postquam ad continentiam hortatus est ac divitiarum contemptum, nunc admonet quam perniciosa sit habendi cupiditas, ac praesertim in Ecclesiae ministris, de quibus nominatim hic tractat. Non sunt autem divitiae malorum, quae hic commemorat, causa: sed appetitus, etiamsi quis alias sit pauper. Nec vero Paulus tantum quid plerumque accidere soleat, sed quid perpetuo accidere necesse sit docet. Quisquis enim hoc habet propositum ut ditescat, diabolo se captivum tradit. Verissimum est illud ethnici poetae, Qui dives fieri vult, et cito vult fieri: unde sequitur, omnes qui feruntur ad divitias expetendas, praecipites ruere: hinc etiam

stultae illae, imo insanae cupiditates, quae tandem eos in exitium demergunt. Hoc quidem malum est universale: sed in Ecclesiae Pastoribus magis conspicuum eminet. Ita enim eos dementat avaritia, ut nihil quantumvis absurdum refugiant, simulatque auri fulgor vel argenti oculos perstrinxit.

10. *Radix enim malorum.* Non est cur in aliorum vitiorum comparatione nimis scrupulose laboremus. Certum est ambitionem ac superbiam saepe deteriores proferre fructus: atqui non provenit ex avaritia ambitio. De libidine venerea idem potest dici: sed Pauli consilium non fuit, quaecunque nominari possint vitiorum species, eas sub avaritia includere. Quid igitur? simpliciter intellexit, infinita mala inde oriri, quemadmodum vulgo loquimur, nihil esse malorum, quod non pariat vel discordia, vel gula, vel ebrietas, vel aliud quodvis simile vitium. Et profecto de scelerata habendi cupidine verissime hoc praedicare licet, nullam esse malorum speciem, quae non ab ea quotidie scaturiat: ut sunt innumerae fraudes, fallaciae, periuria, circumventiones, rapinae, crudelitas, corruptelae in iudiciis, lites, odia, veneficia, caedes: denique omnes fere nocendi artes. Similes passim sententiae apud profanos scriptores occurrunt. Quare improbe faciunt quidam, hyperbolice hoc a Paulo dictum insimulantes, qui Horatio vel Ovidio applauderent sic loquenti. Utinam vero non comprobaret quotidiana experientia, rem ipsam ut est simpliciter fuisse indicatam. Sed meminerimus eadem scelera, quae ab avaritia manant, posse etiam vel ab ambitione, vel ab invidia, vel ab aliis pravis affectibus oriri, ut certe oriuntur. *Cui addicti quidam.* Graeca loquutio (*ὀρεγόμενος*) impropria est, quum dicit appeti avaritiam: sed quae sensum nihil obscurat. Malum enim omnium atrocissimum ab avaritia nasci pronuntiat, defectionem a fide. Nam qui laborant hoc morbo, paulatim degenerant, donec abiiciant penitus fidem. Hinc *dolores* illi, quos commemorat: quo nomine intelligo dira conscientiae tormenta, quae solent desperatis hominibus accidere: quanquam aliis quoque praeludiis avaros Deus exercet, dum sibi sunt ipsi carnifices.

11. Tu vero, o homo Dei, haec fuge: sectare vero iustitiam, pietatem, fidem, caritatem, patientiam, mansuetudinem. 12. Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam aeternam, ad quam etiam vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. 13. Denuntio (*vel, praecipio*) tibi coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Iesu, qui testificatus est bonam confessionem coram Pontio Pilato, 14. Ut serves mandatum immaculatus et irreprehensibilis, usque ad revelationem Domini nostri Iesu Christi: 15. Quam suis temporibus manifestabit beatus et solus princeps, Rex regnantium, et Dominus dominantium, 16. Qui solus habet immortalitatem, qui lumen habitat inaccessum, quem vidit nullus hominum, nec videre potest, cui honor et potentia aeterna (*vel, imperium aeternum*). Amen.

11. *Tu vero, o homo Dei, haec fuge.* Hominem Dei vocando pondus addit cohortationi. Porro si ad proximam sententiam restringere placet quod de *sectanda iustitia, pietate, fide, patientia* praecipit, remedium opponit corrigendae avaritiae, admonens scilicet quales appetere divitias debeat, nempe spirituales. Potest tamen ad alia quoque membra extendi haec praeceptio, ut se ab omni vanitate subducens Timotheus illam, quae nuper damnata est, *περὸ πλεονεξίας* fugiat. Nam qui necessariis studiis erit intentus, supervacuis facile abstinebit. Nominat autem quasdam virtutum species exempli causa, sub quibus alias etiam intelligere convenit. Ergo quisquis iustitiae studio tenebitur, et ad pietatem, fidem, caritatem aspirabit, tolerantiam et mansuetudinem sectabitur: fieri non poterit, quin ab avaritia eiusque fructibus abhorreat.

12. *Certa bonum certamen.* Quemadmodum in proxima epistola dicit (II. Tim. 2, 4.), Qui militiae nomen dedit, non implicatur alienis a sua professione negotiis. Itaque ut Timotheum retrahat a nimia rerum terrestrium cura, certandum esse admonet. Nam inde securitas et indulgentia, quod maior pars in otio quasi per lusum Christo servire vult, quum servos omnes suos Christus ad militiam vocet. Quo autem eum animet ad obeundum fortiter eiusmodi certamen, *bonum* appellat: hoc est felix, et ideo minime fugiendum. Nam si dubio eventu et cum mortis periculo pugnare non dubitant terreni milites, quanto meliore animo certare nos convenit sub Christi auspiciis et vexillo, postquam de victoria certi sumus? Praesertim quum nos praemium maneat, non quale militibus suis persolvere solent alii imperatores: sed gloriosa immortalitas, et coelestis beatitudo. Indignum sane foret, tali spe proposita nos fatigari vel labascere: atque id est quod continuo post subiicit, *apprehende vitam aeternam*. Perinde enim est acsi diceret: Deus ad vitam aeternam te vocat, igitur contempto mundo illuc enitere. Apprehendere autem quum ipsam iubet, vetat in medio cursu cessare aut pigrescere: acsi diceret, nihil actum esse donec futuram vitam adepti simus, ad quam nos Deus invitat. Sic et Philipp. cap. 3, 12. se ulterius eniti praedicat, quia nondum apprehenderit. Sed quia temere et frustra currerent homines, nisi Deum haberent sui cursus auctorem, incitandae alacritatis causa meminit etiam *vocationis*. Nihil est enim, quod plus animi facere nobis debeat, quam dum audimus nos a Deo vocatos. Nam inde colligimus, non irritum fore laborem nostrum, cui praeest Deus, et in quo nobis manum porrigit. Iam et ista esset gravis exprobratio, Dei vocationem repudiasse. Quare hic acerrimus stimulus esse debet, Deus te ad vitam aeternam vocat: cave ne alio abstraharis, aut alioqui deficias, priusquam eam fueris consequutus. *Et confessus bonam confessionem.* Commemoratione etiam superioris vitae magis ad pergendum stimulat. Turpius enim est deficere, postquam recte coeperis, quam nunquam coepisse. Ergo hoc argumento acuit Timotheum, quod strenue et cum laude hactenus se gesserit, ut primis ultima respondeant. Confessionem intelligo non verbis conceptam, sed potius re ipsa editam: neque id semel duntaxat, sed in toto ministerio. Sensus ergo est: Habes praeclarae tuae confessionis multos testes cum Ephesi tum in aliis regionibus, qui te fideliter et serio in Evangelii professione versantem spectarunt. Quamobrem tali specimine edito iam tibi non licet, nisi cum summo pudore et dedecore alium te praestare quam egregium Christi militem. Hinc gene-

raliter docemur, ut quisque nostrum magis excellit, minus esse excusabilem, si deficiat, magisque ad recte pergendum Deo obstrictum esse.

13. *Denuntio tibi.* Tanta obtestationum vehementia, qua Paulus utitur, argumento est quam difficilis sit ac rara virtus, perstare in Evangelii ministerio ut decet usque ad extremum. Tametsi enim alios quoque hortatur sub Timothei persona: simul tamen eum compellat. Porro, quae de Christo et Deo praedicat, ex circumstantia praesentis causae dependent. Nam quum Deo hoc tribuit, quod *vivificet omnia*, vult occurrere crucis offendiculo, quae nihil quam mortis speciem prae se fert. Oculos ergo claudendos esse significat, ubi mortem ostentant ac minantur impii, vel potius in Deum solum esse defigendos, quia ipse est, qui mortuos restituit in vitam. Summa huc tendit, ut omisso mundi intuitu in solum Deum respicere discamus. Quod de *Christo* mox subiicit, continet eximiam confirmationem. Admonemur enim, non sub Platone aliquo nos philosophari, qui otiosas disputationes in umbra tractet: sed doctrinam, quam profitetur, morte Filii Dei sancitam esse. Non enim multis verbis Christus suam *confessionem sub Pilato*, sed re ipsa (voluntariam scilicet mortem obeundo) asseruit. Nam etsi tacere Christus coram Pilato maluit, quam pro sua defensione verbum facere, quia certae damnationi iam devotus illuc venerat: in eius tamen silentio aequae magnificum patrocinium doctrinae fuit, acsi clamose eam tutatus foret. Nam suo illam sanguine et mortis sacrificio melius quam voce sancivit. Hanc vocat *bonam* confessionem. Nam Socrates quoque mortuus est: neque tamen mors eius legitima fuit doctrinae, quam tenebat, comprobatio. At quum audimus fusum esse sanguinem Filii Dei, illud sacrosanctum est sigillum, quod omni dubitatione nos eximit. Ergo quoties vacillant animi, meminerimus, a Christi morte confirmationem esse subinde petendam. Cuius enim ignaviae foret, talem ducem nobis praeceuntem deserere?

14. *Ut serves mandatum.* Nomine *mandati* significat quae hactenus de officio Timothei disseruit, quorum haec fuit summa, ut se fidelem Christo et Ecclesiae ministrum praeberet. Quid enim opus est hoc extendere ad totam Legem? nisi forte simpliciter accipere quis malit pro functione illi iniuncta. Neque enim constitui-mur Ecclesiae ministri, quin simul nobis Deus praescribat, quidnam agere nos velit. Ita servare mandatum nihil aliud esset quam munus sibi commissum bona fide exsequi. Omnino certe ad ministerium Timothei refero. Quae sequuntur epitheta, quod ad casum et terminationem spectat, graece tam mandato quam personae Timothei conveniunt: sensus tamen, quem reddidi, multo est aptior. Admonet autem Paulus, vitae sanctitati et puris moribus studendum esse, si velit Timotheus rite suo muneri satisfacere. *Usque ad revelationem Domini nostri Iesu Christi.* Dici non potest, quam fuerit piis omnibus necessarium illo tempore, mentes habere in diem Christi prorsus defixas, quum in mundo quaquaversum occurrerent innumera scandala. Undique impetebantur, omnibus odio erant et execrationi, omnium ludibriis expositi erant, quotidie premebantur novis aerumnis: nullus interea tot laborum et molestiarum fructus apparebat. Quid igitur erat reliquum, nisi ut cogitatione transvolarent ad beatum illum diem redemptionis nostrae? Quanquam eadem hodie quoque ratio apud nos valet: imo fere omnibus saeculis est

communis. Quam multa enim assidue oculis nostris ingerit Satan, quae alioqui nos a recto proposito centies abducerent? Omitto ignes, gladios, exsilia et omnes furiosos hostium impetus: omitto calumnias et alias vexationes: quam multa sunt intus longe peiora? insurgunt ambitiosi homines, subsannant Epicurei et Lucianici, insultant protervi, fremunt hypocritae, qui secundum carnem sapiunt, oblique nos mordent, sollicitamur variis artibus huc et illuc: denique ingens est miraculum, quum in tam arduo et periculoso munere quispiam infractus perseverat. His tot difficultatibus unicum est remedium, oculos conicere in Christi apparitionem, et illinc semper pendere. Quia autem praecipites in votis nostris solemus ferri, et parum abest quin diem et horam praestituamus Deo, ne praestare differat, si quid promisit: ideo nimiam festinationem mature cohibet in expectando Christi adventu. Nam hoc sibi volunt haec verba: *Quam suis temporibus repraesentabit beatus etc.* Aequiore enim animo expectant homines, cuius nondum opportunum adesse tempus sciunt. Qui fit ut in sustinendo naturae ordine simus tam patientes, nisi quod nos retinet ista cogitatio, intempestive nos facturos, si contra desiderii nostris luctemur? Ita scimus, Christi revelationi suum esse tempus destinatum, quod patienter expectare nos oporteat.

15. *Beatus et solus princeps.* Istis elogiis ideo extollit Dei principatum, ne principum huius saeculi fulgor oculis nobis perstringat. Ac praecipue illo tempore necessaria fuit eiusmodi admonitio: quanta enim tunc fuit regnorum omnium magnitudo et potentia, tantundem Dei maiestas et gloria obscurabantur. Nam quotquot rerum potiebantur, non modo infestissimi erant regni Dei hostes, sed superbe insultabant Deo, sacrumque eius nomen pedibus calcabant. Ac quo maiore fastu despiciebant veram religionem, eo beatiores sibi videbantur. Quis non ex tali rerum facie iudicasset Deum misere victum et oppressum? Videmus, quam insolenter efferatur Cicero adversus Iudaeos propter afflictas eorum fortunas, in oratione pro Flacco. Dum ita rebus secundis inflatos esse impios vident boni, interdum exanimantur: quare Paulus, ut ab evanido isto splendore piorum oculos avertat, beatitudinem, principatum et regnum vindicat uni Deo. Solum principem quum vocat, non evertit politicum ordinem, quasi nulli in mundo esse debeant magistratus aut Reges: sed eum esse solum significat, qui a se ipso regnat ac suapte virtute. Quod etiam ex sequentibus patet, quae vice expositionis addidit, *Rex regnantium et Dominus dominantium.* Summa est, omnes mundi potestates summo eius imperio subesse, ab ipso pendere, stare denique et cadere eius nutu: hoc vero imperium esse incomparabile, quia ad eius gloriam nihil sint reliqua omnia, et quum haec caduca sint et brevi interitura, illud perpetuo duret.

16. *Qui solus habet immortalitatem.* In hoc incumbit Paulus, ut nihil extra Deum felicitatis, nihil dignitatis aut excellentiae, nihil vitae reliquum faciat. Ideo nunc dicit solum Deum esse immortalem, ut sciamus nos cum omnibus creaturis non proprie vivere, sed vitam ab ipso mutuari duntaxat. Hinc sequitur, dum aspiramus ad Deum fontem vitae immortalis, hanc praesentem vitam pro nihilo ducendam esse. Sed obicitur, suam humanae animae et angelis esse immortalitatem: ideo hoc non vere de solo Deo praedicari. Respondeo non hic negari, quin Deus in quas velit creaturas immortalitatem diffundat, quum eam solus habere dicitur: perinde enim hoc

valet acsi dixisset Paulus, solum Deum non a se ipso tantum esse immortalem et suapte natura, sed immortalitatem in potestate habere: ut in creaturas non competat, nisi quatenus suam illis virtutem inspirans eas vegetat. Nam si vim Dei, quae indita est hominis animae, tollas, statim evanescet, idem et de angelis sentiendum. Ergo proprie loquendo non subest animarum vel angelorum naturae immortalitas, sed aliunde manat, nempe ab arcana Dei inspiratione, iuxta illud, In ipso vivimus et movemur et sumus (Act. 17, 28.). Si quis plura et subtiliora desideret, legat duodecimum Augustini librum de civitate Dei. *Lumen habitat.* Duo significat, Deum nobis esse absconditum, nec tamen causam obscuritatis in ipso esse, quasi in tenebris lateat, sed in nobis, quibus propter imbecillam mentis aciem, vel hebetudinem potius, non patet accessus ad eius lumen. Caeterum *inaccessum Dei lumen* intellige, si quis proprio Marte ad ipsum contendat. Nisi enim sua gratia patefaceret nobis Deus aditum, non diceret Propheta: Qui ad eum accedunt, illuminantur (Psal. 34, 6.). Quanquam verum est, nunquam, dum hac mortali carne circumdamur nos eousque penetrare in ultima adyta Dei, ut nihil nos fugiat: ex parte enim cognoscimus, et videmus quasi per speculum et in aenigmate (I. Coriath. 13, 9—12.). Ingredimur ergo per fidem in lucem Dei, sed ex parte. Interea verum est illud, esse lucem illam homini inaccessam. *Quem nullus hominum vidit.* Maioris explicationis causa hoc additum est, ut discant homines fide in eum respicere, cuius speciem oculis non cernunt, adeoque nec mentis intellectione. Neque enim hoc tantum ad corporeos oculos refero, sed ad ipsam quoque animae facultatem. Videndum semper, quorsum tendat Apostolus. Difficile est omnia, quorum praesenti conspectu fruimur, posthabere et negligere, ut ad Deum enitamur, qui nusquam apparet. Nam subinde obrepit haec cogitatio: Qui scis an Deus sit, quum tantum audias ipsum esse, non autem videas? Adversus hoc periculum nos praemunit Apostolus, quum aestimandum id esse negat ex sensu nostro, quia id captum nostrum superet. Ideo enim non videmus, quia non est acies, quae in tantam altitudinem conscendat. Longa est disputatio apud Augustinum de hac sententia: quia videtur pugnare cum eo, quod habetur in prima epistola Ioannis (3, 2.), Tunc videbimus eum sicuti est, quia similes ei erimus. Eam disputationem quum agitet pluribus locis, nullibi melius videtur expedire, quam in epistola ad Paulinam viduam. Quod tamen ad sensum praesentis loci attinet, simplex est responsio, nos videre Deum non posse in hac natura, quemadmodum alibi dicitur: Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt (I. Cor. 15, 50.) Renovari enim nos oportet, ut simus Deo similes, priusquam eum videre nobis detur. Et ne simus ultra modum curiosi, semper illud succurrat, plus in hac inquisitione valere vivendi quam loquendi modum. Simul et illud cavere meminerimus, quod prudenter Augustinus cavendum praecipit, ne, dum altercando vestigamus, quomodo possit Deus videri, ipsam pacem sanctificationemque perdamus, sine qua nemo Deum videbit unquam.

17. Iis, qui divites sunt in hoc saeculo, praeci-pe (*vel, denuntia*) ne efferantur, neve sperent in divitiarum incertitudine, sed in Deo vivo, qui abunde suppeditat omnia ad

fruendum: 18. Ut benefaciant, ut divites sint in operibus bonis, faciles ad largiendum (*vel, ad communicationem*), libenter communicantes, 19. Recondentes sibi ipsis fundamentum bonum in posterum, ut vitam aeternam apprehendant. 20. O Timothee, depositum custodi, devitans profanas clamorum inanitates, vaniloquia et oppositiones falso nominatae scientiae: 21. Quam quidam profitentes aberrarunt a fide. Gratia tecum. Amen.

Ad Timotheum prima missa fuit ex Laodicea, quae est metropolis Phrygiae Pacatiana.

17. *Iis, qui divites sunt.* Verisimile est, quum multi inter Christianos tenues essent et abiecti, a divitibus (ut fieri solet) fuisse contemptos, idque Ephesi potissimum in urbe opulenta usu venire potuit: illic enim ut plurimum magis regnat fastus. Atque hinc colligimus, quam periculosa res sit bonorum affluentia. Neque enim frustra Paulus tam severa admonitione peculiariter divites compellat, sed vitii medetur, quae perpetuo fere sequuntur divitias, non secus atque umbra corpus: idque ingenii nostri pravitate, qui ex Dei donis peccandi materiam semper arripimus. Duo autem nominatim ponit, quae debeant cavere divites, superbiam et spem fallacem, quorum prius ex posteriore nascitur: et ideo videtur secundo loco additum, *neve sperent etc.*, ut fontem omnis superbiae notaret Paulus. Unde enim fit, ut insolescant divites, et alios despiciendo sibi nimium placeant, nisi quia beatos se esse imaginantur? Praecedat igitur inanis fiducia, deinde elatio sequitur. Haec vitia dum vult Paulus corrigere, primum contemptum de divitiis loquitur: nam particula *in hoc saeculo* ad extenuationem tendit. Quicquid enim ex saeculo est, eius naturam respicit: ut scilicet fluxum sit, ac cito praetereat. Spei, quae in divitiis locatur, fallaciam et vanitatem ex eo ostendit, quod earum possessio tam est evanida, ut similis sit rei incognitae. Nam dum eas tenere nos putamus, effluunt momento: quam igitur stultum est spem in illis figere? *Sed in Deo vivo.* Qui hoc tenebit, facile spem a divitiis suam abstrahet. Nam si solus Deus est, qui nobis ad necessarios vitae usus omnia suppeditat, transfertur eius officium ad divitias, si spes in illis locatur. Observa autem esse tacitam antithesin, quum praedicat Deum omnibus affatim dare. Sensus enim est, etiamsi plena rerum omnium copia affluamus, nos tamen nihil habere, nisi ex sola Dei benedictione: quoniam ea sola est, quae nobis subministrat quicquid opus est. Unde sequitur valde falli, qui in divitiis sita est victus et rerum omnium sufficientia. Hinc etiam colligimus, non ideo tantum a spe divitiarum nos revocari, quia nonnisi ad usum mortalis vitae pertineant: sed etiam quia nihil sint nisi fumus. Neque enim pane alimur tantum, sed Dei benedictione. Quum dicit *abunde*, *εις ἀπόλαυσιν*, significat quam liberalis sit erga nos Deus, imo erga universos mortales, adeoque bruta animalia: nam ultra necessitatem longe lateque se diffundit eius beneficentia.

18. *Ut benefaciant.* Superioribus remediis aliud etiam adiungit ad pravos divitum affectus corrigendos, dum praescribit, quis legitimus sit bonorum usus. Nam quo quisque plus opibus abundat, eo amplior illi beneficentiae materia suppetit: et quia semper ad erogandum pigriores sumus quam deceat, pluribus verbis eam virtutem commendat. Addit praeterea stimulum ex mercedis promissione: Largiendo, inquit, et communicando meliorem sibi thesaurum in coelo comparent, quam habere possint in terra. *Fundamenti* nomine stabilem et firmam durationem significat: neque enim timentis, aut furibus, aut incendiis obnoxiae sunt divitiae spirituales, quas nobis in coelo recondimus, sed perpetuo manent extra periculum constitutae. Contra autem nihil in terra vere fundatum est: sed omnia quodammodo fluctuant. Porro quod inde inferunt Papistae, nos igitur bonis operibus vitam aeternam promereri, nimis frivolum est. Acceptum certe fert Deus quicquid pauperibus impensum fuerit, sed quia vix centesima ex parte officio suo satisfaciunt etiam perfectissimi, indigna est nostra benignitas, quae in rationem per se coram Deo veniat: imo si ad calculum nos vocaret Deus, nemo erit, qui non conturbetur: adeo longe absumus a plena solutione. Sed postquam nos gratuito sibi conciliavit Deus, officia nostra, qualiacunque sint, sic accepta habet, ut indebita mercede dignetur. Proinde remuneratio non ex meriti ratione pendet, sed ex liberali Dei acceptione: adeoque fidei iustitiae non repugnat, ut eius sit quasi appendix.

20. *O Timothee.* Tametsi varie exponunt *depositi* nomen, ego simpliciter eo notari puto gratiam, qua instructus erat Timotheus ad munus suum exsequendum. Eadem vero ratione depositum nominatur, qua et talentum: nam ea lege nobis committit, quicquid donorum in nos confert Deus, ut reddenda sit olim ratio, si nostra ignavia perierit utilitas, quae inde provenire debuerat. Admonet igitur, ut diligenter conservet, quod sibi datum est, vel potius apud se depositum: ne patiatur corrumpi vel adulterari, vel ne se ipsum privet ac spoliet propria culpa. Saepe enim ingratitude nostra aut donorum Dei abusus facit, ut ipsa nobis auferantur. Proinde Timotheum admonet Paulus, ut bona conscientia rectoque usu, quod sibi commissum est, conservare studeat. *Devitans profanas.* Huc spectat admonitio, ut intentus sit in solidam doctrinam, quod fieri non potest, quin ab ostentatione abhorreat: nam ubi regnat placendi ambitio, nullum amplius viget aedificationis studium. Proinde quum mentionem faceret custodiendi depositi, non abs re hanc cautionem mox adhibuit de fugienda profana garrulitate. Porro quod *κενοφωνίας* vertunt Inanitates vocum, non adeo displicet, nisi quod postea ambiguitate decepti perperam exponunt: voces enim accipiunt pro vocabulis, ut est fatum, vel fortuna. Ego autem grandiloquentiam eorum et inflatam magnis ampullis garrulitatem notari existimo, qui Evangelii simplicitate non contenti ipsum in profanam philosophiam convertunt. Ergo *κενοφωνίας* sunt non in singulis vocibus, sed in perpetua resonantia, quam desumunt ambitiosi homines, qui plausum magis captant quam Ecclesiae profectum. Et aptissime expressit Paulus rem ipsam. Nam quum grande nescio quid resonent, nihil tamen subest: est igitur inanis tinnitus, quem profanum etiam vocat, quoniam exstincta est vis Spiritus, simulat-

que Doctores ita inflant suas tibiae ad suam eloquentiam venditam. Contra tam claram ac testatam Spiritus sancti prohibitionem perripit nihilominus haec pestis, ac statim quidem ab initio coepit pullulare: ita vero demum grassando obtinuit in Papatu, ut adulterrina theologiae larva, quae illic regnat, vivum sit speculum profanae istius et inanis resonantiae, cuius meminit Paulus. Omitto, quod innumeris erroribus, deliriis ac blasphemis scatent eorum libri ac clamorae illae disputationes. Verum etiamsi alias nihil docerent impium: quoniam tamen tota eorum doctrina nihil continet praeter sesquipedales ampullas, quoniam a maiestate Scripturae, ab energia Spiritus, a prophetica gravitate, a sinceritate apostolica prorsus aliena est, eo ipso mera est genuinae theologiae profanatio. Quid enim, obsecro, de fide aut poenitentia, aut invocatione Dei: quid de hominum imbecillitate, Spiritus sancti auxilio, gratuita peccatorum remissione: quid de officio Christi tractant, quod ad solidam pietatis aedificationem valeat? Sed de his adhuc dicendum erit in altera epistola. Certe quisquis mediocri intelligentia et ingenuitate erit praeditus, fatebitur totam magniloquentiam papalis theologiae, et omnes, quae in scholis eorum tonant magistrales determinationes, nihil esse aliud quam profanas *νεροφανίας*, nec alio titulo posse aptius designari. Et certe haec iustissima est humanae arrogantiae poena, ut, quicumque degenerant a Scripturae puritate, profanescant. Quare non possunt nimis sedulo intenti esse Ecclesiae Doctores ad cavendas eiusmodi corruptelas, et arcendam inde iuventutem. Vetus interpres, *νεροφανίας* legens cum diphthongo, transtulit Novitates. Et apparet ex veterum commentariis, lectionem hanc olim fuisse receptam inter multos, quam nunc etiam graeci quidam codices retinent, verum prior illa, quam sequutus sum, longe melius quadrat. *Et oppositiones.* Hoc quoque admodum proprie et eleganter: tantum enim tumoris habent argutiae, quibus se iactant homines gloriae cupidi, ut germanam Evangelii doctrinam, quae simplex est et submissa, obruant. Pompam ergo illam, quae eminet, et quae cum plausu excipitur a mundo, vocat Apostolus oppositiones. Ambitio quidem semper contentiosa est, ac certaminum mater: unde fit ut, qui se iactare appetunt, quacunque de re digladiari sint parati. Huc tamen praecipue respexit Paulus, quod inanis sophistarum doctrina, altius in aëreas speculationes et argutias exsurgens, sua specie non obscurat modo simplicitatem verae doctrinae, sed etiam opprimit ac reddit despicabilem: ut mundus fere externo splendore ducitur. Non vult Paulus Timotheum propterea aemulatione puniri, ut simile aliquid tentet. Quum autem humanae curiositati magis allubescant, quae subtilitatis speciem prae se ferunt, vel sunt ad ostentationem composita: Paulus ex adverso pronuntiat, *falso nominari* ac putari *scientiam*, quae se extollit adversus simplicem et humilem pietatis doctrinam: quod diligenter observandum est, ut discamus secure ridere ac contemnere totam istam fucatam sapientiam, cuius admiratione mundus obstupescit, in qua tamen nulla subest aedificatio. Ea enim demum (auctore Paulo) vere et merito nominatur scientia, quae in fiducia timoreque Dei (hoc est, in pietate) nos instituit.

21. *Quam quidam profitentes.* Ab exitu etiam demonstrat,

quam noxiosa res sit, et quantopere fugienda. Deus enim ita eorum arrogantiam ulciscitur, qui, comparandae famae studio, pietatis doctrinam corrumpunt ac deformant, quod eos excidere patitur a sanitate mentis, ut multis absurdis erroribus se involvant. Quod etiam videmus accidisse in Papatu. Nam postquam coeperunt profano more de mysteriis religionis nostrae philosophari, sequuta sunt innumera falsarum opinionum portenta. *Fides* hic, ut superioribus aliquot locis, pro summa religionis et sana doctrina capitur. Eiusmodi exemplis moniti, si defectionem horremus a fide, maneamus in puro Dei verbo, sophisticen vero et omnes argutias, quum nefandae sint pietatis corruptelae, detestemur.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAM

PAULI AD TIMOTHEUM

ALTERAM.

Ex historia Lucae vix certo colligi potest, quando scripta fuerit prior epistola. Non tamen dubito, quin ab eo tempore Timotheum coram alloquutus fuerit Paulus, et fieri quoque potest (si receptae famae creditur), ut eo comite ac adiutore multis in locis usus fuerit. Fuisse tamen adhuc Ephesi, quum ad eum scriberetur haec epistola, colligere promptum est, quia Paulus sub finem Priscillam et Aquilam et Onesiphorum salutat: quorum ultimus fuit Ephesius: alios autem illic substituisse, quum in Iudaeam navigaret Paulus, testis est Lucas. Hic autem praecipuus est cardo, in quo versatur, ut Timotheum tam in fide Evangelii quam in constanti sinceraque eius praedicatione confirmet. Sed non parum his exhortationibus momenti addit temporis circumstantia. Mortem habebat Paulus ante oculos, quam subire paratus erat pro Evangelii testimonio. Quaecunque igitur hic legimus de Christi regno, de spe vitae aeternae, de Christiana militia, de fiducia confessionis, de certitudine doctrinae, non tanquam atramento scripta, sed ipsius Pauli sanguine, accipere convenit: nihil enim asserit, pro quo mortis suae pignus non opponat. Proinde haec epistola quasi sollemnis quaedam est subscriptio Paulinae doctrinae, eaque ex re praesenti. Iam vero memoria tenere operae pretium est, quod in priore epistola admonuimus, non unius tantum hominis causa scripsisse Apostolum, sed proposuisse sub unius persona communem doctrinam, quae postea aliis per eius manum traderetur. Ac primum quidem laudata fide Timothei, in qua educatus fuerat a puero, ut in doctrina, quam didicerat, et in munere sibi commisso fideliter perseveret, eum hortatur, et simul ne propter sua vincula aut aliorum defectiones labascatur, de suo Apostolatu et mercede sibi reposita gloriatur. Laudat etiam Onesiphorum, ut reliquos animet eius exemplo. Et quoniam dura est eorum conditio, qui servire Christo volunt, similitudines sumit tam ab agricolis quam a militibus, quorum priores multum laboris in culturam terrae impendere non dubitant, priusquam ullus fructus appareat: hi vero se abdicant curis et negotiis omnibus, ut se totos armis et imperatori suo addicant. Postea brevem Evangelii

sui summam complexus Timotheo praecipit, ut eam aliis quoque tradat, et curet ad posteros propagari. Hinc iterum mentione vinculorum suorum facta, in sanctam iactantiam exsurgit, ut animi sui magnitudine pios erigat: nam quae nos in coelo corona maneat, omnes secum intueri iubet. Ad haec iubet a disputationum pugnis et vanis quaestionibus abstinere, aedificandi studium ex adverso commendans. Et quo melius constet quam capitale sit malum, quosdam refert fuisse eo perditos, et nominatim duos commemorat, Hymenaeum et Philetum, qui in prodigiosum delirium prolapsi, ita ut subverterent fidem resurrectionis, horrendam suae vanitatis poenam dederant. Sed quia grave offendiculum afferre solent eiusmodi lapsus, praesertim hominum insignium et qui in aliqua existimatione fuerunt, docet non debere hinc pios turbari: quia non omnes, qui profitentur Christi nomen, vere Christi sint, et Ecclesiam huic miseriae obnoxiam esse oporteat, ut inter malos et impios habitet in hoc mundo. Quod tamen ne ultra modum percellat infirmas mentes, prudenter temperat: quia Dominus suos, quos elegit, ad finem usque servet. Redit postea ad Timotheum exhortandum, quo fideliter ministerium suum exsequi pergat. Et quo plus illi sollicitudinis incutiat, praedicit quam infesta bonis et piis tempora immineant, quam perniciosi homines mox sint emersuri: sed adversus omnia eum confirmat spe laeti et prosperi exitus. Praesertim vero assiduam in sana doctrina exercitationem illi commendat, rectum scripturae usum indicans, ut ea se omni ex parte instructum esse sciat ad solidam Ecclesiae aedificationem. Postea mortem iam sibi propinquam esse commemorat, sed ita ut quasi victor ad gloriosum triumphum properet: quod mirae fiducia specimen est luculentum. Tandem, postquam Timotheum rogavit, ut ad se quam primum veniat, necessitatem ostendit ex praesenti suo statu. Haec praecipua est epistolae clausula.

IOANNIS CALVINI
IN EPISTOLAM
PAULI AD TIMOTHEUM
ALTERAM
COMMENTARII.

CAP. I.

1. PAULUS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitae, quae est in Christo Iesu, 2. Timotheo dilecto filio gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et Christo Iesu Domino nostro.

1. *Paulus Apostolus.* Iam ex ipso prooemio perspicimus, Paulum non solius Timothei habuisse rationem: alioqui suum Apostolatatum non tam magnifice assereret. Quid enim verborum ornamentis opus fuisset apud eum, cui res satis persuasa erat? Publicam ergo sibi auctoritatem hic apud omnes vindicat, et eo diligentius facit, quod iam morti vicinus totum ministerii sui cursum vult approbare: doctrinam, in qua tradenda tantopere laboraverat, obsignare vult, ut sancta sit ad posteros, eiusque veram effigiem in Timotheo relinquere. Ac primum quidem suo more *Apostolum se Christi* nominat: unde sequitur, non eum instar privati hominis loqui, vel contemptim hominis instar esse audiendum: sed tanquam eum, qui personam Christi sustineat. Verum quia maior est officii dignitas, quam ut in ullum hominem competat, nisi Dei beneficio et certa designatione: simul elogium suae vocationis profert, quum addit se *Dei voluntate* esse ordinatum. Proinde extra controversiam est eius Apostolatus, quum Deum habeat auctorem et vindicem. *Secundum promissionem.* Quo certior sit sua vocatio, eam cum promissionibus vitae aeternae coniungit: acsi diceret, Quemadmodum ab initio Deus vitam aeternam promisit in Christo, ita nunc eius promissionis publicandae me constituit ministrum. In quo etiam finem ostendit sui Apostolatus: nempe ut homines Christo adducat, in quo vitam reperiunt. Loquitur autem admodum proprie, quum promissionem vitae iam olim quidem fuisse datam Patribus meminit: sed vitam tamen hanc *in Christo* esse testatur, ut sciamus eorum fidem, qui sub Lege vixerunt, debuisse tamen in Christum respicere, et vitam, quae

promissionibus continebatur, fuisse quodammodo suspensam, donec in Christo fuit exhibita.

2. *Dilecto filio.* Hoc nomine non amorem modo suum testatur erga Timotheum, sed auctoritatem illi conciliat: quia in eo, tanquam in germana sua progenie, vult agnosci. Ratio autem appellationis est, quia eum in Christo genuerat. Nam etsi uni Deo convenit hic honor, ad Ministros tamen etiam transfertur, quorum opera utitur ad nos regenerandos. *Gratia, misericordia.* Nomen misericordiae, quod hic posuit, solet in usitatis salutationibus omittere, quod factum fuisse puto, quum solito maiore vehementia affectum suum profileret. Caeterum videtur inversus esse ordo: nam quum misericordia sit causa gratiae, praecedere debuit in contextu. Verum hoc quoque non male quadrat, ut gratia subiiciatur, quo melius exprimat, qualis sit illa gratia, et unde maneat: acsi per modum declarationis attexuisset, nos ideo amari a Deo, quia est misericors. Quoniam potest hoc etiam exponi de quotidianis Dei beneficiis, quae totidem sunt misericordiae eius testimonia. Nam quoties nobis opitulatur, quoties a malis liberat, ignoscit peccatis nostris, infirmitati indulget: hoc facit, quia nostri miseretur.

3. Gratiam habeo Deo, quem colo a progenitoribus in pura conscientia, ut assiduam tui mentionem facio in precibus meis die et noctu, 4. Desiderans te videre, memor tuarum lacrymarum, ut gaudio implear, 5. Memoria repetens eam, quae in te est, sinceram fidem, quae habitavit primum in avia tua Loide, et in matre tua Eunice: persuasum autem habeo, quod etiam in te.

3. *Gratiam habeo.* Vulgo ita exponunt, quod Paulus gratiam Deo habeat, deinde mox sequatur causae redditio, vel argumentum gratiarum actionis: quia sine intermissione memor sit Timothei. Sed expendant lectores, an non aequè bene ac etiam melius quadrat hic sensus: Quoties tui recordor in precibus meis (id autem facio continenter), simul etiam de te gratias ago: nam particula *ὥς* frequentius ita accipitur. Et sane ex altera versione nonnisi frigidus sensus elici potest. Secundum hanc expositionem precatio signum erit sollicitudinis, gratiarum actio signum gaudii: quia scilicet de Timotheo nunquam cogitabat, quin venirent in mentem praeclaræ virtutes, quibus ornatus erat. Hinc gratulationis materia: suavis enim et iucunda semper est piis donorum Dei recordatio. Utrumque porro est verae benevolentiae argumentum. *Mentionem* vocat ἀδιάλειπτον, quia nunquam eum praetereat, quoties precatur. *Quem colo a progenitoribus.* Hanc testificationem opposuit notis illis calumniis, quibus eum passim Iudaei gravabant, quasi desertor esset patriae religionis, et a Lege Mosis apostata. Ex adverso testatur se Deum colere, quem a maioribus acceperat, Deum scilicet Abrahae, qui se patefecit Iudaeis, qui Legem suam tradidit per manum Mosis: non autem novicium aliquem Deum, quem sibi ipse nuper fabricaverit. Sed hic quaeri potest, quum gloriatur Paulus se religionem sequi a maioribus proditam, an hoc satis firmum sit fundamentum: nam inde

sequitur, hunc fore speciosum colorem ad excusandas omnes superstitiones, et crimen fore, si quis a maiorum suorum institutis, qualicunque sint, vel minimum discedat. Responsio facilis est, non hic constitui certam legem, ut quisquis receptam a patribus suis religionem sequitur, is rite Deum colere censeatur, et rursus qui desciverit a consuetudine maiorum, crimen inde aliquod sustineat. Nam circumstantia haec semper observari debet, quod Paulus non ab idololatrâ ducebat originem, sed a filiis Abrahae, qui verum Deum adorabant. Scimus autem quid pronuntiet Christus Ioann. 4, 22., solos scilicet Iudaeos tenere veram adorandi rationem, quum ficticios omnes Gentium cultus improbat. Non ergo hic Paulus nuda Patrum auctoritate nititur, nec quoslibet patres in medium adducit, sed tollit falsam illam opinionem, qua sciebat se iniuste gravari, quod, relicto Deo Israelis, alienum sibi Deum asciverit. *In pura conscientia.* Certum est, non semper puram fuisse Pauli conscientiam: utpote qui fatetur (Rom. 7, 8.) se per hypocrisin fuisse deceptum, quum sibi concupiscendi licentiam indulgeret. Nam quod excusat Chrysostomus eius Pharisaeismum eo quod non malitia, sed ignorantia Evangelium oppugnabat, id non satisfacit: neque enim vulgare elogium est purae conscientiae, nec potest a sincero et serio Dei timore separari. Itaque ad praesens tempus restringo, hoc modo, quod unum cum proavis suis et eundem Deum colat: sed nunc colat sincero cordis affectu, ex quo per Evangelium erat illuminatus. Nam eodem pertinent tot contestationes, quibus utitur in Actis (24, 14.), Deservio Patrio Deo, credens omnibus, quae in Lege sunt ac Prophetis. Item (Act. 26, 6.), Et nunc de spe promissionis, quae ad Patres nostros facta est, iudicio sto subiectus, ad quam duodecim tribus nostrae devenire sperant. Item (Act. 28, 20.), Propter spem Israelis vinctus sum hac catena. *In precibus meis die et noctu.* Hinc apparet quanta illi fuerit precandi assiduitas: nec tamen aliud de se praedicat, quam quod suis omnibus commendat Christus. Quare acui nos et accendi talibus exemplis ad imitationem decet, ut saltem frequentior sit inter nos tam necessaria exercitatio. Si quis diurnas et nocturnas preces intelligat, quas Paulus statis horis concipere solitus fuerit, nihil erit absurdi: quanquam simplicius interpretor nullum ei a precibus vacuum tempus fuisse.

5. *Memoria repetens.* Non tam laudandi quam exhortandi Timothei causa tum eius fidem tum aviae matrisque commendat: nam ubi quis bene et strenue coepit, progressus ei debet animum addere, et exempla domestica acriores habent stimulos ad incitandum. Ideo proponit illi aviam Loidem et matrem Eunicam, a quibus sic fuerat educatus ab infantia, ut potuerit cum lacte imbibere pietatem. Ergo hac pia educatione admonetur Timotheus, ne a se ipso et a suis degeneret. Dubium autem est, an fuerint hae mulieres ad Christum conversae, et hoc fidei, quam laudat Paulus, fuerit initium: an vero fides illis extra Christianismum tribuatur. Hoc tamen posterius mihi magis est verisimile. Tametsi enim multis superstitionum corruptelis tunc scatebant omnia: Dominus tamen suos habuit semper, quos non passus est cum vulgo corrumpi, sed peculiariter sibi sanctificavit, ut in Iudaeis semper exstaret aliquod huius gratiae pignus, quam semini Abrahae promiserat. Vixisse igitur et mortuas esse in fide Mediatoris, etiamsi nondum revelatus illis erat Christus, non est absurdum. Nihil tamen assero, nec possem, nisi temere.

Persuasum autem habeo. Hoc membrum proximam coniecturam apud me confirmat. Neque enim, meo iudicio, de praesenti fide Timothei hic loquitur. Minueret enim de certa illa prioris elogii fide, si tantum diceret se fidem Timothei parem existimare fidei aviae et matris: sed intelligo, ipsum a puero, quum nondum Evangelii notitiam adeptus esset, fuisse Dei timore et fide tali imbutum, ut esset vivum semen, quod postea emersit.

6. Propterea commonefacio te, ut exsuscites donum Dei, quod in te est, per impositionem manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed potentiae et dilectionis et sobrietatis. 8. Non ergo te pudeat testimonii Domini nostri, neque mei, qui sum vinctus ipsius: sed esto particeps afflictionum Evangelii, secundum potentiam Dei, 9. Qui nos servavit ac vocavit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam, quae data fuit nobis in Christo Iesu ante tempora saecularia, 10. Revelata autem nunc fuit per apparitionem Salvatoris nostri Iesu Christi, qui mortem quidem abolevit, illuminavit autem vitam et immortalitatem per Evangelium, 11. In quod positus sum praeco et Apostolus, et Doctor Gentium, 12. Quam etiam ob causam haec patior, sed non pudeo: novi enim, cui crediderim, et persuasus sum, quod potens sit, depositum meum servare in diem illum.

6. *Propterea commonefacio te.* Quo ampliore Dei gratia praeditus erat Timotheus, eo magis illum intentum esse debere significat ad quotidiani profectus studium. Notanda est enim illativa particula *propterea*. Est autem plus quam necessaria haec exhortatio: fieri enim solet, et est quodammodo naturale, ut donorum excellentia securitatem pariat, cui deinde accedit comes ignavia, et in hoc perpetuo incumbit Satan, ut quicquid in nobis est Dei suffocet. Sedulo itaque nos contra eniti decet, ut quicquid inchoatum est boni in nobis expoliamus, ut quod tepet accendamus: nam metaphora, qua Paulus utitur, sumpta est ab igne exiguo, vel qui paulatim exstingueretur, nisi flabellum subinde admovendo, et lignum novum ingerendo, vires resumeret ac flammam. Proinde meminerimus in usum applicanda esse dona Dei, ne rubiginem otiosa et suppressa contrahant. Meminerimus etiam studiose in illis proficiendum esse, ne ignavia nostra suffocentur. *Quod in te est per impositionem.* Non dubium est, quin fuerit communibus Ecclesiae votis expetitus Timotheus, non autem electus privato unius Pauli arbitrio: sed non est absurdum, ut sibi Paulus electionem privatim ascribat, cuius praecipuus fuerat auctor. Quanquam hic de ordinatione potius quam de electione agit: hoc est de sollenni instituendi ritu. Porro non liquido constat, an, quum aliquis consecrandus erat minister, omnes soliti fuerint manum imponere eius capiti: an unus duntaxat loco et

nomine omnium. Imo huc magis inclinat coniectura, unum tantum fuisse, qui manus imponeret. Quod ad ceremoniam pertinet, eam mutuati fuerant Apostoli ex veteri gentis suae consuetudine, vel potius, quum in usu foret, retinuerant. Est enim haec pars decori, quod Paulus alibi (I. Cor. 4, 14. 5, 22.) commendat. Quanquam dubitari potest, an referatur praesens manuum impositio ad ordinationem, quia tunc Spiritus gratiae, de quibus ad Romanos cap. 12. et I. Corinth. 13. disserit, per manuum impositionem conferebantur multis etiam aliis, qui non instituebantur Pastores. Sed ego ex priorē epistola facile colligo, Paulum de officio Pastoris hic agere: nam quadrat hic locus cum illo, Noli negligere gratiam, quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii. Hoc constituto, quaeritur, an per externum signum gratia fuerit data. Ad quam quaestionem respondeo, quoties ordinabantur ministri, precibus totius Ecclesiae fuisse Deo commendatos, atque hoc modo impetratam illis fuisse gratiam a Deo, non autem virtute signi fuisse illis datam, quanquam signum non frustra nec inutiliter adhibebatur: sed tessera erat minime fallax eius gratiae, quam ex ipsa Dei manu percipiebant. Neque enim profana quaedam fuit inauguratio ritus ille, ad conciliandam modo in hominum oculis auctoritatem inventa: sed consecratio coram Deo legitima, quae non perficitur nisi Spiritus sancti virtute. Praeterea signum pro tota re vel actione accipit Paulus: significat enim instructum fuisse gratia Timotheum, quum oblatus fuit Deo minister. Ita in hac loquutione est synecdoche. Sed obicitur alia etiamnum quaestio: nam si in sua demum ordinatione gratiam consequutus est Timotheus muneri suo peragendo necessariam: qualis fuit electio hominis nondum idonei aut formati, sed Dei dono adhuc vacui et destituti? Respondeo, non ita fuisse tunc illi datum, quin prius haberet. Certum est enim et doctrina et aliis dotibus prius eum excelluisse, quam Paulus eum ministerio destinaret. Sed minime absurdum est, quum Deus opera ipsius uti vellet, adeoque eum vocasset, tunc quoque magis aptasse et cumulasse eum novis donis, vel priora, quae contulerat, duplicasse. Non ergo prius in Timotheo nullum erat donum, sed magis tunc enituit, quum illi impositum fuit docendi onus.

7. *Non enim dedit nobis.* Confirmatio est proximae sententiae, qua Timotheum incitare pergit ad vim donorum, quae accepit, explicandam. Utitur autem hoc argumento, quod Deus ministros suos gubernet *Spiritu potentiae*, quae contraria est *timiditati*. Unde sequitur, non debere per ignaviam iacere, sed magna confidentia et alacritate erectos, illam Spiritus virtutem manifesto effectum proferre et exserere. Locus est ad Romanos cap. 8, 14. in speciem fere similis: sed tamen qui diversum sensum habet ex sua circumstantia. Tractat enim illic de adoptionis fiducia, quam habent omnes fideles: nunc autem peculiariter agit de ministris, ac eos hortatur sub Timothei persona, ut se gnaviter acuant ad magnanimitatem: quia non velit eos Dominus frigide obire munus suum, sed potenter instare fretos Spiritus efficacia. Hinc admonemur nequaquam ulli nostrum suppetere eam Spiritus altitudinem et infractam constantiam, quae ad exercendum ministerium nostrum requiritur, donec coelitus induamur nova virtute. Et sane maiora sunt et plura obstacula, quam ut illis superandis par futura sit ulla hominis fortitudo. Deus est igitur, qui nos instruit, Spiritu potentiae. Nam qui alioqui multum robur osten-

tant, concidunt momento, ubi non sustinentur divini spiritus potentia. Secundo colligimus, quicumque servilem in modum timidi sunt et abiecti, ut nihil pro defensione veritatis audeant, quum opus est, minime gubernari illo Spiritu, a quo reguntur Christi servi. Unde sequitur, paucissimos hodie esse ex iis, qui titulum gerunt Ministrorum, qui genuinam probationis notam habeant. Quotus enim quisque reperitur, qui fretus Spiritus potentia constanter omnem altitudinem despiciat, quae insurgit adversus Christum? nonne plerique fere omnes sibi et otio suo consulunt? nonne simulac increpuit aliquid, prostrati silent? Ita fit ut in eorum ministerio nulla appareat Dei maiestas. Nomen Spiritus metonymice hic ponitur ut multis locis. Sed cur *dilectionem* postea addidit et *sobrietatem*? Meo iudicio, ut illam Spiritus potentiam discerneret ab intemperie fanaticorum hominum, qui, quum ruant impetu turbulento, Spiritum Dei ferociter iactant. Ergo nominatim expressit, vim illam potentem sobrietate et dilectione, hoc est placido aedificandi studio, esse temperatam. Caeterum non negat Paulus, quin eodem fuerint Spiritu donati Prophetae et Doctores ante Evangelii promulgationem: sed hanc gratiam significat nunc vigere potissimum debere et eminere sub Christi regno.

8. *Non ergo te pudeat.* Hoc dicebat, quum probrosa res esset Evangelii confessio: prohibet igitur, ne ambitio vel infamiae metus eum impediatur, vel remoretur a libertate praedicandi Evangelii, et hoc infert ex superioribus. Nam qui armatus erit Dei virtute, non trepidabit obstrepente mundo: sed gloriosum sibi ducet, quod impii notabunt ignominia. Et merito Evangelium appellat *Domini testimonium*: quia tametsi minime nobis adiutoribus indiget, nobis tamen has partes imponit, ut testimonium reddamus sibi ad gloriam suam asserendam. Hic magnus et singularis honor est, quo nos dignatur, et quidem omnes (nemo enim Christianus, qui non reputare debeat se esse Christi testem), sed praecipue tamen Pastores et Doctores, quemadmodum Christus Apostolis dicebat (Act. 1, 8.), Vos eritis mihi testes. Proinde quo odiosior est in mundo Evangelii doctrina, eo fortius eluctari debent ad ingenuam eius confessionem. Quum addit *neque mei*, hoc verbo Timotheum admonet, ne sibi, tanquam in communi causa, recuset esse socius. Nam quum incipimus subducere nos ab eorum societate, qui propter Christi nomen persecutionem sustinent, quid aliud quam Evangelium quaerimus ab omni persecutione immune? Atqui quum non deessent multi impii, qui ita insultarent Timotheo: Non vides, quid magistro tuo acciderit? an nescis idem praemium te quoque manere? quid nobis doctrinam obtrudis, quam exsibilari vides a toto mundo? necesse fuit eum erigi hac exhortatione: Non est quod te mei pudeat, in quo nihil est pudendum. *Sum enim vinctus Christi*, hoc est, non ob maleficio aliquid vel crimen, sed propter eius nomen in vinculis teneor. *Sed esto particeps afflictionum.* Rationem praescribit, qua fiat, quod praecipit: nempe si ad tolerandas afflictiones se compareret Timotheus, quae sunt cum Evangelio coniunctae. Quisquis enim crucem horrebit ac refugiet, semper eum pudebit Evangelii. Quare non immerito Paulus, dum hortatur ad fiduciam confessionis, ne frustra id faciat, simul etiam concionatur de crucis tolerantia. Et addit, *secundum potentiam Dei*, quia statim alioqui succumberemus, nisi ille nos attolleret. Et continet haec particula tam admonitionem quam consolationem.

Admonitio est, ut oculos a praesenti infirmitate avertat, et fultus Dei auxilio supra vires audeat ac nitatur. Consolatio est, quod, si quid propter Evangelium patimur, Deus aderit liberator, cuius virtute futuri simus victores.

9. *Qui nos servavit etc.* Ex beneficii magnitudine ostendit, quantum debeamus Deo. Salus enim, qua nos dignatus est, quicquid in hoc mundo sustinendum est malorum, facile absorbet. *Servandi* aut *salvandi* verbum, tametsi generale est, hic tamen pro loci circumstantia ad aeternam salutem restringitur. Itaque nimium ingratos fore significat, quicumque salutem per Christum adepti non caducam nec fluxam, sed aeternam, vitae suae evanidae aut honori pepercerint potius, quam redemptorem suum agnoscerent. Salutis obsignationem ponit in *vocatione*, sicuti enim in morte Christi perfecta est salus hominum: ita Deus per Evangelium facit nos illius compotes. Et *sancta* nominatur vocatio, amplificandi causa. Hoc vero diligenter notandum est, quia sicut non alibi quam in Christo quaerenda est salus, ita rursum sine fructu mortuus esset ac resurrexisset, nisi quatenus in huius gratiae societatem nos vocat. Postquam ergo salutem nobis peperit, restat hoc secundum, ut nos in corpus suum inserens bona sua nobis fruenda communicet. *Non secundum opera.* Originem tam vocationis nostrae quam totius salutis designat: non enim erant nobis opera, quibus Deum praeveniremus: sed totum a gratuito eius proposito et electione pendet. Nam in duobus verbis *proposito* et *gratia* est hypallage, ac posterius in epithetum resolvi debet, acsi dixisset gratuitum. Quanquam enim propositum solet Paulus accipere pro arcano Dei consilio, cuius causa est penes ipsum: maioris tamen explicationis causa adiicere voluit Gratiam, quo certius omnem operum respectum excluderet. Et ipsa antithesis satis aperte clamat non esse locum operibus, ubi regnat Dei gratia, praesertim ubi ad Dei electionem revocamur, qua Deus nondum natos antevertit: qua de re plura ad Ephesios cap. 1., nunc enim breviter tantum attingo, quae illic copiosius tractavi. *Quae data est.* Ab ordine temporis, argumentatur, nobis salutem gratis esse datam, quam minime eramus promeriti. Nam si ante mundi creationem elegit nos Deus, non potuit operum habere rationem, quae nulla erant, quum nondum essemus ipsi. Nam quod sophistae cavillantur, Deum operibus, quae praevidebat, fuisse adductum, non longa solutione indiget. Qualia enim futura erant opera, si essemus a Deo praeteriti, quum omnium bonorum fons et initium sit ipsa electio? Donatio haec gratiae, cuius meminit, nihil aliud est quam praedestinatio, qua sumus adoptati in Dei filios. Qua de re admonitos volui lectores, quia saepe Deus gratiam tunc demum nobis dare dicitur, ubi eius effectum percipimus. Sed hic tractat Paulus, quid apud se statuerit ab initio. Dedit ergo, quod nullo merito provocatus nondum natis assignavit, ac in thesauris suis habuit repositum, donec re ipsa patefaceret, nihil se frustra statuere. *Tempora saecularia* hic nominat, sicuti ad Titum cap. 1., perpetuam annorum seriem a mundo condito. Nam illa subtilior disputatio, quam agit pluribus locis Augustinus, aliena est a mente Pauli. Sensus ergo est: Antequam ab omnibus retro saeculis tempora fluere inciperent. Porro notandum est, quod salutis fundamentum in Christo constituit: neque enim extra ipsum ulla est hominum vel adoptio, vel salus: quemadmodum etiam ad Ephesios cap. 1. dictum est.

10. *Revelata autem nunc.* Observa ut apte connectat fidem, quam habemus ex Evangelio, cum arcana Dei electione, ac suum utrique locum assignet. Nunc Deus per Evangelium nos vocavit: non quia repentinum ceperit salutis nostrae consilium, sed quia sic ab ultima usque aeternitate statuerat. Nunc apparuit Christus in salutem nostram, non quia nuper in eum salvandi virtus collata fuerit, sed quia ante creatum mundum haec gratia nobis erat in eo reposita. Earum rerum cognitio per fidem nobis revelatur. Atque ita prudenter coniungit Apostolus Evangelium cum vetustissimis promissionibus Dei, ne ipsum contemptibile reddat novitas. Sed quaeritur an Patres latuerit sub Lege: nam si Christi demum adventu fuit revelata, sequitur ante fuisse absconditam. Respondeo, de plena exhibitione rei ipsius Paulum loqui, a qua Patrum quoque fides pendebat: ita nihil ipsis derogatur. Ideo enim Abel, Noa, Abraham, Moses, David et pii omnes unam nobiscum salutem adepti sunt, quia fiduciam locarunt in hac apparitione. Non igitur dum nobis revelatam esse Christi apparitione gratiam dicit, Patres arcet ab eius communione, quos eadem fides huius apparitionis nobiscum participes facit. Christus enim heri sicut hodie (Hebr. 13, 8.): sed non ante praefixum a Patre tempus, quum morte et resurrectione sua nobis se exhibuit. Atqui huc communiter, tanquam in unicum salutis pignus et complementum, tam nostra quam Patrum respicit fides. *Qui mortem quidem abolevit.* Quum Evangelio ascribit vitae illustrationem, non intelligit, a Verbo faciendum esse exordium, ommissa Christi morte et resurrectione (nam Verbum potius in subiectam materiam recumbit), sed tantum significat, non aliter fructum huius gratiae pervenire ad homines quam per Evangelium: iuxta illud (II. Cor. 5, 19.), Erat Deus in Christo mundum sibi reconcilians, et disposuit apud nos sermonem reconciliationis. Atque hoc insigne est ac memorabile Evangelii encomium, quod vocatur vitae illustratio. *Vitae subiicit immortalitatem:* acsi diceret veram et immortalem vitam. Nisi forte per vitam intelligere malis regenerationem, quam sequitur beata immortalitas, quae adhuc speratur. Et certe hoc nostrum vivere est, non quod habemus cum brutis animalibus commune, sed quod participatione imaginis Dei constat. Quia autem in hoc-mundo non apparet quid sit, aut quid valeat talis vita, merito exprimendi causa immortalitatem addidit, quae est eius vitae, quae nunc abscondita est, revelatio.

11. *In quod positus.* Non frustra tantopere Evangelium una cum apostolatu suo commendat. Nihil enim usque adeo molitur Satan, quam ut sanae doctrinae fidem quoquo modo ex animis nostris exterminet: quia vero hoc non semper illi promptum est, si nos invadat aperto Marte, clandestinis et obliquis artibus nos adoritur. Nam ut fidem abroget doctrinae, piorum doctorum vocationem labefactat. Paulus ergo, quum mortem haberet prae oculis, non ignorans veteres et usitatas Satanae insidias, tam Evangelii doctrinam in genere, quam vocationem suam asserere voluit: sicuti utrumque erat necessarium. Nam ut longae conciones habeantur de Evangelii dignitate, non multum nobis proderunt, nisi teneamus, quale sit Evangelium. Multi enim consentient in istud universale principium de certa Evangelii auctoritate, qui postea tamen nihil habebunt certi, quod sequantur. Haec ratio est, cur nominatim velit se agnosci Paulus fidum et legitimum ministrum vivificae illius doctrinae, cuius meminerat.

Atque huc pertinet, quod variis titulis se ornat in re una exprimenda. *Praeconem* se vocat, cuius partes sunt, principum et magistratum decreta publicare. *Apostoli* nomen proprium est. Porro quia inter *doctorem* et discipulos est relatio, hoc quoque tertium nomen sibi ascribit, ut sciant, qui ab eo discunt, habere se magistrum divinitus sibi ordinatum. Quibus autem se positum esse testatur? Gentibus: nam de illis praecipua erat controversia, quod Iudaei negabant vitae promissiones ad alios, nisi ad carnales Abrahae filios, pertinere. Ergo ne dubia sit Gentium salus, affirmat se ad eas peculiariter a Deo fuisse missum.

12. *Quam etiam ob causam haec patior.* Satis notum est, hinc magis quam ulla alia de causa fuisse accensam Iudaeorum rabiem adversus Paulum, quod Evangelium Gentibus commune faceret: quanquam particula *quam ob causam* refert totum complexum, ideoque ad hoc postremum membrum de Gentibus restringi non debet. Ergo ne vincula, quibus detinebatur, aliquid de sua auctoritate minuerent, duobus argumentis contra pugnat. Causam enim sibi gloriosam potius quam turpem esse ostendit: quia non ob maleficium aliquod vinctus sit, sed quod Deo vocanti sit obsequutus. Est autem incredibile solatium, quum possumus bonam conscientiam iniquis hominum iudiciis opponere. Secundo a spe prosperi eventus argumentatur, nihil esse in suis vinculis pudendum. Hoc praesidio quisquis munitus erit, poterit maximas quasque tentationes superare. Et quum se *pudescere* negat, alios animat suo exemplo ad eandem fortitudinem. *Novi enim, cui crediderim.* Hoc unicum est asyllum, quo se recipere debent omnes pii, quoties eos mundus habet pro damnatis et desperatis, ut scilicet satis habeant, quod Deo probantur: quis enim finis, si ab hominibus pendeant? Atque hinc colligendum est, quantum ab opinione distet fides: quia, quum dicit Paulus, Novi, cui crediderim, significat nequaquam sufficere, si credas, nisi Deum habeas auctorem, atque eius rei tibi constet certitudo. Fides ergo neque hominum auctoritate nititur, neque ita in Deum recumbit, ut haesitet, sed cum scientia coniuncta esse debet: alioqui parum esset firma adversus innumeros Satanae insultus. Cui autem cum Paulo constat haec scientia, is experietur non frustra vocari fidem nostram victoriam, qua mundus vincitur, nec frustra dictum esse a Christo: Portae inferorum non praevalerunt (Matth. 16, 18.). Is, inquam, inter omnes procellas et tempestates tranquillus quiescet, cui hoc erit constitutum, Deum, qui mentiri ac fallere nequit, loquutum esse, ac indubie praestaturum, quod promisit. Rursum si cui non erit obsignata haec veritas, instar arundinis huc et illuc perpetuo nutabit. Proinde hic locus observatione dignus est: quia optime exprimit vim fidei, quum docet eam gloriam nos debere Deo tribuere in rebus maxime deploratis, ut non dubitemus ipsum fore veracem ac fidelem: deinde quum docet in Verbo perinde esse asquiescendum, acsi Deus e coelo nobis apparuisset. Nam quisquis hac persuasionem non est instructus, nihil tenet. Semper autem meminerimus Paulum non in umbra philosophari, sed quasi in re praesenti constitutum serio testari, quid valeat aeternae vitae fiducia. *Persuasus sum, quod potens sit.* Quoniam periculorum vis et magnitudo nos saepe consternant, vel saltem ad diffidentiam sollicitant animos nostros, ideo necesse est hoc clypeo nos munitos esse, Satis in Dei virtute nobis esse praesidium. Quemadmodum Christus, ubi nos securos esse iubet, hoc ulitur ar-

gumento, Pater, qui vos mihi dedit, maior omnibus est (Io. 10, 29.). Quo significat nos esse extra periculum, quum Dominus, qui nos in tutelam suam recepit, ad resistendum abunde sit potens. Non audet quidem Satan recta hanc cogitationem ingerere, Deum non posse, vel impediri, quominus impleat, quod promisit, (quoniam a tanta in Deum blasphemia sensus noster abhorret), sed oculos mentesque nostras praeoccupando sensum omnem divinae potentiae adimit. Purgatum igitur animum esse oportet, qui non modo eam gustat, sed eius gustum inter quasvis tentationes retinet. Caeterum de potentia Dei quoties loquitur Paulus, actualement (ut sic dicam) intellige, vel ενεργουμένην, quemadmodum ipse alibi (Col. 1, 29.) vocat. Fides enim Dei virtutem cum Verbo semper coniungit, quod non procul imaginatur, sed intus conceptum habet ac possidet. Ita Rom. 4, 20., de Abraham: Non haesitavit, nec disceptavit, sed dedit gloriam Deo, certo persuasus, quod qui promiserat potens esset etiam implere. Observa etiam nomen *depositi* pro vita aeterna: nam inde colligimus, non aliter in manu Dei salutem nostram esse, ac sunt in manu depositarii, quae ipsius fidei custodienda tradimus. Si penes nos esset salus nostra, quot assidue periculis exposita foret? nunc vero bene est, quod apud talem custodem reposita omni discrimine est superior.

13. Formam habe sanorum sermonum, quos a me audisti in fide et caritate, quae est in Christo Iesu. 14. Egregium depositum custodi per Spiritum sanctum, qui inhabitat in nobis. 15. Nosti hoc, quod aversati me fuerint omnes, qui sunt in Asia, quorum sunt Phygellus et Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori familiae: quoniam saepe me refocillavit, et de catena mea non erubuit: 17. Sed quum esset Romae, studiosius quaesivit me, et invenit. 18. Det ei Dominus, ut inveniat misericordiam apud Dominum in die illo, et quam multa mihi Ephesi ministraverit, melius tu nosti.

13. *Formam habe.* Quod alii exponunt, Doctrina tua sit veluti exemplar, ad quod alii se forment, non recipio. Nihilominus etiam propius accedit ad Pauli mentem expositio Chrysostomi, ut habeat in promptu Timotheus virtutum imaginem cordi suo insculptam ex Pauli doctrina. Mihi potius videtur praecipere Apostolus Timotheo, ut tenax sit doctrinae, quam didicit, non modo quod ad substantiam, sed etiam quod ad figuram ipsam orationis. Nam ὑποτύπωσις, quod verbum hic usurpat, est viva rerum expressio, ac si oculis praesentes subiicerentur. Sciebat Paulus, quam proclivis sit a pura doctrina vel lapsus, vel deflexio. Hanc ob causam sollicite cavet, ne declinet Timotheus ab ea docendi forma, quam acceperat, suamque docendi rationem quasi ad illud praescriptum exigit: non quod in verbis tanta sit religio, sed quia supra modum noxia est doctrinae vel minima deformatio. Hinc apparet qualis sit in Papatu theologia, quae usque eo degeneravit ab isto exemplari, quod Paulus commendat, ut simi-

lior sit augurum vel aruspicum aenigmatibus, quam doctrinae ex Dei verbo sumptae. Quid enim, obsecro, Paulinum resipiunt omnes scholasticorum libri? Haec adulterandae doctrinae licentia ostendit, quam non abs re Paulus ad nativam formam retinendam Timotheum invitet. Et *sanos sermones* opponit non tantum dogmatibus palam impiis, sed frigidis quaestionibus, quae pro sanitate nihil aliud quam languorem afferunt. *In fide et caritate.* Scio, particulam *ἐν* saepe-numero ex phrasi linguae hebraicae sumi pro *cum*, sed hic alia mihi videtur significatio: siquidem hanc quasi notam ascripsit Paulus sanae doctrinae, ut sciamus, quid contineat, et quae sit eius summa, quam totam suo more ad fidem et caritatem revocat. Et utramque constituit in Christo: ut certe eius cognitio duobus his membris praecipue constat. Tametsi enim est articulus singularis, qui cohaeret cum caritatis nomine, idem tamen de fide subaudiendum est. Qui vertunt Cum fide et caritate, hunc faciunt sensum, ut Timotheus sanae doctrinae adiungat pietatis et caritatis affectum. Fateor quidem neminem posse in sana doctrina fideliter perseverare, nisi qui vera ipse fide et sincera caritate praeditus est. Verum prior expositio (meo iudicio) melius quadrat: ut Paulus exegetice exprimat, quales sint illi sermones, et cuius sint argumenti. Summam autem in fide et caritate sitam esse pronuntiat, quarum fons ac principium est Christi cognitio.

14. *Egregium depositum custodi.* Latius patet ista exhortatio: hortatur enim, ut respiciat, quid sibi datum sit a Deo, et tanto plus studii et diligentiae impendat, quanto excellentius est depositum: neque enim rei vulgaris tam severe solet exigi ratio. Ac *depositi* quidem nomine, tam ministerii honorem quam dotes omnes intelligo, quibus instructus erat Timotheus. Alii ad ministerium solum restringunt: atqui potissimum ea notari puto, quae ipso ministerio potiora erant, nempe omnia Spiritus dona, quibus excellebat. Nomen *depositi* alio quoque respectu usurpat, ut meminerit Timotheus reddendam aliquando esse rationem: fideliter enim administrandum est, quicquid nobis commisit Deus. Et τὸ καλόν pro eximio vel praeclaro capitur, itaque non male Erasmus Egregium posuit, notandae praestantiae causa: quam versionem sequutus sum. Sed quae est custodiendi ratio? ne scilicet inertia nostra pereat, quod in nos Deus contulit, vel propter ingratitudinem vel abusum auferatur. Multi enim abiiciunt Dei gratiam, multi ea iam accepta se privant ac spoliant. Quoniam tamen eius custodiae difficultas vires nostras superat, ideo adiecit, *per Spiritum sanctum*, acsi diceret, Non requiro abs te plus quam possis: nam quod ex te non habes, Spiritus Dei sufficiet. Hinc sequitur, non aestimandas esse hominum vires ex Dei praeceptis, quia, sicuti verbis iubet, ita etiam verba sua cordibus inscribit, ac vires suppeditando efficit, ne frustra iubeat. Quod sequitur de *habitatione* Spiritus in nobis, significat praesens esse eius auxilium fidelibus: modo ne sibi oblatum respuant.

15. *Nosti hoc.* Defectiones istae, quas commemorat, poterant multorum concutere animos, et simul gignere varias suspiciones: ut solemus fere omnia in sinistram partem arripere. Eiusmodi offensus occurrit Paulus cum heroica animi fortitudine, ut boni omnes eorum perfidiam detestari discant, qui servum Christi ita deseruerant, quam solus capitis sui periculo communem sustineret causam: neque ideo ut vacillent, dum Paulum ipsum intelligunt minime Dei ope

destitui. Nominat autem duos, quos credibile est fuisse prae aliis celebres, ut aditum praeccludat eorum calumniis. Est enim usitatum transfugis ac militiae Christianae desertoribus, quo suam turpitudinem excusent, quascunque possunt criminationes fingere adversus fideles et probos Evangelii ministros. Phygellus et Hermogenes, quia sciebant ignaviam suam merito infamem esse posse apud fideles, adeoque flagitiosae perfidiae damnari: non dubitassent Paulum gravare falsis rumoribus, et impudenter laedere eius innocentiam. Ergo Paulus, ut fidem eorum mendaciis derogat, notam, quam merentur, illis inurit. Sic etiam hodie permulti, quia vel non admittuntur hic in ministerium, vel etiam abdicantur honore propter suam nequitiam, vel non aluntur otiosi, vel perpetrato furto aut scortatione aufugere coguntur: per Galliam deinde et alias regiones volitant, ac quascunque possunt criminationes in nos regerendo suae innocentiae approbationem inde mutuuntur. Et tanta est quorundam fratrum imperitia, ut nos crudelitatis insimulent, si quis nostrum tales pingat suis coloribus. Atqui optandum foret, ut frontem omnes haberent stigmatem notatam, unde agnoscerentur primo statim congressu.

16. *Det misericordiam Dominus.* Ex hac precatione colligimus, minime perire officia sanctis impensa, etiamsi gratiam ipsi referre nequeant. Nam quod Deum precatur, ut mercedem rependat, hoc vim habet promissionis. Et simul ostendit Paulus suam gratitudinem, quum remunerandi vices in Deum transcribit, quia impar est solvendo. Quid si affuisset remunerandi facultas? certe re ipsa testatus fuisset hominem se ingratum non esse. Porro notandum est, quod, quum Onesiphori solius beneficentiam laudet, ob eum toti familiae bene precatur. Unde colligimus, Dei benedictionem non tantum super caput iusti, sed super totam domum residere: tantus est Dei amor erga suos, ut se ad omnes, qui cum illis sunt coniuncti, diffundat. Quod Onesiphorum dicit *non erubuisse de sua catena*, id non modo liberalitatis signum est, sed etiam zeli: quandoquidem periculo se libenter obiecerit ac hominum infamiae, ut Paulum ipsum iuvaret.

18. *Det ei Dominus, ut inveniatur.* Quidam ita exponunt: Det illi Deus, ut apud Christum iudicem misericordiam reperiat. Et sane hoc aliquanto est tolerabilius, quam locum illum Mosis, Pluit Dominus a Domino (Gen. 19, 24.), ita exponere: Pluit Pater a Filio. Fieri tamen potest, ut vehementia affectus Paulum ad repetitionem supervacuum impulerit, ut fieri solet. Haec autem precatio nos docet, quanto uberius merces eos maneat, qui sine spe terreni praemii sanctis exhibent sua officia, quam si praesentem ex manu hominum reciperent. Quid autem precatur? ut misericordiam inveniatur. Qui enim erga proximos fuerit misericors, talem erga se experietur Deum, quae promissio nisi ad benignitatem exercendam acriter nos sollicitet ac stimulet, plus quam stupidi sumus. Unde sequitur etiam, Deum non merita nostra ex dignitate praemiari: sed hoc esse optimum et praestantissimum, quod nobis rependit, praemium, dum nobis ignoscit, seque non tam severum ostendit iudicem, quam Patrem indulgentem ac propitium.

CAP. II.

1. **Tu ergo, fili mi, fortis esto in gratia, quae est in Christo Iesu,** 2. **Et quae a me audisti per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt ad alios etiam docendos.** 3. **Tu igitur feras afflictiones, ut bonus miles Iesu Christi.** 4. **Nemo, qui militat, implicatur vitae negotiis, ut imperatori placeat.** 5. **Quodsi quis etiam certaverit, non coronatur, nisi legitime certaverit.** 6. **Laborare prius agricolam oportet, quam fructus percipiat.** 7. **Intellige, quae dico: det enim tibi Dominus intellectum in omnibus.**

1. *Tu ergo fortis esto.* Sicuti antea iusserat depositum servare per Spiritum, ita etiam nunc praecipit, ut in gratia roboretur. Quo dicto vult torporem et inertiam excutere: adeo enim ignava est caro, ut medio in cursu flaccescant etiam, qui praediti sunt egregiis donis, nisi identidem excitentur. Dicit quispiam: Quorsum attinet hominem hortari, ut *in gratia sit fortis*, nisi aliquae essent ad cooperandum liberi arbitrii partes? Respondeo, hoc ipsum, quod flagitat Deus verbo suo nobis, etiam Spiritu suo praestare, ut in gratia, quam nobis contulit, robaremur. Neque tamen supervacuae sunt exhortationes, quia Spiritus Dei nos intus docens facit, ne frustra et inutiliter illae insonent auribus. Quisquis ergo agnoscet, praesentem exhortationem non aliter potuisse esse fructuosam quam arcana Spiritus virtute, nunquam in ea liberum arbitrium stabiliet. Addit, *quae est in Christo Iesu*, ob duas causas: ut doceat non aliunde contingere quam a solo Christo, et nemini Christiano eam defuturam. Nam quum sit unus Christus omnibus communis, sequitur omnes eius gratiae esse participes, quae ideo in Christo esse dicitur, quod ipsam habere debeant, quicumque sint Christi. Blanda haec filii appellatio, qua utitur, non parum ad conciliandam gratiam valet, quo melius in animum doctrina penetret.

2. *Et quae a me audisti.* Iterum ostendit, quantum sit de propaganda ad posteros sana doctrina sollicitus: nec tantum hortatur Timotheum, ut figuram eius et lineamenta retineat, quemadmodum prius fecit, sed etiam ut piis doctoribus eam per manus tradat, quo passim diffusa in multorum animis radices agat. Videbat enim fore, ut facile intercideret, nisi mature plurium ministerio spargeretur. Et sane videmus, quid paulo post Apostolorum mortem egerit Satan. Perinde enim acsi aliquot iam saeculis eorum fuisset sepulta praedicatio, innumera deliria invexit, quae prodigiosa absurditate Gentium omnium superstitiones vincerent. Non igitur mirum est, si Paulus, ut tale tantumque malum praecaveat, studiose vult suam doctrinam apud omnes pios Ministros deponi, qui ad eam tradendam idonei sint: acsi diceret, Vide, ut post mortem meam certa exstet doctrinae meae testificatio. Id autem fiet, si, quae a me didicisti, non ipse modo fideliter doceas, sed latius per alios cures publicanda: ergo

quoscunque videbis aptos ad eam rem, illorum fidei commendes hunc thesaurum. *Fideles homines* nominat, non a fide, quae inter omnes Christianos est communis: sed per excellentiam, qui rara fide polleant. Possemus etiam Fidos vertere: quia pauci sunt, qui sincere creditam sibi doctrinam perpetuae memoriae conservare studeant. Alios impellit ambitio, eaque multiplex, alios avaritia, alios malignitas, alios periculorum metus tardat: singularis ergo hic requiritur fidelitas. *Per multos testes*. Non significat testes a se fuisse adhibitos sollenni ritu, Timothei causa: sed quoniam nonnulli controversiam movere poterant, essetne a Paulo profectum, quod doceret Timotheus, an ab ipso confictum: omnem dubitationem eximit hac ratione, quod non clanculum in angulo fuerat loquutus, sed multi vivebant, qui possent testari nihil proferre Timotheum, quod non ex Pauli ore prius audissent ipsi quoque. Ergo extra suspicionem futura erat Timothei doctrina, quum haberet permultos condiscipulos, qui testimonium illi possent reddere. Hinc discimus, quantum laborare debeat servus Christi pro conservanda ac tuenda doctrinae puritate, neque solum quamdiu vivit, sed quam longissime eius cura et studium extendere se poterit.

3. *Tu igitur feras afflictiones*. Non sine magna necessitate hanc secundam exhortationem attexuit. Se enim ad ferendas afflictiones comparent oportet, qui sua obsequia Christo offerunt: itaque nunquam erit perseverantia sine tolerantia malorum. Et ideo addit, Sicuti decet *bonum militem Christi*, quo verbo significat militare omnes, qui Christo serviunt, et eorum militiam non malis inferendis, sed magis patientia constare. Harum rerum meditatio plus quam necessaria nobis est. Videmus, quam multi hastas quotidie abiciant, qui magnum nescio quid prae se ferebant. Unde id? quia cruci assuescere nequeunt. Primum tanta est mollities, ut militiam horreant: deinde non aliam tenent militandi rationem, quam ut ferocia cum adversariis certent. Quid autem sit possidere animas in patientia, discere non sument.

4. *Nemo, qui militat*. Perstat in similitudine, quam a militia sumpserat. Quanquam proprie loquendo, metaphorice prius dixit Christi militem, nunc vero comparatione utitur profanae militiae cum spirituali et Christiana, hoc sensu: Ea est disciplinae militaris ratio, ut, simulatque miles imperatori nomen dedit, relictam domo et negotiis omnibus, nonnisi de bello cogitet: ita ut Christo penitus addicti simus, omnibus huius saeculi impedimentis solutos esse oportet. Per *negotia vitae* intelligit familiae administrandae curam et ordinarias occupationes: ut agriculturam suam rustici, mercatores sua commercia tabernasque deserunt, donec stipendiis suis sint perfuncti. Nunc applicanda est comparatio ad rem praesentem, quod, quisquis vult sub Christo militare, debet relictis omnibus mundi tricis et avocamentis se illi totum suaeque studia addicere. Denique meminerimus veteris proverbii: Hoc age, quod significat, ita serio incumbendum esse peragendis Sacris, ut studium nostrum et intentionem nihil aliud impediat. Lectio illa vulgaris, Nemo militans Deo etc., corrumpit totum Pauli sensum. Porro Ecclesiae pastores sub Timothei persona alloquitur hic Paulus. Generalis quidem est sententia, sed quae peculiariter Verbi ministris competit. Videant ergo hi primum, quae sint a sua functione aliena, ut soluti Christum sequantur. Deinde videant alii, quisque in suo ordine, quid eos a Christo abstrahat: ne

hic coelestis Imperator minus habeat in nos iuris, quam sibi vindicat homo quispiam mortalis in profanos milites, qui in eius nomen iurarunt.

5. *Quodsi quis etiam certaverit.* Nunc agit de perseverantia: ne quis putet se uno aut altero conflictu esse perfunctum. Ac similitudinem quidem ab athleticis mutuatur, quorum nemo praemium obtinet, nisi ad extremum victor perstiterit. Sic prioris ad Corinth. epist. cap. 9, 24., Omnes quidem in stadio currunt, sed unus accipit brabium, sic currite, ut comprehendatis. Si quis itaque primo conflictu fatigatus statim ex campo se ad quietem subducatur, inertiae damnabitur potius, quam ornabitur corona. Ita quum certare nos velit Christus tota vita: qui in medio victoriae cursu defecerit, honore se privat, etiamsi strenue coeperit. *Legitime certa*, est prosequi certamen, quantum vel quoad lex praescribit, ne quis sibi modum ante tempus definiat.

6. *Laborare prius agricolam.* Non ignoro secus verti hunc locum ab aliis, et fateor eos ad verbum transferre, quod graece Paulus scripsit: sed qui diligenter contextum expendet, mihi assentietur. Deinde nota est graeca ista phrasis, Laborantem, pro Laborare: participium enim loco infinitivi saepe Graeci usurpant. Sensus est igitur, non ante agricolas fructum colligere, quam in terrae cultura, in satione et aliis sudaverint. Quodsi non parcant laboribus agricolae, ut aliquando fructu potiantur, et patienter tempus messis exspectant: quanto absurdus est nos labores refugere, quos nobis iniungit Christus tanta mercede proposita?

7. *Intellige, quae dico.* Hoc non addidit propter similitudinum, quas posuit, obscuritatem, sed ut sibi ipse suggereret Timotheus, quanto praestantior sit sub Christi auspiciis militia, et quanto amplior merces: nam vix assidua meditatione hoc tandem sentimus. Quae subiicitur precatio, quasi vice correctionis addita est. Quia enim usque ad incorruptibilem illam vitae futurae coronam non conscendunt nostrae mentes, Paulus ad Deum confugit, ut Timotheo det intellectum. Atque hinc colligimus non minus frustra nos doceri, nisi Dominus mentes aperiatur, quam frustra darentur praecepta, nisi ipse suppeditaret vires implendi. Quis enim Paulo melius id potuit? atqui ut aliquo profectu doceat, discipulum sibi a Deo formari postulat.

8. Memento Iesum Christum excitatum a mortuis, ex semine David secundum Evangelium meum, 9. In quo laboro usque ad vincula, tanquam maleficus: sed sermo Dei non est vinctus. 10. Quamobrem omnia tolero propter electos, ut ipsi quoque salutem consequantur, quae est in Christo Iesu, cum gloria aeterna. 11. Fidelis sermo: si enim commortui sumus, etiam simul cum ipso vivemus: 12. Si sufferimus, etiam simul regnabimus: si negamus, ille quoque negabit nos: 13. Si increduli sumus, ille fidelis manet: negare se ipsum non potest.

8. *Memento Iesum.* Aliquam eius doctrinae partem, quam volebat salvam et integram ad posteros pervenire, nominatim exprimit. Verisimile autem est, eam potissimum attingi, de qua maxime timebat: quod etiam ex sequentibus patebit, quum de errore Hymenaei et Phileti loquetur. Negabant enim resurrectionem, cuius habemus certum in hac confessione pignus, dum factam esse mentiebantur. Caeterum quam necessaria fuerit haec Pauli admonitio, veteres historiae ostendunt: quascunque enim machinas potuit Satan, admovit ad destruendam hanc fidem. Nam quum sint duo eius membra, Christum ex semine David esse genitum, et ex morte resurrexisse: statim a tempore Apostolorum exortus est Marcion, qui humanae in Christo naturae veritatem abolere conatus est: sequuti sunt deinde Manichaei. Et haec pestis hodie quoque grassatur. Quod ad resurrectionem spectat, quam multi et quam variis artibus eius spem labefactare conati sunt? Tantundem igitur valet ista Pauli attestatio, acsi dixisset, Ne quis Evangelium meum calumniis depravet aut adulteret: ita docui, ita praedicavi, Christum, qui ex semine David natus homo erat, resurrexisse a mortuis. *Evangelium* vocat *suum*, non ut se auctorem profiteatur, sed ministrum. Caeterum in Christi resurrectione certum habemus nostrae omnium pignus. Proinde qui fatetur Christum resurrexisse, idem etiam de nobis futurum affirmat: quia non sibi resurrexit Christus, sed nobis. Non enim a membris suis avelli caput debet. Praeterea in Christi resurrectione continetur redemptionis et salutis nostrae complementum. Nam mors quoque adiungitur. Christus ergo, qui mortuus est, resurrexit: cur? et in quem finem? hic ad nos veniendum est, atque hic etiam emergit vis et fructus utriusque, nempe tam resurrectionis quam mortis. Nam hoc principium semper tenendum est, Scripturam non solere de illis historice tantum ac frigide loqui, sed fructum subaudiendo. *Ex semine David.* Hac particula non modo asseritur humanae naturae veritas in Christo, sed etiam illi vindicator honos et nomen Messiae. Negant haeretici Christum fuisse verum hominem, alii delapsum e coelo fingunt, alii tantum apparuisse in ipso hominis speciem, Paulus ex adverso clamat, ex semine David fuisse: quo haud dubie pronuntiat verum fuisse hominem, ex homine progenitum, nempe ex Maria. Hoc tam disertum testimonium, quo magis eludere conantur haeretici, impudentiam suam magis produnt. Iudaei et alii Christi hostes eum esse negant, qui olim promissus fuerat: Paulus autem affirmat Davidis esse filium, et ex ea familia ducere originem, ex qua Messiam descendere oportuit.

9. *In quo laboro.* Est anticipatio, vincula enim apud imperitos fidem detrahebant illius Evangelio. Fatetur ergo se, quod ad externam speciem, instar scelerati hominis vinctum esse: sed addit, sua vincula non obstare, quominus libero cursu procedat Evangelium. Imo electis salutare esse, quod patitur, quia ad eorum confirmationem valeat. Haec invicta est martyrum Christi fortitudo, dum conscientia bonae causae, quam agunt, eos supra mundum attollit: ut non tantum corporis dolores et cruciatus, sed quamvis ignominiam quasi ex alto despiciant. Imo hac cogitatione erigere se debent omnes pii, dum Evangelii ministros contumeliose tractari vident ab adversariis, ne propterea minus reverenter de doctrina sentiant: sed dent gloriam Deo, cuius virtute illam erumpere vident per omnia mundi obstacula. Et sane nisi nimium carni addicti essemus, sola

haec consolatio sufficere nobis in persecutionibus deberet: quodsi impiorum saevitia opprimimur, nihilominus propagatur Evangelium, et latius se diffundit. Nam quicquid illi moliantur, adeo non obruunt neque extinguunt Evangelii lucem, ut clarius emicet. Libenter ergo vel saltem placatis animis feramus, tam corpus nostrum quam nomen carcere occlusum teneri, modo perrumpat Dei veritas, ac longe lateque se diffundat.

10. *Quamobrem omnia tolero.* Ab effectu demonstrat, quam nihil sit in suis vinculis probrosum, quum scilicet electis magnopere sint utilia. Quod se *propter electos tolerare* dicit, hoc argumento est, quanto pluris faciat Ecclesiae aedificationem quam se ipsum. Neque enim mori tantum, sed etiam inter scelestos deputari paratus est, ut Ecclesiae salutem promoveat. Caeterum idem hoc loco docet Paulus, quod primo cap. ad Coloss. 24., ubi dicit se implere, quae desunt Christi passionibus, pro corpore eius, quod est Ecclesia. Unde Papistarum impudentia abunde refellitur, qui inde colligunt mortem eius fuisse pro peccatis nostris satisfactoriam: quasi vero aliud morti suae arroget Paulus, quam quod piorum fidem sit confirmatura. Nam mox additur expositio, quum salutem fidelium non alibi statuit quam in Christo. Sed petat plura, qui volet, ex eo capite, quod citavimus. *Cum gloria aeterna.* Hic finis est salutis, quam in Christo consequimur. Salus enim nostra est Deo vivere, quae incipit a regeneratione nostra: absolvitur autem plena nostri liberatione, quum nos Deus ex mortalis vitae aerumnis subductos in regnum suum colligit. Ad hanc salutem accedit participatio coelestis, adeoque divinae gloriae. Ergo ut Christi gratiam amplificaret, nomen aeternae gloriae saluti apposit.

11. *Fidelis sermo.* Praefationem adhibet sententiae, quam mox proferet: quia nihil a sensu carnis magis est alienum, quam moriendum esse, ut vivamus, ac mortem esse vitae aditum. Nam ex aliis locis colligere licet, Paulum in rebus valde seriis, aut creditu minus facilibus, ita praefari solitum. Summa autem est, non aliter nos vitae et gloriae Christi fore socios, nisi prius cum eo mortui et humiliati fuerimus, sicut dicit ad Roman. 8, 29., electos omnes esse praeordinatos, ut configurentur imagini eius. Hoc tam exhortandis fidelibus quam consolandis dictum est. Quem enim non acuat ista exhortatio, non moleste ferendas esse afflictiones, quarum tam felix erit exitus? Eadem cogitatio suaviter temperat, quicquid acerbitatis est in cruce: quia neque dolores, neque tormenta, neque probra, neque mors, horrore nobis esse debent, in quibus communicamus cum Christo: praesertim quum omnia haec praeludia sint triumphi. Suo igitur exemplo pios omnes animat Paulus, ut hilari animo afflictiones pro Christi nomine suscipiant, in quibus iam gustum habent futurae gloriae. Quodsi ab opinione nostra id abhorret, ac crux ipsa adeo nos consternat et oculos perstringit, ut Christum non sentiamus: meminerimus hunc clypeum opponere, Fidelis sermo. Et sane ubi adest Christus, illic agnoscere debemus vitam et felicitatem. Ergo mordicus tenenda ista communicatio, quod non seorsum morimur, sed cum Christo, ut nobis cum eo post sit communis vita: nos cum eo pati, ut gloriae simus consortes. Caeterum per mortem intelligit totam illam externam mortificationem, de qua loquitur secundae ad Corinthios epist. cap. 4, 10.

12. *Si negamus.* Comminatio quoque additur ad excutiendam

ignaviam. Nihil enim iis cum Christo esse denuntiat, qui persecutionis terrore confessionem nominis eius abiiciunt. Quam enim est indignum, pluris esse nobis caducam hanc mundi vitam, quam sacrosanctum Filii Dei nomen? Et cur censeret inter suos, qui perfide eum repudiant? Nihil hic valet infirmitatis patrocinium: nisi enim se vanis blanditiis sponte fallerent homines, instructi Spiritu fortitudinis constanter resisterent. Quod flagitiose Christum abnegant, id non infirmitatis modo, sed infidelitatis est: quia mundi illecebris excoecati nullam in regno Dei vitam cernunt. Sed haec doctrina meditatione opus habet magis quam explicatione. Clara enim sunt Christi verba, Qui me negaverit, negabo et ego illum (Matth. 10, 33.). Restat, ut quisque apud se reputet, non esse hoc puerile terrorem, verum serio pronuntiari a iudice, quod suo tempore verum fuisse constabit. Quod sequitur continuo, *fidelem manere illum*, etiamsi fuerimus increduli, hunc habet sensum, Nihil filio Dei aut eius gloriae decedere nostra perfidia: quia se ipso contentus minime nostra confessione indigeat, acsi dixisset, Deserant Christum, qui volent, nihil illi auferunt, siquidem ipsis perditis integer manet. Quamquam plus exprimit, Christum scilicet non esse nostri similem, ut a veritate sua desciscat. Unde patet, alienari a Christo, quicumque eum abnegant. Atque ita impiis defectoribus blanditias, quibus se demulcent, excutit: quia, ut sunt versipelles, Christum similiter multiformem et varium libenter fingerent, quod fieri posse negat Paulus. Interea tamen tenendum est, quod priore loco attingi, fidem nostram ideo fundari in perpetua et inflexibili Christi veritate, ne inconstantia hominum vel defectione vacillet.

14. Haec admone, contestans coram Domino, ne verbis disceptent, ad nullam utilitatem, ad subversionem audientium. 15. Stude te ipsum probatum exhibere Deo, operarium non erubescens, recte secantem sermonem veritatis. 16. Caeterum profanas clamorum inanitates omitte: ad maiorem enim proficient impietatem. 17. Et sermo eorum, ut gangraena, pastionem habebit, quorum de numero est Hymenaeus et Philetus, 18. Qui circa veritatem aberrarunt, dicentes resurrectionem iam esse factam, et subvertunt quorundam fidem.

14. *Haec admone.* Demonstrativum haec habet pondus: significat enim summam illam Evangelii, quam posuit, et quas addidit exhortationes, esse tanti momenti, ut illis suggerendis nunquam debeat fatigari bonus Minister: res enim dignas esse, quae assidue tractentur, et quarum non possit esse nimia commemoratio. Haec sunt, inquit, quibus non tantum semel tradendis, sed frequenter inculcandis te operam dare volo. Solam enim aedificationem respicere debet bonus doctor, et in eam solam insistere. Ex adverso non tantum a frigidis quaestionibus eum abstinere iubet, sed alios etiam prohibere, ne ipsas sectentur: *λογομαχεῖν* est operam dare contentiosis disputationibus, quas fere parit argutiarum studium. *Contestatio coram Deo* ad terrendum valet: atque ex hac severitate colligimus, quam perni-

ciosa res sit Ecclesiae litigiosa scientia, hoc est, quae posthabita pietate ostentationi servit: qualis est tota speculativa (quam vocant) theologia Papatus. *Ad nullam utilitatem.* Duplici nomine λογισμὸν damnat, quod fructu careat, et quod valde sit noxia infirmos turbando. Tametsi autem in versione sequutus sum Erasmum, quia minime dissidebat a mente Pauli: volo tamen monitos lectores, ita resolvenda esse Pauli verba, Quod nullam ad rem utile est. Dicit enim graece εἰς οὐδὲν χρήσιμον: ergo istud χρήσιμον in nominativo casu lego, non accusativo, et certe oratio sic melius fluat, acsi dixisset, Quid enim attinet, quum nullus inde profectus veniat, multum autem mali? quia subvertitur multorum fides. Notemus primum, hac sola de causa merito improbari doctrinam, quod nihil prosit. Neque enim curiositati nostrae obsequi vult Deus, sed utiliter nos instituere. Valeant ergo speculationes omnes ac facessant, quae aedificationem nullam afferunt. Sed hoc secundum longe deterius est, quum *ad subversionem audientium* agitantur quaestiones, alioqui iam infructuosae. Atque utinam animum huc adverterent, qui semper ad digladiandum lingua sunt armati, imo certandi materiam quavis ex quaestione aucupantur, adeoque in singulis verbis aut syllabis aucupia tendunt. Sed alio rapit eos ambitio, et interdum etiam fatalis paene quidam morbus: quod in nonnullis expertus sum. Quod autem de subversione tradit Apostolus, verissimum esse res ipsa quotidie docet. Nam et naturale est, altercando amitti veritatem: et Satan dissidorum praetextu ad turbandos infirmos abutitur, et destruendam eorum fidem.

15. *Stude te ipsum.* Quoniam ex hoc fonte nascuntur omnes pugnae in doctrina, quod ingeniosi homines se venditare coram mundo cupiunt: optimum et aptissimum remedium opponit hic Paulus, dum praescribit Timotheo, ut in Deum coniectos habeat oculos, acsi diceret, Alii plausum captant theatri, tu autem studeas approbare te ac tuum ministerium Deo. Et certe nihil est, quod vanam eminendi cupiditatem magis coerceat, quam dum reputamus nobis esse cum Deo negotium. Quod ἀνεπαλοχύρτον Erasmus transtulit Non erubescendum, tametsi non impugno: malui tamen active exponere *non erubescentem*, quia et magis usitata est haec significatio apud Graecos, et melius visa est praesenti loco convenire. Subest enim adhuc antithesis: Qui contentionibus turbant Ecclesiam, ideo tam acriter fervent, quod pudet eos vinci, ac sibi turpe ducunt aliquid nescire. Paulus contra ad Dei iudicium nos revocat, ac primo quidem iubet esse non otiosos disputatores, sed *operarios*: quo nomine oblique perstringit eorum stultitiam, qui nihil agendo tantopere se torquent. Simus ergo operarii in aedificanda Ecclesia, atque ita operam nostram impendamus Deo, ut fructus aliquis appareat: tunc nulla erit erubescendi causa. Quia utcumque garrulis ostentatoribus disputando pares non simus, sufficiet tamen aedificandi studio, industria, fortitudine et doctrinae efficacia esse superiores. In summa, iubet Timotheum gnaviter laborare, ut coram Deo non pudeat: quum ambitiosi unum hunc pudorem horreant, ne quid deperdant ex opinatione acuminis vel reconditae scientiae. *Recte secantem.* Pulchra metaphora, et quae scite exprimit praecipuum docendi finem. Nam quum solo Dei verbo contentos esse nos oporteat: quorsum quotidianae conciones, et ipsum quoque Pastorum munus? nonne in medio posita est Scriptura? At Paulus secandi partes Doctoribus assi-

gnat, acsi pater alendis filiis panem in frusta secando distribueret. Commendat autem rectam sectionem Timotheo, ne in secando cortice occupatus (ut solent inepti homines) ipsam interiorem medullam intactam relinquat. Quamquam generaliter hoc nomine prudentem verbi distributionem, et quae rite ad auditorii profectum attemperatur, intelligo. Alii enim mutilant, alii discerpunt, alii contorquent, alii disrumpunt, alii in cortice (ut dixi) haerentes, non perveniunt ad ipsam animam. His omnibus vitiis opponitur recta sectio, hoc est, explicandi ratio ad aedificationem formata. Est enim quasi regula, ad quam exigere convenit omnem Scripturae interpretationem.

16. *Caeterum profanas.* Quid de his vocabulis sentiam, dixi ultimo capite epistolae prioris: inde igitur petant lectores. Quo autem magis deterreat Timotheum ab ista profana et sonora garrulitate, admonet quendam esse veluti labyrinthum, vel potius profundum gurgitem: unde nullus patet exitus, sed in quem magis se ac magis demergant homines.

17. *Et sermo eorum, ut gangraena.* Admonuit me Benedictus Textor medicus, hunc locum male ab Erasmo versum fuisse, qui ex duobus morbis plane diversis unum fecit. Cancrum enim posuit loco gangraenae. Atqui Galenus cum in aliis locis passim, tum vero ubi definitiones ponit in libello De tumoribus praeter naturam, alterum distinguit ab altero. Et Paulus Aegineta ex illius auctoritate libro sexto cancerum ita definit: tumorem esse inaequalem, oris tumidis, aspectu taetrum, lividum et absque dolore. Postea duas species recenset, ut faciunt alii medici: quosdam enim cancos esse latentes sine ulcere, quosdam vero ulcerosos, ubi scilicet praevalet atrabilis, ex qua gignuntur. De gangraena autem Galenus tam in libello iam citato, quam libro secundo ad Glauconem, Aëtius item libro decimo quarto, et idem Aegineta libro quarto sic loquuntur: eam provenire ex magnis phlegmonis, si in aliquod membrum violenter incubuerint, ita ut pars illa destituta calore et spiritu vitali ad extinctionem tendat. Quodsi emortua penitus fuerit, tunc morbum Graeci sphacelon vocant, Latini siderationem, vulgus ignem sancti Antonii. Reperio quidem Cornelium Celsum ita distinguere, ut cancer sit genus, gangraena species: verum eius error ex compluribus probatae fidei medicorum locis palam refellitur. Potuit autem eum fallere vocum affinitas Cancer et Gangraena. Sed in graecis vocibus non potest similis esse hallucinatio. *Καρκίνον* enim illi cancerum appellant, tam animal quam morbum: quum gangraenam putent Grammatici deduci *ἀπὸ τοῦ γρῦναι*, quod est edere. Proinde retinendum est hic vocabulum Gangraenae, quo usus est Paulus, quod etiam pastioni optime convenit. Iam etymologiam notavimus: sed omnes medici talem eius naturam esse affirmant, ut nisi quam ocissime succurras, ad contiguas partes serpat, adeoque in ossa penetret, nec grassandi finem faciat, nisi homine extincto. Quum ergo gangraenam protinus sequatur *νέκρωσις*, vel sideratio, quae mox suo contagio inficit reliqua membra usque ad universalem corporis interitum, eleganter cum tam exitiali contagione Paulus adulterinas doctrinas comparat. Nam si aditum illis semel dederis, pervadunt usque ad totius Ecclesiae exitium. Quum igitur tam noxia sit contagio, mature occurrere convenit, neque exspectare, dum progressu ipso vires acquisierit: non enim tunc erit subveniendi tempus. Hinc horribilis Evangelii extinctio in Papatu, quod inscitia Pastorum, vel inertia, diu et licenter grassatae

sunt corruptelae, quae puritatem doctrinae paulatim abolērent. *Quorum de numero.* Monstrat digito pestes ipsas, ut sibi ab illis omnes caveant: nam si latere tales homines, qui perniciem machinantur toti Ecclesiae, patimur, quodammodo illis facultatem damus ad nocendum. Tegenda quidem sunt fratrum vitia, sed quorum contagio latius non grassatur. Ubi autem multis est periculum, crudelis est nostra dissimulatio, nisi in tempore malum ipsum latens prodimus. Quid enim? an ut uni parcam, meo silentio peribunt centum aut mille? Neque vero soli Timotheo hoc dictum Paulus voluit, sed omnibus gentibus ac saeculis testatam esse voluit duorum hominum impietatem, ut viam praecluderet pravae et exitiali eorum doctrinae. Postquam autem recessisse eos a veritate dixit, speciem ipsam erroris designat, quod iactarent, *resurrectionem esse factam*: procul dubio allegoricam nescio quam resurrectionem fingendo, quod etiam hac aetate tentarunt impuri quidam canes. Atque hoc artificio praecipuum illud fidei nostrae caput de resurrectione carnis subruit Satan. Quod vetus est ac obsoletum hoc delirium, quod tam severe damnatum a Paulo, minus turbare nos debet: sed quum audimus, iam tunc ab Evangelii exordio *subversam fuisse quorundam fidem*, tale exemplum acuere debet nostram diligentiam, ut mature a nobis et aliis tantam pestem arceamus. Nam (quae ad vanitatem est hominum propensio) nulla est tam monstruosa absurditas, cui non apertae sint quorundam aures.

19. Firmum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Novit Dominus, qui sint sui: Et, Discedat ab iniustitia, quicumque invocat nomen Christi. 20. In magna quidem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed etiam lignea et fictilia, et alia quidem in honorem, alia in contumeliam. 21. Si quis ergo expurgaverit se ipsum ab his, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum comparatum.

19. *Firmum tamen.* Plus satis experimur, quantum pariant offendiculi eorum defectiones, qui eandem nobiscum fidem aliquando sunt professi: praesertim vero id in hominibus notis contigit, et quorum nomen prae aliis celebratum fuit. Nam si quis ex vulgo deficiat, non ita movemur. At vero qui excelluerunt communi hominum opinione, sicuti prius columnae videbantur, ita cadere nequeunt, quin alios in commune praecipitium trahant: saltem nisi aliunde fulciatur eorum fides. Hoc nunc agit Paulus: significat enim non esse causam, cur labascant pii, etiamsi videant rē, quos putabant esse firmissimos. Porro hac consolatione utitur, hominum levitatem aut perfidiam non posse obstare, quominus Ecclesiam suam Deus ad extremum usque servet. Ac primum quidem nos revocat ad Dei electionem, quam metaphorice appellat *fundamentum*, firmam et stabilem eius constantiam hoc nomine indicans. Quanquam hoc totum pertinet ad certitudinem salutis nostrae comprobendam, siquidem ex electis Dei sumus, acsi diceret, non pendere electos Dei ex variis eventis, sed inniti solido et immobili fundamento, quia in manu Dei sit eorum salus. Nam sicuti omnem plantationem, quam non planta-

vit coelestis Pater, eradicari oportet (Matth. 15, 13.), ita nullis ventis aut procellis obnoxia est radix, quae manu eius est fixa. Sit ergo hoc primum: in hac tanta infirmitate carnis nostrae electos tamen esse extra periculum, quia non stent propria virtute, sed in Deo sint fundati. Quodsi fundamenta hominum manu iacta tantum habent firmitudinis: quanto solidius erit, quod ab ipso Deo positum est? Scio ■ nonnullis referri hoc ad doctrinam, ne quis eius veritatem aestimet ex hominum inconstantia: verum ex contextu facile colligitur Paulum de Ecclesia Dei loqui, aut de electis. *Habens sigillum hoc.* Quia nomen Signaculi quosdam fefellit, qui notam vel insigne ita vocari putarunt, ego Sigillum reddidi, quod minus habet ambiguitatis. Et sane intelligit Paulus sub arcana Dei custodia, tanquam signatorio annulo, contineri salutem electorum, quemadmodum Scriptura (Psal. 69, 29. Phil. 4, 3.) testatur scriptos esse in libro vitae. Caeterum tam nomen *sigilli* quam sententia, quae sequitur, admonet non esse ex sensu nostro iudicandum de electorum vel multitudine vel paucitate. Quod enim obsignavit Deus, nobis vult quodammodo esse clausum: deinde si proprium Dei est, *nosse, quinam sint sui*, non mirum est, si nos saepe magnus numerus lateat, si fallamur etiam in delectu habendo. Semper tamen notandum, cur et in quem finem sigilli mentionem faciat: nempe quum videmus tales casus, ut mox veniat nobis in mentem, quod docet Ioannes (ep. I, 2, 19.), Ex nobis non fuisse, qui a nobis exierunt. Unde sequitur duplex fructus, quod non concutietur fides nostra, acsi ab hominibus penderet, neque etiam consternabimur, ut in rebus inopinatis fieri solet: deinde quod Ecclesiam nihilominus salvam fore persuasi, aequiore animo patiemur reprobos abire in suam sortem, cui destinati erant: quia manebit integer numerus, quo Deus contentus est. Ergo quoties aliquid subitae mutationis praeter opinionem ac spem nostram in hominibus accidit, statim hoc nobis in mentem veniat, Novit Dominus, qui sui sint. *Discedat ab iniustitia.* Sicuti prius scandalo occurrit, ne ullius hominis defectio trepidationem nimiam incuteret fidelibus: ita nunc proposito tali hypocritarum exemplo, docet non esse ficta professione Christianismi cum Deo ludendum, acsi diceret: Quum ita hypocritas Deus ulciscitur eorum nequitiam detegendo, discamus sincera conscientia eum timere, ne quid nobis simile contingat. Quisquis ergo Deum invocatur, hoc est, se ex populo Dei esse profitetur ac censerit vult, ab omni impietate procul absit. Nam hic *invocare nomen Christi* perinde valet atque gloriari eius titulo, vel iactare se esse ex grege illius, quemadmodum Ies. 4, 1. et Genes. 48, 16. invocari nomen viri super mulierem, significat mulierem censerit legitima coniugis appellatione, et nomen Iacob invocari super totam sobolem, est familiae nomen retineri perpetua serie, eo quod originem ab ipso ducat.

20. *In magna quidem domo.* Iam ulterius pergit, ac similitudine demonstrat, adeo non debere nos turbari, quum aliquos videmus, qui ad tempus eximiam pietatem et summum zelum prae se tulerant, turpiter retroagii: ut potius debeamus agnoscere decoram et aptam providentiae divinae administrationem. Quis enim amplam domum vituperabit, si omni genere suppellectilis abundet, ideoque vasa habeat non tantum ad splendidos usus accommodata, sed etiam viles ac, pudendos? Imo haec distinctio ad ornatum pertinet, si quemadmodum fulget abacus et mensa auro et argento, sic culina fietilibus

et testaceis instructa est. Quid ergo miramur, si Deus, tam dives et copiosus paterfamilias, in hoc mundo, tanquam in ampla domo, varios habeat homines, tanquam multiplicem supellectilem? Caeterum non convenit inter interpretes, an domus magna Ecclesiam solam, an totum mundum significet. Ac contextus quidem huc potius nos ducit, ut de Ecclesia intelligamus: neque enim de extraneis disputat Paulus, sed de ipsa Dei familia. Quod tamen pronuntiat, generaliter verum est, adeoque alibi ab eodem Apostolo ad totum mundum extenditur: ad Romanos scilicet cap. 9, 21., ubi reprobos omnes hoc nomine comprehendit. Proinde non valde pugnandum est, si quis ad mundum simpliciter referat. Quanquam non dubium est, quin Paulus huc tendat, non debere adeo videri absurdum, quod mali bonis permixti sint, quod praecipue fit in Ecclesia.

21. *Si quis ergo expurgaverit.* Si reprobi vasa sunt in contumeliam, eam in se inclusam habent, domum tamen non deformant, nec dedecus ullum afferunt patrifamilias, qui in varietate supellectilis unumquodque vas ad usum, quem meretur, destinat. Sed nos eorum exemplo discamus ad honestos et meliores usus nos aptare. Nam in reprobis perinde ac in speculis conspiciamus, quam detestanda sit hominis conditio, nisi Dei gloriae ex animo serviat. Ergo eiusmodi exempla optimam exhortationis materiam nobis praebent, ut sanctitati et innocentiae studeamus. Quod autem multi abutuntur hoc testimonio, ut penes volentem et currentem constituent, quod alibi testatur Paulus (Rom. 9, 16.) esse miserentis Dei, perquam frivolum est. Neque enim hic Paulus de electione hominum disputat, ut doceat, quanam sit eius causa, quemadmodum ad Romanos capite nono: sed tantum vult nos dissimiles esse impiis, quos exitio suo natos esse cernimus. Proinde stultum est, ex his verbis colligere, sitne in hominis potestate se aggregare in numerum filiorum Dei, sibi que auctorem esse suae adoptionis. Non hoc agitur in praesentia. Sufficiat brevis ista admonitio adversus eos, qui iubent hominem facere, ut praedestinetur: quasi vero praescribat Paulus hominibus, quid agere debuerint, antequam nati essent, imo ante constituta mundi fundamenta. Alii, qui liberum arbitrium hinc colligunt homini suppetere ad se praeparandum, ut aptus sit et formatus in obsequium Dei, minus quidem inepti sunt prima specie quam illi priores, nihil tamen firmum afferunt. Praecipit Apostolus, ut se expurgent ab immunditie impiorum, quicumque Domino se consecrare cupiunt: idem passim Deus praecipit. Neque enim aliud hic audimus, quam quod habuimus iam apud eundem Paulum compluribus locis, ac praesertim in secunda ad Corinthios, Mundamini, qui fertis vasa Domini. Hinc sine controversia patet, nos vocari ad sanctitatem. Sed alia est de vocatione officioque Christianorum, alia de facultate vel potentia quaestio. Requiritur a fidelibus, ut se purificent, non negamus: sed has esse suas partes, alibi Dominus pronuntiat, quum per Ezechielem (36, 25.) promittit, se missurum aquasundas, ut mundemur. Quare potius a Domino flagitandum, ut nos purget, quam frustra in hoc tentandae absque eius auxilio vires nostrae. *Vas in honorem sanctificatum* significat separatum in usus honestos ac splendidos. Ita et patrifamilias utile pro eo, quod est ad gratos usus accommodum. Postea metaphoram explicat, quum addit, nos debere esse formatos *ad omne opus bonum*. Facessant ergo insanae fanaticorum hominum voces, Serviam gloriae Dei, ut Pharaon: quid enim interest, modo

glorificetur Deus? Nam hic aperte Deus ostendit, qualiter nos sibi servire velit, pie scilicet ac sancte vivendo.

22. Iuvenes cupiditates fuge: sequere autem iustitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus invocantibus Dominum ex puro corde. 23. Stultas vero et ineruditas quaestiones vita, sciens, quod generant pugnas. 24. Atqui servum Domini non oportet pugnare: sed placidum esse erga omnes, propensum ad docendum, tolerantem malorum, 25. Cum mansuetudine erudiantem (*vel, castigantem*), eos qui obsistunt, si quando det illis Deus poenitentiam in agnitionem veritatis, 26. Et excitationem a laqueo diaboli, a quo capti tenentur ad ipsius voluntatem (*vel, reditum ad sanam mentem*).

22. *Iuvenes cupiditates.* Conclusio superiorum: nam quum facta inanium quaestionum mentione per hanc occasionem ad notandos Hymenaeum et Philetum delapsus esset, quos ambitio et vana curiositas a recta fide abduxerat: iterum hortatur Timotheum, ut a peste tam noxia absteineat. Atque in hunc finem vitandas admonet iuvenes cupiditates, quo nomine non intelligit vel proterviam in Venerem, vel alias turpes lascivias, vel dissolutas libidines, quibus ut plurimum iuvenes laborant: sed quosvis impetus, ad quos fervidior illa aetas plus aequo propensa est. Si quod certamen motum fuerit, multo citius incalescunt iuvenes quam maturae aetatis viri, facilius irritantur, saepius labuntur imperitia, maiore etiam confidentia et temeritate ruunt. Quare non immerito iuvenem admonet Paulus, ut ab aetatis vitiiis diligenter sibi caveat, quae facile alioqui ad contentiones inutiles possent eum abripere. *Sequere iustitiam.* Contrarios affectus commendat, qui mentem eius retinere possint, ne exsultet iuveni aliqua intemperie: acsi diceret, Haec sunt, quibus totus addictus esse debes, tuumque studium impendere. Ac primo quidem Iustitiam nominat, hoc est, rectam vivendi rationem: postea adiungit *fidem* et *dilectionem*, quibus illa proprie constat. *Pax* ad praesentem causam maxime pertinet. Contentiosos enim esse oportet ac litigandi cupidos, qui quaestionibus, quas prohibet, delectantur. Hic Dei invocatio per synecdochen generaliter pro cultu capitur, nisi ad professionem referre malis. Sed quia in cultu Dei hoc praecipuum est caput, ideo saepe Dei invocatio totam religionem vel cultum Dei significat. Caeterum dubium est, quum *pacem* quaerere iubet *cum omnibus Dominum invocantibus*, proponatne in exemplum omnes fideles, acsi diceret, hoc debere omnibus veris Dei cultoribus commune esse studium: an vero praecipiat, ut cum illis Timotheus colat pacem. Hic posterior sensus videtur melius convenire.

23. *Stultas vero quaestiones.* Ideo stultas vocat, quia sunt *ineruditae*; hoc est, nihil ad pietatem conferunt, qualicunque alias acumine sint vendibiles. Hoc enim vere demum sapere est, quum utiliter sapimus, quod diligenter notandum est. Videmus enim, quam praepostera futilium argutiarum admiratione ducatur mundus,

et quantopere eas appetat. Ne ergo nos placendi ambitio ad captandam ex tali ostentatione gratiam sollicitet, semper nobis occurrat hoc Pauli elogium, quae in maximo pretio habentur quaestiones, esse tamen insulas, eo quod sint infructuosae. Deinde malum etiam, quod parere solent, exprimit, nec aliud dicit, quam quod experimur quotidie, eas scilicet iurgandi et digladiandi praebere materiam. Neque tamen quicquam proficit maior pars tot documentis admonita.

24. *Atqui servum Domini.* Hoc est Pauli argumentum: Servum Dei alienum a litibus esse oportet, stultae autem quaestiones sunt litigiosae: ergo quisquis servus Dei esse et haberi cupit, ab illis abhorreere debet. Quodsi vel uno hoc nomine fugiendae sunt supervacuae quaestiones, quod servo Dei pugnare est indecorum: quam impudenter faciunt, qui assidua certamina movendo venditare se data opera audent? Nunc prodeat in medium Papistarum theologia: quid omnino in ea reperiatur praeter litigandi et pugnandi artem? Ergo quo quisque magis in ea profecerit, eo magis erit ineptus ad serviendum Christo. Quum *placidum esse* iubet servum Christi, virtutem requirit contentionum morbo adversam. Eodem pertinet, quod mox sequitur, ut sit *διδασκικός*. Neque enim doctrinae locus erit, nisi assit moderatio et aequabile quoddam temperamentum. Quem enim modum tenebit doctor, ubi ad pugnam efferbuerit? Proinde ut quisque ad docendum maxime est appositus, ita a rixis et certaminibus maxime abhorret. Verum quia interdum vel bilem, vel fastidium movere potest quorundam hominum importunitas: ideo *tolerantiam* adiungit, simul causam notans, cur sit necessaria, nempe quia pius Doctor tentare etiam debet, an reducere in viam possit contumaces et prae fractos, quod fieri nequit nisi adhibita mansuetudine.

25. *Si quando det illis.* Hac particula Si quando vel Si forte rei difficultatem notat, ut prope incredibilis sit vel desperata. Ergo intelligit Paulus, etiam erga indignissimos esse *mansuetudine* utendum: atque ut nulla principio spes appareat profectus, debere tamen periculum fieri. Eadem ratione *daturum Deum* commemorat. Quia enim in manu Dei est hominis conversio, quis scit, an, qui hodie videntur indociles, Dei virtute subito in alios homines mutandi sint? Quisquis ergo cogitabit donum et opus Dei esse poenitentiam, plus sperabit multo, et hac fiducia animatus plus laboris et studii impendet ad erudiendos rebelles. Sic enim habendum est, nostras esse partes, serendo et rigando incumbere: hoc dum agemus, exspectandum esse a Domino incrementum. Ita nihil ex se proficiunt conatus omnes nostri ac labores, et tamen Dei beneficio non sunt irriti. Simul hinc colligere licet, quae sit vera eorum poenitentia, qui ad tempus immorigeri fuerunt Deo. Nam eius initium constituit Paulus in *agnitione veritatis*, quo significat, excoecatam esse hominis mentem, quamdiu adversus Deum et eius doctrinam proterve exultat. Illuminationem sequitur liberatio a diaboli servitute. Nam infideles ita inebriat Satan, ut sopiti mala sua non sentiant: contra Dominus, ubi nobis veritatis suae luce affulget, ab illo exitiali veterno nos expergefascit, abruptit laqueos, quibus detinebamur, et impedimentis omnibus sublati nos in obsequium suum format.

26. *A quo captivi.* Horrenda sane conditio, quum diabolo tantum in nos licet, ut pro sua libidine huc et illuc tanquam captiva mancipia impellat. Atqui talis est omnium eorum, quos a Deo eman-

cipat, cordis sui ferocia, atque hanc tyrannicam Satanae dominationem quotidie palam cernimus in reprobis. Neque enim, belluino impetu ac tam furiose ruerent in foeda quaevis et pudenda flagitia, nisi occulta vi Satanae impulsus. Id est, quod ad Ephesios cap. 2, 2. vidimus, Satanam in incredulis efficaciam suam exercere. Talia exempla nos monent, ut solliciti nos contineamus sub Christi iugo, eiusque Spiritui nos gubernandos tradamus. Neque tamen eiusmodi captivitas excusat impios, ut ideo non peccent, quia Satanae impulsu peccant. Tametsi enim quod tam impotenter feruntur ad malum, id a Satanae dominatu provenit: nihil tamen coacti agunt, sed toto affectu inclinant, quo Satan eos rapit. Ita fit, ut voluntaria sit eorum captivitas.

CAP. III.

1. *Illud autem scito, quod extremis diebus instabunt tempora periculosa (vel, gravia).* 2. Erunt enim homines sui amantes, avari, fastuosi, superbi, maledici, parentibus immergeri, ingrati, impii, 3. Carentes affectu, nescii foederis, calumniatores, intemperantes, immites, negligentes bonorum, 4. Proditores, praecipites, inflati, voluptatum amantes potius quam Dei, 5. Habentes formam pietatis, quum vim eius abnegarint, et istos aversare. 6. Ex iis enim sunt, qui subintrant in familias, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quae ducuntur concupiscentiis variis, 7. Semper discentes, quum tamen nunquam ad cognitionem veritatis pervenire valeant.

1. *Illud autem scito.* Hac denuntiatione diligentiam eius magis acuere voluit. Ubi enim res ex voto nostro habent, magis securi reddimur: necessitas autem acius pungit. Ergo admonet Paulus, Ecclesiam fore obnoxiam gravibus morbis, qui raram Pastorum fidem, sedulitatem, vigilantiam, prudentiam, et constantiam indefessam requirant, acsi Timotheo praeciperet, ut se paret ad certamina, quae ardua ipsum manent, plenaque maximae sollicitudinis. Atque hinc discamus, quam non deceat nos ullis difficultatibus vel cedere, vel terreri, sed potius ad resistendum animos colligere. Sub *extremis diebus* comprehendit universum Christianae Ecclesiae statum. Neque vero aetatem suam cum nostra comparat: sed potius, qualis futura sit regni Christi conditio, docet. Multi enim imaginabantur beatam nescio quam pacem, et immunem omni molestia. Breviter, intelligit non ita bene etiam sub Evangelio res fore compositas, ut profligatis omnibus vitiis floreant omne genus virtutes. Quare Pastores Ecclesiae Christianae non minus habituros negotii cum improbis et sceleratis hominibus, quam olim habuerint Prophetae et pii Sacerdotes. Unde sequitur, non esse otianti tempus.

2. *Erunt homines.* Notandum, in quo asperitatem vel duri-
 tiem temporum constituat, non in bello scilicet, nec fame, nec mor-
 bis, nec aliis calamitatibus vel incommodis, quae corpori accidunt,
 sed in malis et pravis hominum moribus. Et sane piis hominibus
 Deumque vere timentibus nihil acerbius est quam cernere tales mor-
 rum corruptelas. Sicuti enim nihil illis prius est Dei gloria, ita eius
 contumelia vel contemptu ipsos maxime cruciari par est. Secundo
 notandum, de quibus loquatur. Neque enim externos hostes, qui ex
 professo Christi nomen oppugnant, sed domesticos perstringit, qui
 censerì volunt inter Ecclesiae membra. Nam eousque suam Eccle-
 siam exercere vult Deus, ut intus tales pestes in sinu suo gerat,
 etiamsi eas fovere horreat. Ergo si hodie nobis plerique sunt per-
 mixti, quos merito exsecramur: discamus patienter gemere sub isto
 onere, quando hanc Christianae Ecclesiae sortem audimus. Porro
 mirum est posse eos, quorum tot ac tanta probra commemorat Pau-
 lus, pietatis speciem retinere eiusdem testimonio. Sed quotidiana
 experientia facit, ne sit hoc tam mirum. Nam incredibilis est hypo-
 critarum protervia et improbitas, ut etiam in crassissimis vitiis excu-
 sandis sint plus quam impudentes, postquam semel Dei nomen falso
 obtendere didicerunt. Quot probris olim scatebat Pharisaeorum vita?
 et tamen, quasi essent puri ab omni nota, eximiae sanctitatis opi-
 nione pollebant. Hodie quoque, quum tanta sit spurcicies in clero
 papali, quae vel suo foetore totum mundum inficit, non desinunt ta-
 men cum sua nequitia titulos iuraque omnia sanctorum fastuose sibi
 arrogare. Quod ergo dicit Paulus hypocritas, etiamdum laborant
 crassissimis vitiis, sub pietatis larva nihilominus fallere, non debet vi-
 deri insolens, quando exempla sunt ante oculos. Et sane dignus est
 mundus, cui ita scelesti nebulones illudant, quando veram sanctita-
 tem vel contemnit, vel ferre non potest. Deinde eiusmodi vitia enu-
 merat Paulus, quae non protinus apparent, imo quae fictam sanctita-
 tem ut plurimum comitantur. Quis enim hypocrita non superbus?
 non amans sui? non aliorum contemptor? non ferox ac crudelis?
 non fraudulentus? sed haec omnia latent hominum oculos. Caete-
 rum singulis vocibus exponendis insistere, supervacuum esset: neque
 enim expositione indigent. Tantum notent lectores, *φιλαυτιαν*, quae
 primo loco ponitur, esse quasi fontem, ex quo manant quae deinde
 sequuntur. Qui enim se amat, is arrogat sibi omnia, reliquos omnes
 contemnit, immitis est, sibi indulget in avaritia, perfidia, iracundia,
 contumacia adversus parentes, neglectu bonorum, et similibus. Quo-
 niam autem Pauli consilium fuit, talibus notis inurere pseudoprophe-
 tas, ut conspicui omnibus fiant: nostrum est aperire oculos, ut cer-
 namus, qui digito monstrantur.

5. *Et istos aversare.* Haec admonitio satis ostendit, Paulum
 non de longa posteritate loqui, neque vaticinari, quid futurum esset
 multis post saeculis: sed quod de extremis temporibus dixerat, prae-
 sentibus malis ostensis, applicare ad suam aetatem. Nam qui potuit
 aversari Timotheus, qui multis post saeculis demum exoriturus erant?
 Ergo statim ab exordio Evangelii talibus corruptelis laborare coepit
 Ecclesia.

6. *Ex iis enim sunt.* Diceret, ex professo Paulum hic vivam
 monachismi effigiem pingere. Verum ut monachorum nomen omit-
 tamus, notae ipsae, quibus falsos et adulterinos doctores insignit Pau-
 lus, satis apertae sunt: insinuatio in familias, illecebrae captandis mu-

lierculis, illiberalis adulatio, circumductio per varias superstitiones. Has notas sedulo animadvertere convenit, si discernere cupimus inter fucos inutiles et probos Christi ministros. Qui autem tales sunt, tam atro carbone hic notantur, ut tergiversando parum proficiant. *Subintrare in familias* est penetrare aut obrepere captiosis artibus. Porro de mulieribus potius loquitur quam de viris, quod illae talibus imposturis magis sunt expositae. Dicit eas *captivas duci*, propterea quod variis artificibus eiusmodi pseudoprophetae eas sibi obnoxias reddunt partim curiose omnia rimando, partim blandiendo. Atque hoc est, quod subiicit, *oneratas peccatis*. Nisi enim malae conscientiae vinculo stringerentur, non ita paterentur se ad aliorum nutum quolibet duci. *Concupiscentias* generaliter accipio pro stultis et levibus desideriis, quibus circumferuntur mulieres, quae Deum ex animo non quaerunt, et tamen religiosae et sanctae volunt haberi. Nullus enim finis, dum a conscientia recedentes novas subinde larvas induunt. Chrysostomus ad foedas et obscoenas cupiditates referre mavult: sed mihi contextum intuenti magis placet illa prior expositio. Nam mox sequitur, quod *semper discant*, nunquam discant vere sapere. Ista igitur est agitatio inter varias cupiditates, dum nihil habentes apud se compositum huc et illuc fluctuantur. Discunt, inquam, ut sunt curiosae, deinde animo inquieto, sed ita, ut nihil unquam certi nec veri assequantur. Hoc autem praeposterum est studium, cui non respondet scientia. Quanquam videntur sibi tales egregie sapere: sed nihil est, quod sciunt, dum veritatem non tenent, quae fundamentum est omnis scientiae.

8. Quemadmodum autem Iannes et Iambres resistenterunt Mosi, ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem. 9. Sed non proficient amplius: amentia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. 10. Tu autem assectatus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, tolerantiam, dilectionem, patientiam, 11. Persecutiones, afflictiones, quae mihi acciderunt Antiochiae, Iconii, Lystris, quas, inquam, persecutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus. 12. Et omnes, qui pie volunt in Christo Iesu vivere, persecutionem patientur.

8. *Quemadmodum Iannes*. Haec comparatio confirmat, quod iam prius dixi de novissimis temporibus. Significat enim, idem nobis accidere sub Evangelio, quod experta est Ecclesia fere a prima sua origine, saltem ex quo Lex publicata fuit. Quemadmodum etiam de perpetuis Ecclesiae certaminibus Psalmus disserit (Psal. 129, 1. 3.), Saepe oppugnarunt me a iuventute mea, dicat nunc Israel: supra dorsum meum araverunt impii, protraxerunt sulcos suos. Proinde non mirum esse, admonet Paulus, si exoriuntur adversus Christum hostes, qui resistent Evangelio, quum suos antagonistas similiter habuerit Moses. Nam haec ultimae vetustatis exempla non parum ad consolationem valent. Porro duos, qui nominantur, magos fuisse a Pharaone subornatos, satis convenit. Sed unde habuerit Paulus eo-

rum nomina, incertum est, nisi quod probabile est, de talibus historiis multa fuisse per manus tradita, quae Deus nunquam passus fuisset intercidere. Et fieri potest, ut Pauli tempore exstiterint Prophetarum commentarii, qui uberius narrarent, quae breviter tantum perstringit Moses. Quicquid sit, non temere suis nominibus eos appellat. Duos autem ideo fuisse coniicere licet, quod, quum Dominus populo suo duos duces Mosen et Aaronem excitasset, totidem Pharaon magos opponere illis voluerit.

9. *Sed non proficient amplius.* Fiducia victoriae Timotheum animat ad certamen. Nam etsi ei molestiam exhibeant falsi doctores, promittit fore, et quidem brevi, ut ignominiose concidant. Quanquam huic promissioni minime eventus respondet. Et videtur Apostolus paulo post aliud longe diversum pronuntiare, quum dicit in peius profecturos. Nec valet Chrysostomi solutio, ipsos in dies fore deteriores, sed nihil aliis nocituros: nominatim siquidem addit, errantes, et in errorem mittentes. Et sane id ipsum comprobatur experientia. Verius est itaque, Paulum diversos habuisse respectus. Nam quod profecturos negat, non est generale: sed tantum intelligit, Dominum patefacturum ipsorum amentiam multis, quos suis praestigiis initio deceperant. Itaque ubi dicit, *omnibus fore manifestam eorum amentiam*, est synecdoche. Et certe qui maxime ad fallendum valent, initio quidem proiciunt magnas ampullas, magnos plausus excitant, denique nihil non videntur facturi, sed mox evanescent eorum offucia. Aperit enim Dominus oculos multis, ut cernere incipiant, quod eos paulisper latuit. Nunquam tamen eousque detegitur stultitia pseudoprophetarum, ut omnibus innotescat. Deinde nunquam profligatus est unus error, quin subinde novi emergant. Ergo utraque admonitio necessaria est, ne despondeant animum pii Pastores, quasi frustra cum erroribus bellum gererent: docendi sunt de prospero successu, quem Dominus suae doctrinae dabit. Sed ne rursus perfunctos se putent uno aut altero proelio, admonendi sunt, novam semper militandi materiam fore. Sed de hoc secundo posterius: in praesentia hoc nobis sufficiat, proponi certam spem felicitis exitus Timotheo, quo sit ad pugnandum animosior. Atque id confirmat eodem, quod citaverat, exemplo. Nam sicuti praevaluit Dei veritas contra imposturas magorum, ita victricem fore Evangelii doctrinam promittit contra quaelibet nova fumenta.

10. *Tu autem assectatus.* Hoc quoque argumento utitur ad incitandum Timotheum, quod non rudis et imperitus tiro in arenam prodeat, utpote quem Paulus ipse sua disciplina diu formaverit. Nec tantum de doctrina agitur: nam quae simul commemorat, non parum addunt ponderis, adeoque vivam boni doctoris imaginem nobis depingit hac sententia, nempe qui non oratione modo formet ac instituat suos discipulos, sed pectus quoque suum quodammodo illis aperiat, ut intelligant, ex animo ipsum docere, quae docet. Atque hoc significat nomen *propositi*. Addit etiam experimenta alia serii et minime ficti affectus, ut sunt *fides, dilectio, tolerantia, patientia*. Talibus rudimentis imbutus fuerat Timotheus sub Pauli magisterio: quanquam non tantum in memoriam revocat, quae abs se didicerit, sed testimonium illi reddit superioris vitae, ut hoc modo ad perseverantiam incitet. Laudat enim tanquam suarum virtutum imitatore, acsi diceret, Iam pridem assuefactus es ad mea instituta, perge modo, qua coepisti. Vult tamen, ut fidei, dilectionis et

patientiae suae exemplum semper versetur ante oculos Timothei, et ideo eas maxime persecutiones commemorat, quae illi magis notae erant.

11. *Sed ex omnibus.* Consolatio, quae temperat afflictionum acerbiteriam, quod scilicet prosperum semper finem habent. Si quis obiiciat, non semper eundem, de quo gloriatur, successum spectari: verum id quidem esse fateor, quod ad sensum carnis, neque enim tandem liberatus fuit Paulus ipse. Verum quum aliquoties nos Deus liberat, hoc modo testatur, se nobis adesse, et porro affuturum. Nam ex praesentis auxilii sensu vel experimento fiducia nostra in futurum extendere se debet. Ergo perinde hoc valet, acsi dixisset, Expertus es, Deum mihi nunquam defuisse, ita non est, quod dubites meo exemplo ipsum sequi.

12. *Et omnes, qui pie.* Quia persecutionum suarum meminerat, nunc quoque addit, nihil sibi accidisse, quod non maneat omnes pios. Atque hoc dicit partim ut se comparent fideles ad subeundam hanc sortem, partim ne ob persecutiones, quas sustinet ab impiis, ipsum boni suspectum habeant, quemadmodum saepe fit, ut iniquam fortunam sequantur iniqua iudicia. Nam qui minus propitios habet homines, mox quoque vulgo iudicatur Deo exosus. Quare Paulus se filiis Dei aggregat in hac generali sententia, et simul filios Dei hortatur, ut ferendis persecutionibus se parent. Nam si haec lex praescribitur omnibus, qui in Christo pie volunt vivere, necesse est ut Christo renuntient, qui volunt immunes esse a persecutionibus. Frustra enim Christum disiungere a cruce sua conabimur, quando hoc quasi naturale est, ut mundus Christum oderit etiam in suis membris. Odii vero comes est crudelitas, hinc persecutiones. Denique sciamus, hac conditione nos esse Christianos, ut multis aerumnis ac certaminibus variis simus obnoxii. Sed quaeritur, an omnes oporteat esse martyres. Constat enim, multos fuisse pios, qui nec exsilium unquam, nec carcerem, nec fugam, nec aliud persecutionis genus subierint. Respondeo, non unam esse rationem, qua Satan persequitur servos Christi: sed tamen omnino necesse est, omnes qualicunque modo habere sibi infestum mundum, ut eorum exerceatur fides ac probetur constantia. Satan enim, qui perpetuus est Christi hostis, neminem unquam patietur tota vita esse quietum, et semper erunt improbi, qui nos tanquam spinae pungant. Quin etiam simulatque se profert in homine fidei Dei zelus, impiorum omnium rabiem inflamat, atque ut non habeant gladium exsertum, suum tamen virus evomunt vel fremendo, vel maledicendo, vel tumultuando, vel aliis modis. Ergo utcumque non eosdem omnes sustineant insultus, nec iisdem immisceantur proeliis, communem tamen habent militiam, nec omni ex parte quieti et a persecutionibus immunes erunt.

13. Mali autem homines et impostores proficient in peius, errantes, et mittentes in errorem. 14. Tu autem mane in iis, quae didicisti, et quae credita sunt tibi, sciens, a quo didiceris. 15. Et quod a pueritia Sacras litteras novisti, quae possunt te eruditum reddere ad salutem per fidem, quae est in Christo Iesu. 16. Omnis Scriptura divinitus inspirata est

ac utilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem, quae est in iustitia. 17. Ut integer sit Dei homo, ad omne opus bonum formatus.

13. *Mali autem homines.* Ista est vel acerbissima persecutio, dum videmus impios cum sacrilega sua audacia, cum blasphemis et erroribus invalescere. Ita Paulus alibi (Gal. 4, 29.) non gladio Ismaelis, sed ludibrio Isaac fuisse vexatum tradit. Unde etiam colligere licet, proxime non unam duntaxat persecutionis speciem notasse: sed generaliter loquutum esse de molestiis, quas sustinere coguntur filii Dei, dum pro gloria Patris sui certant. Dixi autem paulo ante, qualis sit iste profectus. Neque enim tantum obstinatos ad resistendum fore praedicit, sed nocendo quoque et aliis corrumpendis habituros successum. Plus enim semper ad destruendum valebit unus nebulo, quam decem fidei Doctores ad aedificandum, quamlibet strenue laborent. Nec unquam desunt Satanae zizania, quae puram segetem infestent: imo quum videntur profligati pseudoprophetae, alii subinde ex aliis pullulant. Caeterum inde nocendi facultas, non quod suapte natura validius sit mendacium veritate, aut diaboli artes Spiritus Dei efficaciam superent: sed quod homines sponte iam ad vanitatem et errores propensi facilius longe amplectuntur, quod ingenio suo congruit: deinde quod iusta Dei vindicta excoerati trahuntur tanquam captiva mancipia ad Satanae libidinem. Atque haec praecipua est causa, cur tam efficax sit impiarum doctrinarum pestis, quod ita meretur hominum ingratitude. Operae pretium autem est, huius rei admoneri pios Doctores, ut ad continuam militiam se parent, nec diuturnitate frangantur, vel succumbant proterviae hostium ac insolentiae.

14. *Tu autem mane.* Utcunque grassetur impietas, et ulterius perrumpat, iubet nihilominus Timotheum stare. Et certe haec vera est fidei probatio, ubi contra Diabolum omnia machinantes indefesso studio obnitimur, nec cursum reflectimus ad quemlibet venti flatum, sed fixi manemus in Dei veritate, tanquam in sacra ancora. Particula *sciens a quo didiceris*, posita est ad commendandam doctrinae certitudinem. Neque enim, si quis perperam fuerit institutus, in eo pergere debet. Deducere enim nos oportet, quaecumque extra Christum habuimus, si velimus esse eius discipuli, quemadmodum hoc nobis purae in fide institutionis fuit exordium, oblivisci et abicere totam Papatus institutionem. Quare non indifferenter praecipit Apostolus Timotheo, ut traditam sibi doctrinam retineat, sed eam demum, cuius constat illi veritas, quo significat, adhibendum esse delectum. Porro non hoc sibi arrogat tanquam homini privato, ut, quod docuerit, sit habendum pro oraculo: sed confidenter apud Timotheum suam auctoritatem praedicat, cui sciebat notam esse suam fidem, et suam vocationem probatam. Quodsi certo persuasus erat, se edoctum esse a Christi Apostolo, inde statuebat non hominis esse, sed Christi doctrinam. Hic locus admonet, tam sedulo cavendam esse obstinationem in rebus minus compertis (ut sunt omnes hominum doctrinae), quam Dei veritatem inflexa constantia retinendam esse. Praeterea hinc discimus, fidei adiunctam debere esse prudentiam, quae inter Dei et hominum sermonem discernat, ne temere arripiamus, quicquid proponitur in medium. Nihil enim a fide ma-

gis alienum quam levis credulitas, quae promiscue quidvis et a quovis amplecti sustinet, quia hoc praecipuum est fidei fundamentum, scire Deum sibi esse auctorem. Quod addit, *creditam fuisse* doctrinam ipsam Timotheo, ad *ἀληθινὴν* valet. Plus enim quiddam est, committi instar depositi, quam simpliciter tradi. Porro Timotheus non quasi unus quispiam e vulgo edoctus fuerat, sed ut aliis fideliter per manus traderet, quod acceperat.

15. *Et quod a pueritia.* Hoc quoque non vulgare erat adiumentum, quod a pueritia assuefactus erat Scripturae lectioni. Nam haec longa exercitatio multo instructiorem reddere hominem potest adversus omnes circumventiones. Itaque prudenter olim cautum fuit, ut, qui destinabantur Verbi ministerio, a pueris erudirentur in solidiore pietatis doctrina, adeoque Sacras litteras penitus imbiberent, ne ad ipsum munus accederent novi adhuc et tirones. Atque hoc in singulari Dei beneficio ponendum est, si quis ita fuerit a teneris Scripturae cognitione imbutus. *Quae possunt te.* Insigne Scripturae sacrae encomium, quod non aliunde petenda sit sapientia, quae ad salutem sufficiat, sicuti etiam proxima sententia plenius exprimit. Verum simul quid in Scriptura ipsa quaerendum sit, admonet: nam et pseudoprophetae eam praetexunt. Quare ut nobis ad salutem sit utilis, tenere rectum ipsius usum necesse est. Quid enim, si curiosis tantum quaestionibus quis indulgeat? si in littera modo Legis haereat, nec quaerat Christum? quid si pervertat genuinum sensum alienis commentis? Proinde non immerito nos ad fidem Christi revocat, tanquam ad scopum atque adeo summam. Nam et ex ea dependent, quae mox sequuntur.

16. *Omnis Scriptura.* Vel Tota, quanquam ad sensum nihil interest. Prosequitur illud encomium, quod breviter perstrinxerat. Ac primum quidem ab auctoritate Scripturam commendat, deinde ab utilitate, quae inde provenit. Ut Scripturae auctoritatem asserat, *divinitus esse inspiratam* docet. Nam si ita est, nihil amplius restat controversiae, quin reverenter suscipienda sit ab hominibus. Hoc principium est, quod religionem nostram ab aliis omnibus discernit, quod scimus, Deum nobis loquutum esse, certoque persuasi sumus, non ex suo sensu loquutos esse Prophetas, sed ut erant Spiritus sancti organa, tantum protulisse quae coelitus mandata fuerant. Quisquis ergo vult in Scripturis proficere, hoc secum imprimis constituat, Legem et Prophetias non esse doctrinam hominum arbitrio proditam, sed a Spiritu sancto dictatam. Si quis obiiciat, undenam id sciri possit: respondeo, eiusdem Spiritus revelatione tam discipulis quam doctoribus Deum patefieri auctorem. Neque enim Moses et Prophetae temere prodiderunt, quae habemus ex eorum manu: sed quum Dei impulsu loquerentur, confidenter ac intrepide, ut res erat, testati sunt, os Domini loquutum esse. Idem ergo Spiritus, qui Mosen et Prophetas vocationis suae reddidit certiores, nunc quoque testatur cordibus nostris, eorum se ministerio usum esse ad nos docendos. Itaque non mirum, si plerique de auctore Scripturae dubitent. Nam utcumque illic Dei maiestas se ostendat, non tamen habent oculos, nisi qui sunt a Spiritu sancto illuminati, ut cernant, quod omnibus quidem esse debebat, solis tamen electis est conspicuum. Hoc prius est membrum, eandem Scripturae reverentiam deberi, quam Deo deferimus, quia ab eo solo manavit, nec quicquam humani habet admixtum. *Et utilis etc.* Sequitur nunc altera pars commendationis,

quia perfectam bene beateque vivendi regulam contineat. Quod quum dicit, significat, eam corrumpi pravo abusu, ubi non quaeritur haec utilitas. Atque ita oblique nebulones illos perstringit, qui vanis speculationibus tanquam vento populum pascebant. Qua ratione possumus hodie damnare omnes, qui posthabito aedificationis studio argutas tantum et frivolas quaestiones agitant. Imo quoties frivolae eiusmodi argutiae ingeruntur in medium, hoc clypeo repellendae sunt, quod utilis sit Scriptura. Unde sequitur, nefas esse, eam tractare inutiliter. Neque enim vel curiositati nostrae obsequi, vel ostentationi indulgere, vel fabulandi et garriendi dare materiam voluit Dominus, quum Scripturas nobis tradidit, sed prodesse. Proinde rectus Scripturae usus ad profectum tendere semper debet. *Ad doctrinam.* Hic per species enumerat, quam varia sit ac multiplex utilitas. Ac primo quidem loco ponit doctrinam, sicuti ordine alia omnia praecedat. Frustra enim horteris vel arguas, nisi prius docueris. Sed quia saepe friget per se doctrina, addit *redargutionem et correctionem.* Porro quid ex Scripturis discamus, nimis longum esset explicare, et iam prius breviter summam notavit sub *fidei* nomine. Haec igitur praecipua est scientia, fides in Christo. Hanc sequitur institutio formandae vitae, accedunt stimuli exhortationum et reprehensionum. Ita qui Scripturis rite uti scit, huic nihil ad salutem, nihil ad bene vivendum deest. Redargutio et correctio parum differunt, nisi quod posterius ex priora manat. Nam resipiscentiae initium est malorum nostrorum agnitio, et divini iudicii sensus. *Institutio in iustitia* pie sancteque vivendi rationem significat.

17. *Ut integer sit.* Integer pro absoluto capitur, in quo nihil sit mutilum. Simpliciter enim asserit, Scripturam ad perfectionem sufficere. Ergo quisquis Scriptura contentus non est, plus sapere expetit, quam oporteat vel expediat. Verum hic obiicitur quaestio: quum Paulus de Scriptura loquatur, quae censetur sub nomine Veteris Testamenti, quomodo ea dicatur hominem omni ex parte absolvere. Nam si ita est, videtur esse supervacuum, quicquid deinde per Apostolos accessit. Respondeo, quantum ad substantiam spectat, nihil fuisse additum. Nihil enim continent Apostolorum scripta quam meram ac germanam Legis et Prophetarum explicationem una cum rerum exhibitione. Proinde hoc elogio non male Scripturam Paulus ornavit, et quum hodie plenior sit et luculentior Evangelii accessione eius doctrina, quid dici potest, nisi certo sperandum, ut multo magis se exserat ista utilitas, quam Paulus praedicat, si nobis ipsam experiri libeat ac percipere?

CAP. IV.

1. Obtestor igitur ego coram Deo et Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est vivos et mortuos in apparitione sua et in regno suo: 2. Praedica sermonem, insta tempestive, intempestive: argue, increpa, hortare cum omni lenitate et doctrina. 3. Nam erit tempus, quum sanam doctrinam non sustinebunt: sed iuxta concupiscentias suas coacervabunt

sibi doctores, ut qui prurient auribus, 4. Et n. veritate quidem aures avertent, ad fabulas autem convertentur.

1. *Obtestor igitur.* Notanda est diligenter illatio, qua apte Scripturam cum praedicatione connectit. Quo etiam refellitur quorundam fanaticorum arrogantia, qui doctorum opera se nihil amplius indigere iactant, quia abunde Scripturae lectio sufficiat. Atqui Paulus, ubi de Scripturae utilitate disseruit, non tantum infert, ipsam esse omnibus legendam, sed Doctores eam debere administrare, quod sibi iniunctum est. Ergo sicuti tota nostra sapientia in Scripturis inclusa est, nec aliunde vel nos sapere debemus, vel doctores haurire, quod tradant: ita qui praeterito vivae vocis adminiculo, muta Scriptura contentus erit, experietur, quantum malum sit, praescriptam a Deo et Christo discendi viam negligere. Meminerimus, inquam, sic omnibus commendari Scripturae lectionem, ut Pastorum ministerium eam minime impediat: ideoque tam legendo quam audiendo proficere studeant fideles, quia utrumque non frustra Deus ordinavit. Atque, ut in re maxime seria, obtestationem adhibet Paulus, Timotheo Deum vindicem Christumque iudicem proponens, si in officio docendi cessaverit. Et certe quemadmodum inaestimabili pignore ostendit Deus, quum Filio unigenito non pepercit, quantaecuriae salutem Ecclesiae suae habeat: ita impune non sinet perire animas vel exponi in praedam Pastorum negligentia, quas tam caro pretio redemit. Praesertim autem insistit in Christi iudicio, quia, sicuti eius personam sustinemus, ita rationem malae administrationis severius repossct. *Iudicabit Christus etc.*, hoc est, quos superstites adhuc in suo adventu reperiet, atque etiam qui ante mortui fuerint. Nemo itaque iudicium eius effugiet. *Apparitio Christi et regnum* idem valent. Nam tametsi nunc regnat in coelo et in terra: nondum tamen constat clara regni eius manifestatio, quin potius et sub cruce latet obscurum, et violenter ab hostibus oppugnatur. Ergo tunc vere stabilietur eius regnum, quum prostratis inimicis, et omni adversaria potestate vel sublata, vel in nihilum redacta, suam maiestatem proferet.

2. *Insta tempestive.* His verbis non assiduitatem modo commendat, sed etiam contentionem, quae omnia difficultatum obstacula superet. Nam quum simus natura molles nimium vel desides, minimis quibusque impedimentis facile cedimus, imo libenter interdum arcesimus desidia nostrae patrocinia. Iam consideremus, quot artibus instructus sit Satan ad cursum nostrum interpellandum, deinde quam tardi sint ad sequendum, qui vocantur, et quam fastidiosi. Quare non multum loci restabit Evangelio, nisi importune instant Pastores. Ista porro importunitas tam ad Pastorem quam ad populum referenda est: ad Pastorem quidem, ne suis tantum horis et pro sua commoditate docendi muneri incumbat, sed nullis parcens laboribus nec molestiis urgeat se ipsum. Populi respectu assiduitas est importuna, dum sollicitantur torpentes, dum alio properantibus manus iniicitur, dum vanae mundi occupationes corriguntur. Instare autem iubet *arguendo, increpando, hortando*, quibus verbis significat, multis stimulis opus esse ad nos impellendos, ut in recto cursu progrediamur. Nam si esset in nobis ea docilitas, quae esse debebat, nutu solo nos traheret Christi minister. Nunc autem ne moderatae quidem exhortationes,

ne dicam sana consilia, excutiendae nostrae tarditati sufficiunt, nisi accedat maior reprehensionum et obiurgationum vehementia. *Cum omni lenitate.* Valde necessaria exceptio. Nam vel suo ipsae impetu concidunt redargutiones, vel in fumum abeunt, nisi *doctrina* fulciantur. Sunt enim tam exhortationes quam reprehensiones adiumenta doctrinae tantum, ideoque sine ea parum sunt validae. Cuius rei exemplo sunt, qui fervore tantum et acrimonia pollent, solida autem doctrina non sunt muniti. Strenue enim se fatigant, magnos edunt clamores, tumultuantur, idque sine profectu, quia aedificent absque fundamento. Loquor de bonis alioqui, sed parum eruditus et nimium fervidis. Nam qui ad oppugnandam sanam doctrinam conferunt, quicquid habent vehementiae, longe sunt nocentiores, et indigni, quorum hic fiat mentio. In summa, Paulus vult reprehensiones fundatas esse in doctrina, ne merito spernantur tanquam fuitiles. Secundo acrimoniam vult lenitate temperatam esse. Nihil enim difficilius est, quam, ubi semel incalimus, modum imponere nostro fervori. Iam ubi nos rapit impatientia, sine profectu contendimus. Praeterquam enim quod ludibrio est nostra asperitas, irritat etiam populi animos. Adde quod acres et severi homines ut plurimum tolerare nequeunt eorum, quibuscum agunt, duritiem, nec multa taedia et indignitates devorare sustinent, quae tamen concoquenda nobis sunt, si prodesse cupimus. Proinde adhibeatur severitati hoc lenitatis condimentum, ut illam appareat ex placido animo prodire.

3. *Nam erit tempus.* Ex ipsa hominum pravitate ostendit, quam solliciti debeant esse Pastores. Brevi enim fore, ut extinguatur Evangelium, intereatque ex hominum memoria, nisi summo studio adiutur pii Doctores ipsum tueri. Interea autem dum est aliqua Christi reverentia, utendum occasione significat, acsi ingruente procella quispiam diceret, non esse remisse laborandum, sed gnaviter festinandum, quia mox non eadem futura sit opportunitas. Quum dicit *sanam doctrinam non recepturos*, significat, non modo fastidium et contemptum fore sanae doctrinae, sed etiam odium, et sanam doctriam suo more appellat ab effectu, quae vere ad pietatem nos instituit. Eandem paulo post nominat *veritatem*, acsi diceret sinceram ac genuinam tractationem verbi Dei; et *fabulis* opponit, hoc est, commentis inutilibus, quibus corrumpitur Evangelii simplicitas. Primum hinc discamus, quo maior vulgo est hominum protervia ad spernendam Christi doctrinam, eo magis intentos esse debere ad eandem asserendam pios Ministros, et eo studiosius instare, ut salva maneat, neque id modo, sed sua quoque sedulitate praevenire Satanae conatus. Quodsi quando alias agendum fuit, nunc in tanta hominum ingratitudine plus quam necesse est. Nam qui initio avide Evangelium arripiunt, et nescio quid non vulgaris zeli ostentant, paulo post concipiunt fastidium, ex quo tandem et nausea sequitur: alii statim ab initio vel furiose reiiciunt, vel contemptum aures accommodantes ludibrio habent, alii non sustinentes iugum sibi imponi calcitrant, et odio sanctae disciplinae a Christo prorsus alienantur, quin etiam ex amicis fiunt professi hostes. Adversus tantam ingratitudinem nihilominus luctandum est, imo maiore nervorum contentione est enitendum, quam si sponte omnes amplecterentur oblatum Christum, tantum abest, ut debeamus fracti cedere. Deinde admoniti de tali verbi Dei contemptu, adeoque reiectione, non debemus consternari quasi ad novum spectaculum, quum re ipsa impletur

quod hic futurum Spiritus pronuntiat. Et sane quum natura propensi simus ad vanitatem, nihil novum accidit nec insolitum, si fabulis nos libentius damus quam veritati. Huc accedit, quod simplex et humilis in speciem Evangelii doctrina nostrae partim superbiae, partim curiositati minime satisfacit. Iam vero quam pauci spirituali gustu praediti sunt, ut illis sapiat vitae novitas, et quicquid ad eam pertinet? quanquam Paulus de maiori quadam unius saeculi impietate vaticinatur, quae nondum eruperat, cui iubet Timotheum mature occurrere. *Coacervabunt sibi Doctores.* Notandum est Coacervandi verbum, quo significat, tantam fore insaniam, ut paucis impostoribus minime contenti sint futuri, sed appetituri ingentem turbam. Nam ut est inexplibilis rerum vanarum et noxiarum cupiditas, ita sibi hinc inde sine ullo fine arcessit mundus, quaecunque excogitare et fingere potest media, quibus se ipsum perdat, et diabolus semper ad manum habet satis magnam talium doctorum copiam, quales a mundo expectuntur. Semper enim fertilis impiorum hominum fuit seges, ut hodie est. Proinde nunquam Satanae desunt ministri ad fallendum, sicuti nunquam deest fallendi materia. Nam hoc meretur tanta pravitas, quae perpetuo fere regnat inter homines, ut Deum cum salutari sua doctrina vel repudient, vel despiciant, mendacium libentius amplexentur. Itaque quod subinde emergunt falsi doctores, atque etiam interdum quaedam veluti examina scaturiunt, id iustae Dei ultioni feramus acceptum. Digni enim sumus, qui vel obruamur eiusmodi colluvie, quando nullum apud nos locum invenit Dei veritas, aut si iam obtinuerit, statim possessione pellitur, fabulosis autem dogmatibus ita sumus dediti, ut nulla impostorum multitudo nobis sit nimia. Ita in Papatu quanta est monachorum colluvies? Si alendus esset pius unus Pastor pro decem monachis et totidem sacrificis, statim orirentur querimoniae de impensis. Ergo tale est mundi ingenium, ut cupidissime innumeros impostores coacervando, quicquid Dei est exterminare cupiat. Nec vero alia tot errorum causa est, nisi quod ultro decipi malunt homines, quam recte doceri. Atque hoc est, quod addit Paulus de *aurium pruritu*. Causam enim tanti mali dum vult assignare, eleganti metaphora utitur, qua significat, tam delicatis auribus mundum fore, tamque rerum novarum perperam cupidis, ut varios sibi magistros accumulet, atque ad nova identidem figmenta circumferatur. Unicum huius vitii remedium, si doceantur fideles acquiescere in pura Evangelii doctrina.

5. Tu vero vigila in omnibus, perfer afflictiones, opus fac Evangelistae, ministerium tuum probatum redde. 6. Ego enim iam immolor, et tempus meae resolutionis instat. 7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. 8. Quod superest, reposita est mihi iustitiae corona, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, nec solum mihi, sed etiam omnibus, qui diligunt adventum eius.

5. *Tu vero vigila.* Pergit in superiori exhortatione, ut, quo magis ingravescent morbi, maiori sedulitate incumbat Timotheus ad eos curandos, et quo propius instant pericula, eo intentiores agat ex-

cubias. Et quia parata mox sunt Christi ministris certamina, dum fideliter se gerunt in suo officio, simul admonet, ut malis tolerandis constans sit ac infractus. *Opus facere Evangelistae* est praestare, quod Evangelista dignum est. Caeterum an hoc nomine generaliter significet quosvis Evangelii ministros, an vero speciale aliquod fuerit munus, incertum est. Magis tamen in hanc secundam partem inclino, quia ex quarto capite ad Ephesios haud dubie constat, ordinem fuisse inter Apostolos et Pastores medium, ita ut essent Evangelistae Apostolis secundi adiutores. Iam vero probabilius est, Timotheum, quem sibi Paulus proximum in omnibus collegam asciverat, gradu et officii dignitate antecelluisse vulgares Pastores, quam fuisse unum quemlibet ex eorum numero. Deinde honorifica officii mentio tam ad eum animandum, quam ad commendandam aliis eius auctoritatem valet, quorum utrumque spectavit Paulus. In ultimo membro si cum Veteri interprete legamus Imple, sensus erit: Non aliter ad plenum defungi munere tibi iniuncto potes, nisi haec agendo, quae praecepi: itaque vide, ne in medio cursu deficias. Sed quia *πληροφθεῖν* fere accipitur pro Fidem facere aut comprobare: hic magis placet sensus, qui et ipse quoque optime quadrabit contextui, Timotheum vigilando, et patienter ferendo afflictiones, ac doctrinae instando, hoc consequuturum, ut ministerii sui veritas stabiliatur, quia scilicet ex talibus notis omnes eum probum Christi ministrum agnoscent.

6. *Ego enim iam immolor.* Reddit causam tam seriae obtestationis, qua usus est: acsi diceret, Ego, quamdiu vixi, manum tibi porrexī, tibi meae assiduae exhortationes non defuerunt, tibi mea consilia fuerunt magno adiumento, et exemplum etiam magnae confirmationi: iam tempus est, ut tibi ipse magister sis atque hortator, natatareque incipias sine cortice: cave, ne quid morte mea in te mutatum animadvertatur. Caeterum notandae sunt loquutiones, quibus mortem suam designat. Nomine *resolutionis* significat, nos moriendo non prorsus interire, quia tantum anima a corpore solvitur. Unde colligimus, mortem nihil esse quam animae a corpore migrationem, quae definitio testimonium continet de animae immortalitate. Immolatio peculiariter Pauli mortis congruebat, quam obibat pro asserenda Christi veritate. Nam quamvis pii omnes tam vivendo obedienter, quam moriendo, hostiae sint Deo acceptae: praestantiores tamen modo immolantur martyres, sanguinem fundendo pro Christi nomine. Adde quod verbum *σπένδεσθαι*, quod Paulus hic usurpat, non quamvis immolationem significat, sed quae fit in foederibus sancientis. Ergo idem hoc loco significat, quod clarius exprimit ad Philipp. cap. 2, 17., quum dicit, Quin etiam si immolor super sacrificio fidei vestrae, gaudeo. Nam illic intelligit, fidem Philippensium non aliter morte sua sancitum iri, quam caesis victimis foedera olim sanciebantur, non quod in martyrum constantia proprie fundata sit fidei nostrae certitudo: sed quia non parum ad confirmationem nostram valet. Praeclaro itaque elogio mortem suam hic ornavit Paulus, quum vocavit doctrinae suae sanctionem, ut inde pii magis animarentur ad perseverandum, quam labascere, ut saepe fieri solet. *Tempus resolutionis.* Haec quoque loquutio notanda est, quia eleganter nimium mortis horrorem elevat, vim naturamque eius indicando. Qui fit enim, ut tantopere consternerentur homines ad quamvis mortis mentionem, nisi quia in morte cogitant interitum? Contra Paulus, re-

solutionem vocans, negat hominem interire, sed animam tantum a corpore suo solvi docet. Atque huc facit, quod secure pronuntiat *tempus instare*, quod facere non posset sine mortis contemptu. Quamquam enim hic naturalis est affectus, qui exui in totum nunquam potest, ut mortem refugiat homo atque horreat: fide tamen vincendus est metus ille, ne impediatur; quominus obedienter hinc migremus, quoties nos Deus vocaverit.

7. *Bonum certamen.* Quia vulgo solet ex eventu fieri iudicium, poterat damnari Pauli certamen, quum minus prosper esset exitus. Ideo iactat, praeclarum esse, quaecumque videatur mundo, quae praedicatio eximiae fidei testimonium est. Neque enim tantum miser habebatur Paulus omnium opinione: sed mors quoque eius probrosa futura erat. Quis ergo non dixisset, ipsum infelicitate contendere? Sed ipse a perversis hominum iudiciis non pendet, quin potius magnitudine animi se erigit supra omnes calamitates, ut nihil eius felicitati ac gloriae obsistat. Certamen igitur, quod *certavit*, bonum et decorum esse pronuntiat, adeoque sibi de morte ipsa gratulatur, quia sit veluti stadii sui meta. Scimus autem, tunc voti compotes esse cursores, quum metam assequuti sunt. Hoc quoque modo Christi athletic mortem esse optabilem significat, quoniam finiat eorum labores, et simul ex adverso admonet, nunquam esse in hac vita quiescendum, quia nihil prosit, a carceribus usque ad dimidium spatium strenue cucurrisse, nisi ad metam usque perventum fuerit. Quod sequitur de *fide servata*, duplicem potest habere sensum, vel quod fidelis ad extremum fuerit miles duci suo, vel quod in recta doctrina persistenter. Uterque sensus non male conveniet. Et certe non aliter potuit suam fidelitatem approbare Domino, quam constanter profitendo puram Evangelii doctrinam. Neque tamen dubito, quin ad solenne militiae iusiurandum alludat, acsi diceret, se probum et fidum duci suo militem fuisse.

8. *Quod superest.* Sicuti et de certamine suo et cursu completo et fide servata gloriatu est, ita nunc se non frustra laborasse affirmat. Potest enim fieri, ut strenuam quis operam navet, mercede tamen sibi debita frustretur. At Paulus certam sibi esse mercedem dicit. Haec autem certitudo inde illi constat, quod oculos ad diem resurrectionis convertit, quod idem nobis agendum est. Nam circumcirca nihil aliud apparet quam mors: ergo non debemus haerere in mundi aspectu, sed potius Christi adventum nobis proponere. Ita fiet, ut nihil nostrae felicitati deroget. Caeterum quia et *coronam iustitiae* et *iustum iudicem* nominat, et *reddendi* verbo utitur, hinc operum merita adversus Dei gratiam conantur Papistae astruere: sed inutilis est ipsorum argumentatio. Neque enim gratuita iustificatio, quae nobis per fidem confertur, cum operum remuneratione pugnat, quin potius rite conveniunt ista duo, gratis iustificari hominem Christi beneficio, et tamen operum mercedem coram Deo relaturum. Nam simulatque nos in gratiam recepit Deus, opera quoque nostra grata habet, ut praemio quoque (licet indebito) dignetur. Quamquam bis hic hallucinantur Papistae: primum quod inde colligunt, ideo nos Deum promereri, quia liberi nostri arbitrii virtute bene agamus: deinde quod Deum nobis perinde obstringunt, acsi nobis aliunde quam ex eius gratia salus constaret. Atqui non sequitur, Deum nobis quicquam debere, quia iuste reddat, quod reddit. Iustus enim est, etiam gratis benefaciendo. Et reddit, quam promisit, mer-

cedem, non quod ullo ipsum obsequio praeveniamus, sed quia eodem, quo erga nos coepit, liberalitatis tenore priora sua dona posterioribus cumulat. Frustra igitur et perperam hinc Papistae probare contendunt, a virtute liberi arbitrii proficisci bona opera, quando minime absurdum est, ut Deus sua dona in nobis coronet. Nec minus etiam frustra et stulte conantur, hinc destruere fidei iustitiam, quando nihil dissidet Dei bonitas, qua gratis hominem amplectitur, peccata non imputando, ab ea operum remuneratione, quam eadem liberalitate reddet, qua promisit. *Nec solum mihi.* Ut eodem reliqui omnes animo secum militent, ad coronae societatem eos invitat. Neque enim posset infracta eius constantia nobis esse exemplo, nisi eadem spes coronae proposita omnibus esset. Insigni autem nota pios designat, quum dicit, *Omnibus, qui diligunt adventum eius.* Et certe ubicunque vigebit fides, non sinet animos in mundo torpere, sed ad spem ultimae resurrectionis attollet. Significat igitur, omnes, qui mundo ita sunt addicti, et fluxam hanc vitam amant, ut non curent adventum Christi, nec ullo eius desiderio tangantur, sese privare immortali gloria. Vae igitur stupori nostro, qui nos oppressos tenet, ne unquam de Christi adventu serio cogitemus, ad quem decebat totos intendere. Adde quod e fidelium numero excludit, quibus formidabilis est Christi adventus, qui diligi non potest, quin suavis sit ac iucundus.

9. Da operam, ut ad me venias cito. 10. Demas enim me reliquit, amplexus hoc saeculum, et profectus est Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 11. Lucas est solus mecum. Marcum assume, ut tecum adducas: est enim mihi utilis in ministerium. 12. Tycheum autem misi Ephesum. 13. Paenulam, quam Troade reliqui apud Carpum, quum venies, affer, et libros et membranas.

9. *Da operam.* Quum mortis tempus instare sciret, non dubito, quin multa habuerit, de quibus in Ecclesiae bonum coram conferre cum Timotheo vellet. Itaque non dubitat, ex transmarina regione eum arcessere. Non erat certe levis causa, cur eum ab Ecclesia, cui praeerat, evocaret, et quidem tam procul. Inde licet colligere, quantum habeant momenti talium virorum colloquutiones. Nam omnibus Ecclesiis diu profuturum erat, quod brevi temporis spatio didicisset Timotheus, ut levis esset dimidii vel totius anni iactura prae compensatione. Et tamen ex sequentibus apparet, Paulum sua etiam privata causa Timotheum vocare, quia fidis adiutoribus destituebatur: tametsi, quod suae personae proprium erat, non praeferebat Ecclesiae commodis, sed quia agebatur communis Evangelii causa. Nam sicuti ipse ex vinculis eam defendebat, sic opus habebat aliorum opera ad defensionem adiuvandam.

10. *Amplexus hoc saeculum.* Turpe sane tali viro, Christum amoris saeculi posthabuisse. Neque tamen cogitandum est, eum abnegato prorsus Christo iterum se vel impietati, vel illecebris mundi addixisse, sed tantum privata sua commoda, vel suam securitatem Pauli vitae praetulerat. Paulo adesse non poterat sine multis mo-

lestiis et angoribus, ac cum praesenti vitae suae periculo, expositus erat multis probris, multas indignitates devorabat, cogeatur rerum suarum curam relinquere: taedio itaque crucis victus rebus suis prospicere voluit. Nec dubium, quin haberet propitiam auram, quae illi a mundo afflabat. Porro fuisse unum ex praecipuis, inde coniungere licet, quod eum inter paucos nominat Paulus ad Coloss. 4, 14., similiter in epistola ad Philem. 24., ubi etiam adiutoribus suis eum annumerat. Quare non mirum est, si eum tam duriter hic perstringat, quoniam maiorem sui quam Christi rationem habuerat. Alii, de quibus postea meminit, non discesserant ab eo nisi iustis de causis, et ipso sic volente. Unde apparet, non ita studuisse ipsum sibi, ut spoliaret Ecclesias suis Pastoribus, duntaxat ut levationem inde aliquam sentiret. Procul dubio semper hoc curae habuit, eos ad se vocare, aut retinere secum, quorum absentia aliis Ecclesiis non obesset. Hac ratione *Titum* ablegaverat in *Dalmatiam*, et alios alio, quum *Timotheum* arcesseret. Imò ne *Timotheo* absente destituta aut nudata maneat *Ephesiorum Ecclesia*, *Tychicum* illuc mittit, atque id indicat *Timotheo*, ut sciat non defuturum, qui suas vices expleat.

13. *Paenulam, quam Troade.* De vocabulo *Paenulae* non consentiunt interpretes, quia nonnulli volunt arculam esse, aut thecam librariam, alii genus vestis viatoriae frigore et pluviis arcendis aptum. Utravis autem interpretatio magis placeat, qui fit, ut sibi aut vestem, aut arculam ex loco tam remoto advehi iubeat Paulus, quasi Romae nulli essent opifices, vel nulla panni aut lignorum copia? Si arculam dixerimus libris, aut chartis, aut epistolis refertam, soluta erit quaestio (nullo enim pretio comparari poterat): sed quia multi hanc coniecturam non recipient, facile amplector nomen *paenulae*, nec absurdum est, tam procul a Paulo petitam fuisse, eo quod ex diuturno usu futura esset illi commodior, vellet autem sumptum effugere: quanquam (ut verum fatear) mihi prior interpretatio magis arridet, praesertim quum mox subiiciat *libros et membranas*: unde apparet Apostolum, quum iam ad mortem se pararet, non tamen a lectione destitisse. Ubi ergo sunt, qui se eousque profecisse putant, ut nulla amplius exercitatione indigeant? quis se cum Paulo conferre ausit? Magis etiam refellitur fanaticorum hominum furor, qui libris contemptis, damnataque omni lectione, solos suos *ἐνθουσιασμούς* iactant. Nos vero sciamus, hoc loco piis omnibus commendari assiduum lectionem, ex qua proficiant. Quaeret hic quispiam, quid sibi velit Paulus vestem petendo, si mortem sibi instare sentiebat. Haec quoque difficultas me movet, ut de arcula accipiam: quanquam potuit aliquis esse tunc usus vestis, qui hodie nos latet. Itaque de his rebus minus laboro.

14. Alexander faber aerarius multis me malis affecit: reddat illi Dominus iuxta facta ipsius. 15. Quem et tu cave: vehementer enim restitit sermonibus nostris. 16. In prima defensione nemo mihi affuit, sed omnes me deseruerunt, ne illis imputetur: 17. Sed Dominus mihi affuit, et corroboravit me, ut per me praeconium confirmaretur, et audirent omnes Gentes. 18. Et creptus fui ex ore leonis, et eripiet me

Dominus ex omni facto (*vel, opere*) malo, servabitque in regnum suum coeleste, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.

19. Saluta Priscam et Aquilam et familiam Onesiphori. 20. Erastus mansit Corinthi: Trophimum autem reliqui in Mileto languentem. 21. Da operam, ut ante hyemem venias. Salutat te Eubulus et Pudens et Linus et Claudia et fratres omnes. 22. Dominus Iesus Christus cum Spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

Scripta e Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sistetur Caesari Neroni.

14. *Alexander.* In hoc homine proditum fuit horribile defectionis exemplum. Prae se tulerat aliquod studium in promovendo Christi regno, quod deinde hostiliter impugnavit: quo hostium genere nullum est nocentius, nec magis virulentum. Sed ab initio voluit Dominus Ecclesiam suam huius mali non esse expertem, ne, quum similibus tentamur, animi nobis labascant. Observandum autem, quae sint ista multa mala, quae sibi Alexandrum intulisse Paulus conqueritur, nempe quod suae doctrinae adversatus sit. Faber erat, non eruditus in scholis, ut multum disputando valeret: sed hostes domestici semper plus satis instructi sunt ad nocendum. Et talium hominum improbitas semper fidem in mundo invenit, ut interdum plus difficultatis et negotii exhibeat maligna et impudens inscitia, quam summum acumen cum doctrina coniunctum. Adde quod Dominus servos suos cum talibus quisquiliis in certamen committens, consulto eos a mundi intuitu revocat, ne sibi in pompa et splendore placeant. Iam ex Pauli verbis colligere licet, gravius eum nihil tulisse, quam sanae doctrinae oppugnationem. Nam si eius personam laesisset Alexander, aut aliqua contumelia affecisset, tolerasset hoc totum aequiore animo: sed ubi impetitur Dei veritas, ardet indignatione sanctum pectus, quia illud impleri in omnibus Christi membris oportet, Zelus domus tuae comedit me (Psal. 69, 10.). Atque huc pertinet tam severa imprecatio, in quam erumpit, ut Dominus illi rependat. Paulo post, quum se desertum ab omnibus fuisse conqueritur, non imprecatur tamen illis Dei vindictam: quin potius se intercessorem opponit pro venia impetranda. Quum in alios omnes tam mitis sit ac misericors, qui fit, ut in hunc unum tam durum et inexorabilem se praebeat? Nempe quoniam alii metu et infirmitate lapsi erant, cupit illis a Domino ignosci: nam ita fratrum infirmitati condolescere nos decet. Quia autem ille malitiose et sacrilega audacia insurrexerat adversus Deum, et agnitam veritatem ex professo oppugnabat, nullam misericordiam merebatur talis impietas. Non est itaque existimandum, Paulum nimio calore prolixisse in istam imprecationem: nam ex Dei Spiritu et zelo recte composito tam Alexandro aeternum exitium, quam aliis misericordiam optavit. Quum autem duce Spiritu Paulus coeleste iudicium hic proferat, colligere licet, quam pretiosa sit Deo sua veritas, cuius oppugnationem tam severe ulciscitur. Praesertim notandum est, quam detestabile crimen

sit, contra puram religionem deliberata malitia insurgere. Caeterum ne quis Apostolum perperam aemulando temere similes imprecationes concipiat, tria hic sunt observanda: primum ne proprias iniurias persequamur, ne scilicet amor nostri et privatae utilitatis respectus (ut solet) nos abripiat: deinde ne Dei gloriam asserendo ullos nostros affectus admisceamus, qui semper rectum ordinem perturbant: tertio ne adversus quemlibet praecipites iudicio feramur, sed tantum adversus reprobos, qui sua impietate tales se esse produnt, ut vota nostra cum ipso Dei iudicio consentiant: alioqui timendum, ne idem nobis respondeatur, quod discipulis Christus respondit, qui promiscue in omnes parum sibi morigeros voto fulminabant, Nescitis, cuius Spiritus sitis (Luc. 9, 55.). Videbantur quidem habere Eliam auctorem, qui idem petierat a Domino (II. Reg. 1, 10.), sed quoniam multum distabant a Spiritu Eliae, praepostera erat imitatio. Proinde necesse est, ut ante nobis iudicium suum Dominus patefaciat, quam erumpamus ad tales imprecationes: deinde ut Spiritu suo tanquam freno zelum nostrum moderetur. Et quoties in memoriam nostram subit Pauli in unum hominem vehementia, simul etiam mira ista erga eos, a quibus tam fuerat turpiter desertus, mansuetudo occurrat, ut fratrum infirmitatibus compati eius exemplo discamus. Porro ex his, qui Petrum fingunt Romanae Ecclesiae praefuisse, scire velim, ubi tunc fuerit. Necdum enim secundum eos mortuus erat, quum dicant, annum vertentem inter illius et Pauli mortem interfuisse. Deinde ad septem annos extendunt eius pontificatum. Primae defensionis mentionem hic Paulus facit: causam non tam cito dicturus erat. An reatum tam perfidae defectionis sustinebit Petrus, ne Papae titulum amittat? Certe omnibus rite expensis reperiemus, fabulosum esse, quicquid de eius Papatu creditum est.

17. *Dominus mihi affuit.* Hoc ad scandalum, quod ex turpi illa causae suae desertione oriri posse videbat, tollendum addidit. Quamvis enim ab officio cessasset Romana Ecclesia, quicquam inde iacturae allatum fuisse Evangelio negat, quia unus ipse coelesti virtute fretus ad totam molem sustinendam par fuerit, et adeo in communi omnium metu fractus non fuerit, ut melius inde constiterit, Dei gratiam alienis subsidiis minime egere. Non enim iactat suam fortitudinem: sed Domino gratias agit, quod ad extrema redactus non succubuerit, nec fractus fuerit tam periculosa tentatione. Fateatur ergo se manu Domini fuisse sustentatum, atque hoc uno contentus est, quod interior Spiritus gratia ad sustinendos omnes insultus vice clypei fuerit. Addit causam, *ut praeconium confirmaretur.* Vocat autem Praeconium munus publicandi inter Gentes Evangelii, quod illi peculiariter mandatum erat. Aliorum enim praedicatio, quia continebatur inter Iudaeos, non tam similis erat praeconio. Et hoc nomine passim non sine causa utitur. Erat autem non vulgaris ministerii eius confirmatio, quod, quum totus mundus furiose in eum insaniret, humana vero omnia praesidia ipsum deficerent, invictus tamen steterat. Re ipsa enim comprobabat, suum Apostolatam esse a Christo. Modum quoque confirmationis addit: *ubi Gentes audierint, Dominum illi tam potenter affuisse.* Nam inde colligere licebat, a Domino quoque esse vocationem tam Pauli quam ipsarum.

18. *Ereptus fui ex ore.* Multi sub nomine *leonis* Neronem intelligunt. Ego potius hac loquutione generaliter periculum designari existimo, acsi diceret, ex praesenti incendio vel ex faucibus

mortis. Significat, non sine admirabili Dei auxiliō se evasisse, quoniam eiusmodi erat periculum, a quo statim alias poterat absorberi. Idem quoque in posterum sperare se praedicat, non ut mortem effugiat: sed ne vincatur a Satana, aut declinet a recto cursu. En quid potissimum expetere debeamus, non ut corpori sit consultum, verum ut omni tentatione stemus superiores, potiusque centum mortes oppetere simus parati, quam ullo malo opere nos polluere in mentem veniat. Quanquam non ignoro, esse qui passive accipiant *opus malum* pro impiorum violentia, acsi dixisset Paulus, non patietur Dominus, mihi impios malefacere: sed alter sensus longe melius quadrat, quod eum ab omni scelere purum et immunem servabit. Nam et continuo post subiicit, *in regnum suum coeleste*, quo significat, veram esse demum illam salutem, ubi sive per vitam, sive per mortem, in regnum suum Dominus nos ducit. Insignis etiam locus est ad continuam gratiae Dei seriem contra Papistas asserendam. Ubi enim confessi sunt, salutis exordium esse a Deo, continuationem libero arbitrio ascribunt, ut hoc modo perseverantia non donum sit coeleste, sed hominis virtus. Atque Paulus hoc Deo munus assignans, ut nos servet in regnum suum, palam asserit, toto vitae curriculo nos eius manu regi, donec tota militia perfuncti victoria potiamur. Atque huius rei memorabile exemplum in Dema exstat, cuius paulo ante meminit, quia ex nobili Christi athleta factus est turpis desertor. Quae sequuntur, quia alibi vidimus, nova tractatione non indigent.

EXIMIIS DUOBUS, SERVIS
CHRISTI,
GUILIELMO FARELLO
ET
PETRO VIRETO
SYMMYSTIS ET FRATRIBUS CARISSIMIS
IOANNES CALVINUS
S.

Quod meus hic commentarius cum nominis vestri inscriptione in publicum exit, munus quamvis exiguum, ideo vobis non ingratum fore confido, quia, ut id facerem, ipsum epistolae argumentum admonuit. Has in Creta partes suscepit Titus, ut aedificio, quod illic Paulus inchoatum reliquerat, extremam manum imponeret. Mihi eadem fere vobiscum ratio est. Quum enim magnis laboribus atque etiam periculis hanc Ecclesiam exstruere exorsi essetis, ego post aliquod temporis spatium adiutor vobis primum accessi: deinde successor sum relictus, ut opus bene ac feliciter a vobis coeptum in melius pro mea virili promovere studerem. Hoc hodie quoque ego et collegae mei agere contendimus, si minore, quam optandum esset, profectu, ex animo tamen ac fideliter, quantum nostra fert mediocritas. Ut tamen ad vos redeam: quando eandem, quam Tito Paulus imposuit, personam vobis comparatus sustineo, haec similitudo me invitare visa est ad vos maxime deligendos, quibus laborem hunc meum dicarem. Interèa sanctae, quae inter nos est, coniunctionis erit saltern aliquod et huic saeculo et forsàn ad posteros testimonium. Nunquam par amicorum tam sincere inter se coniunctum in communi vita fuisse puto, quam nos in ministerio nostro

fuimus. Cum utroque vestrum hic functus sum Pastoris munere: adeo nulla aemulationis species, ut mihi unus vobiscum esse visus sim. Locis postea disiuncti fuimus: nam te, Farelle, Neocomensis Ecclesia, quam ex tyrannide Papatus Christo vindicasti, ad se revocavit, Viretum Lausanensis Ecclesia eodem iure sibi obstrictum tenet. Caeterum ita singuli tuemur nostras stationes, ut nostra unitate in Christi ovile aggregentur filii Dei, imo in eius corpus coalescant: dirumpantur vero hostes non extranei modo, qui bellum ex professo nobiscum gerunt, sed propiores isti ac domestici, qui nos intus exercent. Nam et hoc inter coniunctionis nostrae bona numero, quod impuri canes, quorum morsus ad eam scindendam ac lacerandam penetrare nequeunt, latratu eam suo frustra exagitant. Sane eorum proterviam susque deque ferre nos decet, quando vere coram Deo gloriari licet, et luculentis apud homines documentis probavimus, non aliam nos societatem vel amicitiam colere, quam quae auspiciis Christi consecrata eius Ecclesiae hactenus fuit utilis, neque alio spectat, nisi ut omnes nobiscum unum sint in ipso. Valéte optimi et integerrimi fratres. Dominus Iesus piis vestris laboribus benedicere pergat. Genevae, III. Calend. Decembr. MDXLIX.

ARGUMENTUM

IN EPISTOLAM

PAULI AD TITUM.

Quum in Creta Ecclesiae duntaxat fundamenta iecisset Paulus, alio properans (ut erat non unius tantum insulae Pastor, sed Gentium Apostolus) Tito prosequendi operis partes, tanquam Evangelistae, mandaverat. Apparet autem ex hac epistola, statim post discessum Pauli Satanam incubuisse non tantum, ut perverteret Ecclesiae regimen, sed ut doctrinam quoque corrumpere. Erant, qui per ambitionem emergere cuperent in Pastorum ordinem: pravis illorum studiis quia non obsequebatur Titus, male apud plerosque audiebat. Erant rursum ex Iudaeis, qui Legis Mosaicae praetextu multas nugas ingerebant: tales vero cupide et multo cum favore audiebantur. Hoc itaque consilio scribit Paulus, ut Titum sua auctoritate armet ad tantum onus sustinendum. Neque enim dubium est, quin secure a quibusdam contemptus fuerit, quasi unus quilibet ex vulgo Pastorum. Fieri etiam potest, ut de eo volitarent querimoniae, ipsum plus sibi arrogare, quam fas esset, quod Pastores non reciperet nisi suo iudicio probatos. Hinc colligere licet, Paulum non tam privatim scripsisse Tito, quam publice Cretensibus. Neque enim probabile est, Titum reprehendi, quod nimia facilitate indignos eveheret ad episcopatum, vel illi, tanquam rudi et novicio, praescribi, quo doctrinae genere instituere populum debeat: sed quia iustus illi honor non habebatur, Paulus suam ei personam imponit tam in creandis Ministris, quam in tota Ecclesiae administratione. Quia multi stulte aliam, quam traderet, doctrinae formam appetebant, hanc Paulus aliis repudiatis solam approbat, ac pergere, sicuti coepit, hortatur. Primum ergo docet, quales eligere Ministros oporteat. Inter alias dotes vult sana doctrina instructum esse, qua resistat adversariis. Hac occasione perstringit Cretensium mores, peculiariter tamen Iudaeos notat, qui in ciborum discrimine aliisque externis sanctitatem locabant. Refellendis eorum ineptiis vera pietatis et Christianae vitae exercitia opponit. Et quo propius urgeat, quae singulis vocationibus convenient officia, describit. His Titum iubet sedulo et assidue insistere, simulque rursum alios admonet, ne audiendo fatigentur, atque hunc redemptionis et salutis per Christum partae finem esse docet. Quodsi quis contentiosus reclamet, vel obtemperare renuat, illum iubet omitti. Nunc videmus, non aliud spectare Paulum, quam ut Titi causam suscipiat, illique ad peragendum Domini opus adiutricem porrigat manum.

IOANNIS CALVINI

IN EPISTOLAM

PAULI AD TITUM

COMMENTARII.

CAP. I.

1. **PAULUS** servus Dei, Apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum Dei et agnitionem veritatis eius, quae secundum pietatem est, 2. In spe (*vel, propter spem*) vitae aeternae, quam promisit is, qui mentiri non potest, Deus, ante tempora saecularia: 3. Manifestavit autem propriis temporibus sermonem suum (*vel, per sermonem*) in praedicatione, quae mihi commissa est secundum ordinationem Servatoris nostri Dei: 4. Tito germano filio, secundum communem fidem, gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Domino Iesu Christo Salvatore nostro.

1. *Servus Dei.* Indicat tam longa et accurata Apostolatus commendatio Ecclesiae magis quam unius Titi habitam a Paulo rationem. Nam eius Apostolatus extra controversiam apud Titum erat. Solet autem Paulus suae vocationis elogia praedicare ad auctoritatem sibi asserendam. Itaque ut affectos esse videt, quibus scribit, ita multus est in se ornando, vel parcus. Hic quoniam illi propositum est, in ordinem eos cogere, qui se proterve efferebant, ideo magnifice Apostolatum suum extollit. Scribit ergo non quae Titus in cubiculo solus legat, sed quae proferat in publicum. Primo se Dei servum appellat: deinde ministerii sui speciem addit, nempe quod sit *Christi Apostolus*. Sunt enim varii gradus inter Dei servos. Sic a genere ad speciem descendit. Tenendum etiam memoria est, quod alibi dixi, *servi* nomen hic aliud sonare quam communem subiectionem, qualiter servi Dei vocantur omnes fideles: sed accipi pro ministro, cui certum aliquod munus iniunctum est. Quo sensu olim Prophetæ hoc titulo insigniebantur, et Christus ipse Prophetarum caput: Ecce servus meus, elegi eum. Sic David regiae dignitatis intuitu servum Dei se nominat. Fortassis etiam propter Iudaeos ser-

vum Dei se praedicat, quoniam solebant opposita Lege extenuare eius fidem. Ergo ita vult haberi Christi Apostolus, ut tamen gloriatur, se Deo aeterno servire. Ita haec duo elogia non modo inter se conciliat, sed nexu individuo coniuncta esse docet. *Secundum fidem.* Si quis de eius Apostolatu dubitet, optima ratione fidem illi conciliat, ipsum cum salute *electorum Dei* coniungens: acsi diceret, Mutuus est inter meum Apostolatum et fidem electorum Dei consensus, quare illum nemo nisi reprobus et a recta fide alienus reiiciet. Electos porro intelligit non modo qui tunc erant superstites, sed quicunque fuerant ab initio mundi. Significat enim, nullam se doctrinam asserre, quae non congruat cum fide Abrahae et omnium Patrum. Ita si quis hodie Pauli haberi vult successor, eiusdem se doctrinae ministrum probet necesse est. Sed in his verbis tacita quoque antithesis inclusa est, ne quid Evangelio deroget multorum incredulitas et contumacia. Nam tunc infirmos (ut hodie) scandalum hoc valde turbabat, quum eorum, qui se Ecclesiae titulo venditabant, maior pars puram Christi doctrinam respueret. Quare Paulus, licet promiscue Dei nomen omnes iactent, plurimos ex turba illa reprobos esse docet, quemadmodum alibi tradit (Rom. 9, 7.), non omnes, qui genus ducunt ab Abraham secundum carnem, esse legitimos Abrahae filios. *Et agnitionem.* Copulam hic exegeticae particulae loco positam accipio, Nempe vel Scilicet. Exponit enim, qualis sit illa fides, cuius meminit, quanquam non est plena eius definitio, sed descriptio ad loci praesentis circumstantiam accommodata. Suum enim Apostolatum ut ab omni impostura et errore asserat, nihil continere testatur nisi certam et compertam veritatem, quae homines ad purum Dei cultum instituat. Sed quia singulis verbis inest suum pondus, sigillatim excutere operae pretium est. Primum quum fides agnitio nominatur, non ab opinione discernitur tantum, sed ab informi illo Papistarum figmento. Fidem enim implicitam commenti sunt omni intelligentiae luce vacuam. At Paulus dum istud fidei quasi proprium assignat, veritatem cognoscere, nullam certe absque notitia esse fidem, palam ostendit. Et in nomine *veritatis* melius exprimitur certitudo, quam exigit fidei natura. Neque enim fides probabili ratione contenta est, nisi verum ipsum teneat. Porro non de qualibet veritate hic loquitur, sed de coelesti doctrina, quae humanae mentis vanitati opponitur. Nam sicuti per illam se nobis Deus patefecit, ita sola hoc honore digna est, sicuti passim Scriptura tribuere illi solet: Io. 16, 13., Et Spiritus vos ducet in omnem veritatem: idem 17, 17., Sermo tuus veritas est: Galat. 3, 1., Quis vos fascinavit, ut non obediatis veritati? Col. 1, 5., Audito sermone veritatis, Evangelio Filii Dei: I. Tim. 2, 4., Vult omnes ad agnitionem veritatis pervenire, et 3, 15., Ecclesia columna est et firmamentum veritatis. Breviter veritas ista recta est ac sincera Dei cognitio, quae nos ab omni errore mendacioque liberat. Quo maiore apud nos in pretio esse debet, quando nihil miseriùs est, quam tota vita instar pecudum errare. Quod sequitur *secundum pietatem* veritatem, de qua loquutus fuerat, specialiter restringit: simul tamen a fructu vel a fine commendat doctrinam Pauli, quia non alio spectet, quam ut rite Deus colatur, puraque vigeat inter homines religio. Quo suam doctrinam ab omni profanae curiositatis nota vindicat, sicuti Actor. 24, 10. coram Felice, et deinde coram Agrippa facit, cap. 26, 1. Nam quum merito piis suspectae adeoque odiosae esse debeant superva-

cuae omnes quaestiones, quae ad aedificationem non faciunt: haec sola est legitima doctrinae commendatio, quod ad reverentiam et timorem Dei nos instituat. Atque hinc etiam monemur, ut quisque in pietate optime profecit, ita optimum esse Christi discipulum, sicut is demum verus theologus censendus est, qui in timore Dei conscientias aedificat. Quod addit *in spe vitae aeternae*, non dubium est, quin causam notet: id enim Graecis significat *enl*. Ideo vertere licebit, Propter spem, aut Super spe. Nam a meditatione vitae coelestis incipit et vera religio, et pietatis studium, sicuti (Coloss. 1, 5.) Colossensium fidem et caritatem laudans earum causam et fundamentum statuit spem in coelis repositam: Sadducaei enim et qui spem nostram in hoc mundo includunt, quicquid simulent, nihil possunt quam contemptum Dei inducere, dum homines in pecudum conditionem aggregant. Proinde bono doctori hoc semper propositum esse debet, ut homines e mundo abductos in coeli aspectum convertat. Fateor quidem, Dei gloriam nobis pluris esse debere quam salutem nostram: verum hoc minime nunc agitur, utrum dignitatis ordine praecedat. Tantum dico, nunquam homines vere Deum quaerere, nisi ad eum pervenire confidant, ideoque ad pietatem nunquam animum aducere, nisi de spe coelestis vitae edoctos.

2. *Quam promisit Deus.* Quoniam Augustinus aeterna pro saecularibus tempora hic legebat, multum se torquet in temporum aeternitate, nisi quod aeterna tandem exponit, quae omnem antiquitatem superant. In sensu vero ipse et Hieronymus et alii consentiunt, quod Deus ante mundi creationem statuerit salutem dare, quam nunc per Evangelium manifestavit. Ita *promittendi* verbo abusus esset Paulus pro Decernere, siquidem ante homines natos nemo erat, cui promitteret. Ergo sicuti non reicio hanc expositionem, ita dum omnia propius expendo, aliter sentire cogor, nempe quod a multis retro saeculis vita aeterna hominibus promissa fuerit, neque iis modo, qui tunc vivebant, sed in nostram quoque aetatem. Neque enim soli Abrahae consulit Deus, quum dicit, In semine tuo benedicentur omnes Gentes (Gen. 22, 18.), sed posteros omnes respicit. Nec obstat, quod secundae ad Timoth. epist. cap. 1, 9. datam fuisse salutem dicit ante tempora saecularia diverso sensu. Eadem enim nihilominus est verbi significatio utroque loco. Nam quum *aión* Graecis continua sit temporis series ab initio ad finem usque mundi, illic Paulus datam vel ordinatam fuisse salutem electis Dei tradit, antequam fluere coeperint tempora. Hic vero quia de promissione tractat, non omnia saecula comprehendit, ut nos abducat extra mundi creationem: sed docet, multa saecula praeteriisse, ex quo salus fuit promissa. Si quis brevius malit, *saecularia tempora* pro saeculis ipsis accipere licet. Sed quoniam prius aeterna Dei electione data fuit salus quam promissa, ideo in loco illo epistolae ad Timotheum prior omnibus saeculis donatio statuatur, et ita subaudienda est nota universalis. Hic vero nihil aliud significat quam promissionem longo saeculorum ordine antiquiorem esse, quia statim a condito mundo coepit. Eodem sensu ad Rom. cap. 1, 2. Evangelium, quod suscitato demum ex mortuis Christo publicari debuit, promissum in Scripturis per Prophetas fuisse docet. Plurimum enim a praesenti gratiae exhibitione differt Patribus facta olim promissio. *Qui mentiri non potest.* Ephithetum *ἀπευδής* non tam ornando Deo, quam fidei

nostrae confirmandae additum est. Et certe quoties de salute nostra agitur, nobis in mentem venire debet, eius verbo fundatam esse, qui nec fallere potest nec mentiri, imo haec unica est totius religionis comprobatio, immutabilis Dei veritas.

3. *Manifestavit autem.* Erat quidem iam haec aliqua manifestatio, quum olim Deus per Prophetas suos loquutus est: sed quia palam adventu suo exhibuit Christus, quae illi obscure praedixerant, deinde Gentes in foederis societatem ascitae fuerunt, hoc sensu nunc manifestatum esse dicit Paulus, quod prius tamen aliqua ex parte ostensum fuerat. *Tempora propria* idem hic significant, quod ad Galat. 4, 4. Plenitudo temporum. Admonet enim, hoc maxime opportunum agendi fuisse tempus, quum Domino agere placuit, ut hominum temeritati occurrat, qui semper inquirere audent, cur non citius, cur potius hodie quam cras. Ergo ne praeter modum simus curiosi, tempora in manu arbitrioque Dei sic posita esse docet, ut nihil non ordine ac tempestive agere censendus sit. *Sermonem suum.* Vel subaudienda est praepositio *per* (quod Graecis non est insolens) vel, Sermonem vocat Christum, nisi forte aliquid subaudire placeat, sententiae implendae causa. Mihi secunda expositio, nisi quod paululum coacta est, aliqui non displiceret. Sic Ioannes initio suae epistolae (I. Io. 1, 1.), Quod audivimus quod vidimus oculis nostris, quod manus nostrae contrectarunt de sermone vitae, et vita manifestata est. Itaque praefero, quod simplicius est, Deum vitam per sermonem manifestasse, vel sermonem de vita manifestasse per Evangelii praedicationem. *Praedicatio*, de qua loquitur, est Evangelium promulgatum, ut certe hoc praecipuum est, quod illic audimus, Christum nobis dari, et in eo vitam. Porro quia non omnes promiscue ad tantum munus sunt idonei, nec se quisquam ingerere debet: vocationem suam pro more asserit. Ubi discendum est, quod saepe alias monuimus, nemini deberi honorem, nisi qui se divinitus institutum probaverit. Nam et Satanae ministri fastuose a Deo se vocatos esse iactant: sed nulla eorum dictis fides constat. Paulus autem nonnisi rem notam et testatam profert, quoties suae vocationis meminit. Praeterea ex hoc loco elicimus, quorsum Apostoli creati sunt, nempe Evangelii promulgandi causa, ut alibi (I. Cor. 9, 16.), Vae mihi nisi evangelizem: dispensatio enim mihi credita est. Quare qui mutas personas in otio et deliciis agunt, plus quam impudenter se iactant illorum successores. *Servatoris nostri.* Idem Patri et Christo epithetum accomodat, ut certe uterque servator est, sed diversa ratione: ideo enim servator Pater, quia Filii sui morte nos redemit, ut vitae aeternae heredes efficeret: Filius autem, quia sanguinem suum interposuit pignus ac pretium salutis nostrae. Ita nobis a Patre salutem attulit Filius, Pater vero per Filium contulit.

4. *Filio secundum communem fidem.* Hinc constat, quo sensu dicatur spiritualiter gignere minister Verbi, quos in Christi obedientiam adducit, nempe ut simul ipse gignatur. Patrem se Titi facit Paulus, fidei respectu: verum mox addit, hanc fidem ambobus esse communem, ut eundem ambo in coelis Patrem ex aequo habeant. Quare Deus de iure suo nihil minuit, quum Patres spirituales secum appellat, quorum ministerio regenerat, quos vult, sicuti per se hi nihil agunt, sed ex Spiritus efficacia duntaxat. Reliqua ex superioribus epistolis petenda erunt, ac praesertim ex priore ad Timotheum.

5. Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut, quae desunt, pergas corrigere, et constituas oppidatim Presbyteros, quemadmodum tibi ordinavi: 6. Si quis est a crimine immunis, unius uxoris vir, liberos habens fideles, non infames ob lasciviam, non immorigeros.

5. *Huius rei gratia.* Hoc exordium clare demonstrat, Titum non tam admoneri sua causa, quam commendari apud alios, ne quis eum impediatur. Testatur enim Paulus, se illi mandasse suas vices: quare ut Apostoli vicarium agnosci ab omnibus, et reverenter excipi convenit. Nam quia Apostolis nulla certa statio erat assignata, sed Evangelii per totum orbem spargendi munus iniunctum: ideo quum ex urbe aut regione una se in aliam conferrent, subrogare in suum locum solebant idoneos homines, quorum opera absolveretur, quod inchoatum erat. Sic Paulus se Ecclesiam Corinthiorum fundasse praedicat: alios vero esse architectos, qui supraedificare debeant, hoc est, aedificium promovere. Hoc quidem in omnes Pastores competit, quoniam semper incrementis et profectu opus habebunt Ecclesiae, quamdiu mundus durabit. Sed ultra ordinarium Pastorum munus cura Ecclesiae constituendae Tito mandata erat. Pastores enim constitutis iam Ecclesiis et in aliquem ordinem formatis praefici solent: Titus vero plus quiddam oneris sustinebat, nempe ut Ecclesiis nondum rite compositis formam daret, ut certam politiae rationem una cum disciplina constitueret. Iacto enim fundamento discesserat Paulus: proinde Titi partes erant, opus in superficiem attollere, ut iusta structurae proportio exstaret. Hoc vocat *corrigere, quae adhuc desunt*. Neque enim tam facile est opus Ecclesiae aedificatio, ut statim ad summum perducatur. Quamdiu in Creta fuerit Paulus, incertum est: aliquantum tamen temporis illic transegerat, fidelem impenderat operam erigendo Christi regno. Non deerat summa peritia, quanta in homine potest inveniri, laborando erat indefessus: opus tamen fatetur se rude ac mutilum reliquisse. Hinc apparet difficultas, et nos hodie experimur, non unius anni vel duorum esse laborem, collapsas Ecclesias in mediocrem statum restituere. Quare qui per annos complures assidue progressi sunt, adhuc ad multa corrigenda intentos esse oportet. Porro operae pretium est, notare Pauli modestiam, qui libenter ab alio absolvi patitur, quod ipse inchoavit. Et quidem quum ipso longe inferior esset Titus, non recusat eum habere. *ἐπανορθωτήν*, qui operi suo extremam manum imponat. Sic affecti esse debent pii doctores, ut non ambitiose quisque ad se trahat omnia, sed alii alios certatim iuvent, et quisquis maiore successu laboraverit, reliqui gratulentur potius, quam invideant. Neque tamen corrigi voluit Paulus, quae ipse vel inscitia, vel oblivione, vel incuria omiserat, sed quae per temporis brevitate exsequi non potuerat. Denique eam correctionem Tito iniunxit, qua fuisset ipse perfunctus, si in Creta diutius stetisset, non variando, non mutando quicquam, sed, quod deerat, addendo, quia non fert operis difficultas, ut simul uno die omnia. *Constituas oppidatim.* Hoc in spirituali aedificio fere a doctrina secundum est, Pastores creari, qui Ecclesiae gubernandae curam habeant. Ideo prae aliis eius mentionem hic Paulus facit. Diligenter hoc notandum, non

posse incolumes stare Ecclesias sine Pastorum ministerio: proinde ubicunque fuerit aliquod plebis corpus, illic praeficiendum esse Pastorem. Neque tamen singulis oppidis singulos attribuit Pastores, ita ut nullus locus plus uno habeat: sed nullas urbes vult Pastoribus destitui. *Presbyteros* vel seniores satis notum est non ab aetate dici, utpote quum in eum ordinem interdum iuvenes legerentur, sicuti Timotheus. Verum hoc omnibus linguis semper receptum fuit, sic vocari honoris causa omnes gubernatores. Quum autem duplices fuisset presbyteros, ex priore ad Timotheum epistola colligamus: contextus statim ostendet, hic non alios quam Doctores intelligi, hoc est, qui ad docendum ordinabantur, quia eosdem mox vocabit Episcopos. Sed videtur nimium Tito permittere, dum iubet, eum praeficere omnibus Ecclesiis ministros. Haec enim fere regia esset potestas: deinde hoc modo et singulis Ecclesiis ius eligendi, et Pastorum collegio iudicium tollitur, id vero esset totam sacram Ecclesiae administrationem profanare. Verum responsio facilis est, non permitti arbitrio Titi, ut unus possit omnia et quos voluerit Episcopos Ecclesiis imponat: sed tantum iubet, ut electionibus praesit tanquam moderator, sicuti necesse est. Haec loquutio satis trita est. Sic dicitur Consul, aut Interrex, aut Dictator Consules creasse, qui comitia eligendis illis habuit. Sic quoque de Paulo et Barnaba loquitur in Actis Lucas (Act. 14, 23.), non quod soli praeficerent, quasi pro imperio, Pastores Ecclesiis nec probatos nec cognitos: sed quia idoneos homines, qui a populo electi vel expetiti fuerant, ordinarent. Discimus quidem ex hoc loco, non eam fuisse tunc aequalitatem inter Ecclesiae ministros, quin unus aliquis auctoritate et consilio praesset: nihil tamen hoc ad tyrannicum et profanum collationum morem, qui in Papatu regnat. Longe enim diversa fuit Apostolorum ratio.

6. *Si quis a crimine immunis.* Ne quis Tito succenseat, quasi nimium sit morosus aut severus quosdam repellendo, totam in se invidiam Paulus transfert. Se enim ita diserte mandasse pronuntiat, ne quis admittatur, nisi qualem hic describit. Ergo sicuti nuper Titum praefectum a se moderatorem creandis Pastoribus fuisse testatus est, ut hoc illi ius concederetur ab aliis: ita nunc, quid praescripserit, narrat, ne malorum calumniis vel imperitorum invidiae exposita sit eius severitas. Caeterum quia locus hic quasi in tabula imaginem legitimi Episcopi nobis depingit, diligenter observandus est. Quia tamen, quae hic habentur, in priore ad Timotheum epistola omnia fere exposui, nunc leviter attingere satis fuerit. *Ἀνέμλητον* intelligit, non qui ab omni vitio sit immunis (talibus enim inveniri nemo usquam posset), sed qui nulla infamia notatus sit, quae illi auctoritatem derogat. Vult ergo integrae esse existimationis. Cur iubeat *unius uxoris maritum esse*, in priore ad Timoth. epist. diximus. Trita adeo inter Iudaeos polygamia erat, ut prava consuetudo in legem propemodum versa esset. Si quis duas, priusquam Christo nomen dedisset, uxores duxerat, eum cogere ad alteram repudiandam fuisset inhumanum: itaque quod aliqui vitiosum erat, tolerabant Apostoli, quia corrigere non poterant. Et qui se iam implicaverant multiplici coniugio, etiamsi retenta unica uxore poenitentiam suam testari parati essent: dederant tamen intemperantiae suae signum, quod posset eorum famae notam aliquam inurere. Perinde est igitur, acsi iuberet Paulus eos eligi, qui pudice matrimonium coluerint contenti singu-

lis uxoribus, arceret autem eos, quorum libido in plures uxores grassata fuerit. Interea vero qui defuncta uxore alteram iam caelebs inducit, nihilominus unius uxoris maritus censerī debet. Non enim eligendum docet, qui fuerit maritus unius uxoris, sed qui sit. *Liberos habens fideles.* Quum prudentia et gravitas requiratur in Pastore, eius specimen in familia spectari convenit. Nam qui domum suam regere non potest, quomodo regendae Ecclesiae par erit? deinde non ipsum modo Episcopum probro carere, sed totam domum quasi honestae et castae disciplinae speculum esse oportet. Ideo ad Timotheum non minus accurate uxoribus praecipit, quales esse debeant. Primum vero hic in liberis requirit, ut sint fideles, unde appareat, in sana pietatis doctrina et timore Domini esse educatos. Secundo, ne sint profusi in luxum, ut hinc quoque agnosci queat temperans et frugalis educatio. Tertio, ne sint *immorigeri*, quia vix populum freno disciplinae contineret, qui a liberis nullam reverentiam vel subiectionem potest impetrare.

7. Oportet enim Episcopum esse a crimine immunem, tanquam Dei oeconomum, non prae fractum, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpiter lucro deditum: 8. Sed hospitem, studiosum benignitatis, temperantem, iustum, sanctum, moderatum, 9. Tenacem fidelis sermonis, qui secundum doctrinam est, ut potens sit et exhortari per doctrinam sanam, et contradicentes convincere.

7. *Oportet Episcopum.* Iterum repetit, eos, qui ad episcopatum aspirant, debere illaesam famam afferre, idque ratione confirmat, quia, quum Ecclesia sit domus Dei, quisquis eius gubernationi praeficitur, veluti oekonomus Dei constituitur. Atqui male audiret inter homines, qui oeconomum assumeret probrosum et adversae famae: longe ergo magis indignum et minus tolerabile, Dei familiae tales imponi praefectos. Nomen Dispensatoris, quod Erasmus ab Antiquo interprete positum retinuit, minime exprimit Pauli mentem. Nam quo maior in habendo delectu adhibeatur cura, hoc tam honorifico encomio episcopatum ornat, quod sit praefectura domus Dei, sicuti ad Timotheum (I. Tim. 3, 15.), Ut scias quomodo te versari oporteat in domo Dei, quae est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. Porro locus hic abunde docet, nullum esse Presbyteri et Episcopi discrimen, quia nunc secundo nomine promiscue appellat, quos prius vocavit Presbyteros. Imo idem prosequens argumentum utrumque nomen indifferenter eodem sensu usurpat, quemadmodum et Hieronymus tum hoc loco, tum in epistola ad Evagrium annotavit. Atque hinc perspicere licet, quanto plus delatum hominum placitis fuerit, quam decebat, quia, abrogato Spiritus sancti sermone, usus hominum arbitrio inductus praevaluit. Mihi quidem non displicet, quod statim ab Ecclesiae primordiis receptum fuit, ut singula Episcoporum collegia unum aliquem moderatorem habeant: verum nomen officii, quod Deus in commune omnibus dederat, in unum solum transferri, reliquis spoliatis, et iniurium est et absurdum.

Deinde sic pervertere Spiritus sancti linguam, ut nobis eadem voces aliud, quam voluerit, significant, nimis profanae audaciae est. *Non prae fractum.* Hoc vitium in Episcopo non abs re damnat, cuius officium est, non tantum comiter eos, qui ultro accedunt, excipere, sed etiam allicere, qui se subducunt, ut omnes pariter Christo adducat. Atqui αὐθάδεια (ut quadam ad Dionem epistola inquit Plato) τῆς ἐγκυλίας ἐπὶ εὐνοίας, hoc est, pertinacia, dum sibi quispiam nimium addictus est, contubernalis est solitudinis. Societas enim et amicitia foveri nequit, ubi quispiam ita sibi placet, ut aliis cedere ac se accommodare renuat. Et certe omnis αὐθάδης, simulac se occasio dederit, statim fiet schismaticus. Unde apparet, quam noxia sit pestis, quae dissidiis Ecclesiam lacerat. Huic autem vitio primum docilitas, et deinde erga omnes comitas et modestia opponitur. Neque enim unquam bene docebit Episcopus, qui non paratus sit etiam discere. Celebratur ab Augustino Cypriani sententia: Tam patienter discat, quam scienter doceat. Deinde opus saepe habent consilio et monitionibus Episcopi: si recusent moneri, si sana consilia respuant, subinde cum magna Ecclesiae iactura praecipites ruent. Remedium ergo his malis est, ne sibi sapiant. Φιλῶμενον vertere malui *studio sum benignitatis*, quam cum Erasmo: bonarum rerum. Hanc enim virtutem cum hospitalitate Paulus avaritiae et sordibus opponere videtur. *Iustum* vocat, qui innocenter versatur inter homines. *Sanctitas* ad Deum respectum habet. Nam et Plato duo haec sic distinguit.

9. *Tenacem etc.* Haec vero prima dos est Episcopi, qui proprie docendi causa eligitur, quando aliter regi non potest Ecclesia quam Verbo. *Fidelem sermonem* vocat puram et ore Dei proditam doctrinam. Eius tenacem vult esse Episcopum, ut non modo probe sit institutus, sed constantem in ea asserenda se gerat. Sunt enim quidam leves, qui facile in varia doctrinae genera traduci se sinunt: alii vel metu franguntur, vel moventur alia occasione, ut veritatis patrocinium deserant. Eos itaque eligi Paulus iubet, qui veritatem Dei utroque brachio amplexi et mordicus tenentes nunquam sibi excuti patiantur, aut ab ea divelli possint. Et certe nihil illa, quam dixi, levitate periculosius est, ubi fixo pede non haeret Pastor in ea doctrina, cuius invictus assertor esse debuerat. In summa, non tantum requiritur in Pastore eruditio, sed tale doctrinae purae studium, ut ab ea nunquam discedat. Sed quid sibi vult *secundum doctrinam*? nempe qui in Ecclesiae aedificationem sit utilis. Quicquid enim nullo cum pietatis fructu discitur ac scitur, Doctrinae nomine censere Paulus non solet: quin potius speculationes omnes, quae nihil utilitatis afferunt, quamlibet alioqui sint acutae, vanitatis damnat. Sic ad Rom. cap. 12, 7.: Qui docet, id faciat in doctrina, hoc est, prodesse auditoribus studeat. In summa, hoc primum est, ut sanae doctrinae scientia instructus sit Pastor: alterum vero, ut firma animi constantia eius confessionem ad extremum usque retineat: tertium, ut suam docendi rationem aedificando accommodet, nec ambitiose volitet per argutias frivolae curiositatis, sed solidum duntaxat Ecclesiae profectum quaerat. *Ut potens sit.* Duplex esse vox Pastoris debet, altera ovibus colligendis, altera arcendis fugandisque lupis et furibus. Utramque facultatem Scriptura suppeditat. Nam qui probe in ea fuerit exercitatus, tam ad regendos dociles sufficiet, quam ad hostes veritatis refellendos. Hunc duplicem Scripturae usum Pau-

lus notat, quum dicit, Ut potens sit *exhortari et adversariis convincere*. Atque hinc discamus, primum quanam vera sit Episcopi scientia, deinde in quem usum conferenda sit. Vere sapit Episcopus, qui rectam fidem tenet: rite scientia sua utitur, dum ad populi aedificationem eam accommodat. Et hic est insigne verbi Dei encomium, dum non ad regendos modo dociles, sed frangendam hostium pervicaciam sufficere praedicatur. Et certe ea est patefactae a Domino veritatis potentia, ut facile adversus mendacia omnia praevalcat. Eant nunc papales Episcopi, et Apostolorum successione gloriantur, quorum bona pars adeo expers est omnis doctrinae, ut inscitiam dignitatis suae non minimam partem esse ducant.

10. Sunt enim multi immorigeri et vaniloqui et mentium seductores, maxime qui sunt ex Circumcisione, 11. Quibus oportet obturare os, qui totas domos subvertunt, docentes, quae non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quidam ex ipsis, proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri. 13. Testimonium hoc est verum.

10. *Sunt autem multi immorigeri.* Postquam communem regulam praescripsit, quae ubique observanda est: quo tamen ad eam servandam magis intentus sit Titus, peculiarem necessitatem illi proponit, quae urgere ipsum prae aliis debeat. Admonet enim, illi negotium esse cum multis refractariis et indomitis capitibus, multos esse ventosos et vana garrulitate inflatos, multos impostores: deligendos proinde ex opposito esse duces, qui ad resistendum idonei sint ac bene instructi. Nam si filiis huius saeculi pericula, curam ac vigilantiam augent: turpe esset, dum omnia molitur Satan, nos quasi rebus pacatis securos torpere. *Immorigeri.* Pro quo Vetus interpret reddidit Inobedientes, Erasmus Intractabiles. Significat autem eos, qui in ordinem se cogi non sustinent, ac subiectionis iugum excutunt. *Vaniloquos* appellat non falsorum dogmatum auctores, sed qui ambitiosae ostentationi dediti, inanes tantum argutias sectantur. *Ματαιολογία* enim utili ac solidae doctrinae opponitur. Itaque frigidas omnes speculationes et nugatorias comprehendit, quae meris tantum ampullis turgent, quum ad pietatem timoremque Dei nihil conducant, qualis est hodie in Papatu tota scholastica theologia. Eosdem tamen simul vocat *mentium seductores*, nisi malis de diversis accipere: sed ego eosdem puto designari, quia eiusmodi nugarum magistri suis illecebris mentes hominum demulcent et quasi incantant, ne amplius admittant salubrem doctrinam. Dicit eòs maxime esse ex Iudaeis, quia magni interest, ab omnibus tales pestes cognosci. Neque enim audiendi sunt, qui parcendum paucorum famae causantur, ubi agitur magnum totius Ecclesiae periculum. Et eo nocentior erat gens illa, quae se aliis propter generis sanctitatem praeferebat. Haec igitur ratio est, cur acrius Iudaeos Paulus vexet, ut illis adimat nocendi facultatem.

11. *Quibus oportet obturare os.* Ergo in excubiis esse decet bonum Pastorem, ne pravas ac noxias doctrinas serpere tacitus sinat, neve improbis moram concedat eas spargendi. Sed quaeritur, qui

fieri possit, ut obstinatos et prae fractos tacere cogat Episcopus. Neque enim tales, utcunque ratione victi sint, tamen conticescunt: imo saepe, quo apertius convicti sunt ac fracti, redduntur petulantiores. Praeterquam enim quod crescit et accenditur malitia, ad impudentiam se prostituunt. Respondeo, ubi verbi Dei gladio prostrati, ac vi veritatis confusi fuerint, posse illis ab Ecclesia imperari silentium: quodsi pergant, saltem a fidelium consuetudine arceri posse, ne quis illis ad nocendum aditus pateat: quanquam obstruere os simpliciter accipit Paulus pro refellere ipsorum vaniloquentiam, utcunque nullum obstrependi finem faciant. Nam qui verbo Dei convictus est, quicquid obloquatur, non habet, quod dicat. *Totas domos subvertunt.* Si unius hominis fides subverteretur, quia agitur de exitio animae unius Christi sanguine redemptae, mox se accingere deberet Pastor ad resistendum: quanto itaque minus tolerabile est, videre totas domos subverti? Modum subversionis designat, quia *doceant, quae non oportet.* Unde colligere licet, quam periculosa res sit, vel minimum a sana doctrina deflectere. Neque enim palam impia fuisse dogmata pronuntiat, quibus multorum fidem subverterint: sed quasvis corruptelas intelligere possumus, quum a studio aedificationis receditur. Ita est sane, in hac tanta carnis infirmitate plus quam proclive est labi: unde fit, ut cito ac facile destruat Satan per suos ministros, quod magno et diuturno labore pii Doctores erexerant. Fontem etiam mali indicat, *turpis lucri* cupiditatem; quo admonet, quam exitiosa sit pestis in doctoribus. Simul enim atque se ad quae-stum prostituunt, necesse est, ut se componant ad hominum gratiam et obsequium. Hinc protinus sequitur purae doctrinae adulteratio.

12. *Proprius eorum propheta.* Non dubito, quin hic sit Epimenides, qui Cretensis erat. Nam quum ex ipsis fuisse dicit, et proprium eorum prophetam, significat procul dubio fuisse gentilem Cretensium. Cur prophetam appellet, ambigitur. Quidam rationem afferunt, quia liber, unde sumpsit hoc testimonium Paulus, inscriptus sit *περὶ χρησμών*. Alii ironice Paulum loqui putant, qui talem ipsis prophetam assignet, dignum scilicet ea gente, quae Dei servos audire renuit. Sed quum Poeta interdum Graecis prophetae dicantur, quemadmodum apud Latinos vates: simpliciter pro Doctore hic accipio. Hinc autem appellatio (ut videtur) orta est, quod semper habiti sunt genus *θεῖον καὶ ἐνθουσιαστικόν*. Unde et Adimantus apud Platonem 2. de repub., postquam vocavit Poetas Deorum filios, addit, eorum quoque factos fuisse prophetas. Quare mihi videtur Paulus ad communem usum sermonem accommodare. Nec refert, qua occasione Epimenides suos contrerraneos vocet mendaces, nempe quia Iovis sepulcrum se habere iactent: sed quoniam Poeta ex trita et veteri fama istud sumit, Apostolus tanquam proverbiale aliquod dictum citat. Si versum latinum graeco respondentem habere placet, sic non incommode reddetur:

Mendax, venter iners, semper mala bestia Cres est.

Caeterum colligimus ex hoc loco, supersticiosos esse, qui ex profanis scriptoribus nihil mutuari audent. Nam quum omnis veritas a Deo sit, si quid scite et vere ab impiis dictum est, non debet repudiari, quia a Deo est profectum. Deinde quum omnia Dei sint, cur fas non esset, in eius gloriam applicare, quicquid in eum

usum apte conferri potest? Sed ea de re legatur Basilii oratio
 πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν εἰς ἁλλ. κ. τ. λ.

13. *Testimonium hoc est verum.* Utcunque vanus sit testis: quod tamen vere ab eo dictum est, Paulus amplectitur. Porro dubium non est, quin deterrimi fuerint Cretenses, quos tam aspere tractat. Nunquam enim tam durus fuisset adversus eos, nisi provocatus maximis causis, qui clementer aliqui populos extrema severitate dignos taxare solet. Quid contumeliosius his probris fingi potest, Ignavos esse, ventri deditos, nullius fidei, malas bestias? Neque uni aut alteri haec vitia exprobrantur, sed damnatur tota gens. Admirabile sane Dei consilium, quod gentem adeo pravam, et ob vitia sua infamem, in Evangelii sui participationem inter primas vocavit: sed aequae mirifica bonitas, quod indignos communi vita coelesti gratia dignatus est. In illa ergo tam corrupta regione, quasi in mediis inferis, stationem aliquam habuit Christi Ecclesia, nec propagari desiit, tametsi malorum, quae illic regnabant, contagione infecta erat. Neque enim alienos solum hic taxat Paulus, sed eos nominatim, qui Christo nomen dederant. Quia autem videbat, haec tam foeda vitia pridem egisse radices, et passim grassari: ut sanabiles ab ipsis curet, totius gentis famae non parcit.

13. Quamobrem argue eos severe, ut sani sint in fide,
 14. Neque attendant Iudaicis fabulis, et praeceptis hominum aversantium veritatem. 15. Omnia quidem pura puris: inquinatis autem et infidelibus nihil purum, sed inquinatae sunt eorum mens et conscientia. 16. Deum profitentur se nosse, operibus vero negant, quum sint abominabiles, inobsequentes, et ad omne opus bonum reprobi.

13. *Quamobrem argue.* Haec pars est non postrema eius circumspeditionis et prudentiae, qua praeditum esse decet Episcopum, ut scilicet docendi rationem ad hominum ingenia moresque inflectat. Neque enim sic cum protervis et indomitis agendum, ut cum mansuetis ac docilibus. In his enim docendis adhibenda est lenitas, quae eorum docilitati respondeat: illorum protervia severe corrigenda est, maloque nodo (ut aiunt) aptandus est similis cuneus. Causa enim notatur, cur acriorem et magis rigidum esse Titum velit in illis arguendis, quia sint malae bestiae. *Ut sani sint in fide.* Incertum est, tacitene hanc sanitatem opponat morbis, quorum meminit, an simpliciter praecipiat, ut in sana fide manéant: hoc posterius mihi magis placet. Quum ergo iam per se plus aequo sint vitiosi, et facile magis ac magis depraventur: vult eos severius magisque praecise in sincera fide contineri. Postea ostendit, quomodo sana constet fides, nempe ubi nullis fabulis corrumpitur. Sed cavendo periculo hoc remedium praescribit, ne animum advertant: vult enim Deus ita nos verbo suo intentos esse, ut praeclusus sit nugis aditus. Et certe ubi semel obtinuit Dei veritas, insipidum erit, quicquid contra afferetur, ut mentes nostras minime ad se convertat. Proinde si cupimus fidem integram retinere, sensus omnes nostros sollicite cohibere discamus, ne alienis commodis se dedant,

Nam simulac quispiam fabulis attendere coeperit, fidei puritatem amittet.

14. *Fabulis iudaicis.* Fabulas appellat frivola omnia commenta, acsi quis nugas latine diceret. Nam quod continuo post addit de *praeceptis hominum*, idem significat. Et *veritatis* hostes appellat, qui pura Christi doctrina non contenti suas naenias admiscunt. Nam pro fabuloso ducendum est, quicquid ex se comminiscuntur homines. Iudaeis praecipue hoc vitium ascribit, quia divinae Legis praetextu superstitiosos ritus ingerebant. Gentiles enim quum intelligerent, se tota vita misere fuisse deceptos, facilius prioris vitae instituto renuntiabant: Iudaei autem, quoniam in vera religione fuerant educati, ritus, quibus assueverant, pertinaciter tuebantur, Legis abrogatio persuaderi illis non poterat. Hoc modo turbabant omnes Ecclesias, quia, simulatque emergere alicubi Evangelium coeperat, eius sinceritatem admixto suo fermento corrumpere non desinebant. Quare Paulus non in genere modo prohibet, ne a sana doctrina degenerent, sed praesens malum, cui occurrere necesse erat, quasi digito ostendit, ut caveant.

15. *Omnia quidem pura.* Speciem unam ex fabulosis dogmatibus attingit. Ciborum enim delectum, qualis a Mose ad tempus praescriptus erat, purificationes et lavacra, quasi res adhuc necessarias urgebant, imo totam fere sanctitatem collocabant in his observatiunculis. Quam vero perniciosum hoc esset Ecclesiae, alibi diximus. Primum laqueus servitutis conscientiis iniiciebatur: deinde imperiti hac superstitione illigati velum habebant oculis obductum, ne in pura Christi notitia proficerent. Si quis ex Gentibus hoc iugum, quia assuetus non esset, subire recusabat, Iudaei tanquam pro summo religionis capite acriter dimicabant. Quare non immerito Paulus constanter talibus Evangelii corruptoribus se opponit. Hoc quidem loco non eorum modo errorem refutat, sed vanitatem lepide ridet, quod nullo profectu in ciborum abstinentia et similibus anxie laborent. Priore membro asserit Christianam libertatem, dum nihil immundum esse fidelibus pronuntiat: sed interim pseudoapostolos oblique perstringit, quibus interior puritas, quam solam Deus aestimat, nullius erat pretii. Ergo eorum inscitiam arguit, quod non intelligant Christianos absque legalibus ceremoniis puros esse: deinde hypocrisin exagitat, quod neglecta cordis integritate in frivolis exercitiis se occupent. Quia autem non agitur hic de valetudine corporis, sed de conscientiae quiete, non aliud intelligit, quam ciborum discrimen, quod sub Lege valuit, esse iam sublatum. Eadem tamen ratione constat, perperam facere eos, qui religionem hac in parte conscientiis iniiciunt. Est enim haec non unius saeculi doctrina, sed aeternum Spiritus sancti oraculum, cui nulla nova lege derogare fas est. Quare hoc usque ad finem mundi verum esse oportet, nullius cibi usum coram Deo illicitum esse. Ideo apte et congruenter hic locus adversus tyrannicam Papae legem citatur, quae carnum esum certis temporibus prohibet. Neque vero me latet, quid cavillentur. Negant, se carnum esum interdicere, quia immundas esse dicant (fatentur enim cibos omnes per se mundos ac puros esse), sed alio respectu carnum abstinentiam edici, ut scilicet dometur carnis lascivia. Quasi vero Dominus vetuerit olim suilla vesci, quia inmundos sues iudicaret. Pu-

rum enim per se ac mundum esse, quicquid creavit Deus, Patres etiam sub Lege duxerunt: sed ideo immundos habebant, quia usus, a quo ipsos Dei prohibitio arcebat, erat illicitus. Puros ergo omnes non alio sensu Apostolus vocat, nisi quia liber omnium usus est quoad conscientiam. Ita si qua lex ad aliquam abstinendi necessitatem conscientias obstringit, concessam a Deo libertatem impie eripit fidelibus. *Inquinatis autem.* Secundum membrum est, quo inutiles ac irritas talium magistrorum cautiones subsannat. Dicit enim, nihil illos proficere cavendo in cibis certis immunditiam, quia nullum mundum attingere queant. Cur istud? polluti enim sunt: ideo solo ipsorum attactu, quae alioqui pura erant, inquinantur. Porro *infideles* non adiungit impuris quasi diversos, sed exegetica est additio. Quia enim nulla est coram Deo quam fidei puritas, sequitur, infideles omnes esse immundos. Quare nullis legibus vel regulis obtinebunt, quam captant, munditiam, quia, quum impuri sint ipsi, nihil sibi in mundo purum reperient. *Sed inquinatae sunt.* Fontem ostendit, unde manant omnes sordes, quae per totam hominis vitam sparguntur. Nisi enim cor bene purgatum sit, etiamsi maxime fulgeant et optimi sint odoris opera coram hominibus, tamen apud Deum foeditate sua et foetore nauseam provocabunt. Dominus enim cor intuetur, I. Sam. 16, 7. et Oculi eius veritatem respiciunt, Ier. 5, 3. Unde fit, ut, quae alta sunt hominibus, abominatio sint coram ipso. *Mens* intellectum significat, *conscientia* magis ad cordis affectus pertinet. Duo autem hic sunt notanda: ex sincero cordis affectu hominem aestimari apud Deum, non operibus externis: deinde tantas esse infidelitatis sordes, ut non hominem modo inficiant, sed quicquid etiam attrectat. Qua de re legatur caput Aggaei secundum. Ideo alibi (I. Tim. 4, 5.) docet Paulus, Verbo nobis sanctificari omnia, quia nihil pure usurpant homines, nisi quod a manu Dei fide suscipiunt.

16. *Deum profitentur se nosse.* Tractat eos, ut merentur: nam hypocritae, qui minutis observationibus insistunt, quae praecipuae erant Christianae vitae partes, secure contemnunt. Ita fit, ut vanitatem suam prodant, dum in apertis flagitiis apparet Dei contemptus. Et hoc est, quod intelligit Paulus: qui in una cibi specie continentes videri volunt, contumaciter (velut excusso iugo) lascivire, foedos et nequitiae plenos esse ipsorum mores, nullam in tota eorum vita virtutis scintillam spectari. Dum *βδελυκτοὺς* nominat, videtur alludere ad ficticiam sanctitatem, cui sedulo dabant operam. Sed Paulus nullo profectu eos satagere pronuntiat, quia non desinant esse profani et detestabiles. Non abs re contumaciae eos insinuat, quia hypocritis nihil superbius, qui etiam tantopere se fatigant in ceremoniis, ut praecipua Legis impune contemnere liceat. Vocem *ἀδοκίμους* commode accipere licebit in activa significatione: quasi dixisset, iudicio et mente destitui quoad bona opera, qui in nugis volunt tam perspicaces magistri videri.

CAP. II.

1. **Tu** vero loquere, quae decent sanam doctrinam. 2. Senes ut sobrii sint, graves, temperantes, sani fide, dilectione, patientia. 3. Anus similiter ut sint in habitu religiose decoro, non calumniatrices, non multo vino servientes, honesti magistrae, 4. Quo adolescentulas temperantiam doceant, ut ament maritos et liberos, 5. Sint temperantes, purae domus custodes, benignae, subiectae suis maritis, ne sermo Dei male audiat.

1. *Tu vero loquere.* Remedium abigendis fabulis ostendit, ut Titus aedificationi insistat. *Sanam enim doctrinam* appellat, quae ad pietatem erudire homines potest. Evanescent enim omnes nugae, quum id, quod solidum est, traditur. Porro dum loqui praecipit, quae sanae doctrinae conveniunt, perinde valet, acsi diceret, oportere in hac praedicatione Titum esse assiduum: neque enim sufficeret semel aut iterum fieri istarum rerum mentionem. Et Paulus non de unius diei sermone agit, sed quamdiu Pastoris officium aget Titus, vult in hac doctrina occupari. Sana doctrina dicitur ab effectu, quemadmodum e converso dicit, homines ineptos languere circa quaestiones, quae nihil prosunt. *Sana* ergo Salubrem significat, quae animas vere pascit. Ergo hac una voce, tanquam sollemni edicto, speculationes omnes, quae ostentationi serviunt magis, quam pietatem iuvent, ab Ecclesia exterminat, sicuti in utraque ad Timoth. epist. fecit. Sanae vero doctrinae duas facit partes: alteram, qua Dei gratia in Christo commendetur, unde sciamus, ubinam quaerenda sit salus: alteram, qua formetur vita ad timorem Dei et innocentiam. Tametsi autem prior illa, quae fidem continet, longe antecellit, ideoque studio maiore inculcanda est: Paulus tamen, quum ad Titum scriberet, in servando ordine sollicitus non fuit. Est enim illi cum perito homine negotium, cui iniuriam faceret, si illi singula dictaret, ut noviciis aut tironibus fieri solet. Docet quidem sub Titi persona totam Cretensem Ecclesiam: decorum tamen servat, ne diffidere eius prudentiae videatur. Praeterea in exhortationibus ideo est longior, quia praecipue ad sanctae et honestae vitae studium revocandi erant, qui otiosis tantum quaestionibus erant intenti. Nihil enim est, quod vagam hominum curiositatem melius compescat, quam dum agnoscunt, in quibus se officiis exercere debeant.

2. *Senes ut sobrii sint.* Ab officiis particularibus incipit, quo magis popularis sit sermo. Id autem facit non modo, ut se attemperet ad eorum captum, sed ut magis unumquemque premat. Generalis enim doctrina minus afficit: ubi autem paucis exemplis propositis singulos vocationis suae admonuit, nemo est, cui non promptum sit colligere, sibi a Domino satis mandari negotii, in quo se exerceat. Proinde non est, quod hic methodum requiramus, quia consilium Pauli duntaxat fuit, breviter indicare, quibus de rebus lo-

qui debeant pii Doctores, non autem plenam earum rerum tractationem suscipere. *Senum* meminit primo loco. Eos vult esse sobrios, quia vitium senectuti est nimis familiare bibacitas. Gravitationem, quam subiicit, conciliant mores bene compositi. Nihil enim foedius, quam senex iuveniliter lasciviens, et qui sua incontinentia adolescentum impudentiam auget. Ergo in senum vita reluceat σεμνότης, hoc est, dignitas quaedam, quae adolescentes ad verecundiam cogat. Id potissimum consequetur temperantia, quam mox subiicit. *Sani fide*. Nescio, an obliqua sit allusio ad varios senum morbos, quibus opponat hanc animae sanitatem: mihi certe ita videtur, tametsi nihil affirmo. Summam autem Christianae perfectionis his tribus partibus comprehendit, non sine causa. Fide enim Deum colimus, quia neque invocatio, neque alia pietatis exercitia separari ab ea possunt. *Dilectio* extenditur ad omnia secundae tabulae praecepta. Sequitur *patientia*, quasi utriusque condimentum. Nam nec absque ea diu staret fides, et quotidie multa accidunt, quorum vel indignitate, vel acerbitate offensi ad caritatis officia non languidi modo, sed exanimis essemus, nisi eadem patientia nos sustineret.

3. *Anus similiter*. Matronas aetate provecas, ut plurimum videre est, aut lascive adhuc se colere, aut aliquid habere in vestitu superstitiosum, raro medium tenent. Utrique vitio occurrere Paulus voluit, modum praescribens, qui et decoro et religioni congruat: aut si mavis simplicius, ut ipso quoque habitu sanctas et pias se esse testentur. Alia etiam duo vitia, quibus fere obnoxiae sunt, corrigit, dum *calumniatrices* ac *vinosas* esse vetat. Loquacitas morbus est muliebris: eum senectus augere solet. Huc accedit, quod sibi nunquam satis disertae videntur mulieres, nisi dicaces sint ac maledicae, nisi de omnibus detrahant. Ita fit, ut vetulae saepenumero calumniosa sua garrulitate, quasi face ardenti, multas domos inflamment. Multae etiam bibulae sunt, quo fit, ut modestiae et gravitatis oblitae indecenter proterviant. Caeterum quo magis attentae sint ad officium, docet, non satis esse, si honeste sibi vivant, nisi etiam *adolescentulas* institutis suis forment ad honestam ac pudicam vitam. Ideo addit, ut suo exemplo iuniores reddant temperantes et graves, quae scilicet alioqui aetatis fervore exsultant.

4. *Ament maritos*. Non assentior iis, qui praecepta recenseri putant, quae tradere debeant matronae adolescentulis. Nam si quis contextum diligenter expendat, facile animadvertet Paulum officia mulierum persequi, quae senioribus etiam conveniunt. Deinde constructio inepta esset: σωματεὺς εἶναι, σώφρονες εἶναι. Quoniam dum provectionibus matronis, quales esse debeant, praescribit, simul iunioribus proponit quod sequantur exemplum. Ita promiscue utrasque docet. In summa, vult mulieres amore coniugali et liberorum caritate retineri, ne libidinis amoribus se occupent, vult sobrie et continenter domum suam regere, prohibet in publico vagari, castas esse iubet, simul tamen modestas, ut subiectae sint virorum imperio. Nam quae aliis virtutibus pollent, interdum ferociendi inde occasionem arripiunt, ut maritis parum sint morigerae. Quod autem addit: *ne sermo Dei male audiat*, proprie ad mulieres spectare putant, quae iunctae erant viris incredulis, qui ex malis uxorum moribus poterant Evangelium aestimare: idque videtur Petri verbis confirmari prioris epistolae cap. 3, 1. Verum quid, si non de solis maritis loquatur? Et certe probabilius est talem requiri vitae probitatem, ne

suis vitiis Evangelium vulgo infament. Reliqua petantur ex quinto capite prioris epistolae ad Timotheum.

6. Iuniores similiter hortare, ut temperantes sint, 7. In omnibus te ipsum exhibens exemplar bonorum operum in doctrina, integritatem, gravitatem, 8. Sermonem sanum, irreprehensibilem, ut adversarius pudeat, nihil habens, quod de nobis obloquatur: 9. Servos, ut dominis suis subiecti sint, in omnibus placere studentes, non responsatores, 10. Non furaces, sed fidem omnem ostendentes bonam, ut doctrinam Servatoris nostri Dei ornent in omnibus.

6. *Iuniores.* Iuvenes tantum ad temperantiam institui praecipit, quia haec virtus (ut docet Plato) totam hominis mentem sanat. Ergo perinde est, acsi diceret: bene compositos et rationi obtemperantes.

7. *Te ipsum exhibens.* Nam parum alioqui auctoritatis habebit doctrina, nisi in vita Episcopi, tanquam in speculo, vis eius et maiestas eluceat. Vult ergo doctorem esse exemplar, cui se discipuli conforment. Quae sequuntur, propter obscurum orationis complexum ambigua sunt. Ponit enim *in doctrina*, mox subiicit in accusativo casu: *integritatem, gravitatem etc.* Omissis aliorum interpretationibus afferam, quod mihi videtur maxime probabile. Primum haec verba simul connecto: *bonorum operum in doctrina*. Nam quum iusserit, bonorum operum studium docendo urgeri vult bona opera, quae huic doctrinae respondeant, spectari in eius vita. Proinde particula *in* convenientiam denotat. Iam quae sequuntur, nihil habent obscuritatis. Nam ut doctrinae suae typum in moribus referat, integrum et gravem esse iubet. *Sanus sermo* ad communem vitam (meo iudicio) et privata colloquia refertur. Absurdum enim foret, de publica doctrina interpretari, quum tantum velit Titum in factis et dictis congruentem habere vitam suae praedicationi. Quare sermones eius puros esse iubet ac remotos ab omni corruptela. *Irreprehensibilis* tam ad sermonem quam ad personam Titi aptari potest. Hoc posterius magis amplector, ut reliqui accusativi (quod syntaxis graeca facile patitur) inde pendeant, hoc sensu: Nempe ut te irreprehensibilem praebeas gravitate, integritate, sanis sermonibus.

8. *Ut adversarius.* Tametsi alii fines spectandi sunt homini Christiano: non tamen hic negligi debet, ut impiis os obstruatur, sicuti passim admonemur non esse illis dandam occasionem maledicendi. Quaecumque enim probra in nostris moribus possunt arripere, ea in Christum eiusque doctrinam torquent. Ita fit, ut nostra culpa contumeliae subiaceat sacrum Dei nomen. Proinde quo nos acrius videmus ab hostibus observari, eo magis intenti simus ad cavendas eorum calumnias, atque ita eorum malignitas studium bene agendi in nobis acuat.

9. *Servos.* Iam dictum est, Paulum breviter duntaxat quaedam attingere exempli causa, non autem res totas explicare, quemadmodum si eas ex professo tractandas susciperet. Itaque dum servos iubet *dominis placere per omnia*, hoc placendi studium ad ea restringi

debet, quae recta sunt, idque ex aliis similibus locis, ubi nominatim additur exceptio, ne quid nisi secundum Deum. Observare autem licet, praecipue hic Apostolum insistere, ut, qui sub aliorum potestate sunt, morigeri sint ac obsequentes, quod non abs re facit. Nihil enim humano ingenio magis adversum subiectione, et periculum erat, ne Evangelii praetextu magis prae fracti redderentur, quia indignum putarent, se subiacere impiorum imperio. Quo plus studii et diligentiae adhibendum fuit Pastoribus ad contumaciam hanc vel frangendam, vel reprimendam. Caeterum duo servilia vitia perstringit: tergiversandi proterviam, et furandi cupidinem. Plenae sunt comoediae exemplis nimium promptae dicacitatis, qua servi dominos eludunt. Nec sine causa facta est olim nominum permutatio, ut servos vocarent fures. Ita praecepta ad singulorum mores accommodare, prudentiae est. *Fidem* pro fidelitate posuit erga dominos. Ergo *fidem omnem ostendere* est versari fideliter absque fraude vel noxa in tractandis domini rebus.

10. *Ut doctrinam.* Acerrimus hic exhortationis aculeus esse nobis debet, quum audimus honestis nostris moribus ornari Dei doctrinam, quae tamen speculum est gloriae eius. Et certe id usu venire communiter videmus, sicuti rursum flagitiosa vita nostra illam dedecore afficit. Solet enim ex operibus nostris aestimari. Verum haec quoque circumstantia notanda est, quod ornamentum Deus a servis accipere dignatur, quorum tam vilis et abiecta erat conditio, ut vix censeri soliti sint inter homines. Neque enim famulos intelligit, quales hodie in usu sunt, sed mancipia, quae pretio empta tanquam boves aut equi possidebantur. Quodsi eorum vita ornamentum est Christiani nominis, multo magis videant, qui in honore sunt, ne illud turpitudine sua maculent.

11. Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus, 12. Instituens nos, ut abnegata impietate et mundanis cupiditatibus temperanter et iuste et pie vivamus in hoc saeculo, 13. Expectantes beatam spem et apparitionem gloriae magni Dei et Servatoris nostri Iesu Christi, 14. Qui dedit se ipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibi populum peculiarem studiosum bonorum operum. 15. Haec loquere, et exhortare, et argue cum omni auctoritate. Nemo te contemnat.

11. *Apparuit enim etc.* A fine redemptionis argumentatur, quem docet esse studium pie et recte vivendi. Unde sequitur, boni doctoris officium esse, potius hortari ad sanctam vitam, quam vanis quaestionibus occupare hominum mentes. Redemit nos, (inquit Zacharias in suo cantico Luc. 1, 74. 75.) ut in sanctitate et innocentia serviamus illi omnibus diebus vitae nostrae. Eiusdem rationis est, quod dicit Paulus: Gratia Dei apparuit, nos erudiens. Significat enim, vice institutionis esse nobis debere ad vitam recte formandam. Arripiunt alii in occasionem licentiae, quod de misericordiae Dei praedicatur: alios impedit socordia, ne de vitae novitate cogitent. At vero Dei gratiae manifestatio exhortationes ad pie vivendum neces-

sario secum trahit. *Salutaris omnibus.* Nominatim universis communem esse testatur propter servos, de quibus loquutus erat. Interea non intelligit singulos homines, sed ordines potius notat, aut diversa vitae genera. Atque hoc non parvam emphasin habet, quod Dei gratia ad servile usque genus se demiserit. Nam quum Deus ne infimos quidem et postremae sortis homines despiciat, plus quam absurdum foret, nos ad amplexandam eius bonitatem pigros esse ac desides.

12. *Ut abnegata impietate.* Nunc regulam vitae bene instituendae tradit, et unde fieri debeat initium, nempe a prioris vitae abnegatione, cuius duas partes recenset: impietatem et mundana desideria. Sub impietate non tantum superstitiones comprehendo, in quibus erraverant, sed profanum Dei contemptum, qualis regnat in hominibus, donec illuminati sint in veritatis notitiam. Utcunque enim aliquam religionem prae se ferant, nunquam tamen sincere aut ex animo Deum timent ac reverentur, quin potius sopitas habent conscientias, ut nihil minus reputent, quam Deo esse serviendum. *Mundanas cupiditates* vocat omnes carnis affectus, quoniam, donec ad se nos Dominus traxit, nihil respicimus quam mundum. Meditatio enim coelestis vitae a regeneratione incipit. Prius vero in mundum inclinant studia omnia, et in mundo haerent. *Temperanter et iuste et pie.* Quemadmodum tria ante posuit, quum vellet summam complecti Christianae vitae: ita nunc eam definit tribus istis, pietate, iustitia et temperantia. Pietas erga Deum religio est: iustitia inter homines locum habet. Utraque harum qui praeditus est, ei nihil deest ad perfectam virtutem. Et certe in Lege Dei summa perfectio traditur, cui nihil omnino addi potest. Sed quemadmodum exercitia pietatis sunt quasi prioris tabulae appendices: ita temperantia, cuius hoc loco Paulus meminit, non alio quam ad Legis observationem spectat, et quemadmodum ante de patientia dixi, prioribus additur veluti condimentum. Nec varius est Apostolus, qui nunc patientiam, nunc temperantiam nominat, quasi sanctae vitae complementum. Neque enim diversae sunt virtutes, quum *σφοδρόν* sub se tolerantiam comprehendat. Addit, *in hoc saeculo*, quia Dominus praesentem vitam fidei nostrae probationi destinavit. Quamvis enim nondum fructus recte factorum appareat: nobis tamen ad studium bene agendi sufficere spes debet, atque hoc est, quod statim addit.

13. *Expectantes beatam spem.* A spe futurae immortalitatis exhortationem deducit. Et certe fieri non potest, quin illa, si penitus animis nostris insideat, nos totos addicat Deo. Contra, qui mundo et carni vivere non desinunt, nunquam vere gustarunt, quid valeat aeternae vitae promissio. Dominus enim in coelum vocando a terra nos abducit. *Spem* hic posuit pro re sperata: alioqui impropria esset loquutio, sic autem appellat felicem vitam, quae nobis in coelo est reposita. Simul declarat, quando futuri simus eius compotes, et quid nos respicere deceat, quoties salutis nostrae subit desiderium vel cogitatio. *Gloriam Dei* interpretor, non tantum qua in se gloriosus ipse erit, sed quia tunc se quaquaversum diffundet, ut omnes suos electos eius faciat participes. *Magnum* ideo nominat, quia eius magnitudo, quam nunc inani mundi fulgore excoecati homines extenuant, ac interdum quoque, quantum in se est, exinaniunt, demum ultimo die se proferet. Mundi enim species, dum magna oculis nostris apparet, sic oculos perstringit, ut Dei gloria quasi in tenebris

lateat. At Christus adventu suo fumos mundi omnes discutiet, ut nihil amplius obscuret gloriae suae splendorem, nihil amplitudinem diminuat. Demonstrat quidem Dominus quotidie suis operibus suam maiestatem: sed quia homines impedit sua coecitas, ne eam conspiciant, latere nihilominus in obscuro dicitur. At Paulus iam nunc fide vult a fidelibus considerari, quod ultimo die manifestabitur, ideoque magni fieri Deum, quem mundus vel contemnit, vel saltem pro sua dignitate minime aestimat. Porro dubium est, coniunctimne haec legenda sint, *Christi magni Dei et servatoris*, an vero de Patre et Filio disiunctim. Ariani hunc posteriorem sensum arripientes, probare inde conati sunt, Filium esse Patre minorem, quia hic distinctionis causa a Paulo dicatur Magnus Deus. Orthodoxi Ecclesiae doctores, ut obstruerent aditum huic calumniae, vehementer contenderunt, utrumque de Christo praedicari. Verum brevius et certius refellere licet Arianos, quia Paulus, de revelatione gloriae Magni Dei loquutus, mox Christum adiunxit, ut sciremus, in huius persona fore illam gloriae revelationem, acsi diceret, ubi Christus apparuerit, tunc patefactum nobis iri divinae gloriae magnitudinem. Hinc discimus primum, nihil esse, quod nos ad studium bene agendi alacriores reddat, quam spem futurae resurrectionis: deinde in hanc debere semper esse intentos fideles, ne in recto cursu fatigentur: nisi enim toti inde pendeamus, subiade delabimur ad mundi vanitates. Sed quoniam formidabilis esse nobis posset Domini adventus in iudicium, proponitur nobis Christus servator, qui idem futurus est iudex.

14. *Qui dedit se ipsum.* Aliud exhortationis argumentum a fine aut effectu mortis Christi. Ideo se obtulit pro nobis Christus, ut nos redimeret a peccati servitute, et acquireret sibi quasi in peculium. Ergo eius gratia necessario secum affert vitae novitatem, quia redemptionis beneficium faciunt irritum, qui serviunt adhuc peccato. Iam vero a peccati servitute vindicamur, ut serviamus Dei iustitiae. Proinde hoc secundum mox addidit: *de populo peculiari, bonorum operum studioso*, quo significat, perire in nobis redemptionis fructum, si mundi concupiscentiis adhuc tenemur impliciti. Ac quo melius exprimeret, nos Christi morte ad bona opera fuisse consecratos, usus est *purificandi* verbo. Nam indignum esset, iisdem nos rursum inquinari sordibus, a quibus nos Filius Dei sanguine suo purgavit.

15. *Haec loquere.* Perinde valet haec clausula, acsi iuberet assidue insistere in illam aedificationis doctrinam, neque unquam fatigari, quia nimium inculcari nequeat. Doctrinae etiam addere iubet exhortationum et obiurgationum aculeos. Neque enim satis est commonefieri de suo officio homines, nisi acriter etiam urgeantur. Qui autem superiora illa tenet, semperque in ore habet, materiam habebit non docendi modo, sed etiam corrigendi. *Cum omni auctoritate.* Non assentior Erasmo, qui *ἐπιταγήν* vertit praecipendi studium. Probabilior Chrysostomi sententia, qui severitatem interpretatur adversus atrociora peccata, quanquam ne hic quidem videtur Pauli mentem assequutus: vult enim, ut sibi auctoritatem in his tradendis ac reverentiam Titus vindicet. Nam curiosi homines et argutiarum cupidi pia et sanctae vitae praecepta quasi trita et vulgaria fastidiunt. Ut huic fastidio occurrat Titus, iubetur pondus imperii suae doctrinae addere. Eodem etiam (meo iudicio) pertinet, quod mox sequitur, *nemo te contemnat*. Putant alii, admoneri Ti-

tum, ut sibi vitae integritate audientiam ac dignitatem conciliet. Ac verum quidem est, mores sanctos et inculpato facere doctrinae auctoritatem: verum alio respexit Paulus, nam populum ipsum magis quam Titum hic compellat. Quia tam delicatae multis erant aures, ut illis despectui esset Evangelii simplicitas, quia sic pruriebant rerum novarum desiderio, ut aedificationi nullus fere locus foret: eiusmodi hominum superbiam retundit, et severe denuntiat, ut ab omni sanae et utilis doctrinae contemptu desistant. Ita confirmatur, quod initio praefatus sum, Cretensibus potius quam uni privatim homini scriptam esse hanc epistolam.

CAP. III.

1. *Admone illos*, ut principatibus et potestatibus subditi sint, ut magistratibus pareant, ut ad omne opus bonum sint parati, 2. *Ne de quoquam* male dicant, ut sint non pugnaces, humani, omnem exhibentes mansuetudinem erga omnes homines. 3. Nam eramus et nos stulti quondam, inobedientes, errantes, servientes cupiditatibus et voluptatibus variis, in malitia et invidia degentes, odiosi, invicem odio prosequentes.

1. *Admone illos*. Ex compluribus locis apparet, multum negotii habuisse Apostolos, ut plebem sub magistratum et principatum imperio continerent. Natura enim appetentes principatus sumus omnes: ita fit, ut nemo se alteri libenter subiiciat. Praeterea quum tunc viderent, omnes fere mundi potestates Christo esse adversas, putabant indignas esse, quibus haberetur ullus honor. Iudaei praecipue, ut erant gens indomita, fremere ac tumultuari non desinebant. Postquam ergo de particularibus officiis Paulus meminit, generaliter nunc vult omnes moneri, ut placide colant ordinem politicum, legibus pareant, magistratibus obediant. Subiectio enim, quam requirit erga principes, et obedientia erga magistratus, ad edicta et leges, aliasque politiae partes extenditur. Quod continuo post subiicit, ad eandem rem accommodari potest, quasi diceret, Quicumque bene et honeste vivere non recusant, libenter fore magistratibus obsequentes. Nam quum ordinati sint ad humani generis conservationem, qui eos sublato cupit, vel excutit eorum iugum, recti et aequi hostis est, adeoque omnis humanitatis expers. Si quis tamen absque circumstantia accipere malit, non repugno: et certe non dubium est, quin in hac sententia beneficentiam illis in tota vita erga proximos commendat.

2. *Ne de quoquam*. Modum nunc fovendae cum omnibus patris et amicitiae praescribit. Scimus, nihil esse proclivius humano ingenio, quam prae se alios omnes despiciere. Ita fit, ut multi donis Dei cum fratrum contemptu superbiunt: contemptum mox sequitur contumelia. Christianos ergo, tametsi prae aliis excellent, vetat aliorum probri se iactare. Interea non vult impiorum vitiis ipsos as-

sentari: tantum obtrectandi libidinem damnat. Quum alienos a pugnis esse iubet, p̄inde est, acsi diceret, fugiendas esse lites ac iurgia. Ideo bene Vetus interpres, qui reddidit, Non litigiosos: aliis enim modis quam gladio aut manu pugnatur. Et hunc esse sensum, ex sequentibus liquet: remedia enim mali ostendit, quum praecipit, ut se aequos et mansuetos omnibus praebeant: aequitas enim summo iuris rigori opponitur, mansuetudo amarulentiae. Ergo si omne genus contentionum ac pugnarum fugere placet, primum discamus lenitate multa temperare: deinde multa etiam ignoscere. Nam qui ultra modum rigidi sunt ac morosi, ignem secum ferunt inflammandis certaminibus. Dicit autem, *erga omnes*, ut significet, infimis quoque et abiectissimis parcendum esse. Fideles, quia impios pro nihilo ducebant, non putabant ulla clementia esse dignos. Talem asperitatem, quae nonnisi e fastu nascitur, corrigere Paulus voluit.

3. *Nam eramus et nos.* Nihil est subigendae nostrae superbiae et simul rigori temperando aptius, quam quum ostenditur, quicquid torquemus in alios, posse in caput nostrum recidere. Veniam enim facile dat, qui mutuo petere cogitur. Et certe non alia causa est, quae nos fratribus inexorabiles reddat, nisi vitiorum nostrorum ignorantia. Severi quidem sunt adversus peccantes, qui verum habent Dei zelum: sed quia a se ipsis incipiunt, semper eorum severitas cum misericordia coniuncta est. Ergo ne fideles superbe et inhumaniter aliis insultent, qui adhuc in ignorantia et coecitate detinentur, reducit illis Paulus in memoriam, quales fuerint: acsi diceret, Si tam acriter exagitandi sunt, quos nondum fidei luce dignatus est Deus, eodem iure potuistis olim inclementer vexari: noluissetis certe quemquam esse vobis adeo inhumanum: eandem igitur moderationem erga alios nunc tenete. Duo autem in verbis Pauli intelligenda sunt. Prius est, ut, qui nunc illuminati sunt a Domino, pristinae suae ignorantiae memoria humiliati, non se fastuose offerant, nec iniquius aut durius eos tractent, quam se putarunt tractandos, quum essent similes: alterum, ut reputent, suo exemplo posse cras inseri in Ecclesiam, qui hodie extranei sunt, et correctis vitiis posse fieri donorum Dei participes, quibus nunc destituuntur. Utriusque rei speculum elucet in fidelibus, qui aliquando tenebrae fuerunt, postea coeperunt lux esse in Domino. Quare debet pristinae suae conditionis agnitio ad *συνπάθειν* eos flectere. Praesens autem Dei gratia documento est, posse alios quoque ad salutem adduci. Ita videmus, oportere nos coram Deo humiliari, ut mansueti simus erga fratres. Saeva enim et omnium contemptrix est superbia. Alibi (Galat. 6, 1.) quum nos ad lenitatem hortatur, suae unumquemque nostrum infirmitatis commonefacit: hic ultra procedit, quoniam vilia, ■ quibus iam liberati sumus, vult nos recordari, ut, quae adhuc in aliis resident, non ultra modum insectemur. Porro quum hic breviter depingat Paulus hominis ingenium, quale est, donec Christi Spiritu reformetur: intueri in hac descriptione licet, quam miseri simus extra Christum. Primò *stultos* vocat infideles, quia mera sit vanitas tota hominum sapientia, quamdiu Deum non cognoscunt. Vocat deinde *inobedientes*, quia, sicut sola est fides, quae vere Deo obedit, ita incredulitas semper contumax et rebellis est, quanquam *ἀπειθεῖς* possemus vertere Incredulos, ut stultitiae speciem exprimat. Tertio dicit incredulos *errare*: solus enim Christus via est et lux mundi (Io. 8, 12. et 14, 6.). Quare necesse est omnes a Deo alienos va-

gos et erraticos esse tota vita. Hactenus naturam infidelitatis indicavit: nunc etiam addit fructus, qui ex ea manant, nempe *varia desideria et voluptates, invidiam, malitiam*, et quae illis sunt similia. Verum quidem est, non omnibus vitiis singulos pariter laborare: sed quum omnes pravis desideriis serviant, tametsi alii alio ferantur, summatim complexus est Paulus, quales passim fructus pariat incredulitas. Qua de re dictum est circiter finem primi capitis ad Romanos. Caeterum quum his notis Dei filios Paulus ab incredulis discernat: si fideles volumus censi, cor omni invidia purgatum, omni malitia purum habere nos oportet, amare et mutuo amabiles esse convenit. Cupiditates vero in nobis dominari absurdum est, quae ideo *variae* dicuntur (meo iudicio), quoniam libidines, quibus homo carnalis circumagitur, veluti contrarii sunt fluctus, qui dum inter se configunt, hominem ipsum versant huc et illuc, ut variet atque alternet fere in singula momenta. Talis certe est omnium inquietudo, qui se carnis desideriis permittunt, quia nulla nisi in Dei timore stabilitas.

4. Sed postquam bonitas et amor erga homines apparuit Servatoris nostri Dei, 5. Non ex operibus, quae essent in iustitia, quae nos fecissemus, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis ac renovationis Spiritus sancti, 6. Quod (*vel, quem*) effudit in nos opulenter per Iesum Christum Servatorem nostrum, 7. Ut iustificati illius gratia, heredes efficeremur secundum spem vitae aeternae.

Aut verbum principale in hac sententia est, Deum nos sua misericordia salvos fecisse, aut oratio est defectiva. Ita subaudiendum erit, mutatos fuisse in melius, novosque factos fuisse homines, ex quo eorum misertus est Deus, acsi diceret, Tunc coepistis demum ab illis differre, quum vos Deus Spiritu suo regenuit. Quia tamen in verbis Pauli constat plenus sensus, nihil addere necesse est. Porro se inter alios numerat, quo efficacior sit exhortatio.

4. *Postquam apparuit.* Principio quaeri posset, an tunc coeperit innotescere mundo Dei bonitas, quum exhibitus fuit Christus in carne. Nam certe et bonum, et clementem, et sibi propitium ab initio senserunt Patres et experti sunt. Non fuit igitur haec prima bonitatis paternique erga nos amoris manifestatio. Responsio facilis est, quod non aliter gustarunt Dei bonitatem Patres sub Lege, quam in Christum respiciendo, a cuius adventu pendeat tota eorum fides. Ita dicitur apparuisse Dei bonitas, quum eius pignus exhibuit, ac re ipsa comprobavit, se non frustra toties hominibus salutem esse pollicitum. Sic Deus dilexit mundum (inquit Io. 3, 16.) ut Filium unigenitum traderet. Alibi (Rom. 5, 8.) etiam Paulus, Confirmat Deus caritatem suam erga nos, quod, quum inimici essemus, Filium suum misit etc. Haec usitata est loquendi ratio in Scripturis, quod per Christi mortem reconciliatus fuit mundus Deo, quem tamen saeculis omnibus scimus benignum fuisse Patrem. Sed quia divini erga nos amoris causam et materiam salutis nostrae nonnisi in Christo in-

venimus, non abs re dicitur Deus Pater bonitatem suam in eo nobis ostendisse. Quamquam alia est loci huius ratio, ubi Paulus non de communi illa Christi manifestatione loquitur, quum homo in mundum prodiiit, sed de manifestatione, quae fit per Evangelium, dum se peculiariter electis offert ac patefacit. Neque enim priore illo Christi adventu renovatus fuit Paulus, imo Christus resurrexerat in gloriam, salus in nomine ipsius plurimis non in Iudaea tantum, sed per vicinas regiones affulserat, quum Paulus infidelitate coecus gratiam hanc modis omnibus extinguendam curabat. Ergo tunc sibi et aliis apparuisse Dei gratiam intelligit, dum illuminati sunt in Evangelii notitiam. Nec vero aliter quadraret applicatio, quia non indifferenter de suae aetatis hominibus agit, sed proprie compellat eos, qui segregati erant ex reliquo numero: acsi dixisset, olim fuisse similes incredulis, qui adhuc in tenebris demersi sunt, nunc autem non proprio merito, sed Dei gratia ab illis differre: quemadmodum ad Corinth. 4, 7. eadem ratione arrogantiam omnem carnis retundit, Quis enim te discernit, vel reddit aliis praestantiorum? *Bonitas et amor.* Bonitatem priore loco recte posuit, quae Deum ad nos amandos inclinat. Neque enim in nobis inveniet, quod amare debeat: sed ideo amat, quia bonus est et misericors. Caeterum utcumque suam omnibus bonitatem et dilectionem testetur, non tamen eam agnoscimus nisi fide, dum se in Christo Patrem declarat. Fruebatur Paulus, antequam vocatus esset ad fidem Christi, innumeris Dei bonis, quae paternae Dei clementiae gustum illi dare poterant, eruditus fuerat a puero per Legis doctrinam: errat tamen in tenebris, ne sentiat Dei bonitatem, donec Spiritus mentem eius illustret, atque interveniat Christus testis ac sponsor gratiae Dei Patris, a qua, sine ipso, sumus omnes alieni. Ita humanitatem Dei nonnisi fidei luce patefactam intelligit.

5. *Non ex operibus.* Meminerimus Paulum hic sermonem habere ad fideles, ac modum describere, quo in regnum Dei ingressi sint. Negat eos quicquam operibus fuisse promeritos, ut salutis fierent participes, vel ut Deo reconciliarentur per fidem: sed hoc bonum adeptos fuisse dicit sola Dei misericordia. Proinde ex eius verbis colligimus, nihil nos afferre ad Deum, sed mera eius gratia praeveniri, nullo operum respectu. Nam quum dicit, Non ex operibus, quae fecissemus, significat, nihil posse nos quam peccare, donec regeneriti simus a Deo. Pendet enim haec negatio ex superiori affirmatione, ubi dixerat, stultos et immorigeros esse, variisque cupiditatibus addictos, qui nondum reformati sunt in Christo: ac sane ex tam corrupta massa quodnam prodiret bonum opus? Insaniunt ergo, qui hominem suis (ut vocant) praeparationibus accedere ad Deum fingunt. Tota enim vitae periodo longius ab eo discedunt, donec sua manu ab errore eos in viam retrahit. Denique quod nos potius quam alii cooptati sumus in Christi participationem, id totum Paulus assignat Dei misericordiae, quia nulla in nobis fuerint iustitiae opera. Quae ratio non valeret, nisi sumeret illud pro confesso, iniustum et Deo exosum esse, quicquid ante fidem molimur. Inepti vero sunt, qui ex praeterito verbi tempore cavillantur futura hominum merita Deo respici, quum ipsos vocat. Paulus, inquiunt, dum provocari Deum negat nostris meritis, quo sua gratia nos dignetur, restringit hoc ad tempus praeteritum. Ergo si praecedenti tantum iustitiae non est locus, futura iustitia in rationem venit. Atqui principium

usurpant, quod Paulus ubique reiicit, quum gratuitam electionem statuit honorum operum fundamentum. Si ex sola Dei gratia hoc habemus, ut ad bene vivendum simus idonei: quae futura nostra merita intueri poterit Deus? Si ante Dei vocationem tale in nobis regnum occupat iniquitas, ut nullum progrediendi finem factura sit, donec culmen suum impleat: quo futurae iustitiae nostrae respectu allici Deus poterit ad nos vocandos? facessant igitur tales nugae. Paulus non alia ratione praeterita opera nominavit, nisi ut omne meritum excluderet. Perinde enim valent eius verba, acsi dixisset, Si ullum meritum iactamus, qualia fuerunt nostra opera? Stat enim axioma illud, non meliores fore homines, quam fuerint, nisi eos Dominus sua vocatione corrigeret. *Salvos nos fecit.* De fide loquitur, et nos iam salutem adeptos esse docet. Ergo utcunque peccato impliciti corpus mortis circumferamus, certi tamen de salute nostra sumus, si modo fide insiti simus in Christum, secundum illud (Io. 5, 24.), Qui credit in Filium Dei, transivit de morte in vitam. Paulo post tamen, Fidei nomine interposito, nos re ipsa nondum adeptos esse ostendet, quod Christus morte sua praestitit. Unde sequitur, ex parte Dei salutem nostram impletam esse, cuius fructio in finem usque militiae nostrae differtur. Atque id est, quod alibi quoque (Rom. 8, 24.) idem Paulus docet, nos spe salvos esse factos. *Per lavacrum regenerationis.* Non dubito, quin saltem ad Baptismum alludat, imo facile patiar de Baptismo locum exponi, non quod in externo aquae symbolo inclusa sit salus, sed quia partam a Christo salutem Baptismus nobis obsignat. Tractat Paulus de exhibitione gratiae Dei, quam fide constare diximus. Quum ergo pars revelationis Baptismo constet, quatenus scilicet fidei confirmandae destinatus est, merito eius mentionem facit. Deinde quum Baptismus veluti ingressus sit in Ecclesiam, ac symbolum nostrae in Christum insitionis, tempestive hic adducitur a Paulo, dum ostendere vult, quomodo apparuerit nobis Dei gratia: ut talis sit orationis contextus, Deus nos salvos fecit sua misericordia, cuius salutis symbolum ac pignus dedit in Baptismo, nos in suam Ecclesiam cooptans, et inserens in corpus Filii sui. Solent autem Apostoli a Sacramentis ducere argumentum, ut rem illic signatam probent, quia principium illud valere debet inter pios, Deum non inanibus nobiscum figuris ludere, sed virtute sua intus praestare, quod externo signo demonstrat. Quare Baptismus congruenter et vere lavacrum regenerationis dicitur. Vim et usum Sacramentorum recte is tenebit, qui rem et signum ita connectet, ut signum non faciat inane aut inefficax: neque tamen eius ornandi causa Spiritui sancto detrahat, quod suum est. Tametsi autem neque abluuntur Baptismo impii, neque renovantur, nihilominus vim istam, quod ad Deum, retinet, quia, utcunque Dei gratiam respuant, illis tamen offertur. Porro hic fideles Paulus compellat, in quibus, quia semper Baptismus est efficax, merito cum sua veritate et effectu coniungitur. Monemur autem hac loquutione, nisi velimus exinanire sacrum Baptismum, virtutem eius novitate vitae esse comprobendam. *Renovationis Spiritus sancti.* Quanquam signi meminit, ut conspicuam nobis Dei gratiam faceret, tamen ne in illo haereamus, mox ad Spiritum nos revocat, ut sciamus, nos eius virtute, non aqua mundari, iuxta illud Ezechielis (36, 25. 27.), Effundam super vos aquas mundas, nempe Spiritum meum. Et certe sic cum Prophetarum verbis congruunt Pauli verba, ut idem ab utroque

dici appareat. Quare initio dixi, Paulum, quum proprie de Spiritu sancto agat, simul alludere ad Baptismum. Ergo Spiritus Dei est, qui nos regenerat, facitque novas creaturas: sed quia invisibilis et occulta est eius gratia, visibile in Baptismo eius symbolum conspicitur. Alii Renovationem legunt in accusativo, quod ego quidem non improbo: sed altera lectio melius (iudicio meo) convenit.

6. *Quod effudit.* Relativum apud Graecos tam lavacro quam Spiritui convenit, nam illis utrumque nomen est neutrum, tametsi quoad sensum non multum refert: elegantior tamen erit metaphora, si lavacro aptetur relativum. Neque vero huic sententiae repugnat, quod omnes promiscue baptizantur: nam quum effusum lavacrum docet, non tam de signo quam de re signata loquitur, in qua sita est signi veritas. Quum dicit *opulenter*, significat, quo quisque nostrum maioribus donis excellit, eo magis Dei misericordiae esse obstrictum, quae sola nos locupletat, quum a nobis prorsus bonorum omnium inopes ac vacui simus. Si quis obiiciat, non omnes Dei filios tantae opulentiae esse compotes, quin potius Dei gratiam tenuiter in multos stillare: responsio est, nemini distribui tam exiguum mensuram, quin vere censi possit dives, quoniam minima Spiritus gutta (ut ita loquar) veluti perennis fons est, qui nunquam arescit. Ergo ad opulentiam sufficit, quod, quantumcunque nobis detur, nunquam deficiat. *Per Iesum Christum.* Is enim solus est, in quo adoptamur. Ergo idem est, per quem efficimur Spiritus participes, qui adoptionis nostrae arrha est et testis. Docet itaque Paulus hoc verbo, non alios donari Spiritu regenerationis, quam qui sunt Christi membra.

7. *Ut iustificati.* Si regenerationem accipimus proprio et usitato sensu, videri posset Apostolus iustificatos ponere pro regeneratis, atque hoc aliquando significat, sed rarius: nulla tamen necessitas cogit a propria et magis genuina significatione discedere. Consilium Pauli est, quicquid sumus et habemus, acceptum ferre gratiae Dei, ne superbe extollamur adversus alios. Commendat ergo hic Dei misericordiam, illi causam salutis nostrae in solidum tribuens. Sed quia de infidelium vitiis loquutus erat, non debuit gratiam regenerationis omittere, quae medicina est illis sanandis. Verum hoc non obstat, quominus statim ad commendationem misericordiae redeat, imo utrumque permiscet, nobis gratuito remissa esse peccata, et nos in obedientiam Dei fuisse renovatos. Hoc quidem constat, Paulum iustificationem asserere gratuitum esse Dei donum: tantum quaeritur, quid per nomen *iustificationis* significet. Contextus videtur postulare, ut longius quam ad iustitiae imputationem extendat, in quo sensu raro (ut dixi) invenitur apud Paulum: nihil tamen impedit, quominus ad remissionem peccatorum possit restringi. Quod dicit, *eius gratia*, tam Christo quam Patri convenit: neque de alterutra expositione pugnandum est, quia semper hoc stabit, nos Dei gratia per Christum iustitiam adeptos esse. *Heredes secundum spem.* Particula haec vice expositionis addita est. Dixerat, nos Dei misericordia salvos factos esse: atque salus nostra adhuc abscondita est, ideo nunc vitae heredes nos esse dicit, non quia praesentem eius possessionem adierimus, sed quia spes plenam et solidam eius certitudinem nobis affert. Summa est, quum mortui essemus, restitutos fuisse in vitam Christi beneficio, quum Deus Pater Spiritu suo nos donavit, cuius virtute purgati et renovati sumus, in eo positam esse nostram salutem: sed

quia adhuc in mundo versamur, nondum nos frui vita aeterna, tantum eam sperando obtinere.

8. *Fidelis sermo*: de his volo, ut confirmes, quo bonis operibus praeesse (*vel, bona opera extollere, vel, illis dare primatum*) curent, qui crediderunt Deo. Haec enim honesta sunt et utilia hominibus. 9. Stultas autem quaestiones et genealogias et contentiones ac pugnas legales omitte: sunt enim inutiles ac supervacuae.

8. *Fidelis sermo*. Hanc loquutionem usurpat, quum aliquid vult serio asserere, quemadmodum in utraque ad Timotheum epistola vidimus. Ideo mox subiicit: *volo, ut confirmes*. *Αυθισταίονσαι* sub passiva terminatione activam significationem habet, significat autem asseveranter aliquid dicere. Quare iubetur Titus, aliis omissis, haec, quae certa sunt et indubia, tradere, haec urgere, his insistere, dum alii de rebus vanis fabulantur. Unde etiam colligimus, non temere quidvis asserendum esse Episcopo, sed quorum illi comperta est veritas. Haec, inquit, affirmo, quoniam vera sunt ac fide digna. Sed rursum admonemur, hoc esse Episcopi officium, fortiter ac strenue affirmare ac tueri, quae et certae sunt fidei, et pietatem aedificant. *Quo bonis operibus*. Complectitur, quaecunque de uniuscuiusque officio, et de studio pie sancteque vivendi ante disseruit, acsi Dei timorem ac recte compositos mores otiosis speculationibus opponeret. Sic enim vult institui populum, ut primam bonorum operum curam habeant, qui crediderunt Deo. Caeterum quoniam verbum *πρωτοταύται* varie accipitur apud Graecos, hic quoque locus diversas interpretationes admittit. Chrysostomus exponit, ut studeant eleemosynis iuvare proximos. Est quidem *πρωτοταύται* interdum ferre opem: sed tunc constructio exigeret, ut bona opera intelligamus iuvare, quod durum esset. Melius quadraret promovendi verbum, quod gallice dicimus *avancer*. Quid si dicamus, Intenti sint? ut qui praefecturam gerunt, quae etiam una est verbi significatio. Nisi quis malit, quod ego uncinis inclusi: Curent bonis operibus dare principatum. Nec certe male convenit, ut iubeat ea Paulus regnare in vita fidelium, quum negligi alioqui soleant. Utcunque autem ambigua sit loquutio, mens Pauli satis liquet, finem esse Christianae doctrinae, ut se bonis operibus exerceant fideles. Ita vult eos studium suum curamque huc applicare, et videtur Apostolus, quum dicit, *προσέλωσι*, eleganter alludere ad inanes eorum contemplationes, qui sine fructu et extra vitam philosophantur. Caeterum non ita de bonis operibus sollicitus est, ut, dum fructus colligit, radicem contemnat, nempe fidem. Utriusque partis rationem habet, et fidei quoque priorem locum, ut par est, tribuit. Nam studiosos bonorum operum esse iubet, qui crediderunt Deo, quo intelligit, sic debere fidem praeire, ut opera subsequantur. *Haec enim honesta sunt*. Ego ad doctrinam potius quam ad opera refero, hoc sensu: Praeclarum est ac utile sic institui homines: ergo eadem sunt ista bona et utilia hominibus, quibus asserendis Titum prius docuit incumbere. *Τὰ καλὰ* vertere possumus aut Bona, aut speciosa, vel honesta, quanquam melius (ut arbitror) vertemus Praeclara. Innuit enim, quaecunque alia traduntur,

nullius pretii esse, quia nulli sint usui vel fructui, sicuti e converso laude dignum, quod conducit ad salutem.

9. *Stultas autem.* Non longa disputatione opus est ad huius loci expositionem. Quaestiones opponit sanae certaeque doctrinae. Tametsi enim, ut invenias, quaerere necesse est: est tamen quaerendi modus, ut teneas, quod est utile cognitu: deinde, ut fixus in veritate agnita maneas. Qui autem curiose omnia vestigant, deinde nusquam consistunt, vere sunt quaestionarii. Denique quod praecipua in laude ducunt scholae Sorbonicae, damnatur hic a Paulo. Tota enim Papistarum theologia nihil est aliud quam quaestionum labyrinthus. *Stultas* vocat, non quod primo aspectu tales appareant (quin saepe inani sapientiae ostentatione fallunt), sed quia nihil ad pietatem conducunt. Quum addit *genealogias*, speciem unam stultarum quaestionum ponit, exempli causa, dum scilicet curiosi homines fructum ex Sacris historiis colligere negligentes, generum origines et eiusmodi nugas arripiunt, quibus se fatigent absque fructu: de qua vanitate diximus initio prioris epistolae ad Timotheum. *Contentiones* merito adiungit, quia, quum ambitio regnet in quaestionibus, fieri non potest, quin mox erumpant in contentionem et rixas: vult enim illic quisque vincere. Huc accidit audacia de rebus incertis affirmandi, quae necessario conflictus movet. *Pugnas legales* odiose vocat, quae Legis praetextu concitabantur a Iudaeis, non quod Lex eas ex se gignat, sed quia illi Legis defensionem simulantes, turbabant pacem Ecclesiae praeposteris suis certaminibus de ceremoniarum observatione, de ciborum delectu et similibus. *Sunt enim inutilis.* Ergo in doctrina semper utilitas spectanda est, ut, quicquid ad pietatem nihil confert, nullo sit loco. Neque tamen dubium est quin sophistae illi de rebus nihili garriendo, dignas imprimis et utiles cognitu esse iactarent: sed Paulus nullam, nisi in aedificanda fide et sancta vita, utilitatem agnoscit.

10. Haereticum hominem post unam et alteram admonitionem fuge. 11. Sciens, quod eversus sit, qui est eiusmodi, et peccet, a se ipso damnatus. 12. Quum misero ad te Arteman vel Tythicum, da operam, ut ad me venias Nicopolim. Illic enim decrevi hyemare. 13. Zenam Legis peritum et Apollo studiose deducito, ne quid illis desit. 14. Discant autem et nostri, bonis praeesse [vel, (ut prius) dare illis principatum, ut emineant], in necessarios usus, ne sint infructuosi. 15. Salutant te, qui mecum sunt, omnes. Saluta eos, qui nos diligunt in fide. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiae ordinatus fuit Episcopus, scripsit ex Nicopoli Macedoniae.

10. *Haereticum hominem.* Hoc merito adiecit, quia iurgiis et altercationibus nullus finis erit, si velimus obstinatos vincere disputando. Nam neque illis unquam deerunt verba, et illis animos ad-

det improbitas, ne unquam pugnando fatigentur. Postquam ergo Tito praescripsit, qualem tradere doctrinae formam debeat, nunc vetat, cum haereticis configendo multum temporis terere, quia semper pugna pugnam, et disputatio disputationem pareret. Nam haec Satanae astutia est, improba talium hominum loquacitate implicare bonos ac fidos Pastores, ut eos a docendi studio abducat. Cavendum itaque, ne rixosae nos disputationes occupent, quia neque interea vacabit, operam nostram Domini gregi impendere, et contentiosi homines nunquam molesti nobis esse desinent. Quod ergo vitari iubet, perinde valet, acsi negaret, magnopere esse laborandum, ut illis satisfiat, imo nihil esse melius quam digladiandi ansam, quam captant, illis praecidi. Valde necessaria admonitio. Nam et qui libenter alioqui a pugnis verborum abstinerent, pudore interdum trahuntur in arenam, quia cedere turpis ignaviae videtur. Irritant praeterea quavis placidum ingenium feroces hostium iactantiae, quia ferendum non videtur, ut impune veritati (ut faciunt) insultent. Nec desunt interea homines aut cupidi, aut nimium fervidi, qui ad conflictum sollicitent. Atqui Paulus non vult, multum ac diu cum haereticis disputando Christi servum occupari. Nunc videndum, quid per *haeretici* nomen intelligat. Vulgo trita est distinctio inter haeticum ac schismaticum, quae tamen hic a Paulo (ni fallor) confunditur. Neque enim tantum eos designat, qui certum errorem aut perversum aliquod dogma foveant ac tueantur: sed in universum quicumque sanae doctrinae non acquiescunt, quam nuper proposuit. Ita ambitiosos omnes, praefractus, contentiosos, qui libidine impulsus turbant Ecclesiae pacem, ac dissidia concitant, hoc nomine comprehendit. In summa, quisquis sua protervia unitatem Ecclesiae abruptit, is haeticus vocatur a Paulo. Sed moderatio adhibenda est, ne, quisquis sententiae nostrae non subscribit, eum protinus faciamus haeticum. Sunt enim quaedam, de quibus si dissentiant inter se Christiani: non tamen in sectas dividuntur. Sic enim fieri alibi praecipit idem Paulus, quum iubet expectare, salva concordia, Dei revelationem, ad Philipp. cap. 3, 16. Verum quoties eousque procedit pervicacia, ut quispiam sibi additus vel discessionem faciat a corpore, vel a grege quosdam subtrahat, vel impediatur sanae doctrinae cursum: hic strenue obviandum est. In summa, haeresis vel secta, et Ecclesiae unitas, res sunt inter se oppositae. Quum haec Deo pretiosa sit, et nobis summo in pretio esse debeat, illam summopere detestari convenit. Quare sectae vel haereseos nomen, quamvis inter philosophos et politicos homines sit honorificum, merito infame est inter Christianos. Tenemus nunc, quosnam intelligat Paulus, quum iubet haeticos amitti et vitari. Sed notandum simul est, quod continuo post sequitur, nempe *post unam et alteram admonitionem*. Nam neque aliter discernere licebit, quisnam sit haeticus, nec reiicere fas esset, nisi quem prius conati essemus ad sanam mentem reducere. Admonitionem porro intelligit non quamlibet, vel hominis privati, sed quae fit a Ministro, publica Ecclesiae auctoritate. Perinde enim valent eius verba, acsi diceret, graviter quasi censoria correctione reprimendos esse. Qui autem colligunt ex hoc loco, sola excommunicatione compescendos esse pravorum dogmatum auctores, nec esse ultra in eos saeviendum: non satis apposite ratiocinantur. Aliae enim Episcopi, aliae magistratus sunt partes. Tito scribens Paulus non disserit de officio magistratus, sed quid Episcopo conveniat. Quanquam moderatio semper

optima: ne tam vi et armata manu coerceantur, quam corrigantur disciplina Ecclesiae, si quidem sint sanabiles.

11. *Sciens, quod eversus sit.* *Eversum* nominat, in quo nulla resipiscentiae spes est, quia, si restitui posset quispiam nostro labore, nequaquam esset omittendus. Metaphora sumpta est ab aedificio, quod non modo aliqua sui parte collapsum est, sed funditus dirutum, ut instaurationi non sit locus. Huius eversionis signum addit, malam conscientiam, quum dicit, tales, qui monitionibus non obtemperant, *per se esse damnatos*. Nam quum pervicaciter respuant veritatem, certum est sponte et data opera peccare: nullo itaque profectu monerentur. Simul autem colligimus ex Pauli verbis, non esse quendam temere aut praecipitanter pro haeretico habendum. Dicit enim, *Sciens, quod eversus sit*. Caveat ergo Episcopus, ne morositati suae indulgens durius tractet, tanquam haeticum, quem nondum esse novit.

13. *Zenam Legis peritum.* Incertum est, iurisne civilis an legis Mosaicae peritum intelligat: sed quum ex Pauli verbis elicere liceat, hominem tenuem fuisse et alienae opis indigum: probabilius est, ipsum eiusdem fuisse ordinis, cuius erat Apollos, hoc est, apud Iudaeos divinae Legis interpretem. Tales enim frequentius esurire solent, quam qui forenses causas suo consilio gubernant. Zenae egestatem dixi ex Pauli verbis colligi posse, quia *deducere* hic viatico prosequi significat, quemadmodum ex contextu liquet. Ne enim sumptu gravari se querantur Cretenses, quibus id oneris iniungit, admonet, non debere esse infructuosos, ideoque urgendos esse, ut bonis operibus sint intenti. Verum de hac loquutione prius dictum est. Sive ergo excellere bonis operibus eos iubeat, sive eminentem locum dare: significat utile illis esse, praeberi exercendae liberalitatis materiam, ne sint infrugiferi, hoc praetextu, quia desit occasio, vel necessitas non postulet. Quae sequuntur, iam in aliis epistolis fuerunt exposita,

IOANNIS CALVINI

IN EPISTOLAM

PAULI AD PHILEMONEM

COMMENTARIUS.

1. **PAULUS** vinctus Christi Iesu et Timotheus frater Philemoni amico et cooperario nostro. 2. Et Apphia dilectae, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiae, quae domi tuae est. 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et domino Iesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in precibus meis. 5. Audiens tuam dilectionem et fidem, quam habes erga Dominum Iesum et erga omnes sanctos. 6. Ut communicatio fidei tuae efficax sit cognitione omnis boni, quod in vobis est erga Christum Iesum. 7. Gratiam enim habemus multam et consolationem super dilectione tua, quia viscera sanctorum per te refocillata sunt, frater.

Quanta fuerit spiritus Paulini celsitudo, etsi ex gravioribus eius scriptis perspicui melius potest, haec quoque Epistola testis est, in qua argumentum tractans humile alias et abiectum, suo tamen more sublimis ad Deum evehitur. Fugitivum servum et furem Domino remittens, pro illo deprecatur veniam. Verum hanc causam agens, tam graviter de aequitate Christiana concionatur, ut videatur magis totam Ecclesiam respicere, quam privatim curare unius hominis negotium: ita modeste et suppliciter pro infimo homine se demittit, ut vix alibi usquam magis ad vivum sit expressa ingenii eius mansuetudo.

1. *Vinctus Iesu Christi.* Eodem sensu, quo alibi Apostolum Christi vel ministrum, hic se vinctum Christi appellat, quia eius vincula, quibus propter Evangelium detinebatur, legationis, quam pro Christo obibat, insignia erant vel tesserae. Itaque ea commemorat comparandae sibi auctoritatis causa, non quod contemptum timeret, (quia minime dubium est, maiorem fuisse eius reverentiam et pretium apud Philemonem, quam ut ullo elogio fuerit opus,) sed quia causam acturus erat servi fugitivi, in qua plurimum valebat deprecatio. *Philemoni.* Hunc Philemonem credibile est fuisse ex ordine

Pastorum. Neque enim titulum hunc, quo eum ornat Paulus, *cooperarium* vocans, solet tribuere homini privato. *Archippum* etiam adiungit, quem eundem fuisse Ecclesiae ministrum apparet, si tamen is est, cuius fit mentio circiter finem epistolae ad Colossenses, quod a probabili coniectura non abhorret: nam, quod hunc secundum vocat *commilitonem*, in ministros id quoque peculiariter competit. Tametsi enim communis est omnibus Christianis militia, quia tamen in ea velut signiferi sunt doctores, ideo prae aliis ad bellandum parati esse debent, et Satan quoque illis ut plurimum infestior est. Ac fieri potest, ut Archippus quorundam certaminum, quae sustinuit Paulus, socius fuerit ac particeps, et certe hac voce utitur Paulus, quoties de persecutionibus meminit. Familiae autem Philemonis summam tribuit laudem, quum *domesticam Ecclesiam* nominat. Neque etiam haec parva laus patrifamilias, quod ita familiam suam instituit ut sit Ecclesiae imago, et Pastoris quoque munus intra privatos parietes obeat. Neque etiam omittendum, quod uxor similis fuerit, quia non abs re eam Paulus commendat.

4. *Gratias ago.* Notandum quod, pro quo gratias agit, pro eodem simul precatur. Nunquam enim tanta est vel perfectissimis gratulandi materia, quamdiu in hoc mundo vivunt, quin precibus indigeant, ut det illis Deus non tantum perseverare usque in finem, sed in dies etiam proficere. Haec autem laus, quam Philemoni tribuit, breviter complectitur totam Christiani hominis perfectionem. Ea duabus partibus continetur, fide in Christum, et caritate erga proximos. Nam huc omnes vitae nostrae actiones omniaque officia referuntur, et fides in Christum, quia in eum proprie intuetur: sicuti neque aliter quam per eum solum cognosci potest Deus Pater, neque alibi quam in eo reperitur, quicquid bonorum quaerit fides. Caritatem vero non ita ad sanctos restringit, quasi erga alios nulla esse debeat. Nam quum haec sit caritatis doctrina, carnem nostram non despicere, et honore prosequi Dei imaginem, quae naturae nostrae insculpta est: certe totum genus humanum comprehendit. Sed quoniam arctiore necessitudinis vinculo nobiscum coniuncti sunt domestici fidei, et eos peculiariter Deus commendat, ideo iure primas obtinent. Contextus orationis aliquantum est confusus: sed in sensu nihil est obscuritatis, nisi quod dubium est, an adverbium *semper* vel cum priore membro, vel cum sequenti cohaereat. Potest enim hic sensus elici, quoties pro Philemone preces conciperet Apostolus, gratiarum actionem ab eo fuisse insertam, quia scilicet gaudii materiam praebebat eius pietas. Precamur enim saepe pro quibusdam, in quibus nihil reperitur nisi dolore et lacrymis dignum: quamquam altera distinctio magis recepta est, Paulum gratias agere pro Philemone, et semper eius mentionem facere in precibus. Libera ergo sit optio lectoribus, sed mihi prior sensus melius congruere videtur. In reliquo contextu est ordinis inversio, quia, postquam de caritate et fide loquutus est, adiungit: *erga Christum et sanctos*, quum potius antithesis requireretur, secundo loco poni Christum, in quem fides nostra respicit.

6. *Ut communicatio fidei.* Hoc vero membrum nonnihil obscurum est, sed conabor ita elucidare, ut mentem Pauli utcumque teneant lectores. Primo sciendum est, non pergere Apostolum in laude Philemonis, sed potius exprimere, quid illi a Domino postulet. Cohaerent enim haec verba cum eo, quod prius dixerat, se illius

esse memorem in orationibus. Quid ergo Philemoni precatus est? ut fides eius se exserens per bonos fructus vera, non inanis comprobaretur. Fidei enim communicationem appellat, quum intus non latet otiosa, sed per veros effectus se profert ad homines. Tametsi autem fides occultam in corde sedem habet, se tamen hominibus communicat per bona opera. Ergo perinde est, acsi dixisset, Ut fides tua se communicando efficaciam suam in omni bono demonstraret. Cognitio autem omnis boni pro experientia capitur. Optat enim, ut ab effectis fides comprobetur efficax, quod fit, dum homines, quibuscum versamur, piam et sanctam vitam nostram cognoscunt. Ideo dicit, *omnis boni, quod in vobis est*. Nam quicquid in nobis boni est, fidem nostram patefacit. Particula *εις Χριστόν* potest exponi: erga Christum. Ego tamen, si liceat, malim accipere pro *ἐν Χριστῷ*. Nam sic in nobis resident Dei dona, ut tamen eorum non simus participes, nisi quatenus sumus membra Christi. Quia tamen praecessit, in vobis, vereor, ne loquutionis asperitas offendant. Itaque in verbis nihil mutare ausus sum: tantum admonitos volui lectores, ut omnibus expensis eligant, utrum placuerit.

7. *Gratiam habemus*. Tametsi apud Graecos receptior est haec lectio, vertendum tamen censeo, Gaudium. Nam quia inter *χαρὴν* et *χαράν* parum est discriminis, proclive fuit in una littera hallucinari: deinde alibi *χαρὴν* pro gaudio usurpat Paulus, si tamen Chrysostomo creditur. Iam quid gratia ad consolationem? Satis autem constat, quidnam hic sibi velit, nempe magna se laetitia et consolatione affici, quia Philemon piorum necessitatibus opem tulerit. Hoc autem rarae est caritatis, ex aliorum bono tantum percipere gaudii. Adde quod non privatum modo gaudium profert Apostolus, sed complures fuisse laetatos, quod humaniter et benigne piis hominibus opitulatus esset Philemon. *Refocillare viscera* accipitur apud Paulum pro afferre levationem a molestiis, vel miseris ita succurrere, ut pacatis animis et omni molestia ac tristitia vacuis quiescant. Nam Viscera affectus significant, *ἀνέκτανους* vero tantundem valet ac tranquillitas: ideo longe falluntur, qui ad ventrem et alimenta hoc torquent.

8. Quapropter multam in Christo fiduciam habens imperandi tibi, quod decet, 9. Propter caritatem magis rogo, quum talis sim, nempe Paulus senex: nunc vero etiam victus Iesu Christi. 10. Rogo autem te pro filio meo, quem genui in vinculis meis, Onesimo. 11. Qui aliquando tibi inutilis fuit: nunc autem et mihi et tibi utilis. 12. Quem remisi: tu vero illum, hoc est, mea viscera, suscipe. 13. Quem ego volebam apud me ipsum retinere, ut pro te mihi ministraret. 14. Sed absque tua sententia nihil volui facere, ut non quasi secundum necessitatem esset bonum tuum, sed voluntarium.

8. *Multam in Christo fiduciam*. Hoc est, quum imperare tibi pro iure meo possim, facit caritas tua, ut malim rogare. Iubendi vero potestatem duplici nomine sibi vindicat, quia et *senex* sit et

pro Christo vinctus. Ideo se propter Philemonis caritatem magis rogare dicit, quia iniungimus pro imperio, quae necessitate extorquere volumus, etiam ab invitis: apud eos autem, qui ultro parent, iussu opus non est. Et quia libentius, qui ultro parati sunt ad officium, placide sibi ostendi audiunt, quid factu opus sit, quam imperio interposito: non abs re Paulus apud hominem morigerum preces adhibet, suoque exemplo docet, dandam esse operam Pastoribus, ut discipulos blande alliciant potius, quam trahant. Et certe dum ad preces descendens, iure suo cedit, hoc ad impetrandum multo plus valet, quam si iuberet. Porro nihil sibi arrogat nisi in Christo, hoc est, propter impositam sibi personam. Neque enim, quos Christus Apostolos constituit, auctoritate vult carere. Sed quum addit τὸ ἀνθρώπου, significat, non quidvis licere doctoribus, sed his finibus contineri ipsorum potestatem, ne quid, nisi quod decet, atque aliqui cuiusque officio consequaneum est, praecipiant. Hinc (ut nuper dixi) admonentur Pastores, qua fieri potest, summa comitate mulcendos esse animos, quoties hac ratione plus proficitur: sed ita ut sciant, qui tam blande tractantur, minus a se exigi, quam debeant. Nomen *senis* non aetatem, sed officium hic significat. Quod autem se non Apostolum nominat, ideo fit, quia cum collega in Verbi ministerio illi negotium est, cum quo familiariter loquitur.

10. *Rogo pro filio.* Quoniam minus ponderis habere solent preces, quibus nulla iustae commendationis causa subest, ostendit Paulus, se necessario officio adduci, ut pro Onesimo intercedat. Hic vero operae pretium est expendere, quantum se demittat, dum filii nomen et servo, et fugitivo, et furi defert. Quod autem eum a se genitum praedicat, ministerio id factum est, non virtute. Neque enim humanum est opus, hominis animam refingere et reformare ad Dei imaginem. Alqui de hac spirituali generatione nunc agitur: Quia tamen fide regeneratur anima, et fides est ex auditu (Rom. 10, 17.), ideo doctrinae administer Patris vices gerit. Deinde quum sermo Dei ab homine praedicatus semen sit vitae aeternae: non mirum est, eum vocari patrem, ex cuius ore semen illud concipimus. Quamquam interea tenendum est, sic efficax esse in anima regeneranda hominis ministerium, ut proprie Deus ipse Spiritus sui virtute regeneret. Quare istae loquutiones Deum cum hominibus in certamen minime committunt, sed tantum ostendunt, quid per homines Deus agat. Quum dicit, *se in vinculis genuisse*, circumstantia haec commendationi addit pondus.

12. *Illum, hoc est, viscera mea.* Nihil ad molliendam Philemonis iracundiam efficacius dici potuit. Nam si in servum suum fuisset implacabilis, in Pauli viscera hoc modo saeviebat. Mira vero Pauli bonitas, quod vile mancipium, deinde furem et erronem, recipere quodammodo in sua viscera non dubitavit, ut ab iracundia domini sui protegeret. Et certe si suo pretio a nobis aestimaretur hominis ad Deum conversio, eodem modo nos quoque amplecteremur, quos sincere et absque furo respicuisse constaret.

13. *Quem volebam apud me.* Aliud argumentum mitigando Philemoni, quod servum illi remittat Paulus, cuius ministerio maxime alioqui indigebat. Fuisset enim inhumanum, tale Pauli studium reicere. Et subindicat, non ingratum sibi fore munus, si remittatur, ut id fiat potius quam domi aspere tractetur. Quamquam addit etiam alias circumstantias, quod domini vices in eiusmodi officio supple-

bat Onesimus: deinde quod ipse modestiae causa nihil de iure Philemonis detrachere voluerit: tertio quod plus laudis habiturus sit Philemon, si redditum suae potestati servum ultro et liberaliter remittat. Ex hoc autem postremo colligimus, quibuscunque possumus officiis iuvandos esse Christi martyres, dum pro Evangelii testimonio laborant. Nam si exsilia, carceres, flagella, contumelias, bonorum spoliationes reputamus esse Evangelii, quemadmodum hic vocat Paulus: quisquis eorum socius recusat esse et particeps, se a Christo ipso separat. Commune certe omnibus est Evangelii patrocinium. Itaque qui eius causa persecutionem sustinet, non iam ut privatus quispiam habendus est, sed qui publicas Ecclesiae vices obit: unde sequitur, communem piis omnibus curam pro ipso incumbere, ne in unius hominis persona Evangelium deserant, sicuti saepe fieri solet.

14. *Ut non quasi.* Hoc ex generali regula sumptum est, non alia placere Deo sacrificia, nisi quae voluntaria sunt. Ita et de eleemosynis idem Paulus loquitur II. Cor. 9, 7. *Tὸ ἀγαθόν* hic pro beneficentia capitur, et *necessitas* voluntati opponitur, ubi liberae alacritatis experimentum capi non potest. Nam quod liberaliter suscipitur officium, non alieno impulsu, solidam laudem demum mereatur. Notatu etiam dignum est, quod Paulus praeteriti temporis culpam pro Onesimo agnoscens, mutatum esse affirmat, ac ne dubitet Philemon, alio ingenio et novis moribus servum ad se redire, Paulus eius resipiscentiam proprio experimento sibi compertam esse dicit.

15. Forte enim ideo separatus fuit ad tempus, ut perpetuo eum retineres. 16. Non iam ut servum, sed super servum fratrem dilectum maxime mihi, quanto magis tibi et in carne et in Domino? 17. Si igitur me habes consortem, suscipe eum tanquam me. 18. Si vero qua in re te laesit, vel aliquid debet, id mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu, ego solvam, ut ne dicam tibi, quod et te ipsum mihi debes.

15. *Forte enim ideo separatus.* Si quid ex hominum peccatis iracundiae contraximus, mitigari convenit, ubi videmus, quae perverse alioqui egerant, Dei consilio in alium finem conversa esse. Laeta enim catastrophe in malis quasi remedium est, quod nobis ad delendas offensas Dei manu porrigitur. Ita Ioseph (Genes. 45, 5.), dum admirabili Dei providentia factum esse reputat, ut pro mancipio venditus, in eum tamen locum evector foret, unde fratres et patrem alere posset, perfidiae et crudelitatis fratrum oblitus, se praemissum esse dicit eorum causa. Paulus ergo servi fuga non debere tantopere Philemonem offendi admonet, quia boni non poenitendi causa fuerit. Nam quam animo esset fugitivus, illum domi suae habens Philemon non vere possidebat: quum pravus esset ac infidus, non poterat ipso commode frui. Dicit ergo, paulisper vagatum esse, ut locum mutando alius fieret, ac rediret novus homo. Et prudenter omnia temperat, quum fugam vocat discessum, et addit, illum *ad tempus fuisse*. Postremo brevi iacturae commodi usus perpetuitatem opponit. Fu-

gae quoque utilitatem aliam in medium citat, quod non modo eius occasione correctus sit Onesimus, ut frugi servus esse incipiat, sed quod factus sit domini frater. Porro ne recenti adhuc offensa exulceratus animus fraternum nomen aegre admitteret, Paulus illum primo loco *fratrem* agnoscit. Hinc colligit, Philemonem multo illi coniunctiorem esse, quia par et eadem in Domino sit necessitudo utrique vel secundum Spiritum, secundum carnem vero Onesimus membrum sit ipsius familiae. Hic demum perspicitur rara Pauli modestia, qui fraterno titulo nullius pretii mancipium dignatur, imo fratrem sibi coniunctissimum nominat. Et certe nimiae superbiae foret, si quos pro fratribus habere pudeat, quos Deus in filiis suis censet. Quod autem dicit, *quanto magis tibi*, his verbis non significat, Philemonem gradu superiorem esse secundum Spiritum: verum sensus est, Quum mihi potissimum sit frater, tibi magis esse debet, quum duplex sit inter vos coniunctionis vinculum. Caeterum quia certo statuendum est, Paulum non temere nec futiliter (ut plerique solent) pro homine non satis cognito spondere, ac extollere eius fidem, antequam firmis documentis eam expertus esset: memorabile poenitentiae specimen nobis in Onesimo proponitur. Scitur, quam prava fuerint servorum ingenia, ut vix centesimus quisque ad bonam frugem unquam veniret. Iam ex fuga conicere licet, consuetudine et habitu obduruisse Onesimum ad malitiam. Rara ergo et admirabilis virtus, sic repente exuere, quae imbiberat, vitia, ut vere testari possit Apostolus, iam alium hominem esse factum. Ex eodem fonte nobis oritur utilis doctrina, Dei electos interdum modo incredibili praeter communem sensum per flexuosas ambages, imo per labyrinthos ad salutem adduci. Vivebat Onesimus in domo pia et sancta, inde suis maleficiis exulans quasi data opera procul se a Deo et vita aeterna subducit. Atqui exitialem eius fugam Deus occulta providentia mirabiliter dirigit, ut in Paulum incidat.

17. *Si ergo me habes consortem.* Hic se magis adhuc submittit, fugitivo ius honoremque suum resignans, et quasi eum substituens suo loco, quemadmodum se paulo post sponsores eius loco subiiciet. Magni enim referebat, Onesimo placabilem et humanum esse dominum, ne eum immodicus rigor ad desperationem impelleret. Idcirco tam anxie laborat Paulus. Et nos eius exemplo monemur quanto studio adiuvandus sit peccator, qui resipiscentiam nobis suam probavit. Quodsi nostrarum partium est, apud alios intercedere ad impetrandam poenitentibus veniam, multo magis benigne et clementer excipiendi a nobis sunt.

18. *Si vero qua in re te laesit.* Hinc colligere licet, aliquid etiam domino furatum esse Onesimum, ut mos fugitivis fuit: et tamen sceleris invidiam mitigat, quum addit, *vel si quid debet*. Neque enim contracta erat civilis ratio inter eos, sed tantum propria noxa obstrictus erat servus domino. Tanto itaque maior Pauli humanitas, qui pro maleficio quoque satisfacere paratus est. Particula ista, *ne dicam quod et te ipsum mihi debes*, exprimere voluit quantum habeat impetrandi fiduciam: acsi diceret, Nihil est, quod mihi negare sustineas, etiamsi te ipsum poscerem. Eodem spectant, quae sequuntur de hospitio et aliis, ut mox videbimus. Restat una quaestio, quomodo pecuniae solutionem promittat, qui, nisi adiutus fuisset ab Ecclesiis, non habebat, unde parce et frugaliter viveret. Videtur certe in hac penuria et egestate ridicula esse promissio: sed

facile est videre hac loquendi forma Paulum deprecari, ne quid a servo reposcat Philemon. Etsi enim non ironice loquitur, obliqua tamen figura petit, ut nomen hoc inducat et deleat. Sensus ergo est: Nolo, ut cum servo tuo litiges, nisi me velis eius loco habere debitorem. Nam statim addit, Philemonem esse prorsus suum: qui vero totum hominem sibi vindicat, non est, cur de solvenda pecunia sit sollicitus.

20. Certe frater, ego te fruar in Domino: refocilla mea viscera in Domino. 21. Persuasus de tua obedientia scripsi tibi, sciens etiam, quod supra id, quod scribo, facturus sis. 22. Simul vero praepara mihi hospitium: spero enim, quod etiam per vestras preces donabor vobis. 23. Salutant te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu: 24. Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, cooperarii mei. 25. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit e Roma per Onesimum servum.

20. *Certe frater.* Haec affirmatio ad hortandi vehementiam posita est, acsi dixisset, Tunc constabit demum, nihil a me tibi separatum esse, quin et ipse mihi vere sis addictus, et tua omnia mei arbitrii sint, si abolitis offensis in gratiam recipias, qui sic mihi coniunctus est. Ac iterum repetit idem loquendi genus de *viscerum refocillatione*. Hinc vero colligimus, fide Evangelii non everti politicum ordinem, neque ius ac imperium abrogari dominis in servos. Neque enim unus ex plebe erat Philemon, sed in excolenda Christi vinea Pauli cooperarius: et tamen non eripitur dominatio in servum, quae legibus permissa erat, sed tantum humaniter data venia eum recipere iubetur, imo suppliciter deprecatur Paulus, ut pristinum locum obtineat. Porro tam submissa Pauli deprecatio admonet, quam a vera resipiscentia procul adhuc absint, qui contumaciter sua vitia excusant, vel sine pudore et sine humilitatis signo sic fatentur se peccasse, acsi nunquam peccassent. Certe quum tam illustrem Christi Apostolum videret Onesimus tam anxie sua causa rogare, multo magis humiliari oportuit, quo heri sui animum ad clementiam flecteret. Huc pertinet, quod excusat se confidentius scripsisse, quia sciret Philemonem plus, quam rogatus esset, facturum.

22. *Simul vero praepara.* Haec fiducia instar stimuli esse debuit ad permovendum Philemonem: deinde spem gratulationis ei facit suo adventu. Quaquam autem nescitur, an solutus postea fuerit Paulus ex vinculis: nihil tamen est absurdi, si spes, qualem de temporali Dei beneficio conceperit, eum frustrata fuerit. Neque enim de sua liberatione aliter fuit persuasus, quam si ita Deo visum esset. Itaque semper animum suum suspensum tenuit, donec eventu patefieret Dei voluntas. Notandum etiam est, quod dicit, fidelibus donari, quicquid suis precibus impetrant. Nam hinc colligimus, quamvis ef-

fectu non careant preces nostrae, non valere tamen suo merito, quia gratuitum est, quod illis conceditur.

24. *Demas.* Hic est, a quo postea desertus fuit, quemadmodum in secundae ad Timotheum epistolae cap. 4, 10. conqueritur. Quodsi unum ex Pauli adiutoribus taedio fractum ad se iterum retraxit mundi vanitas, nemo unius anni fervori nimium confidat: sed reputans, quantum sibi adhuc itineris in stadio supersit, petat a Domino constantiam.

BS2335 .C3 / ~~copy 1~~ / vol 6
Calvin, Jean, 1509-1564.
Ioannis Calvini in novum testamentum co

114390

BS

Calvin, Jean

114390

2335

Ioannis Calvini in

C3

novum testamentum

v.6

commentarii

DATE DUE

AP

5 71

BORROWER'S NAME

Calvin,

Ioannis . . .

THEOLOGY LIBRARY
SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT
CLAREMONT, CALIFORNIA

PRINTED IN U.S.A.

